

**A MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNETI INTÉZET
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI 73.**

Balázs Péter

**Mária Terézia 1770-es
egészségügyi alaprendelete**

1–2. kötet

Sajtó alá rendezte: Gazda István

**Magyar Tudománytörténeti Intézet
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
Piliscsaba – Budapest, 2007.**

Balázs Péter

**Mária Terézia
1770-es egészségügyi
alaprendelete**

I.

BALÁZS PÉTER

MÁRIA TERÉZIA 1770-ES
EGÉSZSÉGÜGYI
ALAPRENDELETE
I.

AZ ELŐSZÓT ÍRTA:
KAPRONCZAY KÁROLY

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE:
GAZDA ISTVÁN

MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNETI INTÉZET
SEMMEIWEIS ORVOSTÖRTÉNETI MÚZEUM, KÖNYVTÁR ÉS LEVÉLTÁR
PILISCSABA – BUDAPEST, 2007

MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNETI SZEMLE KÖNYVTÁRA 57.

A kötet kiadását támogatta:
a Magyar Tudományos Akadémia és a

AZ 1770-ES LATIN NYELVŰ RENDELET SZÖVEGÉT, A FÜGGELÉK LATIN, NÉMET ÉS OLASZ NYELVŰ DOKUMENTUMAIT FORDÍTOTTA ÉS MAGYARÁZTA:

Dr. Balázs Péter

főiskolai tanár
Semmelweis Egyetem Egészségügyi Főiskolai Kar

A FORDÍTÁST A LATIN EREDETIVEL EGYBEVETETTE:

Dr. Magyar László András

h. főig.
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár

AZ ELŐSZÓT ÍRTA:

Dr. Kapronczay Károly

főig.
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár

A ZÁRÓFEJEZETET ÍRTA:

Dr. Kapronczay Katalin

főkönyvtáros
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár

ORVOSTÖRTÉNETI SZAKÉRTŐ:

Dr. Szállási Árpád

egyetemi magántanár
Debreceni Egyetem Általános Orvostudományi Kar

© Dr. Balázs Péter, 2007

ISBN 978 963 9276 60 4

ISSN 1416–5368

A levéltári kutatások az OTKA T049194 sz. programja keretében,
illetve a MÖB bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíj (2005) támogatásával
készültek.

Tartalomjegyzék

I. kötet

ELŐSZÓ (Kapronczay Károly)	7
BEVEZETÉS	9
Ismerkedés a Rendelettel	9
A normaszöveg nyelve	9
A GNRS szerzője, és a rendelet helye a magyar jogrendben	10
Rövid tartalmi összefoglalás	14
Közigazgatás a Birodalomban és Magyarországon	21
Habsburg-birodalmi előzmények	22
Közigazgatás Magyarországon	24
Jogforrások a rendelet háttérében	26
Prágai Rendtartás (1753)	28
Trieszti Főszabályzat (1755)	30
A rendelet szakmai és jogi környezetének magyar vonatkozásai	33
Ausztriai és poroszországi minták	33
Önálló magyar jogalkotói munkák és törekvések	39
Vallási dogmatika az orvoslás szabályozásában	53
Szabályozási elvek alakulása a járványügyben	65
Büntetendő magatartás az egészségügyben	83
Bevezetési folyamat és a közvetlen következmények	92
A Helytartótanács szerepe a GNRS hatályba léptetésében	92
Válaszok és intézkedések a helyhatóságok részéről	97
Történelmi utóregzések	108
Megjegyzések a fordításhoz és a kommentárokhoz	105
A fordításról	105
Kommentárok	106
SZERVEZETT EGÉSZSÉGÜGYÜNK 1770-ES ALAPRENDELETE	109
Generale Normativum in Re Sanitatis	
A rendelet teljes szövegének magyar fordítása	109

RENDELETMAGYARÁZAT	161
Helytartótanácsi határozat	
Ünnepélyes bevezető rész, és jogszabályi hivatkozások	161
ELSŐ RÉSZ, azokról a dolgokról, amelyek a tartományok egészségének ügyét szolgálják	170

II. kötet

RENDELETMAGYARÁZAT	246
MÁSODIK RÉSZ, azokról a dolgokról, amelyek az egészség szolgálatára vonatkoznak a határokon és az ott élő emberek körében	246

FÜGGELÉK

Porosz orvoslási rendtartás (1685)	375
A Torkos-taxa (1745)	381
Tervezet az egészség ügyének szabályozására (1755)	386
Orvosi Rendtartás a Cseh Királyság részére (1753) – A hivatalos bábákról.....	393
Az Udvari Egészségügyi Bizottság jegyzőkönyve (1764)	400
Az Udvari Egészségügyi Bizottság jegyzéke a Kancelláriának (1765)	404
Kötél általi büntetés a vesztegzári intézkedések ellen vétőknek (1766)	408
A Magyar Királyi Udvari Kancellária levelei a Helytartótanácsához (1770)	414
Pálffy Lipót főhadparancsnok levele a Helytartótanácsához (1770)	418
Torkos Justus János helyi járványügyi rendelet tervezete (1771)	419
Pest-Pilis-Solt vármegye válaszelevele a Helytartótanácsnak (1771)	421
Az 1773. évi Egészségügyi Szabályzat (Kiegészítés)	425

ELŐSZÓ

A Tisztelt Olvasó tartalmában kiemelkedő értékű kötetet vesz kezébe, amely a hazai orvoslás története és a jogalkotás szempontjából jelentős XVIII. század történéseit mutatja be.

Ez a század – különösképp a felvilágosult abszolutizmus korszaka – a magyar polgári fejlődés különös fejezete, amely a haladás újszerű formáiban élen járó európai nagyhatalmak példája nyomán – a sajátos hazai körülményeket, adottságokat és igényeket is figyelembe véve – a tudományokban, a közigazgatásban és a jogalkotás területén óriási lépéseket tett.

A porosz és az osztrák uralkodók felismerték a polgári fejlődésben rejlő, az abszolutista uralmi formára veszélyeket jelentő vonásokat, de a törekvésekben megmutatkozó, mindkét fél számára kamatoztatható lehetőségeket is. A két szándék találkozása, egyeztetése a felvilágosult abszolutizmus lényege. A korszak uralkodói „felülről hozott” rendeletekkel teremtették meg azokat társadalmi, gazdasági, igazgatási és művelődési formákat, amelyekért voltaképpen harcba indult a polgárság. A felülről irányított reformok, a fejlődés irányába ható rendelkezések lényegében lehetőséget teremtettek az abszolutista módszerekkel uralkodó feudális erőknek bizonyos régi formák és a hatalom átmentésére. A XVIII. század közepétől – a fenti elvek alapján – gyökeres átalakítások zajlottak le Poroszországban, a Habsburg Birodalomban és – főként a tendenciákban hasonlóságokat mutató – Oroszországban.

A Szerző helyesen mutatott rá arra, hogy a Habsburg-birodalom törökellenes katonai győzelmei után, a Habsburgokkal perszónálunióban újjászervezett Királyi Magyarország a nyugati mintákat vette át egészségügyi szervezeteinek kiépítésében. Különösen igaz volt ez a járványügyben, ahol a Habsburg-birodalom európai példaként szolgáló, sikeres és eredeti szabályozást hozott létre, midőn a tengerhajózási közegészségügyet a szárazföldi áru-, és utasforgalom követelményeihez igazította. Határvédelemről lévén szó, ez az ország népességét közvetlenül kevésbé érintette, azonban minden személyes egészségügyi szolgáltatásban látványosan érződött a hazai orvosi fakultás hi-

ánya. Európa nyugatabbra fekvő részeiben ugyanis a vezető egyetemek fakultásai egyben hivatásrendi testületek is voltak, és mai fogalmaink szerint országos szakhatósági jogkört gyakoroltak az egészségügyi szolgáltatások szabályozásában.

Sok történeti feldolgozás jellemzője az az egyoldalú szemlélet, amely a felvilágosult abszolutizmusnak csak a Magyar Korona területén érvényesülő hatásait vizsgálja, pedig érdemes a párhuzamokat, összefüggéseket megkeresni a Birodalom más területein lezajló változásokkal is. A jelen kötet szerzője viszont körültekintő módon járt el, rámutatván arra is, hogy sok azonosságot találunk nemcsak a Habsburg fennhatóságú térségekben, de kiderül, hogy számos vonatkozásban példát szolgáltatott Poroszország is. Az összehasonlító és forrásfeltáró kutatói munka erénye és haszna, hogy rávilágít az eseményeket – nem egyszer a háttérből – irányító személyek szakmai felkészültségére, alaposságára, megfontolt körültekintésére. Éppen az egészségügyi törvényalkotás, jogrend kialakítása során bizonyosodott be, hogy a teoretikusok igen széles körűen, a külföldi jogrendszerek felépítését alapjaiban tanulmányozták.

Ezt a szerteágazó korabeli munkát követi nyomon a jelen kötet összehasonlító jogtörténeti, igazgatástörténeti és orvostörténeti elemzéssel, mindazon dokumentumok felkutatásával, amelyek ténylegesen mintául szolgáltak a magyar *Generale Normativum in Re Sanitatis* (GNRS) megfogalmazásához. Tiszteletre méltó az a birodalmi törekvés, hogy a sokszínű, az egymástól gyakran lényegesen eltérő régiókban (ezek sorába tartozott a Magyar Királyság és Erdély) egységes, a különbségeket, helyi sajátosságokat és hagyományokat mégis figyelembe vevő igazgatási formákat, jogrendszereket hozzon létre úgy, hogy végeredményként összehangolt gépezetként működjön a Birodalom. Ez az erőfeszítés látszólag sikeres eredményre vezetett. A felszín az egységet mutatta, azonban teljesen nem lehetett elhomályosítani a nemzeti különbözőségeket, elnyomni a történelem addigi hagyományaiban gyökerező nemzeti önállósági törekvéseket, amelyek később a nagy egység bomlásához vezettek. A Birodalom nemzetei megindultak a saját nemzeti fejlődésük útján. A megalkotott jogrendek azonban tovább éltek, az adott nemzet önálló jogrendjének pilléreit képezték. Ez a folyamat jellemzi az orvoslás történetének alakulását is. A felvilágosodás idején megalkotott *Generale Normativum in Re Sanitatis*, majd a XIX. században életbe léptetett közegészségügyi törvény lett a hazai egészségügy, közegészségügy és a rendszer működését biztosító intézményrendszer azon erős alapja, amely a további fejlődést biztosította.

Kapronczay Károly
főigazgató

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár

BEVEZETÉS

ISMERKEDÉS A RENDELETTEL

A NORMASZÖVEG NYELVE

A *Generale Normativum in Re Sanitatis* (GNRS) latinul íródott. Mária Terézia uralkodása idején (1740–1780) még kizárólag a latin volt hazánkban a jogszabályok hivatalos nyelve. Jóllehet a GNRS több helyen is utasítást ad arra, hogy eligazítás során az előljárók a latinul nem értő személyzet előtt a vonatkozó szövegeket a helybéli közbeszéd nyelvén ismertessék, ezek a fordítások azonban csak a rendelet egy-egy rövid részét érintették.

Először II. József (1780–1790) nyelvrendelete (1784) tette kötelezővé a latin helyett a német nyelv alkalmazását a jogalkotásban, az államigazgatásban, és az igazságszolgáltatásban. Mivel az uralkodó – halála előtt – ezt a rendeletét is visszavonta, utódai: II. Lipót (1790–1792), I. Ferenc (1792–1835) – és részben V. Ferdinánd (1835–1848) alatt – a latin visszatért a hivatalos használatba. Ez a visszatérés azonban, szinte egyidejűleg a német visszaszorulásának kezdetét is jelentette. A jozefinizmus ugyanis, a hazai értelmiség nemzeti megújulást kereső részében, erős ösztönzést váltott ki annak érdekében, hogy a hagyományokhoz görcsösen ragaszkodó ókonzervatívokkal ellentétben, egy korszerű megújított magyar nyelvet állítsanak szembe a német törekvésekkel. Ennek a mozgalomnak az első eredménye hivatalosan „a magyar nyelv használatáról” szóló 1805. évi IV. törvénycikkben jelent meg, miszerint „...már ezen országgyűlésén az Ő szent felsége elé küldendő fölterjesztések, a szavak netalán előforduló kétértelműségének kikerülése végett is, hasábosan latin és magyar nyelven szerkesztessenek” (1.§).¹

Ezután kezdődött el gyorsuló ütemben a magyar nyelv térhódítása, de használatát a törvénykezésben, az államigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, kizárólagosan kötelezővé csak az 1844. évi II. tc. tette. Ekkor célszerűtlen, és szükségszerűtlen lett volna a korábbi jogszabályokat magyarra for-

¹ Corpus Juris Hungarici (CD-ROM változat). KJK-Kerszöv, Budapest, 2000. január 1. (a továbbiakban a történelmi jogszabályok, ha nincs külön forrás megjelölve, ebből a műből származnak)

dítani, hiszen az érdekeltek valamennyien értettek latinul, és használták is a nyelvet. Később – a nem hivatalos törvénytárakban – Szent István törvényeitől kezdve, a különböző szempontok szerint válogatott jogszabályok magyar nyelven is megjelentek. A 2000. évben kiadott elektronikus változatot is ide értve, ezekbe a válogatásokba a szerkesztők soha nem vették fel a GNRS-t, vélhetően a terjedelme, és ezzel együtt talán az egészségügyi igazgatás kérdéseinek túlzottan aprólékos tárgyalása miatt. Következésképpen a GNRS-nek nincs általánosan elfogadott magyar címe, sem az orvostörténeti, sem a jogtörténeti irodalomban.

Egyes rendeletek, amelyeket a Habsburg uralkodók adtak ki, ma is latin címen szerepelnek az irodalomban. Ilyen például a *Diploma Leopoldinum* (1691), a *Carolina Resolutio* (1731), az *Urbarium* (1767) vagy a *Ratio Educationis* (1777). Más rendeletek címeit viszont következetesen magyarul használjuk: például Türelmi rendelet (1781), vagy Jobbágyrendelet (1785). Mindezek alapján a GNRS-t mindkét változatban megnevezhetnénk, bár az eredeti latin cím túlságosan hosszú, és körülményes lenne. Talán ezzel magyarítható a *Generale Normativum Sanitatis* alakzat elterjedése. Ez viszont semmiképpen nem helyeselhető, mert a rövidege nem éri el azt a mértéket, amely igazolhatná az eredeti cím megcsonkítását. Erre a célra alkalmasabbnak tűnik a *Generale Normativum*, ami tényleges rövidítés, és egyben a történelmi utalást is tartalmazza. Valójában a legcélszerűbb lenne valamilyen magyar nevet használni (zárójelbe tett évszámmal). Szó szerinti fordításban az „Általános Egészségügyi Szabályzat” kínálkoznék erre a célra,² helyette azonban rövidebb az „Egészségügyi Főszabályzat”, amely eleget tesz a forráshűség követelményének, és a német szöveg eredeti szóhasználatának (ld. az alábbiakban). Ennek megfelelően tehát, a továbbiakban vagy a GNRS, mint a teljes cím rövidítése, vagy az „Egészségügyi Főszabályzat” jelenik meg a Rendeletre történő hivatkozás esetén.

A GNRS SZERZŐJE ÉS A RENDELET HELYE A MAGYAR JOGRENDBEN

A hazai orvostörténeti irodalom egységesen elfogadott álláspontja szerint az Egészségügyi Főszabályzat szerzője Hodosi Skollanics József Ferenc (1720–1785), magyar orvos, aki 26 éves korában telepedett le Pozsonyban. Szakmai munkájának elismeréseként 1763-tól a Magyar Királyi Egészségügyi Bizottság orvosaként működött, majd 1765-ben a Bizottság tanácsnoki címét is elnyerte. Szerzőségét illetően a hivatkozások alapját legnagyobb valószínűség-

² Magyary-Kossa Gyula is ezt használja a magyar orvostörténet szempontjából egy műben összegyűjtött legterjedelmesebb forrásanyagot feldolgozó könyvében: Magyar Orvosi Emlékek. Bp., 1929–1940. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. Ez a kiadás az I–IV. kötetet tartalmazta. Postumus műként jelent meg az V. kötet. a teljes, 1995-ös reprint kiadáshoz csatolva. A hivatkozás helye: IV. köt. 482. tétel. (a továbbiakban: MOE)

gel Weszprémi István (1723–1799) egyik korabeli műve szolgáltatja, amely Magyarország és Erdély orvosainak életrajzát gyűjti össze. Skollanics életrajzához csatoltan, a munkáiról szóló részben, Weszprémi 2-es sorszám alatt tünteti fel a „*Benignum Normativum Regium in Re Sanitatis*”-t.³

Semmi okunk abban kételkedni, hogy Skollanics végezte (vagy végeztette) el az Egészségügyi Főszabályzat német nyelvről latinra történő fordítását, és a közjogilag eltérő szakaszok szükségszerű módosítását. Ez azonban más jelent, mintha az egész rendelet Skollanics önálló szellemi alkotása lenne. A fordítás különben igen szakszerű, néhány apróbb tévedéstől eltekintve. Részletes forráskritikai elemzéssel azonban feltárható, hogy egyes helyeken nehezen indokolható rövidítések szerepelnek, máshol viszont a betoldásokra nem minden esetben található racionális magyarázat (részletesen ld. a kommentárrokban).

Az Egészségügyi Főszabályzat minden kétséget kizáróan egy Habsburg-birodalmi rendelet magyarországi adaptációja. Ez a rendelet, amely a Birodalom részére foglalta össze az egészségügyi szolgáltatások és a járványügy szabályozását, Bécsben német nyelven jelent meg, 1770. január 2-i keltezéssel. Eredeti szövege is megtalálható Linzbauer Xavér Ferenc 1852–1856 között kiadott egészségügyi jogszabály-gyűjteményében.⁴ Linzbauer a rendeletet „*Generale Normativum Sanitatis*” címmel szerepelteti, németül azonban nem ezt a nevet használták. John Johann Dionis jogszabály-gyűjteményében⁵ a „*Gesundheitsordnung*” (Egészségügyi Szabályzat) cím olvasható, azonban a jogalkotói köznapi nyelvben szokásos *Hauptsanitätsnormativ* (Egészségügyi Főszabályzat) kifejezést 1773-ban már a hivatalos normaszövegbe is felvették. Ebben az évben jelent meg ugyanis egy kiegészítés (*Nachtrag*) az alaprendelethez, amely hivatkozásként már következetesen ezt a címet alkalmazza.⁶ Ez a Kiegészítés, amely a GNRS-nek is szerves része, a Linzbauer-kódexben is megtalálható, *Normativum Sanitatis de anno 1773* címmel.⁷ Több mint szépséghibának tekintendő, hogy a Helytartótanács ezt jelentős kétséssel, 1778. dec. 21-én tette közzé, 6394. sz. határozatával. A fentieket összefoglalva: a továbbiakban célszerű az 1770. január 2-án kiadott rendeletet „Birodalmi Egészségügyi Főszabályzat”, vagy rövidebben „Birodalmi Főszabályzat” néven megnevezni.

A Birodalmi Főszabályzat forrásanyagainak elemzésével minden kétséget

³ Weszprémi István: *Succincta Medicorum Hungariae et Transsylvaniae Biographia*, Centuria tertia. IV. köt. Wien, 1787. pp. 258–262.

⁴ Linzbauer Xavér Ferenc: *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae*. I. köt. Buda, 1852. p. 580. (a továbbiakban a hivatkozás a Kódex jogszabályaira: Linzbauer, kötetszám, tételszám)

⁵ John, Johannes Dionysius: *Lexikon der k. k. Medicinalgesetze* (sic!). I. köt. Prága, 1790. pp. 386–506. (a teljes mű I–VI. köt. Prága, 1790–1798.) (a továbbiakban a hivatkozás erre: John, kötetszám, oldalszám)

⁶ Uo. p. 496.

⁷ Linzbauer II. köt. 756. tétel

kizáróan megállapítható, hogy szerkesztési alapelvei, sőt terjedelmes részei szövegszerűen megegyeznek két korábbi birodalmi rendelettel. Ezek közül az egyik 1753-ban az egészségügyi szolgáltatásokat, a másik 1755-ben a tengerészeti járványügyi rendelkezéseket összegezte (ismertetésüket ld. külön alfejezetben). Amennyiben fenntartjuk Skollanics eredeti szerzőségét, egyben azt is állítanánk, hogy 33, illetve 35 éves korában vezéralakja volt két nagy formátumú jogalkotás létrehozásának. Sőt, ha ehhez még azt is megjegyezzük, hogy a korabeli jogalkotók az 1753-as rendelethez, ugyancsak szövegszerű egyezéssel, teljes paragrafusokat vettek át egy azonos tárgyú, 1725-ben kiadott porosz jogszabályból, a képtelenség teljessé válik, tekintettel Skollanics 1720-as születési évére.

Mária Terézia az 1764–65. évi országgyűlés után – a rendekkel támadt katonapolitikai összetűzése miatt – uralkodása alatt többé már nem hívta össze az országgyűlést, mint a legfőbb jogalkotó szervet. A magyar Egészségügyi Főszabályzat tehát nem törvény, hanem rendelet, a szó pontos jogtörténeti értelmében. Ezeket a korabeli latin szaknyelvben *mandatum*, *patens*, vagy *diploma* névvel illették. Jogszabályi típusát tekintve a GNRS *mandatum* volt, ami a római jog terminológiát követte. A császárkorban a *mandatum* a császári rendelet (*constitutio principis*) olyan típusát jelentette, amely közhivatalnokoknak adott utasításokat.

Magyarországon a Habsburg-birodalom rendeletei nem váltak automatikusan a hazai jogrend részévé. Jogalkotásban a rendi hatalom képviselői érték, hogy az országgyűlés által hozott törvényeken túl, a Habsburg-birodalom rendeletei külön szabályozás alá essenek, ha azokat az uralkodó magyar királyként akarja hatályba helyezni. Ez csakis akkor történhetett meg, ha a király is betartotta a számára előírt eljárásrendet. Ennek megfelelően, Magyarországon akkor vált hatályossá bármely birodalmi rendelet, ha az uralkodó mint magyar király, leiratot intézett a Helytartótanácshoz annak kihirdetésére, majd az a rendelet szövegét latinra fordítva, tartalmát a hazai közjogi viszonyokra adaptálva, saját tanácsi határozatához csatolva kihirdette.

A Magyar Királyi Helytartótanács létrehozását az 1723. évi XCVII. tc. rendelte el, az ország területén kívül tartózkodó uralkodó képviselőjére. A Tanács működését általánosságban szabályozó 1723. évi CI. tc. 2. §-a szerint „...Ő legszentségesebb felsége a maga jószágos elhatározását (a dolgok és ügyek különféleségéhez képest) vagy leirat vagy királyi rendelet útján tudatja...”. A rendszer ténylegesen 1724. március 21-től lépett működésbe. A Linzbauer-Codex előszava szerint: „A magyar nemzet országa... III. Károly király által 1723. Pozsonyban tartott országgyűlés 97. és 101. törvénycikkei által az országos tárgyak kezelésére egy igazgató főkormányzónak: a nagy méltóságú m. kir. helytartó Tanácsnak létesítését határozta el, melyet a jeles emlékezetű király 1724. böjthő 21-ikén ünnepélyesen fel is avatott. Ez időtől fogva a közegészség állapotját érdeklő legüdvösb rendszabályok a kir. helytartók közvetlen elnöksége alatt bocsátottak ki...”.

Ennek megfelelően Mária Terézia 1770. évi szeptember 17-i keltezéssel királyi leiratot intézett a Helytartótanácsához, a Birodalom más területein hatályos Egészségügyi Főszabályzatnak a Magyar Királyságban történő kihirdetésére. A Helytartótanács a leiratot 4378. sorszámmal iktatta, majd 1770. október 4-i rendes ülésén meghozta 4698. sorszámu határozatát a Birodalmi Egészségügyi Főszabályzat hazai kihirdetéséről.

A területi hatályt illetően a 4689. számú határozat a „Magyar Királyság és csatolt részei”-re hivatkozik. Ez a Magyar Királyság azonban nem egyezett meg a mohácsi vész (1526) előtti Magyarország területével, jóllehet egy ilyen rendezésnek ekkor katonailag már nem lett volna semmilyen akadálya. A Török Birodalom ellen 1686-ban kezdődött felszabadító háborúk után, a Habsburg-ház uralma alatt álló területek Mária Terézia korában már magukba foglalták a magyar királyok által a mohácsi vész (1526) előtt uralt teljes térséget. Ennek az államalakulatnak a Kárpát-medencét kitöltő Magyar Királyságon kívül, a XVI. században ténylegesen része volt a Horvát Királyság is. Kissé egyszerűsítve tehát, amikor a Mária Terézia korabeli magyar közjog a Szent Korona országaira hivatkozott, az a „magyar birodalmat” jelentette, amelynek belső törzs-területe volt a Magyar Királyság. Ennek történelmileg Erdély is szerves része volt, helyzetét azonban a XVI. századi változások alaposan átrendezték.

A történelmi Transsylvania mint fejedelemség, a török hódítás után államilag 1542-ben önállósult. A három részre szakított, Mohács előtti Magyarországból azonban hozzá csatolták azokat a tiszántúli részeket is, amelyeket a törökök nem vontak megszállás alá. Ezek alkották a Partiumot. A megjelölés különben először a speyeri szerződésben (1570) fordult elő, amelyben Erdély fejedelmét *princeps Transsylvaniae partiumque regni Hungariae dominus*-nak nevezik, vagyis Erdély fejedelme, és a Magyar Királyság részeinek ura (a *partium* tehát a latin *pars* = rész, tbsz. birt. esete). Jóllehet, az ország területének visszafoglalása után már nem volt akadálya a Mohács előtti egység visszaállításának, I. Lipót császár (1657–1705) 1691-ben kiadott rendeletében (*Diploma Leopoldinum*) továbbra is biztosította a Fejedelemség fennmaradását. Ez az Erdély azonban nagyobb volt, mint a történelmi Transsylvania, hiszen a *partium*-nak csak egy része került vissza a Magyar Királysághoz, pontosabban Máramaros és Arad vármegye egészében, illetve Zaránd vármegye egy része. Ezután ez utóbbiakat nevezték a Magyar Királyság „csatolt részei”-nek.

I. Lipót különben 1657-től csak 1687-ig volt magyar király, ugyanis utóbbi évtől az 1687. évi pozsonyi országgyűlés, elsőszülött fiát József főherceget koronázta meg, aki I. József néven 1715-ig uralkodott. A koronázás jogalapja az 1687. évi II. törvénycikk volt, amelynek címe szerint „a mostani császári és királyi szent felség fenséges finemű örököseinek elsőszülötteit Magyarország s az ahhoz csatolt részek természetes és örökös királyainak nyilvánítják”. I. József utódja a magyar trónon, III. Károly (1715–1740) „finemű örökös” hiányában az országgyűléssel a női ág öröklését is elfogad-

tatta (1723. évi II. törvénycikk: Ő császári és királyi legszentségesebb felsége fölséges osztrák háza nőgáának Magyarország szent koronájában s a régtől fogva hozzákapcsolt részekben való folytonos királyi örökösödéséről). Így uralkodott Mária Terézia mint magyar királynő 1740-től 1780-ban bekövetkezett haláláig.

Visszatérve a területi kérdésekhez, Mária Terézia Erdélyt 1768-tól nagyfejedelemség rangjára emelte. Jóllehet, az erdélyi nagyfejedelem és a magyar király személye azonos volt, közjogilag mégsem került sor az egyesítésre. Üres ígéret maradt a magyar országgyűlés 1741. évi XVIII. törvénycikkének 1.§-a, miszerint „...Erdélyt, mint amely a magyar királyság szent koronájához tartozik, valamint ő maga, úgy utódai, mint Magyarország királyai fogják bírni és kormányozni”.

Horvátországot és Szlavóniát a Habsburg-birodalmi kormányzat önálló országgént kezelte, és nem volt hajlandó tudomást venni azokról a jogintézményekről, amelyek ezeket az országokat a mohácsi vész előtt a Magyar Királysággal összekapcsolták. Sőt, a déli határok mentén húzódó területek közül azokat is, amelyek Horvátországhoz tartoztak, külön, egységes katonai közigazgatás alá helyezte. Ezt magyarul Katonai Határőrvidéknek nevezték, és kisebb területi egységeit az ott állomásozó ezredek neve mellé illesztett földrajzi elnevezésekkel jelölték (pl. Gradiskai ezred, Otocsáci ezred stb.). A Temesség – amelyet három folyó, a Maros, a Tisza, és a Duna, illetve Erdély határolt – 1718-tól Temesi bánóság, vagy magyarul is használt német nevén, a Bánát, birodalmi tartomány volt, a déli részén ugyancsak katonailag igazgatott határőrvidékkel.

A fentiek ellenére, a Birodalmi Főszabályzat latin fordítója a területi hatályt érintő kérdéseknél úgy járt el, mintha a rendelet a Mohács előtti Magyarország felségterületét szabályozná. Mindez azonban ellentétben állt a Habsburg-birodalmi jogértelmezéssel, és része volt annak a közjogi kötélműzásnak, amely visszatérő elemként kísérte végig a rendek és az uralkodó párharát, nem csak a XVIII. század történelmében.

RÖVID TARTALMI ÖSSZEFOGLALÁS

A GNRS igen terjedelmes jogszabály, amely 36 könyvoldalt foglal el a Linzbauer-kódexből. Eredeti tartalmának megértése azonban számos esetben komoly követelményeket támaszt a mai olvasóval szemben. Akik egészségügyi képzettséggel rendelkeznek, jószerével több helyen más tudományágba tartozó magyarázatokra szorulhatnak. Csupán a szemléltetés kedvéért – és korántsem a teljesség igényével – érdemes néhányat megemlíteni ezekből a tudományokból: politikai eseménytörténet, történeti földrajz, hadtörténet, eszmetörténet, vallástörténet, egyháztörténet, általános jogtörténet, ezen belül a közigazgatás története, és gazdaságtörténet (pénzviszonyok és kereskedelem). Másfelől, akik művelnek valamely szaktudományt a fentiek közül, de nem

rendelkeznek megfelelő egészségtudományi, orvostudományi, orvostörténeti, és etikatörténeti ismerettel, ugyancsak magyarázatra szorulnak a félreértésektől mentes megértés érdekében. Ezért a jelen kötetben a normaszöveg részletes elemzését külön fő fejezetben, szövegekőzi magyarázatokkal sőrűn megszakítva adjuk közre.

A terjedelmes szöveg összefüggéseinek érzékelése, és a teljes joganyag áttekinthetősége érdekében először célszerű az Egészségügyi Főszabályzatot legalább vázlatosan, és rövid tartalmi összefoglalással is bemutatni.

A szöveg alcímek szerinti felépítése

Az Egészségügyi Főszabályzat egy ünnepélyes bevezetőből és két részletes részből áll. Ezek közül az első az egészségügyi szolgáltatók jogállását foglalja össze, akiknek munkájában ekkor a jogalkotó még nem törekedett a közszolgálati és a magángazdasági tevékenység szétválasztására. A második rész járványügyi szabályozást tartalmaz, amely lényegében a pestissel szembeni védekezést taglalja, elsősorban katonai és polgári rendészeti elemekre támaszkodva, de természetesen a korszak orvostudományának eredményeit is felhasználva.

Ünnepélyes bevezető

Első rész, azokról a dolgokról, amelyek a tartományok egészségének ügyét szolgálják

- I. Hivatali normák orvosok részére
Eskümintá, physicus-doktori hivatalt elnyerő orvosok részére
- II. Foglalkozási szabályok sebészetet művelőknek
Eskümintá, amely szerint a sebész mesterek kötelezik magukat, midőn a szabad királyi városokban, avagy vármegyékben szolgálatba vétetnek
- III. Foglalkozási szabályok patikusok részére
Patikusok eskümintája
- IV. Utasítások bábák részére
A bábáktól vett eskü mintája, amely esküt az előljáráóságoknál kell letenniük

Második rész, azokról a dolgokról, amelyek a közegészségügyi szolgálatra vonatkoznak a határokon, és az ott élő emberek körében

- I. Működési szabályzat a határok mentén a közegészség érdekében felállított őrvonalak részére
- II. Működési előírások a vesztegintézetek hivatalba lépő igazgatói részére
Eskümintá vesztegintézeti igazgatók számára

- III. Működési előírások vesztegintézeti orvosok, vagy sebészmesterek számára
Vesztegintézeti orvosok és sebészmesterek eskümintája
- IV. Utasítások az árukat tisztító szolgálknak, és azoknak, akik a személyek őrizetére vétettek alkalmazásba
Eskümintá, amelyre a vesztegintézeti felügyelők és szolgálk kötelezendők

Illeték táblázat

Zárórész

Összefoglalás az egyes alcímekről

Ünnepélyes bevezető

Az uralkodó akkoriban kötelező címeinek felsorolása után a preambulum igen értékes dokumentum a jogalkotó szándékáról, és a közszolgálatot illető felfogásáról. Itt találjuk azokat a korábbi rendelkezéseket is, amelyek csak a címükre való hivatkozással szerepelnek. Részletesebb megismerésük azért is jelentős, mert a GNRS – amint arról a fentiekben már említés történt – hosszú szakaszokat, illetve analóg megoldásokat másol át ezekből az előzményekből (ld. a GNRS előzményei című fejezetben). Ezek közül különösen érdekes az 1766. augusztus 25-i átfogó büntetőtörvény. Arról rendelkezik, hogy – egyebek között – milyen esetben sújtandók akár azonnali halálbüntetéssel is azok, akik úgymond az egészség ügyében kihirdetett, vagy a későbbiekben kihirdetendő szabályokat megsérteni merészkednek.

Első rész, azokról a dolgokról, amelyek a tartományok egészségének ügyét szolgálják

Az első rész külön alcím nélküli négy paragrafus tárgyalja az egészségügyi igazgatás szervezetét, és kapcsolódását a területi katonai illetve polgári köz-igazgatáshoz. Itt található a helyhatósági hatalmat gyakorló szervek (magisztrátusok) által alakított Egészségügyi Bizottságok szervezeti és működési főszabályainak leírása, és eljárási rendjüknek az államigazgatás felsőbb szerveihez történő illesztése. Ez a rész határozza meg a járványügy területén kívüli egészségügyi rendészeti vétségekkel kapcsolatos eljárást, és az eljáró hatóságok illetékességét.

I. Foglalkozási szabályok orvosok részére

Hazai orvostörténeti munkákban, a bábákkal együtt, ez a leggyakrabban hivatkozott része a rendeletnek. Teljes magyar fordítás azonban erről a viszonylag rövid szövegről sem található a vonatkozó szakirodalomban. Kilenc paragrafus foglalkozik az állandó járványügyi szolgálaton kívüli orvosokkal.

Jóllehet, a GNRS mellőzi a Birodalmi Főszabályzatban az egyes paragrafusok elé illesztett címeket, a bemutatás érdekében mégis célszerű ezeket itt, és a továbbiakban is a német nyelvű szövegből kölcsönözni:

1. Minden orvosnak, aki szakmájának művészetét az örökös tartományokban akarja gyakorolni, belföldi egyetemen szerzett *gradus doctoratus*-sal kell rendelkeznie, 2. Az orvosok kötelességei általában, a területi egészségügyi állapotok megőrzése érdekében, 3. Kötelezettségek a holttestek megnyitásakor, 4. Kezelőorvosok kötelessége a patikusok tekintetében, 5. Kötelező helytállás veszélyes körülmények között és általánosságban, 6. Kötelességek a sarlatánok ellenőrzésében, 7. Kötelességek a betegek iránt, 8. Orvosok rendes esetben ne végezzenek sebészi gyógykezelést, és gyógyszerekkel se kereskedjenek, 9. Kötelességek állatvész esetén.

Ez a rész mindkét rendeletben a teljesen azonos szövegű hivatali eskü-mintával zárul. A kilenc pont közül csupán érintőlegesen azért érdemes utalni a 7-re, mert az a hippokratészi erkölcsiséget közjogilag befogadott etikai kódex formájában rögzítette. Megjegyzendő, hogy az iparúzési normákhoz igazodó sebész-mesterség céhes szabályzatait a Helytartótanács már 1727-től, határozati formában, annak mellékleteként igyekezett kihirdetni.

Az I. fejezetet záró eskümintá külön hangsúlyozza, hogy az a *physicus*-doktori hivatalt elnyerő orvosok részére készült (a *physicus*-doktor a hatóság szakközege volt egészségügyi kérdésekben, elnevezésének részletes indoklását ld. a vonatkozó kommentárokból).

II. Foglalkozási szabályok a sebészetet terén működőknek

Viszonylag rövid szabályozás vonatkozik erre a szakmára, de pontosan ennek következtében az 1773. évi Kiegészítés jelentős része kénytelen volt igen részletesen foglalkozni a sebészetet érintő iparúzési kérdésekkel.

Az egyes paragrafusok címei a Birodalmi Főszabályzat szerint: 1. sebész-mesterek vizsgáztatása, 2. kötelezettségek általában, 3. kötelezettségek szándékosan okozott sérülések észlelése esetén, 4. kötelezettség az orvosi irányítás elfogadására, 5. sebész-mesterek és fürdősök nem folytathatnak belső kezeléseket, 6. a hadsereg sebész-mestereinek gyógyítási jogosultsága, 7. gondosság a sebészeti műszerek tekintetében.

Az eskümintá szükségesnek tartja külön hangsúlyozni, hogy a sebészek szolgálatba vétele a szabad királyi városokban, avagy a vármegyékben történik.

III. Foglalkozási szabályok patikusok részére

Legalább olyan terjedelmes, mint az orvosok szabályozása. Ennek magyarázata a korabeli patikák által forgalmazott termékekben rejlik, ami megkövetelte a kereskedelmi szabályok ezen sajátos területre történő átalakítását. Ezért foglalkozik a rendelet különösen aprólékosan a mérgekkel folytatott kereskedelemmel.

Az egyes paragrafusok címei a Birodalmi Főszabályzatban: 1. patikusok

működési engedélye, 2. kötelezettség a hivatalos gyógyszerkönyvek előírásainak betartására, 3. tartózkodás a betegek kezelésétől, 4. kötelezettségek az orvosságok kiszolgáltatásánál és a patikus inasok oktatásában, 5. kötelező tartani friss és jó minőségű orvosságokat, 6. elővigyázatosság a veszélyes orvosságok eladásánál, mérgeknél, és más hasonló anyagoknál, 7. arzén árusítása, 8. patikusok hiányában az orvosok gondoskodnak a szükséges orvosságok előállításáról, 9. orvosságok árusítása, 10. tilos a patikákon kívül az orvosságok árusítása.

Az eskümintá külön, és nyomatékosan hangsúlyozza a receptek előírásainak kifogástalan betartását.

IV. Utasítások bábák részére

Viszonylag kevés szó esik a kilenc paragrafusban a szakmai munkáról, annál több a magzatelhajtásról, a szükségkereszteléssel kapcsolatos kánonjogi kérdésekről, és az orvosnak konkurenciát jelentő gyógykezelésről. A magzatelhajtás miatt a halálbüntetés is megjelenik a büntető rendelkezések között.

Az egyes paragrafusok címei a Birodalmi Főszabályzatban: 1. a bábák alkalmazásba vétele, 2. gondoskodás arról, hogy elegendő számú bába álljon rendelkezésre, 3. kötelezettség a józan életvitelre, 4. hivatali kötelezettségek, 5. kötelező gondoskodás az újszülöttek megkereszteléséről, 6. gondoskodás a vajúdookról, 7. a bábák súlyos büntetés terhe mellett tartózkodni kötelesek magzatúzó, vagy egyéb veszélyes szerek alkalmazásától, és az erre vonatkozó tanácsadástól, 8. tartózkodás a gyógykezelésektől, 9. köteleességek a hatóságilag elrendelt vizsgálatoknál.

A bábák eskümintája külön hangsúlyozza, hogy az esküt az előjáróságok előtt kötelesek letenni.

Második rész, azokról a dolgokról, amelyek a közegészségügyi szolgálatra vonatkoznak a határokon, és az ott élő emberek körében

A rendelet igen részletes, terjedelmes második része a járványügyi igazgatást tárgyalja. Semmi mással nem helyettesíthető forrásanyagot találunk itt – a mikrobiológiai korszak előtti utolsó évszázadból – amikor szigorú igazgatási intézkedésekkel jelentős mértékben sikerült megelőzni a járványok által okozott pusztításokat. Nem lehet okunk arra, hogy ezeket akár a legcsekélyebb mértékben is lebecsüljük az utókor lenéző, tudományos bölcsességével. Végző soron ezek az eljárások tették lehetővé a pestisjárványok kiszorítását a XVIII. század utolsó harmadában a Habsburg-birodalom területéről. A második rész bevezetője, négy hosszú paragrafusban, a vesztegintézetek földrajzi elhelyezkedését és alapműködését rögzíti, továbbá a vesztegzár időtartamát és az ezzel kapcsolatos igazgatási szabályokat.

Az egyes paragrafusok címei a Birodalmi Főszabályzatban: 1. valamennyi olyan vesztegintézet leírása, amelyek a török határok mentén kerültek

felállításra, 2. vesztegzári időtartamok meghatározása egészséges, azaz nem veszélyes időszakokban, 3. vesztegzári időtartamok veszélyes és kétes időszakokban, 4. vesztegzári időtartamok azokban az esetekben, amelyekben a beérkező hírek a Török Birodalomban kitört pestisjárványról szólnak.

Az 1770. évi Főszabályzat hangsúlyozottan csak a szárazföldi védvonalat tárgyalja, ugyanis, egyes korábban kiadott rendeletek már részletesen foglalkoztak a tengeri kikötőkkel. Habsburg-birodalmi közjogi értelmezésben csupán egyetlen vesztegintézet tartozott a Magyar Királyság pozsonyi székhelyű Egészségügyi Bizottsága alá. Ennek ellenére, a fentiekben már említett magyar felfogás miatt, a GNRS Erdély, a Temesi bánóság, és a horvát-szlavón Katonai Határőrvidék vesztegintézeteit is felsorolja.

I. Működési szabályzat a határok mentén a közegészség érdekében felállított őrvonalak részére

Az őrvonal (kordon) fogalmának meghatározása után hét paragrafus szól a vonalakon lehetségesen előforduló eseményekre előírt teendőkről, a személy- és áruforgalmat érintő védekezésről. Itt ismételt hivatkozik a rendelet azokra a drákói szigorúságú szabályokra, amelyek révén az eljáró hatóságok a helyszínen halálos lövést adhattak le, illetve a bíróságok is gyorsított eljárással róhatták ki a halálbüntetéseket.

Az egyes paragrafusok címei a Birodalmi Főszabályzatban: 1. a közegészségügyi őrvonal meghatározása, 2. mikor és hogyan szükséges megerősíteni az őrvonalat, 3. a határokon át egyaránt tilos ki-, és belopakodni, 4. a kutyák képesek a betegség behurcolására, 5. kötelező magatartás arra nézve, ha az örök eltitkolt fertőzödést fedeznek fel, 6. minden esetben kötelező a rendeletet felolvasni az őrvonal személyzetének cseréje esetén, 7. senkinek sem adható szállás, aki vesztegzár alá helyezett területről érkezik, és nincs bizonyítványa a rajta elvégzett fertőtlenítésről.

II. Működési előírások a vesztegintézetek hivatalba lépő igazgatói részére

Ez az egész GNRS legterjedelmesebb része, amely 49 paragrafusból áll, és a jogalkotó azokat is több esetben számos alpontra tagolja. A szöveg pontos leírást ad a vesztegintézetek felépítéséről, működési rendjéről, a személyi állomány szerkezetéről és az igazgató teendőiről. Epidemiológiai történeti szempontból ez a GNRS legértékesebb része, amely felbecsülhetetlen értékű bepillantást enged a kor bürokratikus gondolkodásába, rendészeti szemléletébe, és kétségbeesett igyekezetébe, amellyel a súlyos veszteségeket okozó járványokat elkerülni igyekeztek. A felhalmozott tapasztalati tudás szempontjából legértékesebb a 18–27. paragrafusokban található összegzés a fertőzésre fogékony, és a nem fogékony áruféleségekről. Itt olvasható a 24.§-ban egy tételes árulista is, amely a tengeri kereskedelemről került át a szárazföldi forgalomba. A jogalkotó ebben a részben igyekszik összhangba hozni a kereskedelemben forgalmazott árukra vonatkozó empirikus járványtani ismereteket, a fer-

tőzéstől való mentesítés igen aprólékos munkaköri leírásaival. Ezzel együtt jól érzékelhetők a védekezés és az áruforgalom könnyítésének egymással versengő szempontjai, valamint a törekvés a gazdasági biztonság légkörének megteremtésére a kereskedők körében.

Természetesen a Birodalmi Főszabályzat ebben a fejezetben is külön címekkel látja el az egyes paragrafusokat, terjedelmi okokból azonban célszerű eltekinteni ezek tételes felsorolásától. Érdemes azonban kiemelni az utolsó, tehát a 49.§-t, amely igen szemléletesen írja le a határon behozható élőállatok – rövidített vesztegzári eljárással – folyóvízben történő megtisztítását.

Külön érdekessége a vesztegintézeti igazgatók eskümintájának, hogy az egész GNRS-ben ezen az egyetlen szövegrészben jelenik meg az uralkodó „Legszentebb Ő Császári-királyi Apostoli Felség”-ként történő megnevezése.

III. Működési előírások vesztegintézeti orvosok, vagy sebészmesterek számára

Ezek a szakemberek a mai értelemben vett igazi szakhatósági tisztviselők voltak, akiknek azért kellett gyakran paradox – vagy a mai szakmai szemmel értelmetlen, sőt veszélyes – utasításokat végrehajtaniuk, mert a járványok valódi okát az orvosi szakma nem ismerte. Ez a rész összesen 6 szakaszból áll, ami a fenti 49 paragrafussal összevetve önmagában is jól jelzi az általános rendészeti elemek abszolút túlsúlyát az orvosi szakmai szempontokkal szemben.

Az egyes paragrafusok címei a Birodalmi Főszabályzat szerint: 1. kötelezettségek általában, 2. tilos a szolgálati hely elhagyása, 3. a vesztegintézetben a kezelések térítésmentesen végzendők, 4. levelezés az illetékes physicus-doktorral, 5. kötelező segédkezés az igazgató munkájában, 6. naponta jelentés teendő a megfigyelték egészségi állapotáról.

Az eskü szövege feltűnően rövid az I. részben olvasható orvosi eskühöz viszonyítva. Ennek oka egyértelműen az, hogy az a szakember (tipikusan a sebészmester), aki a vesztegintézetben dolgozott, szakmailag igen szűk munkakört látott el, az orvostudomány egészéhez, és az általános egészségügyi igazgatáshoz viszonyítva.

IV. Utasítások az árukat tisztító szolgáltnak, és azoknak, akik a személyek őrizetére vettek alkalmazásba

A jogalkotó lényegében a fejezet címében jelzett személyzetre vonatkoztatva ismételen előadja mindazt, amit az igazgató munkaköri leírásában egyszer már rögzített. Kodifikációs szempontból szakszerűnek éppen nem nevezhető módon a tizenöt paragrafusból álló fejezet 13.§-a után beékelten található az „Eskü-minta, amelyre a vesztegintézeti felügyelők és szolgálk kötelezendők”. Ezt követően, folytonos számozással még két újabb paragrafus egészíti ki a rendeletet, amelyek tematikusan valójában egy-egy újabb önálló fejezetbe tartoznának.

Az egyes paragrafusok címei a Birodalmi Főszabályzatban az 1–13. sorszámig: 1. általános kötelezettségek, 2. gondoskodás a keveredés elkerüléséről, 3. egyes kötelezettségek, 4. a váltott műszakokról, 5. az áruk tisztításának

szabályai, 6. a betegség nyomainak észlelése, 7. elővigyázatosság a levelek, a pénz, és az élelmiszerek kezelésénél, 8. engedély nélkül tilos a vesztegintézetekbe lépni, 9. engedély nélkül áruk sem engedhetők be, 10. elővigyázatosság a tisztításnál, 11. az alsó és felső ruházatról, 12. a fogdamesteri szolgálatról, 13. a lovas örök kötelezettségei.

Ezután következik a 14.§-ba illesztve egy tételes táblázat az egyes áruféleségek vesztegintézeti tisztításának illetékfizetési szabályáról. Ismét egy értékes kortörténeti dokumentum, amelynek egyes tételei közelebb állnak a szárazföldi kereskedelmi forgalomhoz, mint a II. fejezet tengerhajózási listája.

Végül a 15.§ egy rendkívül érdekes leírás a korabeli határmenti kiskereskedelmi forgalomról, amelyben egyértelműen a napi szükségletek parancsai uralkodtak a túlzottan bürokratikus szigorral szemben. Igencsak fantáziadús annak a rendszernek (*rastellum*) a kialakítása, amely a határmenti átadó-átvevő helyek építészeti és rendészeti kereteit biztosította.

A 15.§ folytatása egy mellékmondati szerkezettel megy át a rendelet zárórészébe, amely a járványügyi rendelkezésekről szólván összegzőként megállapítja, hogy azok „...anyai gondoskodásunkból és szeretetünkéből születtek, így viseltetvén országaink és tartományaink közegészségi ügye iránt, aminek jelen kegyes Szabályzatunkkal is nyilvános tanújelét adjuk, reménykedvén, hogy Isten segedelmével alattvalóinkat minden beszivárgó ragálytól megóvhatjuk, ha ezirányú szándékainkat szüntelen igyekezet fogja követni a magisztrátusok, és minden hivatali személy részéről, akiknek tehát nyomatékosan elrendeljük, hogy ezután érvénytelenítsék a korábbi szabályokat, amelyeket megszokásból vagy közmegegyezés alapján követtek, és kizárólag az új törvény szerint dolgozzanak, amellyel szemben uralkodói kegyességünk elvesztésének súlyos terhe mellett alárendeltjeiknek soha és semmilyen kihágást ne engedélyezzenek”.

KÖZIGAZGATÁS A BIRODALOMBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

A XVIII. században még nem létezett önálló egészségügyi szakigazgatás, és elkülönült egészségügyi szakhatóságok sem működtek, a mai viszonyaink között jól ismert tisztiorvosi szolgálat formájában. Minden érdemi döntés, ami a végrehajtó hatalomnak szólt, Bécsben született, majd azt alsóbb szinten, központilag irányított helyi szervek (előljáróságok), vagy a helyi önkormányzatiság elvén működő hatóságok (magisztrátusok) ültették át a gyakorlatba. A Habsburg-birodalom örökös tartományainak igazgatását előljáróságok végezték, Magyarország kormányzata viszont, a féltékenyen és egyben keményen védeltetett közjogi hagyományok alapján, helyhatósági rendszerre épült. Területi felépítésében és államigazgatási filozófiájában is két külön rendszert kellett tehát egymással összhangba hozni a Birodalmi Főszabályzat magyar-

országi adaptációja kapcsán. Valójában ezzel magyarázhatók azok az érdemi eltérések, amelyek a Birodalmi Főszabályzattal szemben a GNRS teljes szövegét végigkísérik. Katonai igazgatás alá vont területek esetében szükségtelen volt átalakításokat végezni, mivel Magyarország nem rendelkezett önálló hadügyi igazgatással.

Mindenhol a helyi viszonyoknak megfelelő tartományi vagy országos hatalmi szervek hozták létre az Egészségügyi Bizottságokat, továbbították a jelentéseket, és rendelkezéseket, maguk is utasításokat adtak, államigazgatási eljárásokat indítottak és fejeztek be a vétséget elkövetőkkel szemben. Az államigazgatási szervezet viszonylag részletesebb ismerete azért szükséges az Egészségügyi Főszabályzat tanulmányozásához, mert csakis ezen az úton érthetjük meg a jogalkotó eredeti gondolatmenetét, a GNRS fordítójának adaptációs megoldásait, és a rendszer magyarországi működését.

HABSBURG-BIROPALMI ELŐZMÉNYEK

A központi hatalom és a rendek párharcában a Habsburg-birodalom nyugati felében az uralkodó a XVI. századtól kezdődően egyre erősebb pozícióba került. A nyugati területeket illetően, természetesen olyan méretekben kell gondolkodnunk, mint amelyek egykor a Habsburg V. Károly (német-római császár 1519–1556) birodalmát jellemezték. Az uralkodó hatalmának támasztékát a had- és pénzügyek központosítása képezte, a hozzájuk tartozó hivatali apparátussal együtt. Mindkét kulcsfontosságú területen háttérbe szorult a középkori nemesség az 1500-as évek társadalmi gazdasági folyamatainak fordulatai következtében. Gazdaságilag a korábban vezető helyen álló – és a nemesség által uralt – földművelés és állattenyésztés mellett, Amerika felfedezése, a gyarmatosítás, és a tengeri kereskedelem hatalmas és egyben központi kézben tartott erőforrást jelentett. Megerősödött a korábbi háziipar helyett a manufaktúris termelés is, amely szintén nem a nemesség társadalmi bázisát képezte. Hadügyileg is látványosan leértékelődött a nemesség jelentősége, a nehéz illetve könnyű lovasság háttérbe szorulása miatt. A harctereken a tűzfegyverek vették át a vezető szerepet, vagyis a kézfegyverekkel felszerelt gyalogság és az egyre hatásosabb ágyúkkal harcoló tüzérség. Mindezek használata jelentős előképzést és állandó gyakorlottságot igényelt, ami az alkalmoszerűen összeálló nemesi bandériumoktól teljesen függetlenített, állandó zsoldoshadseregek fenntartását tette szükségessé.

Magyar területeken a rendiség ereje ilyen látványos megtöretést nem szenvedett, és tulajdonképpen változatlanul fennmaradt az ország szárazföldi és mezőgazdasági jellege miatt, egészen a polgári forradalmak időszakáig. Sőt, a nemességnek a polgári forradalomban is jelentős szerepe volt, de ez már nem tartozik a XVIII. század jellegzetességeit tárgyaló gondolatmenethez.

Dinasztikus osztozkodásaik során a Habsburgok először 1379-ben, majd 1396-ban osztották fel az 1278 óta fokozatosan kialakított, úgynevezett örö-

kös tartományi rendszerüket. Alsó-, és Felső-Ausztria mellett Belső-Ausztria volt a harmadik regionális egység, amely Stájerországot, Karintiát, Krajnát, és Triesztet foglalta magában, s később Tirolt is az örökös tartományok közé sorolták. Hagyományosan az örökös jelzõt a Habsburgok úgy értelmezték, hogy ezeken a területeken fennhatóságuk nem a változó hatalompolitikai viszonyoktól – vagy valamilyen, még oly formális uralkodó-beiktatástól vagy választástól – függött, hanem pusztán a családi öröklõdés tényétõl. A királyságok közül Magyarország nem tartozott az „örökös” jogállásúak közé. Csehországot illetõen, a harmincéves háborúban (1618–1648) elszenvedett katonai vereség (fehérhegyi csata, 1620) után a Habsburgok az úgynevezett Megújított Országos Rendtartásban (1627) megtartották a Cseh Korona országainak formális önállóságát, de azokat örökös tartománnyá nyilvánították. A Rendtartást 1628-ban Morvaországra is kiterjesztették.

Az egyes örökös tartományok legfõbb igazgatási szerve, a „tartományi kormányzat”-nak nevezett „*Landes-Regierung*”, a magyar viszonyokkal ellentétben, nem rendi kormány szervet jelentett. Ezt a kormányzati modellt az igen gyenge rendiség érdekérvényesítõ képességétõl kevésbé zavartatva, 1521-tõl I. Ferdinánd (sz. 1503 megh. 1564) kezdte kiépíteni, aki ezen idõponttól kezdõdõen egyelõre csak az örökös tartományok kormányzását vette át V. Károly császártól. Ferdinánd, az általa kinevezett, lojális nemesekbõl és polgári származású jogtudósokból hozta létre az elsõ, úgynevezett „*Regimen*”-eket. Ezekbõl a *Regimen*-ekbõl alakultak késõbb a tartományi kormányok, amelyek ilyen minõségükben a központi hatalom készséges végrehajtó szervei voltak. Utódai sikerrel fejlesztették tovább ezt az államigazgatási modellt, amely Mária Terézia korában már közjogilag megszilárdult szervezetet alkotott. Valójában ezek a helyi kormányzati szervek akkor jutottak jelentõsebb feladatokhoz, amikor – az adóigazgatáson és a katonai ügyek intézésén túl – a Habsburgok is szükségesnek tartották, hogy a központi hatalom egyre mélyebben avatkozzék be a társadalmi-gazdasági élet minden más területének szabályozásába. Ezt a típusú szabályozást szakszerûen *rendészetnek* nevezzük.

Elteltekintve más szakterületek rendészeti fejlõdésének részletezésétõl, az egészségügy alapvetõ sajátosságát annak kettõs természete alkotta. Egyes rendészeti kérdések (pl. a járványok elleni védelem) potenciálisan nagy tömegeket érintettek. A katasztrófák megelõzése vagy hatásuk mérséklése pontos szabályozást és állandóan dolgozó szervezett s központilag vezérelt apparátust igényelt. Más rendészeti kérdések az egyes emberek személyes, és a környezetre veszélyt nem jelentõ egészségügyi gondjainak megoldásához kapcsolódtak. Ezekben a személyes egészségügyi szolgáltatásokat nyújtó szakemberek mûködtek közre, akik munkájának szabályozásához szintén közérdek fûzõdött. Itt is aktív volt a jogalkotás, központi jogszabályok is születtek a szolgáltatásokról, de ezek a járványügy ellentmondást nem tûrõ végrehajtó apparátusának hiányában inkább csak a jogalkotó óhajait tükrözték.

A Habsburg-birodalom központi kormány szervei Bécsben mûködtek, és

közvetlenül az uralkodó ellenőrzése alatt álltak. Ezek alapvetően két típusba tartoztak. Az érdemi döntések úgynevezett tanácsadó típusú testületek javaslatai nyomán születtek, amelyeket ezután a végrehajtó kormányiszervek ültettek át a hétköznapi gyakorlatba. Minden tanácsadó testület öse az Udvari és Titkos Tanács volt, amely a XVII-XVIII. század fordulójára az egyes szakkérdéseket már különböző albizottságokban tárgyalta. Ezeknek állandó neve sem volt, így a vonatkozó iratokban részben *deputatio* (küldöttség), részben *commissio* (bizottság) néven szerepeltek.

A végrehajtó kormányiszervek voltak a szűkebb értelemben vett hatóságok, a maguk alsó és felső szintű hivatali apparátusával. Ezek adták ki az uralkodói rendeleteket, és az uralkodóhoz érkező különböző beadványok is az ő kezükön mentek keresztül. A hagyományos gyakorlat szerint, az uralkodó szándékainak és irányelveinek ismeretében, a hivatali apparátus az ügyek jelentős részét mintegy a saját, átruházott hatáskörében, önállóan intézte. Az egyes tartományok vagy országok igazgatására szerveződött központi kormányiszervek általános funkciókat láttak el. Területi alapon működött például a Magyar Udvari Kancellária, a Cseh, az Osztrák, és az Erdélyi Udvari Kancellária. Szakmai alapon szerveződött viszont az Államkancellária (külgügyek), az Udvari Haditanács (hadügy), és az Udvari Kamara (pénzügy).

Az örökös tartományok és a Cseh Királyság tekintetében a Habsburgok a XVIII. században mintaképnek az általános belügyi igazgatás porosz példáját tekintették. Ennek megfelelően az egyes tartományok kormányai alá rendelt kisebb közigazgatási egység a kerület (*Kreis*, vagy a *District*) volt, élén a kerületi hivatallal (*Kreis-Amt*), amelyet a kerületi kapitány (*Kreis-Hauptmann*) vagy más néven kerületi elöljáró (*Kreis-Vorsteher*) vezetett.

KÖZIGAZGATÁS MAGYARORSZÁGON

A Magyar Királyság és csatolt részei – katonai igazgatás tekintetében – közvetlenül a bécsi Udvari Haditanácsnak voltak alárendelve. Még formális köztes országos szerv sem működött 1740-ig, ugyanis csak ekkor állították fel a Főhadparancsnokságot (elnevezése: *Suprema armorum praefectura*, illetve németül *General-Commando*). A Horvát–Szlavón Királyságban és Erdélyben a magyarországitól elkülönült katonai igazgatás működött, sőt a katonai Hattárvidéken, polgári igazgatás hiányában, kizárólag ez a szervezet látta el az egészségügy irányítását.

A polgári közigazgatásban a XVIII. század elején a Magyar Udvari Kancellárián kívül még két központi kormányiszerv működött a hazai közjogi rendszerben: a Magyar Királyi Helytartótanács és a Magyar Kamara. Ezek székhelye azonban nem Bécsben, hanem Pozsonyban volt, ennyiben tehát „hazai” szerveknek tekinthetők. A Kamara a gazdasági, a Helytartótanács – ma úgy mondanánk – az általános belügyi igazgatással foglalkozott. Egyébként a

Helytartótanács 1724-ben történt megalakulása előtt a Kamara volt az egyetlen, hazainak nevezhető kormányhatóság.

Középszinten a területi közigazgatásban a vármegyék (*comitas*) álltak, amelyek – legkisebb területi egységként – járásokra tagozódtak. Az egyes települések közül az előbbi közigazgatási egységektől függetlenül működtek a szabad királyi városok és a bányavárosok. Sőt, az úgynevezett kiváltságos kerületek (*districtus privilegiati*) is függetlenek voltak a vármegyéktől. Természetesen a helyhatóságok hivatali apparátusa, a hozzá telepített jogkörök gyakorlása mellett, központi feladatokat is ellátott. A XVIII. században folyamatosan érkező újabb és újabb uralkodói rendeletek ilyen feladatokat írtak elő a nemesi vármegyéknek és a szabad királyi városoknak. Valamennyi központi egészségügyi rendelet ezen előírások közé tartozott. Magyarországon, elsősorban a helyi önkormányzatokhoz lojális hivatali apparátus nyilvánvalóan nem tagadhatta meg az ilyen rendeletek teljesítését, de a körülmények lehetőséget adtak a végrehajtás különböző eljárási mesterkedésekkel elérhető halogatására (ezt nevezte később a XIX. századi romantikus Habsburg-ellenes nemzetfelfogás passzív rezisztenciának).

Magyarországon az erős rendiség kényszerítette ki a törökök elleni felszabadító háborúk, majd a Rákóczi-szabadságharc után a Magyar Királyi Helytartótanács létrehozását. Az erről szóló 1723. évi XCVII. törvénycikk szerint: „Ő legszentségesebb felsége királyi helytartó tanácsot állított föl a nádorispán elnöklete alatt, a királyi felségtől most és jövőre kinevezendő huszonkét tanácsossal, a főpapok, mágnások és nemesek rendéből s az ország minden részéből”. A közjogi részletek mellőzésével elegendő annyit megemlíteni, hogy a nádort a rendi országgyűlés választotta (igaz ugyan, hogy a király által ajánlott két jelölt közül), a Tanács tagjai között pedig polgári származású személyek nem voltak. Működés tekintetében az alapvető szabályokról az 1723. évi CI. törvénycikk rendelkezett.

Vármegyei szinten az uralkodót az általa kinevezett főispán képviselte, szemben a vármegye saját választott tisztikarának hivatali apparátusával (*magistratus*), élén az alispánnal. A nemesi vármegyék ennek következtében jelentős önállósággal rendelkeztek, amellyel szemben az uralkodó az akaratát gyakorlatilag csak a főispánon keresztül érvényesíthette. Ezek a főhivatalnokok viszont túlnyomó többségükben a magyar főnemesség köréből kerültek ki, és kritikus helyzetben a kor szelleme szerint értelmezett magyar nemzeti érdekeket védtek. Természetesen a nemzeti érdekek az egészségügyben is a közös jólétet (*commune bonum*) hirdető, egységesítő uralkodói abszolútizmus szándékaihoz kötődtek volna, de ezek is gyakran áldozatául estek a közigazgatási mulasztásokkal operáló passzív rezisztenciának.

A szabad királyi városok (*civitas libera Regia*) közvetlenül az uralkodónak voltak alárendelve. Saját maguk választották az általában 12-tagú tanácsukat (*magistratus*), de a városokban az uralkodónak nem volt olyan típusú közjogi képviselője, mint a vármegyék főispánja. Természetesen joga volt

képviseltetni magát a helyi közigazgatásban. Ezt a funkciót a királyi biztosok teljesítették, és a nemesi ellenállás hiányában a központi akarat érvényesítésében eredményesebbek is voltak, mint a főispánok. Az ugyancsak önkormányzattal rendelkező szabad királyi bányavárosok (*civitas montana*) eredetileg szintén közvetlenül az uralkodó alá tartoztak. Felügyeletüket csak a XVII. század elejétől vette át a Magyar Kamara igazgatása.

JOGFORRÁSOK A RENDELET HÁTTERÉBEN

A GNRS nem eredeti magyar jogalkotás, bár ez a megállapítás semmit nem von le szakmai értékéből. Forrása, a Birodalmi Főszabályzat is két korábban kiadott rendeletre épült. A tartományok egészségügyi szolgálatáról szóló rész alapja az 1753. évi prágai „Általános Orvoslási Szabályzat” (*Medizinalordnung*), amelyet a továbbiakban célszerű Prágai Rendtartásnak nevezni. Járványügyi tekintetben a Birodalmi Főszabályzat forrása az 1755. évi „Általános Közegészségügyi Rendszabály és utasítások a közegészségügyi tisztviselőknek a Belső-ausztriai Tenger melléken” című rendelet, amely teljes terjedelemben olvasható a Linzbauer-kódex első kötetében.⁸ Mivel ez a rendelet elsősorban Triesztre vonatkozott, és a GNRS is Trieszt nevével együtt idézi, a rövideg és célszerűség okán a továbbiakban Trieszti Közegészségügyi Főszabályzatnak, vagy még rövidebben, Trieszti Főszabályzatnak nevezzük. A Prágai Rendtartást, amely az örökös tartományok egészségügyi szolgáltatásait szabályozta, Linzbauer nem vette fel a jogszabály-gyűjteménybe. Megtalálható viszont John Johann Dionis már hivatkozott, Prágában kiadott törvénytárában.⁹

Mindkét fő rendelet mintegy negyedszázaddal korábban keletkezett, és szövegezésüket a jogalkotó számos helyen szinte változtatás nélkül vette át az 1770. évi Főszabályzatba. A szerkesztés során a Prágai Rendtartás csak némi korszerűsítésre szorult, de feltűnő, hogy tételesen nem szerepel az előzményi hivatkozások között. Ezzel szemben a Trieszti Főszabályzat, amely a tengeri áru és személyforgalomra vonatkozott, jelentős átalakításokat igényelt a szárazföldi viszonyokra való alkalmazás érdekében. Ennek ellenére, *mutatis mutandis*, a szövegszerű egyezések itt is rendre kimutathatók a Birodalmi Főszabályzat járványügyi részében.

Egészségügyi szolgáltatások tekintetében semmi okunk nincs feltételezni, hogy a vezető magyar szakemberek ne ismerték volna az 1753-as prágai *Medizinalordnung*-ot, ez azonban nem volt hatályban a szűkebb Magyarország területén. Készült viszont egy jegyzőkönyv 1755. aug. 19-én, a Helytar-

⁸ Linzbauer I. köt. 566. tétel. – General-Gesundheits-Ordnung und Instructionen für die Sanitäts-Beamte in dem Inner-Oesterreichischen Littoral.

⁹ Medizinalordnung für das Königreich Böhmen. Prag, 1753. júl. 24. In: John II. köt. pp. 245–316.

tótanács Egészségügyi Bizottságának üléséről¹⁰, amely rendezési terv (*plannum regulationis*) formájában javaslatokat tartalmazott a hazai szakember-utánpótlás pénzügyi feltételeinek biztosítására, továbbá az orvosok, sebészek, fürdősök, patikusok, és bábák működésének szabályozására. A jegyzőkönyv visszahivatkozott az 1745. évi jún. 15-i helytartótanácsi határozat folytán hatályos ún. Torkos-taxára is, amely a többi szakember mellett, még nem tartalmazott szabályozást az orvosok működéséről.¹¹

A Birodalmi Főszabályzatban azok a jogszabályok, szám szerint három, amelyek a tengeri forgalomra vonatkoztak, csak a Bevezetőben kerülnek említésre, minden további szövegekőzi hivatkozás, vagy szövegszerű átvétel nélkül. Első ezek közül az 1757. évi, december hó 15-én kiadott rendelet, amelynek címe: „Vesztetzári szabályzat Zengg és Karlobag városok Egészségügyi Hivatalai számára”. Horvátország miatt, a Magyar Királyság tengerparti érdekeltsege okán, Linzbauer ezt teljes terjedelmében – jóllehet olasz forrásból, olasz nyelven közli.¹² A második rendelet kiadása 1764. március hó 18-án történt. Címe: „Rendtartás és utasítások az ausztriai Tenger mellék egészségügyi hivatalainak”. A Linzbauer-kódexben ez is olaszul olvasható.¹³ Magyar szempontból viszont érdektelen volt a harmadik rendelet, amely 1764. október 14-én jelent meg, és Friaul tartomány kikötőire, illetve tengerpartjaira vonatkozott.

Büntetőjogi vonatkozásban a Birodalmi Főszabályzat többszörösen hivatkozik az 1766. évi augusztus hó 25-i átfogó büntető törvényre, amelynek hazai kihirdetése 1766. október 27-én történt. Ennek kezdeményezésére a királyi leirat 1766. évi október hó 8-án érkezett a Helytartótanácsához.¹⁴ A rendelet címe: „Kötél általi büntetés a vesztetzári intézkedések ellen vétőknek”. Linzbauer a latin mellett az eredeti német szöveget is közli.¹⁵ Csak szövegekőzben, tehát nem a Bevezetőben, a Birodalmi Főszabályzat tételesen hivatkozik még VI. (III.) Károly 1738. november 3-án kiadott járványügyi rendletére. Címe: „Pestis Magyarországon és Erdélyben: védekező intézkedések”.¹⁶

Kereskedelmi tárgyú rendelet volt egy 1768-ban megjelent jogszabály, amelynek a Birodalmi Főszabályzat a címét sem adja meg, de a hivatkozás szerint a határmenti kiskereskedelmi forgalomban az egyszerűsített járvány-

¹⁰ Planum regulationis in Re Sanitatis, Protocollum Comissionis. In: Linzbauer II. köt. 412. tétel

¹¹ Taxa pharmaceutica et chirurgica per M. D. Torkos elaborata; adnexis instructionibus pro: pharmacopoeis, chirurgis et balneatoribus, nec non obstetricibus. Linzbauer II. köt. 328. tétel (magyarul: Patikai és sebészeti díjtáblázat, Torkos doktor kidolgozásában; csatolva a patikusok, sebész-mesterek, fürdősök, és bábák részére szóló utasításokkal)

¹² Linzbauer I. köt. 569. tétel. – A forrásmű címe: General Regolamento di tutto il Litorale Austriaco. Trieste, presso Giovanni Trattner Stampatore, 1759. (magyarul: Az Ausztriai Tenger mellék Általános Szabályozása)

¹³ Linzbauer I. köt. 573. tétel. – A forrásmű címe: General Regolamento di tutto il Litorale Austriaco. Trieste, Stampato de Franz. Mattia Winczkowitz, C. R. Stampatore. 1764.

¹⁴ Linzbauer II. köt. 571. tétel

¹⁵ Linzbauer I. köt. 574. tétel

¹⁶ Linzbauer I. köt. 548. tétel

ügyi eljárásokról intézkedett. Továbbá, egy általános visszautaláson kívül, még évszám sem található a különböző gyógyhatású anyagok (de nem kizárólagos patikaszer) belföldi forgalmazásának szabályait illetően.

Tisztán államigazgatási vonatkozású volt egy 1769. január 31-én kelt belső utasítás, amely a vesztegintézeti egészségügyi bizonyítványok kiállításának és kiadmányozásának rendjét szabályozta.

PRÁGAI RENDTARTÁS (1753)

Ez a jogszabály rendezte az egészségügyi szolgáltatásokat, és a szolgáltatókkal kapcsolatos államigazgatási eljárásokat, illetve azok szervezeti kereteit. Eredetileg Cseh- és Morvaországra vonatkozott, később az összes többi örökös tartomány is átvette. A rendelet egyértelműen Gerard Van Swieten (1700–1772) szellemi irányításával készült, aki mintaképnek az 1725-ben kiadott porosz *Medizinaledikt*-et (utasítások az orvoslásról) tekintette. Ahogyan a Prágai Rendtartás teljes szakaszai átvándoroltak a Birodalmi Főszabályzatba, úgy vett át (pontosabban másolt) jelentős részeket az 1753-as kodifikáció a porosz *Medizinaledikt*-ből.

Gerard Van Swieten 1745-től Mária Terézia háziorvosa volt, az egészségügyi igazgatásban elfoglalt közjogi helyzetét azonban nem ez a szerepköre, hanem az uralkodó 1749. febr. 7-én kiadott ediktuma határozta meg. Ennek értelmében Van Swieten az állam képviselőjében elnöke lett a bécsi egyetem orvosi fakultásának. Az elnök nem a kar dékánja volt, aki különben az egyetem belső tanulmányi ügyeiben rendelkezett, hanem a központi igazgatás részéről a kari dékán fölé rendelt állami hivatalnok. Ezt a szerepkört Van Swieten fokozatosan bővítette ki, így végül érdemben ő döntött minden kari határozatról, professzori kinevezésről, sőt személyesen vizsgáztatta és igazolta az orvosokat, sebészeket, patikusokat, és a bábákat is. Az uralkodó bizalmi embereként 1752-től azt is elérte, hogy a kar közvetlenül vehetett fel kapcsolatot az állami szervekkel, az egyetemi tanács megkerülésével.

Sajnos, terjedelmi okokból nincs lehetőség az egyetem orvosi karát megillető egykori jogosítványok részletes bemutatására, a kérdéssel azonban legalább vázlatosan mindenképpen foglalkozni kell a Birodalmi Főszabályzat, illetve a GNRS megértése érdekében. Célszerű azonban ezt a szervet a továbbiakban fakultásnak nevezni, a történelmi különbségek érzékeltetésére. A fakultás az elkülönült egészségügyi államigazgatás kialakulása előtt az orvosok érdekvédelmi testületként működött. Párizsban az 1250-es évektől kezdték el facultásnak nevezni a magisterek konzorciumát, amelynek nem csak az oktatók voltak a tagjai, hanem azok a gyakorló orvosok is, akik az egyetemen doktori címet szereztek. Az orvosi fakultások tehát hivatásrendi testületek voltak, amelyek – kizárólagos szaktudásuk okán – később az államhatalomtól egészségügyi kérdésekben minden országban különböző államigazgatási jogosítványokat szereztek.

Ez a folyamat az örökös tartományokban is nyomon követhető az 1400-as évek elejétől.¹⁷ Először Georg von Hohenlohe, passzai püspök rendelte el 1406-ban, hogy püspöksége területén az orvosok, sebészek, és patikusok csak akkor folytathatnak gyakorlatot, ha megfelelő szakmai tanúsítvánnyal (approbációval) rendelkeznek a bécsi egyetem orvosi fakultásától. Ezzel a püspökség az egészségügyi közigazgatásban ténylegesen felettes hatóságnak ismerte el a bécsi egyetemet. Ezt a minősítést a központi hatalom részéről – osztrák főhercegként – V. Frigyes (1415–1493) törvényesítette, amikor 1469-ben ilyen értelmű statútumot adott a fakultásnak. Még tovább ment ezen az úton II. Miksa (mint német-római császár, 1562–1576), akinek az 1569. évi április 1-i statútuma a kontárokkal, és a szabályok ellen vétőkkel szemben szabályos államigazgatási hatósági jogosítványokat adott a facultas-nak (engedélyezési eljárás, szakmai felügyelet, patikák ellenőrzése, foglalkozástól eltiltás, szabálysértési eljárások). Ezekhez társult még a törvényszéki orvostani szakvélemény és a járványügyi szakvélemény is. Sőt, a facultas adta a pestis-orvosokat is a járványügyi védekezéshez. A facultas-nak azonban nem volt végrehajtó szerve, ami végső soron oda vezetett, hogy a Birodalmi Főszabályzat idején már csak a szakvéleményezés és az approbáció jogával rendelkezett.

A Prágai Rendtartás azonban szélesebben húzta meg a Cseh Királyságban a Károly Egyetem orvosi fakultásának közigazgatási jogosítványait.

A Birodalmi Főszabályzat I. része, szerkesztésében és elveiben egyértelműen a Prágai Rendtartásra épült. Ezt a szerkesztők annak idején a következőképpen állították össze:

Ünnepélyes bevezető, amely után tíz paragrafus rendelkezett a fakultás jogosítványairól, majd azt az egyetemi vizsgáztatások díjtáblázata követte.

1. fejezet: a *physicus*-doktorokról, az orvos-doktorokról, és a licenciátussal rendelkező orvosokról (az utóbbi kategóriában az orvos nem tudós, vagyis *doctor medicinae* volt, hanem csak *medicinae practicus*, amely címet nem a rector adományozta, hanem a fakultás dékánja). A fejezet 27 paragrafusból áll.
2. fejezet: *chirurgus*okról, *sebész*mesterekről és *fürdő*sökről. A „*chirurgus*” mint idegen szó csak a címben jelenik meg, a további 7 paragrafusban következetesen a *sebész*mester olvasható.
3. fejezet: a patikusokról. Ez a fejezet 10 paragrafusból áll, de a 10.§ után sorban követik egymás azok a terjedelmes eszközövek, amelyek a körzeti *physicus*-doktorok, a patikusmesterek, a *sebész*mesterek, és a patikákat önállóan vezető patikus-segédek részére készültek.
4. fejezet: a hivatalos *bábá*król. Nem véletlenül nyomatékosítja a jogalkotó a „hivatalos” szót, ugyanis ez a terület volt a legkevésbé

¹⁷ Lesky, E.: Österreichisches Gesundheitswesen im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. = Archiv für österreichische Geschichte 122 (1959) No. 1. pp. 44–57.

ellenőrzött, és mindenféle tiltás ellenére nagyon sok asszony dolgozott bábaként, aki soha semmilyen végzettséget és engedélyt sem szerzett. Ez a fejezet 11 paragrafusból áll, azonban az eskü szövegével együtt a legterjedelmesebb az egész rendeletben, a szükség-kereszteléssel kapcsolatos részletes utasítások következtében.

5. fejezet: A vegyiárú kereskedőkről, a fűszerárú kereskedőkről, az alkimistákról, a párlat-készítőkről, az édesség készítőkről, a szeszégetőkről, és a gyógyfüvesekről. A fejezet összesen két paragrafusból áll, terjedelmes voltát elsősorban a kereskedelmi áruféleségek tételes felsorolása okozza.

Vegyés rendelkezések: a két paragrafus közül az első az egészségügyi szolgáltatók járandóságának bírósági behajthatóságáról szól, a második pedig arról, hogy a szolgáltatók kötelesek a rendeletet, de legalább a rájuk vonatkozó részt megismerni. Bábák részére cseh nyelvű fordítás készítenő.

Zárórész: ünnepélyes felszólítás a jogkövető magatartásra.

A GNRS elemzését végző részben, az egyes szakaszokhoz fűzött kommentárokból, a Prágai Rendtartásra történő hivatkozáskor a fejezetek és a paragrafusok számozása is minden esetben szerepel az idézetek után.

TRIESZTI FŐSZABÁLYZAT (1755)

A Birodalmi Főszabályzatban a tengerészeti járványügyről szóló általános rendelet *Haupt-Santitäts-Gesetz* (Közegészségügyi Alaptörvény) alakban szerepel. Ez ugyanúgy nem hivatalos neve volt a rendeletnek, mint a *Seequarantene-Gesetz von 1755* (1755. évi tengerészeti karantén törvény), amely szintén szokásos volt a mindennapi hivatali szóhasználatban.

Teljes normaszövegének ismeretében biztonsággal kijelenthető, hogy ez a jogszabály „közegészségügyi” és nem általában „egészségügyi” törvény, ugyanis a járványügytől független egészségügyi szolgáltatással csak két rövid helyen, és ott is csak orvosokkal, és egészen érintőlegesen foglalkozik. Ez a rendelet is számos jogszabályi előzményre támaszkodott, ugyanis III. Károly egy 1717. június 2-án kiadott rendeletében Triesztet szabadkikötőnek nyilvánította. Mivel a győztes törökellenes hadjáratok után a Török Birodalom kénytelen volt megnyitni a Földközi-tenger keleti medencéjét az európai kereskedők előtt, a megélénkülő forgalom egyben súlyos járványveszélyt is jelentett. Ezért egy újabb uralkodói rendelet 1725. december 19-én állandó vesztegintézetet, illetve közegészségügyi bizottságot hozott létre Triesztben és Fiumében.¹⁸ Ezután jogszabályok hosszú sora foglalkozott a kikötői köz-

¹⁸ *Tergestum et Flumen liberi Portus cum Contumaciae institutis et Sanitatis Comissione* (Triesztben és Fiumében vesztegintézetek állítandók fel, és közegészségügyi bizottságok). Linzbauer I. köt. 525. tétel

egészségügyi eljárásokkal. Egységesítésükre és egy főszabályzat megalkotására kapott megbízást az 1750-es évek elején az Udvari Egészségügyi Bizottság, amely munkája kapcsán felülvizsgálta a honi tengeri kikötőkben követett járványügyi gyakorlatot, s más országokéival is összehasonlította. A rendelet szövegezésénél példát vettek Marseille, Nápoly, Livorno, Ancona eljárásrendjéről is, de a fő példa Velence volt, pontosabban annak *magistrato della sanità*-ja. Ott azokat a vesztegzári intézkedéseket, amelyeket az osztrákok érdemben csak 1726-tól alkalmazták, már az 1400-as évek második felétől bevezették (40 napos vesztegzár járványveszély vagy gyanú esetén).

A Trieszti Főszabályzat tizenhat fejezetből áll, és a Linzbauer-kódexben 35 és fél oldalt tesz ki, tehát terjedelemben azonos az 1770. évi Birodalmi Főszabályzattal. Szemléletében általános rendészeti elveket követett, amelyek tapasztalati alapon alakultak ki, mivel a járványvédelemben az orvostudomány a XVIII. század közepén még nem nyújthatott érdemi segítséget. Ezzel magyarázható, hogy a tizenhat fejezetből álló joganyag utolsó fejezete tárgyalja a vesztegzári intézet orvosának adott utasításokat, nem egészen két oldal terjedelemben. Jellemző egyébként, hogy a vesztegintézet orvosa még csak állandó meghívással sem rendelkezett a főhatóságként eljáró Közegészségügyi Tanács üléseire.

A Trieszti Főszabályzat felépítése:

- Bevezetés: a szokásos célkitűzéseken kívül érdemben azt tartalmazza, hogy a jogszabály szövegszerű kidolgozását a Kereskedelmi Igazgatóság, mint központi kormány szerv végezte. Ez is arra utal, hogy tengeri karantén ügyekben főként a kereskedelmi szempontok álltak előtérben.
1. fejezet: Hajók fogadásánál betartandó közegészségügyi megelőző és felügyeleti rendszabályok. Ez a rész tartalmazza a hajók közegészségügyi bizonyítványainak veszélyességi fokozat szerinti rendjét. Erre az évszázados eljárásra épült a szárazföldi forgalom tanúsítványainak kiadása.
 2. fejezet: Egészségügyi elővigyázatosság és felügyelet a hajók kirakódásánál. Sajátos tengerészeti eljárás, amelyet érdemben nem lehetett hasznosítani a Birodalmi Főszabályzatban.
 3. fejezet: Egészségügyi elővigyázatosság és felügyelet a hajókon és a járványügyi állomáson, a nem fertőződé árúk átvétele, tisztítása, és visszaszolgáltatása során. Teljes egészében erre épült a szárazföldi áruforgalom elvi és gyakorlati része, illetve az árúk fertőződé – nem fertőződé felosztásának doktrínája.

4. fejezet: Egészségügyi elővigyázatosság és felügyelet járványügyi megfigyelés alatt, az árúk kicsomagolása és vesztegzári kezelése kapcsán. Ezek a fertőződé árúk kezeléséről szóló előírások is átvezetésre kerültek a Birodalmi Főszabályzatba.
5. fejezet: Egészségügyi elővigyázatosság és felügyelet a vesztegzár lefolyását és időtartamát illetően. A vesztegzár időtartama 7–40 nap között változhat, a veszélyesség fokától függő mértékben.
6. fejezet: Egészségügyi elővigyázatosság és felügyelet, a hajók, az utasok, és az árúk szabaddá nyilvánítása kapcsán. Igen rövid rész, amely a szabad személy- és áruforgalomra jogosító bizonyítványok kiadását szabályozza.
7. fejezet: Egészségügyi elővigyázatosság és felügyelet hajótörés esetén, a hajó, az árúk, és a személyek mentése és mentesítése kapcsán. Első megközelítésben sajátosan tengerészeti szabályozásnak tűnik, azonban számos vonatkozásban hasznosítható volt a szárazföldi határok mentén gazdátlanul hagyott árukkal kapcsolatban.
8. fejezet: Az Egészségügyi Magisztrátusról. Ennek hivatali vezető testülete a Közegészségügyi Tanács volt. Itt kezdődik a kikötői közegészségügyi hatósági szervezet leírása, ami teljesen a helyhez és a körülményekhez kötött része a rendeletnek.
9. fejezet: Az ügyosztályvezetőkről és közvetlen beosztottjaikról. A magisztrátus hivatali apparátusának szervezete ügyosztályokból épült fel.
10. fejezet: A helyhatósági küldöttekről és a hallgatóságáról. Annak a városnak a küldöttei is tagjai voltak a Közegészségügyi Tanácsnak, amelyhez a kikötő tartozott. Megfelelő bejelentkezés után a városi polgárok is megjelenhettek a Tanács ülésein.
11. fejezet: A bizottsági titkárról és annak helyetteséről. A kancellár munkája igen szerteágazó volt, mert a vesztegintézet igazgatója a földrajzi közelség miatt kevés önálló döntésre jogosító hatáskörrel rendelkezett, és minden intézkedést a kancellár közvetített a Tanács és az igazgató között.
12. fejezet: Szabályzatok és utasítások a révkapitányság vezetője részére. Semmilyen analógiája nem volt a szárazföldi forgalomban.
13. fejezet: A vesztegzári intézet igazgatójáról, helyetteséről, az örökről és a szolgálókról. Ennek a fejezetnek a túlnyomó része szövegszerű egyezéssel került át a Birodalmi Főszabályzatba.
14. fejezet: Kiegészítés a trieszti vesztegintézeti igazgató és helyettese részére szóló utasításokhoz s kötelezettségekhez, a veszteg-

intézetben állomásoztatott katonai őrség tekintetében. Eredetileg terjedelmesebb fejezet, amely azért nem került ilyen mértékben átvételre, mert a szárazföldön a vesztegintézetek döntő többsége eleve katonai igazgatás alatt álló területre települt.

15. fejezet: A kikötői közegészségi hivatal felügyelőiről és őrszemélyzetéről. Ez is egy sajátos szervezet volt, de a felügyelők intézménye ide vezethető vissza, ami meglehetősen inkoherens módon a Birodalmi Főszabályzatban is fellelhető.
16. fejezet: Utasítások az egészségügyi szolgálat orvosai részére. Összesen 15 számozott szakaszból álló rész, ami az orvos kevés szakmai elemet tartalmazó rendészeti munkáját rögzíti.

Ezzel zárul a rendelet, minden összefoglaló megállapítás, vagy külön zárórész nélkül. A Trieszti Főszabályzathoz átvett részek fejezetek és szakaszok szerint megjelölve találhatóak a kommentárokból. Nem minden fejezet szakaszai számozottak. Ilyen esetekben a hivatkozáskor csak a fejezet megjelölése szerepel.

A RENDELET SZAKMAI ÉS JOGI KÖRNYEZETÉNEK MAGYAR VONATKOZÁSAI

AUSZTRIAI ÉS POROSZORSZÁGI MINTÁK

A GNRS latin nevében a *generale* jelző egészen pontosan jelezte azt a szemléletváltást, amely a korábbi egészségügyi kodifikációval szemben az új jogszabályt jellemezte. Amíg a GNRS előtt külön rendelkezések jelentek meg a járványügyi igazgatásról és az egészségügyi szolgáltatók szabályozásáról, az új rendelet a két területet egységes szerkezetbe foglalta össze, és közös igazgatás alá helyezte.

A korábbi, lényegében kármentő pestis-rendeletek helyett a Habsburg uralkodók III. Ferdinándtól (1637–1657) kezdve a járványok elleni küzdelmet központilag szervezett, preventív jellegű rendészeti megoldásokkal igyekeztek támogatni. Epidemiológiai szempontból az 1600-as évek végének katonai sikerei előtt még Alsó-Ausztria is veszélyes keleti határmenti tartománynak számított. Ezért a XVII. század második felétől a tartomány néhány tanácsosa állandó megbízatást kapott arra, hogy folyamatosan gondoskodjanak a szükséges szakmai és államigazgatási intézkedésekről. Ezek a tanácsosok képezték az alapját annak a Közegészségügyi Bizottságnak, amelynek megalakulását a források alapján nem köthetjük egyetlen meghatározott időponthoz.¹⁹

¹⁹ Lesky, E. – Österreichisches Gesundheitswesen im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. = Archiv für österreichische Geschichte 122 (1959) No. 1. pp. 44–57.

A Bizottság üléseire a császár személyes képviselője és a tanácsosok meghívták a bécsi egyetem orvosi fakultásának dékánját, illetve két-három orvosát, Bécs polgármesterét, valamint a rendek képviselőit is. Ez a Közegészségügyi Bizottság a katonai sikerek nyomán visszahódított területeken 1692-től már a magyar kormányzervekkel közösen intézkedett a pestis elleni védekezésről. Először a Rába vonaláig terjesztették ki a szervezett igazgatás védvonalát. Ennek ellenére 1713-ban súlyos pestisjárvány pusztított az örökös tartományokban, amelynek utolsó hulláma csak 1715-ben ült el. Ezután a belső területeken már nem fordultak elő pestisjárványok, amelyeket egyébként korábban elsősorban a szárazföldi hadmozdulatok közvetítettek és terjesztettek. Helyettük azonban újabb fenyegetés jelent meg.

A Török Birodalommal kötött békeszerződések, amelyek sorát a karlócai béke (1699) nyitotta meg, a Habsburg-birodalom kereskedői előtt nemcsak a szárazföldi útvonalakat szabadították fel a Balkánon, hanem a Földközi-tenger keleti medencéjét is. Ezért a tengeri forgalom élénkítésére VI. Károly császár (1711–1740) 1717. június 2-án kiadott rendeletében Triesztet szabadkötőnek nyilvánította. Az új szabályozás hatására nemcsak a forgalom lendült fel, hanem a járványok (főként a pestis) veszélye is fokozódott. Egy újabb rendelet 1725. december 19-én – a több évszázados tengeri kikötői vesztegzárak mintájára – Triesztben és Fiumében is úgynevezett vesztegintézeteket hozott létre, amelyek államigazgatási irányítását a helyben megalakított közegészségügyi bizottságokra bízta.²⁰ Sikeres működésük adta a mintát a Habsburg-birodalom közegészségügyi szakembereinek, hogy a teljes igazgatási modellt – a legszükségesebb változtatásokkal – átalakítsák a szárazföldi távolsági kereskedelemre és utasforgalomra. Ezért egy évvel később, tehát 1726-ban III. Károly már elrendelte az Udvari Kamarának, hogy „...mindazon helyeken, ahol vesztegintézetek ez idő szerint felállítva nem volnának, azokat azonnal felépíteni és használható állapotba helyezni szükséges”.²¹ Folyamatos fejlesztést követően, így alakult ki 1770-ig a távolsági kereskedelem és személyforgalom fő útvonalainak határállomásain az a rendszer, amely az Adriától Keleti-Kárpátok határvonaláig húzódott. Mivel a központi igazgatás a Török Birodalomtól visszahódított területek peremén elkülönített Katonai Határőrvidéket alakított ki, Katonai Egészségügyi Bizottságokkal, a Bécsi Hadtörténeti Levéltárban is értékes iratok maradtak fenn a járványügyi védekezésről. A függelmi útvonal a területi parancsnokságon át az Udvari Haditanácsig vezetett, és a területi bizottságok az Udvari Egészségügyi Bizottsággal is alárendelt hivatali érintkezésben álltak. Sajnos, a katonai levéltári iratok nem „eredeti” dokumentumok, mivel a teljes anyagot, amely a későbbiekben

²⁰ Tergestum et Flumen liberi Portus cum Contumaciae institutis et Sanitatis Comissione (Triesztben és Fiumében vesztegintézetek állítandók fel, és közegészségügyi bizottságok). Linzbauer I. köt. 525. tétel

²¹ Dispositiones contra pestem in Oriente, Helytartótanácsi határozat, 1726. szept. 16. – Linzbauer II. köt. 6. tétel

megsemmisült, a Hadügy 1780-ban átadta a császári-királyi Cseh és Osztrák Kancelláriának, de az átadás előtt minden jegyzőkönyvből kivonatot készítettek. Ezek hat kötetben, betűrendes jegyzékkel ellátva, a Bécsi Hadtörténeti Levéltárban ma is a kutatók rendelkezésre állnak.²²

Magyar vonatkozású egészségügyi kérdésekben a bécsi Magyar Udvari Kancellária még formális szerephez sem juthatott a XVIII. század első négy évtizedében. Ezekben a fentiekben már említett alsó-ausztriai Közegészségügyi Bizottság döntött, 1692-től a Magyar Királyságra is kiterjesztett hatáskörrel. Végül Mária Terézia a Közegészségügyi Bizottságnak 1753-ban az Udvari Egészségügyi Bizottság (*Sanitäts-Hof-Deputation*) címet és rangot adta. Viszonylag rövid időszak után, a fő szabályozási feladatok lezárásával, 1776-ban rendelte el a felosztatását. A Birodalmi Főszabályzat preambulumban Mária Terézia tételesen is megnevezi a Bizottságot, mint amely elvégezte az összes korábbi jogszabály felülvizsgálatát, sőt magát a Főszabályzatot is összeállította: „...megfontolás tárgyává tettük tartományainkban az egészség ügyéről szóló különböző rendeleteket és utasításokat, majd ezekről jelentést kértünk leghűségesebb Udvari Egészségügyi Bizottságunktól, és ezután arra a legkegyesebb elhatározásra jutottunk, hogy valamennyi tartományunk sajátosságaira tekintettel kihirdetjük az alábbiakban következő Egészségügyi Szabályzatot azokkal a mértékadó rendelkezésekkel, amelyek betartására a leghatározottabban utasítjuk a fenti ügyekben érintett összes személyeket”.

A huszonnégy éven át működő Udvari Egészségügyi Bizottság munkájáról nem maradt fenn külön egybegyűjtött irattári anyag, sőt a dokumentumokat eredetileg is különböző bécsi levéltárakban őrizték. Legtöbb irat valószínűleg az *Allgemeines Verwaltungsarchiv*-ba (AVA) került, azonban ennek épülete 1927-ben súlyos tűzkárt szenvedett. Mivel 1945-ben az Államtanács (*Staatsrat*) teljes anyaga is elégett, a Bizottság munkájáról legfőbb forrásként az Udvari Kancelláriához intézett jegyzékek és azok mellékletei használhatók. Ez a két iratcsomó a kisebb eseti feladatok kapcsán 1764–1775 között keletkezett dokumentumokat tartalmazza, és ma is tanulmányozható a bécsi *Haus-Hof- und Staatsarchiv*-ban (HHStA).²³

Nagyobb részben az 1927-es tűzből megmentett egészségügyi anyagok az AVA mai udvari kancelláriai állományában nem a Bizottság működéséről szólnak, hanem egészségügyi rendelkezéseket tartalmaznak.²⁴ Ezek között az

²² Kriegsarchiv (KA), das Archiv der Sanitäts-Hofkommission (1606–1775) Sanitätsprotokolle 1738–1775 fasc. 3. mit Indices, 6 Bande. A továbbiakban a hivatkozások erre az anyagra, például: KA. Spr. 2. 54.10. = KA. (Kriegsarchiv) Spr. (Sanitätsprotokolle) 2 (kötetszám) 54 (oldalszám) 10 (sorszám, minden hónapban 1-től kezdve)

²³ HHStA: Noten von der Sanitäts-Hofdeputation ad Hofkanzley 1764–1775. Fasc. 3. 258–259. A 258-as és a 259-es szám két iratcsomót jelöl. Továbbiakban a forrásra történő hivatkozás: HHStA 258 vagy 259.

²⁴ Allgemeines Verwaltungsarchiv – Hofkanzlei (AVA), Wien, IV. L. 1–11. Sanitätssachen, Kt. 1261–1317.

első iratsomóban található a Trieszti Főszabályzat két eredeti példánya, egy kétnyelvű (német-olasz) példány a Trieszti Főszabályzat 1769-es kiegészítésével, és egy Velencei Szabályzat, 1805. évi jelöléssel.²⁵ A további iratkötegek sorrendben: (2) intézkedések a ragályos betegségekkel szemben (pestis, sárgaláz, bujakór, himlő), (3) protomedikusok, körzeti physicus-doktorok, körzeti sebész-mesterek, tartományi állatorvosok, (4) szülész-mesterek és bábák, (5) patikusok és orvosságos taxák, (6) ásványvizek behozatala és árusítása, stb. (7) kórházak, (8) szülőotthonok és lencházak, (9) tébolydák (1749–1827), (10) halottszemle, (11) temetkező helyek eltávolítása a városokból és templomok mellől.

Jóllehet az 1770-ig megjelent, és Magyarországra vonatkozó „legüdvösb rendszabályok”-at 1724-től a Helytartótanács helyezte hatályba, azok szakmai tartalmát – egészségügyi szakértők hiányában – 1738-ig még formálisan sem véleményezhette. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a Tanács nem végzett egészségügyi igazgatási munkát. Mivel a sebészet iparúzésnek minősült, ezen a területen folyamatosan intézkedett a céhek alapszabályaival kapcsolatos központi engedélyezési eljárásokban. Az első ilyen eljárás a Linzbauer-Codex szerint 1727-ben zajlott a Komárom vármegyei Tatai Sebészceh kiváltságainak kiterjesztése ügyében.²⁶ Amikor 1738-ban a Tanács kebelében megalakult az önálló magyar Egészségügyi Bizottság, az idő rövidsége miatt sem vehetett részt azoknak a járványügyi rendeleteknek a megalkotásában, amelyek III. Károly uralkodásának utolsó éveiben születtek. Ebben az időszakban egy jelentősebb és elhúzódó pestis járvány dült Erdélyben és a Magyar Királyságban, amely miatt az alsó-ausztriai Közegészségügyi Bizottság számos rendeletet adott ki. Ezek között az 1738. november 3-án megjelent császári-királyi rendelet volt a legjelentősebb, amely részben a védekezéshez szükséges eszközökkel foglalkozott, részben az első átfogó járványügyi büntető rendelkezéseket tartalmazta.²⁷

A hatékony intézkedések nyomán, a XVIII. század második felében, a járványmentes belső területek szabályozása fokozatosan elkülönült a járványügyi határőrizettől. Ekkor már mindkettő preventív feladatokat teljesített, amelyen belül a frontvonalat a szó legszorosabb értelmében az utóbbi szervezet tartotta. Az úgynevezett belső járványvédelem helyi szabályait a vármegyék és a szabad királyi városok alkották az Egészségügyi Bizottság által küldött általános jogszabályok keretei között.

Valójában a magyar Bizottság a járványügyi határőrizet terén csak igen kis szakaszon volt illetékes, egészen pontosan Máramaros vármegye északkeleti részén, ahol a Magyar Királyság határa egybeesett a Habsburg és a Török Birodalom külső határával. Ezen a szakaszon épült a Bukovina irányába

²⁵ AVA, IV. L. 1. Sanitätssachen, Kt. 1261. Land und Seesanitaßsanordnungen

²⁶ Linzbauer II. köt. 13. tétel

²⁷ Linzbauer I. köt. 548. tétel – Pestis in Hungaria ac Transsylvania: Remedia curativa.

vezető úton Borsa határállomása, a Tatárhágó alatt a Keleti Kárpátokban. Kétségtelen, hogy a birodalmi és a magyar határ északon is közös volt a lengyel Galícia és Volhínia felé, azonban – állandó pestis veszély hiányában – itt az 1760-as évek végéig folyamatos készenlétben álló járványügyi védvonalat nem létesítettek.

A Helytartótanács Egészségügyi Bizottságának a legtöbb ellentmondással terhelt feladatot az egészségügyi szolgáltatók szabályozása adta, mivel Magyarországon a szakmai véleményezéshez sem a porosz, sem az osztrák mintának megfelelő országos hatáskörű szervezet nem állt rendelkezésre. A GNRS hatályba léptetéséig a források alapján pontosan nyomon követhetők azok a törekvések, amelyek az alkotmányjogilag rendezetlen helyzet ellentmondásainak feloldására irányultak. Ezek nyomai részben a Linzbauer-Codexben található, részben a Magyar Országos Levéltár C 37-es jelzésű helytartótanácsi levéltári anyagában. Az Egészségügyi Főszabályzattal kapcsolatos elvi jelentőségű ügyek „Acta Sanitatis” néven kerültek összegyűjtésre,²⁸ míg az elvi döntéseket az „Idealia” irategyüttes tartalmazza.²⁹

Minden kétséget kizáróan állítható, hogy a szolgáltatók igazgatásában az ausztriai és a magyarországi jogalkotók is porosz forrásokból merítettek. Mellőzve ezúttal a nagyon távoli előzményeket, az első kimutatható hatást Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem (1640–1688) 1685-ben kiadott Orvoslási Ediktuma (*Medizinaledik*)³⁰ gyakorolta. A források alapján egyértelműen kimutatható, hogy a mai terminológia szerint közép-európainak nevezett térség jogalkotói mind ebből a forrásból merítettek. Az Orvoslási Ediktumot maga Poroszország is továbbfejlesztette. Brandenburgot is magába foglalva, 1701-től már királysággént, I. Frigyes Vilmos (1713–1740) uralkodása alatt Európa legkorszerűbb államszervezetét hozta létre, és viharos gyorsasággal emelkedett az elsőrendű európai katonai nagyhatalmak táborába. Államigazgatási reformjai nemcsak a gazdaságban és politikában, hanem az egészségügyben is jótékony hatást gyakoroltak. Az 1723-as reform keretében összevonták a pénzügyi és katonai igazgatást a *Generaldirektorium*-nak nevezett központi hatóságba, amelynek öt osztálya (*Departement*) részben területi, részben szakmai elven szerveződött. Kiépítették az alsóbb szintű területi közigazgatás hálózatát is. Amíg a Habsburgok a törökök elleni nagyszabású hadjáratokkal és a pestis elleni küzdelemmel voltak elfoglalva, a poroszoknak – a szokásos kisebb katonai konfliktusok mellett – arra is maradt ideje és lehetősége, hogy szakmai és igazgatási szempontból a belső egészségügyi állapotokat is rendezzék. Ilyen környezet fogadta az 1725. évi porosz *Medizinale-*

²⁸ Magyar Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár C 37. Magyar Királyi Helytartótanács, Acta Sanitatis Lad. B. Fasc.7. No. 141. A továbbiakban: MOL-HL C 37 Acta 141.

²⁹ Magyar Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár C 37 Idealia, No. 3. (122 cs.). A továbbiakban: MOL-HL C 37 Idealia

³⁰ Fischer, A.: Geschichte des deutschen Gesundheitswesens – Anlagen. Bd. 1. Berlin, 1933. Herbig. pp. 340–343.

dikt-et,³¹ amely átfogóan szabályozta az egészségügyi szolgáltatások rendjét. Az apparátus lehetőséget teremtett arra, hogy az egészségügyi tárgyú jogszabályok ne csak jámbor óhajokat fejezzenek ki, hanem következetesen végrehajthatók és ellenőrizhetők is legyenek.

A XVIII. század első felében államigazgatásilag újjászerveződő Habsburg-birodalom a porosz mintához igazodott, és egészségügyi területen is a porosz király által 1725-ben kiadott Ediktumot tekintette etalonnak. Magyarországon a porosz minta két különböző útvonalon érkezve fejtette ki a hatását. Egyfelől közvetve, az ausztriai jogszabályok révén, másfelől a német nyelvterület protestáns egyetemeiről hazájukba visszatérő magyar orvosok által.

Bécsen keresztül a porosz hatás kettős kiigazítással érkezett. Egyfelől vallási dogmatikai természetű módosítást tartalmazott, ugyanis a Habsburgok az orvoslás poroszországi protestáns gyakorlatát szükségszerűen római-katolikus ideológiai környezetbe helyezték. Ennek a szülészetben, különösen pedig a bábaság gyakorlásában – nem utolsó sorban Mária Terézia személyes beavatkozásának hatására – a jogalkotók alapvető jelentőséget tulajdonítottak. A másik kiigazítás jogtudományi-államigazgatási természetű volt, amennyiben a Habsburg-birodalom jogalkotása az orvosi gyakorlatot elkülönítette az iparúzés általános szabályaitól, és ha nem is *expressis verbis*, de külön entitásként kezelte. Ennek elsősorban a szakma gyakorlásával kapcsolatos felelősségi szabályozás szempontjából volt jelentősége. Az 1770-es Birodalmi Főszabályzat például az engedélyezés kapcsán úgy ír az orvosokról, mint akik *ihre Kunst ...üben wollen*, vagyis szakmai művészetüket akarják gyakorolni. Más egészségügyi foglalkozással kapcsolatban ez a minősítés nem fordul elő. Jellemző továbbá az a következetes ellenállás is, amellyel Bécs az orvosok iparos mintájú díjtáblázatára vonatkozó – egyébként egyértelműen porosz ihletésű – magyar javaslatokat is rendre visszautasította.

Az 1725-ös porosz rendtartás „Az orvosokról” szóló részben „Taxa” alcím alatt zavartalan természetességgel sorolja az orvost és annak díjazását a többi iparúző foglalkozás közé: „Annak érdekében, hogy minden orvos, sebész-mester és patikus tudja, hogy az általa végzett sokféle munkáért és gondosságért milyen összeget kérhet és fizettethet ki magának, és a betegek ne panaszkodhassanak a túlzott megterhelés ellen, megerősítjük a már használatban lévő taxát.³² Nevezett taxa azonban nem köti meg a kezét az előkelő és vagyonos embereknek, hogy hozzájárulással és nagylelkűséggel ismerjék el az orvosok és sebész-mesterek szorgosságát, gondoskodását, és hűséges munkáját, sokkal inkább azoknak szól, akik mivelhogy megállapodott helyzetben vannak, és megélhetésük sem kétséges, így az orvost és a sebész-mestert is il-

³¹ Porosz királyi, és Branderburgi választófejedelemi, általános és átdolgozott Orvoslási Rendtartás, Ő királyi Felseje legkegyesebb parancsára kiadva a Collegium Medicum által, Berlin, 1725. (további hivatkozásokban: Porosz Ediktum 1725.)

³² Ehhez kapcsolódik a rendtartás 32. és 33. melléklete, a 32. melléklet az orvosi díjtáblázat

lendő módon képesek megfizetni” (6.§). Mint említettük, az eredeti szövegben is zárójelben hivatkozott 32. melléklet maga az orvosi díjtáblázat, amelynek utolsó rovatában természetesen a klasszikus hippokratészi elv is megjelent: „szegény emberek esetében, akik bizonytalanságban élnek és vagyonnal sem rendelkeznek, az orvos emlékezzék a tőle elvárható keresztényi szeretetre és kötelességére, tehát ezektől az emberektől ne vonja meg a tanácsát és a segítségét”. Egyebekben megtudható a taxából, hogy az első vizitért közönséges betegségben 1 tallért, ragályos betegségben pestis kivételével 2 tallért kell fizetni. Minden további vizitért, ha az orvos receptet nem ír fel, 6 garas jár, azonban ragályos betegségben a recept felírással járó vizit 15 garasba kerül.³³

A fentiekkel szemben az 1753-as Prágai Rendtartásban nyoma sincs orvosi díjtáblázatnak, és a megfelelő fejezet is csupán annyit jegyez meg, hogy az orvosok „a szokványostól eltérő orvosi díjat se követeljenek, hanem elégedjenek meg a szokásos fizetséggel, a szegényeket pedig, akiket ugyanolyan tanáccsal és segítséggel kell ellátniuk, mint a gazdagokat, azonos érzülettel kezeljék, és a körülményeknek megfelelően eljárásuk a keresztényi szeretetet kövesse” (19.§). Taxa hiányában a betegek védelmét nemcsak az orvosok önmérséklete biztosította, hanem maga a Rendtartás is, amennyiben úgy rendelkezett, hogy ha az orvos „bűnösen erőltetett módon sok pénzt és szokatlan orvosi díjat követelne, emlékeztetni kell őt hivatali esküjére, és nem csak a követelésétől kell eltanácsolni, hanem az esetet azonnal fel kell tárni az előjáróság előtt...” (21.§).

Magyar részről ugyan határozott formában is felmerült az orvosi taxa bevezetésének kérdése,³⁴ azonban Bécsben nem talált meghallgatásra, így végül a GNRS sem foglalkozott a tételes orvosi díjszabás ügyével.

ÖNÁLLÓ MAGYAR JOGALKOTÓI MUNKÁK ÉS TÖREKVÉSEK

Amíg az országot kívülről fenyegető járványokkal szembeni védelem a teljes államalakulat, vagyis a Habsburg-birodalom ügye volt, az egészségügyi szolgáltatók szabályozásában a GNRS megjelenése előtt a Magyar Királyság viszonylagos önállósággal rendelkezett. Szolgáltatói körben a XVIII. század folyamán (is) meglehetősen tarkaság uralkodott. A korabeli rendelkezések ismeretében négy csoport állítható össze: (1) letelepedett és tartós hatósági engedéllyel rendelkezők, (2) vándorló és esetileg helyben engedélyezett szolgáltatók, (3) legális, de szakmai határterületeken dolgozó iparosok, akiket eltiltottak bizonyos tevékenységektől, és (4) illegális gyógyászatot művelők, akiket

³³ A tallért Európa számos országában, így Poroszországban is használták fizetőeszközként. Eredetileg 1 uncia aranynak megfelelő, 31,86 gramm súlyú színezüstre számított ezüstpénz volt. Egységes standard hiányában az egyes pénzverdéktől függően súlya 30 gramm körül ingadozott, színezüst tartalma azonban az ötvözési eljárások miatt ennél is kevesebb lehetett. Poroszországban 1 tallér 24 garasnak felelt meg.

³⁴ Lásd a későbbiekben a Helytartótanács Egészségügy Bizottságának 1755. augusztus 19-i szakértői véleményét!

következésként üldöztek, és tettenérés esetén kemény büntetésben is részesítettek. A legutóbbiak részletes bemutatása ezért nem itt, hanem a büntető rendelkezéseket tárgyaló fejezetben olvasható.

Az egyes csoportok munkájának engedélyezése vagy tiltása, illetve folyamatos ellenőrzése alsó szinten jól működő hatóságokat igényelt, amelyek végrehajtó szervezete mindig is támaszkodott az egészségügyben legszélesebb ismeretekkel rendelkező, hatósági szolgálatra kinevezett orvosok szaktudására. Ezek a korabeli magyar szóhasználatban „rendszerént való physicus-doktorok” igazgatási feladataikat az orvosi magánygyakorlatuk mellett látták el. Akinek nem volt ilyen kinevezése, azt egyszerűen csak gyakorló orvosnak (*medicus*) nevezték.

A fenti négy csoport közül az elsőben a legnagyobb megbecsültséget az orvosok élvezték, csekély számuk azonban folyamatos gondot okozott az ellátásban. Magyarországon, aki orvosi tanulmányokra szánta el magát, annak külföldön kellett tanulnia, mert orvosi kar csak 1769-ben létesült az egyetlen magyar egyetemen, Nagyszombatban. Hazánkban egyébként először Nagy Lajos király (1342–1382) alapított egyetemet Pécsen, 1367-ben, V. Orbán pápa (1362–1370) jóváhagyásával. Itt csak bölcsész- és jogászképzésre rendezkedtek be. Luxemburgi Zsigmond (1386–1437) az 1390-es évek elején kezdett hozzá az óbudai egyetem szervezéséhez, amelyhez 1395-ben IX. Bonifác pápa (1389–1404) jóváhagyását is megszerezte. Püspökség helyben nem lévén, a pápa az egyetem kancellárjává az óbudai prépostot nevezte ki. Sajnos a pécsi és az óbudai egyetem is csak rövid ideig állt fenn, szemben az alapításuktól folyamatosan működő prágai (1348), krakkói (1364) és bécsi (1365) intézményekkel. Zsigmond a budai egyetemet 1410-ben újraalapította, ezúttal a párizsi, bolognai, oxfordi, és kölni minta pontos követésével. Négy kart hoztak létre, tehát teológia, jog és bölcsészet mellett orvoslást is tanítottak. Rövid virágzás után ez az egyetemünk is elsorvadt, és az 1420-as években már nyomát sem találjuk a forrásokban.³⁵

Orvosi tanulmányok szempontjából a „külföld” az örökös tartományok római-katolikus egyetemeit jelentette, az evangélikus és református diákok azonban a német, illetve németalföldi protestáns egyetemeket látogatták, ami jelentős anyagi áldozatot követelt a nagy távolság miatt. Protestánsok ugyanis az örökös tartományi egyetemeken nem szerezhettek diplomát, mert az ehhez szükséges ünnepélyes eskü Szűz Mária szeplőtelen fogantatását is tartalmazta, amit dogmatikailag egyértelműen elutasítottak. Ez az állapot egészen 1781-ig tartott, vagyis II. József Türelmi Rendeletének kiadásáig.

Ugyancsak a letelepült szolgáltatók közé, tehát a fenti (1) csoportba tartoztak a sebészmesterek, patikusok, sebkezelők és borbélyok, illetve a fürdősök, és a bábák. Tartós működési engedélyt kaptak, de a physicus-doktorok

³⁵ Magyar Kódex. 2. köt. Lovagkor és reneszánsz. Magyarország művelődéstörténete 1301–1526. Bp., 1999. Kossuth Kiadó. pp. 381–382.

rendszeres ellenőrzése alatt álltak. Legnépesebb csoportjukat a bábák alkották, akik döntő többségükben csak az egyszerűbb, lényegében szövödménymentes szülések vezetéséhez értettek. Közöttük az úgynevezett paraszt-bábák egymást képezték egyik nemzedékről a másikra, vagyis tulajdonképpen csak a hagyományos etnomedicinát művelték. Ezt az állapotot a hatóságok mint hallgatólágos szakmai kompromisszumot vették tudomásul a XVIII. század második feléig. Végül a bábák úgy váltak „hivatalossá”, hogy tudásukról a helyi magisztrátus *physicus*-doktora vagy bába-mestere előtt sikeres vizsgát tettek (az igazoló papírról nevezték őket „cédulás bábának”). A „bába mester” különben (*magister in arte obstetrica*) szüléssel foglalkozó iparos férfiember volt. Szakmai rangját annak köszönhette, hogy egyedülként értett a korabeli nagy szülészeti műtétekhez (pl. téraránytalanság miatt elhalt magzat darabolása vagy császármetszés elhalt vajúdo esetében). A sebészmesterek többsége járatlan volt a szülészetben, jóllehet már az 1773-ban kiadott Kiegészítés is elrendelte, hogy „...egyetlen örökös tartományunkban vagy országunkban sem lehet olyan vidéki chirurgust alkalmazni, aki egyidejűleg a szülésmesterségből nem tett volna vizsgát és nem szerzett volna működési engedélyt és diplomát valamely örökös tartományi vagy országbeli egyetemen” (22.§). Eltekintve attól, hogy Magyarországon a Helytartótanács a Kiegészítést „1773. évi Egészségügyi Szabályzat” címmel, csak 1778-ban hirdette ki, a sebészmestereket végül is hatékony módon egy 1792-ben kiadott rendelet kötelezte a képesítés megszerzésére.³⁶ A sebészmesterek a középkor óta viszonylag pontosan körülírt ipart űzték, amelynek perem-területein dolgoztak a sebkezelők, borbélyok és fürdősök, akik egymással és a mesterekkel is állandó szakmai harcban álltak. Ezt az állapotot a fenti Kiegészítés szüntette meg, midőn kinyilvánította a sebészmesterség egységesítését annak érdekében, hogy „...a borbélyok és fürdősök közötti roppant káros visszaélések és viszálykodások egyszer és mindenkorra megszűnjenek, a szakma tisztességes megtanulása után, egyetlen közös grémiumba vétessenek fel, és egységesen chirurgusnak vagy sebészmesternek neveztessenek...” (14.§).

A patikákat fenntartó szakemberek jellemzően iparúzó patikus-mesterként dolgoztak, ami nem zárta ki azt, hogy egyes esetekben a fenntartók akár orvos-doktori diplomával is rendelkezhettek. Ekkor azonban igencsak bonyolult összeférhetlenségi szabályoknak kellett megfelelniük, mivel az orvos és a patikus munkáját a jogszabályok már a középkorban is élesen elválasztották egymástól.

Külön említést érdemelnek a hóhérok a letelepedett szakemberek között, akik a középkort követően is teljesen szokásos módon folytatták a külső és belső kezeléseket. Poroszországban az 1685-ös Ediktum a hóhérokat már nem említette, de illegális egészségügyi szolgáltatóknak sem minősítette. Ezt a bizonytalanságot szüntette meg az 1725-ös Ediktum, amely nyomatékos til-

³⁶ Linzbauer III. köt. 684. tétel

tással tért vissza a kérdés rendezésére: „a hóhéroknek és kíséretükhöz tartozó személyeknek a jelen utasítás alapján, és legkegyesebb szándékaink elérése érdekében, nagy összegű pénzbüntetés terhe mellett tilos bármilyen belső és külső kezelést folytatni, de ha netán erre korábban bármilyen engedéllyel rendelkeztek volna, ezek azonnal visszavonandók és hatályon kívül helyezendők”.³⁷ A Prágai Rendtartás 1. fejezetének 12.§-a feljelentési kötelezettséget ír elő az orvoslást végző hóhérral szemben, és a tiltást a 13.§-ban is megismétli. Mivel a GNRS nem tartalmaz „hóhér”-szabályozást, vélhetőleg a jogalkotók ezt a problémát 1770-ben már teljesen időszerűtlennek tartották.

A (2) szakmai csoportba a vándorló, tehát nem letelepedett szakemberek tartoztak, nevezetesen a szemgyógyászok (okulisták), az úgynevezett *opérateur*-ök (vagyis kő-, és sérvmetszők) és a fogászok (az utóbbiakat külön nem nevezi meg a GNRS). Ha megérkeztek egy városba, a magisztrátusnál kellett jelentkezniük, és határozott időre szóló működési engedélyt kaptak. Sajátos helyzetben voltak a hadsereg helyőrségi sebészmesterei, akik a civil lakosság körében is praktizáltak, de ezúton letelepülési jogot nem szerezhettek. Így távozni kényszerültek, ha egységüket az ország vagy a birodalom más tájaira vezényelték.

Döntően a patikus mesterek munkáját érintették a fentiekben a (3) számú csoportba sorolt iparosok, akiknek taxatív felsorolásában a források korántsem olyan egységesek, mint az első két csoport esetében. Itt is találkozunk a letelepült szakemberek és a vándor árusok elkülönítésével. Az előbbieket orvosságot nem készíthettek, viszont szabadon kereskedhettek a gyógyhatásúnak minősített anyagokkal. Az 1685-ös porosz Ediktum szerint közéjük tartoznak a „vegyiáru-kereskedők, fűszerkereskedők, alkímisták, szeszfőzők, cukrászok, illatszer kereskedők, és égetett szeszt készítő”. Kevésbé részletező az 1725-ös Ediktum, amely csak a „vegyiáru kereskedők”-ről szól, majd egy mellékmondatban a többi között „alkímistáknak, orvosság-keverőknek, szesz-égetőknek” tiltja meg a gyógykezelések végzését. A Prágai Rendtartás az 1685-ös felsorolásból mellőzi az illatszer kereskedőket (*Parfumirer*), és helyettük a gyökér-kereskedőket (*Wurzelkrämer*) nevezi meg. Tovább szűkíti a listát az 1770-es Birodalmi Főszabályzat, amennyiben már az alkémistákat és a cukrászokat is törölte.

Vándorárusokkal külön nem foglalkozott az 1685-ös Ediktum, viszont megjelentek az 1725-ös szabályozásban, mint „thüringiai gyógyvíz- és olajkereskedők”. Utóbbiak aromás illatú, és különböző hatóanyagokat tartalmazó olajokkal kereskedtek. Miután a Prágai Rendtartás egyáltalán nem említette a vándorárusokat, a Birodalmi Főszabályzat visszatért a vándorló „gyógyvíz- és olajkereskedők”-re. Ellentétben a porosz szabályozással, a Habsburg-birodalom az egész tevékenységet áthelyezte az egészségügyből kereskedelmi jogszabályok területére, annak kikötésével, hogy az áruféleségek patikai szempontból csakis az egynemű szerek (*simplicia*) csoportjába tartozhatnak.

³⁷ Porsosz Ediktum 1725.

A Torkos-taxa

Magyarországon a Helytartótanács Egészségügyi Bizottsága a megalakulása utáni negyedik évben egy országos patikai árszabvány (taxa) összeállítására kérte fel Torkos Justus Jánost (1699–1770). Weszprémi István (1723–1799) életrajzi gyűjteményének Torkosról szóló részében leírja,³⁸ hogy a neves gyógyszerész 1699-ben született, és 1770-ben halt meg Pozsonyban. A pozsonyi líceum elvégzése után tanulmányait a hallei egyetemen folytatta 1715-től, három év után azonban visszatért Magyarországra, és 1718–1720 között Besztercebányán dolgozott Moller Károly Ottó gyógyszerházában. Miután 1720-ban visszatért a hallei egyetemre, az orvosi fakultáson 1724-ben szerezte orvosdoktori diplomáját a petechiális lázról (*de febre petechiali*) szóló munkájával. Lényeges itt a későbbiek miatt megjegyezni, hogy Halle a westfáliai békekötés rendelkezései következtében 1680-tól a brandenburgi választófejedelemséghez, majd 1701 után a Porosz Királysághoz tartozott. Okkal feltételezhető tehát, hogy Torkos Justus János kiválóan ismerte a vonatkozó porosz orvoslási Ediktumokat, így az 1725-ben kiadottat is, hiszen kapcsolata nyilvánvalóan nem szakadt meg 1724-ben a Hallei egyetemmel. Halálának évét illetően kétséget ébreszthet az Magyar Országos Levéltár helytartótanácsi anyagában egy 1771. január 5-i keltezésű német nyelvű levele, a város járványügyi intézkedéseiről.³⁹

Torkos doktor pályája során kiválóan megismerte a XVIII. század első felének magyar egészségügyi viszonyait, hiszen 1726-ig Pozsonyban és Győrött folytatott orvosi gyakorlatot, majd 1726-tól Komárom és Győr megyék physicus-doktora volt, és 1731-ben abban a megtisztelésben részesült, hogy Pozsonyban az ország nádora, gróf Pálffy Miklós házi orvosának választotta. Ezután 1740-től, Pozsony szabad királyi város „rendszerént való physicus-doktor”-nak nevezte ki, és 1742. június 23-án ebben a minőségében kapott felkérést a fentiekben említett országos patikai árszabvány (taxa) összeállítására. A munkát 1744 szeptemberében fejezte be. Miután a Bizottság az anyagot megtárgyalta, kiegészítette a patikusok, sebésmesterek és bábák részére szóló foglalkozási utasításokkal, és egy sebészi díjtáblázattal. Torkos doktor nyilvánvalóan részt vett az utasítások és a sebészi díjtáblázat kidolgozásában, ugyanis ezt a tényt a kiadást elrendelő határozat is rögzítette.⁴⁰ Így adta ki a később röviden Torkos-taxának nevezett rendeletet a Helytartótanács 1745. június 15-én.⁴¹ Ennek a jogszabálynak az volt a történelmi jelentősége, hogy első alkalommal fogalmazott meg országosan egységes módon érvényesíten-

³⁸ Weszprémi István: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Centuriapríma.* – Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Első száz. Ford.: Kővári Aladár. Bp., 1960. Medicina. pp. 367–369.

³⁹ MOL-HL C 37 Idealia

⁴⁰ Linzbauer II. köt. 328. tétel

⁴¹ A foglalkozási utasításokat lásd a jelen kötet függelékében!

dó normákat. Helyi bába-rendeleteket, sebészi céhes szabályzatokat és díjtételeket, illetve patikai árakat mindenhol használtak a Magyar Királyságban, de 1745 után elvileg már csak az a Taxa lehetett volna hatályban, amely a határozat szerint „a köz általi használatra és hasznosításra, ezennel nyomtatásban kiadatott”. Valójában a Helytartótanács csak a határozatot adta ki, és felhívta a törvényhatóságok figyelmét arra, hogy maga a Taxa „a szerzőnél megrendelhető”. Ténylegesen a kiadványt ezer példányban ugyanis maga Torkos adatta ki a saját pénzén.⁴² Nem tudhatjuk, hogy eredetileg milyen megfontolás alapján határozta meg a példányszámot, az viszont kétségtelen, hogy még húsz év múltán (1765-ben) is 800 darab volt a tulajdonában.⁴³

Patikusok esetében az árszabvány alakulását nem az egészségügy belső logikája határozta meg, hanem az általános kereskedelmi törvényszerűségek. A helyben begyűjthető, feldolgozható és tartósítható alapanyagokkal szemben a külhoni országok termékeit, sőt a világ másik feléből érkező szereket (*exotica*) a közvetítő kereskedők a saját költségeik és haszonkulcsuk szerint értékesítették. Teljesen más volt a helyzet a sebészi mesterségben, ott ugyanis lényegében a szolgáltatás során kifejtett élőmunka árát kellett meghatározni. Torkos doktor, mivel Halle-ban végezte az egyetemet, nyilvánvalóan jól ismerte a vonatkozó porosz rendeleteket, így az 1725. évi Ediktum 33. számú mellékletét is, amelynek hatása egyértelműen kimutatható az általa készített díjtáblázatban. Ezt a német-latin tükörfordításos részek igazolják, azonban szakmai eltérések is kimutathatók, a magyar változat előnyére. A hazai táblázat 18 pontból áll, szemben a porosz minta 20 pontjával. Ez utóbbiban a 16–17. pont a lakóhelyen kívüli kiszállások díjával foglalkozik, amelyet Torkos a szó szakmai értelmében nyilvánvalóan nem tartott sebészeti díjtételnek, ezért fel sem vette a táblázatba. Magyar kiegészítés viszont a piócák felhelyezése (16. pont), és a 10. pont részletező leírása, amely helyett a német változatban szükségzavúan csak a holttestek boncolása található. Nem véletlenül, ugyanis „elhalt magzatnak vagy méhlepénynek” az eltávolítása a „bába-mester” (*magister in arte obstetrica*) mint férfiember feladata volt, viszont a sebézmesterek többsége nem értett a szülészethez. Torkos ennek ellenére ezt a tételt mégis feltüntette, ellenkező esetben ugyanis külön bábamesteri díjszabást is kellett volna készítenie.

A fizetség tételes megállapításánál a Taxa ugyanazon kezelésre, hat tétel kivételével alsó és felső határértéket ad meg. Ezek között a különbség általában kétszeres, de kevesebb is lehet. Legnagyobb a koponyacsont repedésével járó fejeseb (3. tétel) kezelésénél, 4-től 20 forintig terjedően. Legmagasabb a felső díjhatár a nyílt sebbel és zúzódással járó koponyatörés esetén, amely egészen 30 forintig emelkedhet. Tekintettel arra, hogy 2 magyar forint felelt

⁴² Lásd róla Szállási Árpád összefoglalóját: Pannóniai Fénisz. Első nyomtatott tudományos könyveink (16–19. század). Bp., 2005. OSzK – MTA. p. 276.

⁴³ Linzbauer II. köt. 419. tétel

meg 1 tallérnak, ez az összeg még így is elmarad a porosz díjszabás legmagasabb – átszámítva 40 forintos – díjától, amelyet darabos csonttöréssel és nagy kiterjedésű lágyrészsérüléssel járó esetben kellett fizetni. Látható, hogy Torkos doktor nyilvánvalóan számot vetett a hazai fizetőképes kereslet reális állapotával.

A foglalkozási szabályoknak valamennyi eleme megtalálható a korabeli magyar és külhoni rendeletekben, egyetlen kivétellel, amely a bábákra vonatkozók között olvasható. Torkos szerint „a bába ne hagyja magát félrevezetni, vagy megvesztegetni, hogy az újszülöttet bűnös módon eltávolítsa, és egy másik újszülöttre kicserélje”. Ilyen tiltásnak nyoma sincs az 1725-ös porosz Ediktumban, az 1753-as Prágai Rendtartásban, az 1770-es Főszabályzatban és a GNRS-ben sem. Mindez arra utal, hogy ezt az archaikus bűncselekményt a korabeli jogszabályok nem tartották szükségesnek megemlíteni, jóllehet más büntetőjogi alakzatokat tételesen is részleteztek. Megjegyzendő azonban, hogy az újszülött-csere – mintegy hiánypótlásként – megjelent az 1773. évi Kiegészítésben, miszerint a magzatúzéshez hasonlóan „...azonos büntetéssel kell számolniuk a bábáknak is, ha fondorlatos módon gyermekeket kicserélnek vagy valahová becsempésznek” (26.§). Tekintettel arra, hogy a GNRS helyi alkalmazására 1770–71-ben kiadott helyhatósági utasítások ezt a jogforrást még nem ismerhették, a „gyermekalácsúsztatás”-nak is nevezett bűncselekményt egyértelműen a Torkos-taxa alapján vették fel a bába-rendeletekbe.

Tartalmi elemek szempontjából fordítva is érdemes tanulmányozni a Torkos-taxát, vagyis azt kimutatni, hogy milyen részek hiányoznak belőle, amelyek a korabeli igazgatási szabályokban kivétel nélkül megtalálhatók. Ilyen súlyponti elem a szolgáltatók szakmai alkalmasságának központi államigazgatási szintű elbírálása, majd működésének engedélyezése. Mivel Magyarországon ilyen felhatalmazással rendelkező szerv és gyakorlat sem létezett, a Helytartótanács rendelete egyszerűen hallgat az eljárásról. Ez azt jelenti, hogy sebészek és patikusok körében az ipartestületi mesterképzés önszabályozása érvényesült, minden felsőbb szintű ellenőrzés nélkül. Bábák esetében – ipartestületi egyesületük nem lévén – nyilvánvalóan valamilyen hatósági jogosítványokkal rendelkező szerv szakemberének kellett eljárnia. Kivételnek számított az 1738-ban, Debrecenben megalakított „Öreg Asszonyok Társasága”, amely céhszerűen működő társulás volt, és felügyeletét a városi physicus-doktor látta el.⁴⁴

A Taxa szerint: „Annak érdekében, hogy egyetlen bábának se engedtesék meg a mesterség gyakorlása, mielőtt a rendszerént való physicus-doktor az általa kirendelt személyekkel együtt le nem vizsgálta és működését nem engedélyezte volna, szintűgy tilos a bábáskodás mind a bábák tanoncainak,

⁴⁴ MOE IV. köt. 466. tétel. – Ezen a helyen „Instructiojuk a debreczeni öreg asszonyoknak” címmel a Társaság teljes működési szabályzata elolvasható, 17 és egy „utolszor” pontban. A bába esküt a 16. pont tartalmazza.

mind az általuk felszabadított segéd-bábáknak, mielőtt a vizsgát letették és engedélyt szereztek volna...”(6. pont).

Ezzel szemben Poroszországban már az 1725-ös Ediktum előírta, hogy valamennyi szolgáltató – közöttük az orvosok is – az Orvosi Főkéllégium, vagy az egyes tartományokban a Tartományi Kollégiumok előtt szabályszerű vizsga révén megszerzett approbáció (megfelelőségi tanúsítvány) birtokában léphetnek szolgálatba, miután a helyi magisztrátusok a működési engedélyt is kiállították számukra. Poroszországban az Orvosi Főkéllégium és az alárendelt Kollégiumok az országban működő egyetemek orvosi fakultásaitól független államigazgatási szervek voltak. Ezzel szemben, Gerard van Swieten tanácsa alapján, a Habsburg-birodalom ezt az államigazgatási jogositványt *de facto* az egyetemek orvosi fakultásához telepítette, amint azt a Prágai Rendtartást bemutató fejezet már részletezte. Magyarország a Habsburg-birodalmon belül szükségszerűen a bécsi modellt követte, de a Nagyszombatban működő egyetemnek nem volt orvosi fakultása. Következésképpen, alkotmányjogi szempontból vagy a „porosz mintájú” megoldás jöhetett számításba, vagy sérül az ország szuverenitása, ha approbáció tekintetében a Magyar Királyság a prágai vagy a bécsi egyetemre kénytelen hagyatkozni.

Miután az 1753. július 24-én hatályba lépett Prágai Rendtartással kezdetét vette az örökös tartományokban az egészségügyi szolgáltatások szigorú központi igazgatása, várható volt, hogy valami a Magyar Királyságban is történik ezen a téren. Valóban, egy félévvel később, 1754. január 22-én megjelent egy uralkodói rendelet az országban már működő orvosok ellenőrzéséről. Mária Terézia utasítása szerint „...a nyilvános gyakorlatot folytató orvosok nevét, eredetben csatolva az orvosi kar által kiállított diplomával, fel kell terjeszteni a Királyi Helytartótanácsához; következőképpen csak azoknak engedélyezhető nyilvános gyakorlat folytatása, akik a fentiek szerinti diplomával rendelkeznek, és physicus-doktornak is csak azok vehetők fel a hivatali testületbe, akik az egyetemi végzettségüket igazolták”.⁴⁵

Természetes, hogy a rendteremtés az orvosokkal kezdődött, hiszen például physicus-doktorként ők voltak a helyhatóságok mással nem helyettesíthető szakmai közegei, és egyben az összes többi szolgáltatót is ellenőrizték. Másfelől ez az akció arra alkalmas volt ugyan, hogy az országot megszabadítsa az egyetemi doktorátussal nem rendelkezőktől, de nyitva hagyta azt a kérdést, hogy az újonnan érkező orvosokra milyen szabályokat kell alkalmazni.

⁴⁵ Linzbauer II. köt. 395. tétel. – A rendelet címe: Az orvosok diplomái felterjesztendő a nagyméltóságú Tanácsához; doktori cím nélküliek nem folytathatnak orvosi gyakorlatot és a physicus-doktori állást sem kaphatnak. Helytartótanácsi Határozat, 1754. január hó 28. napján, az 1754. évi január hó 22-i királyi rendelet alapján.

Planum Regulationis in Re Sanitatis 1755

Nincs okunk feltételezni, hogy a Helytartótanács Egészségügyi Bizottsága, sőt annak orvos tanácsnoka nem ismerte volna a Prágai Rendtartást, de az ősi alkotmányos jogokat keményen védő Rendekekben fel sem merülhetett az abban foglalt közjogi modellek elfogadása. Másfelől, és más okokból, a bécsi udvar sem gondolhatott az 1750-es években egy prágai típusú jogszabály magyar adaptációjára. Ez eleve feltételezett volna az egészségügyben egy olyan oktatási infrastruktúrát és államigazgatási szervezettséget, amely akkor még szinte teljesen hiányzott. Természetesen a korabeli Európa vezető egyetemein végzett hazai orvosok és az államigazgatásban járatos szakemberek mindezt pontosan érzékelték. Így tulajdonképpen a Birodalom fejlettebb nyugati feléhez történő felzárkózási szándék kivételesen értékes dokumentumának tekinthetjük az Egészségügyi Bizottság 1755. augusztus 19-i ülésének *Planum Regulationis in Re Sanitatis* (Tervezet az egészségügy szabályozására) című jegyzőkönyvét.⁴⁶ A Tervezet különböző magyarázatokkal megtűzdelve kívánt átfogó statútumot javasolni az önálló és teljes körű magyar egészségügyi államigazgatás megszervezésére.

A hosszú és nagyon bonyolult körmondatokkal megfogalmazott szöveg nagyjából három, egymásba fonódó részre tagolható. Ezek közül az egyik eleve független a szolgáltatókkal kapcsolatos engedélyezési, felügyeleti és ellenőrzési eljárásoktól, mivel egy országos pénzügyi alap tervét tárgyalja. A másik rész foglalkozási szabályokat ír elő orvosok részére, és azt egységben kezeli a Torkos-taxában foglaltakkal, majd kiegészíti olyan szabályokkal, amelyek ugyan nem az orvosokra vonatkoznak, viszont a Taxában sem szerepeltek. A harmadik egység a szakigazgatás alkotmányosan koherens központi szervére tesz javaslatot, majd részben átmeneti, részben tartós eljárási szabályokat fogalmaz meg az így létrehozandó igazgatási szervezet számára.

A központi szakigazgatási szerv problémája kulcsfontosságú része a Tervezetnek. Indokolásként a Bizottság egy hosszú panasz-áradatot ad elő az orvosok, vagy önmagukat annak kinevező személyek teljesen szabályozatlan magatartásáról. Tarthatatlan ugyanis az a hazai állapot, amelynek körülményei között „...más tartományokból érkező, és szerencsés esetben nem az elüldözéstől menekülő személyek, inkább a javasasszonyokéhoz hasonló ismeretekkel, mintsem bármiféle megalapozott tudással műtéteket végeznek, mivel teljesen szabadon és szabályozatlanul, mihelyt az országba érkeznek, oda költöznek, ahová csak akarnak és tetszésük szerint bárhol letelepednek, hogy ott aztán végtére is bármely módon, netán törvénytelenül, sőt hogy ne mondjuk, akár még betegségeket terjesztve is, büntetlenül működhessenek...”. Eztuán egy olyan gazdasági helyzetkép bemutatása következik, amely megelőlegezi az egészségügyi szolgáltatók később részletezett adóztatásának jo-

⁴⁶ Teljes szövegét lásd a Függelékben!

gosoltságát, különös tekintettel a külföldi orvosokra. Rendszeresen az történik ugyanis, hogy ezek az orvosok jövedelmeikből nem adóznak, nem járulnak hozzá a közös terhek viseléséhez, ráadásul a nyilvánvaló károkozásokért sem vonhatók felelősségre. Sőt, a Bizottság jegyzőkönyve szerint még ennél súlyosabb esetek is előfordulnak, nyilvánvaló kapzsiság következtében. Egyes orvosok ugyanis, miután „...jelentősebb tőkét és vagyont harácsoltak össze, minden holmijukat fölpackolják, és kimenekítik az országból – következésképpen ismét megkárosítják a társadalmat”.

Ezek után következik a javaslat a központi egészségügyi szakigazgatási szervre, lényegében az 1725-ös porosz Ediktum modellje alapján. Természetesen a megoldás átmeneti „amíg az Orvosi Fakultás a Nagyszombati Egyetemen Isten és Kegyes Királynői Ófelsége védnöksége alatt meg nem alapíttatnék”. Ennek megtörténte után ugyanis semmi akadály nem lesz a Prágai Rendtartásban rögzített szervezeti és eljárási rend bevezetésének. Mellesleg itt a padovai egyetemen diplomát szerzett és Mária Terézia bizalmát élvező Perbegg (a jegyzőkönyben Berbek) József Károly mint egészségügyi tanácsos és orvos, Pest ellenében ismételten megerősíti az általa és a Bizottság által is javasolt nagyszombati helyszínt. Pestet mint az első újkori magyar orvosi iskola helyszínét még 1751-ben Perliczi József Dániel (1705–1778) javasolta a királynőnek. A protestáns egyetemen (Utrechtben) 1728-ban diplomát szerzett Perliczi ekkor Nógrád vármegye physicus-doktoraként tevékenykedett, azonban tisztségét 1754-ben feladva, birtokára vonult vissza. A szakmai és oktatási politikától is visszavonulva, itt érte meg a nagyszombati egyetemen az orvosi fakultás megnyitását.

A magyar igazgatási tervezet igen vérszegény és eleve sikertelenségre ítélt változata volt a porosz rendszernek, amelynek szakmai háttérét már 1685-ben is olyan jelentős egyetemek adták, mint amelyek az Odera menti Frankfurtban vagy Halléban működtek. Frigyes Vilmos az Orvosi Főkéllégium elnökének udvari főmarsallját nevezte ki, aki valóságos és titkos pénz- és hadügyi tanácsnok is volt egy személyben. Államigazgatáshoz értő, de nem szakmai tagok a valóságos udvari tanácsnokok közül kerültek ki, a szakmát a király udvari orvosai, az uralkodói székhely physicus-doktora, a legidősebb gyakorló orvosok képviselték, továbbá a királyi fősebész és az udvari patikus. Utóbbiak mellett társ-ülökként a sebészeti és patikai ügyek tárgyalásánál még két-két tapasztalt berlini sebészemestert és patikust is be kellett vonni a tanácskozásba.

Magyar változatban az államigazgatási döntéseket természetesen a nádor elnöklete alatt a Helytartótanács hozza, azonban az érdemi szakmai munkát az Egészségügyi Bizottsághoz rendelték. A javaslat szerint ennek egy rendszeres orvos-ülnöke mellé a Helytartótanács még két orvos-ülnököt nevezne ki, akiket akkor hív be a Bizottság, ha orvosi működési engedélyek kiadásáról tárgyal. Első feladatként a korábban letelepült orvosok ellenőrzését kell elvégezni, akik írásbeli bejelentkezés után három hónapon belül kivétel nélkül

megjelenének, hogy kiállják a „vizsgát és kikérdezést” a szabályszerű engedély kiadásához. Új kérelmezők esetén a fenti vizsga és kikérdezés természetesen kötelező előfeltétel bármilyen működéshez. Nem egészen világos, hogy a helyhatóságok miért lennének kötelesek a praxis-engedély vagy a physicus-doktori kinevezés előtt bejelentést tenni a Helytartótanácsnak, ha csak úgy nem értelmezzük, hogy mindez a három hónapos átmeneti időszakra vonatkoznék. Ennek a rendteremtésnek az eredményeként felállított országos nyilvántartás az összes orvos adatait tartalmazná.

Miután a Bizottság az orvosok ügyét így elrendezni vélte, következhetek „az egész Királyságban fellelhető patikusok, sebészmesterek, borbélyok és fűrdősök, nemkülönben a szabad királyi városokban és nevezetesebb további városokban működő bábák is...”. Azonos approbációs eljárás és jegyzék készítése mellett csupán annyi a különbség, hogy a már helyben tartózkodók csak írásban jelentkeznek, de az újonnan érkezők személyesen kötelesek megjelenni a vizsgáztatásra.

A jegyzőkönyv ezen a ponton úgy vált át az adózás kérdésére, hogy a fentiek szerint összeállított nyilvántartásokat egyben adóalanyokra vonatkozó közigazgatási jegyzéknek is tekinti. Miután tervezetről van szó, a szövegben a tényleges eljárásra még utalások sem találhatók, a cél azonban világos: pénzügyi alap létrehozása a Magyar Királyságban gyakorlatot folytató egészségügyi szolgáltatók befizetései által. Távalatilag a javaslat készítői abban reménykedtek, hogy „ebben a Királyságban is valamely orvosképzést lehetne pénzügyileg támogatni, és amelynek segítségével például anatómiai bemutatókat lehet majd rendezni ...”. Lényegesen gyakorlatiasabb azonban az az elképzelés, hogy „azokat a hazánkfiat, akik orvosi tanulmányok végzésére külföldi országok Orvosi Fakultásaira távoznak, majd onnét a haza javát szolgáló, tudásukat és képességeiket ide visszahozzák, költségtámogatásban lehetne részesíteni, végül pedig annak függvényében, hogy a fenti módon befolyó jövedelmek mennyire növekednének, más közhasznú dolgokat is fokozatosan meg lehetne valósítani”.

A Tervezetben közölt táblázat szakmák és működési hely szerint részletezi az évenként kivetendő összegeket. Orvosok közül a külföldiek a hazaiakkal szemben kétszeres összeget, pontosan 24 körmőci aranyat⁴⁷ fizetnek, a többi foglalkozásnál azonban nincs ilyen különbségtétel. Legkisebb – vagyis 1 arany – a falusi sebészek kötelezettsége. Egyedül a bábák fizetnek három sáv szerint 2–4–6 aranyat, működési helyüknek megfelelően. Általában az összegeket korabeli forintra átszámítva – például 18 forint a nagyvárosi külföldi sebészeketől – nem tarthatjuk elviselhetetlen megterhelésnek, hiszen a Toros-taxa szerint például egyetlen nyílt koponyatörés kezeléséért 20–30 forint

⁴⁷ Egy körmőci aranyra (dukát) vonatkoztatva az aureus/florenus átváltási arány: 1 arany = 4 forint 18 krajcár. A forintra átszámítás a szövegbéli példák kapcsán, az egyszerűség kedvéért a 4,5-es szorzóval történt

munkadíjat is kaphattak. Kétségtelen, hogy a külhoni orvosok 108 forintja igencsak jelentősnek tűnik, különösen akkor, ha tudjuk, hogy Pesten 1748-ban 180 forint volt a városi orvos évi fizetése.⁴⁸ Másfelől maga a Tervezet hivatkozik arra bevezető részében, hogy a külhoni orvosok hosszabb-rövidebb működés után jelentős vagyonnal távoznak az országból. Természetesen az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a hazai physicus-doktori fizetések a hivatali ténykedésért jártak, és bevételek jelentősebb részét mindenki a magánpraxisában kereste.

A táblázat után következik a jegyzőkönyvnek az a része, amely országosan egységes foglalkozási előírásokat javasol az orvosok részére. Hasonlóan a Torkos-taxa más előírásaihoz, ilyeneket a városi magisztrátusok már korábban is készítettek. Ismeretes például Debrecen városának az augsburgi mintát követő nyolc pontos szabálya 1714-ből.⁴⁹ Az Egészségügyi Bizottság, nyilvánvalóan kerülve annak látszatát, hogy a Prágai Rendtartás vonatkozó 1. fejezetének 27 szakaszból álló részét követné, csupán 4 pontból álló tervezetet állított össze, bár az egyes pontok további szerteágazó utasításokat tartalmaztak. Miután az anyag meglepően hasonlít az 1725-ös porosz Ediktumra, nem lehet kétséges, hogy a Bizottság milyen minta alapján képzelte el az orvosi foglalkozás hazai szabályozását. Természetesen egy külhoni normaszöveget szó szerint nem terjeszthettek elő, bár az első pontban, amint azt az alábbi részlet is szemlélteti, csaknem eddig a határig merészkedtek.

Porosz Ediktum:

„Először is, az orvosok egymás között legyenek békességesek, és viseltesenek kölcsönös egyetértéssel egymás iránt, ha hívják őket, feladatukat a betegeknél híven, szorgalommal, amint ahogyan azzal Istennek és embertársaiknak tartoznak, lássák el; étrendi utasítások és orvosságok felírása tekintetében legyenek elővigyázatosak, alaposan tájékozódjanak betegeik állapotáról és természetéről, az előttük feltárt fogyatékoságokat és nyavalyákat másnak el ne mondják, túlzottan magas díjazást ne követeljenek különösképpen a szegény sorú emberektől (akiket tanáccsal és segítséggel ugyanúgy ellátni tartoznak, mint a gazdagokat)...”.

Bizottsági javaslat:

„Először: hogy az orvosok kiváló életre törekedjenek, megfelelő egyetértésben, szerényen és türelmesen, egymással megértően és barátságosan viselkedjenek, hivatalukban mind betegek mind egészségesek esetében, bárhová hívják is őket, becsülettel és szorgosan, munkájukról mind Istennek mind a közönségnek számot adva dolgozzanak; orvosságok felírásában óvatosan járjanak el, betegeik állapotát szorgalmasan tanulmányozzák, a különböző kóróságokat és a betegségeket, amelyek megállapítottak ne fecsegiék ki; jutalmat

⁴⁸ MOE IV. köt. 360/a tétel

⁴⁹ MOE IV. köt. 355/b. tétel

vagy díjazást sem a szegényektől, sem a tehetősebbektől, akikkel egyébként azonosan kell bánniuk, kényszerrel nem kérhetnek...”

További adalék a Porosz Ediktummal való átfedésre az orvosi díjtáblázat kérdése. Jóllehet a Prágai Rendtartásban ennek a gondolata sem merült fel, az Ediktum orvosi részének 6. pontja erről tételesen is rendelkezett. Itt is tetten érhetjük a porosz és a Habsburg-birodalmi gondolkodás elvi különbözőségét. Az előbbi védi az orvost – akit a többi iparúzó mester mellé sorol – attól, hogy munkája végeztével üres kézzel távozzék, ugyanis „ez idő szerint a tapasztalat is többé kevésbé azt bizonyítja, hogy az orvosok, sebészmesterek és patikusok a betegek érdekében éjjel és nappal végzett munkájukért nemcsak hogy kellő elismerésben nem részesültek, hanem végelszámolások esetén, vagy más jogügyletekben fáradozásuk elismerésére semmit nem fordítottak” (5. pont). Az így megindokolt kötelező orvosi taxával ellentétben a magyar Tervezet a fordított végletből indult ki, és a beteget védi a szolgáltatóval szemben. Utal a Torkos-taxára, mondván, „minthogy az előbbieken felvezetett patikai taxa című munkában az említett foglalkozási utasítások között a mértéktelen munkadíj követelések megelőzésére tételes sebészeti díjszabás is elrendeltetett, a jelen Bizottság úgy vélekedett, hogy az elkérhető díjakról és fizetségekről az orvosok részére is teljesen azonos módon meghatározott normát és szabályozást ír elő...”. Mivel nyilvánvaló volt, hogy ez szemben áll a birodalmi adminisztráció felfogásával, másfelől országosan összehasonlítható, majd átlagolható adatok sem álltak rendelkezésre, „a Bizottság abban állapodott meg, hogy az egyszerűség kedvéért, a számos előre várható nehézség miatt ezzel jelenleg nem kíván foglalkozni”.

Végül a Tervezet arra a szolgáltatói körre is kitér, amelyet a Torkos-taxa és a Prágai Rendtartás sem szabályozott. Ebben a vonatkozásban a szöveg az 1685-ös porosz Ediktumra emlékeztet.

Ediktum: „midőn okulisták, műtétés sebészmesterek, kő- és sérvmetszők, foghúzó és mások jelentkeznek, hogy mesterségüket és tudományukat nyilvánosan hirdethessék és gyakorolhassák, nem kevésbé kötelesek megjelenni a Collegium és a helyi hatóságok előtt, önmagukat valamint orvosságos szereiket vizsgálatnak alávetni, hogy annak alapján részesüljenek engedélyezésben vagy elutasításban”.

Tervezet: „...ahol szemészek, avagy szemműtéteket végzők, kő- és sérvmetszők, avagy *Stein- und Bruchschneider*,⁵⁰ valamint foghúzó ajánlanák fel szolgálataikat, és áruikat nyilvánosan kirakodni vagy munkát végezni szándékoznának, a Helyhatóságnál bejelentésre, majd annak rendje és módja szerint személyesen is megjelenésre köteleztetnek”.

A folytatásban is kimutatható a hasonlóság, egyfelől a működés módját és helyszínét illetően, másfelől a helyhatóságnak óvatosságot kell tanúsítania a kezelésekről kiállított bizonyítványokkal kapcsolatban.

⁵⁰ Itt a latin fordító az eredeti alakban vette át a német szavakat

Ediktum: „engedélyezés esetén, erre a célra hozott legkegyesebb rendelkezésünk erejénél fogva, az orvosok, patikusok, stb. védelme, és a betegek megkárosításának elkerülése érdekében, tilos kirakodniuk a nyilvános piactereken kívül (ott viszont legfeljebb 4 napig maradhatnak). Műteteiket kellő elővigyázatossággal végezzék, a szegény emberek túlzott megterhelésének kerülésével, és ha műtetteket nem végeznének, igen súlyos büntetés terhe mellett tartózkodjanak mindenféle belső kezeléstől. Korábbi kezeléseikről olyan bizonyítványok, amelyeket szokásosan a magisztrátusok állítanak ki például a szemgyógyászok és mások kérésére, addig nem adhatók ki, amíg a Collegium vagy a hivatalosan alkalmazott physicus-doktor alapos vizsgálatot ne végzett volna, továbbá a szemgyógyászok és mások a műteteiknél, különösen az aggodalomra okot adó esetekben, mindenkor kötelesek egy doktor jelenlétét kérni.”

Tervezet: „amennyiben engedélyt nyernének, a hetivásárok időtartama alatt csak előzetesen meghatározott díjszabás szerint dolgozhatnak, hogy ennél drágábban ne adhassák el az áruikat, a belső kezelésektől pedig, amelyekben nem illetékesek, ugyancsak tartózkodjanak. A Magisztrátusok ezeknek a személyeknek kellő óvatossággal és önmérséklettel adjanak ki tanúsítványokat az elvégzett kezelésekről, és amennyiben korábban valamely bizonyítványt már kiállítottak volna, arról jelentésben kell beszámolniuk.”

A magyar változat nemcsak a stílusbeli tömörítés miatt rövidebb, hanem azt a sajnálatos tényt is tükrözi, hogy a XVIII. század közepén fejlettségben milyen jelentős volt az elmaradásunk, még az 1685-ös brandenburgi állapotokhoz is viszonyítva. Ott természetesen írtak a helybéli physicus-doktorról, magyar körülmények között azonban csaknem háromnegyed évszázad múltán is még számos vármegye egyetlen egy hatósági orvost sem volt képes felmutatni.

Jól tudjuk a történelemből, hogy a *Planum regulationis* adózási és felsőoktatási javaslataiból gyakorlatilag semmi nem valósult meg a GNRS megjelenéséig. Nem érdektelen azonban megjegyezni, hogy ebben a köztes időszakban a Nagyszombati Egyetem mellett még az Egri Líceum is kísérletet tett orvosi kar létesítésére.⁵¹ Erre akkor adódtak igen kedvező feltételek, amikor 1761-ben gróf Esterházy Károly (1725–1799) került az egyházmegye püspöki székébe. Bécsben személy szerint is jelentős befolyása volt a királynőnél, ezen felül pedig 1766-tól bátyja, Esterházy Ferenc (1715–1785) volt a Magyar Királyi Kancellária vezetője. Ennek ellenére az 1769-ben indított oktatás csak két akadémiai évet ért meg, miután az összes hallgató a nagyszombati egyetem orvosi karára távozott, ahol *de facto* 1770. november 29-én kezdődtek meg az előadások.

A működési engedélyek alkotmányossági szempontból kényes kérdésében a magyar Rendek a GNRS hatályba lépéséig Mária Teréziának egy 1756. július 29-én kiadott rendeletéhez ragaszkodtak, amelyet a Helytartótanács augusztus

⁵¹ MOE IV. köt. 471. tétel

3-i határozatával iktatott a hazai jogrendbe.⁵² Az uralkodói utasítás első része a vándor kőmetszőkről szól, majd mintegy „mellékesen” tér át a magyar szempontból kulcsfontosságú szabályozásra: „...az efféle vándorok az orvosi praxis és a sebészeti mesterség gyakorlásától a vármegyék és a szabad királyi városok helyhatóságai révén a leghatározottabban távol tartandók, munkájukban megakadályozandók, és ezzel együtt Hűségtek arról is rendelkezzenek, hogy bármely orvosok vagy physicus-doktorok, illetve sebézmesterek, ha az előbbieket külföldiek lennének, a sebézmesterek pedig nem tartoznának valamely kiváltságos sebészi ipartestületbe, egyetlen vármegyében és városban sem vehetők fel szakmai gyakorlat folytatására, hanem csak akkor, ha előzetesen Pozsonyban megjelentek a Mi orvosunk és egészségügyi tanácsosunk, Berbeg Károly színe előtt, aki őket tudományukból és gyakorlottságukból megfelelően levizsgáztatta, majd részükre az érvényes bizonyítványt kiadta...”.

Teljesen nyilvánvaló a GNRS bevezetése körüli forrásanyag alapján, hogy az orvosokkal kapcsolatban az *extranei* (külhoni, külföldi, idegen) értelmezése okozta a problémákat. Formálisan az örökös tartományok egyetemien végzett doktorok is külföldinek számítottak, de arra a legkevésbé sem gondolhattak Mária Terézia, hogy az Egészségügyi Bizottság őket is vizsgáztassa.

VALLÁSI DOGMATIKA AZ ORVOSLÁS SZABÁLYOZÁSBAN

Az 1700-as évek egészségügyi államigazgatási joganyagában gyakran találkozzunk vallási kérdésekben rendelkező szabályozással. Ez akkor természetes jelenség volt, hiszen még nem történt meg az állam és az egyház szétválasztása. Magyarországon a Habsburgok centralizált abszolútizmusa a XVIII. század második-harmadik évtizedétől kezdett kibontakozni, és az ország jelentős protestáns népessége ellenére, következetesen ragaszkodott a római katolicizmus hegemoniájához. Tekintettel arra, hogy az egészségügyi szolgáltatók tevékenységében vallási és felekezeti szempontok is szerepet játszottak, ezek konfliktusai a jogalkotásban és a végrehajtásban is megjelentek.

A század jelentős Habsburg uralkodói, III. Károly (1711–1740), Mária Terézia (1740–1780), és II. József (1780–1790), mindannyian mélyen hívő katolikusok voltak. Hitükkel azonban, különösen Mária Terézia és II. József esetében, a legkevésbé sem állt ellentétben, hogy – mint ízig-vérig barokk uralkodók – állami egyházpolitikai kérdésekben következetesen védelmezzék a Birodalom hatalmi jogosítványait a pápaság illetéktelen beavatkozásaival szemben. Ebben II. József volt a legkövetkezetesebb. Egyik magánlevelében⁵³ azt írta például a pápa 1782-es bécsi látogatása előtt – utalva az egyházfő várható magatartására –, hogy „...bennem, remélem olyan emberre talál, aki

⁵² MOL-HL C 37 Idealia

⁵³ Arneht, A. v.: Joseph und Leopold von Toscana. Ihr Briefwechsel (von 1781 bis 1790). Vol. 1–2. Wien, 1872.

tiszteletteljes fia az egyháznak, udvarias házigazdája vendégének, a szó legtágabb értelmében jó katolikus, de ugyanakkor felette áll azoknak a frázisoknak, tragikus jeleneteknek, amelyekkel netán lépre akar csalni; aki elveiben szilárd, biztos és rendíthetetlen, aki minden egyébre való tekintet nélkül az állam bizonyossággal felismert javát tartja szem előtt.”

A század elején a spanyol trónt éppen elvesztő III. Károly felekezeti ügyekben teljesen természetesnek tekintette a katolikus vallás hegemoniáját. Mária Terézia, bár kénytelen volt tudomásul venni, hogy országai közül különösen a Magyar Királyságban jelentős számú protestáns alattvaló él, politikájában továbbra sem volt hajlandó lemondani az egységes római katolikus vallású Birodalom képzetéről. A realista II. József azonban képes volt szembenézni a tényekkel. Türelmi rendeletével 1781-ben teljes polgári egyenlőséget, és lelkiismereti szabadságot adott a protestánsoknak, és a görögkeletieknek.

Egyes hitéleti cselekmények dogmatikai okokból, térben és időben is egybeestek az orvos, a sebész és a bába szakmai munkájával. Keresztény kultúrkörben ezek tipikusan az emberi élet két legnagyobb eseményéhez, a születéshez és a halálhoz társultak. Lényeges különbség volt azonban a kettő között, ugyanis közelgő halál esetén az egészségügyi szolgáltatónak tevéleges hitéleti feladatot nem kellett ellátnia. Csupán figyelmeztette a beteget a közelgő vég miatt esedékes egyházi és világi kötelességeire. Jellemző, hogy a protestáns Poroszországban az 1725-ös Ediktum ezt jogszabályi szinten nem tartotta szükségesnek rögzíteni. Ezzel szemben a Prágai Rendtartás 1. fejezetének 22.§-a határozottan utal arra, hogy az orvosoknak „...amennyiben azonban még csak egy távoli veszély is jelentkeznék, azt jelezniük kell, kritikus helyzetben azonban ne a beteget, hanem annak hozzátartozóit értesítsék, hogy azok a szükséges intézkedéseket megtehessék, hogy minden megtörténjék, és semmi ne maradjon el a lélek üdve érdekében...”. Egyértelmű a szövegtörzsetből, hogy itt az utolsó kenet (mai nevén a betegek szentsége) felvételére utalt a szabályzat. Ez a kötelezettség azért vonatkozott csak az orvosokra, mert szaktudásuk alapján ők tudtak viszonylag pontosan következtetni a beteg közelgő halálára.

Miután az 1755-ös magyar Tervezet a porosz Ediktumot tekintette mintának, az Egészségügyi Bizottság az orvos feladatai között nem tartotta szükségesnek bármely vallási kötelezettség megemlítését. Megjegyzendő, hogy az 1755-ös Trieszti Főszabályzat, jóllehet foglalkozott a szentségek kérdésével, azt nem az orvosok kapcsán tette, hanem a vesztegintézeti igazgatók kötelezettségeinek meghatározásánál. A 13. fejezet 30.§-a szerint „ha egy utas, egészségőr, szolga, stb. megbetegszik, erről az igazgató azonnal jelentés küld az Egészségügyi Magisztrátusnak, és annak parancsait köteles megvárni, részben a szentségek kiszolgáltatása, részben a betegek kezelésének elrendelése céljából. Mindazon esetekben, amelyek semmilyen halasztást nem tűrnek, a vonatkozó közegészségügyi előírások betartása mellett, átmenetileg saját maga is intézkedhet”. Tartalmilag a rendelkezést a 15. fejezet 26.§-a megismétli, a kikötői

közegészségi hivatal munkája kapcsán. Jellemző, hogy a Habsburg jogalkotás a későbbiekben a prágai szöveget is túlságosan „gyengének” érezvén, az 1770-es Birodalmi Főszabályzatban az orvost már egyenesen kötelezte a szükséges intézkedésekre: „...szeretettel forduljanak a betegekhez, különös gondjuk legyen azok lelki üdvösségére is, így a közelgő vég esetén rendeljék el a Szentségek felvételét, és figyelmeztessék őket végakaratauk kinyilvánítására”.⁵⁴ Itt a szentségek többes számú alakja egyértelműen utal a gyónásra és az utolsó kenetre. Ráadásul a vesztegintézeti igazgatóknak szóló rész XLIV.§-a a betegeken kívül az egészségesek lelki üdvével is foglalkozik: „...ahol ez megoldható, gondoskodni kell arról, hogy kellő gyakorisággal részesüljenek a szentmise áldozatának lelki vigasztalásában, természetesen minden érintkezés kockázata nélkül, és ha megbetegednének, részükre a szentségeket azonos óvatossággal kell kiszolgáltatni, a kápolna pedig olyan helyre építendő, hogy az ott zajló eseményeket a különböző vesztegári osztályokba sorolt személyek a saját lakhelyeikről, kellő áhítattal, nyomon követhessék”.

Szülés levezetésénél a szakmai és hitéleti feladatok szorosan összekapcsolódtak, de a szabályozások tanúsága szerint a bábát csak a magzat, illetve az újszülött állapota érintette. Az anya (várható) halálával kapcsolatos kötelezettségek nyilvánvalóan az orvosra hárultak, akit feltétlenül hívatni kellett a kritikus esetekben. A jelentős mértékű perinatális halálozás miatt viszont a bábákra hárult az a feladat, hogy a katolikus dogmatika szerint elengedhetetlen keresztelést az újszülött, vagy a születőben lévő magzat halála előtt elvégezzék. Ezt az eljárást nevezték szülészeti szükség-keresztelésnek. Lutheránusok (evangélikusok) esetében a dogmatika nem szorgalmazta, de nem is tiltotta, a kálvinisták (reformátusok) viszont határozottan ellenezték, sőt tiltották az elvégzését. Számos további, súlyos megkülönböztetés mellett, a szükség-kereszteléssel kapcsolatos államigazgatási utasítások az ország izraelita vallású népességét is érintették. Ezekben a hitközségekben konfliktus helyzet akkor keletkezett, ha helyben nem volt zsidó bába, vagy a szövődményes szüléshez nagy tapasztalatú katolikus bábát hívtak segítségül. Ilyen esetekben a jogszabályok a döntést a szülőkre bízták. Ha tiltakozásuk ellenére a bába mégis elvégezte a szükség-keresztelést, a század folyamán egyre súlyosbodó büntetésekkel volt kénytelen szembenézni. A vonatkozó rendeletek azonban csak tüneti kezelést jelentettek. Az a teljes jogú vallási egyenlőség, amelyet a Türelmi rendelet a protestánsoknak és görögkeletieknek adott, izraeliták esetében csak 1895-ben valósult meg,⁵⁵ jóllehet a világi jogegyenlőséget a törvényhozás már 1867-től biztosította.⁵⁶

⁵⁴ I. rész, I. fejezet VII.§

⁵⁵ 1895. évi XLII. törvénycikk az izraelita vallásról

⁵⁶ 1867. évi XVII. törvénycikk az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében

A keresztség dogmatikájának szülészeti vonatkozásai

A keresztség a szentségek egyike a kereszténységben, Isten és az ember közötti kapcsolat különös megnyilvánulása, amelynek hét formáját ismeri el a római katolikus egyház, a protestánsok viszont csak kettőt. Utóbbiak közül az egyik a keresztség, jóllehet a hozzá kapcsolódó dogmatikai állásfoglalások lényegesen eltérnek a katolikus felfogástól. Ma már az elektronikusan is hozzáférhető⁵⁷ jelentős terjedelmű dogmatikai anyagból ezen a helyen csupán azokat a szempontokat célszerű kiemelni, amelyek feltétlenül szükségesek a korabeli felekezeti összetűzések, az államigazgatási szándékok, a szülészeti szakmai állásfoglalások, és az egyházpoltikai indítékok megértéséhez.

Annak érdekében, hogy szentségi kapcsolat jöhessen létre Isten és ember között, meghatározott szertartás elvégzése szükséges, és ennek során valósul meg a szentség kiszolgáltatása. Keresztség esetében ehhez a vallási előírásoknak megfelelő közvetítő anyag (tisztá víz), szóval és tettel végrehajtott cselekvési mód, és megfelelő személy szükséges. Mielőtt Luther Márton (1483–1546) Ágoston-rendi szerzetes az 1520-as években a Reformációt útjára indította, a nyugati katolikus egyházban a kereszteléssel kapcsolatos hitelveket a firenzei zsinat (1438–1442) összegezte. Erre azért került sor, mert a végnapjait elő Bizánc miatt (1453-ban esett el) felmerült a keleti és nyugati kereszténység egyesítésének lehetősége, ami a rituális különbségek megtárgyalását is előtérbe állította. Az örmény katolikusokhoz szóló zsinati dekrétumban az olvasható, hogy a kereszteléshez elegendő a tiszta víz, akár meleg, akár hideg állapotban, és a kísérő szavak pontos elmondása. Ezek a nyugati liturgiában a következők: „Megkeresztellek téged az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében”. A keresztelést, rendkívüli körülményektől eltekintve, felszentelt pap végzi. Rendkívüli helyzetben azonban bármely keresztény személy keresztelhet, sőt zsidók, pogányok és eretnekek is, ha pontosan betartják az előírásokat, és szándékuk megegyezik az egyház szándékával. A tiszta víz keresztény használatára különben egy több ezer éves hagyomány folytatása. Előzményei a víz általi rituális megtisztulás babilóniai, asszír, egyiptomi, és zsidó szokásrendjében is jelen voltak. A teljes test vízbe alámerítése helyett már a kereszténység korai évszázadaiban kialakult az érintkezés jelképes formája, midőn a vizet a fejre, mint a legfontosabb testrészre öntötték.

Az ellenreformációt intézményesítő tridenti zsinat (1542–1563) tanácskozásai idején elsőrendű feladat volt a katolikus hitelvek és az egyházi rend megerősítése. A zsinati határozatok a legkeményebben elítélték a Reformációnak azt a dogmatikai újítását, miszerint a keresztség nem szükséges az üdvözüléshez. Ez éles ellentétben állt a római katolikus felfogással, amely szerint az első emberpár bűnbeesése nyomán az emberiséget terhelő eredeti bűn alól az újszülött a keresztség kiszolgáltatásával mentesül, ami egyben az egyházba való fel-

⁵⁷ Internetes enciklopédia: <http://www.newadvent.org/cathen/02258b.htm>

vételét is jelenti. Ezzel szemben a protestáns teológia a keresztséget csak az utóbbi értelemben vallja, mindenféle bünelőtörés nélkül. Kálvinista felfogásban kizárólag felavatott lelkész keresztelhet, míg az evangélikusok rendkívüli helyzetekben a lelkészen kívül ezt mások számára is lehetővé tették. A Reformáció terjedése azonban nem csak dogmatikai, hanem egyházi adminisztrációs gondokat is hozott magával. Megszűnéssel fenyegetett ugyanis a demográfiai események (születés, házasság, halál) korábban szükségszerűen egységes anyakönyvezése, amellyel a katolikus egyház államigazgatási funkciót is teljesített. Válaszként a protestánsok önálló anyakönyvezési törekvéseire, a tridentí zsinat 1563-tól a korábban csak szokásrendre alapozott eljárásokat formálisan is kánonjogi szabályokba öntötte.

Szülés kapcsán gyakran előfordult, hogy a magzat a méhen belül elhalt, vagy a szülőcsatornában még élt, de már holtan született meg. Más esetekben az újszülött olyan gyenge volt, hogy kevés remény volt az életben maradására. Mindezeket a katolikus teológia olyan kényszerítő helyzetnek tartotta, amelyben kötelező volt a szükség-keresztelés elvégzése. Nem a dogmatikára tartozott azonban a szülési folyamatok, és a magzat illetve az újszülött állapotának megítélése, mivel ahhoz csakis a szüléssel foglalkozó szakemberek értettek. Viszonylag egyszerű volt az eljárás a különösebb szülési szövődmények nélkül világra jött, de életképtelennek tűnő újszülött esetében. Ilyenkor a bába úgy végezhetette el a szükség-keresztelést, hogy a vizet közvetlenül a gyermek fejére önthette. Híres példa a zenetörténetből Antonio Vivaldi (1678–1743) velencei hegedűművész és zeneszerző esete, akit a bába március 4-én, a születése napján azonnal megkeresztelt, mert életképtelennek tartotta. Végül a szülei és keresztszülei csak május 6-án vihették el az egyházkerületük szerinti San Giovanni in Brágora plébánia templomba, ahol Giacomo Fornacieri plébános elvégezte az ilyenkor szükséges ördögűzést, majd a gyermeket megkent szentelt olajjal.⁵⁸ A történet egyébként azt is példázza, hogy a rendkívüli körülmények között végzett keresztelést követnie kell egy olyan ritusnak, amelynek során az egyház a teljes szertartásrend hiányzó elemeinek kiszolgáltatását is elvégezte.

Dogmatikai és szakmai szempontból bonyolultabb volt a helyzet, ha a szülési folyamat a születőben lévő magzat életét veszélyeztette. Technikailag az egyszerűbb megoldások közé tartozott valamelyik előesett, vagy a szülőcsatornába már beilleszkedett testrészt, illetve a köldökzsinór megkeresztelése. Leginkább vitatott azonban a méhen belüli keresztelés volt, amelyről ugyancsak a XVIII. században foglalt állást a tudományosan is nagy tekintélyű XIV. Benedek pápa (1740–1758), aki éppen Mária Terézia uralkodásának kezdetén vette át az egyház vezetését. Korábban, az általánosan elfogadott nézet szerint a magzat nem keresztelhető meg az anya méhében, mivel a teste nem kerül érintkezésbe a keresztelő vízzel. Feltéve azonban, hogy a vizet egy fecskendező eszköz segítségével mégis a méh ürterébe juttatják, XIV. Benedek szerint akár

⁵⁸ A szerző saját, velencei gyűjtéséből származó adatai a nevezett plébánia templomból.

érvényes is lehet a keresztelés, de erről közvetlenül nem lehet bizonyosságot szerezni. Ezért a világra jött újszülöttet, feltételes eljárással kell ismételtlen megkeresztelni. Feltételes eljárásban az előírt rituális szöveget magyarul „Ha” kötőszóval kell elkezdni, ezután kimondani azt a feltételt, amelynek jelenléte vagy hiánya eldönti a szertartás érvényességét. Tehát feltételezve, hogy dogmatikailag már a méhen belül helyesen történt keresztelés, (csak hogy erről nincs bizonyosságunk), a megszületett gyermeket feltételesen újra meg kell keresztelni a következő szöveg mondása közben: „Ha nem lennél megkeresztelve, úgy én megkeresztellek téged az Atyának, Fiúnak, és Szentlélek Istennek nevében”. Előfordulhat azonban, hogy a méhen belül eleve érvénytelen volt a keresztelés, ugyanis a szertartást embernek nem minősülő torzképződmény esetében nem lehet elvégezni. Római jogi alapokon állva, az ilyen úgynevezett monstrumot az egyházi és a világi jog sem tekintette emberi lénynek.

Szemléletváltás a XVIII. századi szülészetben

Kétszeresen is óriási jelentősége volt a szülészet gyakorlata és tudományos színvonala szempontjából Mária Terézia uralkodásának. Személyében először (és egyben utoljára) ült női uralkodó a Habsburg-birodalom trónján, aki saját maga is tizenhat alkalommal szült, tehát minden tekintetben tisztában volt a szülészet társadalmi és egyéni jelentőségével. Másfelől az európai hatalmak között kibontakozó gazdasági és katonai versenyben – az extenzív termelési módszerek és a hadsereg létszám igénye miatt – az uralkodók és tanácsadók figyelme minden országban az egészségügyi veszteségek csökkentésére, és ezáltal a népszaporulat fokozására irányult.

Járványmentes időszakokban a leginkább látványos demográfiai veszteségeket a magas perinatális és újszülött halálozás okozta. Csökkentésükre két párhuzamos lehetőség kínálkozott: a szülészeti elmélet és gyakorlat szakmai színvonalának emelése, illetve a gyakorlat szigorú államigazgatási szabályozása, és hatékony ellenőrzése. Mindez a korábbi spontán bábautánpótlás meghaladása céljából tankönyvek megjelentetését, oktatási programok indítását, és új jogszabályok megalkotását igényelte. A Habsburgok ezen a területen is élénken figyelték a nagy rivális, Poroszország ténykedését. Kétségtelen, hogy az egészségügyi szolgáltatók és szolgáltatások terén szakmailag és személyileg is, mindenhol a szülészet volt a legrosszabb helyzetben. Kevés számú férfi szülésmesteren kívül, akik szervezett céhes ipari képzésben részesültek, a bábák nemzedékről nemzedékre egymást tanították, ráadásul semmilyen hivatásrendi szervezettel sem rendelkeztek. Poroszország már 1725-től bevezette az elméleti bábaképzést, de a Habsburg birodalomban ez a lépés még több mint két évtizedig váratott magára. Magyarországon a fentiekben már hivatkozott Torkos-taxa rendelkezett először a bábák vizsgáztatásáról, de nem az oktatásáról. Bécsben és Prágában 1748-tól szerveztek a bábák által is látogatható *Collegia obstetrica*-t az egyetemen. Ezek a kollégiumok azonban csak

elméleti oktatásból álltak, bár így is nagy előrelépést jelentettek. A tanítás felkészült és jól képzett oktatókat igényelt. Ezért Mária Terézia saját költségén három orvost küldött Párizsba, André Levret-hez (1703–1780) a kor legnagyobb szaktekintélyéhez, a francia királyi udvar szülész-mesteréhez. A három orvos közül Johann Nepomuk Crantz (1722–1797) Bécsben, Giuseppe Vespa (1727–1804) Firenzében, Pietro Moscati (1739–1824) pedig Milánóban alapozta meg a szülészeti színvonalas művelését és oktatását. Crantz az elméleti ismereteket az 1765-ben kiadott „Bevezetés a valódi és megalapozott bábamesterségbe” című könyvében foglalta össze.⁵⁹ Ez a mű a következő évben magyarul is megjelent „Bába mesterségre tanító könyv” címen, Weszprémi István (1723–1799) fordításában.⁶⁰

Ennek az egészségügyi igazgatás olyan nagy jelentőséget tulajdonított, hogy a GNRS bevezetését sürgetve, Mária Terézia 1770. május 21-én kelt utasítása a könyvet tételesen is megemlítette: „...Kedvességetek és Hűségteket nyomatékosan és jóakarattal megbízzuk azzal, hogy a hivatkozott Főszabályzat a már említett eljárással átalakíttassék, valamennyi hozzácsatolt szolgalmi utasítás, a Crantz-féle könyvecske és a szükség-keresztelés módjának kegyesen előírt mintaszövege is lefordíttassék...”⁶¹ Weszprémi azonban úgy ültette át magyarra Crantz Henrik Nepomuk János művét, hogy abban többszöri figyelmes olvasás ellenére, nyomát sem találjuk a szükség-keresztelésnek. A német nyelvű eredeti anyagban ez a rituális kötelezettség pontosan négy helyen fordul elő, tehát nyilvánvaló, hogy a fordítót ideológiai prekonceptió vezérelte. Weszprémi, eredeti családi nevén Csanády, Veszprémben született. Kálvinista lévén alsóbb tanulmányait protestáns iskolákban végezte (Pápa, Sopron). Orvosi diplomáját 1756-ban, a magyar reformátusok legkedveltebb egyetemi városának számító Utrecht-ben szerezte. Hazatérése után 1757-től Debrecen szabad királyi város physicus-doktorának nevezték ki, és ezt a tisztséget egészen az 1799-ben bekövetkezett haláláig viselte.⁶²

Crantz könyvének V. fejezete a gyermek nyaka köré tekeredő köldökzsinór által okozott, és más egyéb szövödményeket tárgyalja. Ilyen esetekben a különben átlagos hosszúságú (kb. 50 cm) köldökzsinór másodlagos megrövidülése okozza a gondot. Megfelelő szülési fájások ellenére az elől fekvő rész több óra elteltével sem rögzül, így például a koponya a fájások szünetében ismételtén visszahúzódik a medence bemenetéből: „ilyen körülmények között, ha a szülési folyamat túlságosan elhúzódnék, egyedüli műfogásként a bába azt tehe-

⁵⁹ Crantz, J. H. N.: Einleitung in eine wahre und gegründete Hebammenkunst. Wien, 1768. (a jelen tanulmány idézetei a mű egy későbbi kiadásából származnak)

⁶⁰ Bába mesterségre tanító könyv. Mellyet Krantz Henrik Nepomuk János... irt... Mostan pedig Magyar Nyelvre fordított Weszprémi István Med. Doct. Debretzenben, Nyomt: Margitai István által, MDCCLXVI [1766] Esztend. 170 p., 9 t.

⁶¹ MOL-HL C 37 Idealia: Királyi utasítás No. 2347 kelt 1770. május 21-én.

⁶² Lásd részletesebben: Weszprémi István (1723–1799) emlékezete. Összeállította: Szállási Árpád. Piliscsaba – Debrecen, 2000. MATI – Debreceni Egyetem. 293 p.

ti, hogy *miután a fejtetőn a keresztelést elvégezte*, a gyermek koponyáját egyik vagy másik kezének ujjaival rögzíti, és gondoskodik arról, hogy ismételen ne csússzon vissza a méh ürterébe”.⁶³ Ugyanez Weszprémi szerint: „ily állapotban lévén az asszony, midőn idejénél tovább vajúdik, egyebet ezen az egyen kívül nem segíthetsz, hogy vagy egyik vagy másik kezeden való ujjaiddal tartóztasd a gyermek fejét, hogy mint azelőtt viszontag a méhébe vissza ne csússzon”.⁶⁴ Különbösen a nyak körüli köldökzsinórral kapcsolatban – nyilvánvalóan analógiás alapon – általánosan elterjedt hiedelemnek számított, hogy az így született gyermek felnőtt korában az akasztófán végzi.

Második helyen a szükségkeresztelés ismét a nyak körüli köldökzsinórhoz kapcsolódik, pontosabban annak elvágásához és letekeréséhez, ha a gyermek feje és nyaka már elhagyta a szülőcsatornát: „az a legszomorúbb az ilyen típusú szüléseknél, hogy a köldökzsinór igen gyakran megfojtja a gyermeket. *Ezért melegen ajánlom a keresztelés gyors elvégzését*, mihelyt arra utaló jelek észlelhetők, hogy a köldökzsinór a gyermek nyaka köré tekeredett”.⁶⁵ Weszprémi: „ehhez a munkához pedig annál szemesebb vigyázat kívántatik, mennél több gyermeket köteleik által naponként megfojtódnai szomorúan tapasztalunk”.⁶⁶

Harmadszor a szükségkeresztelést a 8. fejezet (általában a természetellenes szülésekről) fordításról szóló 3. szakaszában találjuk. Crantz: „ha a méhszájban található a gyermek egy testrésze, mint a lába vagy a keze, *először a gyermeket ezen a testrészén kell megkeresztelni*, majd a végtagot ebben a helyzetben kell hagyni, tehát nem erőszakosan a méhbe visszahelyezni, viszont a bába tegyen kísérletet arra, hogy kezével a gyermek keze vagy karja mentén benyúljon a méh ürterébe”.⁶⁷ Weszprémi szerint: „Ha a gyermek valamely tagját a méhnek szájában találod, mint p. o. kezét vagy a karját, a méhbe vissza ne taszítsd, hadd ott az hol találtad, hanem azon kinyúlt keze vagy karja mellett járulj bé a méhbe”.⁶⁸ Ilyenkor a méhen belüli kézzel, a gyermek a fejénél fogva visszanyomható, majd megkísérelhető a fej beillesztése a szülőcsatorna bemenetébe. Ha ez sem jár sikerrel, a kar ismételt előesése miatt lábafordítást kell végezni.

A negyedik szükségkeresztelés is a fenti szakaszban található, a lábafordítás művelete kapcsán. Eredményeként a szülőcsatornán át kifejtett lábakat megragadva érhető el a gyermek mielőbbi megszületése: „ezért kell egészen a combokig felnyúlni, azokat a hashoz előre hajlítani, majd a behajlított térdtől juthatunk el az egyik lábíg, amely ezután a méhszájhoz húzható. *Ha gyenge a gyermek, ezen a lábán kell megkeresztelni*, ha nem gyenge, a másik láb felkeresésével a művelet tovább folytatható.”⁶⁹ A magyar fordításban: „ezokáért

⁶³ Crantz id. műve p. 84.

⁶⁴ Weszprémi: *Bába mestersége*... p. 81.

⁶⁵ Crantz id. műve p. 86.

⁶⁶ Weszprémi: *Bába mestersége*... p. 83.

⁶⁷ Crantz id. műve p. 138.

⁶⁸ Weszprémi: *Bába mestersége*... p. 136.

járulj a combjához, hajtsd bé azt meggörbítve előre a hasához, az odahajlított térdtől hozzá juthatsz a lábához, vond ki azt a méhnek szájához, azután keresd ki a másik lábát is...”⁷⁰

Ha Weszprémi Crantz-fordítása a szükség-keresztelést csak egy-két helyen hagyta volna figyelmen kívül, arra még lehetne alternatív magyarázatot találni. A fentiekben bemutatott következetes kigyomlálás azonban egyértelműen a kálvini dogmatika igényeinek kiszolgálását bizonyítja. Ezek után természetesen kell tekintenünk, hogy a „kálvinista Róma” bábái számára írt Toldalék „A bábáknak tiszták és kötelességeik”-ről szóló hat pontban semmilyen vallási vonatkozású részt nem tartalmaz.

Crantz egyetlen sort sem ír a méhen belüli szükség-keresztelésről, így ez az 1769-ben kiadott a második magyar bábakönyvben⁷¹ sem található, amely kérdés-felelet formájában tulajdonképpen Crantz munkáját népszerűsítette (magyar fordító: G. Domby Sámuel, Borsod vármegye physicus-doktora). Csak Mocsi Károly egy későbbi oktató könyvében⁷² találunk egyértelmű utalást a fecskendezős szükség-keresztelésre. Világosan látható az alábbi felsorolásból, hogy a szülőszéken és a beöntő eszközön kívül tulajdonképpen két kötelező kéziműszer tartozott a felszereléshez: az olló és a szükség-keresztelés fecskendezője: „A szülésre szükséges eszközöknek elkészítéséről: (1) a szülő szék, (2) a klistér-hólyag valami klistér csővel, és egy kevés lágyító fűvekkel, melyekhez székfű virágot kell adni, (3) a köldök metsző olló, és a köldök kötni való galandocskák, (4) a fecskendező, és egy pohár tiszta hideg víz a gyermeknek megkeresztelésére, ha szükséges lesz, (5) egy kevés friss vaj, (6) szalmiák spiritusz avagy jó erős levendula ecet a szülőnek vagy gyermeknek felélesztésére, (7) egy néhány darab cser tapló (*fungus agaricus*) a vérzés megállítására, ha a köldök-zsinór a köldökből ki találna szakadni, (8) meleg víz és meleg bor a konyhában, (9) melegítő serpenyő télben a párnáknak, s ruháknak megmelegítésére, (10) a székbe való dézsa, melybe az emésztet, a húgy és a vér folyhasson, (11) ruha a szülő asszonynak, (12) ruha a kis gyermeknek, (13) ruha a bábának.”⁷³

Jogalkotás és szükség-keresztelés

A szükség-keresztelés kétféle összefüggésben jelent meg a jogszabályokban. Egyfelől a római katolikus államvallás alapján figyelmeztetni, sőt büntetni kellett azokat, akik vonakodtak a szertartást elvégezni, másfelől a szabályos kivi-

⁶⁹ Crantz id. műve pp. 139–140.

⁷⁰ Weszprémi: Bába mesterségre... p. 137.

⁷¹ Bába mesterség, melly irattatott kérdésekben és feleletekben foglaltatott a t. ns. Borsod vármegyei bábáknak hasznokra Domby Samuel. Posonyban, 1772. Landerer Mihály. XII, 104 p.

⁷² A bába-mesterségnek eleji, mellyeket a magyar bábáknak számára fordított s kiadott Mocsi Károly. 2. kiad. Pesten, 1785. Trattner Mátyás. 62 p.

⁷³ Mocsi K. id. műve pp. 16–17.

telezést is rögzíteni kellett, a félreértések elkerülése végett. A konfliktusokat kezelő első jogszabályok dogmatikai kérdésekben a plébánosok által végzett oktatásra és vizsgáztatásra hagyatkoznak, mivel a kivitelezés szabályairól – szintúgy, mint minden más rituális cselekményről – elsődlegesen az egyházjog (kánonjog) szabályai rendelkeztek. Amikor a Habsburg abszolútizmus a XVIII. században megkezdte a hétköznapi élet aprólékos államigazgatási szabályozását, számos területen (pl. születés, halál, házasságkötés) egyszerűen átvette, és világi jogszabályba foglalta a római katolikus kánonjogi normákat.

A Helytartótanács először 1731. október 9. napján kelt határozatában szólt arról, hogy „a bábák a nem-katolikus újszülötteknél is végezzék el a szükség-keresztelést”.⁷⁴ Nem-katolikus szülő nőknél egyes bábák ezt nem teljesítették, ha csupán a magzat keze vagy lába volt előesve. A rendelet ezt foglalkozástól való időszaki eltiltással büntette: „...mindazon bábák viszont, akik a keresztelés alapjait illetően eligazításban nem részesültek, vagy a veszedelemben lévő kicsinyektől megvonják ezt a segítséget, illetve azt elmulasztják, mentessenek fel hivatalukból a helyi Magisztrátus által, akár a katolikus paptól származó, akár más helyről elfogadható bejelentést követően, majd más esküdt bábák, akik munkájukat helyesen látják el, tartoznak őket helyettesíteni, amíg a katolikus pap a vizsgálatot és vizsgáztatást el nem végzi.” Ebben az összefüggésben az „esküdt bábák” a szakmailag alkalmasnak minősített, és a hatóság előtt hivatali esküt tett szolgáltatók voltak.

A következő rendeletet 1742-ben már Mária Terézia hozta, és a felekezettet is megnevezte: „A szükség-keresztelést a bábák a helvét hitvallásban születettek esetében is kötelesek szabályosan elvégezni”.⁷⁵ Hivatkozva a pécsi püspökség által végzett ellenőrzésre, a bevezető rész a dogmatikailag kifogásolt jelenségeket összegezte. Ezután következett a rendelkezés arról, hogy a szükségkeresztelés ellen ígét hirdető kálvinista lelkészek (prédikátorok), és az eljárást megtagadó bábák is részesüljenek – tételesen nem részletezett – példás büntetésben. Mindez azért szükséges, mert magatartásuk „...ellene szól az egész keresztény világ rendjének, amelyet emberemlékezet óta mind a katolikusok, mind a nem katolikus hívek kiváltképpen a Magyar Királyságban is gyakoroltak...”. Öt hónap múltán, Mária Terézia konkrét esetekre hivatkozva a rendeletet megismételte, mivel „közismertté vált, hogy Nógrád, Bihar, és Tolna vármegyékben a helvét hitvallásúak ellenszegültek ezen kegyes rendelkezésnek, és csökönnyösen azt állítják, hogy semmilyen szükséghelyzetben, még a közvetlenül fenyegető halál esetében sem keresztelheti meg az újszülötteket senki más, csakis a prédikátor.”⁷⁶

⁷⁴ Linzbauer II. köt. 31. tétel – *Obstetrices infantibus quoque accatolicis Baptismum necessitatis subministrant*. 1743. febr. 27-i királyi rendelet alapján.

⁷⁵ Linzbauer II. köt. 282. tétel – *Obstetrices baptismum necessitatis quoque infantibus Helv. Conf. rite subministrare valent* 1742. szept. 15.

⁷⁶ Linzbauer II. köt. 297. tétel – *Obstetrices infantes quoque Helv. Confess. baptisent*. 1743. febr. 27.

Ilyen előzmények után természetes, hogy a Torkos-taxa is foglalkozott a szükség-kereszteléssel. Vonatkozó szabálya szerint „azokat a gyengécske és már-már haldokló gyermekeket, akik aligha maradnának életben a pap megérkezéséig, ha már megszülettek, vagy szülés közben testüknek valamely része elötüremkedett, a bába keresztelje meg közönséges vízzel, de semmi esetre se más folyadékkal, egy kívülálló tanú vagy családtag jelenlétében, a Szentséges Szentháromság, az Atya, Fiú és Szentlélek nevében stb., majd a keresztelést feltétlenül jelentse be a plébánia hivatalnak”. A Taxában csak az „stb.” utalt a szükség-keresztelés részletesebb szabályaira, amelyek tételes ismertetését a jogalkotó szükségtelennek tartotta.

Az 1753-as Prágai Rendtartás jelentette a szükség-keresztelés csúcspontját a Habsburg joglakotásban. Összesen 72 könyvoldalny terjedelméből 15 oldal rendelkezett a bábákról, és ebből 6 oldal kizárólag a szükség-keresztelést taglalta. A normaszöveg szerint: „jóllehet a bábák a megfelelő helyen mindabból vizsgát tettek, amit veszélyes szülésnél szakmailag, és a keresztelés szempontjából el kell végezniük: Mi mégis hajlottunk arra, hogy egy (vallási ügyekben hivatalból és kánonjogilag kitüntetett gondosságot tanúsítani köteles) magas egyházi előljáró tanácsára és egyetértésével a legkegyesebben elrendeljük, miszerint minden egyes bába részletes eligazító leírást kapjon kézhez, amelyből világosan megtudhatja, hogy szükséghelyzetben a szabályos és érvényes keresztelést hogyan hajthatja végre”.⁷⁷ Ezután az „igaz szándék”, mint érvényességi kellék rövid említését követően, kimerítő ismertetés következik a vízről, de főként a helyesen elmondandó rituális szövegről és a közben végzett cselekvés összhangjáról. Megjegyzendő, hogy a feltételesen megkeresztelendő testrészek mellett nincs semmilyen utalás a köldökzsinórra. Ezzel szemben a rendelet olyan dogmatikai problémára is részletes eligazítást ad, amellyel a bábák akkor kerülhettek szembe, ha a gyermek két fejjel született. Megtudhatjuk, hogy ilyenkor az egyik fejet feltétel nélkül, a másikat feltételesen kell megkeresztelni. Ikrék esetében, ha két apró rész esik elő, mindkettőt feltételesen kell megkeresztelni, mivel a bába nem tudhatja, hogy ugyanazon gyermekhez, vagy külön-külön gyermekhez tartoznak. Végül az eskü szövegének 5. pontjában a rendelet még egyszer visszatér a tiszta vízre, és az elmondandó szöveg helyességének szemantikai, illetve mondattani feltételeire.

A Prágai Rendtartás már felülmúlhatatlan volt a kánonjog szempontjából, de újabb konfliktusok kerültek felszínre, amelyek a kereszténységen kívül keletkeztek. Nem keresztény személyek védelméről szólt az 1762. jún. 21-én kiadott rendelet, amely szerint „A zsidók újszülötteit a szülők tiltakozása ellenében nem kell megkeresztelni”⁷⁸ Egyébként a címen túlmenően a rendelet nemcsak zsidókra, hanem közelebbről meg nem nevezett „más hi-

⁷⁷ 4. rész, 11. pont

⁷⁸ Linzbauer II. köt. 511. tétel – Hebraeorum infantes invitis parentibus non baptisandi. 1762. jún. 21.

tetlenekre” is hivatkozott. Négy évvel később, Pest vármegyében egy ötéves korú zsidó fiúgyermek megkeresztelése kapcsán újra megjelent a fenti rendelet, jóllehet az esetnek végképp semmi köze nem volt a szülészeti szükség-kereszteléshez.⁷⁹

Újabb fordulatot jelentett egy 1769-ben kiadott utasítás: „Újszülöttek megkeresztelése nem katolikus bábák által”.⁸⁰ Kézenfekvő, hogy ellentétek akkor keletkeztek, ha katolikus családoknál a szülést protestáns bábák vezették. Újszerű volt az 1769-es jogszabály korában egyáltalán nem jellemző, kifejezetten türelmetlen hangütése: „Őfelsége elrendelni kegyeskedett, hogy valamennyi nem katolikus bába, mindenféle szükséghelyzetben, vagyis az újszülöttet fenyegető közvetlen halál esetén, a legsúlyosabb büntetés terhe mellett legyen köteles kiszolgáltatni a Kereszttség Szentségét, továbbá a vármegyék e tekintetben a legnagyobb gondossággal tartoznak ellenőrzést gyakorolni.”

Érthető, hogy a fenti jogszabályok után a GNRS csak összefoglaló szabályozást adott a szükség-keresztelésről.⁸¹ Sőt, az 1770-es évtizedben a keresztény felekezetekkel foglalkozó újabb rendelet sem jelent meg. Úgy tűnik, hogy az állam feladta a küzdelmet a római katolikus vallás hegemón szerepének érvényesítésére. Végül is a korszakot a fentiekben már idézett Türelmi Rendelet zárta 1781-ben: „Minthogy semmiképpen sem akarjuk azt, hogy a helvét hitvallásúakat, hitvallásuk ellenére zaklassák vagy éppen meg is büntessék a bábák által elvégezni szokott szükségkeresztelés miatt, kegyesen megparancsoljuk, hogy a helyileg illetékes római katolikus egyházi vezetőket jelen kegyes elhatározásunk ez előírásáról tájékoztassák.”

Hozzá tartozik még a XVIII. századi konfliktusok lezárásához, hogy a Türelmi Rendelet után a protestánsok 1785-től önálló anyakönyvezési jogot is nyertek. Ezáltal a katolikus, református, és evangélikus bábák államigazgatási szempontból is egyenlővé váltak. A katolikus bába lelkiismereti konfliktus nélkül mozoghatott a felekezetek között, ugyanis református házaknál fel volt mentve a szükség-keresztelés alól. Megoldásra várt még az a helyzet, amelyben református bába vezetett szülést, katolikus családoknál. A rendezés – mintegy megkésve búcsúztatva a XVIII. századot – átcsúszott az 1800-as évek elejére. Egy 1802-ben kiadott rendelet⁸² szerint, mivel a református bábáknak nem tiltja a vallása, hogy a római katolikus szülők gyermekeit szükségkeresztelésben részesítsék, szélsőséges szükséghelyzetben (*in casu extremae necessitatis*) nem mentesíthetők a keresztelés elvégzése alól. Ezt a világi logikát a református egyház dogmatikai állásfoglalása csak három évvel ké-

⁷⁹ Linzbauer II. köt. 567. tétel – *Judaeorum infantes invitis parentibus non baptisandi*. 1766. júl. 28.

⁸⁰ Linzbauer II. köt. 609. tétel – *Baptismus infantum per obstetrices accatolicas*. 1769. márc. 20.

⁸¹ I. rész, IV. fejezet, 5.§

⁸² Linzbauer III. köt. 2. rész. 1524. tétel – *Obstetrices Helveticae Confessionis addictae partus romano-catholicos valide baptisare valent*. 1802. árp. 13.

sőbb erősítette meg, amelyet az államigazgatás egy újabb rendelethez csatolva jelentetett meg.⁸³ Utalva a vegyes, tehát református és római katolikus svájci kantonok gyakorlatára, az egyház a továbbiakban nem kifogásolta, ha református bábák szükséghelyzetben a római katolikus szülők újszülötteit megkeresztelték.

SZABÁLYOZÁSI ELVEK ALAKULÁSA A JÁRVÁNYÜGYBEN⁸⁴

A források tanúsága szerint a Habsburg és egyben a magyar járványügyben folytatott szakmai és államigazgatási vitáknak két jól követhető, egymással szoros kölcsönhatásban álló fő vonulatát követhetjük nyomon a XVIII. században: (1) a vesztegzári időszakok finomítása járványügyi-biztonsági illetve kereskedelmi-gazdasági megfontolások alapján, és (2) a tengeri kikötők jól bevált rendjének átalakítása a szárazföldi határőrizet követelményeinek megfelelően. Az első körül mindig is élénk viták zajlottak, hiszen a vesztegzár tartama a távolsági kereskedelemben az áruk forgási idejét döntő mértékben befolyásolta. Ennek következtében minden járványügyi döntés egyben súlyos kereskedelempolitikai és gazdasági következményeket is vont maga után. A szárazföldi határőrizet kiépítésének végső célja az volt, hogy a pestist kiszorítsa a Birodalom területéről. Ez azt jelentette, hogy a járvány nem törhette át a Birodalom határát, ami kizárta a belföldi góccok keletkezését. Következésképpen, a góccok *ad hoc* zárlat alá helyezése és rendészeti élőlánccal (kordon) történő elszigetelése helyett, a kordonnak a járványmentes belföld és a fertőzött külföld közötti államhatáron kellett húzódnia. Azokon a pontokon, ahol a fő kereskedelmi útvonalak az államhatárt keresztezték, olyan infrastruktúrát kellett kiépíteni, amely a fertőzödést kizáró személy- és áruforgalom feltételeit is biztosította.

A kordon eleve szárazföldi „találmány” volt, a szárazföldi beléptető állomások mintáját azonban a nagy tengeri kikötők szolgáltatták. Ezek – a parti vizeket is figyelembe véve – járványügyi stratégiai szempontból is a felségterület határán helyezkedtek el, továbbá a keleti vonalakon közlekedő nagyméretű hajók máshol kereskedelmi és hajózási-technikai okokból sem érintkezhetek a szárazfölddel. Tekintettel a tengeri kikötők évszázados tapasztalatok-

⁸³ Linzbauer III. köt. 2. rész. 1599. tétel – Baptismus neonatis Helveticae Confessionis per Obstetrices rite administrandus. 1805. jún. 25.

⁸⁴ Lásd még: Daday András: Járványok. In: Daday András: Kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből. Bp., 2002. Akadémiai Kiadó – Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 199–280.; Daday András: Fejezetek a 18. századi magyarországi járványok történetéből. In: Daday András: Újabb kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből. Bp., 2005. Akadémiai Kiadó – Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 319–445.; Schultheisz Emil: Magyarországi járványok történetéből. In: Schultheisz Emil: Fejezetek az orvosi művelődés történetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba, 2006. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 196–207.

kal alátámasztott sikereire, a minta és a megoldás adott volt a jogalkotók és szervezők számára: szárazföldi viszonyok között a határvonalat *quasi*-tengerpartként kell kezelni. A viszonylag egyszerűnek tűnő feladat azonban egy olyan elsőrendű nagyhatalom számára is hatalmas megterhelést jelentett, mint amilyen a Habsburg-birodalom volt a XVIII. században. Csaknem fél évszázadnyi ideig tartott az Adriától a Keleti-Kárpátokig húzódó védvonal technikai kiépítése és a személyzet fegyelmezett magtartásának kialakítása. Ez utóbbinak a szerepe kulcsfontosságú volt a siker szempontjából, mivel egyes aprónak tűnő mulasztások vagy szándékosságok a legnagyobb körültekintéssel kiépített infrastruktúrán is rést ütöttek, és rászabadították a járványt a védettnek gondolt területekre.

Patkányok, bolhák és kóréletti sajátosságok

Közép- és Kelet-Európán kívül, a világ más tájain a történeti irodalom kész tényként kezeli, hogy úgymond Európában az utolsó pestis járvány 1720-ban Marseilles-ből indult ki. Hatalmas erőfeszítéssel fékeztek meg, de ez lett volna az utolsó pestises betörés ezen a földrészen. Eltekintve ezúttal a különböző „Európa fogalmak” értelmezésétől, a valóságban Közép-Európa centrális és keleti területein 1720 után is súlyos, gyakran százvezres nagyságrendű áldozatot követelő járványok pusztítottak. Kezdetben a betegséget a törökellenes szárazföldi hadmozdulatok (Magyarországon a Rákóczi-szabadságharc is) terjesztették. Békeidőkből ezek szerepét átvették a kereskedelmi forgalomban behozott egyes áruféleségek, amelyek a Földközi-tenger keleti medencéjéből származtak. Végül, a XVIII. utolsó harmadára valóban „elhalt” a pestis Közép-Európában, azonban a Török Birodalom balkáni területein és Oroszország európai részén változatlanul hatalmas pusztítást végzett.

A járvány kezdetét az jelzi, hogy magas láz kíséretében számos emberen jelennek meg a „bubo”-k, vagyis olyan csomók, amelyek a lágyéki, illetve hónaljhi nyirokmirigyek fájdalmas megnagyobbodása miatt keletkeznek. Ez az úgynevezett bubo-pestis, amely fertőzött rágcsáló állatokról (főként patkányokról) terjed át az emberre, az állatok ugyancsak fertőzött bolhái csípésének közvetítésével. Európa nagy járványait a *Xenopsylla cheopis* nevű bolhafajta indította el, amelynek egyedei a beteg hajópatkányokról fertőződtek, majd csípéseikkel a keleti Mediterráneumból érkező hajók tengerészeit és utasait is megbetegítették, illetve egyes áruféleségekben is elrejtöztek. Utóbbiak közül elsősorban a gyapjú és gyapot bálákat kedvelték. Mivel a bubo-pestis csak bolhacsípéssel terjed, az egyik ember a másikat közvetlenül nem fertőzi. Következésképpen a bolhák ugrótávolságán kívül tartózkodó személyekre nem terjed át a „fertőződés”, és ez az állítás az áruktól tartott biztonságos távolságra is érvényes. Eltekintve a részletesebb kóréletti magyarázatoktól, a Fekete Halál milliós nagyságrendű pusztításait azonban nem bolhacsípés, hanem a cseppfertőzés okozta, amelyet a tüdőpestises betegek terjesz-

tettek. A tüdőpestis úgy keletkezett, hogy a kórokozók a nyirokrendszerből átléptek a véráramba, és diffúz tüdőgyulladást okoztak. A Halál „fekete” jelzőjét is ez magyarázza, mert a betegek végül is a tüdő légzőfelületének elpusztulása miatt haltak meg, súlyos oxigénhiányos állapotban, ami a haldoklók vérére egészen sötétkékre színezte.

Mivel a XVIII. század után nagyobb pestisjárvány tényleg nem fordult elő Európában, magyarázatként számos elképzelés született a betegség „elhalására”. Az egyik szerint a beteg patkányok bolhái pusztultak el Európa pestis-mentessé vált részein, mivel nem tudtak alkalmazkodni a megváltozott klimatikus viszonyokhoz.⁸⁵ Ennek a tetszetős elméletnek azonban az a gyengesége, hogy a klíma-kutatás bizonyítékai szerint földrészünkön az utóbbi 300 évben semmilyen drámai éghajlati változás nem történt. Egy másik feltételezés szerint az emberekhez közelebb merészkedő fekete európai patkányt kiszorították a keleti eredetű szürke patkányok, amelyek inkább kerültek az emberek közelségébe.⁸⁶ Az így megnövekedett távolság miatt a betegség átadásának lehetősége is lényegesen mérséklődött. A harmadik feltételezés szerint a pestis kórokozójának, a *Yersinia pestis*-nek egy kevésbé virulens változata jelent volna meg az Újkorban, amely ugyan megtámadta az embereket, de csak enyhe lefolyású betegséget okozott, és a gyógyulással még immunitást is hagyott volna maga után. Ennek az állítólagos *Yersinia pestis* változatnak az előfordulása utólag ugyan nem igazolható, azonban bizonyos genetikai mutációk sűrűbb európai előfordulása felveti azt a lehetőséget, hogy a népesség egyes tagjai speciális immunológiai okokból védettebbek lehettek a pestissel szemben.⁸⁷

Amint az a fentiekből is kitűnik, egyáltalán nem jellemző a járványtörténet elsősorban biomedicinális szemléletű tudományos megközelítésére, hogy a pestis „elhalásának” háttérben szociokulturális okot is feltételezzen, jóllehet a kutatás annak akár főszerepet is tulajdoníthatna. Az ilyen okok között meglehetősen gyenge lábakon áll az a feltételezés, amely szerint a szappan személyi higiénés használata vezetett volna a pestis visszaszorulásához,⁸⁸ bár ezt és a hozzá hasonló ötletet utólag tudományos alapossággal elvetni vagy alátámasztani sem lehetséges. Tényszerűen bizonyított viszont annak a hatalmas anyagi áldozattal és fegyelmezett katonai rendszettel létrehozott szervezetnek a működése és hatékonysága, amelyet a XVIII. század végére a Habsburg-birodalom állított fel déli, keleti, majd észak-keleti határai mentén. Egyfelől, a Birodalom területén 1744 után nagyobb járvány már nem fordult elő, jóllehet a fenyegetettség változatlanul fennállt a közvetlen szomszédság fertő-

⁸⁵ Bayliss, JH: The extinction of bubonic plague in Britain. = Endeavour (1980) No. 2. pp. 58–66.

⁸⁶ McEvedy, C: The bubonic plague. = Scientific American (1988) No. 2. pp. 118–123.

⁸⁷ Nagy Károly: Az AIDS genomikája: a HIV-fertőzés iránti fogékonyság genetikai háttere. = Magyar Tudomány (2006) No. 3. pp. 305–312.

⁸⁸ Bayliss, JH: The extinction of bubonic plague in Britain. = Endeavour (1980) No. 2. pp. 58–66.

zöttsége következtében. Másfelől kifogástalanul bizonyítható, hogy az empirikus alapon megalkotott, és drákói szigorral betartott járványügyi rendészeti eljárások a hatékonyság élettani és mikrobiológiai követelményeinek pont-ról pontra, tökéletesen megfeleleltek.

A korabeli járványügyi dogmatikát leginkább a kereskedelmi áruféleségek foglalkoztatták. Utóbbiakról részletes leírás található a Velencei Vesztegzári Szabályzatban, a Triszeti Főszabályzatban, majd a GNRS-ben is, „fogékony” és a „nem fogékony” kategóriákba csoportosítva.⁸⁹ Ehhez az empirikus listához „tudományos” magyarázatokat is fűztek, ez azonban az évszázados tapasztalatok helyességét a legkevésbé sem befolyásolta.

Első megközelítésben is teljesen nyilvánvaló, hogy a különböző vesztegzári időszakok a pestis ma már tökéletesen megismert patológiai ciklusaihoz igazodtak, amelyben az ember csak egyetlen láncszemet jelentett. A megelőzés akkor volt hatásos, ha a járványt a „bolhacsípéses”, vagyis a „bubó”-s szakaszban sikerült megfékezni. Korabeli eszközökkel a tüdőpestist már nem lehetett feltartóztatni. Ellentétben a tengeri forgalommal, kevésbé valószínű, hogy a kereskedőket a szárazföldi útvonalon ugyanazok a patkányok kísérték volna végig a Balkánon, amelyekkel például Isztambulban találkoztak. Ezzel szemben a fertőzött bolhák az utat minden nehézség nélkül megtehették, különösen ha olyan „fogékony” anyagokban, mint például a gyapjúbálákban rejtőzködtek. Amikor a kereskedők társzekereikkel megérkeztek a „kontumácia stációhoz”, az embereken – feltéve, hogy betegek voltak – egyszerű szemrevételezéssel már látni lehetett a megnagyobbodott nyirokesomókat. A szemlélő sebész-mester vagy orvos, aki „biztonságos távolságból” végezte a munkáját, akkor volt védve, ha kívül maradt a *Xenopsylla* ugrótávolságán, amely egészséges példányoknál sem haladta meg a 18 centimétert.⁹⁰ A bolhák különben nem hagyták el a gazdaszervezetet, kivéve annak halálát, ugyanis akkor már menekültek a csökkenő testhőmérséklet elől. A bubók 1–8 nappal a csípés után jelentek meg, de a folyamat néha két hétig is elhúzódott. További tünetek is felléphetek (láz, hidegrázás, fejfájás, hányinger és hányás) de azok más betegséget is kísérhetnek. Ha ebben az időszakban a vesztegzár alatt álló személyek közelébe kerülhettek volna például a személyzet kutyái, a bolhák azokra átugorva azonnal „kiléptek” volna a vesztegzárból. Ezért érthető a kutyák és macskák szabadon tartásának szigorú tilalma a kontumácia stációkban.

Feltéve, hogy senki nem volt beteg az érkezéskor, fertőzött bolhák ettől függetlenül tartózkodhattak a „fogékony” bálák belsejében. Egészséges állapotban a *Xenopsylla cheopis* kifejlett, de táplálék nélkül maradt példányai kedvező körülmények között akár 38 napig is képesek életben maradni.⁹¹ Ég-

⁸⁹ II. rész, II. fejezet, XVIII.§

⁹⁰ Rotschild, M et al.: The flying leap of the flea. = Scientific American (1973) pp. 92–100.

⁹¹ Bacot, AV: A study of the bionomics of the common rat fleas and other species associated with human habitations. = Journal of Hygiene (London) 13 (1914) pp. 447–654.

hajlati szempontból a bolha leginkább a 35° északi és 35° déli szélesség közötti területet kedveli, ami nem jelenti azt, hogy ezen a zónán kívül feltétlenül elpusztulna. Kétségtelen viszont, hogy 10 Celsius foknál alacsonyabb, illetve 40 Celsius foknál magasabb hőmérsékletet – különösen alacsony relatív páratartalom mellett – képtelenek elviselni. Ezek a tények önmagukban is magyarázatot adnak arra, hogy miért volt kedvező hatása az áruk friss és hűvös levegőn végzett szellőztetésének. Sajnálatos módon a szakirodalom nem közöl megbízható adatokat a fertőzött *Xenopsylla* életképességéről. Nagyon is durva megközelítés szerint az ilyen bolhák „néhány napig vagy hétig, vagy esetleg még tovább is élhetnek”.⁹² A *Yersinia pestis* bacilusok a bolhákban olyan betegséget okoznak, amely tápcsatornájuk elzárásával megakadályozza a vérszívást. Ezért a beteg és éhező bolha mindig újabb és újabb csípésekkel próbálkozik, és mindegyik alkalommal valószínűleg bacilus áradatot szabadít a gazdaszervezetre. Egymást a bolhák nem fertőzik, sőt az utódaiknak sem adják át a betegséget. Következésképpen a fertőzés terjesztése megszűnik, ha az utolsó beteg *Xenopsylla* is elpusztul az ember környezetében. Mivel a fertőzött bolhának mindenképpen rövid az élettartama, és a bubók legfeljebb 14 nap múlva megjelennek, teljesen érthető, hogy a török határon a legrövidebb karantén 21 napig tartott. A későbbiekben részletezett extrém hosszú (84 napos) karantén mai szemmel nézve teljesen értelmetlen volt, mivel a török oldalról behozott fertőzött bolha, ha életének utolsó napján megcsípett valakit, az legkésőbb a 21 nap körül kiderült, de 38 nap után még a fertőzéstől mentes bolhák is mind elpusztultak.

A fentiek alapján nem igényel külön magyarázatot, hogy miért volt hasznos a hideg vagy meleg víz, illetve a forró ecet használata a mentesítésnél. Ugyancsak a hideg víz játszott szerepet a védekezésben, amikor a mentesítendő állatokat ár ellenében hajtották át a határfolyók gázlóin. Tiltotta azonban a GNRS a hosszú gyapjas állatok ilyen egyszerűsített „kezelését”, mivel a bolhák megbújhattak a szőrzet mélyebb rétegében. Azt sem érdektelen tudni, hogy a páratlan újjú patásoknak (elsősorban lovaknak) nincs bolhája, következésképpen az istállók személyzete védettebb volt a pestissel szemben. Így érthető az a népi bölcsesség, miszerint „a lópokróc véd a pestis ellen”.⁹³ Az is kétségtelen, hogy a bolhák menekülnek bizonyos aromás anyagok illata elől, ezért teljesen jogosan gondolták a jogalkotók, hogy „tisztító erő van a fűszerekben”.

A GNRS többször hangsúlyozza, hogy tisztítás kapcsán a szolgák meztelen felsőkarral nyúljanak be a gyapjú- gyapot- és más hasonló anyagot tartalmazó bálák közé. Teljesen nyilvánvaló, hogy ilyen esetekben a tisztítást

⁹² World Health Organisation (1972): Fleas. In: Vector control in international health, Geneva, pp. 34–38.

⁹³ Makara György – Mihályi Ferenc: Bolhák. In: Makara György – Mihályi Ferenc: Rovarak és betegségek. Összefoglalás az emberi egészségre káros izeltlábuakról és betegséget terjesztő szerepükről, különös tekintettel a hazai viszonyokra. Bp., 1943. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. pp. 224–241.

nem a friss levegő végezte, hanem a szolgák, akik a karjukat kihúzza a körmükkel elnyomták ráugrott bolhákat. Nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a vesztegintézetek raktáraiban dolgozó szolgák immunitással rendelkeztek a pestis ellen (genetikai okból vagy a kiállott szubklinikai fertőzések miatt). Ha nem volt ilyen szerencsájük, tényleges járványveszély esetén menthetetlenül elpusztultak. Egyébként a *k. und k.* hadseregben bolhairtás céljából még a XX. század elején is alkalmazták az úgynevezett „kaszánya módszer”-t (ez a bolha a pestist nem terjesztő *Pulex irritans* volt és nem a *Xenopsylla*). Meztőláb egy közlegény végigsétált a körlet egy-egy folyosóján vagy szobájában, és azonnal elnyomta a tömegesen a lábára ugrott bolhákat.⁹³

Mivel a vesztegzári munka veszélyes foglalkozás volt, az egyébként nagyon takarékos bécsi adminisztráció a javadalmazás mértékét is ehhez igazította. Szolgák bérezéséről nincs adat a forrásokban, azonban egy 1753-as kérelemből megtudhatjuk, hogy egy Nicolaus Ciccolini nevű, Zeng-ben kinevezett physicus-doktor a Licca-i vesztegintézetben megüresedett orvosi állásért folyamodott, amelynek évi 800 forint volt a fizetése.⁹⁴ Ugyancsak 1753-ban az Erdélyi Egészségügyi Bizottság arról kapott értesítést, hogy „Vöröstorony Intézetének sebész mestere Leonhard Rastler, igazgatónak kinevezetetik Vulkan Intézetébe évi 400 frt. fizetéssel, ezzel szemben a Wally tábori felcser, Matthias Rumel Vöröstoronyba nevezetetik ki mint vesztegintézeti sebész mester, évi 300 frt. fizetéssel”.⁹⁵ Ha figyelembe vesszük a vármegyei physicus-doktorok korabeli fizetését, a fenti összegeket igen jelentősnek kell tekintelnünk, bár az is kétségtelen, hogy a lakott helyektől távoli vesztegintézetből aligha nyílt lehetőség magánpraxis folytatására.

Kordonok és vesztegintézetek

A Földközi-tenger keleti medencéjével folytatott kereskedelemmel párhuzamosan a forgalom a balkáni szárazföldi útvonalon is fellendült. Miután a fentiekben már említett 1725. december 19-én kelt rendelet Trieszt és Fiume kapcsán már foglalkozott a tengerészeti járványüggyel, III. Károly a szárazföldi viszonyokról is rendelkezett, 1726. szeptember 12-én, „Intézkedések a keleti pestis ellen” címmel.⁹⁶ A megelőző korszak hatalmas pestis járványai, 1680-ban és 1708-ban, de 1710–12-ben is a Rákóczi szabadságharc végén, mind a Török Birodalom felől törtek rá az országra. Jóllehet, az 1726-os rendelet dicséretes kezdeményezés volt, az 1738–44 között pusztító újabb hatalmas járvány azt bizonyította, hogy a pestisnek az ország területéről való kiszorítása jóval szervezettebb, szigorúbb és következetesebb védelmet igényel.

Harmadik Károly 1726-os rendeletét a Helytartótanács szeptember 16-án

⁹⁴ KA. Spr. 2.54.10.

⁹⁵ KA. Spr. 2.54–55.11.

⁹⁶ Linzbauer II. köt. 3. tétel

léptette hatályba. Saját szakmai bizottsága nem lévén, egyben az előkészítő testületet is megnevezte: „a mellékletből megtudható, hogy a Keleten már pusztító pestis elhárítására Legszentségesebb Őfelsége a Bécsben működő Egészségügyi Bizottság javaslatai alapján a legkegyesebben mely intézkedéseket hagyta jóvá”. Az infrastruktúra kiépítésére a 4. pont vonatkozott, amelynek értelmében „Ő Császári Felsége megparancsolta az Udvari Kamarának, hogy mindazon helyeken, ahol ez idő szerint kontumácia stációk nem létesültek volna, az ilyenek építését azonnal meg kell kezdeni, majd azokat mielőbb használatba kell venni.” A szárazföldi járványügyi állomást – a tengerészeti nyelvezetben használatos *Lazareth* helyett – mintegy megkülönböztetésül – nevezték *contumacia*-nak, amelyet magyarul veszteglő intézetnek, vagy vesztegintézetnek hívtak. Az épületeket úgy kellett megépíteni, mint a tengeri kikötőkben. Fenyegető járványügyi helyzetben az állomások között katonai élőláncot (*cordon*) hoztak létre, amelynek őrszemeit egymástól szabad szemmel belátható távolságra állították.

Lehetséges, hogy az 1726-ban megkezdett munkálatok nyomán az Udvari Egészségügyi Bizottság biztatónak tartotta az eredményeket, azonban az 1738–44 közötti, az egész ország területét több hullámban végigpusztító pestis járvány kíméletlenül hívta fel a figyelmet az erőfeszítések további fokozására. Ezután, az 1740-es évek végén, és az 1750-es évek elején zajlottak azok az elméleti és gyakorlati munkálatok, amelyek az 1755-ös Trieszti Főszabályzat kiadását eredményezték. A hozzá kapcsolódó további tengerparti rendeletekkel megoldódni látszó probléma után a fő figyelem ismét a szárazföldi forgalom felé terelődött. Velencét – a nagy mintaképet – szárazföldi vonatkozásban nemhogy elismeréssel, hanem kemény bírálattal illették. Egy 1765. február 13-i keltezésű, az Udvari Kancelláriához intézett bizottsági jegyzék⁹⁷ például igen súlyos elmarasztalást fogalmazott meg: „mint ahogyan a Bizottság gyorsan elhatározta magát, hogy értékelje a Velencében ez idő szerint alkalmazott eljárásokat, soha nem mondott ellent az ottani kormányzat által előírt általános szabályozás hasznosságának, de többször rámutatott arra, hogy milyen nagy különbség áll fenn a velencei szabályozásban a vízi és a szárazföldi megoldások összevetését illetően. Ezt a megállapítást erősíti meg az Intendatura⁹⁸ elmúlt hó 19-i keltezésű jelentése, amely a Velencében akkreditált konzul beszámolóját tartalmazza arról, hogy a velencei hatóságok képtelenek kiállítani a kordonokhoz szükséges létszámú legénységet, pedig ez mindenképpen szükséges volna a városaikon kívüli területek biztosítása érdekében”. Velence bírálataát követően a jegyzék siet megdicsérni a Birodalom saját rendszerét, mondván, hogy „a határ innenső oldalán azonban akkor sincs hiány, ha megkettőzött kordont kell felállítani, így az Isteni segítségen túl, minden

⁹⁷ HHStA 259: Nota an die Löbl: Kaysl: Königl: geheimen Hof- und Staats-Kanzley, Wien 13. Februarii 1765.

⁹⁸ A Trieszti vesztegintézet helybeli felettes államigazgatási szerve.

kétséget kizáróan egyedül ennek a megfelelő, ámde igen költséges létszám feltöltésnek köszönhető, hogy igen hosszú határvonalainkat sikerült lezárni a pestis bármilyen belopakodásával szemben”.

Nem kétséges, hogy a kordon-rendszer viszonylag jól működött, például a horvátországi Una folyó mentén, sík vagy mérsékelt szintkülönbségeket mutató domborzati viszonyok között. Itt is előfordultak azonban olyan elleneséges cselekmények, amelyek külön felkészülést igényeltek. Ismeretlen holttesteket néha a tenger is partra vetett,⁹⁹ azonban a Balkánon a holttestek nem véletlenül sodródtak a határfolyók a horvát oldalára. Ezért panaszkodott a horvát bán 1766-ban az Udvari Egészségügyi Bizottságnak írt jelentésében arra, hogy a törökök pestises halottaikat az Una folyóba dobják, sekély vízállásnál vagy a fagy beálltával pedig áthozzák az innenső partra. A Bizottság azt válaszolta, hogy a bán az eseményeket kísérje „...különös figyelemmel, és tegye meg a legalkalmasabb intézkedéseket, ha netán egy holttest lebegne a vízben, vagy úgy tűnnék, hogy az innenső part felé sodródna, ugyanis ekkor azt a legcsekélyebb időhalasztás nélkül hosszú rudakkal vagy más ilyen célra alkalmas eszközökkel, ügyelve a ragályozódás kivédésére, az innenső parttól el kell távolítani, hogy visszajusson a túlsó partra.”¹⁰⁰

A kordonok hatékonysága különben eleve kétséges volt a határ erdélyi szakaszán, a Kárpátok hegyi ösvényein zajló illegális, de különben élénk helyközi személy- és áruforgalomban (csempészésben). Erdélyben a fentiekben említett terepviszonyok miatt csak a legkeményebb büntetésekkel lehetett „megerősíteni” a járványügyi határőrizetet. Horvátországot illetően azonban a jogalkotás úgy reagált a kedvezőbb ellenőrzési lehetőségekre, hogy a határ menti kiskereskedelmet és személyforgalmat már 1758-ban az általánostól elkülönítve szabályozta. Ezeket a részletes intézkedéseket a GNRS befejező része tartalmazza.¹⁰¹ Természetesen humanitárius szempontok sem zárhatók ki az úgynevezett *rastellum*-okon keresztül zajló forgalom kapcsán, létesítésüket elsősorban a határövezetben állomásozó katonaság élelmezése, és állatainak takarmányozása tette szükségessé.

Külön gondot jelentett a vesztegintézetek kapcsán, hogy a katonai jelleg látszatát is kerülni kellett, mind a kialakításnál, mind a fejlesztéseknél. Egyébként azt a török oldal is kényszerűen tudomásul vette, hogy az intézményi hálózat katonai hírszerzői feladatokat is teljesített, ami nemcsak megfigyelésből állt, hanem az úgynevezett pestis-kémek kapcsán (ürügyn) az el-lenséges területen folytatott hírszerzést is tartalmazta. Például egy 1753 december 8-i katonai egészségügyi bizottsági jegyzőkönyv szerint az Udvari

⁹⁹ Linzbauer I. köt. 566. tétel – Trieszti Főszabályzat, VII. fejezet: Egészségügyi elővigyázatosság és felügyelet hajótörés esetén, a hajó, az árúk, és a személyek mentése és mentesítése kapcsán (a fejezetben a szakaszoknak nincs sorszámozása).

¹⁰⁰ HHStA 259: a Bizottság válaszelevele Nádasdy két megelőző levelére, amelyek másolatban vannak az aktában.

¹⁰¹ GNRS II. rész, IV. fejezet XV.§

Haditanács engedélyezte a Temesvári Tartományi Igazgatásnak, hogy „...a török oldalon fennálló közegészségi állapotokról biztosabb értesülések beszerzése érdekében kiküldjön egy hírszerzőt, és még egy másikat is alkalmazzon, az előzetesen megígért jutalmazás jóváhagyásával együtt”.¹⁰² Még ha feltételezzük is, hogy a hírszerző kizárólag a járványügyi helyzettel kapcsolatban gyűjtött adatokat, annak is katonai jelentősége volt, nem is beszélve a további információkról. A vesztegintézetek viszont rendszeresen küldtek Bécsbe egyértelműen katonai tartalmú jelentéseket. Így például az Udvari Egészségügyi Bizottság 1769. május 30-án közvetítette a Kancelláriának a mehadiai intézet április 29-i közlését, miszerint „...ezekben a napokban a Duna folyásirányában Belgrádból hajók érkeztek legénységgel, hadianyaggal és élelmiszerral megrakodva, Orsovánál megálltak, majd az ottani katonai parancsnokkal történt találkozás után rövidesen tovább haladtak, hogy csatlakozzanak az orosz határon gyülekező török seregekhez”.¹⁰³

Mivel a békeszerződések rendszeres eleme volt az egyezményesen kikötött állapotok tiszteletben tartása, a törökök érthető módon azonnal tiltakoztak, ha katonai szándékot sejtettek a vesztegintézetek létesítése, javítása, átépítése hátterben. Bécs egyes esetekben ennek ellenére kitartott eredeti szándékai mellett, más esetekben mégis a meghátrálást tartotta célszerűbbnek. Példának okáért, amikor a Török Birodalmi Kancellária tiltakozott a zimonyi intézet körülpalánkolása miatt, az Udvari Haditanács az 1753. december 23-i egészségügyi bizottsági jegyzőkönyv szerint az Udvari Kancelláriától kérte von Penckler, Konstantinápolyban akkreditált cs. kir. követségi ügyvivő olyan értelmű eligazítását, miszerint „...a körülpalánkolás csak az általános közegészségi állapotok megőrzése érdekében történt”.¹⁰⁴ Egy másik helyszínen, a tervezett nagyobb átalakítás és bővítés kapcsán azonban célszerűbbnek tűnt a terv feladása. Ezért az Udvari Haditanács 1757. július 8-án megparancsolta a Szlavón Egészségügyi Bizottságnak, hogy „...Supanek-ben a javasolt Elő-vesztegzár, vagy más néven *Lazaretho Sporco* létesítésére a dunai Nagy- vagy más néven Cigány-szigeten, a Török Porta ellene felhozott kifogásai miatt, tervek nem készíthetők, és más előkészületek sem végezhetők, hanem mindent a *staus quo* szerint kell hagyni, és az eddigi vesztegzári szabályokat kell alkalmazni”.¹⁰⁵

A kordonokkal és vesztegintézetekkel a déli határokon sikerrel feltartóztatott pestis a század utolsó harmadában, az 1768–1774-es orosz-török háború idején újra támadásba lendült. Ezúttal azonban nem a Balkánról, hanem Lengyelországból, Podóliából, Volhíniából és Galíciából fenyegette a Magyar

¹⁰² KA. SPr. 2. 113.1.

¹⁰³ HHStA 259: 1769 máj. 30-ra keltezett jegyzék a Bizottságtól a Kancellária részére, amelyhez kivonatolva 8 jelentést mellékeltek. Ezeket Pancsováról, Orsováról, Újpalánkról a helybeli közigazgatás küldte, továbbá Vánca Péter a csajkások kapitánya, és a Mehadiai vesztegintézet igazgatója.

¹⁰⁴ KA. SPr. 2. 120.14.

¹⁰⁵ KA. SPr. 2. 629.1.

Királyságot, illetve a Habsburg örökös tartományokat. Erre az időszakra azonban már szervezetileg és eljárásilag is jól begyakorlott, pontosan áttelepíthető, kész védekezési minta állt rendelkezésre a Katonai Határőrvidékről. A gondot 1768-ban elsősorban az okozta, hogy a lengyel határ járványügyileg nyitott volt a Török Birodalom felé, Magyarország és Szilézia viszont Lengyelországgal szemben egyáltalán nem védekezett. Miután az Udvari Egészségügyi Bizottság jegyzőkönyve erre felhívta a figyelmet, Mária Terézia a hozzá intézett felterjesztésre „császári határozat”-ként 1768. március 1-én a következőt jegyeztette: „Lengyelországgal szemben veszteglő helyeket kell kijelölni a megfelelő távolságok figyelembe vételével Erdélyben, Magyarországon és Sziléziában, hogy az Egészségügyi Szabályzatban előírt büntetésekkel feltartóztassák a járvány betörését örökös tartományaimba, a továbbiakban pedig az egyes veszteglő helyeken, annak mértékében, hogy azok milyen távol esnek a török határtól, személyekre és árukra, különösen a Keletről érkezőkre, veszteglési időt kell meghatározni”.¹⁰⁶ Két évvel később, 1770. október 20-án, amikor már majdnem tíz hónapja volt hatályban Birodalmi Főszabályzat, az Udvari Egészségügyi Bizottság tételesen is utalt rá a Kancelláriának küldött emlékeztetőjében. Így szólt a beszámoló az eredményről: „Lengyelországgal szemben a Magyarországon és Sziléziában végrehajtott intézkedések a határokon dülő pestises vész feltartóztatására, továbbá a helyben létesített veszteginézetek, egészségügyi záróvonalak, és más elővigyázatosságok, amelyek az 1770. január 2-án kiadott cs. kir. Egészségügyi Szabályzat legnagyobb szigorával kerültek bevezetésre – a jó Isten segédelmével, amely nélkül teljes biztonság nem létezhet – oly hatásosnak bizonyultak, hogy az innenső oldalon a cs. kir. örökös tartományokban ez idő szerint a betegségnek semmilyen betörése nem történt”.¹⁰⁷ Később, 1771 februárjáig előfordultak ugyan kisebb góccok Zemplén vármegyében,¹⁰⁸ de ezek semmit nem vontak le a siker értékéből. Tudjuk például Debrecen szabad királyi város 1770. december 31-én a Helytartótanácsnak küldött leveléből, hogy a helyhatóság különböző „nem lebecsülendő” jelentésekből úgy értesült, miszerint „...a nemes Zemplén vármegyében két helyen is valamely betegség, alighanem pestis jelentkezett, amelyben 24 óra leforgása alatt 40, illetve 46 ember halt meg.”¹⁰⁹ Ha ezt összevetjük a lengyel tartományokban végzett pusztítás áldozatainak több százezres tömegével, mindenképpen jogosnak kell tartanunk a bécsi járványügyi adminisztráció szakmai sikerérzetét és elégedettségét.

¹⁰⁶ HHStA 259: Protocollum (keltezés nincs a jegyzőkönyvön, csak a rájegyzett uralkodói határozat alatt).

¹⁰⁷ HHStA 259: Pro memoria. 1770. okt. 20.

¹⁰⁸ MOE IV. köt. 480. tétel

¹⁰⁹ MOL-HL C 37 Acta 141.

Járványügyi úti okmányok és vesztegzári időszakok

Szárazföldi vonatkozásban a vesztegzári idő rendszeres szabályozása először III. Károly már említett, 1726. szeptember 16-i rendeletében jelent meg. Ennek 2–4. pontjai alapján még érezhető a bizonytalanság a tengerészeti szabályok szárazföldi adaptációját illetően. A „fertőződésre fogékony” és a „fertőzést kevésbé befogadó” áruk közül járványveszély esetén az előbbi árucsoport behozatalát szárazon és vízen egyaránt megtiltották. Tengeri forgalomban a 3. pont szerint „a Császári Felség tengerpartjaira Keletről befutó személyeket és árukat az előbbiek esetében 40 napos karanténna, az áruk közül a fertőzést kevésbé befogadókat azonos karanténna és tisztításnak kell alávetni, azok az áruk viszont, amelyek kiszolgáltatottak a fertőzéssel szemben, csakúgy mint a szárazföldön, a kikötőben is visszautasítandók”. A szárazföldi forgalomban viszont nem a 40 napos szabályt alkalmazták, hanem a 7-napos alapegységek többszöröseivel számoltak. Így a 2. pont szerint a személyek 21 napot töltöttek a vesztegzárban, a „fertőzést kevésbé befogadó” árukat pedig 28 napig „szellőztették és tisztították”.

Ezzel a rendelettel vette kezdetét az a csaknem ötvenéves időszak, amelynek során az egészségügyi és igazgatási szakemberek a szárazföldi vesztegintézetek működéséhez szükséges szabályokat megalkották. A tengerészeti gyakorlat konverziója kapcsán két elvi kérdésre kellett választ adni, nevezetesen az útiokmányok eljárási rendjére és a vesztegzári időtartamok meghatározására. Okmányok tekintetében a tengeri forgalomban hétköznapi rutinnak számított, hogy regisztrálták a kiindulási kikötőt és az út közben érintett kikötőket, mind a kapitány hajónaplójában, mind a kikötői hatóságok nyilvántartásában. Járványügyi szempontból a távozó kereskedelmi hajóknak a kikötői hatóságok bizonyítványokat is kiállítottak: (1) fertőzéstől mentes, (2) gyanú nélküli, (3) gyanús és (4) fertőzött jelzéssel. Mivel a minősítés kétoldalú volt, a befutó hajókra a fogadó kikötők saját kategóriákat alkalmaztak: (1) fertőzéstől mentes, (2) gyanús és (3) kizárható. Ez a kétoldalú rendszer tette lehetővé, hogy a fogadó kikötő a hajót akkor is gyanúsnak nyilvánítsa, ha esetleg gyanú nélküli bizonyítvánnyal érkezett volna.

Szárazföldi körülmények között az emberek, áruk és járművek, az igavonó állatokkal úgy érkeztek a vesztegintézet kapujához, hogy folyamatosan fizikai érintkezésben voltak a fertőzés átadására képes földrajzi környezettel. Ezzel szemben a hajók a tengeri út alatt tulajdonképpen izolált járványügyi állomásként (elő-karanténként) működtek, feltéve hogy másik hajóval nem érintkeztek, és útközben hajótörötteket sem vettek fel. Ilyen eseményekről különben minden kapitánynak kötelezően nyilatkoznia kellett a fogadó kikötőben. Szárazföldi körülmények között a fentiek szerint elvileg is értelmetlen lett volna a kiinduló város részéről a passzus (igazoló útiokmány) kiállítása. Például a török Edirne helyhatósága ha adott is volna valamilyen igazolást a kereskedőknek, a Habsburg-birodalom határáig megtett hosszú út során a

szálláshelyeken és vendégfogadóknál az utasok, az áruk és az állatok többször is fertőződhettek. Ezért a szárazföldi járványügyben a jogszabályok azt a gyakorlatot rögzítették, amely szerint az okmányokat a határon beléptetett személyekre és árukra állították ki, és felmutatásukat a Birodalom egész területén a legszigorúbban megkövetelték.

A Trieszti Főszabályzat, jóllehet igen aprólékosan tárgyalja a passzusok ügyét a befutó hajók kapcsán, igencsak szűkszavúan nyilatkozik a Birodalom területére beléptető papírokról: „a közegészségügyi bizonyítványokért, amelyeket *fede*-nek neveznek,¹¹⁰ és amelyeket a kereskedők, a hajó kapitánya, és az utasok vesznek kézhez, semmilyen térítés nem követelhető, továbbá meg kell hogy feleljenek a valóságnak, a törvényességnek, és a közegészségügyi rendszabályoknak”.¹¹¹ Szárazföldi gyakorlatban a passzusokat a tengerészeti minta alapján állították ki, erre azonban egységes szabályok és formanyomtatványok sem álltak rendelkezésre. Ezt a hiányosságot a központi adminisztráció 1768-ban pótolta, akkor is csak a Török Porta nyomására. Az Udvari Egészségügyi Bizottság 1768. december 9-én kelt, és a Kancelláriához intézett jegyzékéből kitűnik, hogy a bizonyítványokat díjtalanul kell kiadni, és a formanyomtatványokat meg kell küldeni minden illetékes egészségügyi szerv részére.¹¹² A jegyzék tartalmazza azt a két kézírásos tervezetet is, amelyek alapján a személyekről és árukról kitöltendő nyomtatványokat készítették. Sőt ezek a tervezetek valójában mintapéldányok, amelyeken fekete tintával a nyomtatandó részeket, piros tintával az illetékes hatóság által helyben kitöltendő részeket írták. Mindkét fenti okmány-tervezetből egyébként egyértelműen kitűnik, hogy a járványügyi igazgatás az általános igazgatásrendszerben, és a vámügyekben sem volt illetékes. Ezért a személyeket további ügyintézésre a „Cs. Kir. Kommandáns”-hoz kellett irányítani, míg az áruk további sorsát a „Harmincad Hivatal” intézte (részletes magyarázat a Kommentároknál).

A sorszámozott „Egészségügyi passzus személyek részére” című mintapéldányon a következők olvashatók (dőlt betűvel a piros tintával írt szövegek): „Ez a passzus, amelynek bemutatója *Mullah Husszein* nevű, *török birodalmi* alattvaló, *belgrádi* lakos, családi állapota szerint *nős*, *46 éves*, *nagy* testű, *világosbarna* hajjal, *barna* szakállal, *hosszú barna* szemöldökkel, *fekete* szemekkel, *hosszúkás* arccal, *török* módra öltözködve, *kereskedő* a bemutatott engedély alapján, *Belgrád*-nál lépett be *1768. október 20-án*, és részben itt helyben, részben *Panofze*-ben letöltött *21. 42.* nap vesztegzári időszak után, a magával hozott és megtisztított úticsomagjaival és személyes használatú értékeivel, amelyek nevezetesen *egy utazó láda*, *egy hálózsák stb.*, *stb.* tökéletesen egészségesen bocsátott ki, és a további úti passzusok beszerzése érdeké-

¹¹⁰ A passzus olasz nyelvű megnevezése.

¹¹¹ Linzbauer I. köt. 566. tétel – Trieszti Főszabályzat, XV. fejezet, 33. pont

¹¹² HHStA 259: Nota an die Löbl: Kaysl: Königl: geheimen Hof und Staatskanzley, Wien 1768. dec. 9.

ben a *Zimonyi Cs. Kir. Kommandánshoz* irányított; a fentieket hivatalból megerősítve: *Zimony-ban, az 1768-ik év, december 9. napján Cs. Kir. Ófelségének Vesztegintézeti Hivatala, vesztegintézeti igazgató, vesztegintézeti sebészmester.*

A kibocsátott árukra „Kereskedelmi portékák egészségügyi passzusa” címen, tételes jegyzéket adtak ki, amelyre példaként ugyancsak vagylagosan, 21–42 napos időtartamot írtak. A passzus „amely szerint az alábbi kalmári portékák, nevezetesen *40 bála gyapot, 4 bála vörös fonal, 2 bála kordovai bőr, stb., stb., stb.*, amelyek *Mullah Husszein Belgrádban lakó kereskedőhöz* tartoznak, aki azokat *1768. október 18-án* az itteni Cs. Kir. Vesztegintézetbe, *Zimony-ba* hozta magával, és azok *21. 42. napos* tisztításon mentek keresztül, ezennel az örökös tartományokba irányuló további szállításra bocsátatnak, először a Cs. Kir. *Zimonyi Harmincad-Hivatalhoz* utasítva; Ezennel a fentieket megerősítve, *Zimony-ban, az 1768-ik év, november 20. napján. Cs. Kir. Ófelségének Vesztegintézeti Hivatala, vesztegintézeti igazgató, vesztegintézeti-.....* (nincs leírva, hogy orvos vagy sebészmester).

Ellentétben a passzusok ügyével, ami csak technikai egységesítést igényelt, a Trieszti Főszabályzat (1755) hatályba lépése után a GNRS megjelenéséig a szárazföldi járványügyi dogmatikában kiélezett viták zajlottak az időtartamok és az áruféleségek osztályozása körül. A szakemberek és a jogalkotók is hajlottak a szigorúbb megszorítások támogatására, hiszen a kereskedőknek nem volt alternatív választási lehetősége. A mai mértékkel mintegy 800 kilométeres határszakasz minden állomásánál az egységes birodalmi szabályozással találkoztak. Alapjában más volt a helyzet az Adria partjainak északi részén, ahol Triest és Velence közelsége miatt folyamatos versenyhelyzet állt fenn a két nagyhatalom között. Ennek fonákságait túlfinomult Habsburg diplomáciai nyelven a már említett 1765. február 13-i jegyzék is megfogalmazta: „...mindazonáltal az Udvari Egészségügyi Bizottság kinyilvánítaná azt a nem egészen megalapozatlan gyanakvását, hogy midőn a levantei áruk és az onnan érkező személyek egyik vagy másik helyen könnyebbségeket élveznének, oda fognak fordulni, ahol a vesztegzár időtartamát a hatóságok a legrövidebbre szabják”.

Kétségtelen, hogy a balkáni kereskedelembe senki nem húzhatott hasznot egy ilyen típusú versengésből, azonban a levantin szellem a rést a tökéletesnek vélt védvonalon is megtalálta. Az Udvari Egészségügyi Bizottság a fentiekben már idézett, keltezés nélküli, de 1768. februárjára datálható jegyzőkönyve „vesztegzár megkerülési ügy”-ként részletesen beszámolt egy *Anastasio Parascovitz* nevű görög kereskedő esetéről. Parascovitz a Balkán felől érkezvén, áruival megkerülte a Habsburg- és az Ottomán-birodalom közös határvonalát, és a török oldalról Lengyelország területére lépett be, ahol a hatóságok semmilyen járványügyi védekezést nem alkalmaztak. Ezután déli irányba kanyarodva zavartalanul folytatta az útját, és a lengyel oldalról akart belépni a Magyar Királyság területére. Jóllehet, az itt már feltartóztatott Parascovitz esetét az Udva-

ri Egészségügyi Bizottság az éberség diadalaként továbbította az Udvari Kancelláriának, utólag már senki nem állapíthatja meg, hogy előtte hány kereskedő és milyen nagy árukészlettel alkalmazta sikerrel ezt a taktikai „megoldást”. Egyébként a fenti eset is szerepet játszott abban, hogy Mária Terézia a sziléziai és magyar szakaszon 1768-ban elrendelte az állandó védvonal telepítését.

Visszatérve a vesztegzári időszakok kérdéséhez, mindenki előtt világos volt, hogy a kedvező egyensúlyt a járványügyi biztonsági követelmények és a kereskedelmi-gazdasági érdekek között kell megtalálni. A Trieszti Főszabályzat és a GNRS megjelenése között eltelt 25 év alatt azonban számos nehézség adódott a tengeri és szárazföldi szabályok átváltásából. Kikötőkben, a járványveszély mértéke alapján a 7-től 40 napig terjedt a vesztegzári időszak. Ezt három különböző kategóriában számították, mivel a meghatározása (1) személyekre, (2) árukra és magára (3) a hajóra külön-külön előírás alapján történt. Személyek esetében a fertőzésre gyanús helyről érkezett hajó fedélzetén először a tengerészek, valamint az utasok személyes holmiját 3–5 napig szellőztették. Miután az emberek ezekkel együtt bevonultak az intézetbe, részükre ettől a naptól kezdődött a kiszabott karantén, például a 40 nap számítása. Amennyiben az utasok, a kapitány, a hajótulajdonos, és a hajóírnok meztelenre vetkőztek, majd közegészségileg tisztának minősített ruhába öltöztek át, 5 nap kedvezményt kaptak a karanténból. Közbevetőleg megjegyezhető, hogy a jogszabályok a nőket általában nem említik a vizsgálatok és vetkőzések kapcsán. Ez alól egyetlen kivétel az 1769-es Trieszti Kiegészítés, amely szerint mindenki, aki a hajóhoz tartozik „...köteles túrni a szokványos formalitások szerinti szemlézést, a hölgyek és a kapitány kivételével, akikkel szemben megengedhető csupán a szokásos testtájak megtapintása” (39.§). Jóllehet, ennél többet nem ír a szabályzat, a tapintás feltehetőleg ruhán keresztül, a pestises fertőzöttség szempontjából mérvadó hónalji és lágyéki nyirokcsomó megnagyobbodásra vonatkozhatott.

Csak a személyek távozása után nyitották ki a hajó rakterét, és hozták a „legveszélyesebb áruféleségek” első részletét a fedélzetre, ahol azokat legalább 10 napig, de „a körülményeknek megfelelően esetleg hosszabb ideig” szellőztették és kezelték. Ezt az eljárást előkezelésnek nevezték, és a fedélzetre egyszerre kirakható árumennyiségtől függően 10 naponként addig ismételték, amíg a hajó teljes rakterét kiürítették. A 10 napos ciklusok között az előkezelésen már átesett árukat beszállították a vesztegintézeti raktárakba. Minden félreértést elkerülendő, a Trieszti Főszabályzat nyomatékosan hangsúlyozta, hogy „árúk tekintetében attól a naptól kezdődik a vesztegzár, amelyen a teljes rakományból az utolsó bálát is felnyitották a vesztegzári intézetben”.¹¹³ Következésképpen csak az esetleg többször 10 nap lefolyása után kezdődött a 40 nap visszaszámlálása. Áruk esetében azonban a vesztegzári

¹¹³ Linzbauer I. köt. 566. tétel – V. fejezet: Egészségügyi elővigyázatosság és felügyelet a vesztegzár lefolyását és időtartamát illetően.

időtartamot nem egységesen szabták ki, hanem a veszélyességi fokozattól függően, amelyet a Trieszti Főszabályzat nagyon részletes, taxatív felsorolásból állapítottak meg. Megszűnt tehát az 1726-os szabályozásnak az a gyakorlata, amely szerint egyes áruféleségeket eleve visszautasítottak, vagyis mindent átvettek a kikötőkben vesztegzári kezelésre. Ha a befutó hajóra karantént kellett elrendelni, főszabályként a fertőződésre fogékony árut 40 napig tisztították, a többire ettől eltérő szabályok vonatkoztak (részletező leírás a GNRS-kommentároknál). Egyes ömlesztett áruféleségeket a kereskedők már közvetlenül a befutó hajókról átvehettek, bizonyos csomagolás nélküli darabáruknál azonban a kiadás előtt tengervizes öblítést kellett alkalmazni. Számos további árut – csakis a kifejezetten veszélyesnek minősített csomagolásuk (papír, vászon, kötelek, zsinórok, stb.) miatt – kötelezően átszállították a *Lazareth*-be. Ebből a csoportból egyes cikkeket közvetlenül azután engedtek át a szabad forgalomba, amint eltávolították a veszélyes csomagolást, más árukat még 48 órán át folyóvízben is kezeltek a kiadás előtt.

Amint a fentiekből kitűnik, a kikötőkben a 40 napos *quarantana* a nevének megfelelően valóban 40 napig tartott, azonban a legveszélyesebb áruféleségek esetében – a többszörösen 10 napos előkezeléssel – a teljes időtartam akár a 40 nap kétszerese is lehetett. Ennek megfelelően a szárazföldön a legveszélyesebb áruféleségekre rutinszerűen alkalmazták a 84 napos vesztegzárat. Szerencsére a bécsi levéltári anyagban fennmaradt az Udvari Egészségügyi Bizottságnak az a teljes jegyzőkönyve,¹¹⁴ amely az Erdélyi Egészségügyi Bizottság kezdeményezése alapján részletesen tárgyalta a 84 napos gyakorlat megváltoztatásának stratégiai jelentőségű kérdését. Az 1764. november 11-én kelt iratban a pestiskémek ügye mellett a fő napirendi pont vitája arról szólt, hogy a Bizottság mit javasoljon az uralkodónak: a 84 napos időtartam fenntartását vagy elvetését.

Erdélyben a fenyegető járványveszély miatt Mária Terézia október 2-án rendelte el a kisebb vesztegintézetek bezárását, és a Vöröstorony illetve Tömösi hágó főútvonalán a vesztegzári idő 84 napra emelését. Az Erdélyi Bizottság azonban „...jelentette az általa aggályosnak ítélt kellemetlenségeket, amelyek az Oláhországgal fenntartott kapcsolatokban, és kereskedelemben, az áruk drágulásában, és az iparos tevékenységek visszaesésében panaszként jelentkeztek az innenső és a túlsó oldali lakosság körében”. A tartományi bizottság orvos tagja, Chenot Ádám (1721–1789) mint *protomedicus Transsylvaniae*, nagy tekintéllyel rendelkezett epidemiológiai kérdésekben, miután sikerrel számolta fel az 1750-es évek kiterjedt és visszatérő pestis járványait. Teljesen nyilvánvaló volt a fenti jelentésből, hogy – Chenot véleményével a háttérben – Bécsben stratégiai döntéshez alkalmas anyagot kell az uralkodó elé terjeszteni. Ezért az Udvari Bizottság elnöke az ülésen nyomatékosan fel-

¹¹⁴ HHStA 259: Protocollum 1764. nov. 11.

hívta a figyelmet arra, hogy a jelenlévő nyolc bizottsági tag kivétel nélkül ismertesse az álláspontját a 84 nappal kapcsolatban.

Hárman (Cetto, Vest és Pistrich tanácsosok) úgymond egyetértettek az előtük szólóval, sőt Vest erdélyi udvari tanácsnok ezt azzal is tetézte – az adott környezetben egyébként szükségtelen szervilis nyilatkozatával – hogy „...különben sem kell eltérni attól, amit Ő Cs. Kir. Felsége már egyszer elrendelt”.

Az orvosi végzettségű, von Zwennhoff néven megnevezett egészségügyi tanácsnok a tengeri és a szárazföldi viszonyokat hasonlította össze, a véleményét pedig nagyon határozottan közölte. Noha, mai ismereteink szerint téves volt az okfejtése, biztonságpolitikai aggályait ma is méltányolandónak tarthatjuk: „...közegészségi ügyekben soha nem lehet úgy eljárni, hogy ahhoz képest nagyobb biztonság ne létezne, és a Velenceiekkel való összehasonlítás annál is inkább felelőtlen, minthogy mindenki szabadon rendelkezhet arról, hogy saját országában a közegészségi állapotok biztosítására több vagy kevesebb elővigyázatosságot kívánna fordítani; a különbség az itteni helyzetben abból adódik, hogy az országok fekvése alapján tér el egymástól, miután Velencét teljes egészében víz veszi körül, itt viszont körös-körül szárazföld terül el, ahol a ragályozódás lényegesen egyszerűbben megtörténhet, tehát a tisztító intézkedésekre nagyobb szükség van, és azokat fokozottabb szigorral is kell végezni”.

Kereskedelmi szempontokat fogalmazott meg Ziegler tanácsos, aki az ülésen „banki ügyekben elrendelt Bizottság”-ot képviselte. Beszélt „...az első- és másodosztályú veszélyességi fokozatba sorolt áruféleségek”-ről, jóllehet ezt a terminológiát egyetlen jogszabály sem tartalmazta. Ezeket az árukat, amíg az 1726-os alapszabály volt hatályban, járványveszély esetén azonnal kizárták a forgalomból. A Trieszti Főszabályzat megjelenése után azonban – tengeri kikötői analógia alapján a hajók fedélzetének megfelelő – úgynevezett elővesztetzári állomások létesítésébe kezdtek. Itt történt a veszélyes áruk előkezelése, a főállomásra történő beszállítás előtt. Egy ilyen állomás létesítését például feladták a törökök tiltakozása miatt a fentiekben már említett szlavóniai Supanekben, más helyeken azonban zavartalanul kiépíthették. Ezek az állomások már minden árut befogadtak, de kétségtelen, hogy 84 napig tisztították. Ziegler tanácsos ezért állapította meg teljesen tárgyyszerű módon, hogy az emberek bár panaszkodnak a fennálló rendszabályra, azok enyhébbek a korábbi időszakhoz viszonyítva. Véleménye szerint „...kereskedelmi ügyekben a legkevésbé sem lehet ok panaszra, hiszen pontosan *in favorem et Beneficium Commercii Mutui*,¹¹⁵ kerültek létesítésre az elő-vesztetzári állomások, amelyekben minden időben és minden válogatás nélkül az összes árut befogadják, jóllehet azzal a feltétellel, miszerint a tisztítás a valóban közeli fenyegető pestis esetén 42 napot vesz igénybe az elő-vesztetzári állomáson, és újabb 42 napot a fő-vesztetzári állomáson, és ettől az elővigyázatosságtól *in linea Sanitatis*¹¹⁶ soha és an-

¹¹⁵ a kölcsönös kereskedelem kedvezményezése és javítása érdekében

¹¹⁶ egészségügyi vonalon

nál kevésbé sem lehet eltérni, minthogy *favore Commercii*¹¹⁷ ugyan néhány nap nyereség keletkeznék, viszont ennek következtében a Cs. kir. örökös tartományok nyílt járványveszélynek lennének kitéve”.

Freiherr von Schmiedlin, akinek korábbi szolgálati helye miatt személyes tapasztalata volt az állandó pestisveszélyről, lényegében megismételte Ziegler álláspontját. Az ugyancsak személyes tapasztalatokkal rendelkező Freiherr von Kempf érdekes történetet adott elő egy Bánátban előfordult vesztegzári halálesetről. Egy asszony a 37. napon szőrmedíszot viselve jelent meg az egyik étkezőnél, pestisben megbetegedett, majd elhalálozott. A történetet egyébként a szőrmében túlélő, pestist terjesztő bolhák élettanához is érdekes adalékként lehet kezelni.

Végül a Bizottság a vita után testületileg úgy döntött, hogy a 84 napos vesztegzár fenntartását javasolja az uralkodónak. Megjegyezték azonban, hogy akár fennmarad a 84 nap, akár nem, minden határszakaszon azonos szabályt kell alkalmazni. Végül nem mulasztották el, hogy a nagy vetélytársra, Velencére legalább egy verbális csapást mérjenek, mondván, hogy „...a fő gondot a Tengeremellék okozza, ugyanis a velencei birtokban lévő túloldali Dalmáciában uralkodó siralmas közegészségi állapotok miatt a szárazföldön a járvány bármikor belopakodhat, amely teljes bizonyossággal a legnagyobb veszélyt zúdítaná a Cs. Kir. örökös tartományokra”.

Mária Terézia mint Cs. kir. határozatot, a következőket jegyeztette rá a hozzá felterjesztett jegyzőkönyvre: „elsősorban azt kell tisztázni, hogy Velencében, Nápolyban, és a Római Államokban, továbbá Toszkánában hány napos vesztegzárat rendeltek el, és a továbbiakról csak ezután lehet döntést hozni. Mindaddig azonban maradjon fenn a 84 napos időtartam”. Ezután természetesen a hivatalnokok elvégezték a megnevezett helyeken használt szabályzatok áttekintését. Az események pontosan nyomon követhetők a fentiekben már többször idézett, és 1765. február 13-án kelt bizottsági jegyzék alapján, amelyet a Kancellária részére készítettek. A jegyzék hosszabb szakaszokat idéz – az eredeti olasz szöveg megtartásával – a Velencei Egészségügyi Utasításból, utalva arra, hogy a bécsi szakértők között „...számos egymásnak ellentmondó értelmezés született arról, hogy a tisztítási folyamat vajon magukon a vesztegzárnak alávetett hajókon elegendő lenne a pestis távoltartására, vagy az így eltelt idő beszámítható-e a vesztegzár teljes időtartamába”. Az is kiderül a jegyzékből, hogy az Udvari Egészségügyi Bizottság változatlanul a rövidítés ellen foglalt állást „...mindkét orvos, báró Van Swieten protomedicus és von Zwenhof úr, személyi orvos véleménye alapján.”

Ezután még szűk öt esztendő telt el a Birodalmi Főszabályzat megjelenéséig, és az elméleti vitákat az egészségügyi adminisztráció gyakorlati tapasztalatokkal is kiegészítette. Miután Mária Terézia eldöntötte a trieszti *Lazzaretto Sporco* megépítését, annak előzetesen kinevezett igazgatóját „Doctor

¹¹⁷ a kereskedelem javára

Guadagni"-t 1768-ban Livornó-ba küldték tanulmányútra, hogy „...az ottani eljárásokat és azok gyakorlati kivitelezését saját szemével megtekintse, következőképpen a gyakorlatban is megtanulja”.¹¹⁸ Sőt, miután itt végzett a tanulmányozással, az Udvari Kancellária a Birodalom párizsi nagykövete útján még azt is elérte, hogy „Guadagni úr és annak segédje részére” a francia kormány Marseilles-ben is lehetővé tette az ottani járványügyi védekezési rendszer megtekintését.¹¹⁹ Marseilles rangja egyébként vitán felül állt a járványügyi kérdésekben, ugyanis az 1720-as nagy járvány óta a kikötőből kiindulva még kisebb járványos góccok sem keletkeztek.

Végül, amikor 1769-ben a Birodalmi Főszabályzat normaszövege elkészült, kompromisszumos megoldás született a 42 *versus* 84 nap ügyében. Orvosi szakvélemény szerint az első 20 napban a betegség mindenképpen kitör a vesztegzárban tartott személyeken, így a kezelés megkezdhető, és ha gyógyulás következik be, a 42. napon lehetséges a kibocsátás. Mindez azonban nem vonatkozik a veszélyes árukra, azokat ugyanis a 42. nap után még további 2 hétig kell tisztítani, sőt a személyzet és az áruval érintkezésbe került utasok is vesztegzárban maradnak az 56. nap végéig. Különösen veszélyes helyzetben azonban, ha ténylegesen járvány pusztít a határmenti török tartományokban, a GNRS úgy nyilatkozott, hogy „...a szükségesnek megítélt mértékig még tovább fokozzuk intézkedéseinket”.¹²⁰ Ezzel tulajdonképpen, bár a jogszabály tételesen nem mondta ki, mégis fennmaradt a lehetőség a 84 napos vesztegzári kötelezettség elrendelésére.

Meg kell még jegyezni a teljesség kedvéért, hogy egyedi és rendkívüli eljárásban az elrendelt veszteglési időszak rövidítésére is nyílt lehetőség. Egyes esetekben a kérelmek elbírálása a szakapparátus legfelső szintjén történt, és az engedélyezést kiegészítő „tisztításhoz” kötötték. Például az Udvari Kancellária és az Udvari Egészségügyi Bizottság jegyzékváltása alapján 1766-ban egy Freiherr von Penckler néven nevezett nemesember és kísérete 28 nap helyett 14 napos kedvezményben részesült. A török oldalról Zimonyba érkezőkkel kapcsolatban az a döntés született, hogy „amennyiben ő és kísérete a vesztegzárbra való belépéskor eleget tenne az ecettel és vízzel végzett lemosásnak, és az ezt követően előírt más megváltoztatott tisztító eljárásoknak, akkor az egész letöltendő vesztegzári időtartama ennek révén és következtében 14 nap lenne, ebből 7 nap a külső, és 7 nap a belső vesztegintézetben”.¹²¹ Azokban az esetekben, amelyekben „Ő Cs. Kir. Apostoli Felsége” személyesen intézkedett, kiegészítő tisztítást sem kellett végezni. Az Udvari Egészségügyi Bizottság 1773. szeptember 9-én kelt jegyzéke szerint a Konstantiná-

¹¹⁸ HHStA 259: Nota, Wien 1768. augusztus 12.

¹¹⁹ HHStA 258: Nota an die Sanitäts Deputation den 28. 7bris 1768.

¹²⁰ II. rész, Bevezető, IV.§

¹²¹ HHStA 259: Nota an einer Löbl: Kaysl: Königl: geheimen Hof- und Staats-Kanzley, Wien den 29. 8bris 1766.

polyból Belgrádon keresztül Zimonyba érkező von Celsing svéd követnek és kereskedelmi tanácselnöknek illetve kíséretének Mária Terézia engedélyezte a 21 napos vesztegzár 14 napra való rövidítését.¹²² Félreértések elkerülése végett azonban a döntés nyomatékosan és csakis „...*pro hoc specifiçi und ohne einer daraus ziehenden Consequenz*”¹²³ született.

BÜNTETENDŐ MAGATARTÁS AZ EGÉSZSÉGÜGYBEN

A korábbi rendezetlen viszonyok helyett a XVIII. század második felében a központi hatalom megerősödése lehetővé tette, hogy a szakmai névjegyzékek alapján a vétkeseket egységesen rögzített normák alapján felelősségre vonják, és büntetésben is részesítsék. Az egészségügy mint társadalmi szféra már akkor is világosan elkülönült a többi ágazattól, és a jogszabályok az egyes jogalanyokat is egyértelműen megnevezték. Miután semmi nem indokolja, hogy a mai osztályozási szempontok alapján „teremtsünk rendet” a korabeli jogszabályok között, a jogalanyi, jogági és társadalmi szféra szerinti csoportosítás helyett azokat az egykori gyakorisági szempontokat célszerű figyelembe venni, amelyek a XVIII. század jogalkotóit vezérelték. Ennek alapján két nagy csoportot érintett a szabályozás: egyfelől azokat, akik bármilyen kapcsolatban álltak a járványügyi védekezéssel, másfelől azokat, akik a járványmentes területek egészségügyi szolgáltatásában dolgoztak.

Viszonylag egyértelmű volt a felelősség megállapítása a járványügyben, hiszen – amint azt a fentiekben láttuk – az empirikus alapon kialakított évszázados szabályozás nagyon jó megközelítéssel fedte a valóságban érvényesülő ok-okozati összefüggéseket. Egyértelmű, hogy ez a tény milyen jelentős szerepet játszott a rendkívül kemény büntetések kiszabásában. A szabályok ellen vétő minden szándékos vagy gondatlan magatartást az emberi élet és testi egészség elleni bűncselekménynek ítélték meg. A súlyosabbakat kötél vagy golyó általi halállal büntették, de a legenyhébb esetben is két évi sáncmunkával járó várfogságot szabtak ki. Kiemelkedő jelentőségük miatt külön szabályozás készült a járványügyi elkövetési alakzatokról és büntetésekről, amelyeket tengeri kikötői és szárazföldi vonatkozásban is egy 1766-ban kiadott rendelet foglalt össze.¹²⁴ Ennek már a címe is elrettentő hatású lehetett: „Kötél általi büntetés a vesztegzári intézkedések ellen vétőknek.” Annak érdekében, hogy senki ne hivatkozhatson ennek a minden tekintetben élet és halál közötti döntéseket tartalmazó jogszabály ismeretének a hiányára, Mária Terézia a zárórészben nyomatékosan elrendelte, hogy „...ezen kegyelmes királyi rendelésünket minden országunkban s helységeinkben szokásban lévő nyelven ki-

¹²² HHStA 259: Nota, Wien den 9ten Septembris 1773.

¹²³ „...ezen egyedi esetben, az ebből levonható bármiféle következtetések nélkül”

¹²⁴ Linzbauer II. köt. 571. tétel – A rendelet magyar nyelvű nyomtatott példánya a MOL-ban a Helytartótanács anyagában is megtalálható: MOL-HL C 37 Acta 141.

nyomtattatni, és minden késedelem nélkül újabb-újabb időkben is a népnek tudtára adni, a kinyomtatott példákat a községnek kiosztogattatni, kiváltképpen pedig a véghelyeken avégre készült vagy készítettendő táblákra kifüggeszteni el nem mulassák”. Mivel a rendelet korabeli hiteles magyar nyelvű változata is rendelkezésünkre áll, a Függelék a korszerűsített fordítás helyett ezt az eredeti szöveget tartalmazza.

A járványmentes belső területek egészségügyében az igazgatási és szolgáltató munkával járó jogi felelősség aszerint alakult, hogy „hivatala” volt-e az érintett személynek, vagy szabad praxisban dolgozott, illetve hatósági engedély nélküli, netán eleve tiltott tevékenységet végzett. Mivel a jogellenes magatartásnak itt általában enyhébbek voltak a következményei mint a járványügyben, a felelősségre vonás – mai terminológiával élve – a szabálysértési eljárást követte. További részletezés nélkül még azt is figyelembe kell venni, hogy a közfeladatot (is) ellátó szakemberekre tulajdonképpen a fegyelmi vétségek szerinti eljárási rendet alkalmazták. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ezen a területen nem lehetett volna élet és testi épség elleni bűncselekményeket elkövetni. Tipikusan ilyen volt a magzatúzás, vagy a szülés közben veszélyeztetett, de megmenthető magzat halálának mulasztásos (netán szándékos) előidézése. Ezért a bábákkal szemben a bíróságok halálbüntetést is kiszabhattak. Erre csak utalás szerűen hivatkozott a GNRS,¹²⁵ mivel a tulajdonképpeni rendelkezést az 1768-ban kiadott büntető kódex, a *Constitutio Criminalis Theresiana* 88. cikkelye tartalmazta.¹²⁶ Elvileg élet és testi épség elleni bűncselekménynek számítottak azok a műhibák is, amelyeket a többi szolgáltatók követtek el, azonban a kor tudományos színvonalán gyakorlatilag lehetetlen volt a bizonyításuk. Ezen a területen hosszú évszázadok alatt szinte semmilyen haladás nem történt. Például még 1770-ben is kifogástalanul megállta volna a helyét egy csaknem száz évvel korábbi, 1678-as kassai műhibaperben a védőügyvéd érvelése a városi magisztrátus előtt. Egy sikertelen szájüregi fertőzés kezelése kapcsán perbefogott sebész-mester védelmében azt adta elő, hogy „...a borbélyok mestersége, csakúgy, mint az orvosoké, liberális mesterség. A doktorok és borbélyok nemcsak látásból tanulják az ő mesterségüket, mint más mesteremberek, hanem titkos experienciából, próbált ratiókból, herbariumokból, és bölcs doktorok könyveiből, s amikor valakit kúrálnak, Istentől reménylik a segítséget”.¹²⁷ Ezek után a magisztrátus a sebész-mestert felmentette a vádak alól.

A szabálysértésekkel (és fegyelmi felelősséggel) kapcsolatos eljárási és anyagi szabályokat a jogalkotók nem foglalták egységes rendeletbe. Ezek részben a GNRS-ben, illetve részletesebb és pontosabb meghatározásokkal a hozzá kiadott 1773. évi Kiegészítésben találhatók.

¹²⁵ I. rész, IV. fejezet, VII.§

¹²⁶ Linzbauer II. köt. 602. tétel

¹²⁷ MOE II. köt. p. 53.

Akik vétettek a vesztegári intézkedések ellen

A pestis elleni védekezésnek nem az infrastruktúra volt a leggyengébb pontja, hanem a személyzet fegyelmetlensége. A korábbi „laza” és korrupciótól sem mentes feudális típusú ügyintézés helyett a járványügy még az abszolút monarchia bürokratikus apparátusán belül is a legnagyobb szakértelmet és a legkeményebb fegyelmet követelte. Kétségtelen, hogy a viszonylag magas fizetéssel járó biztos állás megtartása és a pestistől való rettegés az esetek többségében önmagában is hatékony fegyelmező eszköznek bizonyult, azonban egyes kísértések ellenében a nagyon szigorú büntető intézkedéseket is igénybe kellett venni. Ugyanakkor általában a lakónépességgel, az utazókkal, szállítmányozókkal és kereskedőkkel szemben a hatóságok csak a szigorú büntetések elrettentő hatására támaszkodhattak. Mivel a járványügyi intézkedésekkel kapcsolatos mulasztások és cselekmények a szó legszorosabb értelmében halálos fenyegetést jelentettek a közösségre nézve, az államhatalom általában a büntetőjog eszközához nyúlt a szabályozásban, és viszonylag csekélynek tűnő mulasztásokra is a legkeményebb szankciókat (halálbüntetés) alkalmazta.

Amíg nem létezett megelőzésre is alkalmas, kiépített vesztegári láncolat a szárazföldi határokon, a büntető rendelkezések éle elsősorban a lakónépesség ellen irányult. Mai orvosi terminológia szerint a hatékony és gyors másodlagos védekezés (szekunder prevenció) záloga a járvány kezdetének időben érkezett bejelentése volt, tehát elsősorban a betegség eltitkolóit, illetve a bejelentés elmulasztóit kellett elrettentő módon megbüntetni. Ezért vezette be már III. Károly a halálbüntetést ezekre az esetekre. Vonatkozó, 1738. november 10-én hatályba lépett rendeletének 1. szakasza szerint „...a járványos vész ilyen rosszhiszemű korábbi eltitkolóira súlyos, rendkívüli büntetést kell kiróni, a jövőben viszont az ilyen jogsértőkkel szemben, legyenek azok bármilyen rangban, halálbüntetés alkalmazandó, minden hosszabb eljárási cselekmény mellőzésével, kizárólag és egészében a valóságnak megfelelően feltárt tényállás figyelembe vételével...”.¹²⁸ Feltűnő, hogy a rendelet – a jog előtti egyenlőség sajátos eseteként – nyomatékosan hangsúlyozza a feudális társadalmi ranglétra szempontjainak mellőzését. Ennek a jogszabálynak a büntető részére Mária Terézia is visszahivatkozik a GNRS II. rész, II. fejezet XXXI.§-ában, mint „...a legkegyesebb emlékeztető Károly császár, imádott szülőatyánk által 1738. november 3-án (10-én) kiadott” rendeletre.

Miután a Habsburg- és a Török Birodalom határán kiépült a hatékony védekezés a pestis ellen, a XVIII. század második felében a büntető rendelkezések már az elsődleges megelőzés (primér prevenció) szempontjaihoz igazodhattak. Összefoglalásukat a fentiekben már említett, 1766. évi büntető rendelkezés tartalmazza, amelyre a GNRS bevezető része mint „átfogó büntető törvény”-re hivatkozott.

¹²⁸ Linzbauer I. köt. 548. tétel

Az összesen tíz, egyébként igen terjedelmes szakaszból álló rendelet bevezető része – mintegy a büntetések igazolásaként – először a járványügyi intézkedések szükségességét indokolta. Az uralkodó szerint a „...kontumáciális, vagyis tisztulásra rendelt helyeknek felállítására két okból indítottunk; egyikből tudniillik, hogy mind a tengeren, mind a szárazföldön folyó kereskedésnek szabad és nyilvánvaló folyamatja lehessen; másik okból pedig, hogy a közönséges egészségnek állapotja egyáltalában a mindenhová férkezhető pestisnek mételetől a maga épségében megmaradhasson”. Minthogy a fegyelem betartása attól is erősen függött, hogy a határ túloldalán éppen pestis-járvány dühöngött, vagy közegészségileg békésebb volt a helyzet, a 10. szakasz – mintegy összegző figyelmeztetésként – külön foglalkozik a járványmentes időszakok csökkenő éberségével. Ezért tehát „...azon időkben is, midőn már a pestis mételetől semmi sem hallattatnék... a tilalmat megrontók a fentebb megírt büntetéssel büntettesenek, s zaboláztassanak”.

Az elkövetők személye, a magatartás fajtája, a büntetés mértéke és a pestis-veszély alapján többféle csoportosítás végezhető a rendelet szakaszai között. A fő választóvonal azonban a közvetlen pestisveszély mentén húzódik. Ilyenkor az illegális határátlépőket, ha nem hagynak fel a szándékukkal, az örök lelővik a határon, és a testüket elégetik. Ha egyeseknek sikerült az illegális határátlépés, de mégis elfogják őket az ország területén, rögtönítelő bíróság elé állítandók. A bíróság a körülmények tisztázása után kimondja a halálos ítéletet, amelyet golyó által azonnal végre kell hajtani, és a holttestet el kell égetni. Azonos büntetés jár azoknak is, akik az ilyen személyeket törvénysértő cselekedetük végrehajtásában akár tevőlegesen, akár mulasztással segítették. Ma már nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy 1766 után mennyire betű szerint alkalmazták ezeket a szabályokat, a korábbi időszakokból származó adatok azonban arra utalnak, hogy enyhítésre is adódott lehetőség. Így például egy 1757-es katonai parancs szerint egy Radul Goalge nevű erdélyi személyt „...gyalogösvényen való határátlépés miatt kiszabott halálos ítélet helyett 4 évi sáncmunkára kell átadni...”¹²⁹ Teljesen nyilvánvaló, hogy az ilyen enyhítésekben a katonai erődítési munkálatok munkaerő igénye is jelentős szerepet játszott.

Kötél általi halál jár közvetlenül a bírósági eljárás befejezésével – fellebbezés és kegyelmi kérvény benyújtásának lehetősége nélkül – azoknak, akik járványügyi passzust hamisítottak, illetve akik ebben segítettek. Ugyanez a büntetése a vesztegintézetek tisztjeinek, és beosztottainak is, ha a hamisított passzusokat elfogadják, vagy a veszteglés idejét mind a személyek, mind az áruk esetén lerövidítik. Beosztottak akkor részesülnek ilyen büntetésben, ha valamilyen súlyos szabálytalanságot észlelnek, és azt az előjáróknak 24 órán belül nem jelentik. A határövezetben élő népesség köréből is mindenkit így ítélnek el és végeznek ki, aki szándékosan eltitkolja, hogy különben vesztegzár alá helyezett személyekről, illetve azok árukészleteiről lenne tudomása.

¹²⁹ KA. SPr. 2. 637.1.

Ugyancsak akasztás jár a vesztegzári tartózkodásra kötelezett személyeknek, ha úgy sértik meg a kötelező magatartási szabályokat, hogy ezzel lehetővé tesszik a fertőzés terjedését. Megjegyzendő, hogy a bezártság következtében az emberek között más események is előfordulhattak (pl. verekedések, vagy titkos megbeszélések a vesztegzárból való kitörésre). Ezeket a GNRS szabálysértésként kezelte, amelyben az igazgató volt az eljáró hatóság, és a vétkeseket az intézetben belül külön erre a célra kialakított fogdába záratta.¹³⁰

Az enyhébb bűnökért szabadságvesztés járt „valamely várban vagy hadierősségben teendő raboskodás és munkálkodás” által. Két évet szabtak ki „a kordon, vagyis a tisztulásra rendelt helyek körül közelebb és távolabb lakó minden vendégfogadósnak és kocsmárosoknak”, akik szállást adtak a nem egészen kifogástalan igazolásokkal rendelkező utazóknak és kereskedőknek. Ezek után érthető, hogy a vendégfogadósok túlzottan aggályoskodtak a különböző papírokat bemutató idegenekkel szemben. A többi között ezért is kellett, éppen a kereskedők és utazók panaszai nyomán, a Török Porta nyomására 1768-ban egységesíteni az útiokmányokat. Jóllehet, az 1766. évi szabályozás ezt külön nem említi, a határmenti lakónépesség is gyakran próbálkozott a kordonok illegális átlépésével. Egy 1757. július 29-én kelt, Erdéllyel kapcsolatos utasítás például egyértelműen utal arra, hogy jelentős lehetett az ilyen elfogott személyek száma: „először is jóváhagyatik, hogy azok, akiket a hegyi ösvények tiltott használata, és a cordon-szabályok megsértése miatt ítéltek el, miután az ottani tartományban jelenleg az erődökben sáncépítési munkák nem folynak, közmunkák végzésére rendelhetők”.¹³¹

A rendelet kilencedik szakasza csak a járványügyi igazgatás vezető tisztviselőivel és beosztottjaival foglalkozik, hangsúlyozva, hogy akkor is felelősségre vonhatók, ha nem is követtek el főbenjáró vétséget, de valamivel mégis ártottak a közegészség ügyének. A korabeli magyar fordítás ezt olyan körülményesen adja elő, hogy helyette célszerűbb az eredeti német szövegből készített korszerű magyar változatot idézni: „...ha egy egészségügyi tisztviselő vagy beosztott nem is követ el egyetlen, fentiekben részletezett vétséget sem, de rábizonyítják, hogy hivatalát hanyagul látja el, vagy összejátszik az ügyfelekkel, büntetésként ötévi, de minősített esetben tízévi várerődítési kényszermunkára ítéltető”.

Büntetendő magatartás a járványmentes területeken

A GNRS hatályba lépésének idején az ország belső részei már pestis-mentesek voltak, ezért a rendeletnek erre a területre szóló I. része csak „az általános és hétköznapi egészségügyi ellátás”-sal foglalkozott. A bevezető fejezet IV.§-a tapasztalati tényként hivatkozik arra, hogy „...a legkiválóbb rendeletek értelmé-

¹³⁰ II. rész, IV. fejezet, XII.§

¹³¹ KA. SPr. 2. 630.3.

ben született határozatokat gyakran éppen azok veszik semmibe, akiknek dolga a végrehajtás lenne, és a szentesített törvények érvénybe lépése nemritkán éppen azok hanyagsága miatt hiúsul meg, akiket érvényesítésük végett bízunk meg közhivatallal”. Amint a későbbiekből kiderül, a közhivatal viselése nem csak a helyhatóság hivatali apparátusának tagjaira vonatkozott, hanem valamennyi közfeladatot (is) ellátó szolgáltatóra. Ez utóbbiak közé tartoztak a physicus-doktorok, a sebészmesterek, a patikusok és a bábák, akik mind hivatali esküt tettek szolgálatba lépésük alkalmával. Azok sem kerülhették el azonban a büntetést, „akik az egészségügyben hivatalt nem viselnek, ha mulasztással vagy tevőlegesen jelen legfelsőbb rendelkezések rájuk vonatkozó részeinek előírások szerinti szigorával szembeállnak”. Ez a megállapítás elsősorban olyan, egyébként legálisan működő szolgáltatókra vonatkozott, akik – tipikusan mint vándorló szakemberek – szabadfoglalkozású tevékenységet folytattak, és erre eseti engedélyt kaptak a helyhatóságoktól. Tágabb értelemben azonban ide kell számítani mindenkit, aki engedély nélkül dolgozott, vagy eleve illegálisnak minősített tevékenységgel próbálkozott. Az előbbi jelenség tipikus volt a környező falvakból a városokba bejáró bábák esetében, az utóbbit pedig többnyire a tiltott szerekkel házaló kuruzslók követték el.

Az igen terjedelmes IV.§ első része a szabálysértési eljárás rendjével foglalkozott. Elsőfokú hatóságként az eljárást a vármegyék és szabad királyi városok magisztrátusai folytatták le. Párhuzamosan a Helytartótanácsot és annak Egészségügyi Bizottságát is megnevezi a rendelet, azonban arról nem tesz említést, hogy ezek másodfokú hatóságok lettek volna. Amennyiben azonban az első fokon eljáró hatóságtól nem várható az ügy tárgyilagos megítélése, azt szolgálati úton – a Helytartótanácsra és a Királyi Kancellárián keresztül – közvetlenül az uralkodóhoz kellett felterjeszteni „...hogyan ezután az előterjesztett ügyben Legfelsőbb döntés születne”.

Az egyes szabálysértési alakzatokat az orvosok, sebészmesterek, patikusok és bábák részére összeállított foglalkozási utasítások tartalmazták. Túlzottan általános megfogalmazásukat később az 1773. évi Kiegészítés pontosította. Bizonyított szabálysértés esetén a GNRS – a visszaesőket is számításba véve – a büntetést három fokozatban állapította meg. Első alkalommal a szabálysértők „...részesüljenek nyomatékos figyelmeztetésben, visszaesés esetén pénzbüntetést szenvedjenek, de ha harmadszor is rajtakapják őket, megtorlásoként, ha alkalmazásban vannak, hivataluktól és szolgálatuktól is megfosztásának, minden kegyelem és megbocsátás reménye nélkül”. Amennyiben az elkövetők hivatalt nem viselnek, az első két fokozat változatlan marad, azonban miután a harmadik fokozat értelemszerűen nem alkalmazható, ezért „...a harmadszori büntetést, bölcs megfontolás alapján, testi fenyítésre kell átváltoztatni”. A pénzbüntetéseket a magisztrátusok az Államkincstárba továbbították és a testi fenyítések végrehajtása is a hatáskörükbe tartozott.¹³²

¹³² Utóbbiak részletezését lásd a Kommentároknakban!

Orvosokkal szemben a GNRS hivatalból történő azonnali elmozdítást rendelt el, ha nem igazolják, hogy honosították a diplomájukat, vagy azt bel-földi(nek számító) egyetemen szereztek. A foglalkozási szabályok „pozitív” módon írják le a kötelezettségeket, mindenféle „fenyegetés” nélkül. Ennek elvi okát a jogalkotó a VIII.§-ban tételesen is megnevezi: „...elvárható az orvosi művészet követőinek törekvése, hogy hivataluk ellátásában tartsák távol az önös érdek kártékony érvényesítését, és a csalárd tanácsadást, egyben egyöntetű szándékkal minden erejükkel azon munkálkodjanak, hogy helyesen járjanak el kötelelességeik teljesítésében”. Egyetlen kivétel mégis található a Kiegészítés 12.§-ában, amely szerint „...egyetlen orvosnak sem megengedhető, hogy a patikussal titkos egyezséget kössön, és a recepteket elváltoztatott néven, vagy szokatlan szavakkal, a beteg kárára írja fel, és az így szerzett hasznot a patikussal megossza”. Amennyiben ez bizonyossá válna, a hatóság köteles bevonnai az orvos működési engedélyét. Arról ugyan nem szólt a GNRS, hogy a szabálysértések büntetésénél minden esetben kötelező volna a három fokozat betartása, a fenti esetben azonban egyértelmű, hogy bizonyított elkövetés esetén közvetlenül a harmadik fokozatot kell alkalmazni.

Sebészmesterekről meglehetősen szűkszavúan ír a GNRS, és tiltó rendelkezést sem tartalmaz, csupán a kötelelességek tételes felsorolását. Ezzel is magyarázható, hogy a Kiegészítés részletesebben foglalkozik a szakma szabályozásával. Tiltja, hogy a mesterek belső kezeléseket végezzenek, ha orvos is működik az adott területen, és külön nyomatékkal hívja fel a figyelmet az élet és testi épség elleni bűncselekmények tisztázása során végzett szakértői tevékenységre. Bár a normaszöveg erre tételesen nem utal, a sebészmestert bizonyára nem szabálysértési eljárásban vonták felelősségre, midőn a GNRS úgy rendelkezett, hogy „...kemény büntetésben fog részesülni, különös tekintettel azon esetre, amelyben hagyta magát elvakítani különböző ígérek és ajándékok által”. Új szabálysértési alakzat vonatkozik a céhek helyett (mellett) minden járásban (*districtus*) létrehozott sebészeti grémiumok vezetőire. Amennyiben fél-évenként nem küld jelentést a tagok körében bekövetkezett személyi változásokról a *protomedicus*-nak,¹³³ 12 birodalmi tallér pénzbüntetésre ítélik (21.§). Inkoherens módon, általában a lakónépesség is ebben a részben szerepel (19.§) 20 dukát pénzbüntetéssel,¹³⁴ ha olyan sebészhez fordul, aki nem tagja a területileg illetékes grémiumnak.

Leginkább részletes módon a GNRS és a Kiegészítés is a patikusokkal foglalkozik. Az előbbi II.§-a általában azt fogalmazza meg, hogy aki bármilyen formában ellenszegülne a hivatalos gyógyszerkönyvben lefektetett normáknak „...a vétkesség súlyának megfelelően... pénzbüntetést, vagy testi fenytést lesz kénytelen elszenvedni”. Jóllehet, az V.§ tételesen nem utal erre, a

¹³³ A Magyar Királyságban az első *protomedicus*-t 1786-ban nevezték ki, addig a jelentéseket a Helytartótanács Egészségügyi Bizottságához kellett küldeni.

¹³⁴ Ez több mint 80 forintnak felelt meg, ami súlyos pénzbüntetésnek számított.

gondatlanul kitisztított edényekben visszamaradt anyagokból keletkező mérgezéseket nem szabálysértésként, hanem élet és testi épség elleni bűncselekményként kezelték. Hasonló lehetett az elbírálása „a legszigorúbb büntetés terhe mellett” – tulajdonképpen bűnsegédi minőségben – annak az esetnek is, amelyben a patikus magzatúzó vagy mérgező anyagokat adott ki olyan vevőknek, akik nem tudták felmutatni az orvos előzetes írásbeli engedélyét (Kiegészítés, 9.§). Határeset lehetett – „amennyiben ez lehetséges” megjegyzéssel – a patikai készenlét ügye, különös tekintettel a járványos időkre, hogy „...a betegségek elleni szerek kiszolgálása kapcsán senki se legyen vádolható késedelemmel” (IX.§). A Kiegészítés – a GNRS hármaskör alapján – részletesen tárgyalja a patikus felelősségét a patikában készletezett szerek állapotával kapcsolatban (5.§). Első alkalommal, amennyiben „...az ellenőrzés valamilyen romlott, vagy nem megfelelő anyagot találna, az a helyszínen megsemmisítendő, és ezzel együtt a patikus részesüljön a legsúlyosabb szóbeli figyelmeztetésben”. A szövegkörnyezet alapján ezt a physicus-doktor közvetítette. Második alkalommal a magisztrátus „arányos pénzbüntetés”-t szabott ki. Harmadik alkalommal a patikát néhány hónapra, vagy véglegesen is bezárhatta. Megjegyzendő, hogy a reáljog alapján ez a büntetés gyakorlatilag a patikus önálló pályafutásának végét is jelentette. Azokat a vezető patikus segédeket, akik mások reáljogú patikáját üzemeltették, és nem tanúsítottak kellő gondosságot, alkalmatlannak minősítették a szakma gyakorlására, és a diplomájuktól is megfosztották őket (6.§).

A felvilágosult abszolutizmus szellemében a Kiegészítés az egyházi szervezeteket is megbüntette, amennyiben patikai ügyekben szabálytalan működést folytattak. Uralkodói kiváltságuk alapján, az irgalmas-rendi patikák a közforgalmú ellátásban is részt vehettek, de csak abban az esetben, ha vezetőként államilag vizsgáztatott patikust tartottak (7.§). Az összes szerzetesrend tagjait, ha a kolostorok falain kívül patikusi vagy más gyógyítói munkát végeztek, esetenként 100 dukát pénzbüntetéssel¹³⁵ sújtották (8.§).

Bábák esetében a fentiekben már többször említett élet és testi épség elleni cselekmények álltak az előtérben, azonban a jogszabályok tételes szabálysértési elemeket is tartalmaztak. Például a GNRS IV.§-a előírta, hogy szülésvezetés közben „...ne vonakodjanak kellő időben kikérni az orvosok tanácsát, ha az a veszély miatt elengedhetetlen, mert azokat, akik a tanácskérést elmulasztják, azonnal el kell távolítani az állásukból”. A VII.§ arra utalt, hogy a magzatelhajtásban való érintettség több fokozatban fordulhat elő, a szóbeli tanácstól a tevőleges közreműködésig. Ennek megfelelően a felelősségre vonás a hivatalból való elbocsátástól a halálbüntetésig terjedhetett. A Kiegészítés 26.§-a alapján egyértelműen bűncselekménynek minősült, ha a bába újszülötteleket cserélt ki, vagy egy újszülöttet (pl. egy elhalt magzat helyére) becsempésztett.

¹³⁵ Ez átszámítva több mint 400 forint volt, ami hatalmas összegnek számított. Ennyi volt akkoriban a legjobban fizetett vármegyei physicus-doktorok évi fizetése.

Az egészségügyi szolgáltatások terén meglehetősen zavaros volt és gyakran változott azoknak a személyeknek a megnevezése, akik csak eseti engedélyt kaptak, vagy illegálisnak minősültek. Esetileg engedélyezett vándorgyógyítókkal (szemészek, kőmetszők, fogászok) kapcsolatban a XVIII. század utolsó harmadára már megszilárdult az a felfogás, hogy lehetőség szerint meg kell szüntetni a működésüket. Jellemző, hogy az 1773. évi Kiegészítés bevezetője után az 1.§ ennek kinyilvánítását tartotta a legfontosabbnak: „császári-királyi örökös tartományaikban és országainkban egyszer és mindenkorra felszámolandó minden vásári kikiáltó, vajáros, végbél-orvos, vándor sebész, foghúzó, terjék-, és orvosságos zugkereskedő működése”. Ez a felsorolás sem szüntette meg azonban azt a bizonytalanságot, amely az összes mértékadó jogszabályt jellemezte az 1685-ös porosz Ediktum-tól kezdődően.

Az 1685-ös Ediktum szerint „...rendzavarók, csalók és sarlatánok, stb., vagyis egyáltalán mindazok, akik nem az orvoslás mesterségéhez tartoznak, semmilyen türelmet nem élvezhetnek, nemkevésbé egyes vénasszonyok, áldásosztók és mások, akik nem helyénvaló, varázslásra használatos, babonás, vagy egyáltalán ismeretlen szerekkel dolgoznak, kúrákat folytatnak és vizeletet vizsgálnak, és tanácsokat osztogatnak, tehát az ilyen személyek működése nem engedélyezhető, tekintettel az elmaradhatatlan kemény büntetésre”. Figyelemre méltó, hogy az 1725-ös Ediktum a listát tovább bővítette: „orvosi tanulmányok folytatóinak, mindenféle prédikátornak, mind a városokban, mind a tartományok más helyein, alkimistáknak, orvosság keverőknek, szeszégetőknek, és bármely foglalkozás megzavaróinak, zsidóknak, pásztoroknak, megbüntetett orvosoknak, vénasszonyoknak és áldás-osztóknak, engedély nélküli varázsló vagy babonás szerek használata esetén tilos bármilyen belső vagy külső kezelés folytatása, vizelet megsejmlélése után tanácsok adása, saját készítésű szerek árusítása, mert mindez következetes és kemény büntetést fog maga után vonni”.

Különösen azt kell kiemelni, hogy az Ediktum az egyetemi hallgatókat és az eltiltott orvosokat is megemlíti. A Prágai Rendtartás az „engedély nélküli zugorvoslásokról, vénasszonyokról, kuruzslókról, csavargókról, pásztorokról, hóhérokról, és kutyapécékről” rendelkezik, majd még egyszer visszatér a kuruzslókra és sarlatánokra.¹³⁶ Végül az 1770-es Birodalmi Főszabályzat már csak a sarlatánokat és csavargókat említi. Ehhez képest a Kiegészítés fentiekben idézett része újra bővítettebben fogalmaz, bár valószínű, hogy a jogalkalmazók a gyakorlati munkában a tételes felsorolás helyett a kizárásos elvre támaszkodtak. Azokat sorolták illegális kategóriába, akik az orvosokon, sebészmestereken, patikusokon, bábákon és vándor árusokon (olejkárokon) kívül semmiféle engedéllyel nem rendelkeztek.

¹³⁶ 1. fejezet 12–13.§

BEVEZETÉSI FOLYAMAT ÉS A KÖZVETLEN KÖVETKEZMÉNYEK

A HELYTARTÓTANÁCS SZEREPE A GNRS HATÁLYBA LÉPTETÉSÉBEN

A GNRS hatályba léptetéséről először a Magyar Királyi Helytartótanácsához egy Bécsben 1770. március 21-én keltezett levelébe foglalt uralkodói utasítás rendelkezett.¹³⁷ Mária Terézia utasításait a Magyar Királyi Kancellária készítette, és egyben ellenjegyezte is a „Legfelsőbb” aláírásokat. A GNRS bevezetésének tárgyában hét latin nyelvű levél készült. Ezek közül egyik sem eredeti példány az Magyar Országos Levéltár anyagában, hanem a Helytartótanács egykorú irodai másolata, ezért a megszólításokat mindegyikben erősen rövidítették.¹³⁸ Ezek közül a „Fenséges Herceg” a nádorra, vagyis a Helytartótanács elnökére vonatkozik, akit a „Fenség” megszólítás az uralkodócsaládhoz való tartozás jogán illetett meg. „Kedvességtek és Hűségtek” címen a levelekben a Helytartótanács tagjai szerepelnek.

Érdekes, hogy az első levél csak második helyen említi a Főszabályzatot, mivel főként a halottakkal kapcsolatos teendők és más „egészségi elővigyázatossági szabályok” bevezetéséről rendelkezik. Ez utóbbiakról szóló utasításokat Bécsből, a katonai igazgatás vonalán gróf Pálffy Lipót (1716–1773) főhadparancsnok részére is megküldték, aki ezekről a szabályokról tartalmi összefoglalót ad abban a német nyelvű levelében, amelyet május 2-án kelteve küldött a Helytartótanácsnak. Pálffy jelzi a levél záró részében, hogy értesítést vár a további intézkedések megtétele érdekében.

A magyar igazgatási kar vezetői mind tisztában voltak azzal, hogy a halottakról szóló egyes intézkedések hatályba léptetése rutinszerű eljárás keretében fog történni. Ezzel szemben a Magyar Kancellária nyilvánvalóan előre látta, hogy a Főszabályzat bevezetése a közjogi problémák miatt időigényesebb folyamat lesz, az uralkodó ezért eleve úgy rendelkezett, hogy az „...amilyen gyorsan csak lehetséges, ugyancsak hatályba léphessen”. Addig is azonban a Helytartótanácsnak tudomásul kellett vennie, hogy „alázatos véleményét” a legrövidebb időn belül elő kell terjesztenie.

A visszajelzésről sajnos nem maradt fenn levéltári anyag, azonban az április 25-én kelt újabb utasításból kitűnik, hogy a két időpont között a Főszabályzat ügyében gyakorlatilag semmi nem történt. Ezúttal a Helytartótanács a levél mellékleteként egy példányt kapott a *Hauptsanitätsnormativ*-ból, és Mária Terézia kész tényként közölte annak magyarországi bevezetését. Némi türelmetlenségre enged következtetni, hogy a levél szerint „...ugyanaz a Szabályzat,

¹³⁷ A forrásra történő pontos hivatkozást, a levél teljes szövegét, és a magyarországi alkalmazással kapcsolatos összes további királynői utasítást (levelet) is a Függelék tartalmazza.

¹³⁸ A leveleket lásd a Függelékben!

amely legalább is a német örökös tartományokban néhány napon belül alkalmazásba vétetett, a már említett Magyar Királyságban és csatolt részeiben is, a megfelelő szövegrészeket behelyettesítvén, amilyen gyorsan csak lehetséges, alkalmazhatósá tétessék a bevezetésre.” Minden félreértés elkerülése végett, ezután részletes felsorolás következik az elvégzendő feladatokról. Jellemző a részletességre, hogy „...a szülészeti használatra összeállított Crantz-féle könyvecske is tudomásul vétessék, amelyet Veszbremy István már magyar nyelvre fordított, és 1766-ban ezen nyelven nyomtatásban is megjelent Debrecenben...”. Teljesen nyilvánvaló, hogy a mélyen vallásos, római-katolikus királynőnek fogalma sem volt arról, hogy a kálvinista Weszprémi a fenti „könyvecskeből” a szükségkeresztelésre vonatkozó összes utalást gondosan kigyomláta. Végül a levél kifejezetten sürgetően azzal zárul, hogy a Helytartótanács amilyen gyorsan csak lehetséges, „a közlendők visszaküldésével” felterjesztést késszítsen, ezúttal mindenféle idővesztés nélkül.

Bécsben ezután még mindig azt érzékelték, hogy semmilyen érdemi esemény nem történt, ugyanis a május 21-én kelt újabb levél gyakorlatilag az előző tartalmát ismételte. Bizonyos tekintetben a magyar aggályok méltányolására utal, hogy a Főszabályzat adaptálása kapcsán nem a „megfelelő szövegrészek behelyettesítését” olvashatjuk, hanem azt, hogy „...az mielőbb hozzáigazíttassék az említett Királysághoz és csatolt részeihez”.

Időközben a Helytartótanács Egészségügyi Bizottsága május 19-én tartotta meg azt az ülést, amelyen nyugtázta „...Legszentségesebb Őfelségének folyó év március havának 21. napján kiadott kegyes leíratát”, továbbá „...ugyancsak kézhez vétetett egy másik, április 25-én megírt kegyes Királyi leirat, amelynek értelmében a *Generale Normativum in Re Sanitatis*-t, mind a Császári-királyi belső tartományok egészségi állapotának megőrzésére, mind a határvonalakon fekvő külső tartományokban bevezetendő óvintézkedések tekintetében erre a Királyságra is ki kell terjeszteni”.¹³⁹ A Bizottság szerint mindkét tárgyban alapos megfontolás szükségeltetik, ezért úgy határoztak, hogy az egész iratanyagot haladéktalanul átadják véleményezésre „az egészségügyi társulnők tanácsos úrnak”. Az elkészült vélemény birtokában „...ezen legengedelmesebb Bizottság nem fog késlekedni annak áttekintésével, és a dolgoknak belső, sőt köztes állásáról legalázatosabban beszámol Legszentségesebb Őfelségének”. Nevezett egészségügyi tanácsnok úr (a jegyzőkönyv írásmódja szerint) Sgolanics József volt, aki tehát egyértelműen nem lehetett szerzője a május 19-én német nyelven kézhez kapott teljes Főszabályzatnak.

Skollanics József¹⁴⁰ a munkát nyilvánvalóan már 1770. június 16. előtt elvégezte, ugyanis a június 16-án küldött újabb uralkodói levél arra utal vissza,

¹³⁹ Protocollum Commissionis Oeconomico Mixtae in Re Sanitatis ordinata; Circa Benigna Normativa in Re Sanitatis observanda cum Domino Sanitatis Medico et Consiliario pro depromendis Reflexionibus communicanda (MOL-HL C 37 Acta 141)

¹⁴⁰ ez a neve helyesen leírva (–a szerk. megj.)

hogy a Kancelláriához megérkezett a Helytartótanács felterjesztése az Egészségügyi Főszabályzatról „...Sgolanics [Skollanics] tanácsos és orvos, egészségügyi bizottsági ülnök elővezetett észrevételeivel”. Ezek az észrevételek a helytartótanácsi iratcsomóban található „Orvosi vélemény” (*opinio medica*) című, másolatban elfekvő összeállításnak felelnek meg, amelyet külzetének tanúsága szerint később a Bizottság július 14-én megtartott ülésének jegyzőkönyvéhez csatoltak. Skollanics észrevételeket fűz az eredeti Főszabályzat orvosokról, sebészmesterekről és bábákról szóló részéhez, de nem nyilatkozik a patikusokról, és ennek semmiféle magyarázatát nem adja. A Vélemény orvosi szakmai részét, terjedelmesen és gondosan taglalva, Bécsben nyilvánvalóan érdektelennek tartották, hiszen a szakmai részletekkel Gerard van Swieten és a *Hauptsanitätsnormativ*-ot előkészítő többi orvosok is tisztában voltak. Igazgatási szempontból azonban az anyagból három lényeges elemet érdemes kiemelni. Skollanics a Helytartótanács kizárólagos illetékességét hangsúlyozta az orvosok diplomájának honosításával és működési engedélyük kiadásával kapcsolatban, ismét előhozta az 1755-ös *Planum Regulationis in Re Sanitatis*-ban megemlített, de egyszersmind elfektetett orvosi díjtáblázat kérdését, végül a Főszabályzattal ellentétes megoldást javasolt a sebészmesterek vizsgáztatásában.

Jogszabályilag az első kérdésben Skollanics maga mögött tudhatta Mária Terézia már idézett 1756. július 29-én kiadott rendeletét, amely szerint a többi között „külföldi” orvosok a Magyar Királyságban csak akkor vehetők alkalmazásba „...ha előzetesen Pozsonyban megjelentek a Mi orvosunk és egészségügyi tanácsosunk, Berbeg Károly színe előtt, aki őket tudományukból és gyakorlottságukból megfelelően levizsgáztatta, majd részükre az érvényes bizonyítványt kiadta”. Ezzel szemben az eredeti Főszabályzat a nem örökös tartományi egyetemen szerzett diplomával rendelkező orvosoknak ezen egyetemen vizsgakötelezettséget írt elő, honosítás és működési engedély kiadása céljából. Skollanics erre úgy reagált, hogy „ezen kegyes paragraphus rendelkezésének kiegészítéséhez mindenek előtt az szükségeltetik, hogy a Királyság határain belül orvosi praxist folytató orvosok személyes jogállásáról a Nagyméltóságú Királyi Helytartótanács intézkedjék...”. A mondat befejező állítmánya (*cognitus sit*) kínosan kerüli mind a vizsgáztatás, mind az approbáció említését. Tulajdonképpen ezzel a válasszal kezdődött el az a kötérlhúzás Bécs és Pozsony között, amelynek végül is a GNRS-ben módosított 1.§ lett az eredménye.¹⁴¹

Orvosi díjtáblázat kérdésében a VII.§-hoz fűzött vélemény tételesen is megnevezi a Porosz-Brandenburgi Taxát,¹⁴² és annak teljes latin fordítását adja, az eredeti összegek feltüntetésével. Skollanics szerint „mint ahogyan rút és dicstelen dolog az orvosnak a beteggel a kezelés áráról alkudoznia, úgy méltóságához illőnek kell elfogadni, hogy fáradságos munkájáért és tudományának elismeréseként egyenlő és méltányos díjazásban részesüljön”. Miután

¹⁴¹ Lásd a Kommentárok között!

¹⁴² Taxa von denen Medicis, Porosz Ediktum 1725. 32. számú melléklet.

a bécsi adminisztráció korábban is elzárkózott bármiféle díjtáblázat bevezetésétől, természetesen ezt a javaslatot is elutasította. Annyiban azonban mégis érdemes a Taxát megemlíteni, hogy magyar részről hajlandóság mutatkozott az orvoslás porosz mesteremberi felfogásának és értékrendjének átvételére. Skollanics javaslata szerint az orvosok tipikusan 1–2 tallér fizetségben részesülnek a munkájukért. Jellemző, hogy a legmagasabb összeget, 4 tallért „holttest szemlézéséért és megnyitásáért, a bűz és más számos kellemetlenség miatt...” kapták volna. Ugyanakkor a poroszok egy sebészmasternek például 20 tallért is megadtak „darabos csonttöréssel járó seb gyógyításáért, ha az nagyméretűnek és veszélyesnek mutatkozott”.

Sebészmasterek vizsgáztatásában a Vélemény tudomásul veszi az eredeti Főszabályzat álláspontját, de kerüli az eljárás kizárólagos értelmezését. A Főszabályzat szerint sebészmaster csakis abban az esetben kaphat engedélyt szakmájának gyakorlására, ha vizsgát tett az örökös tartományok valamelyik egyetemén. Skollanicsnak a sebészmasteri utasítások 1.§-ához előterjesztett szövegszerű változata szerint „azoknak a sebészmastereknek a vizsgáztatása, akik egyik örökös tartomány orvosi karán sem tettek vizsgát, a vármegyék vagy városok orvosaira tartozik, és az általuk adott tanúsítvány nélkül egyetlen sebészmasternek sem engedélyezhető a szakma gyakorlása”. A rugalmatlan bécsi adminisztráció semmilyen változtatást nem engedélyezett a GNRS hatályos normaszövegében. Hozzá tartozik azonban a kép teljességéhez, hogy három év múltán az 1773. évi Kiegészítés már engedett a szigorúságból, hogy segítse a Birodalom periférikus területeinek ellátását. A 23.§ szerint „azokban az örökös tartományokban és országokban, amelyek mindegyik egyetemtől távol fekszenek, a kisebb helységekből olyan sebészmasterek és bábák is alkalmazásba vehetők, akik csak az Egészségügyi Bizottság által, és a tartományi vagy országos protomedicus egyetértésével felhatalmazott vidéki fizikus-doktornál vagy sebésznél vizsgáztak...”

Az Egészségügyi Bizottság, nyilvánvalóan a fentiekben már említett, 1770. június 16-án kelt újabb türelmetlen sürgetés hatására július 14-én újabb ülést tartott,¹⁴³ amelyen a GNRS magyar részről készített szövegtervezetét véglegesítették. Ebből a tervezetből a jegyzőkönyvhöz csatolva csak az orvosok és sebészek részére készített foglalkozási szabályok maradtak fenn.¹⁴⁴ A szöveghű latin fordításban csak az 1.§-ok különböznek az eredeti német szövegeztől. Ezeket úgy tekinthetjük, mint a magyar fél végső ajánlatát (alázatos kérését) a nemzeti szuverenitás kifejezésére az engedélyezési eljárásban. A Skollanics-féle Vélemény homályos megfogalmazása helyett, orvosok esté-

¹⁴³ Protocollum Commissionis Oeconomico=Mixtae in Re Sanitatis ordinata, die 14. Julij Anno 1770 celebrata, Circa Generale in Re Sanitatis Normativum, in Regno hoc quoque introducendum, et instructiones pro Chirurgis, Pharmacopolis, et Obstetricibus extradandas, depromptum (MOL-HL C 37 Acta 141)

¹⁴⁴ Az irat külzetén a feljegyzés: Instructio in Re Sanitatis pro Medicis et Chyrurgis circulariter publicata (egyéb azonosító adat nincs) MOL-HL C 37 Acta 141.

ben a javaslat a hatályos jogszabály szerinti álláspontot védelmezi: „egyetlen orvos sem bocsátható az orvosi foglalkozás gyakorlására, hacsak nem rendelkeznék valamely örökös tartomány orvosi fakultással is ellátott egyetemének doktori fokozatával, vagy Pozsonyban az egészségügyi tanácsnok és orvos előtt szabályszerűen nem vizsgázott volna, alkalmasnak találtatva, az 1756-ban kiadott Kegyes utasítás értelmében.” Más kérdés, hogy Mária Terézia új rendelete pontosan az ilyen régebbi és korszerűtlen szabályok helyett akart egységes rendet teremteni a Birodalom országaiban és tartományaiban. Sebészmesterek esetében a Skollanics-féle vélemény úgy módosul, hogy az örökös tartományi egyetemek vizsgaeredményével nem rendelkező sebészmestert nem a törvényhatóságok orvosa, hanem a pozsonyi Egészségügy Bizottság orvos tanácsnoka vizsgáztatja.

Az a levél, amely ezután, szeptember 17-én érkezett a Bécsi Udvarból, meglehetősen nyugtázta, hogy a Helytartótanács elvégezte a kiadott munkát. Mellékelve a Magyar Kancellária a GNRS „felülvizsgált és elfogadott” teljes szövegét is visszaküldte azzal az utasítással, hogy „...az mielőbb nyomdába adassék, majd ennek végeztével a Magyar Királyságban haladéktalanul közhírré tétessék, továbbá a Főszabályzat 300 nyomtatott példánya Felsőgünnnek legalázatosabban felterjesztessék.” Erre a 4378. szám alatt iktatott levélre mint királyi utasításra hivatkozva született meg a 4698. számú helytartótanácsi határozat, amely végül október 4-én a magyar jogrendbe iktatta a *Generale Normativum in Re Sanitatis*-t.

Azt hihetnők, hogy a Rendelet körül ezzel befejeződött a hivatali kötéltűzés, azonban hat hét múltán, október 29-én újabb leirat érkezett a Helytartótanácsához. Mária Terézia ezúttal azt közölte, hogy a magyar hatóságok nem tekinthetik bevégezettnek a munkát azáltal, hogy a GNRS jogerőre emelkedett, ugyanis „...az Egészségügyi Szabályzat latin nyelven elkészített példányát folyó év szeptember 17-én kegyes üzenetünkkel avégből küldtük meg Kedvességteknek és Hűségteknek, hogy Királyi Helytartótanácsunk a közzétételhez szükséges nyomtatott példányokat elkészíttesse, és ezekből 300-at ide visszaküldjön, mivel a körülményekből kifolyólag kiváltképpen szükséges, hogy a nevezett jogszabály mielőbb kihirdetésre kerülhessen.” Teljesen világos, hogy a magyar hatóságokkal ellentétben a Bécsi Udvar a „kihirdetést” nem formális jogi aktusnak tekintette, hanem olyan gyors és érdemi tájékoztatásnak, amely révén a legrövidebb időn belül valamennyi helyhatóság tájékozódhat a Rendelet teljes szövegéről.

Az újabb sürgetés hatására ismét mozgásba lendült a hivatali apparátus, és amint azt a GNRS bevezetése tárgyában küldött utolsó, 1770. november 26-án Bécsben kelt levél is igazolja, november 6-ra készültek el a nyomtatott példányok. Elképzelhető, hogy zavarok adódhattak a nyomdai munkában, ugyanis egyes darabok címlapjának fejlécére a Habsburg címer, másokra a magyar címer került. Hét eredeti példányt ma is őriz a Magyar Országos Levéltár, négyet az előbbi hármat az utóbbi változatban. A Habsburg-címeres

példányok egyébként más betűtípussal készültek, mint a magyar címeresek. Ráadásul az egyik – nyilvánvaló nyomdai hibaként – a patikusokról szóló részt kétszer is tartalmazza. A nyugtázáson kívül azonban a királynő ismét újabb feladatot adott a Helytartótanácsnak. A helyhatóságokat arra kell kötelezni, hogy a nyomtatott példányok birtokában „...rendelkezéseket hozzanak a Főszabályzat végrehajtására”. Ismervén a magyar adminisztráció munkastílusát, „...Kedvességteknek és Hűségteknek nyomatékos jóindulatunkkal elrendeljük, sőt megparancsoljuk, hogy az utóbbiakkal kapcsolatban a szükséges visszaigazolásokat bekérjék, majd miután beérkeztek, azokat Királyi Felségünknek alázattal ismertessék.”

VÁLASZOK ÉS INTÉZKEDÉSEK A HELYHATÓSÁGOK RÉSZÉRŐL

Függetlenül az uralkodó, a Magyar Királyi Kancellária és a Helytartótanács eredeti szándékától, a helyben hozandó „rendelkezéseket” a törvényhatóságok meglehetősen szabadon értelmezték. Tették ezt annak ellenére, hogy az orvosok, sebészmesterek, patikusok és bábák tekintetében a GNRS teljesen egyértelmű utasítást adott, miszerint az „...alábbiakban közreadandó hivatali foglalkozási szabályokat, mindegyikük számára, bárhol is működjenek, a helyben beszélt nyelven ismertessék...”¹⁴⁵ Gyakorlatilag ezt másképpen nem lehet értelmezni, mint úgy, hogy – az egységesség és a szöveghűség értelmében – a Helytartótanács Egészségügyi Bizottsága elkészíteti a fordításokat, és küldi a helyhatóságoknak. Mégsem ez történt, pedig már a Torkos-taxa is országosan egységes szabályozásban gondolkodott, 1745-ben. Mindegyik helyhatóság a saját területén különböző (rövidített, kivonatolt, kiegészített) változatokat készített. Orvosoknak nem kellett fordítani a latin szöveget, patikusoknak kötelező volt a szakmai latin ismerete, sebészek között azonban már korántsem volt ilyen kedvező a helyzet. Tekintettel azonban arra, hogy valamennyien „hivatal viselő” embernek számítottak, elvileg ismerniük kellett a hivatali érintkezés nyelvét. Jóllehet a bábák is „hivatal” láttak el, részükre nemzetiségi és magyar nyelvű fordításokat készítettek. Helybéli járványügyi intézkedésekre a GNRS és az uralkodói utasítások sem adtak egységes eligazítást. Ezeknek a terjedelme és színvonala a vármegyék és szabad királyi városok physicus-doktorainak szakmai felkészültségétől függött.

A helyhatóságok válaszleveleit az Magyar Országos Levéltárban a Helytartótanácsi Levéltár C 37 Acta Sanitatis 141. számú iratsomója tartalmazza. Külalak, írásminta, tárgyszerűség, terjedelem és a mellékletek száma, illetve minősége alapján jelentős különbségeket állapíthatunk meg az egyes helybéli igazgatási apparátusok között. Egyáltalán nem tekinthető véletlennek, hogy a legszínvonalasabb anyagot Pest vármegye küldte, ahol a két physicus-doktor

¹⁴⁵ I. rész, Bevezető, IV.§

közül az egyiket Veza Gábornak (1728–1799) hívták. Vezát később, amikor 1786-ban ezt a tisztséget Magyarországon is bevezették, az ország első protomedikusává nevezték ki. A levél mellékletei közül elsősorban a sebész-mesterek, patikusok és bábák részére készített foglalkozási utasításokat kell kiemelni. Járványügyben a legszínvonalasabb anyag Pozsony szabad királyi városból érkezett. Ezt a mellékletet, élete utolsó évében, Torkos Justus János írta. Különben a teljes iratcsomóban ez az egyetlen olyan részletes leírás, amelyből pontos képet alkothatunk arról az eljárásrendről, amely önkormányzati járványügyben az 1770-es éveket jellemezte.

A legrövidebb válaszlevelet – mindösszesen hét sorban – Trencsén vármegye küldte, amelynek szakmai része csupán arra szorítkozott, hogy a GNRS egy példányát a további teendők intézése céljából átadták a vármegye physicus-doktorának. Máramaros vármegyét azért kell külön megnevezni a törvényhatóságok között, mert itt volt az egyetlen olyan határmenti vesztegintézet, amely a Magyar Királyi Helytartótanács fennhatósága alá tartozott. Ennek megfelelően a vármegye a nyomtatott példányt az intézetnek is megküldte, és a vezetőket az új formula szerinti hivatali eskü letételére kötelezte.

Helybéli járványügyi intézkedések

A GNRS II. része csak a szárazföldön zajló távolsági kereskedelemnek és utasforgalomnak azzal a szakaszával foglalkozott, amely a határszolgálatot érintette. Erről viszont egyes esetekben kifejezetten aprólékos leírásokat is találhatunk a normaszövegben. Például a határmenti kiskereskedelmi forgalmat illetően „...ez a kölcsönös kereskedelmi gyakorlat a hét egyetlen napján, csütörtökön folytatható, midőn a fent nevezett átvételi helyek nyáron reggel 5 órától este 5 óráig, télen reggel 8 órától délután 4 óráig használhatók, más napokon vagy órákban azonban állandóan zárva tartandók”.¹⁴⁶ Ráadásul a továbbiakban még azt is megtudjuk, hogy minden csütörtökön nem az összes „fent nevezett átvételi helyek” tartanak nyitva, hanem mindig csak egy-egy, az előre megadott havi forgórendszer alapján.

Miután a GNRS nem adott útmutatást arra nézve, hogy mi történjék a kereskedőkkel, az árukkal és az utasokkal, ha az útjukat már az ország területén folytatták, erről az egyes önkormányzatok rendelkeztek. A helytartótanácsi levéltári anyagban Torkos Justus János német nyelvű írásos anyaga tulajdonképpen egy helyi rendelettervezet volt, amelyet a városi magisztrátus léptetett hatályba. Jellemző a szakmai gondosságra és felkészültségre a tervezet világos rendszerezése és tagoltsága. Külön bevezetőből és ezt követően első, illetve második részből állt, továbbá az első részen belül négy, a második részben három bekezdésből.

A bevezető az alapelveket foglalja össze: az intézkedések célja kettős, egy-

¹⁴⁶ II. rész. IV. fejt. XV.§, 4. bek.

felől a járvány távoltartása, másfelől a már kitört járvány megfékezése. Torkos szerint „mindazon szükséges és üdvös rendelkezések, amelyek bármely mindenkori ragályos betegség esetén követendők, kiváltképpen azt a célt szolgálják, hogy a város lakói mentesüljenek a járványos miazmáktól. Mindazonáltal, ha már megjelent volna a ragály, meg kell jelölni az ellene való szereket, hogy a betegség gyógyíthatóvá, és a továbbiakban elháríthatóvá váljék”.

Az első rész rendészeti intézkedéseket tartalmaz. Ezek közül a legfontosabb a járványügyi biztosok kinevezése a magisztrátus által. A biztosok a város határában megállítják és megvizsgálják a betérni kívánó utazókat és kereskedőket, utóbbiakat a portékáikkal együtt. Ellenőrzik a személyekről és árukról kiállított egészségügyi passzusokat, amelyek a fentiekben már részletezett intézkedések alapján 1769-től egységesek és térítésmentesek voltak az egész Birodalomban. Árukat illetően Torkos doktor a frissen kézhez kapott GNRS-re hagyatkozik: „egyebekben mindazon portékák, amelyek mentesek a ragálytól, kivétel nélkül megtalálhatók abban a rendelkezésben, amelyet a Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanács küldött a Tekintetes Magisztrátus részére”. Előfordulhat, hogy a határon letöltött és passzussal igazolt vesztegzár ellenére, az utazók vagy a kereskedők az ország területén belül szereznek valamilyen betegséget. Ha ilyen beteget találnak a biztosok az ellenőrzés során, azt akkor sem engedik be a város területére, ha életveszélyben volna. „...hanem egy ilyen célra rendelt és elkülönített veszteglő házban” kell elhelyezni. Itt szemléli meg a sebészmester, aki a további teendők elrendelése érdekében jelentést tesz a physicus-doktornak. Egyébként, ha minden elővigyázatosság ellenére bármikor „kiütéses betegségek” lépnének fel a városban, a betegeket azonnal el kell különíteni az egészségesektől, és haláluk esetén a koporsóba fektetett holttestet „mélyen a földbe ásva kell eltemetni”. Jellemző az utasítás részletességére, hogy „az ágyneműt, amelyben feküdt, gondosan el kell különíteni, azt senki más nem használhatja, sőt a betegség súlyosabb fozatában mindentestül elégetendő”.

A második rész általában a megelőzésről, illetve a megelőző és gyógyító szerekről szól. Összhangban a korabeli járványtani dogmatikával, a füstölögtetett megelőző szerek (borókafenyő, tömjén, fenyőgyanta, stb.) „...a levegőben terjedő, a melléképületekből, istállókból, pocsolyákból és más hasonlókból keletkező kigőzöléseket, amelyek rothadást képesek kiváltani, megtisztítják és elpusztítják.” Mindenképpen figyelemre méltó, hogy a tervezet a füstölésen túl a „házakban tartott tisztaság”-nak is legalább ilyen fontosságot tulajdonított. Diétetikai szempontból alapvető tanács volt, hogy „...éhgyomorral senki a házat el ne hagyja, egyebekben pedig „...minden ami zsír és húsféleség, alaposan megsózandó, és ecettel savanyítva kell megfőzni”. Amint az a GNRS vonatkozó részeiből is kiderül, az ecetnek általában jelentős védőhatást tulajdonítottak (ecetes lemosás, áztatás, gőzölés). A belsőleg fogyasztott alkohol is kedvező hatású, következőképpen „...bort és égetett szeszt bőven lehet fogyasztani, mivelhogy ezek igencsak hasznosak a vér erőteljesebb áramoltatásának előidé-

zésére”. Preventív szerként „...párás időkben angélika-gyökeret vagy kínafa kérget kell rágni, majd a fás részeket a végén kiköpni”. Érdekes, hogy ez utóbbiak nem tartoztak a „belsőleges megelőző szerek” közé, amelyek közül a citromlét és a vízzel elegyített „néhány csepp ásványi savat” érdemes kiemelni. Jellemző Torkos doktor tudományos szemléletére, és ezzel együtt hétköznapi pragmatizmusára, hogy „amulettek nyakba akasztása... kifejezetten nevetséges, viszont hasznos gyakrabban váltani az alsónemüket”.

Ezután a gyógyító szerek következnek – lévén, hogy elsősorban közigazgatási eljárási tervezetről van szó – minden szakmai részletezés nélkül. A szerek rendeltetése hármas fokozatban foglalható össze. Először „amennyiben csak lehetséges, el kell oszlatni a ragályos miazmát, és ki kell hozni a szervezetből.” Ha ez nem járna sikerrel, másodsorban arra kell törekedni, hogy „...a mizamát kellő időben a nyirokcsomók húzzák magukba”. Végül, azt kell elérni, hogy „...a pestises duzzanatok gennyedésnek induljanak”.

Ma szociális érzékenységnek neveznénk azt a javaslatot, amellyel Torkos doktor az előterjesztését zárja: „...mégis említést kell tenni azokról a többnyire nagy szegénységben élő emberekről, akik nem tudnak pénzt adni az orvosokért, így a Tekintetes Magisztrátusnak van módja dönteni arról, hogy részükre az orvosságot mint szükséges betegségi segélyt ingyenesen adományozza, és kiadatásáról rendelkezék”.

Végül említésre méltó még a „Tekintetes Törvényhatóságnak” címzett fenti tervezettel kapcsolatban, hogy azt 1771. január 5-re keltezték, Wespriemi István életrajzi gyűjteménye szerint azonban Torkos 1770-ben halt meg, Pozsonyban.¹⁴⁷ Ha Wesprieminek igaza van, az irat *post mortem* adatot tartalmaz, azonban ezzel a feltételezéssel szemben kétséget ébreszthet a tervezet egységes írásképe és a szerző aláírása.

Utasítások sebészmesterek, patikusok és bábák részére

Pest-Pilis-Solt vármegye válaszlevelének mellékletei tartalmazzák teljes terjedelemben olyan foglalkozási utasításokat, amelyek sebészmesterek, patikusok és bábák részére készültek. Veza Gábor összeállításából az első megtekintésre azonnal megállapítható, hogy jelentősen rövidebbek a GNRS megfelelő részeihez viszonyítva. A sebészmestereknek és patikusoknak készített változat latinul, a bábáknak szóló magyarul íródott.

Kétségtelen, hogy „A Bábáknak Tisztek és Kötelességeik” esetében a Veza Gábor által végzett csonkítást részben az eredeti jogszabály szerkesztése is indokolta. A GNRS-ben az „Utasítások bábák részére” című IV. fejezet első két §-a a helyhatóságok részére íródott. Így az I.§ az engedélyezési eljárás

¹⁴⁷ Wespriemi István: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*. Centuriaprimum. – Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Első száz. Ford.: Kövári Aladár. Bp., 1960. Medicina. pp. 367–369.

rást, a II.§ a magisztrátusok területi ellátási kötelezettségét tartalmazta. Logikus volt tehát a helyi rendeletben a II.§ teljes elhagyása, az I.§-t viszont nem lehetett egészében mellőzni, hiszen a bábának mint kérvényező ügyfélnek, ugyancsak tudnia kellett az engedélyezési feltételekről. Ezért írta Veza Gábor, hogy „az bába mesterségnek gyakorlásához senkinek fogni nem szabad léssen, még valami bába mester, vagy az Tekintetes Vármegye rendszerént való hivatalos doktora által meg nem vizsgáltatik, a tudománya helyben nem hagyatik, és az Magistratus által nem confirmáltatik. Ez pedig nem csak azokat illeti, akik jövendőben az bába mesterségre adják magokat, de azokat is, akik most bábáskodnak, és azt elegendőképpen nem értik”.

A III.§-tól kezdődően Veza doktor tovább fokozza az elszakadást a GNRS normaszövegétől. Terjedelmi okok miatt nincs lehetőség a részletes bemutatásra, azonban egyes helyeken indokolatlanul rövidít, máshol viszont kifejezetten terjengőssé válik. Nem követi a számozott szakaszok eredeti beosztását, azokból szövegrészeket különít el, és más helyről kiemeltekkel vonja össze. Jól szemlélteti ennek a technikáknak a paradox hatásait az eredeti IV.§ tömörsége: „a bábák tartásuk meg a reájuk bízott titkokat...” A helybéli instrukcióban ez a következőképpen hangzik: „az asszonyok titkos nyavalyájokat közönséggé ne tegyék, másoknak ki ne beszéljék: szeméremmel megjelentik mindazonáltal azoknak, kiknek tisztében és kötelességekben áll azok tudása és orvosoltatása...”. Csaknem bizonyos egyébként, hogy a mondat második fele nem az általános belügyi igazgatásra, hanem az orvosokra és physicus-doktorokra utalt, ugyanis a hatóságilag elrendelt szülészeti vizsgálatok eljárási rendje másik helyen, de ott szöveghűen került át a magyar fordításba.

Leginkább meglepőnek azt a megoldást tekinthetjük, amelynek révén az eredeti anyagban nem található részlet jelenik meg a „fordításban”, vagy ezzel ellentétben, az eredeti anyag nyomatékos rendelkezése nem kerül át az instrukcióba. Az előbbire példa az újszülöttek kicserélése: „soha Istentelenül a gyermekágyas asszony alól a gyermeket el ne vegyék, hogy azt mással felváltván, más asszony alá tegyék...” Ugyanakkor a babonákról szóló, és a GNRS által külön hangsúlyozott rendelkezéssel kapcsolatban Veza Gábor úgy döntött, hogy annak nem tulajdonít különösebb jelentőséget. Így az a központi figyelemztetés, miszerint „...tevékenységük során tartózkodjanak olyan szavaktól és cselekedetektől, amelyek babonásnak tűnhetnének...” Pest-Pilis-Solt vármegyében el sem jutott a bábák fülébe.

Nem véletlen, hogy a bába instrukciók, jóllehet szöveghűségben nem követik a GNRS-t, mégis ismerősnek tűnnek a korszakot ismerő kutató számára. Veza Gábor ugyanis háttéranyagként egyértelműen a (Függelékben is olvasható) Torkos-taxára támaszkodott. Az újszülöttek kicserélésének tilalma például szöveghű átvétel a Taxából.

Sebész mestereknek az utasítás járási szinten készült (*Instructio pro chirurgis Districtualibus*), ez esetben is a GNRS I.§-ának mellőzésével. Nem került átvételre a II.§-nak az a része sem, amely szerint pestis idején „...a se-

bézszernek a járványkórházban a helye, és ettől kezdve kapjon kiegészítő díjazást, ha ott hiányában lenne azoknak a bevételeknek, amelyek egyébként a szokásos életviteléhez szükségeltetnek”. A többféle ok közül az például teljesen kézenfekvőnek tűnik, hogy a vármegye a közpénzekből semmit sem akart áldozni erre a célra. Az orvossal és a patikussal való érdekellentét kezelésével Veza Gábor külön hangsúlyozza, hogy „...váltólázás esetek kezelésében, az állásukból való elmozdítás büntetésének terhe mellett, arzén tartalmú szereket adni ne merészeljenek”. Ilyenformán ez a tiltás a Torkos-taxában és a GNRS-ben sem szerepel, tehát lokális gyakorlatról lehetett szó, amely olyan súlyos fenyegetést jelentett, hogy azzal szemben a legkeményebb rendészeti szankciót kellett kilátásba helyezni. Terjedelmileg a szöveg mintegy fele a GNRS instrukciójának, és ebben az is szerepet játszik, hogy a helyi változat a katonai sebészek esetleges civil gyakorlatáról szóló szakaszt meg sem említette.

Patikusok esetében – a bézszerestekkel és bábákkal ellentétben – Veza Gábor kényszerben ragaszkodik a GNRS eredeti szövegéhez. Ennek következtében a helyi rendeletben kifejezetten komikus hatása van a „fejedelmi többes számban” írt 1.§-nek: „Patika tartása senki másnak nem engedélyezhető, csakis annak, aki országaink és tartományaink valamely egyetemén, amelyen orvosi kar is működik, a szokásos vizsgának alávetette magát, és annak tanúsága szerint alkalmasnak találtatott”. A 2.§ egy része kölcsönzés az orvosoknak szóló szabályokból, ugyanis a patikai árak és készítmények kapcsán csak az nevezi meg a Bécsi Orvosi Fakultás hivatalos gyógyszerkönyvét. A továbbiakban a GNRS arzént tárgyaló VII.§-áig Veza Gábor a szó szerinti kiemelésekkel úgy rövidíti a szöveget, hogy megtartsa annak eredeti értelmét, de minden elhagyjon, aminek az átvétele nem feltétlenül szükséges. Az „arzén” rész átvételei jóval terjedelmesebbek, ami érthető, hiszen a felelősség megállapítása ennek alapján történt. Itt egy eredeti vármegyei betoldás is megjelenik a szövegben: „feltéve, hogy a vásároló magisztrátusi személy által adott engedéllyel érkeznek, amely lehetővé tenné az arzén szer vásárlását, ez esetben is be kell jegyezni a könyvbe a vásárló nevét, és meg kell őrizni a magisztrátusi személy pecséttel ellátott engedélyét”.

Mivel a helytartótanácsi anyag más helyi rendeletet nem tartalmaz, további kutatást igényelne az egyes megyei és városi levéltárakban, hogy az esetleg fellelhető helyi változatok milyen mértékben tértek el egymástól, illetve a GNRS szövegétől. Pest-Pilis-Solt vármegye példája azt mutatja, hogy a helyhatóságok külön-külön megállapított foglalkozási szabályai csak véletlenszerűen lehettek volna egységesek az egész országban.

TÖRTÉNELMI UTÓREZGÉSEK

A GNRS azoknak a folyamatoknak az összegzését és továbbfejlesztését jelentette, amelyek a Török Birodalom visszaszorítása után az országban a XVIII. század végén a fejlett Európával azonos szintű közegészségügyet teremtettek. Járványügyben a szabályozási alapelvek nemzetközi együttműködésben keletkeztek, ezeket egyedül egyetlen ország sem lett volna képes létrehozni. A korabeli magyar orvosi kar legjobbjai, akik Európa vezető egyetemlein szereztek a diplomájukat, ezzel tökéletesen tisztában voltak, így a GNRS-t feltétel nélkül támogatták. Másfelől azonban az országos politika irányítói – ennek következtében a magyar államigazgatás központi és helyi szervei – elsősorban a GNRS körüli alkotmányjogi problémákkal foglalkoztak, és a maguk ideologikus szintjén eltérő álláspontot képviseltek. Következetességükre jellemző, hogy – a GNRS szakmai érdemeitől függetlenül – nézeteik mellett több mint száz éven keresztül kitartottak.

Százhat évvel a GNRS megjelenése után, a „közegészségügy rendezéséről” szóló 1876. évi XIV. törvénycikk miniszteri indokolása a következőket állította: „oly törvény, mely hazánkban a közegészség ügyét szabályozta volna, eddig nem létezett. Rendelet és utasítások pedig a mai viszonyok között nem elegendők”.¹⁴⁸ A kijelentés tény- és szakszerűségéhez nem férhet semmi kétség, mivel a GNRS nem törvény volt, hanem uralkodói rendelet, következésképpen nem a Magyar Országgyűlés alkotása. Ezért a „törvény” szó erőteljes hangsúlyozása 1876-ban egy régi sérelem utórezgéseit visszhangzotta, hiszen a Magyar Királyság 1790/91. évi Országgyűlése már 86 évvel korábban, és két évtizeddel a GNRS kihirdetése után kijelentette, hogy a többi között a közegészségügyről is törvényt akar alkotni. Természetesen a jogalkotók és jogalkalmazók is tudták, hogy szakmailag semmilyen hiányhelyzet nem állt fenn az egészségügy szabályozásában. A közegészség „bevégezendő” ügyének sürgető és nyomatékos megjelenítését 1790-ben nem egészségügyi szakmai szempontok gerjesztették, hanem azok a közjogi feszültségek, amelyek a megelőző 25 év alatt halmozódtak fel a Habsburg-ház rendeleti kormányzásával szemben.

Amikor 25 éves kényszerű parlamenti szünet után véget ért a II. Lipót által 1790. június 6-án összehívott országgyűlés túlterhelt ülészsaka, a LXVII. törvénycikk úgy rendelkezett, hogy „a közpolitikai és bírósági ügyeknek és más tárgyaknak, melyek az országgyűlésen nem voltak bevégezhetőek, rendszeres kidolgozására bizottságok rendeltetnek és megbízottak neveztetnek ki”.¹⁴⁹ Mai szóhasználatnál élve, törvényelőkészítő bizottságokat hoztak létre,

¹⁴⁸ Képviselőházi irományok. 1875–78. I. köt. Bp., 1875. pp. 278–283. (irományszám: 40.)

¹⁴⁹ Corpus Juris Hungarici (CD-ROM változat). KJK-Kerszöv, Bp., 2000. január 1. A továbbiakban a történelmi jogszabályok, ha nincs külön számozott végjegyzet hivatkozás megjelölve, ebből a műből származnak.

szám szerint kilencet. Közülük az elsőt „Közpolitikai bizottság” néven gróf Batthyány József (1727–1799) bíboros primás, valóságos és belső titkos királyi tanácsos elnökölte. Jól mutatja a közegészségügy feletti nemzeti szuverenitás „visszaszerzésének” szimbolikus jelentőségét, hogy törvényi szabályozásának előkészítése a munkafeladatok tárgysorozatában a negyedik helyen, közvetlenül az Országgyűlés, a Magyar Királyi Helytartótanács és a helyhatóságok közjogi státusának rendezése után következett.

A rendek és az uralkodóház újabb erőpróbájának lezárásaként, a Reformkor nyitányát jelentő 1825/27. évi országgyűlésen a VIII. tc. okán ismét előtérbe kerülhetett volna a közegészség ügye, de nem így történt. A tc. visszautalt az 1791-ben életre hívott bizottsági rendszerre és annak törvényelőkészítő munkájára. Tény azonban, hogy a korszakot foglalkoztató, és a polgári átalakulást előkészítő folyamatokban a közegészségügy átfogó törvényi szabályozása már elveszítette azt a korábbi jelképes politikai tartalmát, amelynek mögöttes feszültségeit 37 évvel azelőtt még a közvetlen rendi sérelmek gerjesztették. Jellemző, hogy a Reformkort betetőző, 1848. április 11-én szentesített tc.-k sem foglalkoztak a közegészségüggyel, jóllehet például a kultúra területén olyan részletekbe is belemerültek, mint a színházügy rendezése (XXXI. tc.).

Paradox módon 1830–31-ben, az első nagy kolera járvány idején sem az egészségügyi közigazgatás jogi szabályozása került előtérbe, pedig az új járvány a pestisre emlékeztető százezres nagyságrendű pusztítást végzett az ország népességében. Kétségtelen, hogy a Helytartótanács gyorsan cselekedett, és 1830. december 28-án az ugyancsak Lengyelország felől betörő vésszel szemben lezáratta az északi határokat. Ezt követően azonban a járványügy empirikus dogmatikája alapján begyakorlott módszerek, amelyek hosszú évszázadok tapasztalata alapján a pestis kórélettanához alkalmazkodtak, szükségszerűen rosszul vizsgáztak egy teljesen más természetű epidémia ellenében. A személy- és áruforgalom leállításának nem szabott gátat a tömeges halálozásnak, viszont a következményes nyomor és éhínség meghaladta a lakosság tűrőképességét. Parasztlázadások törtek ki, amelyek nem a közegészség- és járványügy tehetetlensége ellen irányultak, hanem elsősorban a mezőgazdasági népesség gazdasági és szociális helyzetének tarthatatlanságára hívták fel a figyelmet.

Történelmileg csak az 1867-es kiegyezés után érett meg a helyzet egy átfogó közegészségügyi törvény megalkotására. Az új törvény minden tekintetben lezárta azt a korszakot, amelynek a GNRS volt az egyik legszínvonalasabb alkotása. Mivel ma már három évszázad történelmi távolságából tekinthetünk az 1700-as évekre, tárgyilagosan szemlélhetjük azt a kapcsolatrendszert, amely a Habsburg ház és a magyar társadalom viszonyát akkor jellemezte. Tudjuk, hogy a GNRS nem eredeti magyar szellemi termék, de azt is tudjuk, hogy az alaprendelet anyagát az ausztriai jogalkotás is számos más forrásból merítette. Semmi okunk nincs arra, hogy a tények teljes körű ismeretében ne úgy tekintsünk a GNRS-re mint nemzeti kulturális örökségünk igen értékes, szerves és megbecsült részére.

MEGJEGYZÉSEK A FORDÍTÁSHOZ ÉS A KOMMENTÁROKHOZ

A FORDÍTÁSRÓL

A GNRS fordítása, és a Birodalmi Főszabályzattal történő összevetése, kitarító és aprólékos munkát igényelt, amelyhez feltétlenül szükség volt az úgynevezett „kancelláriai stílusú” korabeli német és latin nyelv egyidejű ismeretére. Sokat segített a két szöveg összehasonlító elemzése is, szótani, mondattani, és jelentéstani szempontok alapján.

A latin szöveg helyes értelmezésében a klasszikus nyelv akadémiai szótárain kívül nagy segítséget nyújtott Bartal Antal 1901-ben megjelent *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae* című munkája. Számos esetben kellett azonban Pápai Páriz Ferenc 1767-ben Nagyszébenben kiadott latin-magyar szótárához fordulni, ha különös súlya volt egy-egy szó pontos korabeli jelentésének. Egyes eszközök azonosításában Johannes Amos Comenius *Orbis Sensualium Picti* című, Nürnbergben 1746-ban megjelent műve első kiadása segített.

A német nyelv mai akadémiai szótárain kívül hasznos segédeszköznek bizonyult egy Lipcsében, 1796-ban kiadott latin-német, német-latin kézi lexikon, továbbá Georg Heinrich Lünemann 1826-os, ugyancsak lipcsei kiadású, latin-német, német-latin szótára. Előfordult azonban az is, hogy egy-egy szó megfejtésében a „Holtzmann, Scheller, Pápai-Páriz és Márton után átdolgozott” és Pesten 1827-ben kiadott magyar-német, német-magyar szótár segített.

Külön gondot jelentett a kereskedelmi forgalomban előforduló egykori áruféleségek azonosítása. Ezek eredeti listája olasz nyelven íródott, majd a Birodalmi Főszabályzat szerkesztői ezt németre fordították, és ebből készült a GNRS latin változata is. A Linzbauer-kódexben megtalálható a velencei alapminta szerint készült eredeti olasz lista, a Zengg és Karlobag egészségügyi hivatalainak készült rendeletben.¹⁵⁰ Az áruféleségek azonosításában alapvetően az olasz-magyar akadémiai szótár segített, egyes tételeknél azonban más forrásokat, elsősorban a jól ismert magyar nagylexikonokat kellett igénybe venni. Korabeli mű volt Giovannaria Lazzaroni, *Vocabolario italiano e latino*, Velencében 1742-ben kiadott munkája. Mivel az árucikkek között számos orvosság alapanyaga is szerepelt, ezek között kiváló tájékozódási segédlet volt Pápai-Páriz Ferencnek a XVIII. században vagy egy tucatszor közreadott *Pax Corporis* című munkája (első kiadása: 1690). Tekintettel arra, hogy a kereskedelemben az egyes nyelvek között vándorló, számos jövevényszó fordult elő, egy különös esetben Johann Leonhard Frisch, 1766-ban Lipcsében kiadott *Nouveau Dictionnaire Des Passagers, françois-allemand et allemand-françois* című munkája nyújtott segítséget. Minden igyekezet ellenére

¹⁵⁰ Linzbauer I. köt. 569. tétel

néhány szó jelentését sajnos nem tudtuk megfejteni. Ezek a vonatkozó kommentár részben külön kiemeléssel szerepelnek.

Külön gondot jelentett a GNRS magyar nyelven történő visszaadásának jelentéstani pontosítása. Nyilvánvalóan értelmetlen a szöveget az 1700-as évek utolsó harmadának magyar nyelvezetébe átültetni, hiszen ez is egyfajta anakronizmus lett volna, ugyanis ennek a rendeletnek soha nem létezett teljes korabeli magyar kiadása. Ugyanakkor mai kodifikációs nyelvünk használata sem jelent megoldást, mivel idegen elemként hatnának benne azok a fogalmak, amelyek helyett semmilyen modern változatot nem lehet használni. Többé-kevésbé még elfogadható lenne például a patikus helyett gyógyszerészt mondani, a bábát azonban már több szempontból aggályos szülésznőnek nevezni, nem beszélve a physicus-doktor tisztiorvossá történő átminősítéséről.

Sajátos feladat volt a magyarul megszólaló GNRS stílusválasztása. Az időbeli távolság érzékeltetésére néha elegendőnek bizonyult a ma már ritkább ikes ige alakok következetes ragozása. A régiesebb kötőszók is sokat segítettek. Más esetben a nagyon körülményes mondatszerkezet helyett célszerűbb volt az egyébként ma is megengedhető szenvedő szerkezetet használni. Néha különös megoldásokat követelt a helyenként igen hosszú körmondatok átültetése, ezek szerkezetének megbontása azonban sokat ártott volna a szöveghűség feltétlen tiszteletének. A felsorolt eszközök alkalmazásával – alapjában véve a mai magyar nyelvezettel – egy-egy régies fordulat mértéktartó alkalmazásával, remélhetőleg mégis sikerült történelmi légkört teremteni a normaszöveg köré.

KOMMENTÁROK

A GNRS szövege külön magyarázatok nélkül valószínűleg nem érthető, nem élvezhető a mai olvasó számára, vagy – ami még sajnálatosabb – a látszólagos megértés súlyos félreértésekhez vezethet. Ezen kívül a kommentárok kiváló lehetőséget adnak a GNRS és a Birodalmi Főszabályzat összevetésére, illetve az egyes jogszabály-helyek eredetének kimutatására. Mindezek alapján szinte egyetlen olyan szakasza sincs a rendeletnek, amely valamilyen magyarázat nélkül maradhatna.

A kommentárok felépítésében első helyre a GNRS és a Birodalmi Főszabályzat fordítástechnikai különbségeinek elemzése került. Helyenként pontosan kimutatható az egykori forrásszöveg túlzottan szabad kezelése, máshol egykorú fordítói melléfogások fordulnak elő, amelyek egyszerűen technikai természetűek is lehetnek, de a forrásszöveg félreértéséből is adódhatnak. Ennek következtében igen széles a skála, az egyszerű hangsúly-eltolódástól a jelentésváltáson át, a súlyosabb tévedésig. Máshol mellőzött szövegrészek, és a GNRS eredeti betoldásai mutathatók ki, a fordítói szándékok többé-kevésbé kibontható utólagos értelmezésével.

Ezután azok a szükségszerű módosítások következnek – mindig csak első

előfordulási helyükön kiemelve –, amelyek a Habsburg-birodalom más területeinek és a Magyar Királyságnak az eltérő közjogi berendezkedéséből erednek. Egyes helyeken ez az egykori fordítót különös megoldásokra kényszerítette. Ilyen esetben erre akkor is érdemes felhívni a figyelmet, ha egy-egy hivatali szerv bemutatása korábban már megtörtént.

Külön magyarázatot igényelnek azok a jelenségek, amelyek ma már nem léteznek, és meghaladják az átlagos történelmi ismeretek szintjét, legyen szó akár általános eseménytörténetről, akár speciális szakmatörténeti vonatkozásokról. Más estekben bizonyos fogalmakat ma is használunk, de a helytelen képzetársítást elkerülendő, a szavak pontos magyarázatra szorulnak. Erre különösen ügyelni kell a korszak orvos-szakmai szabályainak tárgyalásánál, tekintettel a betegségek kórismézésére és kezelésére, továbbá a járványtani dogmatikára.

Végezetül, ha a megfelelő szakaszok előképei megtalálhatók a Prágai Rendtartásban, vagy a Trieszti Főszabályzatban – sőt ezekből gyakran szó szerinti átvétel történt – akkor a források azonosítása, és a történelmi folytonosság kimutatása céljából feltétlenül célszerű az eredeti szövegeket is mellékelni. Kétségtelenül hatásosabb lenne a Birodalmi Főszabályzat eredeti szövege mellett, a másik két rendelet ugyancsak német szövegét is bemutatni, ez azonban a párhuzamos magyar fordítással együtt, a rendelkezésre álló kereteket végképp szétfeszítette volna. Jóllehet, az 1766. évi járványügyi büntető rendeletre a Birodalmi Főszabályzat, következésképpen a GNRS is csak általános hivatkozásokot tartalmaz, célszerű ezt a korabeli „hiányosságot” a mai olvasó számára körülményesen hozzáférhető rendelet teljes szövegének a Függelékben való közlésével pótolni, és a kommentárokból a megfelelő paragrafusokat felidézni. Tulajdonképpen az egységes szerkezetbe foglalást helyettesíti az 1773. évi Kiegészítés vonatkozó szakaszainak beillesztése, ami lényegesen pontosítja az eredeti rendelet homályosabb részeinek megértését.

Magukat a magyarázatokat nem egy-egy részletkérdés elmélyült szaktudományos elemzésének kell tekinteni, hanem olyan tájékoztatásnak, amelynek más-más részeit – tudományos alpműveltségük szerint – egyesek magától értetődőnek, vagy éppen fordítva, teljesen ismeretlennek fogják találni. A megjegyzések aránya bizonyára nem minden esetben optimális, de ez szükség szerű velejárója az eltérő igények kielégítésére irányuló törekvésnek. Végül, számos esetben kínálkozott a lehetőség a kommentárok jelentősebb bővítésére, azonban a mértéktartásra tekintettel, a jelen munka kénytelen volt megállni az általánosságok önkorlátozással megállapított szintjén. Tudomásul kell venni, hogy a GNRS teljes szövegének közkinccsé válása nyitánya lehet azoknak a további munkáknak, amelyek egy-egy részterület feltárásával járulnak majd hozzá a magyar egészségügy XVIII. századi története mélyebb megismeréséhez.

*

Összegzésként, egyben a Rendelet magyar fordítása elé elmondható, hogy történetileg óriási az értéke ennek a szakszerűen, és mégis nagyon színesen kodifikált anyagnak. A Rendelet teljes körben tartalmazza a XVIII. század első kétharmadának minden egészségügyi előzményét, és egyszersmind nagyvonalú nyitánya is a XIX. század későbbi fejlődésének. Segítségével betekintheünk az egészségügy korabeli igazgatásába, és pontos tükörképet látunk azokról a szándékokról, amelyek ekkor elsősorban a fenyegető járványok leküzdésére irányultak.

Mivel elsősorban orvosi szakmai anyagról van szó, orvostörténeti szaktudás nélkül a Rendelet minden más szakember számára – még megfelelő nyelvtudás esetén is – alig értelmezhető. Éppen ezért most részletes bemutatására szövegművi magyarázatokkal megszakítva teszünk kísérletet, de közöljük a Rendelet teljes szövegét is, illetve a könyvben közreadjuk azokat a normaszövegben hivatkozott jelentősebb rendeleteket, amelyek feltétlenül szükségesek az anyag megértéséhez. A fordítás szándékosan kerül az archaikus nyelvtani és stiláris fordulatokat, mértéktartó használatukkal azonban a szöveg megőrizte eredeti hangulatát, de mentes maradt minden bántóan stílusterő modernizálástól.

A *Generale Normativum in Re Sanitatis* nem egy mai értelemben vett jogszabály, hanem történelmi, szociális és gazdasági körképet adó kortörténeti dokumentum. Egy-egy helyen a mai olvasó számára mosolyt keltő végrehajtási utasításokat tartalmaz, máskor kánonjogi, vagy általános közszolgálati és szakmai etikai kérdésekben foglal állást. Méltó arra, hogy teljes tartalmát nemcsak a szakemberek, hanem a laikus érdeklődők is megismerhessék.

SZERVEZETT EGÉSZSÉGÜGYÜNK 1770-ES ALAPRENDELETE

A RENDELET TELJES SZÖVEGÉNEK MAGYAR FORDÍTÁSA

GENERALE NORMATIVUM IN RE SANITATIS

Helytartótanácsi határozat № 4698.

1770. október hó 4. napján

(az 1770. szept. 17-i № 4378 királyi leirat alapján)

Az Egészség Ügyének Általános Szabályzatát, amely vonatkozik egyrésről a császári-királyi felségterületek belső egészségügyi állapotainak fenntartására, másfelől a határos külföldi tartományokkal szemben alkalmazandó óvintézkedésekre, ezennel a Magyar Királyságra és csatolt részeire is kiterjesztve, a jelen mellékletben csatoltan, a Királyi Helytartótanács kegyes királyi parancsra továbbítja magának a Főhatóságnak, hogy az a nevezett szabályzatot tudomásul véve, gondoskodjék annak betartatásáról, és evégett azt joghatósági területén közhírré tétesse. Kelt Pozsonyban, mint fent.

Mi, Mária Terézia, valamennyi és külön-külön minden hűséges rendnek, megtelepedett lakosoknak, és alattvalóknak, minden méltóságban, rendben, rangban és hivatalban, akik bármely örökös tartományunkban vagy országunkban élnek, továbbá más külföldi tartományoknak és idegeneknek, akik nevezett örökös tartományainkba, és országainkba érkeznek, azokban tartózkodnak, vagy éppen más országokba tartanak, ezennel császári és királyi kegyünket nyilvánítjuk és minden jót kívánunk. Anyai gondoskodásaink közepette, amellyel királyságaink és örökös tartományaink sértetlensége és épsége felett örködünk, elsőrendű az a törekvésünk, hogy alattvaló népeink egészségét megőrizzük, továbbá az egyes tartományokban létesített és feladatukat hasznosan ellátó magisztrátusok, illetve a közjóra nyilvánosan fordított sokféle kiadásaink anyai gondoskodásunkat bőségesen bizonyítják.

A közügyek mindenféle igazgatása, amelyben számos tisztviselő vesz részt, csakis akkor működhet tökéletesen, ha az egységes rendben történik, ennek során tehát gondoskodtunk arról, hogy az önálló – ennél fogva szerteágazó, de részleteiben összefüggő – rendszert nem alkotó szabályzatok (amelyek az egészségügyi állapotok fenntartása érdekében az egyes tartományokban és országokban hatályban vannak), mindazon személyek által, akiket Mi erre a feladatra kijelöltünk, újból átvizsgáltassanak, majd miután a feladat vé-

geztével nevezettek a Mi részünkre alázatosan szabályszerű jelentést tettek – azon elvek mentén, amelyek az egészségügyi állapotok fenntartásának rendjéhez szükségeltetnek – megalkottuk alábbi Szabályzatunkat, amelyhez különösen azok számára csatoltunk a végrehajtáshoz szükséges működési előírásokat, akiknek hivatala ezt bármely vonatkozásban szükségessé tette.

Közegészségügyi vonatkozásban a Tenger mellékről már évekkel ezelőtt különböző törvények jelentek meg: így az 1755. évben a Trieszti Magisztrátusnak adtunk alaptörvényt, majd az 1757. évben december hó 15-én egészségügyi hivatal létesítését írtuk elő Fiume, Zengg, és Seriffa, vagyis Karlobag részére, továbbá az 1764. március hó 18-án kiadott törvényünkben szorgos igyekezettel adtunk utasítást arra, hogy mi mindent kell betartani ez ügyben a fennhatóságunk alá tartozó, más kisebb tengeri kikötőkben és a tengerpart teljes hosszában, majd az 1764. október 14-én közzétett rendeletünk Friaul tartomány kikötőire és tengerpartjaira vonatkozott, és végül az 1766. évi augusztus hó 25-i átfogó büntető törvénnyel elrendeltük, hogy a többi között mások számára példaként milyen büntetéssel sújtandók azok, akik az egészség ügyében kihirdetett, vagy a későbbiekben kihirdetendő büntető határozmányokat megsérteni merészkednének. Ezennel, legfelsőbb hatalmunknál fogva, jelen Szabályzatunkban, összességében és külön-külön is megerősítjük a fentiekben hivatkozott rendeleteinket, és uralkodói feladataink értelmében továbblépve, igyekezetünket az alábbi Szabályzatban azokra a teendőkre összpontosítjuk, amelyek az egyes tartományokra vonatkoznak, illetve olyan területekre, ahol a szomszédos országokból különféle betegségek és járványos dögvesztek törhetnek be, mint ahogyan ez korábban gyakorta megtörtént, ezért a jelen Szabályozás két részre tagolódik, amelyek közül az első az egészség ügyének belterületi gondozását foglalja magában, amelyben az egyes országok és tartományok főhatósága illetékes egy-egy Egészségügyi Bizottságnak nevezett testület kijelölésére, míg a második rész azokat a rendelkezéseket tartalmazza, amelyek az egészség megóvására a Török Birodalommal közös határvidékek tekintetében íródtak, s mivel onnan mindenkor súlyosabb veszélyek fenyegetnek, ezért itt állandóan fokozottabb figyelem szükségeltetik.

ELSŐ RÉSZ

azokról a dolgokról, amelyek a tartományok egészségének megőrzését szolgálják

E tekintetben a magisztrátusok két vonatkozásban teljesítik hivatali kötelességüket: éberség egyrészt természetesen a határok mentén fekvő tartományokban, amelyekben a járványos betegség váratlanul és hatalmas pusztítást okozva jelentkezhethet, másfelől éberség a kedvező belső egészségügyi köz-

állapotok fenntartása érdekében. Az előbbi tekintetében jelen utasítás második része írja elő a magisztrátusokra nézve kötelező rendszabályokat, amelyek jól alkalmazhatók az összes, bárholnan érkező veszély elhárítására, míg azt a szabályrendelet, amely a tartományokban az általános és hétköznapi egészségügyi ellátásra vonatkozik, a jelen rész tárgyalja.

I. § Semmit nem érnek azok a szabályzatok, amelyek végrehajtását a magisztrátusok nem ellenőrzik, ennél fogva tehát elrendeljük, hogy minden királyságunkban és tartományunkban, következésképpen a Magyar és Horvát Királyságban is, az úgynevezett Egészségügyi Bizottságot abból a testületből jelöljék ki, amely az adott tartományt kormányozza.

Királyi Helytartótanácsunk, illetve Horvát Királyi Tanácsunk alárendeltségében, ezeket a bizottságokat a tanácsosok közül különböző személyekkel, illetve egy, az orvoslásban jártas – és az orvostudományt szabályszerűen művelni képes – személlyel kell kiegészíteni, akik közül a legidősebb lássa el az elnöki tisztet, amennyiben azonban az ügy súlyossága megköveteli, több orvost kell az Egészségügyi Bizottsága bevonni, és ismereteik birtokában egyetértett erőfeszítéssel a tárgyalást lefolytatni, hogy a testület az alapos megfontolással megalkotott jelen Szabályzatnak pontosan megfelelően, Isten színe előtt, és Mielőttünk is, minden időben tudjon és akarjon is beszámolni hivatali ügyeiről, Magyar Királyi Udvari Kancelláriánk közvetítésével.

II. § Azokban a tartományokban, amelyek katonai igazgatás alatt állnak, a tanácsosoknak megfelelő számú helyre azokat a katonai személyeket kell felvenni, akiket a katonai terület parancsnoka, egyben a fentnevezett bizottságok mindenkor elnöke választ ki a tisztí karból; azokon a területeken viszont, ahol a polgári kormányzatban, miként a Horvát, Dalmát és Szlavón Királyság Királyi Tanácsában, a katonai kapcsolat csak némileg játszik szerepet, egy ülnököt a katonai karból is be kell vonni, hogy a köz üdvéről való gondoskodás mindig közös és egyhangú akarattal történjék.

III. § Mivelhogy az uralkodásunk alatt álló tartományok és országok köz-igazgatási központjaiban felállított Egészségügyi Bizottságok saját erejükből mindent és mindenütt nem képesek megtenni, ezennel elrendeljük, hogy a Magyar, Horvát, Dalmát és Szlavón Királyságunkban az egyes vármegyék és szabad királyi városok magisztrátusai, továbbá a katonai tartományokban azok a parancsnokok, akik az egyes ezredek élén állnak, illetékességük területén az Egészségügyi Bizottságokkal azonos hatósági jogkörrel és kötelességgel örködjenek az egészség ügyének dolgai felett, vagyis minden a legközelebbi orvos vagy sebészmeister tudtával és a szükséges rendben történjék, majd a vármegyék és a szabad királyi városok Magisztrátusai minden esetben tegyenek előzetes jelentést a fentiekben hivatkozott Helytartótanácsnak és Horvát Tanácsnak a teljesítendő feladatokról, feltéve, hogy az ügy természete lehetővé teszi a végrehajtás halasztását, vagy utólag jelentsék a teljesített feladatokat, ha úgy ítélték meg, hogy nem túrt halasztást az adott ügy elintézése.

IV. § Az említett Bizottságok hetenként hívjanak össze tanácskozást, ha-

csak ezt időszerűség okán gyakrabban megtenni nem szükséges, hogy ekképpen a határozatok pontos betartása és a közegészségügyről való gondoskodás folyamatos maradjon, és így az emberi nemet és az állatokat sújtó fertőző betegségeket is távol tarthassuk a határainktól. Ezért, amint a betegség köztudottá válik, mielőbb gondoskodni kell a védekező eszközökről, hogy a Bizottságok és a Magisztrátusok együttes erőfeszítései által, a buzgó igyekezet nyomán mindaz rendelkezésre álljon, amiről okkal gondolható, hogy hasznos lehet a köz érdeke szempontjából; mindazonáltal, hogy jelen Szabályzatunk minél szilárdabb alapokon nyugodhassék, ezennel elrendeljük, hogy Magyar és Horvát Királyságainkban és a csatolt területeken kinevezett orvos, sebész-mester, patikus, bába – és más hasonló foglalkozású emberek –, minden tekintetben alárendeltessenek mind a Magyar, mind a Horvát Királyságban létrehozott Egészségügyi Bizottságnak, a Királyi Helytartótanácsnak, illetve a Horvát Tanácsnak, továbbá a vármegyék és a szabad királyi városok magisztrátusainak, így ezek utasításainak, bárhonnan is jusson a tudomásukra, ugyancsak engedelmeskedni kötelesek, mivelhogy akikre az ellenszegülés rábizonyítható, azokat a nevezett Helytartótanács és a Horvát Tanács, valamint ezek Bizottságai – továbbá a magisztrátusok – megfelelő büntetéssel kötelezhetik feladatuk ellátására.

Mivel tapasztalatunk szerint, a legkiválóbb rendeletek értelmében született határozatokat gyakran éppen azok veszik semmibe, akiknek dolga a végrehajtás lenne, és a szentesített törvények érvénybe lépése nemritkán éppen azok hanyagsága miatt hiúsul meg, akiket érvényesítésük végett bízunk meg közhivatallal, ezennel fent nevezett Királyi Tanácsainknak – nemkülönben az Egészségügyi Bizottságoknak és a magisztrátusoknak – határozottan megparancsoljuk (és lelkükre kötjük, nehogy bármely effajta bünt vagy hanyagságot bárki büntetlenül elnézhessen), hogy azok, akik a jelen rendelet által előírt szabályokat, követelményeket, vagy utasításokat saját elhatározásukból szándékosan vagy hanyagságból megsértik, első alkalommal részesüljenek nyomtatékos figyelmeztetésben, visszaesés esetén pénzbüntetést szenvedjenek, de ha harmadszor is rajtakapják őket, megtorlásként, ha alkalmazásban vannak, hivataluktól és szolgálatuktól is megfosztassanak, minden kegyelem és megbocsátás reménye nélkül; és ezen előírás szigorú végrehajtására eskü terhe alatt kötelezzük királyi tanácsainkat és testületeinket, hogy az érintett személyekkel szembeni elfogultságból, vagy enyhítő körülményekre tekintettel a vádat el ne ejtsék, amennyiben azonban az ügy érdemében ilyesféle szempontok mégis felmerülnének, arról Királyi Helytartótanácsunkon, vagy Horvát Tanácsunkon keresztül, a Magyar Királyi Udvari Kancellária útján, a Császári és Királyi Udvari Egészségügyi Főbizottság által közvetítve, közvetlenül a Mi részünkre beszámolót küldeni kötelesek, hogy ezután az előterjesztett ügyben Legfelsőbb döntés születessék. Vétség, vagy mulasztás esetén azok a személyek sem maradhatnak büntetlenül, akik az egészségügyben hivatalt nem viselnek, ha mulasztással vagy tevőlegesen jelen legfelsőbb ren-

delkezések rájuk vonatkozó részeinek előírások szerinti szigorával szembe-
szállnak, ez okból tehát, és velük szemben, Királyi Tanácsaink és a magisztrátusok ugyanazon rendje szerint kell eljárni, és a harmadszori büntetést, bölcs megfontolás alapján, testi fenyítésre kell átváltoztatni. Mivel azok között, akik részére jelen rendelkezések íródtak, a jogrend alapján fentnevezett vármegyei magisztrátusok illetékesség szerint az első helyet foglalják el, ezek minden igyekezetükkel elsősorban annak megerősítésére törekedjenek, hogy a rendelkezések megszegésével senki se okozhasson kárt a köz ügyének, ezen okból kifolyólag reájuk hárul az eljárások lefolytatása, a vagyoni és pénzbeli büntetések államkincstár javára történő továbbítása (a bejelentőt megillető egyharmad levonása után), és a testi fenyítések végrehajtása is hozzájuk tartozik. Végezetül a jogsértéseket megelőzendő, elrendeljük a többszörösen hivatkozott Királyi Helytartótanácsnak, illetve a Horvát Tanácsnak valamint a magisztrátusoknak, hogy az orvosok, sebészmesterek, patikusok és bábák részére előírt, alábbiakban közreadandó hivatali foglalkozási szabályokat, mindegyikük számára, bárhol is működjenek, a helyben beszélt nyelven ismertessék, annak érdekében, hogy azokat részleteiben megismerjék, valamint lankadatlan szorgalommal kövessék és alkalmazzák.

I. Hivatali normák orvosok részére

I.§ Köztudott, hogy a járatlan és tudatlan orvosok minő és milyen sok bajt hozhatnak az emberi nemre, amiért is már több évvel ezelőtt elrendeltett, hogy országainkban és tartományainkban soha és senki ne juthasson másként engedélyhez ezen foglalkozás gyakorlására, csakis oly módon, ha doktori fokozatra méltatták az örökös tartományok valamely, orvosi fakultással is rendelkező egyetemén, vagy pedig működési engedélyét (a Magyar Királyság tekintetében) a Mi általunk előírt, vagy a jövőben előírandó módon jóváhagyták.

Következésképpen, jelen döntésünk alapján, nyomatékosan elrendeljük, hogy amennyiben bárki ezzel ellentétes eljárás révén szerzett engedélyt, az hivatalából elmozdítottassék, hacsak annak betöltésére önnön alkalmasságát a jelen előírások szerinti, újonnan letett vizsgával nem igazolja; mindazonáltal az orvosi fakultásokon a doktori fokozathoz más ne juthasson hozzá, csakis azok, akiknek megfelelő tudásához semmi kétség nem férhet, de ha a doktori címre való alkalmasság tekintetében a fakultás doktorai között vita támadna, és az egyes csoportok véleménye egymástól élesen eltérne, nyomatékosan elrendeljük, hogy az ügyet a kar elnöke és a vizsgáztatók a Bécsben alapított legrégebb egyetemünk elsőbbséggel felruházott, tekintélyes orvosi karára terjesszék fel, és a vonatkozó doktori cím mindaddig nem adományozható a jelöltnek, amíg az ügy lezárásáról értesítést nem kapnak.

II.§ Ilyenképpen tehát az az orvos, aki az előírások és szokásos rendben

elfogadtatott, minden igyekezetével törekedjék a saját körzetében a közegészség és az egyes emberek egészségének szolgálatára, a magisztrátusoknak, amelyekre a jelen rendelkezések fogantatása hárul, jóindulattal és készséges igyekezettel engedelmességek, gondoskodják a rendeletek illetve a hatóságok által kiadott utasítások haladéktalan teljesítéséről, kiváltképpen annak érdekében, hogy minden késedelem nélkül dönthessenek mind az emberek, mind az állatok között kitörő járványos betegségekben a megfelelő gyógy módokról, hiszen azt a közegészség ügye mindenkor megkövetelendi. Ha az egészségügy területén valamely visszaélésre fény derülne, az orvosok kötelesek azt megszüntetni, és meg kell keresniük az erre alkalmas eszközöket. Másik feladatuk pedig a következő: a Magyar, Horvát, Dalmát és Szlavón Királyságban kinevezett orvosok és physicus-doktorok hivatalból kötelesek felügyeletet gyakorolni, hogy a jelen előírásokat a sebészmesterek, patikusok és bábák is pontosan kövessék, továbbá nevezett foglalkozásokat mások ne gyakorolhassák, csakis azok, akik az előírás szerint levizsgáztak.

III.§ Boncolások esetén az orvos lelkiismeretének helyes parancsait kövesse, továbbá tegyen jelentést az illetékes hatóságoknak, azon esküjének értelmében, amellyel Istennek, Nekünk és az Államnak kötelezte el magát.

IV.§ Az orvosok gondoskodjanak arról, hogy a patikák olyan szereket tartsanak, amelyek mennyiségben és minőségben is megfelelnek a közösségi igényeknek, evégett a patikus-műhelyeket az évenként egyszer előírt vizsgálati napon kívül többször is látogassák, továbbá a patikusokat és azok segédeit jótanácsokkal lássák el, és ha valakit visszaélésen kapnak, azt minden kikönyörgött késedelem nélkül adják a magisztrátusok kezére. Annak érdekében, hogy a patika-műhelyek a készítményeket időben és kellő előrelátással beszerezzék, a Bécsi Orvosi Fakultás gondoskodni fog arról, hogy a Hivatalos Gyógyszerkönyv a köz javára mielőbb kiadassék, következésképpen a fent említett királyságokban kinevezett orvosok figyelmének egyidejű felhívásával a felügyeletükre bizzuk, hogy lankadatlan szorgalommal tartassák be a patikusokkal a Gyógyszerkönyv normáit.

Évenként egyszer az orvosok az összes patikus-műhelyt keressék fel és ellenőrizzék – minden részrehajlás nélkül –, hogy olyan orvosságok ne legyenek a kínálatban, sőt a műhelyben sem, amelyek minőségileg nem megfelelők, vagy a gyógyításra kellőképpen alkalmasnak nem bizonyultak, mindazonáltal az orvos egyedül a lelkiismeretétől vezérelve tegyen jelentést a kivizsgált esetekről a megyei vagy a városi hatóságoknak, amelyek ha az ügy súlyossága megköveteli, belátásuk szerint beszámolót küldhetnek Királyi Helytartótanácsunk és Horvát Tanácsunk részére.

Nagyobb szabad királyi városokban egy szenior orvos, a helyi magisztrátus által kijelölt két másik physicussal együtt – ha vannak ilyenek – a látogatásokra előzetes bejelentés nélkül kerítsen sort, az ismételten említett királyságok azon részeiben és azokban a vármegyékben pedig, ahol nincs elég orvos (illetve azokban a városokban, amelyek saját maguk orvost nem alkal-

maznak, a vizsgálatot a vármegye physicus-doktora, illetve a vármegye magisztrátusa által kiszemelt, majd általa kinevezett, tapasztalt férfiú végezze), és annak érdekében, hogy az orvost az általa végzett hivatali teendők miatt semmilyen kár ne érje, ezennel elrendeljük, hogy ellenőrzésenként Bécsben a patikusok 6 aranyat, említett királyságainkban 3 aranyat fizessenek az eljáró orvosoknak, azok számára pedig, akik ennek érdekében lakhelyüket elhagyni kényszerülnek, a fuvardíjon túl a szokásos napidíjat is ki kell utalni a házipénztárból, s minthogy ezen díjak a tartományban a közjó érdekeire fordíttatnak, összegüket a vármegye magisztrátusa határozza meg, hivatalból előírva azon napok számát, amelyeken belül kötelező az ellenőrzés befejezése, nehogy az utazás elnyújtásával bárki is túllépje a költségek jogos határát.

V.§ A szabad királyi városok orvosai, vagy azok, akik bárhol az említett királyságokban állnak alkalmazásban, nem lehetnek távol a szolgálati helyüktől, hacsak nem rendelkeznek a vármegyei vagy a városi magisztrátustól kiadott engedéllyel.

Járványos betegség kitörése esetén az orvosok csakis városuk határain belül tartózkodjanak, vagy a vármegyék alá tartozók ott, ahol azt a közjó érdeke megköveteli, és ha betegség vagy egyéb egyedi ok akadályozná őket feladatuk ellátásában, ezennel elrendeljük, hogy más alkalmas személlyel történő pótlásukról a Királyság vármegyei, vagy a városi magisztrátusok legyenek kötelesek gondoskodni.

Szükséges továbbá, hogy az orvosok ne csak a fent említett, évenkénti patikavizsgálatok, hanem egyéb, a közjót szolgáló ügyek miatt is bármikor készek legyenek útra kelni, amiért is, amint azt fentebb említettük, egyenlő és méltányos fuvardíjban, illetve napidíjban kell részesülniük.

Ha az emberek vagy az állatok között járványos vészhelyzet jelentkezne, azt az orvosok haladéktalanul jelentsék a vármegyei vagy a városi magisztrátusnak, hogy a helyzetet közösen megtárgyalva, mielőbb ellenintézkedéseket vezessenek be, melyeket alkalmasnak vélelmeznek a közjó érdekeit veszélyeztető csapások elhárítására.

VI.§ Amennyiben bizonyossá válik, hogy mutatványosok, vándorárosok, csavargók – és más hasonló személyek – orvosságokat készítenek, vagy azokat árusítják, az orvos ezt haladéktalanul jelentse az illetékes magisztrátusnak, hogy az a rendellenességekkel szemben érvényt szerezzen azon rendelkezéseinknek, amelyeket a köz javának érdekében e tárgyban országainkban és tartományainkban már korábban megjelentek, mindazonáltal ügyelni kell arra, hogy a patikák nemcsak az emberek, hanem az állatok kezelésére is elegendő mennyiségű orvosságot tartsanak készenlétben, és ha az orvos tudomására jut, hogy biztos tapasztalat alapján mely orvosság alkalmas az egészség megőrzésére vagy a betegség gyógyítására, hozzák azt az uraságok és az alattvalók tudomására.

VII.§ Az orvosok legyenek szigorú titoktartók, egymás között békességek, a határozathozatalban mérsékeltek, legyenek megállapodott életvitelűek

és jó erkölcsűek, amint az keresztény emberekhez illik, a betegek érdekeit gondossággal és szeretettel képviseljék, munkájuk során semmilyen segítő tényezőt ne hagyjanak figyelmen kívül, ugyanis nem lehet más feladatuk és céljuk, mint a beteg egészségének helyreállítása, amennyiben munkájukat kellő lelkiismeretességgel végzik.

Súlyosan indokolt esettől eltekintve az orvos az éjszakát ne töltsé saját lakóhelyén kívül, de ha mégis távol kell lennie, a saját házában tüntesse fel azt a helyet, ahol elérhető; a beteget, aki az életét rábízta, mindig azonos szeretettel kell szolgálnia, megkülönböztetés nélkül, tartozzék bár a gazdagok vagy a szegények osztályába; hivatalukban az orvosok különösen viseljék gondját annak, hogy a lélek üdvözüljön a szentségek felvétele által, amit orvos tegeyen kötelezővé a betegnek az életét közvetlenül veszélyeztető helyzetekben, aminthogy a beteg figyelme felhívandó a földi dolgokkal kapcsolatos végrendelkezésre is, mindazonáltal a betegségek súlyosságát a valós mértéken felül eltúlozni nem szabad, még kevésbé az elért sikert jutalmazandó, más szóval szokatlanul magas kezelési díjról sem kezdeményezhet egyezkedést az orvos, aki jobban teszi, ha megelégszik a magyarországi és a hozzá társult királyságokban szokásos fizetéssel.

Ha hivataluk ellátása során különös tünetek, vagy az alkalmazott szerek-nél szokatlan hatások jelentkeznek, azt jelenteni kell a vármegyék és a városok említett magisztrátusainak, mivelhogy a physicus-doktor a közügyekben nagyobb érdemeket nem szerezhet, mint akkor, ha a természet titkainak további kutatásával törekszik az orvoslás művészetének gazdagítására.

VIII.§ Amint sebészmestereknek és patikusoknak tilos belső kezeléseket vállalni, úgy az orvosoknak sem szabad sebészeti bajokat kezelni, még kevésbé gyógyszerekkel üzletelni ott, ahol patika működik.

Mindezeket egybehangzóan összefoglalva: elvárható az orvosi művészet követőinek törekvése, hogy hivataluk ellátásában tartsák távol az önös érdek kártékony érvényesítését, és a csalárd tanácsadást, egyben egyöntetű szándékkal minden erejükkel azon munkálkodjanak, hogy helyesen járjanak el kötelességeik teljesítésében.

IX.§ Ha az állatok között járványos dögvész törne ki, a physicus-doktorok elsőrendű hivatali kötelessége a terjedő betegség okát kivizsgálni, és annyi ellenszert rendelkezésre bocsátani, amennyi elegendő a helyes védekezéshez, továbbá figyelmeztetjük őket, hogy a jelen tárgyban kiadott császári és királyi leiratainkban foglaltakat gondosan hajtsák végre, és arra intjük őket, hogy mindig tartsák emlékezetükben azt az esküt, amelyet az illetékes magisztrátus előtt tettek, midőn valamelyik tartományunkban vagy országunkban a hivatalukat elfoglalták.

Eskümlnta, physicus-doktori hivatalt elnyerő
orvosok részére

Én, N. N. esküszöm a mindenható Istenre, hogy híven engedelmeskedem a számomra előírt közegészségügyi törvényeknek és az orvosok részére legkegyelmesebb rendelkezéssel adott működési szabályoknak, a bizalommal hozzám forduló betegeket a szakma minden lehetséges eszközével szolgálni fogom, és minden igyekezetemmel azon leszek, hogy amennyire erőmből telik, a közegészség állapota épségben tartassék.

Esküszöm, hogy egyenlő gondossággal járok el a szegények és a gazdagok ügyeiben, a rám bízott physicus-doktori hivatalt keresztény emberhez méltó hűséggel látom el, és ígérem, hogy ettől pártos igyekezet, barátság, vagy ellenségeskedés és megvesztegetés el nem tántoríthat; soha nem fedem fel a hivatalomban rám bízott titkokat, és fáradhatatlanul azon munkálkodom, hogy a patikaműhelyekben az orvosságok jól és gyorsan elkészüljenek, és azokat a jogosnak elismert áron árusítsák; patikusokkal és sebész mesterekkel semmilyen aljas vagy törvénytelen egyezséget nem fogok kötni.

Ha kétséges gyógmódról kell véleményt nyilvánítanom, azt híven előadom, gyűlölködés, irigység, csalárdság és önmagam hívságos kelleése nélkül, és amennyiben az eset nem sürgős, minden egyéb megfontolás nélkül is készségesen tanácskozást tartok az orvosokkal a beteg érdekében; ha pestis, vagy bármilyen más ragályos betegség jelentkeznék, azt eltitkolni semmiképpen nem fogom, az ellenszereket haladéktalanul az emberek rendelkezésére bocsátom, bármilyen vészhelyzetet azonnal jelentek az illetékes hatóságnak, végezetül pedig a hivatalomban minden kötelességemnek, ahogyan az becsületes férfihoz és orvoshoz illik, lankadatlan szorgalommal fogok eleget tenni. Isten engem úgy segítjen, és Istennek szent anyja, a szeplőtelenül fogantatott Szűz Mária, és Istennek minden szentjei, Ámen.

II. Foglalkozási szabályok sebészetet művelőknek

I.§ Akik országainkban és tartományainkban a sebészet művelése érdekében engedélyért folyamodnak, vizsgának kötelesek alávetni magukat valamely örökös tartományunk olyan egyetemén, amelyben orvosi kar is működik; eme alkalmasságot igazoló tanúsítvány nélkül sehol sem kaphatnak engedélyt szakmájuk gyakorlására.

II. § Aki ezen foglalkozás gyakorlására szánja el magát, legyen mértékletes az evésben és az ivásban, legyen józan és derék életvitelű, törekedjék szüntelen szorgalommal és minden igyekezetével feladatainak helyes végzésére, álljon éjjel-nappal készenlétben; különösképpen pedig pestis idején (amely betegségfajtától a Legnagyobb és a Leghatalmasabb Isten mentsen meg mindenkit) a sebész mesternek a járványkórházban a helye, és ettől kezd-

ve kapjon kiegészítő díjazást, ha ott hiányában lenne azoknak a bevételeknek, amelyek egyébként a szokásos életviteléhez szükségeltetnek.

III.§ Ha olyan sebek kezelésére hívják őket, amelyek halálosnak vagy igen súlyosnak mutatkoznak, azok ellátása után minél előbb tegyenek jelentést a magisztrátusnak a sebek természetéről, és a sérült lakóhelyéről, hogy az a törvények jogos rendje szerinti eljárást a bűn elkövetőivel szemben folyamatba helyezhesse.

IV.§ Súlyos betegségekben, amelyekben a sebész-mester tudománya orvosi tanács nélkül elégtelennek bizonyulna, az orvos egyetértésének hiányában tartózkodni kell kiváltképpen a belső szerek alkalmazásától, ha azonban a sebész-mester megfelelően beszámolt a betegség állapotáról és a saját véleményéről, a betegség gyógymódját oly módon kell megválasztani, amint azt az orvos előírja; ha pedig a physicus-doktor boncolás elvégzése végett vagy bármely egyéb feladatával kapcsolatos okból a sebész-mester segítségét kéri, a beavatkozást késedelem nélkül, a boncolás szabályai szerint kell elvégezni, hogy az orvosi észrevételek szabályszerű feljegyzése után a szakma előírásainak megfelelő jelentést lehessen küldeni az illetékes magisztrátus részére.

V.§ Belső kezelésre való orvosságokkal, és orvosságok készítésével a sebész-mester ott ne foglalkozzék, ahol patikák vannak, aminthogy orvosi tanács nélkül érvágást sem vállalhat kétes vagy lázas, vagy súlyos veszélyekkel terhelt esetekben, már amennyiben az orvos egyáltalán elérhető.

Kisvárosokban, falvakban és olyan szabad királyi városokban, ahol physicus nem áll alkalmazásban, megengedhető, hogy a sebész-mester közismeretlen gyógyhatású enyhébb szereket adjon a betegeknek.

VI.§ Azok a sebész-mesterek, akik katonai egységekben szolgálnak, azon a helyen, ahol a hadsereggel együtt állomásoznak, az adott településen is folytathatnak gyakorlatot, ebből azonban semmilyen joguk nem származik a helyben való letelepedésre, ugyanis követni tartoznak a hadsereg minden helyváltoztatását.

VII.§ A sebészeti eszközöket a lehetőség szerinti legjobb állapotban kell tartani, és ez ügyben az ellenőrzéseket a helyileg illetékes physicus végzi, aki törekedjék arra, hogy legalább a legszükségesebbnek tartott eszközöket a sebészek egységesen beszerezzék, végezetül a sebészeket, midőn szolgálatba vétetnek, egységesen az alábbi esküre kell kötelezni.

Esküminta, amely szerint a sebész-mesterek esküt tesznek,
midőn szolgálatba vétetnek a szabad királyi városokban, vagy
a vármegyékben

Én, N. N. esküszöm a mindenható Istenre, hogy híven engedelmeskedem az előttem ismertetett egészségügyi törvényeknek, és szakmám számára a legkegyelmesebb rendelkezéssel előírt szabályoknak, a szakma minden erejével segítem a gondjaimra bízott betegeket, és egyebekben csakis azon leszek,

hogy a közegészség állapota, amennyire erőmből telik, épségben tartassék, mint ahogyan azon ügyekről, amelyekben az eset súlyossága azt indokolja, nem mulasztom el az Elöljáróságok értesítését; fogadom, hogy a szegényeket és gazdagokat is azonos szeretettel kezelem, hivatalomat is azonos gondossággal és éberséggel gyakorlom, amint hogy az becsületes emberhez és jó keresztényhez illik, nem sértem meg a rám bízott titkokat; és ha bárki olyan helyen betegszik meg, ahol nincs orvos, mindaddig amíg rámbízatik a kezelés végzése, minden igyekezetemmel a beteget szolgálom, az általam legalkalmasabbnak vélt gyógyszerközöket alkalmazom, és ha arra lehetőségem nyílik, a máshol elérhető orvosoktól is tanácsot kérek. Isten engem úgy segéljen, és a szeplőtelenül fogantatott Szűz Mária, Istennek legszentségesebb anyja, és az összes szentek, Ámen.

III. Foglalkozási szabályok patikusok részére

I.§ Mivel az orvoslás tudományának ereje, és a beteg üdve, leginkább az orvosságok helyes elkészítésétől függ, patika tartása senki másnak nem engedélyezhető, csakis annak, aki országaink és tartományaink valamely egyetemén, amelyen orvosi kar is működik, a szokásos vizsgának (amelyre bárki csakis a szakmában általános tanulói idő elteltével bocsátható) alávetette magát, és annak tanúsága szerint alkalmasnak találtatott.

II.§ A patikusok legyenek becsületesek és szakmájukban járatosak, vessek alá magukat a magisztrátusoknak, Királyi Tanácsainknak, és az Egészségügyi Bizottságoknak, valamint az orvosságok elkészítésére, és azok áraira vonatkozó hatályos szabályoknak, továbbá nyomatékosan figyelmeztetjük őket, hogy a jövőben szigorúan tartsák be az előzőekben már említett, új gyógyszerkönyvben előírandó normákat; aki pedig saját személyében, vagy műhelybéli segédei révén, hivatalának ellentmondva, kötelezettségének ellene szegülne – a vétkesség súlyának megfelelően, Királyi Tanácsaink, vagy a városok és vármegyék magisztrátusai által kiszabva – pénzbüntetést, vagy testi fenyítést lesz kénytelen elszenvedni.

III.§ A patikus saját elhatározásából nem adhat orvosságot a betegeknek, csakis akkor, ha orvos nem hívható segítségül; a szabályosan elkészített orvosságokból mindig elegendő mennyiség álljon rendelkezésre, és belső összetételük is feleljen meg az említett gyógyszerkészítési szabványnak.

IV.§ Orvosok, sebézmesterek, patikusok – és további szakmabeliek – a betegek előtt egymással ne vitatkozzanak; a házicselégeket, akik a patikába jönnek az orvosságért, barátságosan kell fogadni, a késedelem nélkül kiadott szer helyes használati módját pedig türelmesen kell elmagyarázni; avégből pedig, hogy a patikus segédek, és a személyzet további tagjai a munkájukat helyesen végezzék, a felelősséget a mester viseli, aki a szakma megtanulását

ról csak akkor adhat igazolást az inasai részére, ha a szabályosan letöltött tanoncidó után az alkalmasságuk ténylegesen beigazolódott.

V.§ Mihelyt az orvosságok alkotórészei, és az egynemű orvosságok a természet mindhárom országából a romlás első jeleit mutatják, azonnal eltávolítandók a műhelyből, hasonlóképpen azokhoz, amelyek saját természetük folytán egyébként is erejüket veszítették az idő múlásával, így ezeket minden évben frissen, kellő időben kell begyűjteni, tisztítani és kiszárítani, majd tiszta edényekben tárolva megőrizni.

A régi és romlott készítményekről, amelyeket szakszerűen helyreállítani nem lehetséges, úgy rendelkezünk, hogy azok a műhelyből eltávolítandók, és újabbakkal pótolandók. Kémiai szereket tartalmazó orvosságok készítésénél a szakma törvényes szabályait, különösen pedig a gyógyszerkönyvben előírt mennyiségeket, gondosan be kell tartani, amennyiben azonban kétségek merülnének fel, az orvosok tanácsát kell kikérni, továbbá az olyan veszélyes tevékenység, mint a gyógyszerkészítés, nem bízható kizárólag a személyzet gondjára, hanem az ilyen munkát személyesen a patikusmester felügyelje, hogy minden az előírt normák szerint, kellő rendben történjék. Súlyos büntetés terhe mellett, különös gondot kell fordítani arra, hogy az edények, tégelek, és mozsarak tiszták legyenek, és ennek következtében megelőztesse azokat a súlyos bajok, amelyekről gyakorta bebizonyosodott, hogy azokat a visszamaradt mérgek okozták. Amennyiben a patikus műhelyben egyik vagy másik összetevő anyag nem található, az orvos dönti el, hogy helyettesíthető-e más, azonos erejű szerrel. Ha veszélyes alapanyagokat tartalmazó orvosságot kell készíteni, a munka soha nem bízható az inasokra, hanem a szert maga a mester készítse el, a gondatlan veszélyeztetés elkerülése érdekében.

VI.§ A patikusok, hasonlóképpen mint a fűszer és vegyiárú kereskedők, minden igyekezetükkel törekedjenek arra, hogy az olyan veszélyes anyagokat, mint az ópium, a higany-szublimát és más maró, mérgező, vagy hánytató szereket csak a legnagyobb körültekintéssel árusítsák, továbbá a patikusok soha ne adjanak ki összetett orvosságokat, csakis előírás szerint, és orvosi elbírálás alapján; viszont engedélyezett számukra, hogy megfelelő adagban, és a saját belátásuk szerint árusíthatnak olyan enyhe hashajtókat és nyugtatókat, mint a manna, a fahéj, a tamarindfa-kivonat, a szenna-level és szirupos oldatok, de ha előfordulna, hogy az említett mérgeket vagy veszélyes anyagokat, kiváltképpen pedig azokat az orvosságokat, amelyek magzatúzásra is alkalmasak, ismeretlen emberek, vagy gyanús nőszemélyek akarnák megvásárolni, erről a patikusok és más kereskedők tegyenek feljelentést az illetők személyére való tekintet nélkül; ilyesmit soha nem adhatnak ki, legföljebb közismerten becsületes személyeknek, vagy az orvos egyetértésével, átvételi elismervény ellenében. Olyan orvosságok kiadását, amelyek magzatelhajtó hatással is bírnak, még a bábák részére is megtiltjuk, kivéve, ha az eladót erre meggondolt orvosi döntés utasította.

VII.§ Mivel az arzén tartalmú szerek árusítása, és a szállításukra szolgáló

edények is, számos veszély forrásai lehetnek, ezennel megtiltjuk, hogy a patikákban arzént árusítsanak, azt a jogos mennyiséget viszont, amelyre a műhelynek feltétlenül szüksége van, külön elzárva kell őrizni.

Tekintettel azonban arra, hogy az arzén az emberek érdekében számos készítményben és szakmában is használatos, így annak árusítása csakis a nagy városokban, és csak a helybéli magisztrátus által arra méltónak tartott és kijelölt egyetlen kereskedő részére engedélyezhető, az alábbi óvintézkedésekkel, amelyek szerint a kijelölt személy egy könyvet fektet fel, amelybe bevezeti az arzént vásárló személyek nevét, a vásárolt mennyiséget, és a vásárlás napját; ez ügyben nemkülönben előrelátó óvatosság is szükséges, hogy a mérget csakis annak adják el, akit a kereskedő jól ismer, és akikkel szemben balszós gondolatok nem merülhetnek fel, de ha ismeretlen személy térne be vásárolni, másként nem lehet kiszolgálni, csakis úgy, ha a kereskedő által ismert két tanú társaságában érkezik, akik saját nevük bejegyzésével a vásárlóért jótállva, kellőképpen megfontolt bizonyosságot tesznek.

VIII.§ Mezővárosokban és a kisebb községekben, ahol patika nem működik, az orvosok gondoskodjanak arról, hogy a leginkább szükséges orvosságokból elegendő mennyiség álljon rendelkezésre.

IX.§ Járványos időkben, amennyiben ez lehetséges, valaki a patikus beosztottjai közül éjjel-nappal az üzletben tartózkodjék, hogy az orvosságok minden időben a betegek rendelkezésére álljanak; továbbá a fővárosban a nagy patikákban állandóan ügyelni kell arra, hogy a betegségek elleni szerek kiszolgálása kapcsán senki se legyen vádolható késedelemmel.

X.§ Ami az illatszerekkel, fűszerekkel és a gyógyfüvekkel kereskedőket, a szeszfőzőket és az effajta népséget illeti, továbbá azokat, akik hasonló foglalkozásokat űznek: tilos olyan orvosságokkal kereskedniük, amelyek csakis a patikákban készíthetők; még kevésbé vállalhatják a betegek kezelését, s amennyiben a fentiekkel ellentétesen cselekednek, ne csak az orvosságok elkobzására számítsanak, hanem amennyiben ez szükséges, pénzbeli büntetésben, sőt testi fenyítésben is részesüljenek; mindezek okán az ilyen foglalkozásokat űző emberek nyilvános és magánforgalmazásban sem árusíthatnak ténylegesen orvosságnak tekintett szereket, és ez a tilalom azokra is kiterjed, akik a tartományokban vándorolva olajokat és égetett italokat kínálnak a nagyközönségnek, ezért az ilyen olajok árusítása is tilos, hacsak azok nem az egyszerű készítmények közé tartoznak, így összességében az effajta vándor-kereskedést csakis azon szabályok szerint, és úgy lehet folytatni, ahogyan az bármely tartományban, és a már említett királyságainkban is kihirdetett.

Patikusok eskümintája

Én, N. N., esküszöm a mindenható Istenre, hogy híven engedelmeskedem a számomra előírt egészségügyi törvényeknek, és a patikusok számára előírt foglalkozási szabályoknak, szakmámat és hivatalomat a legnagyobb szorga-

lommal fogom ellátni, és ennek megfelelően öröködöm azon, hogy az orvosok készítésének orvosi előírásait mind a magam személyét, mind a műhelyemben alkalmazott segédekét illetően, súly vagy mérték tekintetében minden változtatás nélkül, akár egészében, akár összetevőnként, kifogástalanul lemérve, betartom, a nagy hatású, veszélyes, és kiváltképpen a mérgező orvosok kapcsán olyan éberséget tanúsítok, amelyet a törvények előírnak, és azok kiadását az orvos tudomása nélkül soha senkinek nem engedélyezem.

Tartózkodom a betegségek szokásos kezelésétől, és gyógykezelést sem folytatok, hacsak a szükség azt nem indokolja, továbbá gondoskodom arról, hogy feladatomban mind magam, mind szakmai alárendeltjeim révén úgy tegyek eleget, ahogyan az egy becsületes, tisztességes, és keresztény emberhez illik. Isten, Istennek Szent Anyja, a szeplőtelen fogant Szűz Mária, valamint Istennek összes szentje engem úgy segítjen. Ámen.

IV. Utasítások bábák részére

I.§ A bábák járatlansága miatt az állam számos polgárt kényszerült elveszíteni, ezért tehát a jövőben csakis azok kaphatnak engedélyt munkájuk végzésére, akik szakmájukhoz és munkavégzésükhöz megfelelő oktatást kaptak és vizsgát tettek valamely helybéli bábamester, vagy annak hiányában a rendszeren alkalmazott physicus-doktor előtt, majd a többször említett királyságaink vármegyei, illetve a szabad királyi városi magisztrátusai által megerősítést nyertek; ez a rendelkezés pedig nemcsak azokra terjed ki, akik ezután vétetnek szolgálatba, hanem azokat is érinti, akik e tevékenységet jelenleg esetleg nem megfelelő felkészültséggel végzik.

II.§ A közegészség szolgálatában eljáró magisztrátusok gondoskodjanak arról, hogy említett királyságaink területén elegendő számú bába álljon rendelkezésre, és ha minden faluban legalább egy alkalmasat nem lehet szolgálatba állítani, akkor legalább kettő vagy három helységekre összevontan kell egyet alkalmazni.

III.§ Az előjáróság által megerősített bábák viselkedjenek tiszteletreméltóan és keresztényi erkölcsök szerint, legyenek józanok, és gondoljanak mindenkor a lelkiismeretükre, mivelhogy állandóan szükség lehet a munkájukra, és általában két ember élete függ a szabályos munkavégzésüktől.

IV.§ A bábák tartsák meg a reájuk bízott titkokat, szolgálatuk közben maguk között legyenek békességesek, mentesen minden irigykedéstől, tanácsaikkal kölcsönösen segítsék egymást, amennyiben azt az esetek súlyossága indokolja, és szolgálatuk alól magukat ki ne mentsék, csakis ha abban valamely betegség, vagy más egyéb törvényesen elismert ok miatt akadályoztatnának.

Tevékenységük során tartózkodjanak olyan szavaktól és cselekedetektől, amelyek babonásnak tűnhetnének, de a legnagyobb bölcsességgel, szeretettel és a szakma törvényes gyakorlásával segédkezzenek a vajúdó asszonyoknak,

és ne vonakodjanak kellő időben kikérni az orvosok tanácsát, ha az a veszély miatt elengedhetetlen mert azokat, akik a tanácskérést elmulasztják, azonnal el kell távolítani az állásukból.

V.§ Különös feladata legyen a bábáknak az újszülöttek megkeresztelése olyan esetekben, amelyekben kétségesnek tűnhet, hogy azok még megélik a keresztség kiszolgáltatását, következésképpen gondoskodjanak erről az Anyaszentegyház előírásait követve, azon szabályozás szerint, amelynek alapján az ilyen vészhelyzetben a szükségkeresztelést el kell végezniük, minthogy ezt részükre kinevezésük kapcsán nyomtatott formában is kiadták, amennyiben azonban bármilyen kétség támadna annak szabályos elvégzését illetően, kérjenek tanácsot a plébánosoktól és a lelkipásztoroktól, majd kövessék azt szorgalmasan és nagy körültekintéssel, amint azt az ügy súlya, lelkiismeretük nyomatéka, illetve a szolgálatuk kötelme egyaránt megköveteli, minekutána az újszülöttek lelki üdvéről és testi jólétéről egyaránt gondoskodni kötelesek.

VI.§ Ugyanilyen figyelem fordítandó a vajúdo, majd gyermekágyas asszony egészségére, amely okból kifolyólag az ellátását a szülés előtt, alatt és után is, a szakmához méltó gonddal, pontossággal, és igyekezettel kell folytatni; mindazonáltal belső használatú orvosságot, orvosi tanács nélkül nem szabad alkalmazni.

VII.§ Nem ritkán tapasztaljuk, hogy egyes bábák megfélemednek Isten és Mielőttünk tett esküjükről, és pénz vagy remélt haszon által félrevezetve, szóbeli tanáccsal vagy tevőlegesen közreműködnek a magzatelhajtásban. Ezennel tehát az ilyen súlyos büntettektől jogosan elborzadva, jelen rendeletünk erejénél fogva elrendeljük, hogy azok, akik ilyen természetű dologban bűnősként lelepleződnek, ne csak hivatalukból mozdíttassanak el, hanem kapjanak testi fenyítést is a büntetőtörvények előírt szigora szerint, amely az eset súlyosságának mértékében a halálbüntetés kiszabásáig is terjedhet.

Ezért tehát egyetlen hajadon, magányos, vagy házas nőnek, olyan szer vagy tanács semmilyen kifogással sem adható, amely alkalmas lenne a magzat élve vagy holtan történő elhajtására, ennél fogva tehát nyomatékosan arra intjük és utasítjuk a bábákat, hogy amennyiben bárki és bármilyen okból őket akár ajándékokkal csábítva, akár erőszak erejével megkísérelné ilyesféle segédkezésre kényszeríteni, azt nyomban jelentsék az illetékes hatóságnak.

Amennyiben azonban segítségükre nem aljas vagy bűnös szándékkal, hanem ártatlan segítőszándékból, valamilyen betegség ürügyén lenne szükség, az ilyen segítséget kérő személyt orvoshoz kell küldeni tanácskérés céljából, és az orvos ne vonja ki magát kötelességének teljesítése alól, hanem tegyen meg minden tőle telhetőt, hogy a tanácsot kérők helyes gyógy módban részesüljenek.

Ezennel itt is megismételjük a patikusoknak előírt törvényi rendelkezést, miszerint óvakodjanak attól, hogy a patikák műhelyeiben a bábák kívánságára orvosi rendelvény nélküli különféle szerek készüljenek, amelyek azután kiadásra is kerülnének.

VIII.§ A bábák ne csak a szegényeknél és azok újszülötteinél, hanem mindenütt, ahol ez lehetséges, tartózkodjanak a betegségek gyógykezelésétől, mindazonáltal ha a physicus-doktori állás nincs betöltve, sürgős szükség esetén, az őket megillető összeg ellenében, orvosságos kezelést is végezhetnek.

IX.§ Ha a magisztrátus a bábákat szakértői vizsgálatra kötelezi, azt alaposan és igaz lelkiismerettel, ha lehetséges, orvosi tanácsot igénybe véve végezzék el, és a vizsgálat legyen mentes minden részrehajlástól, a bábát se erőszak, se vagyoni csábítás ne térítse el az igazság helyes ösvényéről.

Amennyiben az esetről jelentés készítendő, azt leplezetlenül, és csakis a vármegye vagy a szabad királyi város magisztrátusának kell megtenni, illetve királyi tanácsainknak, vagy az alájuk rendelt egy-egy Egészségügyi Bizottságnak, de ezeken túl minden más helyre tilos az elküldése; egyebekben pedig azok az asszonyok, akik a szabad királyi városokban, a mezővárosokban, és a falvakban bábaként szolgálnak, lássák el a házukat valamely külső jellel, azaz cégérrel, hogy a segítséget keresők könnyebben megtalálhassák őket.

A bábáktól vett eskü mintája, amely alapján az esküt az előljárásiaknál kell letenniük

Én, N.N. esküszöm a mindenható Istenre, és fogadom, hogy szolgálomat szorgalommal és éberséggel fogom ellátni, úgy, hogy az a keresztényi lelkiismeret törvényeihez igazodjék. Egyetlen szülő nőt, akihez csak hívnak, sem hagyok cserben, erőmhez mérten úgy követem a számomra előírt viselkedési szabályokat, hogy a közvetlen veszélyek, amennyire lehetséges, mind elháruljanak; a szegényeket és gazdagokat egyenlő szeretettel segítem, és nem hagyom sorsukra azokat, akiknek a kezelését elvállaltam, hanem lankadatlan szorgalommal öröködöm felettük. Isten engem úgy segítjen, és úgy segítjen a szeplőtelenül fogantatott Szűz Mária, Istennek legszentségesebb anyja, és az összes szentek, Ámen.

MÁSODIK RÉSZ

azokról a dolgokról, amelyek a közegészségügy szolgálatára vonatkoznak a határokon, és a határmenti népesség körében

I.§ Amilyen mértékben a főhatóságok a tartományokban gondoskodnak az egészség szolgálatáról, legalább oly mértékű, sőt még nagyobb szorgalom szükségeltetik ott, ahol a határmenti tartományokból okkal kelhetnek félelmet a járványos betörések, ezért kell tehát intézkedni Isten legfelsőbb segédelmével, az ilyen tartományokból már a behatolásnál a betegségek felszámolása felől.

Hogy a járványokat távol tartsuk országaink és örökös tartományaink azon határaitól, ahol a dolgok mai állása szerint aligha lehet számítani a ve-

szély szünetelésére, uralkodói elődeink előrelátó intézkedései folytán már sok évvel ezelőtt vesztegárnak nevezett épületek létesültek, amelyek személyezte szüntelen éberséggel gondoskodik arról, hogy a jövevények belépésénél alkalmazott szigorú szabályokkal megóvja országainkat és tartományainkat a ragály által terjedő betegségektől: ezeket az intézeteket, a szükséges számú személyzettel ellátva, az egyes tartományok legfelsőbb törvényhatóságának oltalma alatt, az előzőekben már említett Egészségügyi Bizottságok irányítják. Ezek az állomások a következők:

A Magyar Királyságban, Máramaros-vármegyében Borsa vesztegintézete, a Pozsonyi Királyi Helytartótanács kormányzása alatt.

Szlavóniában, Eszéken működik az Egészségügyi Bizottság, az ottani Főhadparancsnokság elnöklete alatt, amelynek Brod és Gradiska vesztegintézetei vannak alárendelve.

Horvátországnak a Károlyvárosi Főhadparancsnokság által kormányzott részén, következésképpen a Károlyvárosi Egészségügyi Bizottság alárendeltségébe tartozik Szluin és Radonovác vesztegintézete.

A Horvát Királyság többi részén, amelyet a tartományi Törvényhatóságok irányítanak, Kostajnica vesztegintézete annak az Egészségügyi Bizottságnak a hatáskörébe tartozik, amelyet élén Dalmát, Horvát és Szlavón Királyságaink bánja áll, és nevezett Királyságaink Királyi Tanácsának oltalma alatt működik.

Az Erdélyi Nagyhercegségben az Egészségügyi Bizottság a Katonai Fő-kormányzó elnöklete alatt két külhoni tartomány, Havasalföld és Moldva irányában tart fenn vesztegintézetet, ezek Havasalföld irányában a következők: Tömös és Vöröstorony, Törösvár, Buzán és Vulkán, Moldva irányában Radna, és további három helység: Ojtoz, Csík-Gyimes és Biriczke.

Végül Temesség tartományban, vagy más néven a Temesi Bánságban, császári-királyi Tartományi Igazgatóságunk alatt Mehádia, Zsupanja, és nemkülönben Pancsova, helységekben működnek vesztegintézetek.

Mivelhogy az áruknek és az utasoknak a forgalma a fent említett helyek felől gyakoribbnak, és bizonyos időkben a közegészség veszélyeztetése súlyosabbnak mutatkozhat, megelőzés céljából a járványos időkben óvatosabb megfontolás szükségeltetik, ennél fogva jelen rendeletünk alapján Magunknak tartjuk fenn annak megítélését, hogy mely és milyen állomásokat kell a járvány dühöngése idején – vagy egyéb indokolt esetben – teljesen elzárni, és melyeket kell a kétoldalú kereskedelem érdekében nyitva hagyni, az adott követelményeknek megfelelően.

Amennyiben a felsorolt a vidékeken kívül, amelyek a már létrehozott (ahogyan nevezik) vesztegintézetekhez tartoznak, új és ma még ismeretlen utakról derülne ki, hogy azokon keresztül járványos dögvész terjedhet át tartományainkba, a magisztrátusok a veszély súlyosságát közvetlenül a Mi részünkre jelentsék, hogy a megfelelő óvintézkedésekről gondoskodás történhessék.

Egyszóval tehát, a Török Birodalomból minden utazó, élőállatokkal és

árukkal együtt, ha bármely időben magyar tartományainkba is belépni szándékozna, köteles alávetnie magát az előírt egészségügyi szabályoknak, mégpedig minden megkülönböztetés nélkül, akkor is, ha az említett birodalomban valamely dühöngő járványról semmi bizonyos nem tudható. Különbség csupán a vesztegár időtartamában lehetséges, amelynek meghatározása az alábbiak szerint történik.

II.§ Az Egészségügyi Bizottságok – mind az egyes vármegyei, mind a szabad királyi városok magisztrátusai által alapítottak – mindig kövessék figyelemmel az egészségügyi helyzetet a török, a velencei vagy bármely más szomszédos területen, ha pedig éppen szünetel a járvány, fáradhatatlanul fűr-késszék ki mindazt, amit e vonatkozásban tudni érdemes, aminek érdekében ezúton elrendeljük a szükséges összegek haladéktalan átutalását Államkincstárunkból, nehogy ily súlyos ügyekben bárki, bármikor is megtagadhasson olyasmit, ami indokolt tartományaink közegészségi viszonyainak fenntartásához. Amennyiben úgy tűnik, hogy a közegészség állapotában semmilyen zavar sincs a szomszédos határterületeken, a legrövidebb vesztegári időszak ilyenkor is 21 nap a Török Birodalomból érkező személyekre, állatokra és árufeleségekre – amelyet a fentnevezett állomásokon kell letölteni –, hogy a beérkezők ezen időszak eltelte után, vagy a tényleges ragályos betegségtől, vagy legalább annak gyanújától, az alábbiakban előírt kezelési módszerrel megtisztítva, veszélytelenül beléphessenek tartományaink területére. Ezért tehát, annak érdekében, hogy döntésünk kellően szilárd, illetve szent és sérthetetlen legyen, elrendeljük, hogy az alárendelt magisztrátusok semmiféle mérlegelési jogkörrel ne rendelkezhessenek, mindenesetre semmi nem tiltja azt, ha valakinek úgy tetszik, a nem teljes vesztegári időtartammal a háta mögött visszafordulhat a saját hazájába, leveleiket azonban, amelyeket magyar tartományainkba akarnak küldeni, midőn a szabályos tisztításon átestek, kézbesíteni lehetséges.

III.§ Ha valóban beigazolódnának a kétségek a határ túloldalán elterülő tartományok közegészségi állapotát illetően, a veszélyeket megelőzendő, a gyanú súlyához mérten, a vesztegár időtartamát 28 napra kell emelni.

IV.§ Amennyiben az említett vesztegári időtartamokat csak az elővigyázatosság indokolja, vagyis a 21, illetve 28 napos változat kerül kihirdetésre, még minden vesztegintézet nyitva marad; ha azonban ténylegesen pestis pusztít a török vagy más szomszédos tartományokban, amint azt az előbbieken említettük, fenntartjuk Magunknak a jogot annak megállapítására, hogy a kölcsönös kereskedés érdekében mely intézeteket tartjuk nyitva, és melyeket ítéljük bezárandónak, hogy a közbiztonság érdekében csökkenthessük az ilyen időszakokban területeinkre vezető utak számát. Ha tehát a Török Birodalomban járvány pusztít, a vesztegár tartamát 28-ról 42 napra kell kiterjeszteni, ugyanis a hosszabb időszak alatt azok az emberek, akikben lappang a betegség, és az első 20 napban mindenképpen kitör rajtuk, az előírtas rendben tovább kezelhetők, ilyenénképpen minden gyanútól

mentesítve kibocsáthatók, avval a föltétellel, hogy az árukat még 14 napon át a tisztítóhelyen kell tartani, avégett, hogy nagyobb biztonsággal lehessen végrehajtani mind szellőztetésüket, mindpedig mindazt, ami az előírt tisztítóeljáráshoz kapcsolódik, ezt követően azonban csakis azok az emberek bocsáthatók ki, akik a fent nevezett időtartam alatt nem érintkeztek az árukészletekkel; azok az utazók viszont, akik az árukkal érintkeztek, illetve a vesztegintézeti szolgák közül azok, akik a nevezett időpontig visszatartott árukat kezelték, csak a teljességgel megtisztított árukkal együtt jöhetnek ki a vesztegzárból: azon esetekben viszont (Isten végtelen kegyelme és hatalma tartson mindenkit ettől távol), ha a határterületeken pestis tör ki, fenntartjuk Magunknak a döntés jogát, hogy előrelátó tanácskozást követően, az időtartamokat és a helyszíneket illetően, a szükségesnek megítélt mértékig, még tovább fokozzuk intézkedéseinket.

A tartományokban, valamint a Magyar- és Horvátországban működő Egészségügyi Bizottságoknak, ez ügyben, a Királyi- s Horvát helytartótanácsainkban korábban hozott döntések értelmében engedélyezzük, hogy egyes esetekben döntsenek a veszteglési időszak fokozatáról, a mindenkori viszonyoknak megfelelően, vagy a felderített veszedelem okán a fokozat növeléséről, mivel a veszedelem gyakorta oly súlyos lehet, hogy ha Mifelségünk legfelsőbb egyetértését kérnék, annak a gyors cselekvés vallaná kárát; mindazonáltal ilyen esetben bölcsen és határozott ítéletalkotással, de sohasem túlzottan szélsőséges szigorral és meggondolatlanul kell eljárni, hogy nyomatékos ok hiányában, a határszéli népek közötti barátságos és kölcsönös kereskedelem ne akadályoztassék. Valahányszor azonban tanácsos megnövelni a veszteglés fokozatát, a megfontolt döntés indokairól a már említett királyságokból Királyi Tanácsainkon keresztül, a Magyar Királyi Udvari Kancellária útján (amely ezen okokat a közjó érdekében megtárgyalja a Császári és Királyi Udvari Egészségügyi Bizottsággal) jelentés teendő a Mi részünkre, és a már meghatározott vesztegidő egyszer és mindenkorra csakis akkor mérsékelhető, ha a veszedelem csökkenéséről a beszámoló megérkezett, és azt Mi magunk is jóváhagytuk.

Mindezek okán a hivatali kart, és az egyes személyeket is nyomatékosan arra intjük, hogy az ilyen súlyos ügyekben a hivatali munkát a legnagyobb igyekezettel és éberséggel lássák el, azt minden időben, a tőlük telhető mértékben teljesítsék, hogy azok, akik az alábbiakban következő szabályzat szerint hivatali megbízást kapnak, szolgálatuk előírt normáit a lehető legpontosabban kövessék.

I. Működési szabályzat a határok mentén a közegészség érdekében felállított őrvonalak részére

I.§ A veszélyek gondosabb megelőzése érdekében a Török Birodalom felé eső közvetlen határok mentén felállított őrvonalakon, növekvő fenyegetés esetén mind a lakosság, mind a katonaság szüntelen éberséggel, fokozott mértékben gondoskodik arról, amennyire ez egyáltalán lehetséges, hogy az egészségügyi szabályok megkerülésével senki ne léphessen be tartományaink és országaink területére.

II.§ Amennyiben tehát a fentiekben hivatkozott török földön, vagy bármely más határ közeli tartományban a pestis terjedése nyilvánvalóan megállapítható, a fent említett őrvonalakat, amelyeket *Cordon*-nak neveznek, ahol nem lennének, ott létre kell hozni, vagy ahol már felállításra kerültek, ott szükség szerint kiegészítendő, majd pedig, hogy ezzel az intézkedéssel az egészséges tartományok megvédhetők legyenek a fertőzöttektől, nevezett őrvonalakat ennek megfelelően kell felállítani, ezúton elrendeljük, hogy az említett őrhelyeket úgy kell elhelyezni, hogy azok a hely és az adott időszak igényeinek megfelelően; és a jelenleg szokványos módon az ilyen őrvonalak rendjében az egyik ór a másiktól csak olyan távolságban álljon, hogy kölcsönösen szemmel tarthassák egymást, különösen azonban akkor kötelező gondoskodni ennek a távolságnak a csökkentéséről, sőt az őrség megkettőzéséről, amikor a veszély súlyossága miatt nagyobb elővigyázatosság tanúsítandó, így a határvidékeken a fertőzésre gyanús népességnek a belépését még inkább meg kell akadályozni.

III.§ Az őrségek feladata arról gondoskodni, hogy emberek, állatok, és áruk ne jöhessenek be a tilalom alatti tartományokból, oda belföldről titokban senki ne távozhassék, még kevésbé jöhessen vissza anélkül, hogy a vesztegintézetben ne vett volna részt a törvényes előírások szerinti fertőtlenítésében, mivel pedig a ragályos vész testekkel vagy fertőzött árukkal való egyetlen érintkezés kapcsán is tovább terjedhet, az egyik tartományból a másikba irányuló szabad közlekedéssel járó érintkezések nem minden ok nélkül kelthetnek gyanakvást, ezt a gyanakvást tehát, tűnjék akár teljesen alaptalannak is, érdemében nagyon nyomatékosan figyelembe kell venni, minthogy attól egész országrészek élete és boldogulása függhet, és mivel tapasztalatunk szerint, ennek mellőzése miatt, teljes tartományokat sújtott már rettentő csapás, a biztonság pusztá érdeke megköveteli, hogy az ilyen jelentőségű dolgok kezelése a legszigorúbb elővigyázatossággal történjék.

Ezért a tilalom alá helyezett tartományokból a határvonalainkra érkezőket azonnal vissza kell fordítani, vagy a már említett vesztegintézetekbe irányítandók, de ha erővel ellenszegülve a behatolást mégis megkísérelnék, az 1766. augusztus 25-én kiadott utasítás értelmében a helyszínen halállal büntetendők.

A tilalom alatti tartományokra ugyanaz érvényes, mint amit az egészségügyi hatóságok a járványgyanúsakra kihirdettek, ennél fogva a török tar-

tományok, amelyek a pestis terjedése ellen semmit nem tesznek, természetesen mindig gyanúsak maradnak, következésképpen mindig tilalom alattiak tekintendők.

Fentnevezett királyságainkban tehát a magisztrátusok legyenek mindig éberek, s amennyiben a megvédendő tartományokban az őrvonalak, vagy maguk a vesztegintézetek elégtelennek bizonyulnának, vagy a tapasztalatok azt mutatnák, hogy korábban ismeretlen utak nyíltak meg, amelyeken a betegség rejtetten behurcolható lenne Magyar Tartományainkba, késedelem nélkül gondoskodniuk kell a kordonok és az intézetek megerősítéséről, vagy a veszély bármilyen más módon való korlátozásáról, majd a szükségesnek tartott intézkedésről – egyik vagy másik Királyi Tanácsunk útján – Nekünk kell haladéktalanul jelentést tenniük.

IV.§ Az örök nem léphetik át saját körzetük határait, továbbá nem tarthatnak kutyákat vagy más állatokat, mivel azok a tilalom alatti tartományokban átkóborolva, majd ott megfertőződve, és tartományainkba visszatérve a ragályt behurcolhatják, ezen okokból kifolyólag tehát az őrvonalak közelében lakó alattvalók a saját kutyáikat láncra kötve tartsák a házukban.

V.§ Az őrhelyekre állított katonák éjjel-nappal járőrözzenek saját körzetükben, ahol minden nap, különösen a reggel szolgálatos örök találhatnak lábnyomokat a tartományaikba történt eltitkolt belépésről, ruhadarabokat, vagy más effajta tárgyakat, amelyek alkalmasak lehetnek a fertőzésre, és ha azokat az alábbiakban leírt szabályok szerint bármely rendszeresített vesztegintézetben az előírásoknak megfelelően a törvényesen elrendelt időszak alatt veszélyeztetés nélkül megtisztítani nem lehetséges, távolról odadobott tűzcsóvával kell elégetni, továbbá ugyanígy a titokban behozott állatok is azonnal elpusztítandók. Ezért az őrállomásokat vezető tisztek feladata alaposan gondoskodni arról, hogy minden esetben szigorúan sor kerüljön az előírt hamvasztásra, valahányszor valamely állatot, sőt ellenszegülő embert a köz érdekében el kellett pusztítani. Ha viszont olyan, titokban áthozott árura bukkannak, amely nem alkalmas a járvány terjesztésére, azt a legnagyobb elővigyázattal a legközelebbi vesztegállomásra kell szállítani, ahol a kötelek eltávolítása, és az egyéb csomagolóanyagok elégetése után az árut vagy meg kell őrizni, vagy pedig át kell adni kideríthető gazdájának.

Ha felmerül annak a gyanúja, hogy valamely személy a tilalom alatt álló tartomány alattvalójával megbeszélést vagy találkozót tartott, az ilyen személy családját is, amennyiben ez szükségessé válik, ugyanolyan szigorú feltételekkel kell őrizetbe venni, hogy az örök kirendelésével minden további érintkezés távol tartassék, így minden emberi érintkezést meg kell tiltani, kivéve azt az esetet, amelyben a fent említett óvintézkedés folytán a létfenntartáshoz szükséges táplálékok eljuttatása akadályba ütköznék, mindezeket tehát ekképpen elrendezve, az esetről jelentés küldendő a legközelebbi vesztegintézetnek, amely a gyanús személyt, biztos őrizettel akadályozva a további fertő-

zésveszélyt – miközben az örök maguk is kerülnek minden érintkezést – a vesztegidő megkezdése majd, letöltése végett épületébe fogadja.

A katonákat, vagy más öröket, akik ilyen kíséretet látnak el, esküjükben vállalt kötelességük és a kibocsátott közegészségügyi szabályzatokban foglalt büntetések terhe mellett, nyomatékosan figyelmeztetni kell arra, hogy amennyiben közöttük és az őrzendő jövevények között, vagy azok lakóházában netán fertőző érintkezés történt, azt ne titkolják el az egészségügyi hatóság előtt, ugyanis ha körükben ez kiderül róluk, a vonatkozó szabályzatok határozott szigorú alapján fognak büntetést szenvedni.

A fertőző érintkezést, de annak gyanúját is annyiszor követi az előírt egészségügyi szabályok szerinti tisztítás, ahányszor bárki a testével érintkezett a tilalom alatt álló tartományokból érkező emberekkel, állatokkal és árukkal, ezért hát figyelmeztetjük az öröket, illetve mindazokat, akik a jövevényekkel foglalkoznak, hogy amennyire ez lehetséges, hivatalukat mindig kellő távolságból gyakorolják, tartózkodjanak a közvetlen érintkezéstől, de ha ilyen eset mégis előadódna, nyomatékosan elrendeljük, hogy a vesztegintézet hivatal részére a valósághoz híven feltárt helyzet alapján, maguk az örök is a szabályzat előírásai szerinti tisztítást kapják, és csak annak végeztével mentesüljenek a fertőződés gyanúja alól. Ha egyes házak teljes népességét illetően ilyen fertőződés lehetősége merülne fel, amelyhez más súlyosbító körülmények is társulnának, a fentiek szerinti őrség felállításával – és a ragály szélesebb körű terjedésének feltartóztatására – indítson a legközelebbi állomás igazgatója vizsgálatot, és erről megfelelő jelentést küldjön az illetékes Egészségügyi Bizottságnak, majd amennyiben azt a Bizottság jónak látja, vagy szabályszerű vesztegzár felállítása mellett dönt, vagy az ügy súlyossága miatt hivatali úton jelentést tesz a Mi részünkre, hogy ezúton történjék intézkedés a vész elhárításáról; a vétkesek pedig okulásképpen közszemlére kitéve megfenyíttessenek, éspedig a fentiekben többször hivatkozott 1766. évi augusztus 25-i rendelet, vagy későbbi utasításainkban foglaltak értelmében.

VI.§ Annak érdekében, hogy az érintettek ezeket a státúumokat pontosabban kövessék, a közegészségügyileg elrendelt záróvonalak őrszemélyzetének parancsnokai gondoskodjanak arról, hogy a telepített civil örök vagy katonák lecserélésénél ne csak a fent említett 1766. évi augusztus 25-i rendeletet, hanem a jelen Szabályzatot is nyilvánosan, fennhangon és helybéli nyelven felolvasva ismertessék, nehogy bárki ennek hiányból eredő tájékozatlansága folytán úgy vélje, hogy mentesülhetne a státúumok szigorú előírásai alól.

VII.§ Alattvalóink senkit ne részesítsenek vendéglátásban, aki a tilalom alatti tartományokból érkezik, és nincs bizonyítványa a vesztegzár letöltéséről, ugyanis azokkal szemben, akik a vendégszeretet ilyen veszélyes területére merészkednének, a körülmények szerint mérlegelhető büntetést szabunk ki, amely a fenyegető veszedelmek nagysága arányában fokozható, ha pedig a szomszédos tartományokban járvány pusztít, a büntetés egészen a halálbüntetésig súlyosbítható.

II. Működési előírások a vesztegintézetek hivatalba lépő igazgatói részére

I.§ Mivelhogy gondoskodni kell a felállított vesztegintézetek épületeinek megfelelő karbantartásáról, az igazgatónak az legyen az elsődleges kötelessége, hogy állandóan figyelje a jelen Szabályzat szerinti építményeket, és ha hiányosságok merülnének fel, intézkedik azok pótlása iránt; ugyanis a jelen Rendelkezésnek az a legfőbb célja, hogy az emberek, állatok és áruk által hordozott fertőzés alapos gyanújának felmerülése esetén a ragályozódás továbbterjedése megakadályoztassék, tehát a dolog természetéből következően leginkább arra kell ügyelni, hogy azok az épületek, amelyek az elkülönítés végrehajtásához szükségesek, egységes szabályok szerint épüljenek és állapotuk megőrzése is így történjék, ennél fogva ezekben az épületekben nemcsak a személyzetet kell szigorúan elválasztani a jövevényektől, hanem az utóbbiakat egymástól is, a vesztegzárba való belépés, és az ettől számított, bent töltött idő mértéke szerint, és ha bárki is, aki már közel jár a vesztegidő letöltéséhez, közvetlen érintkezésbe kerül az újabb jövevényekkel, semmiképpen nem bocsátható el, hanem újabb vesztegidőre kötelezendő, mert az eltöltött előző veszteglés által eloszlott gyanú a jelzett érintkezés által újraéled.

Következésképpen, az épületek kialakításánál különösen arra kell ügyelni, hogy azok minden olyan kellékkel felszereltesenek, amelyek az előírt elkülönítés lehető legbiztonságosabb végrehajtásához, illetve a jövevények kényelméhez szükségesnek ítéltetnek.

Jóllehet kegyesen bizakodunk abban, hogy az egyes vesztegállomások eszerint létesülnek, az igazgatóknak mégis nyomatékosan megparancsoljuk, hogy hivatalukban elsődlegesen az a cél vezesse őket, hogy amennyiben éber szemmel körülnézve, a jelen új Szabályzathoz képest hiányosságok mutatkoznak, azokat Magyarországon és Horvátországban egyaránt, haladéktalanul fedjék fel Királyi Tanácsaink előtt, utóbbiak pedig azonnal gondoskodjanak a szükséges intézkedésekről, vagy súlyosabb esetben az ügyet szolgálati úton terjesszék fel a Mi Királyi Felségünk részére.

A szóban forgó épületek – rendeltetésük szerint – a következőkhöz igazodjanak:

1. Gondosan ügyelni kell arra, hogy a jövevények szigorúan elkülöníttessenek mindazon vesztegintézeti személyektől, akikkel egyáltalán nem szükséges az érintkezésük, evégből a jövevényekkel, illetve áruikkal közvetlenül senki más nem foglalkozhat, csakis azok, akik maguk is ki vannak téve a fertőzésnek, s miután e személyek érintkeztek a jövevényekkel az általuk viselt hivatal természetéből következően, velük azonos vesztegzári időszak letöltésére kötelezendők.

Szabály szerint ebbe a körbe tartozik az áruk megtisztítása céljából alkalmazott, így fertőzésnek kitett szolgaszemélyzet, akiket szintén elzárva

kell tartani a vesztegintézetben belül, hogy érintkezés útján a járványt ne terjeszthessék.

2. Ne történjék tehát a sebészmesterek, igazgatók, káplánok, felügyelők, vagy bármilyen hivatali viselők, és a vesztegzárban őrzöttek között semmilyen érintkezés, vagyis nevezettek a hivatali teendőik gyakorlása során tartózkodjanak bármely személy, állat, vagy áruféleség megérintésétől, ugyanis egyetlen ilyen érintés következtében a többiekkel azonos vesztegzári időtartamot kötelesek kitölteni, tehát hivatalukat nem gyakorolhatják a többi, szabadon munkálkodó személyhez hasonlóan, ennél fogva

3. nyomtatékosan intünk mindenkit, hogy hivatali munkájában a legnagyobb igyekezettel törekedjék a szabályok betartására,

4. és magukat az épületeket is úgy kell kialakítani, hogy az, aki pontosan betartja az egészségügyi rendeleteket, e tiltott érintkezéstől mentes maradjon.

5. A vesztegzintézeti lakásokat alkalmas rostéllyal vagy ráccsal kell felszerelni, amelyeken keresztül a sebészmester távolból végezheti a testek szemlélését, és az igazgató is közvetlen érintkezés nélkül intézheti hivatali munkáját, ha beszélnie kell a jövevényekkel, ha vizsgálatot végez, vagy ha az élelem bejuttatásáról kell gondoskodnia.

6. A külső falak, amelyek az egész épületegyüttest övezik, legyenek kellő magasságúak, hogy a kívül lévőkkel még csak megkísérelni se lehessen a kapcsolatfelvételt, vagy az érintkezést.

7. Az áruk kezelésére szolgáló fedett raktározó helyeket szintén e falakon belül kell kialakítani.

8. A beérkező személyek egészségügyi szemlélésére szolgáló fülkét a lezárt rész felől nézve úgy kell kialakítani, hogy a rács innenső oldalán álló sebészmester, a rács által elválasztva, kívülről szemlélhesse a megvizsgálandók testét, így tehát az egészségi állapotukat érintkezés nélkül tanulmányozhassa.

9. Betegen érkezők részére nincs ok külön kórházi részt építeni a felállított vesztegzintézetekben, mivel a vesztegzári épületek egész együttese kórházi természetű, azokat tehát akik közönséges betegségben szenvednek, nem kell szigorúan elkülöníteni, azok esetében viszont, akik a járvány tüneteit már mutatják, a zárt részből való kiszállítás, annak veszélyei miatt, mindenkor és a leghatározottabban el kell kerülni. Ennél fogva, ha úgy tűnik, hogy ez a legsúlyosabb vész valóban megjelent, a járványosan fertőzötteket háromszoros elővigyázatossággal nem csak a szabadon lévő külső személyektől kell elválasztani, hanem azoktól is, akik velük együtt azonos periódust töltve a vesztegzárban belül tartózkodnak. Az intézkedés végrehajtása érdekében elkülönített barakkokat kell kijelölni, amelyeken belül és kívül is megnövelt számú őrség állítandó, a falakat magasabbra kell emelni, és mindezt amennyire csak lehetséges, a legnagyobb igyekezettel és szigorúsággal kell elvégezni.

Ez legyen tehát az előírás az új vesztegzintézetek építésénél, vagy a már

fennállók felújításánál, ha azokról megállapítható, hogy a fenti feltételeknek már nem képesek megfelelni.

II.§ Az intézet igazgatója, esküjének kötelme alatt, különös gonddal ügyeljen a tetők és az épületek állagának megőrzésére, és amennyiben azok javításra szorulnak, a munkálatok megkezdését semmiképpen ne halogassa, nehogy mindazt amit ma csekély összegből lehet megoldani, holnap hatalmas pénzért kelljen elvégeztetni. Az áruk tárolására épített raktárakban, vagy pajtárakban különösen arra kell ügyelni, nehogy az esőzés jelentős károkat okozzon az árukban, amelyek épségének megóvása az intézet igazgatójának elsőrendű kötelessége.

Amennyiben a javítás költsége a 20 forintos összeget nem haladja meg, azt az igazgató késedelem nélkül maga végeztesse el, különben a feletteseinek egytetérésére várva súlyos mulasztásba esne. Amennyiben azonban az ügy halasztható, és elintézése nagyobb költségekkel járna, ha ez lehetséges, az összeg, az előzetesen számított kiadások és a tervek egyeztetendők a legközelebbi Államkincstári Hivatallal, majd annak aláírásával az anyagot fel kell terjeszteni Helytartótanácsunkhoz, vagy Horvát Tanácsunkhoz, amelyek ha az összeg a 100 forintot nem haladja meg, vagy az ügy halasztása súlyosabb károkat okozhatna, jegyzőkönyvi rögzítés mellett, amennyiben azt a közjó érdeke megkívánja, haladéktalanul döntést fognak hozni; amennyiben ennél nagyobb lenne a kiadások mértéke, vagy új épület emelésére lenne szükség, az ügyet az előírt csatornákon keresztül a Mi részünkre kell továbbítani.

Azoknak a számláknak az összegét, amelyek az egészségügyi épületekre kifizetett összegeket igazolják, miután a vesztegintézet igazgatója aláírta, a legközelebbi Államkincstári Hivatal haladéktalanul kifizetni tartozik.

III.§ Királyi Helytartótanácsunk, és Horvát Királyi Tanácsunk egy orvost, vagy ha ez nem lehetséges, más, hivatali esküvel kötelezett személyt köteles kiküldeni, aki váratlanul megérkezve, a vesztegzári állomásokon vizsgálatot fog végezni az épületek állapotáról, őrzéséről és az ott szolgálatot teljesítőkről, majd jelentést tesz a Helytartótanácsnak vagy a Horvát Tanácsnak a körülményekhez képest elegendő, vagy ha szükséges, a pótolandó eszközökről.

IV.§ A vesztegintézeti igazgató legyen józan életű és istenfélő ember, tartsa folyamatosan szem előtt a Szabályzatot, illetve az 1766. évi augusztus 25-i törvényt, mindig rendíthetetlen hűséggel és ennek megfelelő szorgalommal lássa el jelentőségteljes hivatalát, amelytől egész országrészek boldogulása függhet; személyes példájával buzdítsa alárendeltjeit kötelességeik helyes teljesítésére, és csakis olyasmire legyen tekintettel, ami azokhoz a becsületes férfiúkhöz illik, akik mentesek a rokon- vagy ellenszenv és a haszonszerzés mindent megromtó hatásától.

Mivel a vesztegzárban előkényen elhelyezett jövevényekkel készséges jóindulattal kell bánni, ebben az eljárásban maga az igazgató mutasson jó példát azoknak, akiknek szintén ez a hivatali kötelessége. Ha pedig valaki a viselkedésre vonatkozó házirendet vakmerően megszegve, a törvényes rendet

megzavarná, az első alkalommal részesüljön nyomatékos figyelmeztetésben, továbbá bölcs szigorral végrehajtott korlátozásban, de ismétlődés esetén a zavargó személynek kiszabandó büntetés céljából az ügyet indítvánnyal fel kell terjeszteni a Helytartótanácsához vagy a Horvát Tanácshoz.

V.§ Midőn kocsik vagy utasok érkeznek árukkal és állatokkal – vagy azok nélkül – a nappali időszakban (mivel éjjel senki nem vehető fel az intézetbe), az igazgatónak – vagy ha a Magisztrátustól kieszközölt egyetértéssel van távol, az ő hivatalát átmenetileg ellátó személynek – kell elvégeznie a vizsgálatot, amelynek során a következőket kell kideríteni:

1. Honnan jönnek, mi a nevük, kicsodák, és hol időztek utazásuk közben?
 2. Milyen az emberek és állatok egészségi állapota az érintett területeken?
 3. Ha a Török Birodalom alattvalói, rendelkeznek-e olyan útlevelekkel, amelyek a Mi Udvarunk és a Török Porta között korábban ünnepélyesen megkötött egyezmény előírásainak megfelelnek?
 4. Hová akarnak a Mi tartományainkban továbbhaladni?
 5. Milyen árukat hoztak, azok honnan származnak, és alkalmasak-e a ragályozódásra?
 6. Ha lehetséges, az árukat a saját személyes vesztegzári időszakuk letöltése előtt akarják-e továbbszállíttatni más tartományokba?
 7. A magukkal hozott iratokat a vesztegzár letöltése előtt akarják-e a címzés szerinti helyre továbbíttatni?
- Végül: az egyes személyek milyen egészségi állapotban vannak?

Mindezeket a naplóban, amelyet jegyzőkönyvnek neveznek, az érkezés napját és óráját megjelölve, pontosan rögzíteni kell, majd az érkező személyeket, az állataikat, és áruikat elkülönített épületekbe, illetve istállóba kell elhelyezni, majd miután a sebészmester a testi szemlézést az előírt módon elvégezte, közölni kell a vesztegzár időtartamát.

VI.§ Amíg a vesztegintézeti tartózkodás időtartama 21 napra korlátozódik, és igen távoli az egészségre leselkedő veszélyek, nyomós ok hiányában a sebészmesternek nem kell elvégeznie az utazók testi szemlézését, amennyiben viszont a veszély igazoltan megnövekszik, jelesül a szomszédos területeken ténylegesen járványok dúlnak, a veszteglés időtartama megnöveledő, és a jövevényeket meztelenül kell megvizsgálni a kellő távolság betartása mellett, nehogy az orvos vagy a sebészmester megfertőződjék.

A vesztegzári időtartam alatt az orvos vagy a sebészmester a jövevények egészségi állapotát illetően minden egyes napon ismétlje meg a vizsgálatot a kötelező óvatosság betartásával, ugyanis amennyiben az idő múlásával ragályozódási tünetek jelennének meg, az alábbiakban következő előírások szerint kell eljárni.

VII.§ A fenti módszerrel végzett orvosi szemlézésekről jelentést kell tenni az igazgatónak, és amennyiben az orvos vagy a sebészmester vizsgálat közben

valódi ragályos jeleket fedez fel, az adott vesztegzári csoport minden tagját vissza kell irányítani azokba a tartományokba, ahonnan érkeztek, áruikkal és állataikkal együtt, azok pedig, akik ellenállnak, mivel az önkényes belépés erőszak alkalmazásával is megakadályozandó, ha a fertőzés terjesztését más eszközzel nem lehet elhárítani, a helyszínen kivégzendők, és holttesteiket, állataikat és áruikat az előírt óvatosság mellett tüzzel kell elhamvasztani.

Az igazgatóknak, sebészmestereknek, orvosoknak, az áruk tisztítását végző fertőzésnek kitett szolgálknak, az öröknek, és minden más hivatalban lévő személynek ezennel nyomatékosan megparancsoljuk, hogy ilyen súlyos ügyben a legcsekélyebb dolog fölött se húnyjanak szemet, vagy ne véljék úgy, hogy takargatni lehet a felfedezett tüneteket, s ne feledjék: bármely ilyen esetben halálbüntetéssel sújtjuk azokat, akik nem teljesítik a szolgálati kötelességeiket.

Ettől ugyanis számos tartomány megmaradása vagy pusztulása függhet.

VIII.§ Amennyiben a szemlézésnél semmilyen pestisre utaló jel nem észlelhető, a tisztítás a kötelező időtartam határai között a következő szabályok szerint végzendő.

Mindenek előtt a beérkezetteket olyan szállásokon kell elhelyezni, amelyeknek vagy jól zárható, vagy őrzött az ajtajuk, az őrzésre pedig elegendő számú egészségügyi személyzetet kell felvenni, és vigyázni kell arra, nehogy valamilyen keveredés vagy érintkezés jöjjön létre a jövevények és a vesztegzáron belüli vagy azon kívüli beosztottak, vagy az újak és különböző időpontokban érkezettek között, ugyanis ezt követően az érintkezés előtt nem gyanúsítottak a jövevényekkel együtt kötelesek a vesztegzári időszakot letölteni, azok pedig, akik már a vesztegzári idejüket töltötték, az újonnan érkezettekkel való érintkezés után, a fentiek szerint az utóbbiak vesztegzári időtartamát kötelesek végig letölteni.

IX.§ A vesztegintézet igazgatója méltányos áron gondoskodjék a jövevények élelmezéséről, ezért vagy a helybéli kocsmárosokkal tárgyaljon, ha vannak ilyenek a környéken, vagy más úton teljesítse ezt a feladatát, nehogy ezen a téren bármi is hiányozzék, az élelmet viszont a vesztegzárba helyezettnek az érintkezés legkisebb gyanúját is kerülve, a vesztegzárlaton kívül dolgozó, fertőzésnek ki nem tett szolgálk adják át, személyes érintkezés nélkül.

X.§ A vesztegzár kezdetén azok a dolgok vagy áruk, amelyek nem veszélyesek abból a szempontból, hogy a ragályt magukra vonnák vagy terjesztenék, a külső zsákszövet, illetve kötelek, vagy bármilyen más csomagolóanyag eltávolítása után elkülönítve, szabadon kiadhatók, viszont a tilalom alatt álló tartományokból érkezett emberek, állatok és áruk esetében semmilyen magyarázattal, ürüggyel, vagy kezelési eljárással sem tűrhető, hogy az emberek az innenső oldaliakkal találkozzanak, vagy az állatok és áruk bebocsáttassanak, mielőtt pontosan az előírások szerinti vesztegzári tartózkodás eredményeként mentesülnének a magukra vont ragály gyanúja alól.

XI.§ A vesztegzárba behozott pénzerméket a vesztegzáron belüli szolgálk

forró, sós vízzel (a legalacsonyabb veszteglési időtartam esetén), illetve megnövekedett veszély esetén forró ecetes vízzel tisztítsák meg, a levelek és irományok pedig, amikor is a legtávolabbi a veszély, és a periódus csupán 21 napos, a szokásos módon megfüstölendők, hosszabb veszteglési időtartam elrendelése esetén viszont, mielőtt kiadásra kerülnének, azokat forró ecet fölött kell átgőzölni, feltéve, hogy a levelek semmilyen veszélyes fertőző anyagot nem tartalmaznak, ellenkező esetben ugyanis magát a levelet a már említett módon kell kezelni, az abból eltávolított dolgok viszont a többi hasonló vesztegzári áruval együtt kezelendők.

A jövevények lenvászón fehérneműit a vesztegzáron belüli szolgák haladéktalanul kötelesek kimosni, a felső ruházatuk pedig folyamatosan szellőztetendő.

XII.§ Miután az embereket a kijelölt vesztegzári szállásokon elhelyezték, az állatokat fajtájuk szerint elkülönítve az előkészített istállókba kell vezetni, és ott láncra kötni, majd megfelelő takarmányról gondoskodva a kaput rájuk kell zárni, és a vesztegzáron belüli szolgák éberem ügyeljenek arra, nehogy velük bármely ember vagy állat érintkezésbe kerülhessen.

XIII.§ Az emberek és állatok biztonságba helyezése közben a kocsikat és az árukat a legnagyobb gonddal kell őrizni, nehogy a vész, amelynek elhárítására minden megtörténik, más úton mégis bejuthasson az országba.

Gondoskodják tehát az igazgató arról, hogy miközben ő az emberekkel és az állatokkal foglalkozik, a hivatali örök vigyázzanak a kocsikra és az árukra, hogy mielőtt azok az előírt helyre kerülnének, semmit ne lehessen kivonni éber szemeik elől, és az előírt egészségügyi óvintézkedések alól.

XIV.§ Azokat az előírt óvintézkedéseket, amelyek az áruk vesztegentézet elhelyezésére és fertőtlenítésére vonatkoznak, azonos gondossággal, és minden egyes veszteglő állomáson azonos módon kell alkalmazni: következőképpen az igazgató elsőrendű feladata legyen, hogy az árukat ne szolgáltatás ki az időjárás viszontagságainak, és minőségük se romolják, hanem amint az lehetséges, a megfelelően kialakított raktárakba kerüljenek, és a fertőtlenítés az előírt szabályok szerinti folyamatos szellőztetéssel történjék.

Miután megtörtént az áruk elhelyezése, a tisztítást végző szolga vagy szolgák elsőként azokat az árukat tartalmazó ládákat, illetve zsákokat vegyék kezelésbe, amelyeknek tartalma a legkönnyebben terjeszti a fertőzést. Ezeket az árukat tehát csomagolásuktól megszabadítva, és a szellőztetésnek kitéve, naponként át kell forgatni, és folyamatosan a szabad levegőn kell hagyni, mint például a juhgyapjút, amelyet a ládákból és a zsákokból egyszerűen ki lehet emelni, amennyiben azonban, mint a gyapot esetében, a kötözött bálákat károsodás nélkül nem lehet kinyitni, a szolgák a csomagolás részleges megbontásával, meztelen karral benyúlva keverjék meg az árut, amint annak részletes leírása majd az alábbiakban fog következni; az áruk ily módon végzett őrzése, állagának megtartása, és fertőtlenítése során különösképpen attól kell óvakodni, hogy ne jöjjön létre keveredés vagy érintkezés a szabadon lévő és a

vesztegár alatti emberek között, de azok között sem, akik különböző vesztegári fokozatokban vannak, s az áruk keveredését is azonosan gondos igyekezettel szükséges elhárítani.

XV.§ Az igazgató könyvet, azaz protokollumot vezessen, amelybe a legnagyobb gonddal jegyezze fel az áruk jelzését, számát, tulajdonosának nevét, majd mindezek segítségével egyszerűen elkészítheti a behozott áruk vesztegári időtartam szerinti előírással táblázatait, továbbá ez a könyv azt a célt is szolgálhatja, hogy a tulajdonosok meggyőződhetnek a vesztegárba behozott áruk hiánytalanságáról. Avégett, hogy ez a tény még nagyobb biztonsággal megállapíttassék, bármely veszteglő jövevénynek – a fent nevezett könyv alapján – kötelező kivonatot adni a behozott árukról, amit egy vesztegáron belüli szolgálta ad át a részére, majd miután az ívet a tulajdonos ellátta a saját aláírásával, az kerüljön vissza az igazgatóhoz, betartva a levelek fertőtlenítésére vonatkozó szabályokat, és az igazgató azt hiteles igazolásként őrizze, hogy az áruk törvényes visszaszolgáltatása a vesztegári időszak lejártával vita nélkül megtörténhessék.

Ezek szerint a vesztegintézeti igazgató három könyvről vagy protokollumról köteles gondoskodni, amelyek közül az *első* a jövevények vizsgálatáról, a *második* az árukról szól, a *harmadik* viszont a hozzá intézett utasításokat, leveleket vagy körleveleket gyűjti össze, amelyek az egészség ügyének tárgyában érkeztek, hogy amikor majd a feladatával kapcsolatos ügyeit átadja hivatali utódjának, valamennyi, e feladattal járó tevékenység törvényes rendben folytatódjék.

XVI.§ Ha a beérkezettek azzal a kéréssel állnak elő, hogy a vesztegidő letöltése előtt – áruikkal vagy anélkül – abba a tilalom alá eső tartományba kívánnak visszatérni, ahonnan érkeztek, ez semmiképpen nem tagadható meg tőlük, ami különösen akkor fordulhat elő, ha az áruk gazdájának kereskedelmi érdeke azt diktálja, hogy csupán megtisztított árukat juttassa át tartományainkba: ilyenkor ezeket az árukat az általa kijelölt intézőknek vagy megbízotaknak kell átadni.

Az effajta hazatéréssel kapcsolatban csak azt kötvük ki, hogy a fertőző érintkezések tekintetében ugyanazon szigorú elővigyázatossági szabályok tartandók be, mint amelyek a belépéskor voltak érvényben, amiből egyenesen következik az a rendelkezés, miszerint a jövevények bár visszatértek a saját hazájukba, a fertőzésnek kitett vesztegári szolgálak csakis akkor engedhetők vissza szabadon a családjuk körébe, ha a teljes vesztegári időszakot kitöltötték.

Az áruk egyik vesztegintézetből egy másik helyre szállításához többnyire kötelekkel történő rögzítés szükség, de nehogy azok a kötelek, amelyek fertőzöttségre gyanút szolgáltató dolgokkal érintkeztek, továbbadják a fertőzést, az ilyen szolgálat teljesítéséhez a jövevények mellé nemcsak a – fertőződés lehetőségének már kitett – szolgálakról kell gondoskodni, hanem kátrányozott kötelekről is, ugyanis azok megakadályozzák más tárgyak irányába a ragály kiáramlását. Ezek, illetve ezeken kívül bármilyen más tevékenységek, ame-

lyek a járványügyben jelentőséggel bírnak, a vesztegintézet igazgatójának jelenlétében történjenek, aki mindig kellő távolságot tartson, hogy minden érintkezéstől mentes maradjon: ezért tehát ismételten megparancsoljuk, azt akarván, hogy erre mindenki emlékezzék, miszerint a vesztegintézetben bármely szolgál, őr, vagy mindenki más, aki munkájában nincs kitéve a fertőződésnek, olyan embert, állatot vagy dolgot, amely fertőzött, következésképpen veszteglésre kötelezett, akárcsak egyetlen ilyen mozdulattal megérint, *ipso facto* ugyanazon vesztegzári fokozat alá essék, amely alá a megérintett dolgok is tartoznak: és e rendelkezés alól az egészségügyi orvos, a sebészmester, de maga a vesztegintézeti igazgató sem mentesülhet, ha óvatlanságuk miatt figyelmen kívül hagyták az előírt közegészségügyi rendelkezéseket.

XVII.§ A vesztegintézet körülzárt területén a jövevényeket és áruikat haladéktalanul, és a körülményeknek megfelelően, egy vagy több belső szolgáló őrizetére kell bízni, akik esküjük által kötelezve, az igazgató és a sebészmester által előírt rend szerint éjjel-nappal őrködnek azon, hogy a ragályos betegség ne terjedjen át a Mi országainkba és tartományainkba, ezek a szolgálók pedig a vesztegzár teljes időtartama alatt minden külső, még a családtagjaikkal való érintkezéstől is távol tartassanak, és ez még inkább vonatkozik azokra, akik nem árukkal dolgoznak, hanem beosztásuk szerint a vesztegzár alá helyezett személyek szolgálatára és őrzésére rendeltettek.

Ez a felügyelet elsősorban azt a célt szolgálja, hogy a veszteglés teljes időtartama alatt a jövevények egészségi állapota kellően gondos ellenőrzés alatt álljon, hogy soha semmilyen érintkezés vagy keveredés ne jöhessen létre a vesztegzáron kívüliekkel, de ha ez mégis bekövetkeznék, annak észleléséről és az egyes történésekről, a kellő távolság és az előírt feltételek betartása mellett, haladéktalanul jelentést kell tenni a vesztegintézet igazgatója részére.

XVIII.§ Annak alapján kell a vesztegzár alá helyezett árukat megkülönböztetni, hogy hajlamosak-e a fertőzésre, vagy ahogyan mondják, fogékonyak-e a ragályozódásra, vagy nincs ilyen fogékonyosságuk, ugyanis az előbbiekek kezelése igényli a nagyobb figyelmet.

Az áruk közül tehát azokat kell *fogékony* tekinteni, amelyek a fertőzött testekből kiáramló dolgokat felfogva a fertőzést más testekre is átvihetik, *nem fogékony* viszont azokat az árukat nevezik, amelyek nem képesek terjeszteni a ragályt.

A tapasztalat, mint az emberi dolgok legjobb tanítómestere, már fényes bizonyossággal rámutatott azokra a dolgokra, amelyek tulajdonságaik révén védettek a terjedő ragállyal szemben, és mivel Európa több nemzetének bölcs megfontolásából a pestis elkerülésére tett erőfeszítéseik által ezek jegyzéke teljes nyilvánosságot élvez, a Mi hatalmunk folytán ezt már törvényi előírással bevezettük tengerparti kikötőinkben és vesztegzári intézeteinkben, jelen Szabályzatunkban tehát megparancsoljuk, hogy a betegségek elűzésére a szárazföldön létesített vesztegintézetek, a körülményekhez alkalmazva, kötelezően vegyék át ugyanezeket az előírásokat.

XIX.§ Bármilyen fajtájú szemes termés, a rizs, vagy a hüvelyes termé- nyek, a valónia-gubacs, és más nem fogékony dolgok, még a szomszédos tarto- mányokban pusztító pestis esetén is – ami együtt jár a legmagasabb veszteglési fokozattal – az igazgató jelenlétében különválaszthatók azon dolgoktól, ame- lyek fogékonyak minősülnek, hogy ezután fertőzésmentesen, késedelem nél- kül átadhatók legyenek a szabad kereskedelmi forgalomnak; ennek az elválasz- tásnak a során azonban a legnagyobb elővigyázatossággal kell eljárni, ezért megparancsoljuk, hogy mindez a következő módon történjék: össze kell állítani egy csatornát, természetesen fából, amelyen keresztül a körülzárt, vesztegzáron belüli helyről a szemes termé- nyek a külső, szabad környezetben elhelyezett edénybe ömleszthetők, és mivel ez idő alatt a vesztegzári szolgálk által végzett egyidejű átszellőztetés is megtörténik, az anyag megszabadul azoktól a dolgok- tól, amelyek a szemek közé keveredve mégis képesek lennének a fertőzés ter- jesztésére. A már többször említett óvatosság itt is alkalmazandó, tehát ebben az elválasztási műveletben a vesztegzáron kívüli emberek olyan tárgyakat nem érinthetnek, amelyek fertőzésveszélyesnek tarthatók.

XX.§ Fából, rézből, illetve bármilyen más fémből készült tárgyak, ameny- nyiben nincsenek becsomagolva és kötegelve, semmiképpen sem fertőzésve- szélyesek, ha tehát azokat az egészségügyi szolgálk az igazgató jelenlétében vízzel lemosták, bármikor szabadon behozhatók.

XXI.§ A viasz és a szivacsok, kicsomagolva, miután 48 órán át, lehetőleg folyó vízben áztak, az igazgató jelenlétében ugyancsak kiadhatók, és szaba- don behozhatók.

XXII.§ Bármilyen más áruféleségek, ha azok a nem fogékonyak közé tar- toznak is, beszállítandók a vesztegzárban létesített raktárakba, vagy pajtákba, ahol a fertőződésre fogékony csomagoló anyagok eltávolítása után, ami egy- ben a fertőtlenítést is jelenti, az igazgató jelenlétében kiadhatók az intézetből, de közben az igazgató a kellő távolság betartásával óvakodjék attól, hogy a fertőzéssel érintkezésbe kerüljön, ugyanis ilyen érintkezés után ő is a vonat- kozó vesztegzári rendelkezéseknek köteles alávetnie magát, aminek követ- keztében egy teljes vesztegzári időszakra alkalmatlanná válik hivatali teendő- inek gyakorlására.

Csomagolás fogalmán olyasmi értendő, ami az áruk megvédését és száll- líthatóságát szolgálja, és anyaga fogékony a fertőződésre, tehát papír, vászon szövet, kötél, posztó, és más ezekhez hasonló, amelyeket a legnagyobb ala- possággal kell kimosni, majd a nem fogékony áruk tárolására szolgáló edé- nyeket, fa-, vagy fémládákat, vízzel kívül-belül alaposan le kell mosni, így azután haladéktalanul kiadhatók.

XXIII.§ A közönséges hamuféleségek, illetve hamuzsír, továbbá az ipari mazsola szintén nem fogékonyak a fertőzésre, tehát feltéve, hogy ezeket len- vászon bálákban szállítják, a bálák négy sarkán bemetszést ejtve, ide kátrányt kell kenni, viszont amennyiben semmilyen fogékony anyagot nem tartalmazó

tároló edényekben vagy ládában kerültek szállításra, ez utóbbiak kiadhatók a fentiek szerinti vizes lemosást követően.

XXIV.§ Az alábbiakban olyan áruk felsorolása következik, amelyek nem minősülnek fogékonynak, tehát semmilyen vesztegzári időszak alá nem vonhatók, és csomagolásuk eltávolítása után szabad kereskedésre átadhatók, azon egyetlen feltétellel, hogy kezelésük közben fertőzésre fogékony testekkel nem kerültek érintkezésbe.

Timsó, aloé, affione, ámbra, antimon, angyalgyökér, arzén, búzaszatmégza, archil-levelek, ánizs, közönséges hamu és hamuzsír, fűszersáfrány, osztriga, ónozott bádoglemez, vaj, puszpáng, ólomfehér, bab, hánytatódíó, bene-magvak, sebesten, kelvirág magvak, tisztított bórax, pézsmá, berzsenyfa és más ehhez hasonlók, kálmosgyökér, csokoládé, kakaó, kávé, curcussu, kardamomum, kubéba bors, indiai kókusz calpa, pápafű, kapribogyó, borkősavas kálium, fahéj egészben, datolya, gyémántok és más drágakövek, fémhuzal vasból, makk tölgyfáról, élelmiszerek, elefántagyar, zöldbab, friss és szárított füge, sózott és szárított hús, indiai szenna, bálnacsont, halolaj, kaviár, friss és sózott hal, rákfélék, teknősbékák és más hasonlók, lakkmégza, kékfestő és más festékek, szemestermények, gabonafélék, húsenyv, száraztészta-félék, méreggyökér, fűszerek, öblösüveg üresen, pl. palackok és más hasonlók, jujuba, gumi, szegfűszeg, rézacetát, fa, hüvelyesek, méz, gyömbér, valónia-gubacs, korom, kámfor, kömény, sajtok, citrom és hasonló gyümölcsök, lazúrkő, átlátszó szarutölcsérek, amelyeket üveg helyett lámpához használnak, és más hasonlók.

Mandula, hámozott pisztácia, masztix, márvány, sárgaréz, és egyéb fémek, pézsmá, szerecsendíó és más fűszerek, liszt, olaj, királysárga festék, ópium, porcellánok, igazgyöngyök, tárkonygyökér, ültetni való növények, melosi fehér kenőcs, kátrány, kátrányozott kötéláru, szilva, bors, fenyőmandula, higany, rebarbara, rizs, pecsétföld, sáfrány, só, strucctojás, csiszolószer, szappan, sörbet, keményítő, sztóraksz gyanta, szalmiák, salétrom, kisebb hajók, selyemhernyó gubó, szalmakosarak, spanyolszóda, higanyszublimát, gumilakk, máriaüveg, hajók különböző fajtái, miután teljes kötélzetüket eltávolították, ha fertőzésre gyanús területről érkeztek, majd egy vesztegzári szolga 48 órán keresztül a köteleket naponként fertőtlenítő mosással kezeli, de ez a szolga munkája ellátása után aláveti magát az éppen hatályos vesztegzári időszaknak.

Tamarindus, tőzeg, cinkoxid, árnyékoló festék, terra ariana, vitriol, fagyöngy, vörös festőgyökér, mazsolabor, olibenum avagy tömjén, viasz, cukor, cibet, kis-, és nagyszemű mazsola, citvoryökér, gyömbér, őrölt fahéj, horgany.

Csakis ezeket a közmegegyezés alapján nem fogékonynak tartott anyagokat lehet kiadni a vesztegintézetből, a fentiekben előírt óvintézkedések mellett, a többi áru azonban visszatartandó a mindenkor elrendelt vesztegzári időszak lejártáig.

XXV.§ Annak alapján, hogy a valónia-tölgy gubacsa a nem fogékony anyagok közé sorolatik, sokaknak az a véleménye, hogy a közönséges gu-

bacsból, mint hasonló növényi termésből származó cserző és festékanyagot is így kell minősíteni, és a vörös festőgyökér példája alapján mindenféle más festékanyag is ide tartozna, és ilyen vélemény alakult ki a bíbortetűről és a szenna levelekről is, mivel azonban az emberek többsége szerint az előbbieken felsoroltakat a vesztegzár-köteles áruk közé szokás sorolni, a fokozott óvatosság érdekében elrendeljük, hogy a gubacs, a bíbortetű, és a szenna levelek is a fogékony áruk közé tartozzanak.

XXVI. Némelyek úgy gondolják, hogy a fűszerekben olyan erő van, amely önmagában elegendő lenne a csomagolás fertőtlenítésére, és ezért azok kicsomagolás nélkül is kiadhatók lennének, mások ugyanezt gondolják az élelmiszerekről, a fémekről, a vasból készült drótokról, a sózott halakról, de Mi, ragaszkodva a fokozott elővigyázatossághoz, ezek tekintetében is elrendeljük, hogy nem adhatók ki a fertőzésre fogékony csomagolás eltávolítása előtt.

XXVII.§ Miután az előírt vesztegzári időtartamnak megfelelően a fertőtlenítendő áruk, a szükséges, keveredést akadályozó óvintézkedések mellett a megfelelő raktárakba kerültek, azokat ki kell nyitni, illetve ki kell bontani a ládákat és a bálákat, és a fertőtlenítést az alábbi módszer szerint kell végezni.

Selymet és kecskeszőrt tartalmazó bálák esetében a külső csomagolás eltávolítása után a belső csomagolás négy sarkát keresztformában be kell vágni, ezután a fertőtlenítő szolgák a bálákat helyükre rakják, de a mindenkori helyzetükből naponként megfordítják, hogy a szellőztetés az áruba könnyebben behatoljon, és a tisztítást a levegő elvégezhesse.

Ami a gyapjú-, len-, és gyapotbálákat illeti, a belső bálazsák felső részének kibontásával, annak tartalmát olyan mértékben kell kihúzni, hogy könnyű kezelhetőség mellett, de újabb csomagolás igénye nélkül bírják ki a vesztegzár teljes időtartamát; ezután egy nyílást kell képezni a bálazsák közepén, amelyen keresztül a szolgák meztelen karral naponként benyúlva megkeverik az árut, amelyet széljárta helyre kell állítani, de a zsákok egymásra rakva nem haladhatják meg a 4 láb magasságot, és időnként átforgatandók, a közjó érdekében fertőzésnek kitett szolgáknak azonban meg kell tiltani, hogy ezeket a bálákat éjszakai alváásra használják. Azokat a bálákat, amelyek pamutfonalat, hódyszőrt, teveszőrt, illetve ilyen természetű anyagokat tartalmaznak, először meg kell szabadítani a külső csomagolástól, majd a középső kötés kivételével, amely az árut egyben tartja, minden más kötözés eltávolítandó, ezután az egyik oldalon képzett nyíláson keresztül a szolgák naponként csupasz karral nyúljanak be, és keverjék meg az árut, majd pontosan a vesztegzári időtartam félideje után ugyanezt a műveletet a bálazsák másik oldala felől folytatassák; paszományok és ruhaszegélynek szolgáló prémek, posztók, selyem kelmék, pamutszövetek, és az összes ezekhez hasonló gyártmányok, először kiemelendők a csomagolásukból vagy a ládájukból, majd darabonként egymásra helyezve, fordított sorrendben minden nap átrakandók, pontosan ügyelve arra, hogy a posztóvégek minden egyes része, amennyire csak lehetséges, kézbe legyen véve, olyan óvatossággal, hogy a gyártási hajtogatás ne változzék, és

magában az áruban kár ne keletkezzék. Amennyiben az árut lenzsákokban akarják behozni, azokat külön helyen kell összegyűjteni, ahol fertőtlenítésük a szellőztetési szabályok szerint történik.

Az összefogott, dísznek szánt kötegelt tollakat ki kell oldani az egyes kötegekből, mert a kötés külön eljárással fertőtlenítendő, magukat a tollakat, csakúgy mint más árukat, egyik helyről a másikra átrakodva, a szellőztetés jótékony hatásával lehet megtisztítani.

A nyers, nyüzött bőröket százas halmokban a vesztegintézet zárlat alatti részének udvarában kell elhelyezni, és a vesztegzár félidején túl az udvar egy másik részébe átrakodni.

Száraz marhabőrök, vagy bármilyen más bőrök kezelése, azonos megfontolásból, ugyancsak a mozgó levegő tisztító hatásával történik.

A fentiek okán, bármely korábbi rendelkezéssel vagy paranccsal ellentétben, mindenféle állatbört, minden időben fel kell venni a vesztegzárba, és azoknak a tisztítását az előírt szellőztetéssel, az előzetesen meghatározott időtartam alatt kell elvégezni: azzal a törvényi megszorítással, hogy a vesztegintézet igazgatója azoknak a kecskebőröknek vagy birkabőröknek az elfogadását visszautasíthatja, amelyeket minden előzetes feldolgozás nélkül, nyári időszakban szándékoznak behozni a vesztegintézetbe, és igen gyakran úgyszólván túrheterlen büzt árasztanak.

A leveles dohányt, amennyiben a bálázsák anyaga szövetből, lenvászonból vagy lószőrből készült, zsákkal együtt lehet egymásra helyezni, legfeljebb 4-6 láb magasságig a fedett raktárakban, de ha a göngyöleg anyaga másból készült, amit a levegő kellőképpen nem képes átjárni, azt a kötőző anyaggal együtt el kell távolítani, azoknak a zsinóroknak a kivételével, amelyek a levelek kisebb csomagjait egyben tartják. Ha a dohányárut a tulajdonosa gyorsabban akarja kiadatni a vesztegzárból, megengedhető, hogy minden olyan zsák és kötés eltávolításával, amelyek a leveleket összefogják, az összes göngyölegtől megszabadított dohánylevelek hét napon át – más árukhoz hasonlóan – egyik helyről a másikra átrakodva bizonyosan szellőztetésnek legyenek kitéve, tehát elrendeljük, hogy az ily módon, megtisztított dohány, mindenféle csomagolás nélkül, hét nap múltán kiadható legyen, a csomagoláshoz használt anyagok viszont vagy elégetendőek, vagy a fogékony árukra érvényes szabályszerűen előírt vesztegzári időszak alatt mentesítendőek a ragálytól.

Bármilyen egyéb árut, amely a fenti katalógusban nem szerepelt, a ragállal szemben fogékonynak kell tekinteni, következésképpen olyan gondossággal tisztítandó és kezelendő, ahogyan azt a hivatalos kezelési előírás megköveteli, amennyiben azonban járványra gyanús időkben a veszteglés időtartama 42 napra emelkednék, a csomagolás eltávolításakor és a szellőztetés biztosításakor mindent kettőzött elővigyázatossággal kell kezelni, úgy, hogy az előírt szigorot semmi ne enyhíthesse, még akkor sem, ha a szigorúság következtében maguk az áruk is kis mértékben olyan károsodásokat szenvednének, amelyeket elkerülni nem lehetséges; ezennel azonban a jelen Szabályzatban

tévesnek nyilvánítjuk azt a vélekedést, miszerint lennének egyes áruféleségek, amelyeket másokhoz viszonyítva hosszabb vesztegzári időszak alatt kellene fertőtleníteni, pl. a gyapjút hosszabban mint a bőroket, tehát akaratunk szerint az áruféleségek semmilyen más alapon nem különíthetők el, csakis oly módon, hogy a fertőzéssel szemben védtelenek, pontosabban fogékonyak, vagy nem fogékonyak lennének, ezen oknál fogva tehát a fogékony árukat az emberekre vonatkozó mindenkorai rendelkezések szerinti azonos időtartamú fertőtlenítésnek kell alávetni, vagyis a nagyobb körütekintés ténylegesen ne a napok számának növelésében jelentkezzen, hanem a fokozottabb fegyelemben, például a gyapjú megtisztításának elvégzésében, továbbá azokban az ügyekben, amelyek egyetlen mozzanatukban, illetve a közjó érdekében sem tűrnek halasztást, és a közegészség megőrzését érintik; végezetül elrendeljük, hogy a munka még ünnepnapokon se szüneteljen.

XXVIII. § Személyeknél a vesztegzári időszak abban az időpontban kezdődik, amikor felvételük az intézetbe, áruk esetében azonban ez csakis attól az időponttól számítható, amikor a kicsomagolás végeztével a szellőztetés a legutolsó tételeknél is megkezdődött; mindezek alapján a vesztegintézet igazgatója a naplójában gondosan rögzítse az egyes időpontok sorrendjét.

XXIX. § Ha valaki a jövevények, az örök, vagy a vesztegzárban dolgozó szolgák közül megbetegszik, a vesztegintézet sebészmestere, vagy orvosa az előírásoknak megfelelő legnagyobb körütekintéssel kezdje tanulmányozni a betegség mibenlétét. Ennek során kiderül, hogy egyszerű betegség, vagy pestises tünetek jelentkeztek; az első esetben a sebészmesternek és az orvosnak az a hivatali kötelessége, hogy megkezdje a betegség kezelését, de a testi érintkezés vagy bármilyen közvetett érintkezés elkerülésével, ha azonban harmadik személyként egy másik orvos is igénybe vehető lenne, és a beteg hozzá ragaszkodnék, ez az orvos bevonulhat az elzárt területre a kezelések elvégzésére, de a jövevényekkel együtt kötelezendő a vesztegzári időszak kitöltésére, miközben naponta jelentést tesz az igazgatónak a betegség alakulásáról.

Ha azonban valódi pestisre utaló tünetek észlelhetők, amitől a Legjobb s Leghatalmasabb Isten mentsen meg mindenkit, az esetet haladéktalanul jelenteni kell a vesztegintézet igazgatójának, aki azt tovább jelenti az Egészségügyi Bizottságnak, majd mindketten egyesült erővel, a legsúlyosabb büntetések terhe mellett, az alábbiakban következő elővigyázatossági rendszabályokat betartva, bárhol is jutott tudomásukra a járvány kitörése, a legnagyobb igyekezettel gondoskodnak arról, hogy a forrásánál irtsák ki a bajt, hogy a közegészség ügye kárt ne szenvedhessen.

XXX.§ Elsődleges szabályként az ilyen szerencsétlen esetre a következőket rendeljük el.

1. A veszteglési időszak mindenképpen 42 napra hosszabbítandó, ami a már megkezdett alacsonyabb fokozatú veszteglésre is alkalmazandó.
2. Azokat, akik pestisben megbetegedtek, ugyanazon vesztegzári csoport-

ton belül is a legnagyobb gondossággal kell elkülöníteni az egészségesektől.

3. Az elővigyázatosság fokozása érdekében növelni kell az örök és a vesztegzári szolgák számát.
4. A fentiekben említett, legvégső fokozatú 42 napos zárlatnak kell alávetni minden jövevényt, állatot és áruféleséget, abban az esetben is, ha külön vesztegzári csoportban voltak, amely teljesen elkülönült a pestises csoporttól, mivel a járvány veszélye kellően súlyos indok arra, hogy a gyanú felmerülése esetén a fertőtlenítés nemcsak a vesztegzár legmagasabb fokozatán, azaz 42 napra kiterjesztve történjék, hanem azokat a napokat sem lehet beszámítani, amelyeket az érintettek a pestises tünetek kihirdetése előtt, tehát a veszteglési időtartam hosszabbítását megelőzően teljesítettek.
5. Őrhelyeket kell felállítani a vesztegzári állomás körül, és a távolság betartásával mindenkinek meg kell tagadni a belépést, hacsak ezt a szükségletek nem indokolják, ilyenkor ugyanis azokról a legnagyobb körülményekkel és a vesztegintézet igazgatójának jelenlétében kell gondoskodni, aki minden esetben azt szorgalmazza, hogy a pestisben szenvedők a legrövidebb időre se fosztassanak meg az élelmiszerektől, illetve a gyógyszerektől és a lelki támogatástól.
6. Pestises betegség kitöréséről minden esetben haladéktalanul, akár rendkívüli futárszolgálat útján is, értesíteni kell Királyi Helytartótanácsunkat, vagy Horvát Tanácsunkat, amelyek szolgálati úton azonnal jelentést tesznek Udvari Egészségügyi Bizottságunknak, hogy az gondoskodják a pestis-orvosok és a lelkiszolgálat kihelyezéséről, valamint a foganatosítandó óvintézkedésekről, amelyek révén a legnagyobb szigorral fel lehet tartóztatni a baj tovaterjedését.
Azok a személyek, akik segítséget nyújtanak a pestisben szenvedő, és környékletességre méltó betegeknek, kötelesek a vesztegzár teljes időtartamát a körülzárt területen belül tölteni, továbbá kötelesek magukat távol tartani azoktól, akik az egészség védelmében dolgoznak, de mentesek maradnak a ragályozódástól, és egészen a fővesztésig terjedő büntetés terhe mellett sem érintkezhetnek azokkal, akik szabadon mozoghatnak a vesztegzár területén kívül.
7. Ha a fertőzöttek meggyógyultak, testük lemosása után helyeztessenek más lakószobákba, kapjanak új ruházatot, de nem távozhattak a vesztegintézetből, csak akkor, ha változatlanul szigorú szabályok szerint a veszteglés teljes 42 napos időszakát elkülönítve letöltötték, és az ismételt sebészi vagy orvosi vizsgálatok szerint egészségesnek találtattak.
8. Pestisjárvány kitörésekor bármely vesztegzári állomáson az oda beszállított összes árurol, és ezek közül a pestises zárlaton belüliekről, pontos jegyzéket kell összeállítani, majd továbbítani Helytartótaná-

csunknak, illetve Horvát Tanácsunknak, amelyek a Mi részünkre rendszeres úton további jelentést tesznek, majd az uralkodói Leiratunkban küldött utasítások szerint előírják, hogy mely áruk kezelendők fokozott óvintézkedések mellett az előírt 42 napon keresztül, illetve mely gyanús árukészleteket kell elégetni; mindezek során azonban az igazgató súlyos büntetés terhe mellett gondoskodik arról, hogy semmilyen eltűzelendő árut vagy ruhadarabot, semmiféle ürüggyel ne lehessen kicsempészni vagy megőrizni.

9. Ha emberek, állatok, vagy áruk révén ragály kerül a vesztegintézetbe, elhalálozás, elhullás, vagy gyógyulás esetén is a lakószobák, istállók, és raktárak gondosan kifüstölendők, a falak friss mésszel kezelendők, a padlózatot pedig a szolgálk mossák fel, majd az ajtókat és ablakokat 42 napon át nyitva kell hagyni, és itt csak ezután engedélyezhető az újonnan érkezők elhelyezése.
10. Az elhaltak testét 12 lábnyi mélységben, mésszel leöntve, és földdel takarva kell eltemetni, gondosan ügyelve arra, hogy a vesztegintézet zárt területén létesített temetőbe szabadon senki ne térhessen be.

XXXI. § Azokat az óvintézkedéseket, amelyeket a rendszeresített vesztegári állomások részére eddig elrendeltünk, ezennel kiterjesztjük az egyes tartományokra, törvényhatósági városokra, kisebb városokra, falvakra, várkastélyokra, és magánházakra, amelyekben ha pestis (hárítsa el ezt a Mindenható) törne ki, a legkegyesebb emlékezetű Károly császár, imádott szülőatyánk által 1738. november 3-án (10-én) kiadott rendelete szerinti halálbüntetést szabjuk ki azokra, akik a saját házukban vagy a szomszédságban megjelenő pestist – tudomásukra jutván – eltitkolják, és annak bejelentését elmulasztják a helybéli magisztrátus, vagy a vármegyei törvényhatóság részére, mivel ennek a mélységesen megvetendő hanyagságnak a következtében lehetetlen ellenintézkedéseket tenni a baj csírájában való elfojtása érdekében, és ennek következtében számtalan ember siralmas pusztulással kényszerülhet megválni az életétől.

Következésképpen, ha a törvényhatósági városokban, kisebb városokban, falvakban, várkastélyokban, és magánházakban pestis törne ki, az eseményről az illetékes magisztrátus összehívásával egyidőben haladéktalanul jelentést kell tenni Helytartótanácsunknak vagy Horvát Tanácsunknak, majd dönteni kell arról, hogy egész közösségeket vagy magánházakat, minden személlyel, állattal, áruval, berendezéssel együtt, a céloknak megfelelően hogyan lehet őrhelyekkel biztosított záróvonalakkal elzárni a másokkal való találkozástól és keveredéstől. Ilyenkor elpusztítandók a kutyák, a macskák, és más állatok, különösen pedig a szárnyasok, amelyek mind alkalmasak a ragály terjesztésére, majd minden olyan intézkedést be kell vezetni, amelyeket a fentiekben előírtunk a rendszeresített vesztegintézeti állomások részére, mivel a hivatalban lévő vármegyei és városi magisztrátusok esetről esetre könnyebben tud-

nak bölcs és előrelátó határozatokkal gondoskodni a megfelelő intézkedésekről, mintha részletekbe menő szabályok korlátozása alatt állnának.

Legyen mind Helytartótanácsunk és Horvát Tanácsunk, mind a vármegyei és szabad királyi városi magisztrátusok elsődleges kötelessége, hogy a vármegyék és a városok physicus-doktorai állandó éberséget tanúsítsanak: vajon előfordulnak-e ragályozódásra utaló jelek egyik vagy másik területen, és ha megjelennek vagy ismertté válnak, azokat a physicus-doktorok azonnal jelentsék, azokkal szemben viszont a fentiekben hivatkozott halálbüntetés mielőbbi fogatosítását rendeljük el, akik szándékosan vagy hanyagságból, vagy bármely más okból, amire nincs mentség, a magisztrátussal szemben nem tettek eleget jelentési kötelezettségüknek.

Ha a ragályos kórral megfertőzött emberek meggyógyulnak, és az áruk áttestek a szigorú előírásoknak megfelelő fertőtlenítésen, vagy a teljes időszak alatt mindenki tökéletes egészségnek örvendett, és semmilyen tünet vagy veszéyes jel nem jelentkezett – emberek, állatok és áruk esetében –, az alábbiakban leírandó szabályok szerint engedélyezhető a távozás a vesztegzárból.

XXXII.§ Mielőtt a vesztegzárat az előírt fokozatnak megfelelően teljesítő személyek távoznának, először a velük együtt összezárt fertőtlenítő szolgák és örök egészségi állapotát kell megvizsgálni, majd a sebészmester az utazók előírásos ismételt testi szemlélését végzi el, és ha minden kétséget kizárva, ezúttal sem mutatkozik jele a betegségnek, a beérkezéskor összeírt emberek, állatok és áruk ismét megszámláltatnak, majd a vesztegzárból szabad eltávozást kapnak; amennyiben viszont a számlálás során valaki vagy valami hiányoznék, vagy fény derülne bármilyen gyanús jelre, felfüggesztendő a kibocsátás, majd vizsgálattal kell tisztázni az eltérés okát, és ha valamely szándékoság igazolódna, arról jelentés küldendő az illetékes Elöljáróságnak, amely megfelelő határozattal dönt a további teendőkről.

XXXIII.§ A távozóknak az igazgató térítésmentes bizonyítványt állít ki a letöltött veszteglésről, amely röviden tartalmazza a személyek nevét, életkorát, külső megjelenését, a vesztegzárba hozott állatokat és árukat, amint arról az 1768. január 31-én kelt részletes utasításunk rendelkezett.

Mindezen dolgok szabályos elvégzésével, majd a rendeleteink szerint előírt összegek lefizetésével az emberek, állatok és áruk kibocsáthatók, a vesztegzári állomáson szolgálatot teljesítőknak viszont hivatalvesztés terhe mellett nyomatékosan elrendeljük, hogy a törvényesen meghatározott illetéken túl nagyobb értéket ne fogadjanak el a vesztegzárat elhagyóktól, se önkéntes adomány ürügyén, se bármilyen egyéb címen, és még kevésbé vete-medjenek ennek a kikényszerítésére.

XXXIV.§ Különös gondot kell fordítani arra, hogy a kibocsátottak részére, útjuk folytatásához azok a szükséges szállítóeszközök méltányos áron álljanak rendelkezésre, amelyekről ők maguk nem tudtak gondoskodni, továbbá az árukat vissza kell helyezni az eredeti bálákba és csomagoló anyagokba,

majd azokat így kell visszaszolgáltatni a tulajdonosoknak, az igazgató ismételt ellenőrzése mellett.

XXXV.§ Minden állomáson katonai őrség és parancsnokság létesítendő, és ezeket saját szolgálati előjárói úgy igazítsák el, hogy a közegészségi szolgálat ügyeit illetően a vesztegintézeti igazgató utasításait hajtsák végre, különösen ügyeljenek azonban arra, nehogy a veszteglésre kötelezettekkel az állomáson belül, vagy szállítás közbeni őrzésnél bármilyen érintkezés vagy keveredés történjék, ugyanis ezt követően maguk a katonák is, mint ahogyan az mindenki másnak elrendeltetett, azt a veszteglési időszakot kötelesek letölteni az intézet elzárt részében, amely azokra nézve érvényes, akikkel érintkeztek.

XXXVI.§ Amint az eddigiekből is kitűnik, a vesztegintézeti igazgatónak tartozik engedelmességni minden, az intézetben hivatalba vétetett vagy veendő orvos, sebészmester, káplán, felügyelő, tolmács és a szolgák, akik az áruk fertőtlenítését és megfigyelését végzik, következésképpen az is az igazgató hivatalának a része, hogy ne csak saját magára nézve tartsa kötelezőnek a rendelkezésben előírt normák betartását, hanem beosztottjaival is tartassa be azokat.

XXXVII.§ Az igazgatókat, orvosokat, sebészmestereket, tolmácsokat, és káplánokat közvetlenül Mi nevezük ki, Udvari Egészségügyi Bizottságunk útján, miután megkaptuk az egyes Egészségügyi Bizottságok jelentését a jelöltek alkalmasságáról, viszont más alsóbb vesztegintézeti posztokra – mint felügyelők, örök, szolgák stb. – az igazgató tesz javaslatot a jelöltekre, a Helytartótanácsnak vagy a Horvát Tanácsnak, majd a következő lépésben e hivatalok az Egészségügyi Bizottságnak, és ez utóbbi választja ki a jelöltek közül a legalkalmasabbakat, majd nevüket az egészségügyi jegyzőkönyvekben is rögzíti.

XXXVIII.§ A vesztegintézeti igazgató gondoskodik arról, hogy ne csak a hivatalt viselő egyes személyek, hanem a vesztegzárban tartózkodó jövevények között is mindenkor egyöntetű békesség és egyetértés uralkodjék, csírájában fojtsa el bármely viszálykodás megjelenését, és jóllehet a jelen Szabályzatban utasítást adtunk a valószínűsíthető esetek többségére, mindazonáltal engedélyezzük az igazgatónak, hogy azokban az esetekben, amelyek a sors előre nem látható szeszélye folytán állnak elő, és amelyekre nem rendelkezik tételes utasítás, ha az ügy nem tűr halasztást, lelkiismerete által helyesen vezérelve, átmenetileg kellően bölcs döntést hozzon, olyan döntést, amelyet számára a kötelező hivatali eskü, a szolgálati kötelelem, és a közegészségügyének követelményei írnak elő, ezen rendelkezéseiről azonban a fentiekben előírt módon haladéktalanul jelentést kell tennie.

XXXIX.§ Az igazgató, de az állomáson bárki más, hivatalban lévő személy sem távozhat el a szolgálati helyéről a felettes szervek engedélye nélkül, hacsak erre hivatali okból nem kényszerülne, de az igazgató semmilyen szín alatt nem hanyagolhatja el azon köteletségét, hogy előrelátóan gondoskodik hivatali helyetteséről, aki visszatérését követően az intézetben történt valamennyi eseményről jelentést tesz, minthogy magának az állomás igazga-

tójának is kötelessége, hogy saját jelentésében, havonta egyszer beszámoljon a felettes szerveknek az említésre méltónak ítélt eseményekről.

XL.§ Az igazgató fő törekvése arra irányuljon, hogy hivatalát hibátlanul lássa el, ennél fogva nyomatékosan elrendeljük, hogy minden egyéb tevékenységétől, a többi között a vesztegzáron kívül, illetve belül élelmiszerekkel és más létszükségleti cikkekkel való üzletpolitikától, mindenkor – és kivétel nélkül – tartózkodjék, így minden erejét és figyelmét fáradhatatlanul és kizárólag arra fordítsa, hogy a szolgálat súlyának megfelelően, minden munkáját a legnagyobb körültekintés övezze. Továbbá azokat a kulcsokat, amelyek az állomás elzárt részéhez valók, illetve azon belül az elkülönített csoportokat egymástól is elzárják, senki más, csak ő maga őrizheti, és nevezett kulcsok használatánál mindig jelen kell lennie.

XLI.§ Az igazgatónak, de egyetlen, hivatalban lévő személynek sem engedélyezett, hogy madarat, macskát, vagy kutyát szabadon tartson, azonban az utóbbiakat láncra kötve, illetve a madarakat kalitkában tarthatja, különben azok a vesztegintézet elzárt területén futkároznának, illetve röpködnének.

XLII.§ Nemcsak az igazgatónak, hanem minden hivatalban lévő személynek tilos kereskednie a vesztegintézeti árukkal, függetlenül attól, hogy ez a pontosan meghatározott veszteglési idő megkezdése előtt, vagy azután történik-e.

XLIII.§ Mindenféle fegyvert, és a hozzá tartozó muníciót kötelező elvenni a jövevényektől, majd azok a csomagolás eltávolításával és megtisztításával gondosan megőrzendők a szabályszerű fertőtlenítés végéig, azt megelőzően senkinek nem adhatók ki, eltekintve a határ túloldalára visszatérőktől, de kérés ellenében az átvételről írásos bizonylatot kell kiállítani.

XLIV.§ Az intézkedés alá vont minden egyes személlyel szeretettel, bölcsen és tisztelettel kell bánni, amilyen mértékben – testi és lelki jólétüknek megfelelően – erre a közegészségügyi szabályok lehetőséget adnak, ennél fogva, ahol ez megoldható, gondoskodni kell arról, hogy kellő gyakorisággal részesüljenek a szentmise áldozatának lelki vigasztalásában, természetesen minden érintkezés kockázata nélkül, és ha megbetegednének, részükre a szentségeket azonos óvatossággal kell kiszolgáltatni, a kápolna pedig olyan helyre építendő, hogy az ott zajló eseményeket a különböző vesztegzári osztályokba sorolt személyek a saját lakhelyeikről, kellő áhítattal, nyomon követhessék.

XLV.§ A vesztegzárban tartózkodók végrendeletkészítését kivételes esetként kívánjuk kezelni: vagyis minden ünnepélyesség mellőzésével csak arról kell gondoskodni, hogy az egyszerű tanúsítás szabályszerűen megtörténhessék.

Az igazgató, az orvos, a sebész, a káplán, a tolmács, a felügyelő és a szolgák, illetve a vesztegintézet bármely minőségű alkalmazottja, az ilyen végrendeletben örökösnek nem nevezhető meg, hagyományos, és a végrendelet végrehajtója sem lehet, ennél fogva ha ezen rendelkezéssel szemben bármi lett légyen foglalva a vesztegzárban készült végrendeletbe, azt a jelen Szabályzat értelmében semmisnek és érvénytelennek nyilvánítjuk, kivéve, ha azt

a végrendelkező saját kezével jegyezte le, ha az elhunyt az örökösrel vagy a hagyatékkal atyai vagy anyai ágon rokoni kötelékben állott, vagy ha az írástudatlan végrendelkező – tanúk előtt – egyértelműen olyan értelmű nyilatkozatot tett, hogy a fentiekben említett kedvezményezettek javára szabad elhatározásából végrendelkezett.

Veszteglési időszak alatt bekövetkezett halálozás esetén az igazgató két tanú jelenlétében leltárt vesz fel az árukról, az ingóságokról, a pénzről, illetve minden más egyébről, ami az elhunythoz tartozott, majd azt szabályosan megküldi a Helytartótanácsnak, illetve a Horvát Tanácsnak, amelyek megtanácskozzák az ügyet az arra illetékes szervvel, és a veszteglintézet igazgatójának kellő időben jelzik, illetve utasítják őt arra, hogy kinek adja át az elhunyt vagyonát.

XLVI.§ Bármely személy veszteglintézeti elhalálozása esetén, Magyarország és Horvátország tekintetében, haladéktalanul jelentést kell tenni a Helytartótanácsnak, illetve a Horvát Tanácsnak, majd az igazgató köteles gondoskodni arról, hogy az elhunyt testét senki ne érintse, helyéről ne mozdítsa el, amíg a közegészségügyi orvos, vagy a sebészmester nem végezi el az előírások szerinti hivatalos szemlézést, ha pedig ennek során semmit nem találnak, ami ártalmas jelekre utalna, a holttestet, ha az elhunyt a veszteglő személyek közül került ki, a veszteglintézet belüli szolgák, a fertőző érintkezést kerülő legnagyobb óvatossággal felemelve a kijelölt temetőbe viszik, ahol a temetés legalább két rőfnyi mélységű sírban, ruházat nélkül történik, azon feltétellel, hogy amennyiben a holttesten bármilyen fertőzéses jel mutatkoznék, a szolgák a temetést égetett mész hozzáadásával végezzék.

XLVII.§ Miután az igazgató a kibocsátásnál mindent megvizsgált, és a személyeket, az állatokat, illetve az árukat megszámlálta, végezzen alapos szemlést, hogy a távozásra készülő személyek nem okoztak-e vétkes módon károkat a veszteglintézet épületeiben, az ajtókon, az ablakokon, a zárukban, és a padozaton, ugyanis ez esetben a kár értékének becslése után, oly módon rendeljük el annak megtérítését, hogy senki ne távozhassék a megtérítés előtt, az ellenszegülőkről pedig jelentés küldendő az egészségügyi magisztrátus részére.

XLVIII.§ Az igazgatók, ha munkájuk könnyítése végett veszteglintézeti felügyelőket vesznek fel, azokat a legteljesebb figyelemmel oktassák ki feladataikra, mert ezen beosztottjaik cselekedeteiért is ők a felelősek.

Továbbá az is az igazgató kötelessége, hogy a veszteglintézet épületeiben tisztaságot tartasson, mivelhogy ő maga fog bűnhődni, ha hivatalát elhanyagolja, vagy gondatlanul látja el, és amennyiben beosztottjai tevélegesen vagy mulasztással vétségeket követnének el, az ő kötelessége, mint minden vezető állást betöltő hivatalnoknak, hogy a megfelelő óvintézkedésekről és azok haladéktalan elvégzéséről gondoskadjék, beosztottjait fegyelmezze és kötelezze munkájuk elvégzésére, azokat pedig, akik nem nagy lelkesedéssel látják el munkájukat, ráadásul a figyelmeztetésre sem javulnak meg, végül elbocsássa.

XLIX.§ A veszteglintézetekben szintűgy, mint a Helytartótanács és a Hor-

vát Tanács alá rendelt Egészségügyi Bizottságokban azon ragályokkal szemben is éberséget kell tanúsítani, amelyeket egész nyájak, vagy egy-egy aprómarha, illetve más állatok hurcolhatnak be az országba, ennél fogva a járványveszélyes időszakokban a szükséges vesztegzári és felügyeleti szabályozás alá helyezendők, nehogy az állatok keveredése még tovább fokozza az ártalmas ragályok terjedését, ezért ilyen ügyekben a *vis maior* és a hasznosság elve legyen irányadó, csakúgy mint azon orvosságok esetében, amelyek eddig is hasznosnak bizonyultak.

Feltéve, hogy az egyes országokban és tartományokban már érvényben vannak bizonyos rendelkezések, azok normáit az egyes magisztrátusok nem járványveszélyes időszakokban is betartatni kötelesek.

Ha a Török Birodalomból a Mi tartományainkba állatok behozatalára kerülne sor, megállapítandó, hogy a származási helyüknek megfelelő tartományokban jó közegészségi állapotok uralkodnak-e, mind az emberekre, mind az állatokra nézve, ugyanis ha ez igaz, és a legalsó fokozatú, vagyis 21 napos vesztegzár van érvényben, ez esetben azok az állatok, amelyek rövidgyapjúak vagy szőrösök, a gázlók vizén áthajtva megfüröszthetők, és a következő szabályok betartásával, veszteglés nélkül behozhatók az országba:

1. Az állatokat folyó vízben, sodrás ellenében kell áthajtani.

2. Ügyelni kell arra, hogy a fürösztés elkülönítve történjék, és ne olyan helyen, ahol emberek is átkelnek a folyón, mert ez esetben fertőző érintkezés történne az innenső oldali emberek, és a Török Birodalomból érkezők között.

3. A fürösztés az igazgató és a harmincados tiszt, vagy az utóbbi szolgálati helyettese jelenlétében végzendő, akik akadályoztatásuk esetén gondoskodni kötelesek a megfelelő helyettesítésről.

4. Ellenőrizendő, hogy a pénzérmék használata csakis az engedélyezett keretek között történjék, és a szükséges előzetes alkura az érintkezés kockázata nélkül, kellő távolságból kerüljön sor, következésképpen azok az emberek, akik az állatokat fürösztésre kísérték, veszteglés nélkül nem engedhetők be az országba.

Minden más vesztegzári időtartam esetén, illetve akkor, ha nincs mód a fenti intézkedések végrehajtására, a Török Birodalomból érkező minden állatot kivétel nélkül alá kell vetni a vesztegzári rendelkezéseknek.

Eskümlnta vesztegintézeti igazgatók számára

Én N.N. esküszöm a mindenható Istenre, hogy a rám vonatkozó egészségügyi szabályoknak, és a hivatalomban legkegyelmesebben megszabott működési rendnek hűséggel engedelmeskedem, soha meg nem szűnő éberséggel ügyelek a vesztegintézeti épületek állapotának megőrzésére, a hozzám érkező jövevényeket figyelemmel és szeretettel kezelem, hivatalomon kívül semmi mással nem foglalkozom, és az összes képességeimből eredő erőmet arra fordítom, hogy a járványok Legszentebb Ő Császári-királyi Apostoli Fel-

ségének országaiban és tartományaiban tovább ne terjedhessenek, aminek érdekében minden hivatali alárendeltem felett egyenlő igyekezettel örködöm, feladatomból végrehajtását elsődleges célomnak tekintem, magamat, amint az egy becsületes férfiúhoz, és esküt tett vesztegintézeti igazgatóhoz illik, tisztességgel viselem, sem ellen-, sem rokonszev, sem fenyegetés sem pedig ajándék engem meg nem ronthat, Isten engem úgy segéljen, és Istennek szent anyja, a szeplőtlenül fogantatott Szűz Mária, és Istennek minden Szentje.

III. Működési előírások vesztegintézeti orvosok, vagy sebészmesterek számára

I.§ A Magyar és Horvát Királyság tekintetében a Helytartótanács és a Horvát Tanács, illetve az alájuk rendelt Egészségügyi Bizottságok gondoskodnak arról, hogy az alkalmas vesztegintézeti igazgatók kivül egy sebészmester is rendelkezésre álljon a különböző vesztegintézetekben, hacsak az igazgató és a sebészmester hivatalát nem ugyanaz a személy látná el, ami különben gyakrabban előfordulhat azokon az állomásokon, ahol nem túlzottan nagy a személy- és áruforgalom.

A sebészmesterek és orvosok feladata nem csupán abból áll, hogy segítsenek a betegeknek, hanem folyamatos éberséget kell tanúsítaniuk annak érdekében, hogy országainkba és tartományainkba senki ne hozhassa be a ragályos betegségeket; s minthogy az állomás minden más alkalmazottja engedelmességek tartozik az igazgató parancsainak, az orvosnak és a sebészmesternek is ugyanez a kötelessége, akik nemkülönben derék, bölcs, józan életű, romlatlan férfiak, akire viszont rábizonyul, hogy e tulajdonságok egyikében vagy másikában hibázik, meg kell fosztani a hivatalától, és vétsége súlyának mértékében kell megbüntetni. Hivataluknál fogva, a sebészmesterek és orvosok először is az egészségi állapotukra nézve kötelesek megvizsgálni az állomásra érkezőket és onnan távozókat, kellő távolságból végezve a testi vizsgálatot, tüzetesen kutatva, hogy vajon a járványnak bármiféle jele mutatkozik-e rajtuk, majd minderről haladéktalanul beszámolnak az igazgatónak, és mindent olyan rendben kötelesek elvégezni, ahogyan azt a pestis megjelenésének esetére előírjuk; ezért tehát, ha a szemlézés nem távolról, hanem bizonyos kétségek és veszélyek fennállása miatt közvetlen érintkezéssel történt, azt a sebészmestert vagy orvost, aki ezt végezte, fertőzöttnek kell tekinteni, következképpen az emberek közötti szabad érintkezésből kivonva, a vesztegintézet zárt részébe kell helyezni.

II.§ Az állomást vezető orvos vagy sebészmester hivatali helyét nem hagyhatja el az Egészségügyi Bizottság engedélye nélkül, mivelhogy folyamatos jelenléte szükséges a közegészségügyi felügyelet ellátása érdekében.

III.§ Azokat, akik a vesztegintézet beosztottjai, vagy járványügyi intézkedés hatálya alatt az intézetben tartózkodnak, az orvosok és a sebészmesterek

ingyen kötelesek gyógyítani, tőlük az orvosságok méltányos árán kívül semmilyen díjazást nem kérhetnek.

Az intézet igazgatója az orvossal és a sebészmesterrel szemben nem tarthat vissza semmit azokból a határozatokból, parancsokból, vagy bármi másból, ami jelentőséggel bír a közegészség ügyének szempontjából, mert kiemelt súlyú hivataluk gyakorlásában minden teendőt közös és bölcs együttműködéssel kell ellátniuk.

IV.§ Ha ott, ahol Egészségügyi Bizottságok vannak, s kineveztek vesztegintézeti physicus-doktort, a sebészmester neki tartozik beszámolási kötelességgel mindarról, ami tudomására jutott, és ami összefüggésben lehet a közegészség állapotával.

V.§ A vesztegzár idejének letöltéséről szóló bizonyítványt – amelyet a távozók részére kell kiadni – a sebészmester vagy az orvos az igazgatóval együttesen írja alá.

Olyan vesztegintézetekben, amelyeknek kisebb a forgalma, különösen pedig ott, ahol csekély az alkalmazottak száma, a sebészmester – lehetőségeinek megfelelően – nyújtson segítséget az igazgatónak hivatali teendői gyakorlásában, és tekintsek mindketten, teljes egyetértésben, szívügyüknek a közegészség megőrzésének ügyét.

VI. § A sebészmester folyamatosan foglalkozzék a vesztegzárban tartózkodók egészségi állapotával, és erről naponta tegyen jelentést az igazgatónak, s az legyen az egyetlen célja, hogy a jelen Utasítás előírásait – legyenek azok közvetlen vagy közvetett kapcsolatban a munkájával – mindenki pontosan betartsa, ennél fogva – nem kevésbé, mint az intézet igazgatója – mindig gondoljon a hivatali esküjére, amely hivatali munkavégzésének köteleit tartalmazza.

Vesztegintézeti orvosok és sebészmesterek eskümintája

Én N. N. esküszöm a mindenható Istenre, hogy a rám vonatkozó egészségügyi szabályoknak, és a legkegyelmesebben kiadott működési rendnek hivatalomban hűséggel engedelmeskedem, képességeim szerinti lankadatlan szorgalommal öröködöm a vesztegzárban tartózkodók egészsége felett, tehetőségemhez képest szolgálom őket, és a legnagyobb igyekezettel biztosítom számukra azt, ami a gyógyuláshoz szükséges. Semmit nem titkolok el, ami jelentőséggel bírhat az egészség ügyében, magamat mindenben olyan híven viselem, ahogyan az tisztességes férfihoz, esküvel kötelezett sebészmesterhez vagy orvoshoz illik, akit sem rokon-, sem ellenszenv, sem fenyegetés, sem ajándék, sem pedig egyéb emberi megfontolás meg nem ronthat; Isten engem úgy segéljen, és Istennek szent anyja, a szeplőtlenül fogantatott Szűz Mária, és Istennek minden Szentje.

IV. Utasítások az árukat tisztító szolgálknak, és azoknak, akik a személyek őrizetére vétettek alkalmazásba

I.§ Annak érdekében, hogy a vesztegintézetek épületeiben minden az alkalmazott örök felügyeletével történjék, és hogy az áruk tisztítása egyik helyről a másikra folyamatosan átrakodva, és szellőzésnek kitéve, szabályos rendben menjen végbe, ügyes, alkalmas és megbízható, keresztény életvitelű emberek felvétele szükségeltetik, akik ezt a munkát az igazgatóra vonatkozó részben leírt szabályok szerint végzik, de soha nem dolgozhatnak az igazgató, vagy bármely más vesztegintézeti hivatalnok személyes hasznára.

Gondoljanak tehát ténykedésük során a saját hivatali esküjükre, mivel a munkájuk közben elkövetett vétségek miatt nemcsak testi fenyítésre számíthatnak, hanem amennyiben azt az eset súlyossága indokolja, halálra is ítélik őket.

II.§ Legyen a szolgálk elsődleges kötelessége, hogy semmilyen keveredés vagy testi érintkezés ne jöjjön létre azok között, akik a vesztegintézetben belül vannak, illetve kívül teljes szabadságnak örvendenek, de azok között sem, akik különböző időpontokban kezdték meg a veszteglés letöltését, sőt azon belül is különböző fokozatokba tartoznak, de ha ez mégis megtörténne – testi büntetés, sőt halálbüntetés terhe mellett – arról soha sem hallgathatnak, hanem jelentést kell tenniük az igazgatónak, hogy az haladéktalanul rendelkezessék a szükséges óvintézkedésekről.

Mindenről, ami az egészségi állapotokat, vagy a vesztegzári épületek szabályos rendjét érinti, vagy ami munkavégzésük közben történt, ha az érdemlegesnek mutatkoznék, a szolgálk és örök hasonlóan súlyos büntetés terhe mellett ugyancsak jelentést kötelesek tenni az igazgató részére.

III.§ A vesztegzár alatt álló személyek emberségesen, és keresztényi szeretettel kezelendők, a szolgálk és örök készségesen hajtják végre az igazgató minden utasítását, elégedjenek meg a törvényesen megállapított javadalmazással és szabályosan elvégzendő munkájuktól ne hagyják magukat eltéríteni, se pénz, se ajándék, se részrehajló rokon- vagy ellenszenv által; a tisztításra átvett árukat kezeljék kellő körültekintéssel, állandóan legyenek tekintettel azok épségének megőrzésére, és munkájukban híven engedelmeskedjenek az igazgató minden utasításának.

IV.§ Mivel az állomáson több szolgálk alkalmaznak, azok, akik fertőzésnek vannak kitéve, váltott munkarendben, egyenlő terheléssel dolgozzanak, tehát közöttük a munka terhe és a javadalmazás egyenlő mértékben legyen elosztva; ennek érdekében az igazgató az egyes személyekre háruló munkák idejét és nehézségét szorgosan jegyezze fel, hogy alárendeltjeinek igazságos vezetője lehessen.

V.§ Azokat az előírásokat, amelyek értelmében a nem fertőződő árukról a ragályozódásra fogékony csomagolás eltávolítandó, továbbá azokat, amelyek a bálzásákok felnyitása, átfűrése, megkeverése, szellőztetése során a leg-

nagyobb figyelemmel követendők, a fentiekben az igazgatók hivatali teendői kapcsán már elrendeltük; az igazgatók a szolgálknak élőszóval magyarázzák el az áruk tisztításának rendjét, és a munkafolyamatokat ténylegesen is szemléltessék a vesztegzáron kívüli, szabad árukon végzett bemutatóval, mert ennek nagyobb a hatása a munkavégzés oktatásában, mintha csak egy írást olvasnának fel a szolgálak előtt; a szolgálknak akkor is követniök kell az igazgató utasításait, ha azt a parancsot kapják, hogy az éjszakai pihenést a gyapotgyapjú vagy egyéb bálák tetején töltsék, mindig szem előtt tartva, hogy munkájuk során a közegészség érdekében vállalják a fertőzés veszélyét.

Minden teendőjüket az igazgató, szóban, anyanyelvükön tudassa velük, és nem csupán akkor, amikor hivatalba vétetnek, hanem a szabályzat változásai miatt évenként legalább két alkalommal, egy arra alkalmas napon mindenről kapjanak tájékoztatást, ami jelentőséggel bírhat a szolgálatuk ellátásában.

VI.§ Amennyiben valaki a jövevények közül a vesztegzárban megbetegszik, azt haladéktalanul jelenteni kell az igazgatónak, mert az örök és a szolgálak vétkes hallgatása súlyos testi fenyítést vagy halálbüntetést vonhat maga után, ha a betegen valóban a pestis jelei mutatkoznak.

VII.§ Oktassa ki az igazgató a szolgálakat, hogy az élelmiszerek átadásánál, a levelek átvételénél, és a pénzermekkel való elszámolás kapcsán szigorúan tartsák be a vesztegzári előírásokat.

VIII.§ Pusztán kíváncsiságból, vagy törvényes jogalap hiányában, senki sem léphet be a vesztegintézet elkülönített részébe, amely mindig zárva tartandó, nem kevésbé azok előtt, akik családtagjai a bent tartózkodóknak; az igazgató azonban engedélyezheti a belépést a keveredés lehetséges elkerülésével, amitől különösen akkor kell óvakodni, ha a belépők az áruk vizsgálatára, a kereskedelmet érintő, vagy más, az egészségügyre vonatkozó törvényes okból ténykednek, és akiknek a bentiekkel folytatott beszélgetés csak az igazgató jelenlétében, az utóbbiak vesztegzári szálláshelyén, a törvényes előírások keretei között engedélyezhető, kizárólag úgy, hogy az éberem örökös igazgató mindig szemmel tarthassa őket.

IX.§ A vesztegintézetbe beszállított árukból, az igazgató és a tulajdonos engedélye nélkül senki semmit nem vehet el, ami egyaránt értendő a fertőződésre fogékony és nem fogékony árukra is, a kitöltendő vesztegzári időszak előtt, közben, és utána egyaránt.

X.§ Minden vesztegintézetben a házban, az udvaron és átjárókban a tisztaságért felelős szolgálak – akiket váltakozva kell beosztani erre a feladatra, külön a vesztegzáron belülieket, és külön az intézet többi részében dolgozókat – szüntelen igyekezettel gondoskodjanak arról, hogy különös óvatossággal, a vesztegzárban használatos gereblyékkal szedjék össze a földön elszórt, ragályt hordozni képes gyanús anyagokat, azokat távolítsák el, és amennyiben ez szükséges, égetéssel semmisítsék meg.

XI.§ A veszteglő személyek felső, és mosott alsó ruházatát kötélen kifüg-

gesztve kell szellőztetni, amely feladat teljesítése alól a fertőzésnek kitett szolgák soha nem vonhatják ki magukat.

XII.§ A vesztegzári szolgák közül egy arra leginkább alkalmas személyt kell kiválasztani a fogdamesteri teendők ellátására, aki köteles arról gondoskodni, hogy minden az előírások szerint történjék, illetve a szabálysértők a megfelelő büntetésben részesüljenek; ez a fogdamester veszi át megőrzésre a beérkező utazóktól az összes fegyvert, illetve minden veszélyes eszközt, amelyekkel az érintettek önmagukban vagy másokban kárt tehetnek, olyan dolgokra pedig különösen ügyeljen, amelyek alkalmasak lehetnek a vesztegzárból való kitörés előkészítésére.

Vigyázzon mindazokra, akiket célszerűbb a fogdában tartani, lássa el őket az előírások szerinti étellel, maradjon velük szóbeli érintkezésben, és saját maga, de más vesztegzári szolgák is ellenőrizzék, hogy bizonyos jelek nem utalnak-e szökési előkészületekre; az ilyen elővigyázatosságot nem csak a fogdában kell gondosan betartani, hanem az egész vesztegintézet valamennyi épületében is.

XIII.§ Ahol az említett szolgákon kívül más vesztegintézeti őrköt is alkalmaznak, azok eskü alatt kötelezve éberrel vigyázzanak arra, hogy emberek, állatok és áruk se juthassanak be titokban országaink és tartományaink területére, mert aki a Török Birodalom felől akar belépni, annak erre csakis a vesztegintézeteken keresztül nyílhat lehetősége.

Emberek beutazása, állatok és áruk behozatala kapcsán különösen attól kell óvakodni, hogy a már veszteglésben lévők, mentesülvén a fertőzés terjesztésének veszélyétől, amikor elhagyják az intézetet – állatokkal, és árukkal együtt – annál többen ne távozhassanak, mint amire a felvételük alkalmával készült jegyzék lehetőséget biztosít.

Ilyenképpen a fentnevezett szolgák és a vesztegintézet összes őrei, jelenteni kötelesek az igazgatónak, ha tudomásukra jut bármi, ami a közegészséget, vagy egyes személyek egészségét érinti, bekövetkezett fertőző keveredésről szól, vagy betegségekre utaló veszélyes jelekről, ellenkező esetben ugyanis a jelen Szabályzat értelmében súlyos testi fenyítésre kell számítaniuk, ami a vétség súlyától függően akár a halálbüntetésig is kiterjeszthető. Felvételük esetén a hivatali esküt a következőképpen kötelesek letenni.

Esküminta, amelyre a vesztegintézeti felügyelők és szolgák kötelezendők

Én N. N. esküszöm a mindenható Istenre, hogy engedelmességgel viseltetem az előírt egészségügyi jogszabályokkal, és az állásomra vonatkozó szabályokkal szemben, magamat a vesztegintézet igazgatójának, illetve az ő parancsainak alárendelem, azon örködöm a legnagyobb igyekezettel, hogy a ragály szerte ne szóródjék, minden eseményről ezzel kapcsolatban haladéktalanul beszámolok az igazgatónak, és egyedül az fog vezérelni, hogy ellátandó

munkámban mindent hűséggel teljesítsek, amint az egy tisztességes férfihoz, hűséges felügyelőhöz, vagy vesztegintézeti szolgálóhoz illik, akit nem ronthat meg rokon- vagy ellenszenv, fenyegetés, vagy ajándék, Isten engem úgy se-géljen, és Istennek szent anyja, a szeplőtelenül fogantatott Szűz Mária, és Is-tennek minden Szentje.

XIV.§ Mindezideig az összes veszteglő állomáson a különböző kifizeten-dő összegek nem tükrözték az áruk fertőződésre fogékony illetve nem fogé-kony jellegét, illetve azok különböző tömegét sem, ennél fogva a kereskede-lem ügye iránti elkötelezettségből, az egységesség és a mértékletesség jegyé-ben jelen Szabályzatunkban az alábbi normák előírása mellett döntöttünk.

ILLETÉK TÁBLÁZAT

arról a fizetési kötelezettségről, amely a jelenleg is működő, vagy a jövőben létesítendő vesztegintézetekben megtisztított áruk után esedékes, függetlenül minden más olyan összegtől, ami bármilyen egyéb címen a vesztegzárból ki-lépőket terhelhetné.

1. Mindazon árukért, amelyek a fentiekben rögzített szabályok szerint nem fogékonyak a fertőződésre, így tisztítással nem kezelendők, a közegész-ségügyi hivatali ügyintézésben mégis megfosztandók a csomagolásuktól, amelyek viszont tisztítást igényelnek, száz fontos bálánként 7½ krajcárt (kr) kell fizetni.

NB.: olyan áruk esetében, amelyek szokványosan nem meghatározott sú-lyú bálákban kerülnek forgalomba, a bálák mérlegre állítva ellenőrizendők, és utánuk a fenti mérsékelt illetéket ennek alapján kell megfizetni.

A gabonaféleségeket minden illeték alól mentesnek nyilvánítjuk.

2. Amennyiben az említett áruk súlya nem éri el a 100 fontot, 50-100 font között 4, viszont 50 font alatt 2 krajcár fizetendő.

3. Ha az említett áruknak nincs ragályozódó csomagolása, amelyet köte-lező lenne eltávolítani, a kibocsátás előtt 100 font esetében 3 kajcár, 100 font alatt 1½ krajcár fizetendő.

NB.: súlymérésnél nemcsak magát az árut kell figyelembe venni, hanem a tárolására használt ládát vagy edényt, illetve minden csomagolást is, ezen túl azonban semmilyen súlytöbblet nem számítható.

4. A ragályozódásra képes áruk illetékének felsorolása:

1. Gyapot és gyapotból készült termékek		
Száz font nyers gyapot, vagy pamutfonál	15	kr.
Szövött termékek, darabonként	¼	”
2. Élelmiszerek közül, amelyek vesztegzárra kötelezettek		
Száz fontonként	10	”
3. Vászón és len		
Száz font len	16	”

Vászonanyag, darabonként.....	1/4	”
Száz darab ing, borbélykendő, és más hasonló áruk.....	10	”
Lencérna 100 fontonként.....	16	”
4. Szőrmék és bőrféleségek		
Ökör-, vagy tehénbőr, nyersen vagy kikészítve	1/2	”
Lóbőr	1/2	”
Medveprém.....	1	”
Szarvasprém	1/2	”
Kőszáli kecskeprém	1/4	”
Farkasprém.....	1/2	”
Bárány, vagy birka szőrméje, száz darab, nyersen vagy kikészítve.....	15	”
Száz darab nyúl, mókus, görény, nyest szőrméje, és más hasonlók.....	10	”
Hiúzprém	1/4	”
Rókaprém	1/4	”
Rókafarok, bálázva, 100 font súllyal	30	”
Más szőrmék, vagy bőrök behozatala esetén, amelyek a jelen felsorolásban nem találhatók, illeték kiszabás tekintetében annak alapján kezelendők, hogy leginkább melyekhez hasonlítanak a fentiek közül.		
Bármely szőrme ruhakészítéshez, darabonként.....	1/4	”
Kikészített bőr, kordóbai, szattyán, vagy muzsnai néven.....	1/4	”
Kecskebőr tömlő.....	1/2	”
Egy pár török lábszárvédő.....	1/4	”
Egy pár csizmának nevezett lábbeli.....	1/4	”
Úgynevezett török szandál.....	1/4	”
Szóják nagyobb méretben, bálánként fizetendő	30	”
Fent nevezettek, kisebb méretben.....	15	”
5. Növényi magvak amelyek vesztegzár kötelesek		
Száz fontonként fizetendő.....	7 1/2	”
6. Gyapjú és ebből készült anyagok		
Száz font birkagyapjú.....	15	”
Gyapjúkelme, egy vég.....	1	”
Szőnyeg, egy darab	1/2	”
Lópokróc, vagy takaró, egy darab.....	1/2	”
Tarisznya, amelyet a lovasság használ, egy darab.....	1/2	”
Száz darab gyapjúheveder.....	10	”
Gyapjúköpeny vagy felsőruha, vagy hasonlók, darabonként számítva.....	1/2	”
7. Selyem, és selyemárúk		
Száz font nyers selyem.....	25	”
Száz font kelme, ugyanezen anyagból.....	25	”

8. Száz font dohány.....	7½	”
9. Élőállatok		
Egy ökör, vagy tehén.....	3	”
Egy borjú.....	1½	”
Egy ló.....	3	”
Egy birka.....	1	”
Egy bárány.....	½	”
Egy disznó.....	2	”
Egy kecskebak, illetve kecske.....	1½	”
Más állatok, darabonként, behozatal esetén; legyenek bár szárnyasok, vagy más természetűek.....	1	”

XV.§ Előmozdítandó a mindennapi kölcsönös kereskedést a Török Birodalom alattvalói, és a Károlyvárosi Katonai Prefektúra alá rendelt alattvalóink között, a köz érdekében már 1758-ban kegyeskedtünk elrendelni, hogy az arra kijelölt helyeken rostélyok, illetve korlátok, vagy ahogyan általában nevezik, rastellumok telepítendők.

Ezennel tehát megerősítve a fenti rendeletünkben foglalt óvintézkedéseket, jelen Rendeletünkkel a hozzájuk tartozó módszerek és eljárások előírásait is rögzítjük, hogy akaratunkról ne csak a közvetlenül érdekeltek szerezzenek tudomást, hanem a nagy nyilvánosság is; mivelhogy jóindulatú szándékunk előmozdítani a kölcsönös kereskedelmet, a ragályozódásra nem fogékony áruk behozatalát a vesztegintézeteken kívül is megtűrjük, ha az a határmenti átvevő helyeken, vagyis az úgynevezett rastellumokon keresztül történik, feltéve, hogy a Török Birodalom felől semmilyen kétség nem merül fel a veszélyeket illetően, az eljárás azonban csak a kölcsönösen szükséges élelmiszerekre alkalmazható, és a határ két oldalán élőkre korlátozva, hogy minden a legkedvezőbb módon, a jószomszédi kapcsolatok, és a kölcsönös kereskedés könnyítése érdekében történjék, elrendeljük azonban, hogy soha senki ne hagyja figyelmen kívül azokat az óvintézkedéseket, amelyek a közegészség érdekében végzett tevékenység alapelveivel állnak összhangban, és betartásuk elsőrendű fontossággal kezelendő.

A határmenti átvevő helyekre, akár korábban létesültek, akár a jövőben rendeljük el telepítésüket, az alábbi óvintézkedések alkalmazandók:

1. Elrendeltetett, hogy Horvátország fent nevezett katonai igazgatású részén, az egyes ezredek körzeteiben, amelyek a török határ mentén helyezkednek el, az átvevő helyeket olyan területeken kell kialakítani, ahol a fentiekben tárgyalt határmenti egészségügyi záróvonalak húzódnak, ennél fogva tehát a Likai ezred területén Kuk-nál, az Otcováci ezred területén Tichevo-nál vagy Radanovác-nál, az Ogulini ezred területén Radovicá-nál, a Szluini ezred területén Gnoinicá-nál, oly módon, hogy azok a záróvonalakhoz kapcsolódva épüljenek, öt láb magas hézagmentes kerítések közötti védelemben, amelyek mellé a határon szolgáló őrszemélyzet telepítendő; nevezett kerítések egy-

mástól egy ölnyi távolságban helyezkedjenek el, és a kettőt fából készült vályúk kössék össze, hogy azokon keresztül az egyik, illetve másik irányban sót vagy gabonaféléket lehessen áttölteni; hogy pedig a darabáruk is elhelyezhetőek legyenek, erre egy lerakóhelyet, a katonai őr részére pedig egy őrszobát kell építeni.

2. Az így telepített határátvételi helyeken más kereskedelem nem folytatható, csakis olyan természetű, amely a ragályozódásra nem alkalmas egyszerű élelmiszerekkel történik, ennél fogva

3. minden más, ragályozódásra képes árut vissza kell utasítani, mivel az fertőtlenítésre irányítandó, ezért tehát az ilyen árut a kereskedőkkel együtt az előírások szerinti vesztegintézetbe kell bekísérni.

4. Ez a kölcsönös kereskedelmi gyakorlat a hét egyetlen napján, csütörtökön folytatható, midőn a fent nevezett átvételi helyek nyáron reggel 5 órától este 5 óráig, télen reggel 8 órától délután 4 óráig használhatók, más napokon vagy órákban azonban állandóan zárva tartandók.

5. Ezeken a helyeken a következő áruk forgalma engedélyezett: tengeri só, amely Buccari, Zengg és Karlobag kikötőiből származik, hazai és török búza, zab, árpa, köles, szárazbab, mint amelyek a határőrizeti katonaság élelmezéséhez szükségesek, továbbá nyersvas, és malomkövek; ezeknél az átvételi helyeknél mindenféle állattal is folytatható a kereskedelem, de csak abban az esetben, ha folyóvízi áthajtásuk és fűrésztésük lehetséges, továbbá ha semmilyen állatvészre vagy ragályra utaló jel nem mutatkozik a határok mentén, és ha a kereskedést az adott időszakban az Egészségügyi Bizottság sem tiltotta be. Jól felfogott érdekből azonban, az állatok adásvétele ne minden csütörtöki napokon és minden egyes állomáson történjék, mint a fentiekben hivatkozott áruk esetében, hanem csak havonként egy alkalommal, olyankor, amikor egyébként más árukkal is kereskednek, de az egyes helyszínek meghatározott sorrendben kövessék egymást, vagyis a hónap első csütörtökén Kuk, a másodikon Tichevo, vagy Radanovác, a harmadikon Rakovica, a negyediken pedig Gnoiniza a helyszín, annak érdekében, hogy azok, akik különben a rendes hivatali teendőiket végzik, túlzottan gyakran ne legyenek távol a munkájuktól.

6. Az áruk cseréjénél a következőképpen kell eljárni:

A favályúkat, amelyeken keresztül a só vagy a gabonafélék átömlesztése történik, úgy kell felszerelni, hogy a török oldalról ömlesztett gabona egy sűrű szövésű drótszítán át érkezzék az innenső oldalon lévő faedénybe, így a fertőzésre fogékony anyagok, amelyek a szemek közé keveredtek, vagy a zsákokból származnak, fennakadjanak a szítán, és innen eltávolítva, a kellő óvintézkedések értelmében elégettessenek.

A nyersvas és minden más fém, illetve a malomkövek, az összes csomagolóanyag eltávolítása után, a fertőződő érintkezés elkerülésével, közvetlenül behozhatók.

Amennyiben a kétoldalú kereskedelemben pénzermék is gazdát cserélnének, azok forró ecetes vízbe merítendőek, és öblítés után átadhatók.

Állatok adásvétele során az érvényes óvintézkedések szerint minden fertőző keveredés elkerülendő, és egyetlen olyan eszköz sem vehető át, amely általában az állatok, illetve a lovak felszereléséhez vagy felszerszámozásához tartozik.

7. A fentiek szerint engedélyezett kereskedelmet egy tiszti rangú katona ellenőrzi, aki egyidejűleg a határőrizeti őrszemek parancsnoka is, és akit ezennel kötelezünk arra, hogy szolgálati feladatát, annak teljes időtartama alatt, a legnagyobb éberséggel lássa el, szükség esetén ne csak a katonai védvonalak mentén, hanem személyesen is gondoskodjék arról, hogy a kereskedés fertőzésmentesen bonyolódjék, oly módon, hogy a megfigyelendő dolgok mindig szem előtt legyenek, ezért az örök folyamatosan járőrözzenek az átvevőhely körül, figyeljenek minden titkos próbálkozásra, amelynek a célja az lenne, hogy jelen Rendeletünkben kinyilvánított akaratunk ellenére, áruk juszanak át a határ innenső oldalára.

A határmenti lakosság számára kizárólag így, és semmilyen más módon nem engedélyezhető a kereskedés; a személyekre és dolgokra kiszabott veszteglést csakis a fenti szabályok szerinti vesztegintézetekben lehet kitölteni; ennél fogva jelen Szabályzatunkkal teljes egészében eltöröljük azt a mindeig számos helyen megtűrt gyakorlatot, amely szerint távol fekvő erdőségekben, szabad ég alatt is foganatosítottak veszteglést, kirendelt felügyelet mellett, mindazonáltal ez a gyakorlat a legnagyobb éberség mellett sem hozható összhangba a Mi körültekintő előírásaink szerinti vesztegintézeti eljárási szabályainkkal, amelyek azon anyai gondoskodásunkból és szeretetünkéből születtek, amellyel országaink és tartományaink közegészségének ügye iránt viseltetünk, és aminek jelen kegyes Szabályzatunkkal is nyilvános tanújelét adjuk, abban a reményben, hogy Isten segedelmével alattvalóinkat minden beszivárgó ragálytól megóvhatjuk, különösen ha ez irányú szándékainkat szüntelen igyekezet fogja követni a magisztrátusok és minden hivatali személy részéről, akiknek tehát nyomatékosan elrendeljük, hogy ezután érvénytelenítsenek minden korábbi szabályt, amelyet megszokásból vagy közmegegyezés alapján követtek, és kizárólag az új törvény szerint dolgozzanak, amellyel szemben uralkodói kegyességünk elvesztésének súlyos terhe mellett, alárendeltjeiknek soha és semmilyen kihágást ne engedélyezzenek.

Kelt Bécsben, mint fent – Mária Terézia (p. h.) gróf Eszterházy Ferenc, és Izdenczy József.

RENDELETMAGYARÁZAT

A RENDELET SZÖVEGE – MAGYARÁZATOKKAL

GENERALE NORMATIVUM IN RE SANITATIS

Helytartótanácsi határozat № 4698. 1770. október hó 4. napján
(az 1770. szept. 17-i № 4378 királyi leirat alapján)

Az Egészség Ügyének Általános Szabályzatát, amely vonatkozik egyrésről a császári-királyi felségterületek belső egészségügyi állapotainak fenntartására, másfelől a határos külországi tartományokkal szemben alkalmazandó óvintézkedésekre, ezennel a Magyar Királyságra és csatolt részeire is kiterjesztve, a jelen mellékletben csatoltan, a Királyi Helytartótanács kegyes királyi parancsra továbbítja magának a Főhatóságnak, hogy az a nevezett szabályzatot tudomásul véve, gondoskodjék annak betartatásáról, és evégett azt joghatósági területén közhírré tétesse. Kelt Pozsonyban, mint fent.

A fenti szövegrész maga a 4689. számú helytartótanácsi határozat, amelynek jogtechnikailag a melléklete a Linzbauer-kódex 36 oldalas rendelete, az „Egészségügy Ügyének Általános Szabályzata”, vagy egyszerűsítve, az Egészségügyi Főszabályzat. A GNRS szövegében ritkított betűközzel szedett részek szövegekőzi kiemeléseknek feleltek meg az eredeti anyagban. Ennek a nyomdatechnikai megoldásnak a mellőzésével, minden kiemelés a kommentárookban kerül külön elemzésre.

A határozat első sora a *Hauptsanitätsnormativ* fordítása, amelyben a *res sanitatis* (egészség ügye) a német (*die Sanität* = egészségügy), tükörfordítása. Ugyanezen fogalomra, a latin jövevényszó helyett, más helyen a német szöveg is gyakran használja a *Gesundheits-Wesen* magyarul szó szerint „egészség-ügy” kifejezést. Bizonyos állandó szókapcsolatokban azonban a megfelelő helyeken a *Sanität* fordul elő, különösen birtokos jelzői használatban (pl. *Sanitäts-Commission* = egészségügyi bizottság, sőt *Sanitäts-Wesen* = egészségügy). Továbbiakban a latin fordítás a *res*-t jellemzően elhagyja a szókapcsolatból, és „egészség-ügy” értelemben csak a *sanitas* alakot használja. Az így hivatkozott „egészségügy” azonban gyűjtőfogalom, ugyanis egy-egy konkrét szöveggörnyezetben a német *das allgemeine Gesundheits-Wesen*-nek felel meg, ami „általános egészség-ügy”-et jelent.

Összetettségének szó szerinti feloldását egyetlen helyen találjuk a latin szövegben, *sanitas publica et privata* alakban, ami szó szerint

„köz-egészségügyet” és „magán egészségügyet” jelent. A *sanitas publica* = közegészségügy, nem szorul külön magyarázatra (ld. pl. angol *public health*). A „magán egészségügy” megnevezés viszont azokat a személyes egészségügyi szolgáltatásokat foglalta magában, amelyeket a szolgáltatók egy-egy embernek nyújtottak, ha a betegségüknek vagy állapotuknak (várandós anyák) a közösség egészségére nem volt közvetlen kihatása. Közüggé vált azonban a személyes ellátás is, ha a fellépő betegség ragályos volt, vagy annak gyanúját keltette.

Másfelől akkor is közügy volt az egészségügyi ellátás bármilyen formája, ha humanitárius okokból, és méltányolandó fizetésképtelenségből (nincstelenség) a szolgáltatót a közösségnek kellett megfizetnie. Mivel a GNRS az egészségügyi szolgáltatók jogairól és kötelességeiről szóló részben a „magán-egészségügy”-ről is rendelkezik, a rendeletet valójában a mai terminológia szerint is általános egészségügyi jogszabálynak tekintendő. Alig több mint száz évvel később, a következő összefoglaló jogszabályunk az 1876. évi XIV. törvénycikk, tudatosan határolódott el ettől az értelmezéstől, midőn a jogalkotó már a címben is eleve „a közegészségügy rendezéséről” megnevezést alkalmazta.

A felségterületek *császári-királyi* jelzője ebben az alakban nem azonos az 1867. évi kiegyezés utáni Osztrák–Magyar Monarchia dualitását hangsúlyozó, magyarul is közismert „k. und k.” = császári és királyi (*k. und k. = kaiserlich und königlich*) kifejezéssel. Mária Terézia korában a császári cím a Német-Római Császárság uralkodóját illette meg, akit ekkor már nem a római pápa koronázott, hanem a titulust (*electus Romanorum imperator*) mint választott német királyok használták. Mária Terézia egyébként nem volt császár. Férje, Lotharingiai Ferenc 1745–1765 között, legidősebb fia, II. József pedig 1765–1790 között viselte ezt a címet. Férje helyett azonban a Birodalmat ténylegesen Mária Terézia irányította, és belpolitikai téren az elsőbbségét még II. Józseffel szemben is fenntartotta. Uralkodói címei felsorolásában 1770-ben természetesen már az „özvegy római császárné” megnevezés szerepelt (ld. lent).

A *császári-királyi felségterületek*-en belül a birodalmi szabályzat két fő tevékenységi területet jelöl meg. Egyik vonatkozik a felségterületek *belső egészségügyi állapotainak fenntartására*, amelyben a „belső” jelző arra utal, hogy nem külföldre néző határterületről van szó. Itt a szabályozás hangsúlyosan az egészségügyi szolgáltatások személyi és tárgyi feltételeit rögzíti, de természetesen a járványos időszakban követhető szolgáltatói magatartást is szabályozza. A másik fő terület a *határos külföldi tartományokkal szemben alkalmazandó óvintézkedésekre* vonatkozik, és a közegészségügyön belül a járványügyi határvédelmet szabályozza. Arányaiban a rendelet eszmei súlypontja a járványügyi határvédelemre helyeződik, ami ebben a korszakban elsősorban általános rendészeti, és nem orvosi-szakmai feladatot jelentett. Ez utóbbi szabá-

lyozás foglalja le a normaszöveg túlnyomó részét (a Linzbauer-kódex 36 könyvoldalából 27 és fél oldalt).

A továbbiakban a „Magyarország” megjelölés a korabeli Magyar Királyság Habsburg közjogi értelmezés szerinti állapotát jelenti. A *Főhatóság* helyén latinul *Magistratus* áll, ami a konkrét szövegkörnyezetben a Helytartótanács országos törvényhatósági jogkörrel felruházott hivatali apparátusát jelenti (egészségügyi kérdésekben ezen belül jelesül a Királyi Egészségügyi Bizottságot, ld. lent!). Egyébként a szöveg többi helyein sokszorosan előforduló *Magistratus* főnév többes számú (tbsz.) esete a helyi önkormányzati jogokkal is felruházott választott képviselői szervet, és annak hivatali apparátusát is jelenti. Ezek a vármegyékben és a szabad királyi városokban működtek (részletesen ld. lent!).

Mi, Mária Terézia, valamennyi és külön-külön minden hűséges rendnek, megtelepedett lakosoknak, és alattvalóknak, minden méltóságban, rendben, rangban és hivatalban, akik bármely örökös tartományunkban vagy országunkban élnek, továbbá más külhoniaknak és idegeneknek, akik nevezett örökös tartományainkba, és országainkba érkeznek, azokban tartózkodnak, vagy éppen más országokba tartanak, ezennel császári és királyi kegyünket nyilvánítjuk és minden jót kívánunk.

A Linzbauer-kódexben olvasható GNRS preambuluma nem sorolja fel Mária Terézia, mint magyar uralkodó szokásos címeit. Ezeket viszont az eredeti jogszabályok mindig tartalmazták, sőt maga a Lizbauer-kódex is közli ezeket, de csak a Birodalmi Rendelet bevezető részében:

Mi, Mária Terézia, Isten kegyelméből özvegy római császárné, Magyarország, Csehország, Dalmátia, Horvátország és Szlavónia stb. királynője; Ausztria főhercege; Burgundia, Styria, Karinthia, Krajna hercege, Erdély nagyfejedeleme, Morvaország örgrófja, Brabant, Limburg, Luxemburg, Geldern, Felső- és Alsó- Szilézia, Miláno, Mantua, Parma, Placentia és Guastalla hercege, Svábföld fejedelme, Habsburg, Flandria, Tirol, Hennegau, Kyburg, Görz és Gradiska hercegi rangú grófja, a Római Szent Birodalom, Burgau, Felső- és Alsó- Uzicza örgrófja, Namur grófja, a szláv örgrófság, Mecheln, stb. úrnője, Lotharingia és Barri megözvegyült hercege, Toscana nagyhercege, stb.

A *bármely örökös tartományunkban vagy országunkban élnek* szövegrész jellegzetes egykori és mai fordítási problémák között egyensúlyoz. Ez a formula mondattanilag és közjogilag is elválasztja az „örökös” jelzőt az „országunkban” mondatrésztől.

Azonos fenti helyen a német szövegben ez áll: *„die in Unseren gesammten Erb-Königreich, Fürstentum, und Landen seiend”*, vagyis akik valamennyi örökös királyságunkban, hercegségünkben, és tartományunkban (országunkban) élnek. Az egykori latin fordító ezt így értel-

mezte: *in universis Ditionibus nostris haereditariis existunt*. Mivel itt csak egy jelzett szó van (*Ditionibus*), nem lehet kérdés az „örökös” jelző kötődése. Ráadásul nincs is olyan magyar szó, amely a *ditio*-nak (kb. uralt terület) megfelelő lenne. Ezért az előzőekben leírtak alapján korrekt fordításnak csakis a fenti megoldás tekinthető. Egyebekben a latin fordítás konkrét igazgatási egység értelmében a *regnum* = királyság, és a *provincia* = tartomány megjelölést használja. Utóbbi jellemzően birodalmi határmenti, vagy olyan terület, amely távolabb esik a központtól. Nem minden helyen következetes azonban a szóhasználat, és a provincia bármely tartományra is vonatkozhat.

Figyelemre méltó az üdvözlésnek az a része, amely a Birodalom felségterületén a személyi hatályt az állandó lakosokon kívül, minden lehetségesen előforduló természetes személyre kiterjeszti: *más külhoniaknak és idegeneknek, akik nevezett örökös tartományainkba és országainkba érkeznek, azokban tartózkodnak vagy éppen más országokba tartanak*.

Anyai gondoskodásaink közepette, amellyel királyságaink és örökös tartományaink sértetlensége és épsége felett örködjünk, elsőrendű az a törekvésünk, hogy alattvaló népeink egészségét megőrizzük, továbbá az egyes tartományokban létesített és feladatukat hasznosan ellátó magisztrátusok, illetve a közjóra nyilvánosan fordított sokféle kiadásaink anyai gondoskodásunkat bővebben bizonyítják.

Ez a nagyívű mondat jellegzetes és teljes foglalatát adja a felvilágosult abszolutizmus egészségügyi programjának. Megtudjuk, hogy az uralkodói gondoskodáson belül is elsőrendű az a törekvés, hogy alattvaló népek egészségét megőrizzék, ami mindenféle intézkedéssel és ráfordítással együtt, végül is a közjó (*bonum commune*) érdekeit szolgálja. A felvilágosult abszolutizmus tulajdonképpen a kor progresszív eszméinek előtérbe tolásával és a hatalom abszolút koncentrációjával, az utolsó kísérlet volt a feudális monarchiák régi hatalmának fenntartására. Ez a kormányzati rendszer olyan országokban járt eredménnyel, ahol a konzervatív rendiséggel szemben (ellenükben, de valójában az ő érdekükben) a kor újító kedvű egyeduralkodói sikeres társadalmi-gazdasági reformokat vezettek be. Konkrét államszervezési és államigazgatási kérdésekben Mária Teréziára és II. Józsefekre nem elsősorban a francia felvilágosodás hatott, hanem a németalföldi és német protestáns természetjog állam-, és társadalomelmélete. A minden embert megillető természetes jogok hangoztatása, a közjóra való rutinszerű hivatkozás kiváló ideológiai háttérrel adott az uralkodót korlátozó rendi kiváltságok megtörésére. Mindennek eszköze az állam, amely arra hivatott, hogy a természetes jogok érvényesítéséhez szükséges társadalmi-gazdasági változtatásokat következetesen végrehajtsa. Monarchikus formájában – an-

nak is abszolút változatában – a közjóért küzdő államot természetesen az uralkodó testesítette meg.

Az emberek egészségi állapotát illetően a felvilágosult abszolutizmus nem a közegészségügyben (járványügy) hozott alapvető szakmai fordulatot, hanem a személyes egészségügyi ellátásban. Kétségtelen, hogy a közegészségügyi rendészeti apparátus szervezettsége tovább javította a hatékonyságot, az új minőség azonban a személyes szolgáltatások tárgyi és személyi feltételeinek egységesítésében, a szakmai felkészültség színvonalának emelésében és a hozzáférhetőség javításában jelentkezett.

Amikor a GNRS *a feladatukat hasznosan ellátó magisztrátusok*-ra hivatkozik, több évtizedes előzményekre utal, nemcsak a Birodalom többi részében, hanem a Magyar Királyság tekintetében is. A határos Alsó-Ausztria tartomány kormányzatában már az 1600-as évek végén működött Közegészségügyi Bizottság, amely 1692-ben, az akkori magyar kormányzervekkel közösen intézkedett a törököktől visszafoglalt területek határán a pestis elleni védekezésről. Ez a Bizottság rendelkezett a Magyarországon 1738–44 között dühöngő pestisjárvány ellen a magyar és erdélyi határokon a „kontumácia stációk”, vagyis a vesztégzár-állomások felállítását. A királynő ezt az alsó-ausztriai tartományi szervet emelte 1753-ban *Sanitäts-Hof-Deputation*, azaz Udvari Egészségügyi Bizottság rangjára, amely ilyen minőségében 1776-ig működött, jogfolytonosság okán Magyarországra is kiterjedő hatáskörrel. Önálló magyar Közegészségügyi Bizottság (*commissio sanitatis*) is alakult Pozsonyban, a Helytartótanács keretein belül 1738-ban – a fent említett járvány miatt –, majd ezt követték a vármegyékben és a szabad királyi városokban megalakított bizottságok. Pozsonyban a bizottság rendszer tagjait a királyi tanácsosok közül választották, akik mellé a munkába szakértőként egy-egy orvost is bevontak.

Helyi közigazgatás tekintetében a királynő már jóval a GNRS megjelenése előtt, az 1752. évi október 20-i leiratában utasította a Helytartótanácsot, hogy a helyi magisztrátusok szakközegeként közreműködő orvosokat vagy sebészmestereket alkalmazzanak (a vonatkozó rendelet 1752. október 26-án jelent meg). Az orvos abban a korban is egyetemet végzett, diplomával rendelkező szakember volt (a sebészmester magyarázatát ld. lentebb!)

A közügyek mindenféle igazgatása, amelyben számos tisztviselő vesz részt, csakis akkor működhet tökéletesen, ha az egységes rendben történik, ennek során tehát gondoskodtunk arról, hogy az önálló – ennél fogva szerteágazó, de részleteiben összefüggő – rendszert nem alkotó szabályzatok (amelyek az egészségügyi állapotok fenntartása érdekében az egyes tartományokban és országokban hatályban vannak), mindazon személyek által, akiket Mi erre a feladatra kijelöltünk, újból átvizsgáltsanak, majd miután a feladat végeztével

nevezettek a Mi részünkre alázatosan szabályszerű jelentést tettek – azon elvek mentén, amelyek az egészségügyi állapotok fenntartásának rendjéhez szükségeltetnek – megalkottuk alábbi Szabályzatunkat, amelyhez különösen azok számára csatoltunk a végrehajtáshoz szükséges működési előírásokat, akiknek hivatala ezt bármely vonatkozásban szükségessé tette.

Az összefüggő rendszert nem alkotó szabályzatok felülvizsgálata lényegében két alapvető birodalmi rendelet, és az azokat módosító kisebb rendeletek áttekintését, majd egységes szerkezetbe foglalását jelentette.

Mindezen munkák szakértői meglehetősen homályos körülírással szerepelnek a latin szövegben: *akiket Mi erre a feladatra kijelöltünk*. Ezzel szemben, a Birodalmi Főszabályzat azonos része teljesen egyértelműen szövegez: „majd összefoglaló jelentésre köteleztük leghűségesebb Udvari Egészségügyi Bizottságunkat”. A GNRS homályos szövege nyilvánvalóan nem a fordítás technikai melléfogása, hanem a hazai közjogi álláspontot hangsúlyozza. Az Udvari Egészségügyi Bizottság a Birodalom központi tanácsadó szerveként működött. Ezt a szervet Mária Terézia mint magyar királynő „nyilvánvalóan” nem vehette igénybe a korábbi birodalmi rendeletek felülvizsgálása céljából, továbbá arra, hogy ennek alapján a GNRS-t megalkossák.

Az egészségügyben dolgozó személyek a működési előírásokat hivatali tevékenységüknél fogva kötelesek követni. Itt a latin szöveg a *munus* kifejezést használja, amelynek első jelentése a klasszikus és a kései latinban is a köznek tett valamilyen szolgálat, tevékenység. Németül ezen a helyen az inkább semleges értelmű *an solchem Geschäfte* „tevékenységüknél fogva” olvasható (*Geschäft* = ügy, dolog, foglalkozás). Megjegyzendő azonban, hogy a további részében a Birodalmi Főszabályzat következetesen az *Amt* = hivatali szolgálat, kifejezést használja. A magyar fordításban a történelmi hűség, és a korabeli viszonyok megértése miatt, a hatósági szakközegként dolgozó orvoson (továbbiakban *physicus*-doktor) kívül, az engedéllyel és megbízatással rendelkező többi szolgáltató jogállására is a „hivatal” főnevet, illetve a „hivatali” melléknevet kell alkalmazni. Ebben a korban ugyanis a mai értelemben vett közalkalmazotti munkavégzést is az egységes közszolgalat részének tekintették. Egyébként azoknak a szolgáltatóknak a gyakorlatát, akiknek csak közigazgatási engedélye volt – megbízatás nélkül – *libera praxis*-nak, azaz szabadfoglalkozásnak nevezték.

Közegészségügyi vonatkozásban a Tengeremlékről már évekkel ezelőtt különböző törvények jelentek meg: így az 1755. évben a Trieszti Magisztrátusnak adtunk alaptörvényt, majd az 1757. évben december hó 15-én egészségügyi hivatal létesítését írtuk elő Fiume, Zengg, és Seriffa, vagyis Karlobag részére, továbbá az 1764. március hó 18-án kiadott törvényünkben szorgos

igyekezettel adtunk utasítást arra, hogy mi mindent kell betartani ez ügyben a fennhatóságunk alá tartozó, más kisebb tengeri kikötőkben és a tengerpart teljes hosszában, majd az 1764. október 14-én közzétett rendeletünk Friaul tartomány kikötőire és tengerpartjaira vonatkozott, és végül az 1766. évi augusztus hó 25-i átfogó büntető törvénnyel elrendeltük, hogy a többi között mások számára példaként milyen büntetéssel sújtandók azok, akik az egészség ügyében kihirdetett, vagy a későbbiekben kihirdetendő büntető határozmányokat megsérteni merészkednének.

A fenti jogszabályok tételes számbavétele előtt a *Tengermellék* földrajzi, történelmi, és közjogi értelemben is részletes magyarázatot igényel. Azonos helyen a GNRS latinul az *in affinibus mari Provinciis*, vagyis „a tengerrel határos tartományokban” kifejezést használja, így tengerként tételesen még az Adriát sem jelölte meg. Hatályos jogszabályokban magyarul a „tengermellék” természetesen csak 1830 után, a magyar nyelv hivatalos bevezetésével jelent meg.

A Birodalmi Főszabályzat szövegében azonos helyen az *I. Oe. See-Küsten* rövidítés szerepel, ami az *Inner-Oesterreichische See-Küsten* kifejezésnek felel meg, vagyis szó szerint „Belső-Ausztriai Tengerpart”-ot jelent. A Főszabályzat megjelenése idején, és annak szövegével összhangban, a Tengermelléket, a szemléletesség kedvéért Triesztet központnak tekintve, földrajzilag három részre tagolhatjuk: (1) a Trieszti partszakasz és az Isztriai-félsziget keleti felének egy része (nyugati fele a Velencei Köztársaság birtokában volt), (2) Trieszt-től nyugatra a Friauli Tengermellék, és (3) az Adria Horvátországhoz tartozó keleti partja, egészen Dalmácia határáig, amelyet ekkor ugyancsak Velence birtokolt.

A külön névvel illetett Friauli Tengermellék a *Friuli* vagy *Patria del Friuli* itáliai hercegség része volt, amely Keletről Nyugatra haladva, az Isonzó folyó és a Livenza patak között terült el. Mária Terézia idejében a tartomány nagyobbik, és egyben nyugati fele Velencéhez tartozott.

Magyar közjogi vonatkozásban a horvát partszakasz minősítése okozott nyugtalanságot, Fiume, Zengg, és Seriffa kapcsán (mai nevükön Rijeka, Senj, és Karolbag), ugyanis itt a Habsburg-birodalmi és a hazai jogértelmezés élesen elkülönült egymástól. A korabeli magyar jogrendben az 1764/65. évi XXX. törvénycikk rendelkezett az úgymond újabbban szokásba hozott „osztrák tengermellék” elnevezéséről. Teljes szövege szerint: „A Karok és Rendek alázatosan megnyugosznak azon kegyes kijelentésben, melyet Ő szent felsége tenni méltóztatott, hogy a csupán földrajzi helyzetből vett ’osztrák tengermellék’ elnevezés az ország jogait semmiképpen nem csorbítja, és belőle a szent korona joghatóságára semmiféle sérelem nem fog származni.” Következésképpen az *in affinibus mari Provinciis* szöveg jogtechnikai szempontból „semlegesítette” az egész Tengermelléket, így átvehetővé tette a Birodalmi Főszabályzat korábbi jogszabályokra történő valamennyi hivatkozását.

Jóllehet a GNRS is átmásolja a Főszabályzat hivatkozásait a korábban kiadott jogszabályokra, ezek azonban az 1766. évi augusztus hó 25-i átfogó büntető törvény kivételével a Magyar Királyságban és csatolt részein – területi illetékesség hiányában – nem kerültek kihirdetésre. Szakmailag mindazonáltal vitathatatlan a jelentőségük, ugyanis ezekre épült a Birodalmi Főszabályzatnak, és következésképpen a GNRS-nek is a terjedelmesebb része, amely a járványüggyel foglalkozott. Ezért vette fel azokat Linzbauer is a törvénytárába, a friauli rendelet kivételével.

Ezennel, legfelsőbb hatalmunknál fogva, jelen Szabályzatunkban, összességében és külön-külön is megerősítjük a fentiekben hivatkozott rendeleteinket, és uralkodói feladataink értelmében továbblépve, igyekezetünket az alábbi Szabályzatban azokra a teendőkre összpontosítjuk, amelyek az egyes tartományokra vonatkoznak, illetve olyan területekre, ahol a szomszédos országokból különféle betegségek és járványos dögvészek törhetnek be, mint ahogyan ez korábban gyakorta megtörtént, ezért a jelen Szabályozás két részre tagolódik, amelyek közül az első az egészség ügyének belterületi gondozását foglalja magában, amelyben az egyes országok és tartományok főhatósága illetékes egy-egy Egészségügyi Bizottságnak nevezett testület kijelölésére, míg a második rész azokat a rendelkezéseket tartalmazza, amelyek az egészség megóvására a Török Birodalommal közös határvidékek tekintetében íródtak, s mivel onnan mindenkor súlyosabb veszélyek fenyegetnek, ezért itt állandóan fokozottabb figyelem szükségeltetik.

A Birodalmi Főszabályzathoz hiányzik az *uralkodói feladataink értelmében továbblépve* szövegrész, amely a GNRS eredeti betoldása. A fordító ezzel Mária Terézia magyar közjog szerinti helyzetét hangsúlyozza. Szemben az örökös tartományokkal, a mindenkori magyar uralkodót koronázási szertartással iktatták be hivatalába, és ez alkalommal hitlevelet adott ki, és esküt is tett feladatai ellátására. Mária Terézia esetében ez 1741. jún. 24-én történt, és a magyar országgyűlés a hitlevelet és az esküt is törvénybe iktatta (1741. évi II. tc.). A vonatkozó szövegrész szerint: „...Magyarországunk határait és amik azt bármely jogon és címen illetik, se elidegeníteni, se megkisebbiteni nem fogjuk, hanem amennyiben lehet, szaporítjuk és kiterjesztjük, és mindazt megcselekedjük, amit minden Rendek és egész Magyarországunk közjava, tisztessége és gyarapodása érdekében igazságosan tehetünk. Isten minket úgy segítjen és minden szentjei.”

Területi és funkcionális szempontból, a kissé homályos az *olyan területekre* szövegrész helyén a német szövegben *an der Land-Seite* áll, ami „szárazföldi területeket” jelent. A GNRS ezt a *szomszédos külhoni országokból* bővítménnyel fejti ki. Tehát, a korábbi tengerparti általános

szabályozás után, ezúttal a jogalkotó a tengerrel nem határos szárazföldi területekre ad Főszabályzatot.

Ugyancsak a GNRS betoldása a *különféle betegségek és járványos dögvészek törhetnek be*. A betegségek (*morbis*) mellett a „járványos dögvészek”-nek megfelelő helyen álló *infectio lues* nem fordítható a *lues* mai orvosi értelmében (= syphilis vagyis vérbaj). A *lues* ebben a korban tömeges halálos áldozattal járó ragályos betegségek gyűjtőneve volt. Pápai Páriz Ferenc 1767-es, nagyszebeni kiadású latin-magyar szótárában a megfelelő fogalom a „közönséges dögös nyavalya”, illetve jelzős szerkezetben a *pestifera lues*, a „dög-halál”. A *pestifera* a *pestis* = dögvész nőnemű melléknévi alakja. A továbbiakban azokon a helyeken, ahol a latin szöveg *pestis*-t nevez meg, a magyar fordításban is *pestis* szerepel. Jóllehet a mai orvosi értelemben vett *pestis* kórokozójának (*Pasteurella v. Yersinia pestis*) azonosítása csak 1894-ben történt meg, tünetileg a betegséget korábban is viszonylag pontosan azonosították. Egyfelől a nyirokcsomók megnagyobbodása (bubó-*pestis*), másfelől a légzőszervi következmények és a cyanosis miatt (tüdő-*pestis*). Utóbbi a bőr és a látható nyálkahártyák sötét(kék) elszíneződését okozta a vér oxigén tartalmának csökkenése következtében. Innen a „fekete halál” elnevezés.

Az *egészség ügyének belterületi* gondozása a Birodalmi Főszabályzatban a járványügyi szempontból kevésbé veszélyeztetett belső birodalmi területekre vonatkozik, ami a GNRS területi hatályának értelmében a polgári közigazgatás alatt álló Magyar Királyságot és csatolt területeit jelentette.

Az *egyes országok és tartományok főhatósága* címen a GNRS az *in quavis Provincia Magistratus* megjelölést használja. Azonos helyen itt jelenik meg először a német normaszövegben az *Obrigkeit* (előljáróság) szó, vezető kormányzati szerv értelmében. Helyileg ez a főhatóság Magyarországon a Királyi Helytartótanácsot jelentette, az örökös tartományokban a tartományi kormányt (*Landes-Regierung*), katonai igazgatású tartományokban vagy területeken pedig a Hadparancsnokságot. A főhatóság által kinevezett *Egészségügyi Bizottság*-ra teljes joggal használható az „egészségügyi” jelző. Ez a szerv ugyanis nem csak a populációs szintű közegészségügyben volt illetékes, hanem a személyes egészségügyi szolgáltatások közigazgatási szabályozásában is.

A második részben, a *Török Birodalommal közös határvidékek tekintetében*, joghatóság szempontjából a GNRS csak olyan határszakaszról intézkedhetett volna, ahol a Magyar Királyság és csatolt részeinek határa egybeesett a Habsburg-birodalom külső határával, és az ráadásul katonai igazgatás alá sem tartozott. Egyetlen ilyen szakasz volt, Borsa határállo-más körzetében (ld. lent), a Keleti Kárpátokban, a Tatárhágó alatt, Bukovina irányában. Ragaszkodva azonban a Szent Korona joghatóságának

történelmi jogelvéhez, amint azt a későbbiekben látni fogjuk, a GNRS a török határ mentén részletesen tárgyalja Horvátországot, a Katonai Határőrvidéket és az Erdélyi Nagyfejedelemséget is. Ellentétben a belső területekkel, itt nincs illetékes kormányzati szerv megnevezve. Ezek az egészségügyi határőrizeti szervek nem a polgári, hanem a katonai közigazgatáshoz tartoztak, és tételes felsorolásuk majd a második rész elején következik, az egyes határszakaszok szerinti részletezésben.

ELSŐ RÉSZ

azokról a dolgokról, amelyek a tartományok egészségének megőrzését szolgálják

E tekintetben a magisztrátusok két vonatkozásban teljesítik hivatali kötelezettségüket: éberség egyrésztől természetesen a határok mentén fekvő tartományokban, amelyekben a járványos betegség váratlanul és hatalmas pusztítást okozva jelentkezhethet, másfelől éberség a kedvező belső egészségügyi közállapotok fenntartása érdekében. Az előbbi tekintetében jelen utasítás második része írja elő a magisztrátusokra nézve kötelező rendszabályokat, amelyek jól alkalmazhatók az összes, bárhonnan érkező veszély elhárítására, míg azt a szabályrendelet, amely a tartományokban az általános és hétköznapi egészségügyi ellátásra vonatkozik, a jelen rész tárgyalja.

A német szöveg latin fordítása itt egy kissé szabadabban kezeli az eredeti anyagot. Ez két helyen értelmezési különbséget is eredményez. A Birodalmi Főszabályzat első részének alcíme azokat az elővigyázatossági szabályokat nevezi meg, „...amelyek a tartományok belső részének egészségügyi ellátását érintik”. Fenti cím szerint a GNRS nem a tartományok belső részéről szól, hanem általában a tartományokról. Azon a helyen is értelmezési különbséget találunk, ahol a Birodalmi Főszabályzat szerint éberségre van szükség, „ha a szomszédos tartományok határán ragályos betegség észlelése történt...”. A GNRS fordítója a kritikus helyet így értelmezi: *éberség egyrésztől a határok mentén fekvő tartományokban*, ami nem egy tartomány bármely szomszédját jelenti, hanem csakis azt a szomszédos tartományt, amely egyben egy idegen birodalom határán is fekszik.

Az *általános és hétköznapi* egészségügyi ellátásban azok a szakemberek dolgoztak, akik hatósági működési engedélyt kaptak. Mivel a hatóság közfeladatok ellátását is megkövetelte, ilyen címen a hatósági szervezet tagjainak számítottak. Ezért – kötelezettségeik vétkes megszegése esetén – velük szemben a hatóság fegyelmi jogkört is gyakorolt. Közfeladatot nem teljesítő szolgáltatók, vagy bármely más személyek egészségügyi természetű szabálysértéseinek esetében a magisztrátus elsőfokú ál-

lamigazgatási eljárást folytatott le. Természetesen a szakmájukon kívül felmerülő büntető-, polgári-, és szabálysértési jogi vonatkozású jogsértésekkel a Birodalmi Főszabályzat és így a GNRS sem foglalkozott.

I. § Semmit nem érnek azok a szabályzatok, amelyek végrehajtását a magisztrátusok nem ellenőrzik, ennél fogva tehát elrendeljük, hogy minden királyságunkban és tartományunkban, következésképpen a Magyar és Horvát Királyságban is, az úgynevezett Egészségügyi Bizottságot abból a testületből jelöljék ki, amely az adott tartományt kormányozza.

Ez a szakasz, miután általánosságban megállapítja a helyi államigazgatási szervek jelentőségét a központi kormányzati akarat végrehajtásában, kijelöli a birodalmi szint alatt következő legnagyobb területi egységek vezető egészségügyi szerveit. A Birodalmi Főszabályzat számozott szakaszai elé a jogalkotó külön címeket is illesztett. Jelen esetben ez a következő: „Az egészségügyi bizottságok leírása az örökös tartományokban”. Ezek a címek GNRS-ben teljességgel hiányoznak, ami a jelen esetben is felmerülő közjogi problémát egyszerűen áthidalja. A Birodalmi Főszabályzat 1.§-ának szövege így kezdődik: „Jelen előírások és utasítások mind eredménytelenek maradnának, ha az örökös tartományokban nem alakultak volna meg azok az illetékes hivatali szervek, amelyeknek állandó feladata a végrehajtás ellenőrzése. Ennek érdekében már korábban elrendeltük, hogy minden örökös tartományban a tartományi kormányzat hozza létre a saját Egészségügyi Bizottságát...”. Ebbe a szövegkörnyezetbe helyezi el, a *következésképpen* kezdetű betoldással a GNRS a két királyságot, jóllehet a Helytartótanács saját határozata területi hatályként csak a Magyar Királyságra és csatolt részeire hivatkozott.

Királyi Helytartótanácsunk, illetve Horvát Királyi Tanácsunk alárendeltségében, ezeket a bizottságokat a tanácsosok közül különböző személyekkel, illetve egy, az orvoslásban jártas – és az orvostudományt szabályszerűen művelni képes – személlyel kell kiegészíteni, akik közül a legidősebb lássa el az elnöki tiszteket, amennyiben azonban az ügy súlyossága megköveteli, több orvost kell az Egészségügyi Bizottsága bevonni, és ismereteik birtokában egyesített erőfeszítéssel a tárgyalást lefolytatni, hogy a testület az alapos megfontolással megalkotott jelen Szabályzatnak pontosan megfelelően, Isten színe előtt, és Mielőttünk is, minden időben tudjon és akarjon is beszámolni hivatali ügyeiről, Magyar Királyi Udvari Kancelláriánk közvetítésével.

Az 1.§ fenti folytatásaként a Birodalmi Főszabályzathoz hiányzik az „és Királyi Helytartótanácsunktól, illetve Horvát Királyi Tanácsunktól függő” szövegrész, majd a továbbiakban a szöveg teljesen azonos a befejező mondatrészig. A két Tanács együttes említése még sokszor előfordul a szövegben, jóllehet a GNRS a Horvát Tanács ügyében természetesen

ugyanúgy illetéktelen volt, mint a Horvát Királyság tekintetében (Mária Terézia csak a GNRS megjelenése után kilenc évvel, 1779-ben szüntette meg a Horvát Tanácsot, és annak jogköreit átadta a Királyi Helytartótanácsnak, amelynek 22 tagja közül ezután 1 fő mindig kötelezően horvát nemzetiségű volt).

A Bizottság összetételére vonatkozó érdemi rész a már 1738 óta fennálló gyakorlatot kodifikálja. A szakmai kérdések miatt csatlakozó személy, tehát nem rendes bizottsági tag, és nem feltétlenül gyakorló orvos (*medicus*), hanem esetleg csak *az orvoslásban jártas (rei Medicae doctus)*. Ezzel szemben a súlyosabb ügyek tárgyalásába bevonandó szakemberek megnevezéséért egyértelműen az „orvos” (*medicus*) szó olvasható. A Birodalmi Főszabályzat és a GNRS sem határozza meg szám szerint az Egészségügyi Bizottságok tagjainak számát, szemben például a Trieszti Főszabályzattal, amely pontosan rendelkezik a személyi összetételről (kilenc fő, ezen belül az elnök a Trieszti Egészségügyi Hatóság (magisztrátus) felettes szervének, az Intendatúrának a vezetője, három tanácsos a magisztrátus egy-egy fő ügyosztályát vezeti, két városi tanácsnok Trieszt városának tanácsából, két segéd-tanácsnok, akik közül az egyik a kikötői kapitányság mindenkori vezetője, és a bizottság titkára).

A beszámolási kötelezettségről, és annak szolgálati útjáról a Birodalmi Főszabályzat így rendelkezik: „...az egészség igen fontos ügyeit az itt előírt szabályzat szerint, legjobb képességük és lelkiismeretük szerint intézzék, szabályszerű függésben a tartományi kormányzattól, és a Bécsben működő Udvari Egészségügyi Főbizottságunktól.” Eltekintve a hivatali hierarchia különbségeitől, a fenti részlet szekulárisabb a GNRS-hez képest, ugyanis a hivatalnokok legjobb képességeire és lelkiismeretére hivatkozik, szemben a magyar hivatalnokok *Isten színe előtt* is történő beszámolási kötelezettségével. A Helytartótanácson belül működő Egészségügyi Bizottság beszámoltatása a Magyar Királyi Udvari Kancellárián keresztül tulajdonképpen törvényellenes gyakorlatnak számított. Az 1723. évi CI. tc. 1.§-a szerint a Helytartótanácsnak „ami Ő legszentebb felségéhez felterjeszteni valója van, azt saját alázaatos levelével terjeszti fel”. Ennek ellenére *de facto* minden írásos anyag a Kancellárián keresztül jutott el Mária Teréziához. Sőt, magyar szakkérdésekben az uralkodó még a birodalmi tanácsadó testületeket (esetünkben pl. az Udvari Egészségügyi Főbizottságot) is meghallgathatta.

II.§ Azokban a tartományokban, amelyek katonai igazgatás alatt állnak, a tanácsosoknak megfelelő számú helyre azokat a katonai személyeket kell felvenni, akiket a katonai terület parancsnoka, egyben a fentnevezett bizottságok mindenkori elnöke választ ki a tisztí karból; azokon a területeken viszont, ahol a polgári kormányzatban, miként a Horvát, Dalmát és Szlavón Királyság

Királyi Tanácsában, a katonai kapcsolat csak némileg játszik szerepet, egy ülnököt a katonai karból is be kell vonni, hogy a köz üdvéről való gondoskodás mindig közös és egyhangú akarattal történjék.

Tökéletesen egyezik a szöveg a Birodalmi Főszabályzattal, a „*miként a Horvát, Dalmát és Szlavón Királyság Királyi Tanácsában*” betoldást kivéve. A GNRS a magyar korona Könyves Kálmánig (1095–1116) visszavezethető történelmi joghatóságának hangsúlyozása miatt ragaszkodik a fenti területi egység (más néven „háromegegy királyság”) ilyen formában történő megnevezéséhez, jóllehet az előző szakaszban tételelesen csak a „Horvát Királyság”-ot jelölte meg. Szlavónia a törökök elleni felszabadító háborúk után önálló közigazgatási egységként nem került újjászervezésre, Horvátország részét képezte. Ráadásul Dalmácia 1718-tól egészen 1797-ig a Velencei Köztársaság uralma alatt állott.

A fenti 2.§ tulajdonképpen két részből áll, amelyek közül az első tisztán katonai igazgatású területekkel foglalkozik, a második rész viszont a vegyes igazgatás alatt állókat szabályozza. Valójában a háromegegy királyság területe ilyen vegyes igazgatási egység volt. Polgári részeinek teendőit a Horvát Királyi Tanács látta el, a horvát bán elnöklelte alatt. Különben a katonai és fél-katonai közigazgatási területek földrajzi beosztása – és tételes megnevezése – mindkét rendeletben megtalálható a II. rész bevezetőjének 1.§-ában (ld. ott!)

III.§ Mivelhogy az uralkodásunk alatt álló tartományok és országok közigazgatási központjaiban felállított Egészségügyi Bizottságok saját erejükből mindent és mindenütt nem képesek megtenni, ezennel elrendeljük, hogy a Magyar, Horvát, Dalmát és Szlavón Királyságunkban az egyes vármegyék és szabad királyi városok magisztrátusai, továbbá a katonai tartományokban azok a parancsnokok, akik az egyes ezredek élén állnak, illetékességük területén az Egészségügyi Bizottságokkal azonos hatósági jogkörrel és kötelességgel öröködjenek az egészség ügyének dolgai felett, vagyis minden a legközelebbi orvos vagy sebészmeister tudtával és a szükséges rendben történjék, majd a vármegyék és a szabad királyi városok Magisztrátusai minden esetben tegyenek előzetes jelentést a fentiekben hivatkozott Helytartótanácsnak és Horvát Tanácsnak a teljesítendő feladatokról, feltéve, hogy az ügy természete lehetővé teszi a végrehajtás halasztását, vagy utólag jelentsek a teljesített feladatokat, ha úgy ítélték meg, hogy nem tűrt halasztást az adott ügy elintézése.

Ez a szakasz a központosított egészségügyi igazgatás területi szintjeiről intézkedik. Nem hoz létre külön szervezetet, hanem az igazgatási jogköröket a helyben már működő hatóságok igazgatási apparátusához telepíti. Polgári vonatkozásban ezek a hatóságok a *Magyar, Horvát, Dalmát és Szlavón Királyságunkban az egyes vármegyék és szabad királyi*

városok magisztrátusai. Katonai vonalon a jogokat egy személyben a területileg illetékes parancsnok gyakorolta.

A Birodalmi Főszabályzatban az örökös tartományok területi közigazgatási beosztásának megfelelően az alsóbb szint a körzet, amelynek élén az „előjáróság” (*Obrigkeit*) áll, „a körzeti kapitány vagy előjáró” vezetése alatt. Helyi szinten nem kell külön egészségügyi bizottságot létrehozni, abból tehát csak egy működik, minden országban vagy tartományban. A körzeti előjáró három személy, a *physicus*-doktor (*Kreis-Physicus*), a sebész-mester, és a körzet adott településének közigazgatási hivatalát képviselő személy bevonásával intézkedik. Ilyen értelemben a körzeti *physicus*-doktor az előjáróság egészségügyi szakközege, de annak számít a sebész-mester is, mivel ekkor még ismeretlen volt a közszolgálatban álló személyek köztisztviselői és közalkalmazotti minőség szerinti elkülönítése. A körzeti kapitány (vagy előjárónak is nevezik) a tartományi fővárosban működő Egészségügyi Bizottságnak teszi meg a jelentését.

Magyar vonatkozásban a hagyományos helyi önkormányzatiság miatt, a helyi szervek választott képviseleti testülete, és annak hivatali apparátusa, együttesen képezte a „magisztrátus”-t, vagyis *az egyes vármegek és szabad királyi városok helyhatóságát*. Ezek hivatali apparátusai a központosítottan felálló egészségügyi igazgatás hozzájuk telepített hatáskörei révén, annak területi szerveként működtek. Ilyen minőségükben sem közvetlenül a Helytartótanács Egészségügyi Bizottságnak, hanem a Helytartótanácsnak jelentettek. Tekintettel azonban arra, hogy vészhelyzetben döntő jelentőségű volt a magisztrátusok határozott és gyors intézkedése, az egészségügyi igazgatásban a hatáskörök túlzott centralizációjának elve nem érvényesülhetett. Erre utal az *„utólag jelentsék a teljesített feladatokat”* szövegrész, ami azt jelenti, hogy a helyi szerveknek bürokratikus okokból nem kellett semmilyen „központi” intézkedésre várniuk, ha a helyzetet úgy ítélték meg, hogy az halaszthatatlan cselekvést tesz szükségessé. A helyhatóság egyébként, nyilvánvalóan a *physicus*-doktori hálózat magyarországi fejletlensége miatt, szakközegként nem az orvossal és sebész-mesterrel együttesen, hanem végül az orvossal, illetve a sebész-mesterrel együtt intézkedett.

Jóllehet a Birodalmi Főszabályzat és a GNRS fenti szakasza is hivatkozik a katonai tartományokban önálló egészségügyi intézkedési jogkörrel rendelkező parancsnokokra, *akik az egyes ezredek élén állnak*, de a polgári közigazgatással ellentétben homályban hagyja a szolgálati utat a jelentések megtételére. Mivel a hadsereg nyilvánvalóan nem jelenthetett a polgári közigazgatásnak, itt a felsőbb szerv csakis a területileg illetékes Főhadparancsnokság lehetett. Bár 1740-től a Magyar Királyság és csatolt területein külön Főhadparancsnokság működött, a Katonai Határőrvidék nem ez alá tartozott, hanem közvetlenül a bécsi Udvari Haditanácshoz.

IV.§ Az említett Bizottságok hetenként hívjanak össze tanácskozást, ha csak ezt időszerűség okán gyakrabban megtenni nem szükséges, hogy ekképpen a határozatok pontos betartása és a közegészségügyről való gondoskodás folyamatos maradjon, és így az emberi nemet és az állatokat sújtó fertőző betegségeket is távol tarthassuk a határainktól. Ezért, amint a betegség köztudottá válik, mielőbb gondoskodni kell a védekező eszközökről, hogy a Bizottságok és a Magisztrátusok együttes erőfeszítései által, a buzgó igyekezet nyomán mindaz rendelkezésre álljon, amiről okkal gondolható, hogy hasznos lehet a köz érdeke szempontjából;

Itt fordul elő a szövegben először, hogy a Bizottságok járványügyiileg az emberi nemet és az állatokat sújtó betegségek tekintetében is illetékesekkel rendelkeznek. Ez azt jelentette, hogy nem volt külön humán-, és állategészségügyi igazgatás, és az orvosok az állatgyógyászatban is kötelesek voltak feladatokat teljesíteni. Jóllehet az állatok kezelése az orvosok között kifejezetten alantas dolognak számított, a jogalkotó ezt nem mérlegelhette, ugyanis a szarvasmarha állományban a járványos dögvész (*infectio lues*) legnagyobb pusztításai éppen az 1700-as évek közepére estek, ami súlyos csapás volt a Birodalom gazdasági potenciáljára nézve, tudományosan képzett állatorvosok viszont nem álltak rendelkezésre (Magyarországon az állatorvos képzés csak 1787-ben indult meg). A járványos, vagy keleti marhavész (későbbi tudományos nevén a *pestis bovina orientalis*) a török területekről behurcolt vírusfertőzés volt. Akut esetben az első tünetek után 4–7 nappal a megtámadott állomány felét-háromnegyedét elpusztította, de enyhe esetben csak 4–5%-nyi elhullást okozott.

A második mondatban a *Bizottságok és a Magisztrátusok együttes erőfeszítései által*, szövegrész homályossága a magisztrátusok tekintetében, összehasonlítva a Birodalmi Főszabályzattal, a magyar egészségügyi közigazgatás szakmai hátterének gyengeségére utal. Utóbbi rendelkezésben itt a következő áll: „...nevezett Egészségügyi Bizottságaink részben saját kezdeményezésükre, részben a körzetekben és a városokban szolgálatot teljesítő physicus-doktorok útján”.

mindazonáltal, hogy jelen Szabályzatunk minél szilárdabb alapokon nyugodhassék, ezennel elrendeljük, hogy Magyar és Horvát Királyságainkban és a csatolt területeken kinevezett orvos, sebész, patikus, bába – és más hasonló foglalkozású emberek –, minden tekintetben alárendeltessenek mind a Magyar, mind a Horvát Királyságban létrehozott Egészségügyi Bizottságnak, a Királyi Helytartótanácsnak, illetve a Horvát Tanácsnak, továbbá a vármegegyék és a szabad királyi városok magisztrátusainak, így ezek utasításainak, bárhonnan is jusson a tudomásukra, ugyancsak engedelmeskedni kötelesek, mivelhogy akikre az ellenszegülés rábizonyítható, azokat a nevezett Helytar-

tótanács és a Horvát Tanács, valamint ezek Bizottságai – továbbá a magisztrátusok – megfelelő büntetéssel kötelezhetik feladatuk ellátására.

A GNRS szerint a kinevezett (*constituti*) szakemberek foglalkozásuk gyakorlásának körében fegyelmileg, illetve szabálysértési szempontból (bővebben ld. lent!) a vármegyei és szabad királyi városok magisztrátusainak, illetve az Egészségügyi Bizottságnak a hatáskörébe tartoznak. Itt a Birodalmi Főszabályzat csak a Bizottságot nevezi meg, másfelől illetékesség tekintetében egy homályos kiterjesztést is tartalmaz: „...közvetlenül a hivatkozott Egészségügyi Bizottságoktól függjön, fogadja el a Bizottságtól közvetlenül, vagy más hatóságoktól érkező utasításokat, és azoknak illendően engedelmesskedjék, a súlyos büntetések elkerülése érdekében.”

Itt tartalmazza a GNRS az első tételes felsorolást az egészségügyi szolgáltatókról. Négy foglalkozást nevez meg. Nem tudni azonban, hogy mit jelent a kiegészítésként feltüntetett *más hasonló foglalkozású emberek*. Helyette a Birodalmi Főszabályzatban szakszerű, és kimerítő felsorolást találunk: „...valamennyi kerületi és városi physicus-doktor, vagy minden további személy, aki szakma művelésére felhatalmazással rendelkezik, tehát minden chirurgus, patikus és sebészmester, borbély és fürdőös, okulista, operatőr és bába...” Ezek közül a physicus-doktor, a patikus és a bába nem szorul különösebb magyarázatra. A többi szakemberre az jellemző, hogy valamennyien manuális (kétkézi) orvoslást végeznek (a sebészmester, borbélyt, és fürdőst ld. a GNRS megfelelő részénél). A középkori „specializáció” jegyében működtek az okulisták, akik a szembetegségeket gyógyszeres és műtéti módszerekkel kezelték. Közös néven az *opérateur*-ök közé sorolták a kő-, és sérvmetszőket, akik a baleseti és háborús sérülések ellátásától eltekintve, az akkori idők legnagyobb invazív műtéiteit végezték. A kőmetszők (*lithotomus*) a húgyhólyag köveit távolították el, a sérvmetszők (*herniotomus*) jellemzően a kizárt lágyéksérveket operálták.

Mivel tapasztalatunk szerint, a legkiválóbb rendeletek értelmében született határozatokat gyakran éppen azok veszik semmibe, akiknek dolga a végrehajtás lenne, és a szentesített törvények érvénybe lépése nemritkán éppen azok hanyagsága miatt hiúsul meg, akiket érvényesítésük végett bízunk meg közhivatallal, ezennel fent nevezett Királyi Tanácsainknak – nemkülönben az Egészségügyi Bizottságoknak és a magisztrátusoknak – határozottan megparancsoljuk (és lelkükre kötjük, nehogy bármely effajta bünt vagy hanyagságot bárki büntetlenül elnézhessen), hogy azok, akik a jelen rendelet által előírt szabályokat, követelményeket, vagy utasításokat saját elhatározásukból szándékosan vagy hanyagságból megsértik, első alkalommal részesüljenek nyomtatékos figyelmeztetésben, visszaesés esetén pénzbüntetést szenvedjenek, de

ha harmadszor is rajtakapják őket, megtorlásként, ha alkalmazásban vannak, hivataluktól és szolgálatuktól is megfosztassanak, minden kegyelem és megbocsátás reménye nélkül; és ezen előírás szigorú végrehajtására eskü terhe alatt kötelezzük királyi tanácsainkat és testületeinket, hogy az érintett személyekkel szembeni elfogultságból, vagy enyhítő körülményekre tekintettel a vádat el ne ejtsék, amennyiben azonban az ügy érdemében ilyesféle szempontok mégis felmerülnének, arról Királyi Helytartótanácsunkon, vagy Horvát Tanácsunkon keresztül, a Magyar Királyi Udvari Kancellária útján, a Császári és Királyi Udvari Egészségügyi Főbizottság által közvetítve, közvetlenül a Mi részünkre beszámolót küldeni kötelesek, hogy ezután az előterjesztett ügyben Legfelsőbb döntés születhessék.

Mindkét rendeletben igen széles személyi kört fognak át azok, *akiknek dolga a végrehajtás lenne*. Nyilvánvalóan ide tartoznak a hivatali szervezet tagjai, akik az egészségüggyel kapcsolatos közigazgatás munkájában is részt vesznek, főként a physicus-doktorok, akik hatósági szakközegeként dolgoznak. Zömükben azonban ezek a személyek a közfeladatokat ellátó egészségügyi szolgáltatók voltak. Korabeli jogértelmezés szerint ugyanis, az utóbbiak szintén *közhivatalban (in munere publico)* állnak, vagy más szöveghely alapján, az egészségügyben hivatalt (*officium*) viselnek. A GNRS-ben mind a *munus*, mind az *officium* megtalálható az orvosok, sebészek, patikusok, bábák foglalkozási szabályainak leírása kapcsán. Velük szemben az eljáró hatóságok tulajdonképpen nem szabálysértési eljárást folytattak, hanem fegyelmi jogkört gyakoroltak. Ez a Birodalmi Főszabályzat szerint a tartományi Egészségügyi Bizottságok feladata. Másodfokú fórum tulajdonképpen nem létezik, ugyanis a különleges ügyek közvetlenül az uralkodó elé terjesztendők, érdemi elbírálás végett. A GNRS-ben a jogalkotó a Királyi Tanácsokat és a magisztrátusokat nevezi meg eljáró szervként, első-másodfokú minősítés nélkül. Megjegyzendő azonban, hogy a magisztrátusok mellől elmarad a fentiekben következetesen használt részletezés a vármegyék és a szabad királyi városok tekintetében. Kivételes esetben itt is szerepel az uralkodó, mint első fokon eljáró hatóság, a felterjesztés megfelelő szolgálati útjának betartásával. Itt a „törvénytelenül” megnevezett Magyar Királyi Udvari Kancellária mellett nyíltan szerepel egy, a magyar ügyekben formálisan teljesen illetéktelen birodalmi tanácsadó testület is, nevezetesen a Császári és Királyi Udvari Egészségügyi Főbizottság.

A fenti szövegrész a fegyelmi vétségek elkövetési alakzatait, és – különös tekintettel az ismétlődésre – a kiszabható büntetéseket is tartalmazza. Első alkalommal figyelmeztetés, másodszor pénzbüntetés, harmadszor pedig hivatalvesztés.

A Birodalmi Főszabályzat és a GNRS sem részletezi az egyes szak-

máknál a három büntetési fokozatot, kimerítően ír azonban erről az 1773. évi Kiegészítés, a patikusok kapcsán: „...amennyiben az ellenőrzés valamilyen romlott, vagy nem megfelelő anyagot találna, az a helyszínen megsemmisítendő, és ezzel együtt a patikus részesüljön a legsúlyosabb szóbeli figyelmeztetésben. Második alkalommal azonban az ilyesféle bűnös hanyagság már jelentendő a területileg illetékes hatóságnak, és a patikus a mulasztások miatt részesüljön arányos pénzbüntetésben, amelynek összegét a szegénygondozó pénztárba kell átutalni. Amennyiben két előzetes vétkes magatartás után a patikus harmadszor is vétkesnek találtatna, mulasztása és hanyagsága miatt, a feljelentést követően az illetékes hatóság olyan helyen, ahol több patika van, a patikáját néhány hónapra, de ha a körülmények ezt indokolják, egyszer és mindenkorra bezárthatja, mindazonáltal ahol csak egy patika van, azt fél éven belül egy másik, ugyancsak valamely örökös tartományi vagy országbeli egyetemen vizsgázott és engedélyezett patikus részére kötelező elidegeníteni (5.§).

Úgy tűnik a fokozatok felsorolásánál a jogalkotó nem számol azzal a lehetőséggel, hogy első elkövetésként olyan súlyos fegyelmi vétség történne, amely miatt pl. azonnal hivatalvesztést kellene kiszabni. Erre is van példa azonban a Kiegészítésben: „...egyetlen orvosnak sem megengedhető, hogy a patikussal titkos egyezséget kössön, és a recepteket elváltoztatott néven, vagy szokatlan szavakkal, a beteg kárára írja fel, és az így szerzett hasznot megossa a patikussal. Amennyiben ilyesmi bármely orvosra rábizonyítható lenne, vonják meg a működési engedélyét, és a patikustól vegyék el a patikáját” (12.§).

Vétség, vagy mulasztás esetén azok a személyek sem maradhatnak büntetlenül, akik az egészségügyben hivatalt nem viselnek, ha mulasztással vagy tevéptelen jelen legfelsőbb rendelkezések rájuk vonatkozó részeinek előírások szerinti szigorával szembeszállnak, ez okból tehát, és velük szemben, Királyi Tanácsaink és a magisztrátusok ugyanazon rendje szerint kell eljárni, és a harmadszori büntetést, bölcs megfontolás alapján, testi fenyítésre kell átváltoztatni.

Eljárási szempontból tehát nem változik a helyzet, csak a személyek olyanok, akik az egészségügyben hivatalt nem viselnek (*officia in sanitatis genere non sustinent*). Velük szemben értelemszerűen akkor illetékes az egészségügyi igazgatás, ha olyan tevékenységet folytatnak, amely bármely vonatkozásban sérti azt a szolgálati-szolgáltatási rendet, amelyet a GNRS előír számukra. Mai terminológia szerint ezek szabálysértésnek minősülnek. Nyilvánvaló ugyanis a kiszabható büntetésekből, hogy nem a büntetőjog területére tartoznak (mint pl. a magzatűzés, vagy mérgezés), jóllehet ilyen cselekményekre is történik utalás a Szabályzatban. Az általános, például település-egészségügyi közrendet

bárki megsértheti, a szolgáltatási kihágások azonban sajátos esetnek minősülnek. Ilyeneket követhetnek el a megfelelő végzettség és engedély nélkül orvosi, sebészeti, patikusi gyakorlatot, és bábamesterséget folytató szolgáltatók, továbbá a „mutatványosok, vándorárosok, és csavargók, és más hasonló személyek” (ld. orvosok működési szabályai, 6.§), akik orvosságokat ajánlanak, vagy árusítanak, vagy gyógykezeléseket végeznek. Amennyiben bizonyítást nyer a jogellenes magatartás, a fenti személyek másodszori visszaesőként – hivataluk nem lévén – testfenyítő büntetéssel (*poena corporalis*) voltak kénytelenek szembenézni. Ez ebben a korban valamilyen eszközzel a test hátsó részére mért ütésekkel állt. Mivel nyilvánosan alkalmazták, a büntetés a fájdalom mellett súlyos megaláztatást is jelentett. Nemesekkel és felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkező magasabb állású nem nemes személyekkel szemben ilyen büntetést nem lehetett kiszabni. Bár a Birodalmi Főszabályzat és a GNRS sem részletezi, az eszköz alapján megkülönböztették a botozást, a seprőzést, a vesszőzést, és a korbácsolást. Ezek közül tipikusan a botozást (merev eszköz) és a vesszőzést (hajlékony eszköz) alkalmazták. A XVIII. század második felében gyakoriságát, és az egyszerre kiszabható ütések számát is korlátozták (ugyanazon személyre negyedévenként összesen 30 botütés, vagy 40 vesszőcsapás). Száz botütés egyszerre például lényegében halálbüntetést jelentett, ugyanis a szenvedő alanyok vagy közben, vagy közvetlenül utána haltak meg. Ezen kívül a kényszermunka hasznosabb büntetés volt, a közmunkák munkaerő igényének kielégítése céljából. A többi között ezekre utalt a *bölcs megfontolás* a szövegben.

A GNRS-nek ez a része különben csak a fennálló gyakorlatot erősítette meg. Leginkább gyakori és tipikus esetnek a patikákkal és az orvosságokkal kapcsolatos ügyek számítottak. Ilyen vétséget büntetett például egy 1762-es helytartótanácsi rendelet,¹⁵¹ amely gyógyszerek engedély nélküli forgalmazásáért figyelmeztetésben részesítette a pécsi ferences-rendi szerzeteseket, e tevékenységtől eltiltotta őket, készleteiket pedig elkobozta.

Mivel azok között, akik részére jelen rendelkezések íródtak, a jogrend alapján fentnevezett vármegyei magisztrátusok illetékesség szerint az első helyet foglalják el, ezek minden ügyekezettel elsősorban annak megerősítésére törekedjenek, hogy a rendelkezések megszegésével senki se okozhasson kárt a köz ügyének, ezen okból kifolyólag rájuk hárul az eljárások lefolytatása, a vagyoni és pénzbeli büntetések államkincstár javára történő továbbítása (a bejelentőt megillető egyharmad levonása után), és a testi fenyítések végrehajtása is hozzájuk tartozik. Végezetül a jogsértéseket megelőzendő, elrendel-

¹⁵¹ Linzbauer II. köt. 383. tétel

jük a többszörösen hivatkozott Királyi Helytartótanácsnak, illetve a Horvát Tanácsnak valamint a magisztrátusoknak, hogy az orvosok, sebészmesterek, patikusok és bábák részére előírt, alábbiakban közreadandó hivatali foglalkozási szabályokat, mindegyikük számára, bárhol is működjenek, a helyben beszélt nyelven ismertessék, annak érdekében, hogy azokat részleteiben megismerjék, valamint lankadatlan szorgalommal kövessék és alkalmazzák.

A GNRS az egészségügyi hatósági munkában a fegyelmi és szabálysértési eljárások lefolytatására, és a büntetések végrehajtására is a vármegyét hatalmazza fel. Ekkor még nem történt meg az igazságszolgáltatási és közigazgatási funkciók szétválasztása, és a büntetőügyekben sem a különült el a szabálysértési és a súlyosabb esetek tárgyalása. A vármegyékben a *sedes iudiciaria*-nak nevezett törvényszék ítélkezett az alispán elnöklete alatt. Az ügyek sokasodása miatt már a XVII. század óta működött három tagú tanáccsal az alispáni szék (alispán, egy szolgabíró, egy esküdt), majd a szolgabírói szék is (egy esküdt bevonásával, és a szolgabírót is a megyegyűlés választotta). A vármegyei törvényszéken kívül, saját joghatóságuk területén a szabad királyi városok is bíraskodási jogot gyakoroltak, és a jobbágyság ügyeiben is külön bíróságok ítélkeztek.

Minden vármegye és szabad királyi város hozhatott a saját területén hatályos jogszabályokat, a GNRS azonban országos jogszabály volt, és az eljáró szervet is csak országos hatáskörű rendelet jelölhette ki. Ez tette a fenti rendelkezést szükségessé. A Birodalmi Főszabályzat magyar adaptációja nem foglalkozik részletesen a hatáskörök további tisztázásával. Nem így a Birodalmi Főszabályzat, amelynek megfelelő része a hatáskörök elvonásának szigorú tilalmával illeszti be a jogrendbe az Egészségügyi Bizottságot. Ezen tartományokban ugyanis – területi hierarchia tekintetében – nem a magyar vármegyéknek megfelelő alsóbb szintű szervek (a körzeti hivatalok) voltak illetékesek egészségügyi igazgatási és szabálysértési ügyekben, hanem a magyar Helytartótanács mellett működő Egészségügyi Bizottságnak megfelelő szervek. Hatáskörük pontosítása érdekében külön hangsúlyozza a Birodalmi Főszabályzat, hogy „...örökös tartományaink összes hivatali szervei, felső- és alsóbb szintű bíróságai, és magisztrátusai, a semmisség kimondásának terhe mellett magukat távol tartásuk azokról a személyektől, akik Egészségügyi Bizottságaink alárendeltségébe tartoznak, és minden más egyébtől is, amire jelen Egészségügyi Szabályzatunk előírásai vonatkoznak...”.

Az eljárások között a *bejelentőt megillető egyharmad levonása* mai fogalmaink szerint tulajdonképpen nyomravezetői díj volt, amely automatikusan igazodott a kiszabott pénzbüntetéshez, és ezáltal a bejelentett jogsértés társadalmi veszélyességéhez.

Az örökös tartományokban a hivatalos, és jellemzően a beszélt nyelv

is a német volt, így a Birodalmi Főszabályzat nem rendelkezik a foglalkozási szabályok lefordításáról. Magyarországon a közigazgatás hivatalos nyelve (latin) és a köznyelv eltért egymástól. Mivel a közszolgáltatók nem a hivatali apparátus magasabb beosztású tagjai voltak, tőlük (első-sorban sebészmesterek és bábák esetében) a latin nyelv ismeretét nem lehetett kötelezően elvárni. Ezért szól a GNRS *a helyben beszélt nyelven* való ismertetésről, ami nem csak magyarul történhetett, hanem a népesség összetétele alapján németül, szlovákul, vagy horvátul is.

Megjegyzendő még egy különbség a két rendelet között. A foglalkozási szabályok címzettei között a GNRS a IV.§-ban ismételtelen csak az *orvosok, sebészmesterek, patikusok és bábák* fordulatot alkalmazza, mellőzve a fürdősokeket, akik a német szövegben a fentiek mellett külön kategóriaként (*den...Badern*) szerepelnek. Természetesen a hazai latin közjogi terminológia ismerte és alkalmazta is a fürdősokek (*balneatores*) fogalmát. Tartalmazta ezt 1745-ben a fentiekben már hivatkozott Torkos-taxa is, a foglalkozási szabályokról szóló II. számú *Instructio*-jában: „Amire a sebészmesterek és fürdősokek kötelezettek, akik a sebészi szakmát gyakorolják” (*Qua chirurgi et balneatores artem chirurgicam exercentes, obligantur*). Kétségtelen viszont, hogy a címen kívül a hét pontból álló szabályzat a fürdősokeket egyetlen szóval sem említi. Az 1755-ös helytartótanácsi jegyzőkönyv, amely ugyan nem volt jogszabály, szintén együtt hivatkozik a sebészekre és fürdősokekre. A GNRS sajátossága, hogy a foglalkozási szabályok II. csoportjában, az orvosoktól, patikusoktól, és bábáktól eltérően, nem főnévi alakban nevezi meg a kötelezetteket, hanem körülírással: „Foglalkozási szabályok a sebészet művelőinek” (*Norma agendi pro Chirurgiam profitentibus*). Azt is állíthatjuk, hogy ezzel a nyelvtani fordulattal a GNRS legalább három évvel „megelőzte” a korát, ha itt az 1773. évi Kiegészítésben foglaltakat vesszük tekintetbe. Részletes magyarázatot ld. a sebészetről szóló foglalkozási normáknál!

I. Hivatali normák orvosok részére

I.§ Köztudott, hogy a járatlan és tudatlan orvosok minő és milyen sok bajt hozhatnak az emberi nemre, amiért is már több évvel ezelőtt elrendeltetett, hogy országainkban és tartományainkban soha és senki ne juthasson másként engedélyhez ezen foglalkozás gyakorlására, csakis oly módon, ha doktori fokozatra méltatták az örökös tartományok valamely, orvosi fakultással is rendelkező egyetemén, vagy pedig működési engedélyét (a Magyar Királyság tekintetében) a Mi általunk előírt, vagy a jövőben előírandó módon jóváhagyták.

A fejezet címe latinul: *Norma officii Medicis praescripta*, németül „Utasítások, amelyekhez az örökös tartományokban gyakorlatot folytató orvosok magukat tartani kötelesek”. Eltekintve az örökös tartományokra történő utalástól, a latin cím rövidebb és pontosabb is a német változatnál. Korabeli felfogás szerint a közfeladatokra is kötelezett „gyakorlatot folytató orvos”-nak hivatala (*officium*) volt a feladatai ellátására (ami a mai közszolgálati vagy közalkalmazotti kötelelemnek felel meg). Ennek a hivatalnak az ellátásához az államigazgatás szakmai előfeltételeket, működési és magatartási szabályokat rendelt. Utóbbiak közé tartoztak az etikai normák is, részben foglalkozás-erkölcsi, részben valláserkölcsi (akkor általános emberi) tekintetben. Az abszolút monarchia tehát a hipokratészi etikát is „államosította”. Hivatásnak, a szó mai értelmében (a hozzá tartozó autonómiával együtt), a katolikus dogmatika alapján Mária Terézia korában csak az egyházi hivatásokat tekintették. Ezen is tovább szűkített II. József, aki az állam nevében a szerzetesrendek hivatását is felülvizsgálta, és a köz számára haszon nélkülieket feloszlatta.

Külön magyarázatot igényel az „orvos” is, amelyet a latin és a német szöveg is *medicus* alakban használ, sőt a német mondatrendben mindenhol a latin ragozás szerinti alakban fordul elő. A szónak kettős értelme van. Részben szakmai végzettséget, részben foglalkoztatási (foglalkozási) minőséget jelöl. Utóbbi értelemben az 1753. évi Prágai Rendtartás a *physicus* (hatósági orvos, vagyis *physicus*-doktor), a *medicus* (orvos), és a *medicinae practicus* (orvosi gyakorlatot folytató személy) megnevezést használja. Ezek gyakorlásához a *physicus* és a *medicus* esetében doktori diplomát kellett bemutatni, a harmadik esetben elegendő volt a *licenciatus* is. A Prágai Rendtartással szemben a GNRS és a Birodalmi Főszabályzat már csak az „orvos” főcímet használja, és csupán az egyes paragrafusokban nevezi meg külön a *physicus*-doktort.

A doktori címet (*gradus doctoratus*) a rektor személyén keresztül az *universitas* (és nem a *facultas*!) adományozta a hallgatónak, ha vizsgáit sikeresen letette, disszertációját benyújtotta, majd nyilvános vitán megvédte. Ezután következett az avatás és az ünnepélyes eskütétel. Protestánsok *gradus doctoratus*-t katolikus egyetemen nem szerezhettek, mivel az eredendő bűnnel kapcsolatos dogmatikai okok miatt nem tették le az esküt Szűz Mária szeplőtelen fogantatására. Protestáns egyetem a Magyar Királyságban és az örökös tartományokban sem lévén, lutheránusok és kálvinisták diplomát csak ezeken a területeken kívül szerezhettek (számukra egyébként a Habsburg-birodalomhoz tartozó Padova katolikus egyeteme is megadta a doktorátust). Végül ezt az akadályt 1782-től II. József türelmi rendelete (1781) hártotta el, amely általános elvként rögzítette, hogy „az ágostai és a helvét hitvallásúak ne legyenek kötelesek másként esküdni, csakis azon esküforma szerint,

amely vallásuk hitelveinek megfelel”. Aki protestáns létére nem szerezhetett doktorátust, az *licenciatus*-t kapott, de nem az *universitas*-tól, hanem csak a *facultas*-tól. Korábban pénzügyi oka is volt a doktorrá avatás (promóció) elmaradásának, mivel az például Bécsben igen jelentős összegbe került (1000 forint, amikor Magyarországon átlagban 200 forint volt egy *physicus*-doktor évi fizetése; monetáris magyarázat: a II. rész, II. fej. II.§-hoz fűzött kommentárban). Ezért az orvos-doktorok többsége külföldön szerzett diplomát, majd azt a bécsi vagy a prágai egyetemen honosította. Gerard Van Swieten (1700–1772), miután Mária Terézia elnöknek nevezte ki (1749) a bécsi fakultás élére, megszüntette a magas díjakat, így a kevésbé vagyonosoknak is lehetővé tette a doktori cím megszerzését. Miután a Birodalmi Főszabályzat és a GNRS sem számol már a licenciátussal, ami 1753-ban még élő gyakorlat volt, érthető a „*doktori fokozatra méltatták*”, külön hangsúlyozása.

A *járatlan és tudatlan orvosok*-ra való hivatkozás (*medicus* címen) szó szerint ugyanígy található a Birodalmi Főszabályzatban is. Következésképpen nem az orvosi foglalkozást színlelő kuruzslókról van szó, hanem az igencsak gyenge képességű diplomás orvosokról. Ez egyáltalán nem csak magyar sajátosságnak számított. Sajnálatos módon azonban a törököktől visszafoglalt területeken, jóllehet a közigazgatás a század hetvenes éveire már többé-kevésbé megszilárdult, az orvoshiány miatt ennél sokkal rosszabb volt a tényleges helyzet. Perlitzi János Dániel (1705–1778) Nógrád-vármegye *physicus*-doktora 1742-ben még arról írt, hogy külföldről számos, magát orvosnak feltüntető kuruzsló szivárog be az országba, akik büntetlenül garázdálkodnak az emberek testében és erszényében.¹⁵²

A „*minő és milyen sok bajt hozhatnak az emberi nemre*” szövegezés nagyon is visszafogott az 1753. évi Prágai Rendtartáshoz képest: az orvos „hivatalának ellátása során legyen tisztában annak fontosságával, és saját magatartásának jelentőségével, nehogy hanyagsága miatt, jóllehet nem bizonyítható módon, emberéletek essenek áldozatul, ugyanis mindezekért a maga idejében majd súlyos felelősségre vonásban fog részesülni a mindenható Isten színe előtt. Másfelől azonban, ha a felelőtlensége bebizonyítható, és azt a fakultás elnöke jelenti a Mi Képviseletünknek és Kamaránknak, az elrendelheti a működési engedély visszavonását, vagy a felelőtlenség fokának megfelelő más büntetést, amely mások számára is intő példaként fog szolgálni” (I. fej. 17.§).

Az orvosi foglalkozás engedélyezéséhez a korábbi jogszabályokra utaló, *több évvel ezelőtt elrendeltetett* szövegrész változatlan mindkét rendeletben, azonban más az előzménye, és az eljárási rendje az örökös tartományokban, és a Magyar Királyságban. Az örökös tartományokról

¹⁵² Linzbauer II. köt. 271. tétel

a Prágai Rendtartás úgy rendelkezett, hogy amennyiben az orvos „...diplomáját nem Bécsben vagy Prágában szerezte, az előírásoknak megfelelő vizsgát le kell tennie [Bécsben vagy Prágában], és képességről értesítik az orvosi kar elnökét, aki a maga részéről jelentést tesz császári-királyi Képviselőnknek és Kamaránknak, azok az orvosok pedig, akik diplomájukat a Bécsi vagy a Prágai Egyetemen szereztek, bármely örökös tartományunkban minden további eljárás nélkül folytathatnak orvosi gyakorlatot, és jogosultak a physicus-doktori állást is elfoglalni” (I. fej. 1.§). A vizsgáztatási és engedélyezési eljárás előírása az orvosi fakultás szakmai, köztestületi, és közigazgatási jogosítványait rögzítette. Nem bécsi vagy prágai diploma esetén a fakultás állapította meg a szakmai egyenértékűséget (honosítást végzett), majd ezután egyben a működési engedélyt is kiadta. A két eljárást együttesen nevezték *approbatio*-nak. Sajnos erre nincs megfelelő és rövid magyar szó, amely pontosan visszaadná a szakmai elbírálás és az államigazgatási eljárás olyan összevonását, amelyben mindkét feladatot ugyanazon szerv végzi (igei alakban a „jövőhágyani” tekinthető kényszermegoldásnak). A Birodalmi Főszabályzat kiterjesztő értelmezése megszüntette Bécs és Prága kizárólagosságát, a doktorrá avatás és az *approbatio* jogát az összes, örökös tartománybeli egyetemnek biztosította.

Magyarországon az eljárás egyik részére egy tizenhat évvel korábban, pontosabban 1754. január 28-án kihirdetett uralkodói rendelet volt hatályban. Címe: „Az orvosok diplomái bemutatandók a nagy méltóságú Tanácsnak; a diplomával nem rendelkezők eltiltandók az orvosi gyakorlattól és a physicus-doktori hivataltól”.¹⁵³ Hazai orvosi fakultás hiányában minden diploma külföldi volt, így az *approbatio*s kötelezettséget tartalmilag és formailag sem lehetett értelmezni. Zárójelben szerepel a „*Magyar Királyság tekintetében*”, ami a GNRS betoldása a Birodalmi Főszabályzatnak csak az örökös tartományokról rendelkező szövegébe. Arra utal, hogy Mária Terézia a Helytartótanács felé 1769. november 7-én intézkedett a nagyszombati egyetem orvosi karának felállítása ügyében. A karon 1770. november 29-én indultak meg az előadások. A *jövőben előírandó módon* egy előkészületben lévő 1771. évi rendeletre utalt, amelyet a Helytartótanács 1771 április 22-én hirdetett ki. Ennek értelmében a Magyarországon már gyakorlatot folytató orvosok, akik diplomájukat nem Bécsben szereztek, Nagyszombatban voltak kötelesek jelentkezni az *approbatio* megszerzésére.

Következésképpen, jelen döntésünk alapján, nyomatékosan elrendeljük, hogy amennyiben bárki ezzel ellentétes eljárás révén szerzett engedélyt, az hivatalból elmozdítottassék, hacsak annak betöltésére önnön alkalmasságát a jelen

¹⁵³ Linzbauer II. köt. 395. tétel

előírások szerinti, újonnan letett vizsgával nem igazolja; mindazonáltal az orvosi fakultásokon a doktori fokozathoz más ne juthasson hozzá, csakis azok, akiknek megfelelő tudásához semmi kétség nem férhet, de ha a doktori címre való alkalmasság tekintetében a fakultás doktorai között vita támadna, és az egyes csoportok véleménye egymástól élesen eltérne, nyomatékosan elrendeljük, hogy az ügyet a kar elnöke és a vizsgáztatók a Bécsben alapított legrégebbi egyetemünk elsőbbséggel felruházott, tekintélyes orvosi karára terjeszszék fel, és a vonatkozó doktori cím mindaddig nem adományozható a jelöltnek, amíg az ügy lezárásáról értesítést nem kapnak.

Az I.§ hosszabb, második részének első fele azt rendeli el, hogy a Rendelet hatályba lépése után mi történjék azokkal a már alkalmazásban álló orvosokkal, akinek nincs örökös tartományi egyetemen szerzett diplomája, vagy approbációja. A második rész jelentősen szigorítja a doktori fokozat adományozásának szakmai szempontjait, és számol azazal, hogy ennek következtében viták keletkezhetnek. Ennek előzménye megtalálható a Prágai Rendtartás általános részének 9.§-ában: „...megelőzendő a doktori cím adományozásánál és a vizsgáztatásnál esetleg előforduló részrehajlást és vélemény-különbségeket, az elnök saját meglátása alapján az orvosi intézetek rendes és rendkívüli tanárai mellett a fakultás grémiumából még két további vizsgabiztost nevez ki, és ez a testület jogosult lesz arra, hogy ha kételyeik merülnének fel a vizsga eredményességében, az esetet megvitassák, szavazzanak a vizsgázó képességeiről, majd az elnöknek jelentést tegyenek, hogy a dolgok állása szerint a jelöltet elfogadták vagy elutasították”. Újdonság volt a Rendeletben, hogy vitás esetekben az összes többi egyetem, szakmai tanácsadó testületként kénytelen volt elfogadni a bécsi egyetem orvosi fakultásának véleményét. Ezt az „első az egyenlők között” helyzetet, bizonyos jogértelmezési problémák miatt, az uralkodó rövidesen tényleges alá-főlérendeltségbe rendezte. Kérdések merültek fel ugyanis azzal kapcsolatban, hogy bármely örökös tartományi egyetemen szerzett diploma vagy approbáció vajon minden örökös tartományban érvényes-e, vagy bizonyos megszorításokat kellene-e bevezetni (amint láttuk, a Prágai Rendtartás csak Bécsset és Prágát ismerte el).

Más kérdések is felmerültek a Birodalmi Főszabályzat alkalmazásával kapcsolatban, amelyek végül is az 1773. évi Kiegészítés megjelenéséhez vezettek: „tekintettel arra, hogy az 1770. évben közzétett Általános Egészségügyi Szabályzatot, különösen annak orvosok, sebész-mesterek, patikusok és bábák részére szóló utasításait illetően az egyes tartományokban válaszra méltatandó kérdések merültek fel, helyénvalónak tekintettük, hogy fent nevezett Általános Szabályzatból, jelesül annak első részéből, bizonyos kiegészítésekkel és változtatásokkal kivonatot készíttessünk, a mindenki által elérhető könnyebb értelmezhetőség érdekében...” (preambulum).

A Kiegészítés 2.§-a szerint: „Főszabályként azonban megjegyzendő, hogy mindazok, akik az uralkodói székhelyünk szerinti Bécsi Egyetemen szereztek diplomát vagy approbációt, a Mi különös kegyességünk, előjogaink és kiváltságaink folytán, adandó alkalommal valamennyi császári-királyi örökös tartományunkban letelepedhetnek, míg a többiek, akik egyik vagy másik örökös tartományi egyetemen szereztek diplomát, ezeket a jogokat csakis a doktorrá avatás szerinti tartományban vagy a határos örökös tartományokban, ha ott egyetem nem lenne, gyakorolhatják.” A Kiegészítés tehát Bécs kivételével az összes többi örökös tartományi egyetem jogait szűkítette, a „határos” jelző beiktatásával.

A nagyszombati egyetem orvosi karának diplomáival szemben az örökös tartományok kezdetben igencsak tartózkodóak voltak, de 1792-től már lehetővé tették az approbációs eljárást a Magyarországon diplomázottak számára is.¹⁵⁴

II.§ Ilyenképpen tehát az az orvos, aki az előírással és szokással rendelkező rendben elfogadtatott, minden igyekezetével törekedjék a saját körzetében a közegészség és az egyes emberek egészségének szolgálatára, a magisztrátusoknak, amelyekre a jelen rendelkezések foganatosítása hárul, jóindulattal és készséges igyekezettel engedelmeskedjék, gondoskodjék a rendeletek illetve a hatóságok által kiadott utasítások haladéktalan teljesítéséről, kiváltképpen annak érdekében, hogy minden késelem nélkül dönthessenek mind az emberek, mind az állatok között kitörő járványos betegségekben a megfelelő gyógy módokról, hiszen azt a közegészség ügye mindenkor megkövetelendi.

Az „előírással és szokással rendelkező rendben elfogadtatott” (*assumptus est*) megjegyzés nem az egyetemi eljárási rendre történő visszautalás, hanem letelepedés előtt a helyi szerveknek az orvossal folytatott tárgyalására, majd a szerződés kötésére utal. A két rendelet szövege szóról szóra megegyezik egymással, de egyik sem a *physicus*-doktori állás betöltéséről szól (ezt ld. az eskü szövegénél).

A hatóságokkal szemben tanúsítandó kötelező magatartás fenti összefoglalása új szövegezés a Birodalmi Főszabályzatban, az eseti rendelkezések azonban pontosan azonosíthatók a tizenhét évvel korábban kiadott Prágai Rendtartás megfelelő részeivel: „a belopakodó járványokkal szemben mind az emberek, mind a haszonállatok megfelelő és időben nyújtott segítségben részesüljenek, hogy a járvány tovább ne terjedhessen, és szorgos előrelátással kezeljenek minden tényezőt, amely az állatokkal kapcsolatos gazdasági környezetet zavarhatná, minderről az orvosi fakultásnak részletes jelentést küldjenek, majd annak megállapításait a legnagyobb körültekintéssel vegyék figyelembe... (I. fejezet, 4.§).

¹⁵⁴ Linzbauer III. köt. 688. tétel

Ha az egészségügy területén valamely visszaélésre fény derülne, az orvosok kötelesek azt megszüntetni, és meg kell keresniük az erre alkalmas eszközöket. Másik feladatuk pedig a következő: a Magyar, Horvát, Dalmát és Szlavón Királyságban kinevezett orvosok és *physicus*-doktorok hivatalból kötelesek felügyeletet gyakorolni, hogy a jelen előírásokat a sebézmesterek, patikusok és bábák is pontosan kövessék, továbbá nevezett foglalkozásokat mások ne gyakorolhassák, csakis azok, akik az előírás szerint levizsgáztak.

A mondatnak a négy királyságra utaló befejező része a GNRS-be betoldott szöveg, amely funkcionálisan és tartalmilag is nehézkesen illeszkedik az adott környezetbe. Tulajdonképpen minden zavar nélkül elhagyható lenne, de az adaptációt végzők nyilvánvalóan fontosnak tartották a beiktatását.

Ami az érdemi részeket illeti, azokat a Birodalmi Főszabályzat szövegében veszi át a Prágai Rendtartásból:

„...törekedjenek az adott körzetben vagy városban általuk észlelt visszaélések, hiányosságok, és fogyatékoságok megszüntetésére, és minden területen a rend helyreállítására, és különösen szorgalmazzák azt, hogy a seborvosok, patikusok, fürdősök és bábák is kövessék a jelen Orvoslási Rendtartás előírásait...(I. fej. 3.§)

„...tanult szakmájukban csak olyan személyek kapjanak működési engedélyt, akik előzetesen szabályszerű vizsgát tettek, és alkalmasnak találtattak” (I. fej. 9.§)

III.§ Boncolások esetén az orvos lelkiismeretének helyes parancsait kövesse, továbbá tegyen jelentést az illetékes hatóságoknak, azon esküjének értelmében, amellyel Istennek, Nekünk és az Államnak kötelezte el magát.

A GNRS többlete az *azon esküjének értelmében...* kezdetű rész, ugyanis a Birodalmi Főszabályzatban a kötelességek teljesítését megerősítő, hiányzik a hivatali esküre, Istenre, és az uralkodó személyére történő hivatkozás. E tekintetben ez a rendelet pontosabb, mint a Birodalmi Főszabályzat, amely ugyancsak *medicus*-t és nem *physicus*-t nevez meg. A *medicus* viszont nem tett esküt, de a fenti eljárásban (hivatali minősége miatt) ez kötelező volt a számára. A Prágai Rendtartás szerint, amennyiben a *physicus*-doktorok „...a boncolásnál személyesen nem jelenhetnének meg, betegség vagy egyéb nyomós ok miatt, gondoskodjanak arról, hogy egy szakmailag járatos másik orvost állítsanak maguk helyett, természetesen azzal a feltétellel, hogy az a hivatali esküt, ha ez korábban nem történt volna meg, előzetesen letette...”. A mondat folytatása, bár nem közvetlenül az eskühöz kapcsolódik, mégis a bölcsesség miatt érdemes tovább olvasni: „...igencsak üdvös dolog, ha a *physicus*-doktor a boncolásokra különösen fiatal orvosokat, és csak licenciatussal rendelkezőket visz magával, vagy sebész-mestereket és azok

segédeit, hogy ott helyben szerezhessenek elméleti tudást és tapasztalatokat az anatómiáról, mint minden orvosi művészet alapjáról, de nyerjen meg nagy gyakorlattal rendelkező operatőröket és gyógyszeres kezelőket is, hogy nevezettek az ő munkájukat is megnézhessék...” (I. fejt. 5.§).

IV.§ Az orvosok gondoskodjanak arról, hogy a patikák olyan szereket tartsanak, amelyek mennyiségben és minőségben is megfelelnek a közösségi igényeknek, evégett a patikus-műhelyeket az évenként egyszer előírt vizsgálati napon kívül többször is látogassák, továbbá a patikusokat és azok segédeit jótanácsokkal lássák el, és ha valakit visszaélésen kapnak, azt minden kikönyörgött késedelem nélkül adják a magisztrátusok kezére. Annak érdekében, hogy a patika-műhelyek a készítményeket időben és kellő előrelátással beszerezzék, a Bécsi Orvosi Fakultás gondoskodni fog arról, hogy a Hivatalos Gyógyszerkönyv a köz javára mielőbb kiadassék, következésképpen a fent említett királyságokban kinevezett orvosok figyelmének egyidejű felhívásával a felügyeletükre bízunk, hogy lankadatlan szorgalommal tartassák be a patikusokkal a Gyógyszerkönyv normáit.

A GNRS csak *a fent említett királyságokban kinevezett* orvosok szövegrészben tartalmaz eltérést. Különbén itt jelenik meg először a patikákra és a patikusokra történő hivatkozás. Ez a terület igen élénken foglalkoztatta a korabeli jogalkotást, ami a patikusnak a többi szolgáltatótól eltérő, több irányban nyitott helyzetével magyarázható. Szolgáltatásának lényege nem maga a tevékenység volt, hanem az a termék, amelyet árusított. Szaktudása révén a belső kezelésekhöz is értett, de széles határterületen érintkezett a „közönséges” termékeket forgalmazó árusokkal és kerekedőkkel is. Másfelől számos vándorárus és kereskedő foglalkozott (ma úgy mondanánk) gyógyhatású termékekkel, amelyek szintén szabályozást igényeltek. Mindez szigorú hatósági ellenőrzést tett szükségessé. Mivel a patikus az orvosságok révén sokkal szorosabb kapcsolatban állt valamennyi szolgáltatóval, mint azok egymással, külön-külön az orvosnál, a sebész-mesternél, és a bábánál is találunk kereszt-hivatkozásokat. Ráadásul a hatósági ellenőrzés szakközege orvos volt (physicus-doktor), aki viszont gyógyító gyakorlatot is folytatott, tehát nem hivatali minőségében is kapcsolatban állhatott a patikussal. Mindez együttesen magyarázza, hogy a patikus működési szabályzata terjedelemben közvetlenül az orvos után következik, lényegesen megelőzve a sebész-mestereket, de még a bábákat is.

A Prágai Rendtartás különösen nagy figyelmet fordított a gyógyszerészetre, sőt a kérdés felvetését azonnal a preambulum első mondatába foglalta: „Mi, Mária Terézia etc. kegyeskedünk alattvalóink tudomására hozni, hogy milyen mértékben észleltünk olyan káros következmé-

nyeket és visszaéléseket, amelyek mind a városokban, mind vidéken előfordultak, a gyógyszerek felírásánál, elkészítésénél, és kiadásánál, és a betegek számára a legnagyobb veszélyt jelentették, és a remélt gyógyulás helyett halált hoztak rájuk, és mindezeket az észleléseket a napi gyakorlat jelenleg is megerősíti, ezért tehát ezekkel szemben haladéktalanul ellenintézkedéseket kell foganatosítani...”

A IV.§ elején, amint az a továbbiakban nyilvánvalóvá válik, általában az *orvosok*, és nem a *physicus*-doktorok felelőssége fogalmazódik meg. Célszerű, ha időnként „benéznek” a patikákba, hogy *a patikusokat és azok segédeit jótanácsokkal lássák el*. Szabálytalanságot észelve, *quasi* helyszíni hatósági intézkedéssel, és személyesen, vagy ha ez sikertelen lenne, a magisztrátus végrehajtó hatalmának képviselőjét segítségül kérve intézkednek. A német szövegben egyértelműbb az egy személyben történő eljárás (*durch sich selbst*), bár negatív felsorolással ez sem tartalmazza az orvos ilyen jogállásának korlátait.

A vonatkozó bekezdés előképe így szól a Prágai Rendtartásban: „a patikusoknak és nem kevésbé segédeknek azonban megfelelő tanácsokat és oktatást kell adni, de ezeknél az ellenőrzéseknél baráti alapon vagy más részérdekből semmit sem szabad figyelmen kívül hagyni, hanem a jelenlegi Prágai Diszpenzatórium szerint kell eljárni, addig, amíg egy újabb változat kiadásra nem kerül, továbbá a jelen Rendtartást kell követni...” (I. fejt. 10.§).

Abban a szöveggörnyezetben, amelyben „*a Hivatalos Gyógyszerkönyv a köz javára mielőbb kiadassék*” olvasható, a Rendelet egy szóval sem említi, hogy ilyen szabályzat aktuálisan is hatályban volt, mind az örökös tartományokban, mind a Magyar Királyságban. Utóbbit illetően a fentiekben már több hivatkozás történt a Torkos-taxára. Az ausztriai tartományokban az 1765. évi *Dispensatorium Pharmaceuticum Austriaco-Viennense* volt hatályban, a Cseh-morva területeken pedig az 1749-es *Dispensatorium Pharmaceuticum Pragense renovatum*. A Birodalmi Főszabályzatban hivatkozott mielőbb kiadandó új Gyógyszerkönyv 1776. június 1-től volt hatályos az örökös tartományokban, az új patikai díjszabályzattal együtt.¹⁵⁵ Bevezetését egy 1775. nov. 25-én kelt uralkodói utasítás rendelte el. A GNRS szerinti új Gyógyszerkönyv ezzel azonos volt, ugyancsak a fenti időpontban történt bevezetéssel.¹⁵⁶

Évenként egyszer az orvosok az összes patikus-műhelyt keressék fel és ellenőrizzék – minden részrehajlás nélkül –, hogy olyan orvosságok ne legyenek a kínálatban, sőt a műhelyben sem, amelyek minőségileg nem megfelelők, vagy a gyógyításra kellőképpen alkalmasnak nem bizonyultak, mindazonáltal

¹⁵⁵ John IV. köt. pp. 7–9.

¹⁵⁶ Linzbauer II. köt. 707. tétel

az orvos egyedül a lelkiismeretétől vezérelve tegyen jelentést a kivizsgált esetekről a megyei vagy a városi hatóságoknak, amelyek ha az ügy súlyossága megköveteli, belátásuk szerint beszámolót küldhetnek Királyi Helytartótanácsunk és Horvát Tanácsunk részére.

Ez a bekezdés a GNRS-ben a IV.§ betoldott része, amelyben a jogalkotó abból indul ki, hogy Magyarországon a kevés számú kinevezett physicus-doktor helyett az orvosok végzik az ellenőrzéseket. Figyelemre méltó, hogy az eljárási rend szerint az orvos ezt a feladatot egyedül végzi, mindenféle hatósági jelenlét nélkül. Ez a rész tehát nem az előző bekezdés szerinti, szakmabeli barátságos látogatásról szól, hanem egy hatósági ellenőrzésről.

Az *évenként egyszer* meghatározást a GNRS a Birodalmi Főszabályzatnak közvetlenül az alábbiakban következő részéből emeli ki, és „elfelejti” a visszapótlását. Eredeti helyén ez a hatósági részvétellel végzett főellenőrzésre utalt. Tulajdonképpen az egyszemélyes eljárás a Prágai Rendtartásban a körzeti physicus-doktor állandó feladatai között olvasható:

„...a körzeti physicus-doktor minden igyekezetével azon legyen, hogy saját körzetében, vagy város esetén a városban, minden sebész-mester, patikus, fürdős, és bába, a kötelességét teljes mértékben teljesítse, és lehetőség van arra, hogy adott esetben egyik vagy másik szakembert figyelmeztetésben részesítse, de ez nem jelenti azt, hogy az érintett személyek hivatalos orvosi fórumokra tartozó ügyeiben keletkezett vitákba önhatalmúlag beavatkozhatna, vagy vizsgálatot folytathatna, viszont a tudomására jutott eseteket jelentenie kell Prágába, az orvosi fakultásnak, amely azt tovább jelenti az elnöknek, akinek a döntéseit mindenki köteles megvárni, összegezve tehát, Mi nem szándékozunk jogszolgáltatási felhatalmazást adni a physicus-doktoroknak...” (I. fejr. 8.§).

Nagyobb szabad királyi városokban egy szenior orvos, a helyi magisztrátus által kijelölt két másik physicussal együtt – ha vannak ilyenek – a látogatásokra előzetes bejelentés nélkül kerítsen sort, az ismételten említett királyságok azon részeiben és azokban a vármegyékben pedig, ahol nincs elég orvos (illetve azokban a városokban, amelyek saját maguk orvost nem alkalmaznak, a vizsgálatot a vármegye physicus-doktora, illetve a vármegye magisztrátusa által kiszemelt, majd általa kinevezett, tapasztalt férfiú végezze),

Itt folytatódik a Birodalmi Főszabályzat szövege, a közjogilag szükséges, és a szakember hiány miatt kikényszerített módosításokkal. A Birodalmi Főszabályzatban a *nagyobb szabad királyi városok* helyén az örökös tartományok tartományi székhelyei állnak. Hazai vonatkozásban ez a Magyar Királyság közigazgatási központjának felelt meg. Ezt a funkciót 1770-ben, és még további tizenöt éven át Pozsony töltötte

be, 1786-ig, amikor is II. József a Helytartótanács székhelyét Budára helyezte át. A *senior orvos (medicus senior)* helyett a legfőbb szakmai vezető a *proto-medicus*, vagyis a tartomány legfőbb physicus-doktora. Ilyen tisztség Magyarországon nem volt 1786-ig, ekkor nevezték ki ugyanis az első *regni protomedicus*-t, az örökös tartományi minta alapján.¹⁵⁷

Külön kiemeléssel szerepel a szövegben, hogy az ellenőrzés *előzetes bejelentés nélkül (inopinato die)* történjék. Ennek előzménye Magyarországon is volt. Egy 1767-es helytartótanácsi rendelet szerint egyes helyeken a patikust két héttel korábban is értesítették az esedékes ellenőrzésről, ami lehetőséget adott a hatásukat veszített és romlott, orvosságok és szerek eltüntetésére. Ezeket az ellenőrzés után azonban újra elővették és használták, amiért is a vizsgálatnak váratlanul kell történnie.¹⁵⁸

A nagyobb szabad királyi városokon kívüli területek igencsak gyér orvosellátottsága miatt a fenti bekezdés további része meglehetősen körülmenyesen fogalmaz. Ennek lényege: ha az adott megyében van physicus-doktor, az orvos nélküli területeken a patikák ellenőrzését ő végzi, ha nincs physicus-doktor, a vármegye törvényhatósága kinevez egy orvosi diplomával ugyan nem rendelkező, de patikai ügyekben valamelyes jártassággal rendelkező férfit (*vir prudens*).

A Birodalmi Főszabályzat fenti résznek megfelelő eredeti szövege: „A tartományi székhelyeken a proto-medicus két másik, az Egészségügyi Bizottság által megnevezett physicus-doktorral, vidéken a területi, illetve városi physicus-doktor, egy rendőri, körzeti, vagy helyhatósági hivatalos személy bevonásával évenként egyszer váratlanul általános ellenőrzést tart minden egyes, az illetékességi területén található patikában...”

A patikák ellenőrzésének eljárási szabályozása a Birodalmi Főszabályzat megjelenése után is tovább foglalkoztatta a jogalkotókat, így erről a megfelelő módosításokkal, külön és hosszasan rendelkezett az 1773. évi Kiegészítés is: „...minden nyilvános patika évente legalább egyszer, és előzetes bejelentés nélkül ellenőrizendő, mégpedig az egyetemen rendelkező tartományi fővárosban az ellenőrzést az orvosi fakultás igazgatója, a kar dékánja, a kémia és botanika professzora, és két idősebb világi patikus végzi, egyetem nélküli nagyobb városokban a tartományi vagy országos protomedicus, a vezető városi physicus-doktor, és egy világi patikus, vidéken pedig a tartományi vagy országos protomedicus, az adott helyhez legközelebb működő vidéki physicus-doktor bevonásával, és az ellenőrzés során az összes egyszerű és összetett készítményt, a patika-műhelyt, a ház víznyerő helyét, a gyógynövény kertet stb. alapos vizsgálat alá kell vetni... Nagy kiterjedésű tarto-

¹⁵⁷ Linzbauer III. köt. 299. tétel

¹⁵⁸ Linzbauer II. köt. 441. tétel

mányokban és országokban, ahol a protomedicus nem képes személyesen végezni az ellenőrzéseket, köteles arra azoknak a vidéki physicus-doktoroknak megbízást adni, akik ezt nagyobb megterhelés nélkül elvégezhetik, de meg kell követelni tőlük az évenkénti jelentéseket, majd azokat továbbítani kell a tartományi vagy országos főhatóságnak. Annak érdekében, hogy a tartományi vagy országos protomedicus a hivatalához szükséges tekintéllyel rendelkezzen, egyszersmind, ámbár külön javadalmazás nélkül, neveztesse ki valóságos közegészségügyi tanácsosnak, és a főhatóság valamennyi valóságos tanácsosával azonos ranggal rendelkezzen, és minden közegészségi ügyben külön referáljanak számára” (5.§).

és annak érdekében, hogy az orvost az általa végzett hivatali teendők miatt semmilyen kár ne érje, ezennel elrendeljük, hogy ellenőrzésenként Bécsben a patikusok 6 aranyat, említett királyságainkban 3 aranyat fizessenek az eljáró orvosoknak, azok számára pedig, akik ennek érdekében lakhelyüket elhagyni kényszerülnek, a fuvardíjon túl a szokásos napidíjat is ki kell utalni a házipénztárból, s minthogy ezen díjak a tartományban a közjó érdekeire fordíttatnak, összegüket a vármegye magisztrátusa határozza meg, hivatalból előírva azon napok számát, amelyeken belül kötelező az ellenőrzés befejezése, nehogy az utazás elnyújtásával bárki is túllépje a költségek jogos határát.

Ez a bekezdés lényegesen rövidebb a Birodalmi Főszabályzathoz képest, ugyanis a fordító a megfelelő közjogi átalakítások elvégzése után mellőzi a GNRS szempontjából illetékességi körbe nem tartozó részeket (örökös tartományok, katonai közigazgatás). Szakszerűségi hiányosság ugyanakkor a bécsi patikusok ellenőrzésére hivatkozni, amiben a magyar hatóságok semmiféle jogosultsággal nem rendelkeztek.

A pénznem meghatározásánál a német szövegben a dukát (*der Dukaten*) latinul az *aureus* szerepel. Utóbbi a *florenus aureus hungaricus* (magyar aranyforint) rövidített alakja, de pénzverő helye alapján, az *aureus Kremnicensis* (körmöci arany) nevet is használták. Átlagos tömegük mai mértékegység szerint 3,5 gramm volt, és mindkettő gyakorlatilag ötvözetlen színaranyból készült. Korabeli forrás szerint¹⁵⁹ 1 aranyforint = 4 ezüstforint és 18 krajcár, míg 1 körmöci arany = 4 ezüstforint és 22 krajcár. Különbösen 60 krajcár tett ki 1 forintot. A három arany (átszámítva kb. 13 forint), patikus körökben egyáltalán nem számított nagy összegnek. Körmöcbányán két ellenérdekű patika folyamodványaiból tudjuk, hogy a régebbi patika, midőn üzletrontás címén az újabb patika bezáratását kérvényezte, arra hivatkozott, hogy 1200 forintnál is többet fektetett az üzletbe.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Institutiones Arithmeticae. Buda, 1785.

¹⁶⁰ Linzbauer II. köt. 244, 253, 254. tétel

Az ellenőrzések pénzügyi fedezetének közkiadásokra való részleges áterhelése teljes fordulatot jelentett a korábbi rendszerrel szemben. A Prágai Rendtartás szerint „...a patikák főellenőrzését minden évben egyszer, nevezetesen szeptemberben, októberben vagy novemberben kell elvégezni, amikor szokásosan a raktári készletek felhalmozása történik, ...mindezért azonban semmiféle díjazás vagy kötelező befizetés nem vehető ki, ... és amennyiben panaszként felmerülne, hogy a körzeti physicus-doktorok a lakóhelyüktől nagyon távol eső patikák ellenőrzésénél maguk kénytelenek fizetni az utazás költségét, ezennel engedélyezni kegyeskedünk a patikusoknak, hogy a physicus-doktor utaztatását a saját költségükre fedezzék, mivel minden patikusnak érdeke, hogy ezek az ellenőrzések megtörténjenek, amelyek ráadásul a szakmai hitelességüket is igazolják...” (I. fej. 10.§).

Szárzaföldi vonatkozásban a *fuvardij* a GNRS idején a lovaskocsival történő személyszállítás költségét jelentette. A „fuvardij” a német *Fuhrgeld* (szállítási pénz) előtagjából terjedt el a magyar nyelvben, jellemző azonban, hogy ezt a Birodalmi Főszabályzat (*Liefer-Gelder* = szállítási pénz) és a Prágai Rendtartás (*Vorspann* = előfogat) sem használja. Lehetne a fordításnál az utóbbiból magyarosított „forspont” kifejezést is alkalmazni, ami mellesleg a XVIII. századi szöveg pontosabb visszaadása volna, de ma már túlzottan archaikus hangzása miatt idegenül hatna az általános szöveggörnyezetben. Ettől függetlenül, ez fejezné ki a legvilágosabban, hogy itt a költségtérítés a fogatolt lovakra vonatkozik. Különböző szilárd burkolatú út a helyközi közlekedésben gyakorlatilag nem létezett Mária Terézia idejében. Kapcsolódó műtárgyként csak kisebb hidak fordultak elő. A nagyobb folyókon, gázlók híján, kompokkal oldották meg az átkelést. Mindez teljesen időjárás-függővé tette a közlekedést. A ma már csak szólásokban használt „kerékvágás” a lovaskocsik tengelytávolsága által nyomtatott páros sávot jelentette. Súlyos nehézséget okozott, hogy a leggyakrabban használt tengelytávolságú kocsiktól eltérő járművek az utakon gyakorlatilag nem tudtak közlekedni. Ezért a Helytartótanács külön rendelkezett, hogy – mintegy országos szabványként – a pozsonyi szekér tengelytávolságát kell a kocsikészítésnél alkalmazni.

V.§ A szabad királyi városok orvosai, vagy azok, akik bárhol az említett királyságokban állnak alkalmazásban, nem lehetnek távol a szolgálati helyüktől, hacsak nem rendelkeznek a vármegyei vagy a városi magisztrátustól kiemelt engedéllyel.

Járványos betegség kitörése esetén az orvosok csakis városuk határain belül tartózkodjanak, vagy a vármegyék alá tartozók ott, ahol azt a közjó érdeke megköveteli, és ha betegség vagy egyéb egyedi ok akadályozná őket feladatuk ellátásában, ezennel elrendeljük, hogy más alkalmas személlyel tör-

tendő pótlásukról a Királyság vármegyéi, vagy a városi magisztrátusok legyenek kötelesek gondoskodni.

A hatóságok eltérő megnevezésén kívül, a két Rendelet szövege teljesen azonos. Sőt a Birodalmi Főszabályzat, az eljáró szervektől eltekintve, szinte szó szerint ismétli a Prágai Rendtartás megfelelő érdemi részét:

„A Prágában dolgozó physicus-doktorok császári-királyi Képviselőtünk és Kamaránk, továbbá az elnök tudomása és engedélye nélkül, a körzetekben működő physicus-doktorok pedig az illetékes körzeti kapitány értesítése nélkül, szolgálati helyüket semmi esetre se hagyják el, sőt a különösen ragályos, vagy egyéb ok miatt gondot okozó betegségek kitörésekor a szükséghelyzet parancsa szerint az adott területen tartózkodjanak, amennyiben azonban saját maguk is megbetegednének, és ennek következtében alkalmatlanok lennének hivataluk vezetésére, eltávozhatnak szolgálati helyükről, de előtte jelentést kötelesek tenni az orvosi fakultásnak, amely azután az elnök engedélyével egy másik, szakmailag járatos orvost küld a helyettesítésükre” (I. fej. 11.§).

A GNRS fenti szövegének tulajdonképpen két különálló részéből az első számú tiltás az ellátás folyamatosságának garanciája. Az orvost azonban nem lehetett szabad mozgásában korlátozni, tehát megfelelő indokkal engedélyt kaphatott az eltávozásra. Ez a rendelkezés még csak nem is a Prágai Rendtartás találmánya. Régóta ismeretes volt a magánjogi szerződésekből is. Példaként egy 1637-es szerződés idézhető, amelynek értelmében a nagyszombati jezsuita kollégium orvosa, a kollégiumot előzetes bejelentés nélkül hosszabb időre nem hagyhatta el.¹⁶¹

Elvileg másról szól a második bekezdés, amely abszolút tilalmat fogalmaz meg a járványügyi intézkedések kapcsán. Különbben az orvos helyben maradásának kötelezettsége nem újdonság a közigazgatási szabályozásban. Tulajdonképpen része volt egy általános tilalomnak, amelynek következtében kritikus helyzetekben a közrend fenntartásáért felelős személyek nem hagyhatták el a működési területüket. Okkal lehetett ugyanis attól tartani, hogy a középkorban gyakran kíméletlen eszközökkel fenntartott „rend” a lazulás első jeleire összeomlik, következményes lázadás, fosztogatással, gyilkosságokkal és anarchiával. Andrea Vendramin doge (megh.: 1478) például törvénybe iktatta, hogy a pestis elől egy nemes sem menekülhet el Velencéből, ami a fentiek értelmében nem közegészségügyi, hanem általános közrendvédelmi célokat szolgált. Mellesleg ő maga is saját rendeletének esett áldozatul, ugyanis a halálát szintén a pestis okozta.

Régi tapasztalat volt, hogy például pestis idején az össze-vissza menekülő tömegek tovább fokozták a járvány terjedését. Ezért tiltották, és

¹⁶¹ MOE III. köt. 1271. tétel

ha szükséges volt, katonai rendészeti eszközökkel is gátolták a népesség ilyen mozgását. Erdélyben 1602-ben súlyos pestis-járvány dühöngött. Giorgio Basta (1550–1607), itáliai származású, sikeres császári generális, aki a kíméletlensége miatt igencsak rossz emlékeket hagyott hátra a magyar történelemben, mint Erdély katonai parancsnoka Doboka vármegyében elrendelte, hogy fej-, és jószágvesztés terhe mellett lakóhelyét és a vármegyét senki ne merészelje elhagyni.¹⁶² A rendészet tehát két oldalról is megalapozta az orvos helyben maradását. Tiltotta általában a migrációt, másfelől pedig a helyi igazgatással szerződött orvost, mint a köz(egészségügyi)rend képviselőjét, feladatokkal látta el. Különbösen a személyes orvosi szolgáltatások folyamatosságának igénye is ezt követelte. Így a városok a helyi szerződéses orvosnak kötelezettségként kifejezetten azt is előírhatták, hogy a betegeknél járványok idején is megjelenjenek.¹⁶³

Szükséges továbbá, hogy az orvosok ne csak a fent említett, évenkénti patika-vizsgálatok, hanem egyéb, a közjót szolgáló ügyek miatt is bármikor készek legyenek útra kelni, amiért is, amint azt fentebb említettük, egyenlő és méltányos fuvardíjban, illetve napidíjban kell részesülniük.

Egyik Rendelet sem lép túl a patika-ellenőrzések után következő általánosságokon, és nem részletezi a *közjót szolgáló ügyek* más lehetőségeit. Ezek között tipikus volt a fentiekben részletezett járványügyi kirendelés, de a Prágai Rendtartás más, konkrét esetekre is hivatkozik.

Például járványügyben: „...A körzeti physicus-doktor költségtérítése azokért a kiadásokért, amelyek a körzetében végzett munkával járnak, és amikor ragályos betegségek vagy járványok miatt kell útra kelnie, az útiköltségre és tartózkodásának költségére állapítandó meg.” (I. fejt. 6.§).

Például igazságügyi szakértőként: „Amennyiben bírósági megkeresésre boncolást kell végeznie, vagy tárgyi bizonyítékok felvételére kerül sor, és a vádlott nincstelen lenne: a bíróság dönti el, hogy biztosítja-e a szállítást és a napidíjat, de ha a vádlottnak bármilyen vagyona lenne, ebből kell fizetni a vidéki physicus-doktort, részben a lovaskocsi díját, és az 1 forint 30 krajcár napidíjat. Kapcsolódva a fentiekhez, ha a városi physicus-doktort keresi meg a bíróság boncolás céljából, és a vádlott nincstelen lenne, az orvos térítésmentesen dolgozik, minden más esetben azonban az illeték szerinti díjazást kell kapnia.” (I. fejt. 6–7.§).

¹⁶² MOE III. köt. 1098. tétel

¹⁶³ Pozsonyi statutum 1636-ból (vö. MOE III. köt. 1275. tétel)

Ha az emberek vagy az állatok között járványos vészhelyzet jelentkezne, azt az orvosok haladéktalanul jelentsék a vármegyei vagy a városi magisztrátusnak, hogy a helyzetet közösen megtárgyalva, mielőbb ellenintézkedéseket vezessenek be, melyeket alkalmasnak vélelmeznek a közjó érdekeit veszélyeztető csapások elhárítására.

Figyelemre méltó, hogy amíg a GNRS a járványok észlelésével kapcsolatban a *jelentkezne (se manifestaverint)* visszaható szerkezetet használja, a Birodalmi Főszabályzat itt a következőt írja: „ha a hatóságok, vagy az alattvalók... észlelnék”. Lehet, hogy nem volt szándékos a fordításnak ez a módja, az eredmény ennek ellenére a népesség általános közegészségügyi tudatosságának alsóbb szintjét mutatja.

A fentiekből is nyilvánvaló, hogy a *physicus*-doktor nem a mai államigazgatási értelemben vett tisztiorvos volt, ugyanis semmilyen önálló hatósági jogkörrel nem rendelkezett. Szakvéleményének meghallgatása után az ellenintézkedéseket a magisztrátusok tették meg.

VI.§ Amennyiben bizonyossá válik, hogy mutatványosok, vándorárusok, csavargók – és más hasonló személyek – orvosságokat készítenek, vagy azokat árúsítják, az orvos ezt haladéktalanul jelentse az illetékes magisztrátusnak, hogy az a rendellenességekkel szemben érvényt szerezzen azon rendelkezéseinknek, amelyeket a köz javának érdekében e tárgyban országainkban és tartományaikban már korábban megjelentek, mindazonáltal ügyelni kell arra, hogy a patikák nemcsak az emberek, hanem az állatok kezelésére is elegendő mennyiségű orvosságot tartsanak készletben, és ha az orvos tudomására jut, hogy biztos tapasztalat alapján mely orvosság alkalmas az egészség megőrzésére vagy a betegség gyógyítására, hozzák azt az uraságok és az alattvalók tudomására.

Itt a VI.§ második része egy fontos, jóllehet idealizált kereskedelempolitikai elvet fogalmaz meg, mindenesetre nyílt ellenpontozás nélkül. Nevezetesen, a különböző gyógyhatású (vagy annak hirdetett) szerek, patikaszerek és orvosságok illegális piacán akkor fokozódik a kereslet, ha a hatóságilag engedélyezett és ellenőrzött kereskedelemben hiányok merülnének fel, vagy a bizalom szintje elégtelen lenne. Az *uraságok és az alattvalók (domini, illetve subditi)* szerinti megkülönböztetés a polgári jogegyenlőség előtti korszak jellegzetessége. A rendi társadalomban teljes jogú személynek csak a nemesek számítottak. Még Mária Terézia uralmának vége felé is például egy orvos csak akkor számított „uraság”-nak, ha az uralkodó részére nemességet adományozott. A fentiekben már említett magasabb állású tanult emberek (honoráciorok) rétege II. József alatt kezdett kialakulni. Az uralkodó 1785-től lehetővé tette, hogy származásra való tekintet nélkül bárki tudományos pályára léphessen (ez az úgynevezett civil foglalkozásokra vonatkozott, a papi és ka-

tonai pálya ugyanis ősidők óta más szabályokat követett). A szabad királyi városok polgára nem volt „úr” a szó feudális értelmében, ugyanis a többi alattvalóval szemben csak a közvetlen személyi függés hiányában különbözött (csak adót fizetett).

Mutatványosok, vándorárusok, csavargók címen a GNRS három csoportot jelöl meg. A Birodalmi Főszabályzatban itt csak két kategória van, *Quack-Salber* és *Landstreicher*, a két szövegben viszont azonos a *más hasonló személyek*. Fentiekből a csavargó egyértelműen párhuzamba állítható, tehát a latin fordító a *Quack-Salber*-t oldja fel a „mutatványos és vándorárus” minősítéssel. A *Quack-Salber* németalföldi eredetű szó, a XVI. századból. Előtagja eredetileg önmagát dicsérő magatartást jelentett, utótagja pedig kenőcsökkel házaló és azokat alkalmazó vándorárust, de ugyanezt jelentette az 1770-es években is. Erre utal a német szövegben az a GNRS-ből hiányzó megjegyzés, amely szerint ezek a *Quack-Salber*-ek nemcsak házalnak, hanem kezeléseket (*Curen*) is folytatnak. Kenőcsök tekintetében magyar megfelelőjük a „kenőasszony” volt, aki elsősorban helyben működött. Így a „mutatványos és a vándorárus” egyszerre fejezete ki a szemérmetlen öndicséretet és a házaló életmódot. A GNRS fenti körülírásának fordítására a „kuruzsló” több okból sem használható. Egyfelől Pápai Páriz Ferenc 1767-es, nagyszebeni szótára még nem tüntette fel a „kuruzsló” és a „kuruzslás” szót, másfelől ez a magyar jogban az orvosi tevékenység látszatával, anyagi haszonszerzés céljából folytatott szolgáltatást jelent. Ha a szöveghűség ezt kikényszeríti, leginkább „vándor vajákosok” használható a *Quack-Salber* értelmében (csak az a szépséghibája, hogy a „vajákos” az 1800-as évek közepéről származó irodalmi műszó, jóllehet ennél sokkal archaikusabbnak tűnik).

A Prágai Rendtartás vonatkozó része a VI.§-hoz képest sokkal színesebben és részletesebben fogalmaz: „Mind a körzeti, mind a városi *physicus*-doktornak kötelessége, hogy az orvoslás területébe ütköző zavarkeltésekről és kontárkodásokról jelentés tegyen az orvosi fakultásnak, nevezetesen ilyen orvosi vagy sebészi gyógykezelésekről, orvosság készítményekről, és azok árusításáról, engedély nélküli zugarvoslásokról, vénasszonyokról, vajákosokról, csavargókról, pásztorokról, hóhérokról és kutyapecérekről”, még akkor is, ha a helyi hatóságok vagy magisztrátusok erre külön nem hatalmazták fel a *physicus*-doktort, s kimondja azt is, hogy „ezennel kivétel nélkül megtiltjuk a vajákosok és vásári gyógyítók, és velük együtt minden, nyilvánosan bódékban vagy magánházaknál árusító gyógyszer kereskedő piacon kívüli vagy belüli tevékenységét, és a hóhérok is kötelesek felhagyni mindenféle külső és belső kezeléssel” (I. fej. 12–13.§).

A köz javának érdekében fenti tárgyban megjelent rendeletek, az 1770-es Főszabályzattal együtt, nyilvánvalóan mérsékelt sikerrel jártak

a végrehajtásban. Az 1753-as állapotokról eléggé nyíltan árulkodik az imént idézett szöveg vonatkozó része. Húsz év alatt sem következett be jelentős áttörés a végrehajtásban. Így az 1773. évi kiegészítés vezető helyen (1.§-ában) tért vissza a kérdésre: „császári-királyi örökös tartományaikban egyszer és mindenkorra felszámolandó minden vásári kikiáltó, vajákos, végbél-gyógyász, vándor-sebész, foghúzó, terjék- és orvosságos zugkereskedő, s a többi működése”.

VII.§ Az orvosok legyenek szigorú titoktartók, egymás között békességesek, a határozathozatalban mérsékeltek, legyenek megállapodott életvitelűek és jó erkölcsűek, amint az keresztény emberekhez illik, a betegek érdekeit gondossággal és szeretettel képviseljék, munkájuk során semmilyen segítő tényezőt ne hagyjanak figyelmen kívül, ugyanis nem lehet más feladatuk és céljuk, mint a beteg egészségének helyreállítása, amennyiben munkájukat kellő lelkiismeretességgel végzik.

Ezt a részt a GNRS a mondat szerkezet teljes átrendezésével fordította. Birodalmi Főszabályzat: „Az orvosok törekedjenek a keresztényi életvitelre, álljanak gondossággal és szeretettel betegek rendelkezésére, gyógyításuk érdekében használják fel a szakma minden lehetőségét, más-ként ugyanis nem mentesülhetnek a szigorú számonkéréstől; legyenek titoktartók, figyelmesek, és békések egymás között, és ha közös tanácskozással kell szolgálniuk a beteg érdekeit, tegyék azt egyhangúlag és egyetértésben, ennél fogva összes tevékenységükben semmi más szándék ne vezérelje őket, mint azon embertársaik megmentése, akik a kezükbe tették le az életüket.”

A *keresztény emberekhez illik*, illetve a „keresztényi életvitel” mindkét szövegben megtalálható. Ez nem arra utal, hogy az országban csakis keresztény orvosok működtek volna. Ebben a korban a nem keresztény orvos zsidó orvost jelentett, akik külföldön (például Halléban, Utrechtnben, vagy az észak-itáliai egyetemeken) szerzett diplomával folytatták a gyakorlatukat. A nyelvhasználat azonban nem tett következetes különbséget a zsidó etnikum és a zsidó (izraelita) vallás között. Így egy hivatalos viselő zsidó orvos esetében mindig az első jelentés értendő, ugyanis hivatalos csakis keresztények viselhettek. Mária Terézia uralkodása után II. József jelentős lépéseket tett a zsidó lakosság irányában, mivel számos korábbi súlyosan diszkriminatív rendelkezést helyezett hatályon kívül. Letelepeltetést biztosított a szabad királyi városokban, engedélyezte az iparűzést, iskolák alapítását, de a katonai szolgálati kötelezettséget is bevezette. Mindezeket a rendelkezéseket (mivel ezek nem törvények voltak) II. Lipót (1790–1792) uralkodása alatt a magyar országgyűlés törvényben is megerősítette (1790/91. évi XXXVIII. törvény cikk a zsidókról). Még II. József idejében, 1782-ben „A Budai Ki-

rályi Univerzítás Ő felségétől különös parancsolatot vett aziránt, hogy az orvosi főbb szabadság, vagyis az orvos-doktorság, nem katolikusoknak is azon módon, valamint a katolikusoknak megadassék. – Most múlt bőjt előhavanak 21dik napján, abbéli méltósággal, egy zsidó nemzetű és vallású Österreicher Mánes József uram tiszteltetett meg. – Nincs kétség benne, hogy ezen új rendtartás az Universitásnak virágzására ne fogna szolgálni...”.¹⁶⁴

A fenti 7.§ azonos elemeinek kiemelése után a Birodalmi Főszabályzat „másként ugyanis nem mentesülhetnek a szigorú számonkérés-től” szövegrésznek nem találjuk párját a GNRS-ben. Itt csak hallgatólagosan feltételezi a normaszöveg, hogy ilyesmire sor sem kerülhet, amennyiben az orvosok *munkájukat kellő lelkiismeretességgel végzik*.

Súlyosan indokolt esettől eltekintve az orvos az éjszakát ne töltse saját lakóhelyén kívül, de ha mégis távol kell lennie, a saját házán tüntesse fel azt a helyet, ahol elérhető; a beteget, aki az életét rábízta, mindig azonos szeretettel kell szolgálnia, megkülönböztetés nélkül, tartozzék bár a gazdagok vagy a szegények osztályába; hivatalukban az orvosok különösen viseljék gondját annak, hogy a lélek üdvözüljön a szentségek felvétele által, amit orvos tegyen kötelezővé a betegnek az életét közvetlenül veszélyeztető helyzetekben, aminthogy a beteg figyelme felhívandó a földi dolgokkal kapcsolatos végrendelkezésre is, mindazonáltal a betegségek súlyosságát a valós mértéken felül eltúlozni nem szabad, még kevésbé az elért sikert jutalmazandó, más szóval szokatlanul magas kezelési díjról sem kezdeményezhet egyezkedést az orvos, aki jobban teszi, ha megelégszik a magyarországi és a hozzá társult királyságokban szokásos fizetéssel.

A fenti elemek kivétel nélkül megtalálhatók már az 1753-as Prágai Rendtartás I. fejezetében is, jóllehet teljesen más elrendezéssel, és ennek következtében más hangsúlyokkal. Természetesen a „*magyarországi és a hozzá társult királyságokban*” meghatározás a GNRS eredeti betoldása. A megfelelő szövegrészek, a GNRS fenti sorrendjébe szedve, a Prágai Rendtartásból a következők:

„...a betegek kérésére éjjel és nappal is elérhetők legyenek, és haladéktalanul jelenjenek meg” (22.§)

„...a szegényeket pedig, akiket ugyanolyan tanáccsal és segítséggel kell ellátniuk, mint a gazdagokat, azonos érzülettel kezeljék, és a körülményeknek megfelelően eljárásuk a keresztényi szeretetet kövesse” (19.§)

„...kritikus helyzetben azonban ne a beteget, hanem annak hozzátartozóit értesítsék, hogy azok a szükséges intézkedéseket megtehessék,

¹⁶⁴ Magyar Hirmondó 18-dik levele (1782. március 2.)

hogy minden megtörténjék, és semmi ne maradjon el a lélek üdve érdekében” (22.§).

„...gyógykezelés során a betegségeket ne tüntessék fel a valóságosnál súlyosabbnak, mert ezért kemény büntetésben részesülnek, és a szokványostól eltérő orvosi díjat se követeljenek, hanem elégedjenek meg a szokásos fizetséggel” (19.§).

Kodifikációs szempontból a szakszerűség jele, de egyébként sajnálatos, hogy az orvosi díjakkal kapcsolatban kimaradt az 1770-es szövegből a betegjogoknak egy 250 évvel ezelőtti prágai megfogalmazása: „...minden betegnek jogában áll az egyszer választott orvos, vagy sebész-mester helyett másikat választani, mindezt azonban csak akkor tehetik meg, ha az előbbieket szabályszerűen megfizették” (20.§). Ugyancsak az orvossal kapcsolatos magánjogi kérdés (következésképpen nem közjogi szabályozás tárgya) az orvosi díjak behajthatósága: „...az orvosoknak nyújtsanak segítséget a bíróságok azokban az esetekben, amelyekben méltányos fizetségüket követelik a betegektől, ha azok a fizetést vonakodnának teljesíteni, vagy attól egyenesen elzárkóznának” (19.§).

Az orvosi munkáért járó ellenszolgáltatás tekintetében a GNRS szembeállítja egymással „az elért sikert jutalmazandó díj”-at (*palmarium*), a „kezelési díj”-at (*merces medendi*) és ennek szinonímájaként, a „fizetség”-et (*praemium*). Németül ez sorjában, az idegen szóként használt *palmarium*, az *Arztlohn*, és a *Belohnung* (fáradásért kiérdemelt bér). Mindkét nyelven egyértelmű, hogy az orvos a munkájáért munkabért kap. Németül a munkabér *Lohn*, latinul pedig a római jognak pontosan megfelelő *merces*, a munkabérleti szerződés (*locatio conductio operarum*) értelmében. Római jogi alapon, a munkabér Mária Terézia korában is azt jelentette, hogy szó szerint megvették a szabad ember munkáját, és ezt nem csak a napszámosokra értették, hanem az orvosokra, tanítókra, mérnökökre is. Ezért volt tisztességtelen, a betegnek a reménybeli siker iránti vágyódását kihasználva, több pénzt kérni. A *praemium* csak a latin fordító mívségét jelzi. Vélhetően nem akarta egyetlen mondatban ugyanazt a szót kétszer használni. A német szövegben csak a szótó azonos (*Lohn*, és *Belohnung*). Különböen annak idején a katonáknak fizetett zsoldot is *praemium*-nak nevezték. A római jogban az előkelő polgár munkájáért (ha ilyesmi egyáltalán előfordult) *salarium*-ot vagy *honorarium*-ot fizettek. Nyilvánvaló, hogy a latin fordító pontosan ismerte a római jogi terminológiát, és azért nem használta, mert a GNRS idejében az orvos munkája még nem számított előkelő foglalkozásnak.

A Prágai Rendtartás általános részének 6.§-a, latin terminusként, a *merces* helyett az ógörög eredetű *sostrum*-ot használja. Ezt abban a korban a hivatalosan elismert munkáért járó (esetenként közpénzből fizetett) díjazásként értelmezték, de a hivatkozott szöveghelyen *Arztlohn* is megtalálható. Megjegyzendő azonban, ez a jogszabály, továbbá a Biro-

dalmi Főszabályzat és a GNRS sem említi a *physicus*-doktor hivatali javadalmazását.

Az 1770-es Rendelet nagyobb bizalommal viseltetik az orvosok iránt, mint a Prágai Rendtartás. Ez ugyanis a súlyos gazdasági vétség elkövetését sem tartja lehetetlennek: „Amennyiben bármely orvos bűnösen erőltetett módon sok pénzt és szokatlan orvosi díjat követelne, emlékeztetni kell őt orvosi esküjére, és nem csak a követelésétől kell eltáncsolni, hanem az esetet azonnal fel kell támi az előjáróság előtt...” (21.§).

Míg a Prágai Rendtartás általánosságban említi a „lélek üdvét”, az 1770-es Rendelet nyomatékosan a *szentségek felvételé*-re hivatkozik, amely a közeli halál előtt álló katolikus betegnél a szentségi gyónásra és az utolsó kenetre vonatkozott. Ezek dogmatikai részletezése nélkül (mivel nem tartozik a tárgyhoz), jelen összefüggésben azt kell kiemelni, hogy az orvosnak a figyelem felkeltésén kívül egyéb feladata nem volt. Teljesen más volt a helyzet a bábáknál, akik sürgősségi helyzetben a szentség kiszolgáltatását is kötelesek voltak elvégezni. Esetükben ezért a vallási dogmatikai kérdések szorosan összefonódtak a medicina szakmai kérdéseivel (ld. a bábáknál).

Új elem a Rendeletben a figyelmeztetés a *végrendeletre*, ami az 1755-ös Trieszti Közegészségügyi Főszabályzatból került át a szolgáltatásokról szóló részbe (a járványügyi részben magától értetődően szerepel). A tengeri kereskedelemben járványügyi zárlat alá helyezett kereskedők körében teljesen szokásos dolog volt, hogy a karanténban várhatóan bekövetkező haláluk előtt végrendeletet készítettek. Itt a körülmények részletes meghatározása közjogi szabályozás alá esett, ami az örökösök magánjogi döntéseit érdemben csak akkor érintette, ha örökösként, vagy a végrendelet végrehajtójaként a hivatali testület valamely tagját nevezte volna meg (Trieszti Főszabályzat, 13. fejelet 31.§). A GNRS első részében, teljesen szakszerű módon, az orvosnak csak a figyelmeztetési kötelezettsége szerepel. Eljárási kérdések a II. részben találhatóak (ld. ott).

Ha hivataluk ellátása során különös tünetek, vagy az alkalmazott szereknél szokatlan hatások jelentkeznének, azt jelenteni kell a vármegyék és a városok említett magisztrátusainak, mivelhogy a *physicus*-doktor a közügyekben nagyobb érdemeket nem szerezhet, mint akkor, ha a természet titkainak további kutatásával törekszik az orvoslás művészetének gazdagítására.

Itt mindkét Rendelet nyomatékosan *physicus*-doktorra hivatkozik, tehát olyan orvosra, aki közvetlen kapcsolatban áll a vármegyék és a szabad királyi városok hivatali apparátusával. A mondat befejező részében a *természet titkai*-ra (*naturae arcana*) történő utalás csak a GNRS-ben található.

tó. Helyette a Birodalmi Főszabályzatban ez áll: „midőn a kutatások terén szorgoskodnak”. Aprónak tűnik a különbség, az *arcanum* szó azonban a GNRS-ben nyitva hagy egy olyan értelmezési lehetőséget, amelytől a Birodalmi Főszabályzat már teljes tudatossággal elhatárolódott.

A Prágai Rendtartás egyfelől a „kutatást” élesen két részre bontja, emberi és állatgyógyászati vonatkozásban, másfelől humán területen a legnagyobb természetességgel tárgyalja az *arcanum specificum* kérdéskörét. Az utóbbi titkos recept alapján készített csodaszert jelentett, vagy olyan felfedezés eredményét, amelyet monopóliumként kezelte a felfedezője. Az arkánium feltételezését Van Swieten babonának tartotta, és az ellene folytatott következetes harcának eredményeként maradt ki az erre vonatkozó rész a Birodalmi Főszabályzatból. Korabeli anekdota szerint Van Swieten egy vidéki doktor ezzel a bejelentéssel kereste fel: *ego possideo arcanum* (csodaszer van a birtokomban). Ezt Van Swieten ugyanígy visszamondta, de közben a saját homlokára mutatott, jelezvén, hogy az ő arkánuma a fejében raktározott természettudományos szaktudásban rejlik.

A Rendelet természettudományos ihletésű fenti mondata a Prágai Rendtartás állatgyógyászati részének átalakításából származik: „...A physicus-doktorok kutassanak jól használható gyógyszerek után, amelyekkel állatvészek és állatok elhullása esetén eredményeket lehet elérni, és amennyiben tudomásukra jutna egy ilyen szer létezése, azt azonnal jelentsék a körzeti kapitányoknak, hogy azt továbbíthassák az uraságoknak és az alattvalóknak a vész megelőzése érdekében, és részükre segítséget nyújthassanak” (I. fej. 14.§).

Egyébként az *arcanum*-ra vonatkozó rész inkább csak egy szó-mágiának esett áldozatul, hiszen a Prágai Rendtartás pontosan arról szól, hogy egyes titokban tartott korábbi recepteket, vagy újabban felfedezett szereket hogyan lehet természettudományos alapossággal a medicina fegyvertárába illeszteni: „Ha egyik vagy másik, licenciátussal rendelkező gyakorló orvos valamely *arcanum specificum*-ot találna, vagy elődeitől örököelve ennek birtokában lenne, és amely egyik vagy másik megnevezett betegségben, kedvezőbb, és messzemenően eredményesebb hatást gyakorolna, mint bármely eddig ismert hivatalos gyógykészítmény, amelyet más, hitelt érdemlő orvosok is kipróbáltak, és ezt a szer birtokosa vagy feltalálója a megfelelő bizonyítékokkal is alátámasztaná – minthogy a nevezett szer alkalmazása különös haszonnal és üdvösséggel járna –, úgy ezennel kijelenteni kegyeskedünk, hogy erről bejelentést tegyen az orvosi fakultásnak, amely a szert alaposan megvizsgálja és elemzi, hogy a hatása megfelel-e a bejelentésben foglaltaknak, majd erről jelentést tesz az elnöknek, aki azt továbbítja császári-királyi Képviselőtünknek és Kamaránknak, hogy a nevezett csodaszer, ha a forgalmát engedélyezték, a nagyközönség hasznára engedélyeztessék, és tulajdonosa arányos díjazásban részesüljön...” (I. fej. 24.§).

VIII.§ Amint sebészmestereknek és patikusoknak tilos belső kezeléseket vállalni, úgy az orvosoknak sem szabad sebészeti bajokat kezelni, még kevésbé gyógyszerekkel üzletelni ott, ahol patika működik.

Mindezeket egybehangzóan összefoglalva: elvárható az orvosi művészet követőinek törekvése, hogy hivataluk ellátásában tartsák távol az önös érdek kártékony érvényesítését, és a csalárd tanácsadást, egyben egyöntetű szándékkal minden erejükkel azon munkálkodjanak, hogy helyesen járjanak el kötelességeik teljesítésében.

A VIII.§ első mondata határozottan jelzi a szakmák presztízs különbségét. Ami a sebésznek és a patikusnak tilos (*interdictum est*), az az orvosnak nem szabad (*non licet*) megtennie. Ez a mondat is szinte szó szerinti átvétel a Prágai Rendtartásból: „...a sebész-mestereknek és patikusoknak tilos belső kezelést végezni, úgy az orvosok is tartózkodni kötelesek a külső kezelésektől, és a hivatalos gyógyszerek készítésétől, hogy ezzel ne érintsék hátrányosan a seborvosokat, illetve a patikusokat” (23.§).

Túl a tiltásokon, a Prágai Rendtartás pozitív szabályozást is tartalmaz azokra a körülményekre, amelyek között hiányzik a patika: „...a kisebb városokban és vidéki helyeken, ahol nincsenek jól felszerelt, és minden igényt kielégítő patikák, az orvosnak engedélyezhető, hogy a hivatalos szerekből olyan mennyiségű készletet tartson, amelyre a praxisában szüksége lehet, és az orvosságot saját maga készítheti el és adhatja át a betegeknek” (26.§).

Az „*orvosoknak sem szabad sebészeti bajokat kezelni*”, túlzottan általánosan hangzott a Rendeletben, az 1773. évi Kiegészítés erről pontosabb meghatározást adott: „...ezzel szemben az orvosok a városokban, de vidéken sem végezhetnek sebészi kezeléseket, érvágást, vagy más műtéteket, a szükséghelyzetek kivételével” (24.§).

A szinte már a semmitmondásig általános második mondattal szemben a Prágai Rendtartás konkrétan fogalmaz: „...Nem kevésbé tilos az orvosoknak kizárólagosan a saját hasznukra különböző orvosságokat előállítani, majd azokat az általuk kitalált új néven, a patikákon keresztül forgalomba hozni, és ezzel drágítást végezni a patikussal és a betegekkel szemben, és azokat a patikusokat nem lehet becsmérlni, és a betegek előtt megvetéssel illetni, akik nem veszik át az ilyen állítólagos csodaszereket, fordítva viszont az egekig dicsérni azokat, akik hajlandók az átvételre. A fenti esetekben az orvost feltétlenül meg kell büntetni, de az sem megengedhető, hogy egy sebész-mestert vagy egy patikust különböző hátsó szándékokkal ajánljanak a betegeknek, másfelől viszont ha egy sebész-mesterrel vagy patikussal szemben indokolt aggályok merülnének fel, azt jelenteni kell az orvosi fakultásnak” (25.§).

IX.§ Ha az állatok között járványos dögvész törne ki, a physicus-doktorok elsőrendű hivatali kötelessége a terjedő betegség okát kivizsgálni, és annyi el-lenszert rendelkezésre bocsátani, amennyi elegendő a helyes védekezéshez, továbbá figyelmeztetjük őket, hogy a jelen tárgyban kiadott császári és királyi leiratainkban foglaltakat gondosan hajtsák végre, és arra intjük őket, hogy mindig tartsák emlékezetükben azt az esküt, amelyet az illetékes magisztrátus előtt tettek, midőn valamelyik tartományunkban vagy országunkban a hivatalukat elfoglalták.

Miután a jogalkotó az orvosok számára a II., az V., és a VI. §-ban a hu-mán feladatok mellett az állategészségügyi teendőkre is felhívta a figyel-met, ezúttal nyomatékosan a physicus-doktornak címezve, célzottan egy külön paragrafusban rendelkezik az állatgyógyászatról. Amíg nem volt az egyetemi tantervben állatorvosi oktatás, jobb híján hivatalból kellett el-rendelni, hogy ki legyen az „állatorvos” egy adott terület ellátásában. Fontos lett volna az állatok gyógyítása is (amihez az állattartók és gondo-zók már csak tapasztalati alapon is vélhetőleg jobban értettek). Legalább ugyanilyen fontos volt azonban a közhatalom állandó rendészeti jelenlét-ének demonstrálása, hogy „...azokat az állattartókat vagy juhászokat, akiknek hanyagsága miatt az állatok között betegség, sőt ragályos vész tört ki, a körzeti előljáróság részesítse megérdemelt büntetésben” (ez a rész is a Prágai Rendtartásban található, az I. fej. 14.§-ban).

A XVIII. század során először a franciaországi Lyonban alapítottak állatgyógyászati iskolát, 1762-ben. Ezután Bécs 1777-ben, Pest-Buda csak 1787-ben következett. Ezeken az egyetemeken azonban nem a mai értelemben vett önálló állatorvosi képzés folyt, hanem csak egy állator-vosi tanszék működött. Így viszont már lehetőség nyílt arra, hogy a vár-megyékben és a szabad királyi városokban csak olyan orvosok kerüljenek alkalmazásra, akik állatorvostant is hallgattak, és abból eredményes vizsgát tettek.

Eskümintá, physicus-doktori hivatalt elnyerő orvosok részére

Az orvosokról szóló fejezetben, csak egyetlen helyen, a fenti címben for-dul elő a physicus-doktori állás elnyerésének említése, itt is minden to-vábbi magyarázat nélkül. Minőségileg más aktusról volt szó, mint az or-vos esetében, aki „elfogadtatik” (németül *aufgenommen*, latinul *assump-tus est*). Ezzel szemben a physicus-doktori állást az orvos elnyeri (néme-tül *zu einem Land-Physicat gelangt*, latinul *physicatum obtinet*). Ráadá-sul, jelen esetben a latin állítmány a pontosabb, ugyanis az alapige kora-beli jogi jelentése: valamit elnyerve, hivatali minőségben birtokolni.

Lévéen, hogy a Rendelet semmit nem közölt az „elnyerés” részletei-ről, ami szabályozatlan gyakorlathoz vezetett, ezért az 1773. évi Kiegé-

szítés ennek eljárásrendjét, a többi, fizetéssel járó állással együtt külön rögzítette: „...ha üressé válnék egy városi vagy vidéki physicus-doktori, vagy kórházi physicus-doktori, vagy olyan közjavadalmazással járó állás, amelyben orvosi vagy sebészi ismeretek szükségeltetnek, legalább három olyan személyt kell javaslatba hozni, akik örökös tartományi vagy országbeli egyetemen szereztek működési engedélyt, és közülük Mi azt kegyeskedünk majd kiválasztani, aki a legjobb képességekkel rendelkezik, vagy már előzetesen kiváló érdemeket szerzett” (3.§).

Amint az a címből is kitűnik, a fenti esküt azok az orvosok tették, akik physicus-doktori állásba léptek. Így volt ez már a Prágai Rendtartás idején is, hiszen más orvosok (*medicus* és *medicinae practicus*) esetében, a közjogi szabályozás megelégedett azzal az esküvel, amelyet a jelöltek doktorrá avatáskor az egyetem kancellárja, illetve a fakultásba történő felvételnél, a dékán előtt tettek.

Én, N. N. esküszöm a mindenható Istenre, hogy híven engedelmeskedem a számomra előírt közegészségügyi törvényeknek és az orvosok részére legkegyelmesebb rendelkezéssel adott működési szabályoknak, a bizalommal hozzám forduló betegeket a szakma minden lehetséges eszközével szolgálni fogom, és minden igyekezettel azon leszek, hogy amennyire erőmből telik, a közegészség állapota épségben tartassék.

Esküszöm, hogy egyenlő gondossággal járok el a szegények és a gazdagok ügyeiben, a rám bízott physicus-doktori hivatalt keresztény emberhez méltó hűséggel látom el, és ígérem, hogy ettől pártos igyekezet, barátság, vagy ellenségeskedés és megvesztegetés el nem tántoríthat; soha nem fedem fel a hivatalomban rám bízott titkokat, és fáradhatatlanul azon munkálkodom, hogy a patikaműhelyekben az orvosságok jól és gyorsan elkészüljenek, és azokat a jogosnak elismert áron árusítsák; patikusokkal és sebézmesterekkel semmilyen aljas vagy törvénytelen egyezséget nem fogok kötni.

Ha kétséges gyógmódról kell véleményt nyilvánítanom, azt híven előadom, gyűlölködés, irigység, csalárdság és önmagam hívságos kellezése nélkül, és amennyiben az eset nem sürgős, minden egyéb megfontolás nélkül is készségesen tanácskozást tartok az orvosokkal a beteg érdekében; ha pestis, vagy bármilyen más ragályos betegség jelentkeznék, azt eltitkolni semmiképpen nem fogom, az ellenszereket haladéktalanul az emberek rendelkezésére bocsátom, bármilyen vészhelyzetet azonnal jelentek az illetékes hatóságnak, végezetül pedig a hivatalomban minden kötelességemnek, ahogyan az becsületes férfihoz és orvoshoz illik, lankadatlan szorgalommal fogok eleget tenni. Isten engem úgy segéljen, és Istennek szent anyja, a szeplőtelenül fogantatott Szűz Mária, és Istennek minden szentjei, Ámen.

A hivatali eskü, ünnepélyesen tett ígéret, az ellátandó közfeladat kapcsán a vonatkozó jogszabályok, és foglalkozási szabályok betartására. Vala-

mennyi egészségügyi szolgáltató esküt tett a hivatali előjárás előtt, a physicus-doktori állást nem vállaló orvos kivételével. Lévén, hogy különösen a foglalkozási (de a jog)szabályok ismerete is alapos okkal feltételezhető a hivatalba lépő jelöltről, ezek tételes megisméltése nem feltétlenül szükséges az eskü szövegében. Mellesleg, ha nem ismeri, normasértés esetén akkor is azok alapján fogják felelősségre vonni. Negyedszázadnyi idő alatt az egyes foglalkozások esküszövege jelentős rövidüléssel ment keresztül (különösen a bábáknál volt ez feltűnő, ld. ott!)

Mária Terézia korában a mai szekuláris értelemben vett eskü még nem létezett, így betartásának biztosítéka, az istenfélő ember részéről Istennek, mint a legfőbb hatalomnak tett ígéret volt. Majd a végén az *engem úgy segéljen* fordulat arra utalt, hogy normaszegés esetén a vétkeket elveszíti Isten, Szűz Mária, és a Szentek védelmét (az eskü-szöveg, a római katolikusok, és más felekezetek, illetve vallások viszonyáról ld. a korábban elmondottakat!).

A Prágai Rendtartás esküje az 1770-es Rendelettel szemben erőteljesen hangsúlyozza a physicus-doktor ingyenes (értsd, a hivatali fizetéséért végzett) kezelési kötelezettségét: „...a tehetőseket és gazdagokat nem részesítem előnyben a szegényekkel és fogvatartottakkal szemben, és mivel elsősorban az utóbbiak szolgálatára rendeltetem, őket mindenkoron és mindenekelőtt, mégpedig ingyenesen fogom ellátni...” (esküformula körzeti physicus-doktorok részére). Jellemző még, hogy a prágai formula szó szerinti átvételeket tartalmaz a hippokratészi esküből is. A két évvel később megjelent Trieszti Főszabályzat a közegészségügyi orvost oly mértékben a hivatali apparátus részének tekintette, hogy nem tartotta szükségesnek külön esküszöveg közlését a vesztegzári intézeti orvos részére. Az egész rendelet utolsó két mondatában csak ez a hivatkozás olvasható: „Végezetül, a közegészségi orvos, és segítőtársa is köteles az intendatúrán hivatali esküt tenni. Amennyiben kötelezettségeik teljesítése terén hanyagul járnak el, saját hasznuk keresése, vagy hűtlenség bizonyítható velük szemben, kénytelenek a legsúlyosabb büntetésekkel szembenézni” (Utasítások az egészségügyi szolgálat orvosai részére, 16. fejj. 12.§)

II. Foglalkozási szabályok sebészetet művelőknek

A GNRS II. fejezetének címe határozottan eltér a Birodalmi Főszabályzattól. Utóbbiban a cím: „Utasítások sebésmestereknek és fürdősöknek”. Németül a „sebésmestereknek” szövegrész helyén *Wund-Aerzte* áll (*Wunde* = sérülésből keletkezett seb). Mai nyelvhasználatban az *Arzt* egyértelműen orvosi diplomával rendelkező szolgáltatót jelent, de ez nem vetíthető vissza a XVIII. századra. Az *Arzt* már a IX. századtól

használatban volt az ógörögből (*archi-iatrosz* = fő-orvos) származó ké-sői latin *archiater* rövidítésével, és tulajdonképpen az ethnomedicinát művelő személyek eredeti germán megnevezését szorította ki a nyelv-használatból. Mária Terézia korában a feldolgozott források az *Arzt* fő-nevet egyetlen helyen sem használják a doktori diplomával rendelkező orvos (*medicus*) értelmében. Használja viszont a Prágai Rendtartás a medicinában licenciátussal rendelkezőkre, de az 1770-es Rendtartás ezt a fokozatot már nem ismeri el, és az *Arzt* megjelölést csakis „sebész-mester”-re vonatkoztatja.

Latinul a címben a „sebészetet művelőknek” a *pro chirurgiam profitentibus* felel meg. A sebészzel foglalkozók közös, ősi neve már a latin nyelvet használó ókortól kezdve *chirurgus* volt (a szó ógörög eredete, és a görög antikvitás itt most közömbös a továbbiak szempontjából). A feudális Európában ez a szakma három fő ágra oszlott. Ezek művelői magyar néven a (1) sebészmesterek, a (2) borbély-sebészek, és a (3) fürdősök voltak. Latinul, sorban: *chirurgus*, *tonsor*, *balneator*, németül: *Wund-Arzt*, *Barbierer*, *Baader*. Latin szövegben az okozhat értelmezési zavart, hogy a fő kategórián (*chirurgia*) belül a három alcsoport egyikét *chirurgus* néven nevezték. Ahol a GNRS szövegében *chirurgus* áll, az a magyar fordításban mindenütt „sebészmester”-ként szerepel. Lehetne a *chirurgus*-t is használni, de ez fölöslegesen szaporítaná az idegen szavak számát. Másfelől a „sebész” azért alkalmatlan, mert az ma egyértelműen sebész-orvost jelent. Egy helyen (a Kiegészítésben) szerepel csak a *chirurgus*, „vidéki-területi *chirurgus*” néven, aki a *physicus*-doktor helyettesítette olyan helyeken, ahol más nem jelentkezett a hivatali állásra. Külön szakember volt a bábamester (*magister in arte obstetricia*). Olyan sebészmester volt, aki speciálisan a bábák képességeit meghaladó szülészeti beavatkozásokkal foglalkozott (pl. élő magzat eltávolítása császármetszéssel a halott anyai szervezetből, vagy az elhalt magzat darabolásos eltávolítása a túlélő anya méhéből).

Szakmai, és oktatásügyi szempontból újabb változás csak Mária Terézia halála után történt a sebészetben, amikor II. József (1780–1790) 1784-ben megalapította a bécsi orvosi-sebészeti akadémiát, a két szakterület összevonásával. Ez nem jelentette azt, hogy a *medicinae doctor* egyben egyetemi végzettségű sebész is volt. A *doctor chirurgiae*, vagyis „sebész-doktor” címet csak külön vizsgával lehetett elnyerni, és azt külön diploma igazolta.¹⁶⁵

I.§ Akik országainkban és tartományainkban a sebészet művelése érdekében engedélyért folyamodnak, vizsgának kötelesek alávetni magukat valamely örökös tartományunk olyan egyetemén, amelyben orvosi kar is működik; eme

¹⁶⁵ Linzbauer III. köt. 314. tétel

alkalmasságot igazoló tanúsítvány nélkül sehol sem kaphatnak engedélyt szakmájuk gyakorlására.

A nagyon rövid, és semmitmondó I.§ a szaktudás ellenőrzését és az alkalmaztatást illetően olyan sok eljárási és szervezeti kérdést hagyott nyitva, hogy ezekről három évvel később, az 1773. évi Kiegészítés kénytelen volt külön részletességgel intézkedni. Bevezetett egy új sebészeti-köztestületi szervezetet (grémium), amelyekhez különböző feladatokat rendelt. Emlékeznünk kell azonban arra, hogy a Helytartótanács a Kiegészítést csak 1778-ban hirdette ki, magyarországi alkalmazására tehát csak ezután kerülhetett sor.

Szakmai előzményként az történt, vagy Van Swieten halála után, utóda Anton von Störck (1731–1803), udvari tanácsos, vezető császári személyi orvos, a bécsi egyetem orvosi fakultásának elnöke, az ausztriai örökös tartományok protomedicusa, a fakultáson új rendet vezetett be. Elrendelte 1772-től, hogy a bécsi egyetemen a téli hónapokban a törvényszéki boncolásokat kössék össze a műtéti gyakorlatokkal, a vidékről felhozott sebézmesterek számára. Sőt, ahol a tartományokban egyetem nem működött, ott sebész- és bábaképzőket alapítottak. Például, Erdélyben Kolozsvárott (1775) és Nagyszébenben (1776), a Tengeremelléken pedig Triesztben (1778).

A grémium közigazgatási szempontból a területileg alája rendelt helybeli céhek felettes szerve volt. A Kiegészítés szerint: „...szabályszerű grémiumokat, vagy úgynevezett sebézmesteri testületeket kell létrehozni a tartomány vagy ország minden körzetében, mindazonáltal ahol ilyenek még nem működnének, újonnan alapítandók, tartományi és országos főhivatalaink útján, a protomedicus bevonásával, majd a testületek kötelezzék belépésre a körzet valamennyi sebézmesterét, de rajtuk kívül az összes tanoncot is jegyzékbe kell venni, akik majd tanuló éveik lejártával felszabadulnak, és erről a felszabadító levelüket is kézhez kapják” (14.§).

A grémium a sebészet művelőinek hagyományos elkülönítését is megszüntette: „...Annak érdekében, hogy a borbélyok és fürdősök közötti roppant káros visszaélések és viszálykodások egyszer és mindenkorra megszűnjenek, a szakma tisztességes megtanulása után, egyetlen közös grémiumba vétessenek fel, és egységesen chirurgusnak vagy sebézmesternek neveztesse, majd a továbbiakban egybehangzóan csakis ez a megjelölés legyen használható a tanulmányi bizonyítványok és diplomák kiállításánál” (14.§).

A sebészek az alapképzésüket az iparos-legények mintájára szerezték, ezért a Kiegészítés elrendelte, hogy „...előzetesen minden... sebézmester annak rendje és módja szerint tanulja meg a szakmáját, és e tekintetben legyenek szabályszerű felszabadító levéllel ellátva” (13.§).

Ezeket a grémiumok állították ki. Az eljárást azonban a Kiegészítés kifejezetten megszigorította a korábbi állapotokhoz képest: „...mielőtt egy tanonc felszabadulna, a grémium először bizonyosodjék meg arról, hogy tanuló ideje alatt becsületes és tisztességes magatartást tanúsított-e, majd vétessék alapos vizsgálat alá, eldöntendő, hogy birtokában van-e szakmája legfontosabb alapelveinek, amennyiben azonban képességei elégtelennek bizonyulnának, tanuló ideje 1 vagy 2 évvel meghosszabbíttassék” (16.§).

Nyilvánvalóan képtelenség volt, hogy Birodalmi Főszabályzat fenti I.§-a szerint minden sebész egyetemi vizsgabizonyítvánnyal rendelkezék, amiért is a kiegészítés a következő rendszert vezette be: „...annak érdekében, hogy mind megannyi szembenállás, panaszkodás és hátráltatás, lehetőség szerint a legtávolabbi örökös tartományainkban is felszámoltassék, azokban az örökös tartományokban, amelyek minden egyetemtől távol esnek, a kisebb helységekből olyan sebész mesterek... is alkalmazásba vehetők, akik csupán az Egészségügyi Bizottság által – és a tartományi protomedicus egyetértésével – felhatalmazott vidéki-területi doktornál vagy chirurgusnál vizsgáztak, és kellően alkalmasnak illetve járatosnak találtattak, azok viszont, akik a nagyobb városokban vagy vásárhelyeken kívánnak letelepedni, kivétel nélkül valamely örökös tartományi egyetemen, szigorú vizsgáztatás keretében kötelesek bizonyosságot tenni tudásukról és szakmai jártasságukról, amiről diplomát kapnak, hogy tapasztalataik és jártasságuk folytán, szükséghelyzetben azokat a társaikat is kiséghessék és oktathassák, akik a kisebb településeken dolgoznak” (23.§). Különböző a vidéki-területi chirurgusi állás elnyerésének szigorúak voltak a szakmai előfeltételei: „...egyetlen örökös tartományunkban sem lehet olyan vidéki-területi chirurgust alkalmazni, aki egyúttal vizsgát nem tett, illetve engedélyt és diplomát nem szerzett volna bábamesterségből is, az örökös tartományok valamely egyetemén” (22.§).

A grémiumok megalakítását követően, ezek „...előjárója köteles gondoskodni arról, hogy saját körzetében, vizsgával és engedéllyel nem rendelkező egyetlen sebész mester se telepedhessék le, a grémiumba pedig végképpen nem vehetők fel az ilyen illetéktelen személyek, mindazonáltal az uraságok számára ki kell hirdetni, hogy 20 dukát pénzbüntetés terhe mellett senkit ne vegyenek fel az uradalmaikba, hacsak az illető nem esett át szabályos vizsgáztatáson és engedélyeztetésen” (19§). Az előjáró jelentést is köteles tenni a felsőbb szerveknek, hogy a szükséges intézkedések kellő időben megtörténhessenek: „...minden sebészeti grémium előjárója félévenként köteles egy jól összeállított táblázatot beküldeni az örökös tartományi protomedicusnak, vagy ahol egyetem működik, az orvosi fakultás dékánjának, amely táblázatban köteles a beszámolási időszakban bekövetkezett összes változást bejegyezni,

nevezetesen: hol és mikor halálozott el sebésmester, az özvegy alkalmazott-e helyette egy vizsgázott és engedélyezett segédet, aki sebész-műhelyét fogja vezetni, utóbbinak mi a neve, hol vizsgázott, illetve szerzett működési engedélyt; amennyiben azonban a jelentés nem az előírásoknak megfelelő módon készült, azt bárki bejelenteni tartozik a főhatóságnak, amely a grémium elöljáróját 12 birodalmi tallér pénzbüntetésre ítéli, a szegénypénztár részére történő befizetési kötelezettséggel” (21.§).

A pénzbüntetésre csak a más jogszabályi helyeken előforduló összegekkel való összevetés miatt érdemes kitérni. Eredetileg a német birodalmi tallér 88,2 % színezüst tartalmú és 31,18 gramm súlyú fém-pénz volt. Valószínűbb azonban, hogy itt az 1754. január 1-én hatályba lépett Habsburg-birodalmi pénzrendelet értelmében vett, és az úgynevezett konvenciók pénzláb alapján vert tallérról van szó: 83,3 %-os színezüst, és érmékként 28,06 gramm súlyú. Egy tallér két forintnak felelt meg, tehát a büntetés 24 forint volt.

A sebészi ellátás javítása érdekében falusi környezetben meg kellett szervezni a sebészeti körzeteket, amelyekben „...a vidéki sebésmesterre több, hozzája közel fekvő falu is rábízható, hogy azoknak képességei szerint gondját viselje, de az így megállapított körzetekben másik sebésmester nem telepedhet le, mivel mindketten nem élnének meg a területből, tehát szükségszerűen elhanyagolnák a szakmájuk gyakorlását...” (17.§). Nem deríthető ki a szövegek környezetéből, hogy a körzetek megszervezése kinek a joga és kötelessége. Mindazonáltal, a versenytársak letelepedésének tilalma nem csak megelőzési biztosítékot jelentett, hanem a területi ellátást is javította. Az elutasított sebésmester nyilván más helyen telepedett le. Itt kell megemlíteni az úgymond, szabad sebésmester-választás XVIII. századi szabályozását is, amelyet a következő paragrafus rögzített: „...bármely betegnek szabadságában áll, hogy saját költségére egy másik, valamely szomszédos körzetben illetékes sebésmestert hívasson, és őt bízta meg a kezelés elvégzésével” (18.§).

Szabályozatlan volt a GNRS-ben az elhalt sebésmester műhelyének további sorsa, és az özvegy jogállása is. A Kiegészítés valójában a műhely birtoklásához fűződő reáljogokat korlátozta. Ez a kérdés egyébként a patikák esetében is felmerült (ld. ott!). A reáljog (*jus reale*) mint hagyományos jogintézmény, a jogosultságot nem személyi, hanem tárgyi feltételeken keresztül valósította meg. Például esetünkben a sebész-műhely vagy patika tulajdonlása révén. Ezeket, ma már nem használatos műszóval gyökösített iparjogoknak nevezték (patika esetében csak az 1876. évi XIV. tc. szüntette meg). A Kiegészítés arról rendelkezett, hogy „...a sebésmester özvegye egy féléven belül köteles olyan segédet alkalmazni aki eredményes vizsgát tett, és működési engedélyt szerzett, vagy ilyen személlyel házasságot kötni, ellenkező esetben

ugyanis elveszíti a műhelyhez való jogát, és amennyiben az még áruba bocsátható, úgy köteles elidegeníteni azt valamely eredményes vizsgát tett, és működési engedélyt szerzett sebészmesternek” (20.§). Fenti megfogalmazásban a „műhelyhez való jog” a sebészi gyakorlat folytatásának korlátozott reáljogát jelentette.

II. § Aki ezen foglalkozás gyakorlására szánja el magát, legyen mértékletes az evésben és az ivásban, legyen józan és derék életvitelű, törekedjék szüntelen szorgalommal és minden igyekezetével feladatainak helyes végzésére, álljon éjjel-nappal készenlétben; különösképpen pedig pestis idején (amely betegségfajtától a Legnagyobb és a Leghatalmasabb Isten mentsen meg mindenkit) a sebészmesternek a járványkórházban a helye, és ettől kezdve kapjon kiegészítő díjazást, ha ott hiányában lenne azoknak a bevételeknek, amelyek egyébként a szokásos életviteléhez szükségeltetnek.

A II. § szövege németül szóról szóra egyező átvétel a Prágai Rendtartásból, egészen az *és ettől kezdve kapjanak kiegészítő díjazást* kezdetű, befejező mondatrészig. Ilyesmiről ugyanis a Rendtartás nem rendelkezett. Szemben a Birodalmi Főszabályzattal, a GNRS-ből a „*derék életvitelű*” megjelölés után hiányzik az „istenfélő”, továbbá a járványkórházban a sebészmestereknek nem jelentkezniük kell, hanem a műhelyüket ott működtetniük.

Jóllehet, számos történelmi adat szól a sebészmesterek részegeskedéséről, a GNRS-ben a *sobrius* jelzöt csak a *mértékletes az evésben és az ivásban* fordulattal lehet fordítani a szövegűség érdekében. Helyette helytelen lenne itt például a „ne legyen részeges” típusú megoldást alkalmazni. Ettől függetlenül kétségtelen, hogy a sebészmesterek úgyszólván testületileg ápolták a részegséget. Erre kiváló alkalmat nyújtottak a különböző okkal összehívott céhgyűlések, sőt a legénnyé avatásnál az úgynevezett társposhár-ivás kapcsán szinte kötelező volt az ivászat eszméletlenségig való folytatása.

Feltéve, hogy a jogalkotó itt ténylegesen a részegségre akart volna utalni, megtehetette volna, hiszen a bábák működése kapcsán szó szerint azt írja, hogy „...törekedjenek a tiszteletreméltó és keresztényi, de különösen az iszákosságtól mentes életre, mivel hogy az éj és a nappal minden órájában készen kell állniuk a segítség nyújtására, és a gyermekágyas anyáknál ne iganak mértéktelenül sok bort vagy tömény italokat”. Megjegyzendő azonban, hogy a bort és a tömény italokat tételesen megnevező rész csak a Birodalmi Főszabályzatban található, a GNRS fordítója nagyvonalúan átsiklott fölötte (ld. a bábákról szóló részben). A másik lényeges mozzanat a *sobrius*, vagy *sobria* jelző értelmezése. Sebészmestereknél a *sobrius* német eredetije a *mässig* (mértéktartó). Bábáknál viszont a latin *sobria* eredetije a *nüchtern* (józan, a szó alkoholo-

los befolyásolástól mentes értelmében), amit a Rendelet idején egyértelműen az iszákos (*betrunken*) ellentétpárjaként használtak.

A zárójeles „*amely betegségfajtától a legnagyobb és a leghatalmasabb Isten mentsen meg mindenkit*” megjegyzés a tabuk elleni verbális védekezés ősi formája, amely ekkor jogszabályi környezetben sem számított szokatlan megoldásnak. Megelőzendő, hogy a kimondott szó által megnevezett jelenség (a pestis) bekövetkezzék, közvetlenül utána a jogalkotó Isten segítségét kéri annak elhárítására.

Járványkórház címen a GNRS az ógörögből (*nozokhomeion*) átvett *nosocomium* szót használja, a német szövegben lévő *Lazareth* helyén. Németül a szó a XVI. századtól hatósági rendeletre létesített (elsősorban katonai) kórházat jelentett, de a Trieszti Főszabályzat így nevezi az egész vesztetzári intézetet is, raktárakkal, személyi megfigyelő körletekkel, és a személyzet szálláshelyeivel együtt. Latinul is használatos volt a *lazarethum*, de egyházi értelmezés kötődött hozzá. A *xenodochium* és a *hospitale* jellemző módon állandóan működő intézmény volt, de használták a *hospitale militare* szót is, katonai kórház megnevezésére. Leginkább semleges szó lévén, ezért eshetett a választás a *nosocomium*-ra.

A II.§ befejező része németül nem feltételes módban íródott, és eleve azt vélelmezi, hogy a sebészmeister anyagi hátrányt szenved a kirendelés miatt: „...Mindezen fáradozásukért azonban részükre méltányos díjazás állapíttassék meg, amely igazodik a körülményekhez, és szokásos jövedelmük csökkenéséhez, ugyanis ez utóbbit járványkórházi alkalmaztatásuk okán szükségszerűen elviselni kényszerülnek”.

III.§ Ha olyan sebek kezelésére hívják őket, amelyek halálosnak vagy igen súlyosnak mutatkoznak, azok ellátása után minél előbb tegyenek jelentést a magisztrátusnak a sebek természetéről, és a sérült lakóhelyéről, hogy az a törvények jogos rendje szerinti eljárást a bűn elkövetőivel szemben folyamatba helyezhesse.

Csaknem szó szerinti átvétel a Prágai Rendtartásból. Ilyen kötelezettség a Torkos-taxában nem volt, és az 1755-ös „*Planum regulationis*” sem lép túl a taxában foglaltak megerősítésén. Jogi értelemben a III.§ egyfelől felfüggeszti a sebészmeister általános titoktartási kötelezettségét, amelyről érdekes módon egy paragrafus sem rendelkezik, erre csupán az esküben kötelező fogadalmat tenni. Másfelől azt vélelmezi, hogy minden súlyos sérülés háttérben bűnös idegenkezűséget kell feltételezni (pedig ezek úgy is keletkezhetek, hogy valaki leesett a fáról).

Nem foglalkozva ezekkel a jogi kérdésekkel, szakmailag elsősorban az állapot megítélésének módja bír jelentőséggel. A Prágai Rendtartás a fenti szöveget folytatva, úgy rendelkezik, hogy „Egyébként, mint aho-

gyan az ilyen esetekben is, a sebészmester haladéktalanul hívatni köteles a legközelebb elérhető orvost, és vele együtt kell tanácskoznia a bűncselekmény tárgyi jeleinek természetéről, ugyanis a sebészmesterek általában ne kezdjenek hozzá a nehéz kezelésekhöz a legközelebb elérhető, approbációval rendelkező orvos támogatása nélkül, sőt azért se merészkedjenek ilyesmit tenni, mert ilyen esetekben szokványosan jelentkezik a sebláz, amelynek kezelésére szakmailag különben is csak az orvos illetékes”.

Amint az az alábbiakból kiderül, ezt a szöveget az 1770-es Rendelet kiemeli a fenti paragrafusból, és a sérülésekre vonatkozó rész elhagyásával általánossá alakítva, áthelyezi a IV.§ elejére. Ez a változtatás azért jelentős, mert szakmailag kivonta a sebészmestert az orvos ellenőrzése alól, de a jogalkotóban az így biztosított önállóság miatt hiányérzet is keletkezett a büntetőeljárás garanciák tekintetében. Ezt a hiányt az 1773. évi Kiegészítésben egy részletes utasítás pótolta: „...ha bármely személy kézitusa, veszekedés, gonosz szándék, vagy orvgyilkosság áldozatául esett, megsérült, sőt életét vesztette, akkor az a sebészmester, aki a sérültet vagy halottat először látja, köteles egy ellátási, vagy más néven, látület cédulát átadni a bíróságnak, és ezen írjon le mindent, amit legjobb szaktudása szerint megállapíthatott, amiért Isten és a világi bíróságok előtt is felelősséget vállal, ellenkező esetben ugyanis kemény büntetésben fog részesülni, különösen akkor, ha netán hagyta volna magát elvakíttatni bizonyos ígérek és ajándékok által” (25.§).

Látható, hogy a fenti pontosítással a jogalkotó egyúttal a GNRS általános vélelmzését is helyesbítette. Nem önmagában a sérülés tényéből indul ki, hanem előzményként, kimerítő felsorolással megjelöli a büntetőjogilag releváns alakzatokat: „kézitusa, veszekedés, gonosz szándék vagy orvgyilkosság áldozatául esett”.

IV.§ Súlyos betegségekben, amelyekben a sebészmester tudománya orvosi tanács nélkül elégtelennek bizonyulna, az orvos egyetértésének hiányában tartózkodni kell kiváltképpen a belső szerek alkalmazásától, ha azonban a sebészmester megfelelően beszámolt a betegség állapotáról és a saját véleményéről, a betegség gyógy módját oly módon kell megválasztani, amint azt az orvos előírja;

A Birodalmi Főszabályzat a IV.§ elején a Prágai Rendtartás III.§-ából kiemelt részt összevonja annak IV.§-ával, majd annak alapján, hogy „a sebészmesterek a boncolásnál is együttműködni kötelesek az orvossal” – folytatásként ezt a részt is a fenti paragrafusba illeszti.

Eredeti többlet az 1770-es Rendeletben a *belső szerek* alkalmazására történő utalás, amely lényegében arról szól, hogy az eredetileg sérülés miatt folytatott kezelésben a sebészmester belső szereket is adhat, *amint*

azt az orvos előírja. Finom, de nagyon is lényeges különbség, hogy a „belső” (*innerliche*, illetve *interna*) jelző nem magára a kezelésre, hanem a szerekre vonatkozik. Ami az orvos és a sebész-mester közötti szakmai kapcsolatot illeti, a GNRS fordítója a szigorú alárendeltség mellett döntött, és elvetette a Birodalmi Főszabályzat mellérendelő jellegű értelmezési lehetőségét. Utóbbi szerint „...a sebész-mesterek, ha orvosokkal jönnek össze, a sérülést és annak lényegi tulajdonságait valóságosan mutatják be, a kezelési módot viszont, amelyről többnyire egyhangú döntés születik, a legnagyobb pontossággal betartani kötelesek”.

ha pedig a *physicus*-doktor boncolás elvégzése végett vagy bármely egyéb feladatával kapcsolatos okból a sebész-mester segítségét kéri, a beavatkozást kérelem nélkül, a boncolás szabályai szerint kell elvégezni, hogy az orvosi észrevételek szabályszerű feljegyzése után a szakma előírásainak megfelelő jelentést lehessen küldeni az illetékes magisztrátus részére.

A Prágai Rendtartás vonatkozó része csak a törvényszéki boncolásokról rendelkezik. Jelen Rendelet az orvosokról szóló I. fejezet III.§-ában már rendelkezett általában a boncolásokról (németül *Eröffnung der Körper*, latinul *dissectio corporum*). A fenti szöveg kezdete a Birodalmi Főszabályzatban eltér az idézett III.§-tól, amennyiben törvényszéki (*gerichtlich angeordnete*) boncolásról rendelkezik. A GNRS változatlanul a jelző nélküli *dissectio corporum*-ot használja, tehát a szöveghű fordítás csakis a fenti módon lehetséges. Egyébként teljesen szakszerű a lehetőségek kiterjesztése a *bármely egyéb feladatával kapcsolatos okból* végzett vizsgálatra is, hiszen az például járvány okozta halálozásra gyanús esetben is elrendelhetők, mindenféle büntetőjogi vonatkozás nélkül.

A latin szöveg egy mondaton belül, minden magyarázat nélkül vált át a *physicus*-doktorról az orvosra. Ezzel szemben az első előfordulás helyén a német rendeletben *medicus* és nem *physicus* áll, a második helyen pedig a *physicus* vagy *medicus* fordulatot találjuk. Magyarázattal a Prágai Rendtartás kölcsönzés előtti, eredeti szövege szolgál. Ebből a német szerkesztő a mondat kezdetén kihagyta a *physicus*-doktor mellől a „vagy az általa helyettesítésre kirendelt orvos”-t, a szöveg többi részét viszont pontosan átmásolta.

V.§ Belső kezelésre való orvosságokkal, és orvosságok készítésével a sebész-mester ott ne foglalkozzék, ahol patikák vannak, amint hogy orvosi tanács nélkül érvágást sem vállalhat kétes vagy lázas, vagy súlyos veszélyekkel terhelt esetekben, már amennyiben az orvos egyáltalán elérhető.

Kisvárosokban, falvakban és olyan szabad királyi városokban, ahol *physicus* nem áll alkalmazásban, megengedhető, hogy a sebész-mester közismerten gyógyhatású enyhébb szereket adjon a betegeknek.

A német és a latin szöveg egy helyen különbözik egymástól. Az „*olyan szabad királyi városokban*” a GNRS betoldása, ugyanis a Birodalmi Főszabályzat nem számol azzal, hogy 1770-ben az örökös tartományokban olyan nagyvárosok is volnának, ahol *physicus*-doktor nem állna alkalmazásban.

Tartalmilag az V.§ minden eleme megtalálható a Prágai Rendtartásban, büntetési tételekkel, csak kissé terjedelmesebb formában előadva. Belső kezelések tekintetében azonban szigorított a Birodalmi Főszabályzat. Az 1753-as jogszabály szerint „...azoknak a sebészmestereknek és fürdősöknek pedig, akik olyan helyen dolgoznak, ahol az orvos rövid időn belül nem tudna megjelenni, vagy csak nagyon távolról lenne elérhető, a lelkiismeretükre és hivatali esküjükre van bízva, hogy a betegnek a közlgő veszély esetén adnak-e valamilyen enyhe, és nem károsító szert, vagy mégis megkezdik a szükségkezelést” (II. fej. 6.§). A fenti paragrafusból egyértelműen kitűnik, hogy a jogalkotó itt megvonta a „szükségkezelés” lehetőségét.

Ennek felülvizsgálatára került sor az 1773. évi Kiegészítésben: „...a sebészmesternek mindenkor tilos bármilyen belső kezelést folytatnia, ha illetékes orvos is működik a területen, ahol azonban nincs orvos, lehetőség szerint belső betegségek kezelésével is foglalkozhat, de kétséges kóros esetekben köteles tanácsot kérni a legközelebbi körzeti *physicus*-doktortól” (24.§).

A szakmai illetékességek elhatárolása, kereszt-hivatkozással formában, mind az orvosok, mind a sebészmesterek, mind a patikusok fejezetében megtalálható. Megjegyzendő, hogy bábák sem az orvosi fejezetben, sem itt nem fordulnak elő.

VI.§ Azok a sebészmesterek, akik katonai egységekben szolgálnak, azon a helyen, ahol a hadsereggel együtt állomásoznak, az adott településen is folytathatnak gyakorlatot, ebből azonban semmilyen joguk nem származik a helyben való letelepedésre, ugyanis követni tartoznak a hadsereg minden helyváltoztatását.

Ez a Rendelet egyetlen paragrafusa, amelyben szó esik a polgári lakosság ellátása kapcsán a hadseregről. A *vegyes gyakorlat* a patientúra személyi összetételére vonatkozik. Megfelelő helyen a Birodalmi Főszabályzatban a félreérthetetlen „polgári lakosság körében is” meghatározás olvasható. A hadseregben a *chirurgus* elnevezés használata német szövegben csak 1752-től volt kötelező. Előtte a magyar nyelvben is meghonosodott „felcser”-t használták. Eredete a német „tábori borbély”-ra vezet vissza. A *Feldscherer* nevének második tagja a „vágni, borotválni” = *scheren* igéből származott.

Az 1770-es Rendelet *vegyes* gyakorlata, nyilvánvalóan a szükség

által kényszerítve, visszalépés volt az 1753-as Prágai Rendtartáshoz képest. Itt a vonatkozó helyen még ez olvasható: „...jöllehet a katonai ezredek és a helyőrségek sebészei süszkshelyzetben az ezred személyi állományán belül belső kezeléseket is végezhetnek, civileknél azonban tartózkodniuk kell mind a külső, mind a belső kezelésektől, nem kevésbé az érvágásoktól, és ezeket az üzletrontás elkerülése érdekében kötelesek átengedni az approbációval rendelkező orvosoknak és sebészmeistereknek, azokban az esetekben azonban, amelyekben a körülmények ezt megengedik, legalább a nagyobb városokban a katonai személynél végzendő belső kezelést meg kell tanácskozniuk egy kellő jártassággal rendelkező orvossal” (7.§).

§.VII. A sebészeti eszközöket a lehetőség szerinti legjobb állapotban kell tartani, és ez ügyben az ellenőrzéseket a helyileg illetékes physicus végzi, aki törekedjék arra, hogy legalább a legsüszkshesebbnek tartott eszközöket a sebészek egységesen beszerezzék, végezetül a sebészeket, midőn szolgálatba vétetnek, egységesen az alábbi esküre kell kötelezni.

A sebészeti eszközökkel felszerelt sebész-műhely képezte az ipari reáljog alapját, tehát érthető, hogy ennek ellenőrzéséhez komoly közérdek fűződött. Különbzen az orvossal összehasonlítva, itt találhatjuk a szellemi szabadfoglalkozás és az iparosmunka közötti alapvető különbség jogi minősítését. Az orvosnál semmilyen eszköztárról nem történt említés, foglalkozásának gyakorlása csak a szaktudásához kötődött. Sebészmeister, de különösen a patikus esetében számos tárgyi feltétel jelenléte süszksheltetett a szakma gyakorlásához. Műszerek a bába munkájához is süszkshesek voltak, de ennek külön említését a GNRS nem tartotta lényegesnek. A fenti szöveg is csak a *legsüszkshesebbnek tartott (quae summae necessaria esse dignoscuntur)* eszközöket említi.

Esküminta, amely szerint a sebészmeisterek esküt tesznek,
midőn szolgálatba vétetnek a szabad királyi városokban,
vagy a vármegyékben

Én, N. N. esküszöm a mindenható Istenre, hogy híven engedelmeskedem az előttem ismertetett egészségügyi törvényeknek, és szakmám számára a legkegyelmesebb rendelkezéssel előírt szabályoknak, a szakma minden erejével segítém a gondjaimra bízott betegeket, és egyebekben csakis azon leszek, hogy a közegészség állapota, amennyire erőmből telik, épségben tartassék, mint ahogyan azon ügyekről, amelyekben az eset súlyossága azt indokolja, nem mulasztom el az Elöljáróságok értesítését; fogadom, hogy a szegényeket és gazdagokat is azonos szeretettel kezelem, hivatalomat is azonos gondossággal és éberséggel gyakorlom, amint hogy az becsületes emberhez és jó keresztényhez illik, nem sértem meg a rám bízott titkokat; és ha bárki olyan helyen

betegszik meg, ahol nincs orvos, mindaddig amíg rámbízatik a kezelés végzése, minden igyekezetemmel a betegeket szolgálom, az általam legalkalmasabbnak vélt gyógyszerkészleteket alkalmazom, és ha arra lehetőségem nyílik, a máshol elérhető orvosoktól is tanácsot kérek. Isten engem úgy segítse, és a szeplőtelenül fogantatott Szűz Mária, Istennek legszentségesebb anyja, és az összes szentek, Ámen.

Érdekes, hogy a *jó keresztényhez illik* fordulat magában a jogszabály szövegében nem fordul elő, és a fenti esküben is csak egy helyen olvasható utalás a kereszténységre, szemben a Birodalmi Főszabályzat esküjének kétszeres előfordulásával. A GNRS fordítója szerint a szegényekkel és gazdagokkal szembeni magatartást *azonos szeretettel (aequali amore)* kell gyakorolni. Ezen a helyen németül „alázatos keresztényi szeretettel” (*mit schuldiger Christlicher Liebe*) található. Vallási vonatkozásban a Birodalmi Főszabályzat nem vette át a Prágai Rendtartásból a katonai sebész mesterekről szóló paragrafushoz illesztett következő folytatást: „...aminthogy azt is méltányosnak tartjuk, hogy azok az újkeresztények, akik a sebészetet még zsidó mivoltukban tanulták, majd az új hitük megvallása után a szakma gyakorlására engedélyt kaptak, minden tekintetben az orvosi fakultáshoz tartoznak, és annak kell alárendelniük magukat” (7.§).

III. Foglalkozási szabályok patikusok részére

Mai nyelvezetünkben ezzel a foglalkozással kapcsolatos szócsaládban a „gyógyszer, gyógyszerész, gyógyszertár” fogalmakat használjuk. Tudni kell azonban, hogy a gyógy- előtagú modern szavaink a XIX. század első évtizedeinek nyelvújítása során jöttek létre, így a fentiek megjelenése is pontosan adathozható. Bugát Pál (1793–1865), aki a pesti egyetemen 1824-től volt az élettan, kór- és gyógytan tanára, a „gyógyszer” szót (*pharmacum, medicamentum* értelemben) először 1828-ben írta le „Az egészséges emberi test boncztudományának alapvonalai” című munkájában. Ezt gyorsan követte a gyógyszertár (1829), a gyógyszerészet (1833), majd a gyógyszerész (1835) megjelenése.

A gyógyszerészeti szakmát még a XX. század elején is kétféle képzettséggel művelték. Alsóbb szintű volt a patikus-mester, akinek egyetemi approbációja volt ugyan, de nem volt doktori diplomája. Akiknek volt, azokat mai szóval gyógyszerész-tudornak, vagy gyógyszerész-doktornak nevezhetnénk. Mária Terézia idejében is voltak olyan doktorok, akik gyógyszertárat tartottak fenn, és abban a mai értelemben vett gyógyszerészi minőségben dolgoztak. Ez azonban ritka kivételnek számított. A GNRS-nek ez a fejezete nem róluk szól, hanem a pati-

kus-mesterekről, akiket rövidebb és célszerűbb a továbbiakban patikusnak nevezni. Kereskedő minőségükben üzlethelységük a patika, iparos minőségükben pedig a patika-műhelyben dolgoznak. Pápai Páriz Ferenc 1776-es nagyszzebeni kiadású szótára a régiesebb „patikáros” alakot használja, de ennek az alkalmazása szükségtelen archaizálás lenne a normaszöveg fordításában.

A GNRS patikus értelemben a görög-latin *pharmacopola*-t, vagy a *pharmacopoeus* alakot használja, és az üzletet, illetve a műhelyt nem különíti el egymástól. Ezek összevont neve az *officina pharmacoepa*, vagy egyszerűen csak *officina*. A szakmát tanuló fiatalok a patikus inasok (*tirones*), a patikus segéd (*provisor*) azonban kétféle értelemben fordul elő. Segéd volt egyfelől az a végzett patikus inas, aki a céhes szokások szerint még 2–3 éven át tanulta a szakmát, majd a GNRS idején már az egyetemen tett mestervizsgát. Segédnek nevezték azonban azokat az idősebb szakembereket is, akik tulajdonképpen mesterek voltak a szó szakmai értelmében, de nem rendelkeztek önálló iparral. Amennyiben a patikus esetében hangsúlyozni kell az önálló ipart, és az üzlet + műhely tulajdonlását, célszerű a „patikusmester”-t használni.

A modern vegyipari hangzású gyógyszer szó használata is értelemzavaró lenne a patikában előállított készítmény (*praeparatum*) helyett, amelyet a leghelyesebb orvosságnak (*medicamentum*) nevezni. Ezek mellett a patikák – mai szóhasználattal – veszélyes vegyi anyagokat (mérgeket) is árusítottak. Ha szükséges, célszerű a teljes árukészlet összefoglalására a patikaszer szót alkalmazni. Ezzel szemben a *codex pharmacoepus*-t, vagy más néven *dispensatorium*-ot – az elvi fenntartások mellett – mégis célszerű „hivatalos gyógyszerkönyv”-nek nevezni.

I.§ Mivel az orvoslás tudományának ereje, és a beteg üdve, leginkább az orvosságok helyes elkészítésétől függ, patika tartása senki másnak nem engedélyezhető, csakis annak, aki országaink és tartományaink valamely egyetemén, amelyen orvosi kar is működik, a szokásos vizsgának (amelyre bárki csakis a szakmában általános tanulóidő elteltével bocsátható) alávetette magát, és annak tanúsága szerint alkalmasnak találtatott.

A bevezető mondatrész latinul „színesebb” a németnél, amely szerint „minden az orvosságok helyes elkészítésétől függ”. Mindkettőnél erőteljesebb azonban a Prágai Rendtartás, amely a mondatot így vezeti be: „Miután az egészség visszanyerése, vagy a beteg halála, az orvos becsületével együtt a legnagyobb mértékben a patikus gondosságától, szorgalmától, és megbízhatóságától függ...” (3. fej. bevezetés). Ez azonban csak visszaul az 1753-as preambulum még erőteljesebb megfogalmazására: „Mi, Mária Terézia etc. ezennel kegyeskedünk alattvalóink tudomására hozni, hogy milyen mértékben észleltünk súlyosan kártékony

visszaéléseket és káros következményeket, amelyek mind ez ideig a városokban, és vidéken is előfordultak az orvosságok felírásánál, elkészítésénél, valamint kiadásánál, és amelyek a betegekre nézvést a legnagyobb veszéllyel jártak, így a reménybeli gyógyulás helyett inkább a halálukat sietették, ráadásul mindezekről a mindennapi tapasztalatok jelenleg is folyamatosan és egyértelműen tanúskodnak, így valamennyi alattvalónk jóléte fölött érzett szüntelen anyai gondoskodásunk arra indított bennünket, hogy ezeket erős korlátok közé szorítsuk, és ellenükben az elkerülhetetlenül szükséges védelmet is biztosítsuk...”

Az I.§ a *patika tartása* kapcsán csak a személyi feltételekről rendelkezik, és ennek háttérében is csak zárójelben utal az *általános tanulóidő*-re. Ez utóbbira ugyan részletesebben visszatér a 4.§ befejező része, de csak a patikusmester kötelmeinek tekintetében. Mivel a patika tulajdonjoga a gyökösített iparjogok közé tartozott (reáljog, ld. a sebészeknél), ezért annak megszerzése is egyértelmű szabályozást igényelt. Másfelől a patikus-inasok képzése, szakképzettségük igazolása, illetve a patikusok és az államigazgatás közötti kapcsolatban addig hiányzó korporatív („ipartestületi”) szervezet létesítése is foglalkoztatta a jogalkotót. Mindezekre a kérdésekre a részletes választ az 1773. évi Kiegészítés tartalmazta:

Tanulmányok tekintetében: „...előzetesen minden leendő patikus ...annak rendje és módja szerint tanulja meg a szakmáját, és e tekintetben adassék szabályszerű felszabadító levél a részére” (13.§).

Korporatív megoldásként a patikusok, a sebészekkel azonos módon (14.§), szintén kötelesek grémiumot alakítani, azonban „Tekintettel a patikusok viszonylag csekélyebb számára, mindenkori összejöveleiket az adott tartomány fővárosában tarthatják” (15.§).

Új patikák nyitását is szigorú, központi államigazgatási szabályozás alá vonta a Kiegészítés: „Egyetlen új patikát sem lehetséges a jelenleg már működőket meghaladó számban létesíteni a városokban és a nagyobb vásárhelyeken, hacsak nem alapos indokolással, és a Mi legfelsőbb és előzetes uralkodói engedélyünk beszerzésével” (4.§). A patikai reáljog családon belüli fennmaradásának sajátos esetét is rögzítette a Kiegészítés: „...ha egy patikus elhaláloznék és özvegyének szándékában áll megtartani a patikát, úgy köteles legfeljebb 6 hónapon belül egy olyan patikus segédet alkalmazásba venni, aki valamely örökös tartománybeli egyetemen vizsgázott és nyert működési engedélyt, majd ezen segéd köteles mindenről úgy gondoskodni és egyben felelni is, mintha a patika a saját tulajdonában lenne; amennyiben azonban bizonyítást nyerne, hogy a munkáját szándékosan elhanyagolja, vagy az orvosságokat rosszul és nem szakszerűen készíti, és mindezek által a patikát károsítani, vagy tönkretenni akarta, nyilváníttassék örökre alkalmatlannak a szakma gyakorlására, és a diplomájától is megfosztassék” (6.§).

Mivel a GNRS az úgynevezett kolostori patikákról sem rendelkezett, 1773-ban ezt is külön kellett szabályozni: „...az irgalmasrendi szerzetesek azokon a helyeken, ahol különös kegyességünk folytán orvosságokat árulhatnak, mindenkoron kötelesek tartani valamely örökös tartományi vagy országbeli egyetemen vizsgázott és engedélyt szerzett patikus segédet” (7.§). Más rendek és rendtagok, a kivételezett irgalmasrendieken kívül, szigorúan tiltva voltak minden patikai tevékenységtől: „...minden más kolostorban, de a papnak felszentelt rendtagoknak is a legszigorúbban, és 100 dukát pénzbüntetés terhe mellett, tilos bármilyen ürüggyel, nyilvánosan vagy titokban, pénzért vagy ingyenesen, orvosságokat kiszolgálni. Azonos büntetés terhe mellett tilos továbbá a fent említett irgalmasrendi barátoknak, de minden felszentelt papnak is, a saját kolostoraikon kívül bármilyen külső vagy belső kezeléssel járó gyógyító gyakorlatot folytatni” (8.§).

Még a fenti szabályozás is nyitva hagyott azonban egy vitás kérdést az egyház és az állam között. A kolostori patikák közforgalmú működést folytattak ugyan, de a gyakorlatban elzárkóztak az állami ellenőrzésektől. A kérdést végül egy újabb uralkodói rendelet zárta le, 1774. júl. 2-án:¹⁶⁶

„Az Általános Egészségügyi Szabályzatot kiegészítő 1773. évi rendelet 8.§-a értelmében tilos orvosságokat árusítani a kolostori patikákból, tilos továbbá az ilyen szereket a saját használatukra fenntartott házipatikákból nyilvánosan – és fizetség ellenében, vagy ingyen – forgalomba hozni, mindazon esetekben azonban, amikor helyben vagy a közvetlen környezetben, két mérföldes távolságon belül világi patika nincs, ez mégis lehetséges az alábbi előírások és feltételek értelmében:

1. a kolostorok és a hitközségek – 100 dukát büntetés terhe mellett, az ilyen nyilvános rendeltetésű patikákban – csak olyan patikust alkalmazhatnak, aki az örökös tartományok valamelyikének egyetemén előzetesen vizsgát tett, és működési engedélyt kapott,

2. ezeknek a patikáknak a világi vagy egyházi patikus alkalmazottai – súlyos büntetés terhe mellett – kötelesek a szakmájuk minden gyakorlásától tartózkodni, kivéve kolostori, vagy az egyházi lakhelyüket, még akkor is, ha mindezt térítés nélkül szándékoznának megtenni,

3. az egyházi patikák kötelesek alávetni magukat a világiakkal megegyező, szokásos hatósági ellenőrzésnek, és a továbbiakban azonos megítélés alá esnek a világi patikákkal,

4. mindazon helyeken, ahol a fentiek szerinti egyházi, illetve világi patika működik, a tartományi vezető physicusok, sebész-mesterek, és fürdősök, arányos pénzbüntetés és testi fenyítés terhe mellett, semmi-

¹⁶⁶ John I. köt. p. 76.

lyen néven nevezendő orvosságot – még térítés nélkül sem – hozhatnak forgalomba, és végezetül,

5. a fenti jogok csak addig illetik meg a kolostori és egyházközségi patikákat, amíg bármely világi patikus az adott helységbe vagy körzetbe fogadtatik patika nyitása céljából, majd a szükséges hatósági engedélyeket is megszerzi, miáltal az egyháznak tett fenti engedmények okafogyottá válnak, és egyben hatályukat is veszti.”

Vallási és világi szempontból is különleges helyzetet foglaltak el a zsidó patikák, amelyekről a patikusok kiváltságait tartalmazó 1748. évi július 4-i uralkodói rendelet¹⁶⁷ a következőket állapította meg: „...mivelhogy a zsidó patikákból már eddig is sokféle baj származott, ugyanis azokban tiltott és kifejezetten káros dolgokat árúsítottak, a továbbiakban a saját patikáikból keresztények részére, súlyos büntetés terhe mellett semmilyen orvosságot nem adhatnak el, azonban saját maguk részére ezeket a patikákat szabadon használhatják” (7.§). Tehát a zsidó hitközségen belül az állam a patikai forgalmat nem korlátozta.

II.§ A patikusok legyenek becsületesek és szakmájukban járatosak, vessék alá magukat a magisztrátusoknak, Királyi Tanácsainknak, és az Egészségügyi Bizottságoknak, valamint az orvosságok elkészítésére, és azok áráira vonatkozó hatályos szabályoknak, továbbá nyomatékosan figyelmeztetjük őket, hogy a jövőben szigorúan tartsák be az előzőekben már említett, új gyógyszerkönyvben előírandó normákat; aki pedig saját személyében, vagy műhelybéli segédei révén, hivatalának ellentmondva, kötelezettségének ellene szegülne – a vétkesség súlyának megfelelően, Királyi Tanácsaink, vagy a városok és vármegyék magisztrátusai által kiszabva – pénzbüntetést, vagy testi fenyítést lesz kénytelen elszenvedni.

A GNRS ismét világiasabb szöveggel dolgozik a patikus személyi tulajdonságait illetően. A Birodalmi Főszabályzat ugyanis nem szól sem a becsületességről, sem a jártasságról, csupán azt rögzíti, hogy „...mindig legyen tekintettel arra, hogy Istennek tetsző életmódot folytasson...”.

Az *előzőekben már említett új gyógyszerkönyv* visszahivatkozás az orvosokról szóló fejezet 4.§-ára. Jóllehet, az új kódex 1770-ben már előkészítés alatt állt, hatályba csak 1776. június 1-től lépett.¹⁶⁸ Kezdetben csak az örökös tartományokban volt kötelező, de az 1779 márc. 20-án kelt helytartótanácsi rendelet a területi hatályt Magyarországra is kiterjesztette (ezután a hazai patikusok automatikusan az ausztriai kódexet követték, egészen 1871-ig).

Csak általánosságban tárgyalja a II.§ azokat a jogkövetkezményeket, nevezetesen a *pénzbüntetést vagy testi fenyítést*, amelyeket a pati-

¹⁶⁷ John I. köt. p. 88.

¹⁶⁸ John IV. köt. pp. 7–9.

kus saját, vagy beosztottainak vétkeisége esetén kényszerült elszenvadni. Németül a szöveg a Prágai Rendtartás vonatkozó fejezetének I.§-át ismétli, de egyik sem tartalmazza a GNRS-ben teljesen szakszerű „*vétkeiség súlyának megfelelően*” (*prout reatus gravitas id exegerit*) kifejezést. Részletesebb szabályozást az 1773. évi Kiegészítés adott a különböző alakzatokról és büntetésekről, mindezt belefoglalva az 5.§-ba, amely a patikák ellenőrzésével foglalkozott. Amennyiben a physicus-doktor megromlott vagy szabálytalan készítményt, illetve anyagot talált, azt a helyszínen meg kellett semmisíteni, „...és a patikus az első alkalommal a legszigorúbb figyelmeztetésben” részesült.

„Második alkalommal azonban az ilyesféle bűnös hanyagság jelentendő az illetékes hatóságnak, és a patikusra hanyagságával arányos pénzbüntetést kell kiszabni, amelyet a vétkes a szegénygondozó pénztárba fog befizetni. Amennyiben azonban két előzetes büntetés után a patikus harmadszor is büntetendő magatartást tanúsítana, hanyagság illetve könnyelműség következtében, a feljelentés beérkezése után az illetékes hatóság a patikát, olyan helyen ahol több is üzemel, egy vagy több hónapra azonnal, vagy a tényállás súlyosságának mértékében, akár örökre is bezárhatja, ezzel szemben ott, ahol csak egyetlen patika működik, azt az ilyen súlyos esetekben a tulajdonos fél éven belül köteles elidegeníteni egy másik patikus részére, aki valamely örökös tartományi egyetemen eredményes vizsgát tett és engedélyt szerzett” (5.§).

Láthatjuk, hogy az első esetben a physicus-doktor helyszíni intézkedésre jogosult, második és harmadik esetben a hatóság vezetője hoz határozatot. Jóllehet, a Főszabályzat a testi fenyítést is említi, erre a Kiegészítés nem tér ki. Feltehetőleg a második és harmadik fokozatban alkalmazták, bár a második fokozat csak a pénzbüntetést, a harmadik pedig csak az elidegenítési kötelezettséget tartalmazza. A pénzbüntetés összegének felhasználása különben kitűnő példa a korabeli szociális transzferekre.

III.§ A patikus saját elhatározásából nem adhat orvosságot a betegeknek, csakis akkor, ha orvos nem hívható segítségül; a szabályosan elkészített orvosságokból mindig elegendő mennyiség álljon rendelkezésre, és belső összetételük is feleljen meg az említett gyógyszerkészítési szabványoknak.

A GNRS itt enyhébben fogalmaz a német változathoz képest, de a szöveg tartalmilag is csonkított. A Birodalmi Főszabályzat szerint „A leg-súlyosabb szükséghelyezettől eltekintve, amikor orvos sem hívható segítségül, a patikusnak súlyos büntetés terhe mellett tilos külső és belső kezelést folytatni, vagy önhatalmúlag orvosságokat kiadni, az orvosságok elegendő mennyiségben és minőségben – a hivatkozott gyógyszerkönyvi előírások szerint – álljanak rendelkezésre, amely előírások szerint

kell egyébként az évenként esedékes, előzetes bejelentés nélküli ellenőrzéseket is megtartani”. Valójában az utolsó tagmondat elhagyását a GNRS-ben akár a kodifikációs szakszerűség jelének is tekinthetjük, hiszen ezt a rendelkezést az orvosokról szóló fejezet IV.§-a egyszer már tartalmazta.

Az 1773. évi Kiegészítés a tiltó szabályozáson kívül a patikus védelméről is gondoskodik: „...ahol egy örökös tartományi vagy ország-béli egyetemen vizsgázott és engedélyezett patikus telepedett le, orvosnak, sebészmesternek és bábának, továbbá egyetlen más rendű és rangú személynek sem engedélyezhető az orvosságok nyilvános vagy titkos árusítása, de a legszigorúbb büntetés terhe mellett a patikus sem adhat ki magzatúzó vagy mérgező szereket, veszélyes és igen erős hashajtókat, hánytatókat, ópiátokat stb., az orvos előzetes írásbeli igazolása nélkül” (9.§). További érdekesség, hogy a Kiegészítés a kolostori patikákat kiemeli az összeférhetetlenség sajátos esetéből, és csak a városi, illetve vidéki patikákat szabályozza: „...ahol helyben, vagy egy mérföldnyi távolságra a szomszédságban sincs városi, vagy vidéki patika, megengedhető mind az orvos, mind a sebészmester számára, hogy saját szakmai használatára házi patikát tartson fenn, és abból a betegeket szabályos módon ellássa” (10.§).

IV.§ Orvosok, sebészmesterek, patikusok – és további szakmabeliek – a betegek előtt egymással ne vitatkozzanak; a házicselédeket, akik a patikába jönnek az orvosságért, barátságosan kell fogadni, a késelem nélkül kiadott szer helyes használati módját pedig türelmesen kell elmagyarázni; avégből pedig, hogy a patikus segédek, és a személyzet további tagjai a munkájukat helyesen végezzék, a felelősséget a mester viseli, aki a szakma megtanulásáról csak akkor adhat igazolást az inasai részére, ha a szabályosan letöltött tanoncidő után az alkalmasságuk ténylegesen beigazolódott.

A Birodalmi Főszabályzat tételes felsorolást nem tartalmaz a szakmákról, vagyis a patikusok „...ápoljanak jó kapcsolatokat az Egészségügyi Bizottságok hatáskörébe tartozó személyekkel...”.

Előkelőbb, vagy módosabb betegek akkor sem mentek személyesen a patikába az orvosságért, ha különben járóképesek voltak. A GNRS ebben az összefüggésben említi a *házicselédeket*, teljes összhangban a német szöveggel, ahol ugyancsak a „házicseléd” szó (*Dienstbote*) olvasható.

A mester általánosságban megfogalmazott fenti kötelezettségeiről részletesen csak az örökös tartományokban továbbra is hatályban maradt Prágai Rendtartás rendelkezett. Azért érdemes idézni, mert szemléletes leírást ad a felelősség gyakorlati értelmezéséről és a szakképzés korabeli viszonyairól, amelyek lényeges különbséget Magyarországon sem mutathattak.

Felelősség tekintetében: „...az orvosságok tökéletes elkészítése a receptek szövegének egyértelmű megértésétől függ, a patikusok tehát pontosan betartani kötelesek az alábbiakat: ha olyan recepttel találkozónának, amely homályosnak tűnne számukra, vagy ténylegesen is ilyen lenne, mielőtt bármit is tesznek, tanácskozzák meg a dolgot a receptet kiállító orvossal, és a betegek ártalmát elkerülendő, kérdezzék meg, hogy mi volt az elképzelése az orvosságról, továbbá tartózkodjanak folyamatosan a patikában, és ne bízzanak mindent a segédekre, még kevésbé az inasokra, mivel az esetek természetétől függően, távollétükben nem a segédeket vagy az inasokat, hanem személy szerint őket vonják felelősségre” (3. fej. 4.§).

Az inasokról: „különösen azt kell tekintetbe venni, hogy patikus inasnak csak olyan fiúk vehetők fel és alkalmazhatók, akik gyakorlottak a latin nyelvben, hogy ezáltal nehézség nélkül olvashassák a gyógyszerekről szóló könyveket, és a szakma elsajátítása érdekében kizárólag a műhelyben dolgoztathatók, nem pedig a patikus háztartásában, a mester szolgálatára és kényelmére” (3. fej. 4.§).

V.§ Mihelyt az orvosságok alkotórészei, és az egynemű orvosságok a természet mindhárom országából a romlás első jeleit mutatják, azonnal eltávolítandók a műhelyből, hasonlóképpen azokhoz, amelyek saját természetük folytán egyébként is erejüket veszítették az idő múlásával, így ezeket minden évben frissen, kellő időben kell begyűjteni, tisztítani és kiszárítani, majd tiszta edényekben tárolva megőrizni. A régi és romlott készítményekről, amelyeket szakszerűen helyreállítani nem lehetséges, úgy rendelkezünk, hogy azok a műhelyből eltávolítandók, és újabbakkal pótolandók.

A mondat a német szövegben is latin terminológiával indul: *ingredientia medicamentorum und simplicia*. Utóbbi kifejezés az előállítás technológiájára utal és nem a vegyi összetételre. A *simplicia* pontos fordítása: *egynemű orvosságok* (gyógynövények, ásványok), szemben a *composita*-val, amely az összetett orvosságokat jelölte. A *simplicia* elnevezés Pergamoni Galénosz (Kr. u. 131–201) munkái nyomán terjedt el, ugyanis Galénosz számos növényi kivonatot alkalmazott terápiás célra, és ezeket különböző növényi részekből „egyszerű” technikákkal (pl. alkoholos kivonás, forrázás, főzés) állította elő. A *természet mindhárom országából* megjelölés az ásványi, a növényi, és az állati eredetű anyagokra utal. Megjegyzendő, hogy a latin szövegben ezen a helyen *ex omnibus tribus Regnis* áll. Ezt korhű módon csakis a fentiek szerint lehet fordítani. Kétségtelen viszont, hogy ma már az ország helyett az „állatvilág”, a „növényvilág” és az „ásványok világa” kifejezések állandósultak.

Nem véletlenül különíti el a jogszabály a „romlás” (*corruptio*) és az „erejüket veszítették” (*sua virtute privantur*) meghatározásokat. Az

utóbbi a hatóanyag-tartalom csökkenésére utal, a bomlás viszont olyan fizikai-kémiai folyamatokat jelöl, amelyek következtében az anyag eredeti állagát és jellemzőit (pl. szín, szag, halmazállapot) is elveszíti.

A *begyűjteni, tisztítani és kiszárítani* utasítások egyértelműen azt jelzik, hogy itt birodalmi (hazai) körülmények között is termő gyógynövényekről van szó, nem pedig egzotikumokról.

Kémiai szereket tartalmazó orvosságok készítésénél a szakma törvényes szabályait, különösen pedig a gyógyszerkönyvben előírt mennyiségeket, gondosan be kell tartani, amennyiben azonban kétségek merülnének fel, az orvosok tanácsát kell kikérni, továbbá az olyan veszélyes tevékenység, mint a gyógyszerkészítés, nem bízható kizárólag a személyzet gondjára, hanem az ilyen munkát személyesen a patikusmester felügyelje, hogy minden az előírt normák szerint, kellő rendben történjék. Súlyos büntetés terhe mellett, különös gondot kell fordítani arra, hogy az edények, tégelyek, és mozsarak tiszták legyenek, és ennek következtében megelőztessenek azok a súlyos bajok, amelyekről gyakorta bebizonyosodott, hogy azokat a visszamaradt mérgek okozták. Amennyiben a patikus műhelyben egyik vagy másik összetevő anyag nem található, az orvos dönti el, hogy helyettesíthető-e más, azonos erejű szerrel. Ha veszélyes alapanyagokat tartalmazó orvosságot kell készíteni, a munka soha nem bízható az inasokra, hanem a szert maga a mester készítse el, a gondatlan veszélyeztetés elkerülése érdekében.

A munkavégzésre vonatkozó szabályok között a GNRS-ben a *kétségek merülnének fel* mondatrész után más szöveg áll, mint a Birodalmi Főszabályzatban. Utóbbi szerint: „...amennyiben egyik vagy másik műfogást tökéletesen nem ismerné, szerezzé be a vidéki physicus-doktor, vagy más kellő járatossággal rendelkező orvos tanácsát...”, majd a mondat végéhez még egy további megjegyzés is társul: „...nehogy az orvossághoz más összetevőt is hozzákeverjenek”.

VI.§ A patikusok, hasonlóképpen mint a fűszer és vegyiárú kereskedők, minden igyekezetükkel törekedjenek arra, hogy az olyan veszélyes anyagokat, mint az ópium, a higany-szublimát és más maró, mérgező, vagy hánytató szereket csak a legnagyobb körültekintéssel árusítsák, továbbá a patikusok soha ne adjanak ki összetett orvosságokat, csakis előírás szerint, és orvosi elbírálás alapján; viszont engedélyezett számukra, hogy megfelelő adagban, és a saját belátásuk szerint árusíthatnak olyan enyhe hashajtókat és nyugtatókat, mint a manna, a fahéj, a tamarindfa-kivonat, a szenna-level és szirupos oldatok, de ha előfordulna, hogy az említett mérgeket vagy veszélyes anyagokat, kiváltképpen pedig azokat az orvosságokat, amelyek magzatűzésre is alkalmasak, ismeretlen emberek, vagy gyanús nőszemélyek akarnák megvásárolni, erről a patikusok és más kereskedők tegyenek feljelentést az illetők személyére való

tekintet nélkül; ilyesmit soha nem adhatnak ki, legföljebb közismerten becsületes személyeknek, vagy az orvos egyetértésével, átvételi elismervény ellenében. Olyan orvosságok kiadását, amelyek magzatelhajtó hatással is bírnak, még a bábák részére is megtiltjuk, kivéve, ha az eladót erre meggondolt orvosi döntés utasította.

A VI.§ nem csak a patikusokról rendelkezik, hanem a *fűszer és vegyi-áru kereskedők*-ről is (németül *Materialisten*, latinul *specierum aromatumque venditor*). Jóllehet, ezek a foglalkozások még nem kerültek megnevezésre a Prágai Rendtartásban, a paragrafus szövege kisebb eltérésektől eltekintve szó szerinti átvétellel íródott (3. fejt. 8.§). A patikusi szakképzettséggel nem rendelkező kereskedőkre nézve értelemszerűen következik a fenti szövegből, hogy ők is árusíthatnak veszélyes anyagokat. Sőt, a patikussal megegyező feljelentési kötelezettségük van, ha az üzletükben *ismeretlen emberek, vagy gyanús nőszemélyek* szándékoznak mérgeket vagy veszélyes anyagokat vásárolni.

Az ópiummal kapcsolatban, amelyet az 1753-as szöveg még „máknedv”-nek (*Mohnsaft*) említ, a részletes megszorítások nem kerültek át a Birodalmi Főszabályzatba. A mellőzött részeket azonban a történeti érdekesség miatt mégis érdemes megemlíteni: „Tekintettel arra, hogy a többi között arról is értesültünk, miszerint az úgynevezett gyermek-terjéket, amely jelentős mennyiségű mákonyt tartalmaz, a patikák bárkinek a kérésére kiszolgálják, ami számos szerencsétlenséget okozott, ezennel nyomatékosan elrendeljük, hogy a jövőben az ilyen teljesen szabad kereskedést a patikusoknak 24 birodalmi tallér büntetés terhe mellett megtiltjuk, és ez a szer bárkinek csakis akkor adható ki, ha azt valamely orvos elrendelte, vagy orvosi körökből valakinek erre a saját használatára lenne szüksége” (3. fejt. 8.§). Megjegyzendő, hogy a terjék a görög-latin *theriaca*-ból származik, a késői középkorban már univerzális csodaszert jelentett, eredetét tekintve a görög *ther* = vadállat szóra vezethető vissza, mivel az eredeti *theriaca*-t vadállatok harapásának gyógyítására használták.

VII.§ Mivel az arzén tartalmú szerek árusítása, és a szállításukra szolgáló edények is, számos veszély forrásai lehetnek, ezennel megtiltjuk, hogy a patikákban arzént árusítsanak, azt a jogos mennyiséget viszont, amelyre a műhelynek feltétlenül szüksége van, külön elzárva kell őrizni.

Tekintettel azonban arra, hogy az arzén az emberek érdekében számos készítményben és szakmában is használatos, így annak árusítása csakis a nagy városokban, és csak a helybéli magisztrátus által arra méltónak tartott és kijelölt egyetlen kereskedő részére engedélyezhető, az alábbi óvintézkedésekkel, amelyek szerint a kijelölt személy egy könyvet fektet fel, amelybe bevezeti az arzént vásárló személyek nevét, a vásárolt mennyiséget, és a vásárlás

napját; ez ügyben nemkülönben előrelátó óvatosság is szükséges, hogy a mérget csakis annak adják el, akit a kereskedő jól ismer, és akikkel szemben baljós gondolatok nem merülhetnek fel, de ha ismeretlen személy térne be vásárolni, másként nem lehet kiszolgálni, csakis úgy, ha a kereskedő által ismert két tanú társaságában érkezik, akik saját nevük bejegyzésével a vásárlóért jótállva, kellőképpen megfontolt bizonyosságot tesznek.

Arzén tartalmú szerek címén mindkét normaszöveg a latin *arsenicum* alakot használja. Maga a latin *arsenicum* a görög arzenikosz átvétele, ami elemi arzént jelent. Ez oldhatatlan anyag, ilyen formában nincs gyógyászati hatása, a kifejezést azonban az arzén-vegyületek gyűjtőneveként használták. Orvosi célra leggyakrabban az arzéntrioxidot (*acidum arsenicosum anhydricum*), a nátriumarzenátot (*natrium arsenicum*), valamint a dinátrium-metilarzenátot (*natrium methylarsonicum*) alkalmazták. Az *arsenicum* tehát jogszabályi értelemben „arzenvegyület”-et jelent.

Jogtechnikai szempontból a VII.§ csak annyiban kapcsolódik a fejezet címében szereplő patikusokhoz, hogy a patikákban megtiltja az arzén-vegyületek árusítását. Egyébként a továbbiakban vegyiárú kereskedőkről (*mercator*) rendelkezik, akiket a magisztrátusok az arzén-vegyületek árusítására kijelöltek. Valójában a paragrafus második részének a Rendeletben nincs semmilyen gyógyászati vonatkozása. Tehát, egy megbízható kereskedő kizárólagos jogot kap arra, hogy különböző, nem egészségügyi szolgáltatásban dolgozó iparosoknak arzéntartalmú szereket árusítson, a fentiekben részletezett, igen szigorú előírások betartása mellett.

Különben a Prágai Rendtartás arzén ügyben következetesebb volt, mint a Birodalmi Főszabályzat, ugyanis egy szóval sem említi a vegyiárú kereskedésben történő forgalmazását. Mellesleg ennek a szernek a kereskedelmi szabályait már egy 1752. szept. 15-én megjelent uralkodói rendelet alapvetően meghatározta.¹⁶⁹

VIII.§ Mezővárosokban és a kisebb községekben, ahol patika nem működik, az orvosok gondoskodjanak arról, hogy a leginkább szükséges orvosságokból elegendő mennyiség álljon rendelkezésre.

Kodifikációs szempontból – szakszerűnek alig nevezhető módon – a patikusok fejezetében jelenik meg az orvosok kötelezése az orvosságok beszerzésére. Ugyanakkor az 1773. évi Kiegészítésben csupán megengedő rendelkezés található a kézipatika tartására (10.§, szövegét ld. fent a III.§ magyarázatában). Jelen rendelet orvosokról szóló I. részének VIII.§-a is csak azt állapítja meg, hogy az orvos „...azon helyzettől eltekintve, ahol hiányzik a patika, orvosságok készítésével sem foglalkozhat”.

¹⁶⁹ John II. köt. pp. 49–52.

IX.§ Járványos időkben, amennyiben ez lehetséges, valaki a patikus beosztottjai közül éjjel-nappal az üzletben tartózkodjék, hogy az orvosságok minden időben a betegek rendelkezésére álljanak; továbbá a fővárosban a nagy patikákban állandóan ügyelni kell arra, hogy a betegségek elleni szerek kiszolgálása kapcsán senki se legyen vádolható késedelemmel.

Fenti mondatban a „*továbbá a fővárosban...*” kezdetű részben a GNRS fordítói elszakadtak az eredeti szövegtől. A Birodalmi Főszabályzat a megfelelő helyen a következőket írja, egyébként szó szerinti átvételben a Prágai Rendtartásból: „Nagy patikákban viszont, amelyekben egynél több segédet alkalmaznak, közülük mindegyik legyen egy-egy olyan hétre beosztva, amikor egyáltalán nem hagyja el a házat, illetve az üzletet, így minden időben, tehát éjjel és nappal is készenlétben kell állnia. Egyszóval a patikusnak az az egyik legfontosabb kötelessége, hogy az orvosságokkal történő rendszeres ellátásban semmit ne lehessen a terhére róni”. A latin fordító vélhetőleg a hazai patikus-utánpótlás valós helyzete miatt tért el az eredeti szövegtől.

X.§ Ami az illatszerekkel, fűszerekkel és a gyógyfüvekkel kereskedőket, a szeszfőzőket és az effajta népséget illeti, továbbá azokat, akik hasonló foglalkozásokat űznek: tilos olyan orvosságokkal kereskedniük, amelyek csakis a patikákban készíthetők; még kevésbé vállalhatják a betegek kezelését, s amennyiben a fentiekkel ellentétesen cselekednek, ne csak az orvosságok eldobására számítsanak, hanem amennyiben ez szükséges, pénzbeli büntetésben, sőt testi fenyítésben is részesüljenek; mindezek okán az ilyen foglalkozásokat űző emberek nyilvános és magánforgalmazásban sem árusíthatnak ténylegesen orvóságnak tekintett szereket, és ez a tilalom azokra is kiterjed, akik a tartományokban vándorolva olajokat és égetett italokat kínálnak a nagyközönségnek, ezért az ilyen olajok árusítása is tilos, hacsak azok nem az egyszerű készítmények közé tartoznak, így összességében az effajta vándor-kereskedést csakis azon szabályok szerint, és úgy lehet folytatni, ahogyan az bármely tartományban, és a már említett királyságainkban is kihirdettetett.

A X.§ olyan személyeket nevez meg, akik az I. rész Bevezetőjének IV.§-a szerint *az egészségügyben hivatalt nem viselnek*, viszont ezen a területen összeütközésbe kerülhetnek a jogszabályokkal. A határvonalat a *patikákban készíthető* orvosságok jelzik. Ez a megfogalmazás így önmagában elégtelen lett volna, azonban ott állt mögötte a hatályos Prágai Rendtartás, amelybe a jogalkotó az orvosok, patikusok, sebészek, bábák után egy külön V. fejezetet iktatott be „A vegyiáru kereskedőkről, a fűszeráru kereskedőkről, az alkimistákról, a párlat-készítőkről, az édesség készítőkről, a szeszégetőkről és a gyógyfüvesekről”. Jelen paragrafus első része, a Prágai Rendtartás V. fejezetének 1.§-ából átmásolja az általános rendelkezést, de nem veszi át a következő részt, amely a fenti

„határvonalat” pontosítja. Tulajdonképpen erre utal a nevezett paragrafus befejező mondatrésze, amely a már kihirdetett kereskedelmi szabályokat említi:

„...mindazonáltal, annak érdekében, hogy a vegyiárú kereskedők és a patikusok között minden viszály kiküszöböltessék, elrendeljük, hogy minden vegyiárú kereskedő és mindazok, akiknek nincs patika tartására engedélye, élelmiszereket, és más, az orvosságos ügyeket nem érintő áru-féleségeket – mint külhoni vegyi anyagokat és fűszereket, kandírozott gyümölcsöt, és cukrász készítményeket, gabonapálinkát, francia, rajnai, és közönséges égetett szeszt – csakúgy mint eddig, a jövőben is készlethezhetnek és árusíthatnak; a fentiekkel szemben azonban nem tarthatnak vörös higanycsapadékot, egyszerű vagy összetett alkoholos párlatokat, desztillált vizet, kenőcsöket és tapasztokat, esszenciákat, tinktúrákat, elixíreket, pilulákat, porokat és pépeket, továbbá minden egyszerű és összetett orvosságot, akár külső, akár belső használatra, és olajféleségek címén sem tarthatnak mást, mint olíva-, repce-, és lenolajat, együttesen a muskát-, babér-, és sassafras-olajjal; de nem tarthatnak fahéj-, szegfűszeg-, bors-, kubéba-, rózsá-, és faolajat, vagy más hasonló olaj-párlatot és kellemes illatú itáliai olaj-párlatokat, még kevésbé hashajtó, hánytató szereket, egyszerű és összetett orvosságokat. A fentiekben túl az is tiltott a vegyiárú kereskedőknek, hogy (a patikusokat kivéve, akik csekélyebb mennyiséget árusíthatnak) egy font alatti mennyiséget adjanak el az alábbi anyagokból... [itt egy 33 tételből álló, orvosságokhoz használt hosszú alapanyag lista következik], fél font alatt tilos: arzén, fekete perubalzsam, mínium, ópium, egy uncia alatt tilos: ignácus-bab, a legnagyobb értékű olajpárlatok, egzotikus szerek, szerecsendióból sajtolt olaj. A fentiekben azonban csak Prágában kell mértékadónak tekinteni, vidéken ezen szerek tekintetében – az arzénikumot kivéve – ahol egy font van, ott fél font értendő, ahol fél font van, ott egy uncia értendő, egyebekben pedig az uraságok és a hatóságok olyan vidékeken, ahol patika nem működik, nem fosztatnak meg attól, hogy egy odaérkező, vagy átutazó vegyiárú kereskedőtől bizonyos szakácsművészeti szereket, mint például mannát, fahéjat, szenna-levelet, vagy ezekhez hasonlókat, kisebb tételben is vásárolhassanak, házi használatra” (V. fej. 2.§).

A font németül *Pfund*, mint hivatalos bécsi mértékegység 0,56 kg. volt, az uncia a mértékegység 1/12-ed részét jelentette.

A GNRS a büntetések felsorolása után nem részletezi a lehetséges elkövetőket, csak *az ilyen foglalkozásokat űző emberek*-et említi. Ezzel szemben a Birodalmi Főszabályzat ugyan nem kimerítő, de tételesen megnevezett felsorolást tartalmaz: „...tilos minden piaci csodadoktornak, és más hasonló gyökéskereskedőnek, szemgyógyásznak, és operatőrnek, nyilvános boltokban, vagy magánházakban orvosságokat eladásra felkínálni...”.

Külön kategóriát képeztek azok a vándorkereskedők, akik olajokkal foglalkoztak. Németül *Olitäten-Krämer* a nevük, akiket a magyar köznyelvben az olaj délszláv közvetítésű alakjából (*olej*) képezve *olejkár*-nak neveztek. Ezek a kereskedők jellemzően a felvidéki szlovák (tót) népességből kerültek ki. A különböző illó olajokon kívül elsősorban a fentiekben már említett terjéssel és különböző elixírekkel házaltak. Ez utóbbiak árusítását a GNRS szigorúan tiltotta, az egyszerű technológiával készült olajokkal való kerekedést viszont engedélyezte. Erre utal a „*hacsak azok nem az egyszerű készítmények közé tartoznak*” – kitétel.

Patikusok eskümintája

Én, N. N., esküszöm a mindenható Istenre, hogy híven engedelmeskedem a számomra előírt egészségügyi törvényeknek, és a patikusok számára előírt foglalkozási szabályoknak, szakmámat és hivatalomat a legnagyobb szorgalommal fogom ellátni, és ennek megfelelően öröködöm azon, hogy az orvosok készítésének orvosi előírásait mind a magam személyét, mind a műhelyemben alkalmazott segédekkel, súly vagy mérték tekintetében minden változtatás nélkül, akár egészében, akár összetevőnként, kifogástalanul lemérve, betartom, a nagy hatású, veszélyes, és kiváltképpen a mérgező orvosságok kapcsán olyan éberséget tanúsítok, amelyet a törvények előírnak, és azok kiadását az orvos tudomása nélkül soha senkinek nem engedélyezem.

Tartózkodom a betegségek szokásos kezelésétől, és gyógykezelést sem folytatok, hacsak a szükség azt nem indokolja, továbbá gondoskodom arról, hogy feladatomban mind magam, mind szakmai alárendeltjeim révén úgy tegyek eleget, ahogyan az egy becsületes, tisztességes, és keresztény emberhez illik. Isten, Istennek Szent Anyja, a szeplőtelen fogant Szűz Mária, valamint Istennek összes szentje engem úgy segéljen. Ámen.

A GNRS mellőzi az eskü második szakaszának elején, a „*gyógykezelést sem folytatok*” szövegrész után a Birodalmi Főszabályzatban álló folytatást: „...és a betegeket sem látogatom...”. A Főszabályzatban a „*szükség azt nem indokolja*” után olyan szövegrész következik, amelyet teljes egészében mellőz a GNRS fordítója: „...még kevésbé engedek mérget eladni ismeretlen személyeknek, a vonatkozó utasításban foglalt kelendő biztosítékok nélkül...”. Ez a rész nem ismétlése az eskü előző mondatában foglaltaknak, abban ugyanis nem méregről van szó, hanem olyan orvosságokról, amelyek nagy hatásúak, veszélyesek és mérgezőek. Az utóbbi jelző helyén a német szövegben a *componirt* melléknévi igenév található, ami a latin *compositum*-nak (összetett) felel meg, de a GNRS helyette a *venenosus*-t (mérgező) használja.

Az eskü német szövegében nem szerepel a „*keresztény emberhez illik*” szövegrész, ez a GNRS eredeti betoldása. Különbözik a Birodalmi Főszabályzat következetes maradt a Prágai Rendtartáshoz, ugyanis a

„keresztény” jelző abban sem szerepelt. Ezen túl, az eskü szövegéből egyértelmű, hogy azt ilyen formában csak keresztények teheték le, sőt ezen belül is csak katolikusok, ugyanis a protestáns felekezetek nem fogadták el a szeplőtelen fogantatás dogmáját.

IV. Utasítások bábák részére

A latin *obstetrix* („aki szemben áll”) fordításaként több szempontból helytelen lenne a ma használt „szülésznő”-t alkalmazni. Kétségtelenül, a „szül” és a „szülés” is legalább hatszáz év óta, nyelvemlékekből igazolhatóan használt szavunk, de a „szülész” csak 1817-ben, a „szülészet” pedig 1833-ban jelent meg. Korábban a szülészet helyett a „bábamesterség”-et mondtak, a szakma férfi művelőit a „bábamesterség mestere”, női művelőit „bába-asszony”, vagy egyszerűen „bába” néven nevezték. Törvényi szinten a „szülésznő” először az 1876. évi XIV. tc.-ben található, mellette azonban a jogalkotás nyelve 1945-ig párhuzamosan a „bábá”-t is használta.

Szakmailag is helytelen volna a „szülésznő” használata, ugyanis az elsősorban okleveles szülésznőt jelentett, aki bábaképzőben tanulta a szakmát. Ezzel szemben a „bába” egyaránt jelenti a szakma okleveles gyakorlóit és az úgynevezett „cédulás” bábákat is, akik kézműves alapon tanulták a szakmát, majd az illetékes physicus-doktor vagy bábamester előtt vizsgáztak (ld. lent). A bábák által maguk mellé vett tanoncokat (tulajdonképpen inasokat), mára kihalt szóhasználattal compó-nak nevezték. A felszabadított segéd-bába (*adjutrix manumissa*) a szakmát ugyan már kitanulta, de hivatalos vizsgával még nem rendelkezett. Inasokkal és segédekkel a patikusok kapcsán többszörösen is foglalkozik a Főszabályzat, sebészek és bábák vonatkozásában ezeket azonban egyszer sem említi.

I.§ A bábák járatlansága miatt az állam számos polgárt kényszerült elveszíteni, ezért tehát a jövőben csakis azok kaphatnak engedélyt munkájuk végzésére, akik szakmájukhoz és munkavégzésükhöz megfelelő oktatást kaptak és vizsgát tettek valamely helybéli bábamester, vagy annak hiányában a rendszeren alkalmazott physicus-doktor előtt, majd a többször említett királyságaink vármegyei, illetve a szabad királyi városi magisztrátusai által megerősítést nyertek; ez a rendelkezés pedig nemcsak azokra terjed ki, akik ezután vétetnek szolgálatba, hanem azokat is érinti, akik e tevékenységet jelenleg esetleg nem megfelelő felkészültséggel végzik.

Jóllehet a bábák működésével kapcsolatban Magyarországon is volt hatályos szabályozás az 1745. június 15-i helytartótanácsi rendelettel ki-

adott ún. Torkos-taxa révén, ez azonban nem fogalmazhatott meg olyan „legfelsőbb” értékítéletet, amely itt az I.§ élére került. Mária Terézia uralkodásának kétszeresen is nagy jelentősége volt a szülészet gyakorlata és tudományos színvonala szempontjából. Személyében először (és egyben utoljára) ült női uralkodó a Habsburg-birodalom trónján, aki saját maga is tizenhat alkalommal szült, tehát minden tekintetben tisztában volt a szülészet társadalmi és egyéni jelentőségével. Másfelől az európai hatalmak között kibontakozó gazdasági és katonai versenyben az extenzív termelési módszerek és a hadseregek létszám-igénye miatt, az uralkodók és tanácsadók figyelme minden országban az egészségügyi veszteségek csökkentésére, és ez által a népszaporulat fokozására irányult. Járványmentes időszakokban a leginkább látványos demográfiai veszteségek a magas perinatális és újszülött-halálozás miatt keletkeztek. Csökkentésükre két párhuzamos lehetőség kínálkozott: a szülészeti elmélet és gyakorlat szakmai színvonalának emelése, illetve a gyakorlat szigorú államigazgatási szabályozása és a hatékony ellenőrzés bevezetése. Mindez a korábbi empirikus és spontán bába-utánpótlás visszaszorítása érdekében tankönyvek megjelentetését, oktatási programok indítását, és új jogszabályok megalkotását igényelte.

Ezért hangzott a maga korában olyan fajsúlyosan az I.§ kezdete és a hivatkozás arra, hogy *„a bábák járatlansága miatt az állam számos polgárt kényszerült elveszíteni”*.

A fenti bevezetés előképe az 1753. évi Prágai Rendtartásban a bábák tapasztalatlansága címén még bővebben fejti ki a mondanivalóját: „Nem kevés rosszállással vettük tudomásul, hogy alkalmanként az egyes városokban kellő tudás és tapasztalat nélküli bábák is dolgoznak, vidéken azonban a bábaságot a legkülönbélebb nőszemélyek is gyakorolják, anélkül, hogy valaha is vizsgáztatva és felesketve lettek volna, és a várandós és vajúdó asszonyoknak ezáltal az életét és testi épségét is veszélyeztetik, ezennel annak érdekében, hogy ezeknek a személyeknek az alkalmasságáról és elvárható képességeiről meggyőződhessünk, nyilvánítjuk határozott akaratunkat, hogy az anatómia mindenkori professzora kellő időtartamú szülészeti kollégiumokat tartson, szegényeknek ingyenesen, a tehetősebbeknek évi 6 forint ellenében, és ezennel elrendeljük, hogy ezeket a kollégiumokat mindazok kötelezően látogassák, akik bábaként akarnak dolgozni és letelepedni...”. A szülészeti kollégiumok a Prágai Egyetemre tartoztak, ahol az előadások meghallgatása után a bábák vizsgát tettek a fakultás előtt, majd ennek eredményessége esetén a bizonyítványt és a működési engedélyt ugyancsak a fakultás adta ki részükre. Természetesen a korabeli jogalkotó tisztában volt azzal, hogy a bábaképzésben a fenti ideális állapotokhoz képest engedményeket kell tennie: „...akik vidéken töltenek be ilyen állást, vagy eziránt a jövőben akarnának folyamodni, és még nem tettek volna vizs-

gát, először is jelentkezzenek a körzet physicus-doktoránál, aki a vizsgáztatást elvégzi, majd miután erről jelentést tett az orvosi fakultásnak, alkalmaztatás és a hivatali eskü vétele tekintetében meg kell várni annak döntését, egyebekben pedig ez az eljárás – a falusi bábák működése miatt – vélhetően még hosszabb ideig marad fenn a gyakorlatban” (IV.fej. 2.§).

Így rendelkezett az 1745. június 15-én hatályba lépett Torkos-taxa is, amely az iparos mintájú bábaképzést ugyancsak megemlítette: „Annak érdekében, hogy egyetlen bábának se engedjék meg a mesterség gyakorlása, mielőtt a rendes physicus-doktor saját eljárásában vizsgáztatta és működését engedélyezte volna, szintúgy tilos a bábáskodás mind a tanoncoknak, mind a felszabadított segéd-bábáknak, mielőtt a vizsgát letették és engedélyt szereztek volna, minthogy az is kötelessége a bábáknak, hogy segítőiket egyedül ne engedjék a vajúdóknál megjeleni, eltekintve a legnagyobb sürgősséggel járó esetektől” (Utasítások III. 6.§).

A GNRS I.§ nyomán azonban bizonytalanság jelentkezett a jogalkalmazás terén, mind az örökös tartományokban, mind a Magyar Királyságban. Valójában a Birodalmi Főszabályzat és a GNRS teljesen megegyező szövege szó szerint arról rendelkezett, hogy mindenhol és minden baba a Prágai Rendtartás fenti 2.§-a alapján vehető alkalmazásba. Ilyen szándéka azonban bizonyosan nem volt a jogalkotónak, hiszen ez indokolatlan visszalépés lett volna a fennálló állapotokhoz képest. Ezért az 1773. évi Kiegészítés az alábbi pontosítást tette: „...annak érdekében, hogy mind megannyi szembenállás, panaszkodás és hátráltatás, lehetőség szerint a legtávolabbi örökös tartományainkban is felszámoltassék, azokban, amelyek valamennyi egyetemtől távol esnek, a kisebb helységekben olyan bábák is alkalmazásba vehetők, akik csupán az Egészségügyi Bizottság által, és a tartományi protomedicus egyetértésével felhatalmazott vidéki-területi doktornál vagy sebész-mesternél vizsgáztak, és kellően alkalmasnak illetve járatosnak találtattak, azok viszont, akik a nagyobb városokban vagy vásárhelyeken kívánnak letelepedni, kivétel nélkül valamely örökös tartományi egyetemen, szigorú vizsgáztatás keretében kötelesek bizonyosságot tenni tudásukról és szakmai jártasságukról, amiről diplomát kapnak, hogy tapasztalataik és jártasságuk folytán szükséghelyzetben azokat a társaikat is kiséghethessék és oktathassák, akik a kisebb településeken dolgoznak” (23.§).

II.§ A közegészség szolgáltatásban eljáró magisztrátusok gondoskodjanak arról, hogy említett királyságaink területén elegendő számú baba álljon rendelkezésre, és ha minden faluban legalább egy alkalmasat nem lehet szolgáltatba állítani, akkor legalább kettő vagy három helységekre összevontan kell egyet alkalmazni.

Egészségügyi szolgáltatások terén az ellátási felelősséget a jogszabály ilyen határozottan csak a bábákra vonatkozóan rendelte el. Orvosok és a patikusok esetében ilyen kötelező közhatalmi biztosíték nem létezett. Sebészeknél is csak a Kiegészítésben jelent meg, azonban ennek a fentiekben már hivatkozott 17.§-a (ld. a sebészekről szóló fejezetben) nyelvtanilag csupán megengedő szerkezetet használt. Tartalmilag nem a szakember-hiányra utalt, hanem arra, hogy több települést egyetlen sebészre bízva, hogyan kell távol tartani a versenytársakat.

III.§ Az előjáróság által megerősített bábák viselkedjenek tiszteletreméltóan és keresztényi erkölcsök szerint, legyenek józanok, és gondoljanak mindenkor a lelkiismeretükre, mivelhogy állandóan szükség lehet a munkájukra, és általában két ember élete függ a szabályos munkavégzésüktől.

A *keresztényi erkölcsök* különös jelentőséggel bírtak a bábák munkájában. Hangsúlyozását elsősorban a szükségkeresztelés indokolta (ld. az V.§-ban).

Nyilvánvaló, hogy a GNRS fordítója rövidíti és szépíti az eredeti szöveget, ugyanis mellőzi azt a részt, amely „*legyenek józanok*” után következik: „...és a gyermekágyas nőknél ne vigyék túlzásba a bor, vagy tömény italok fogyasztását...”. Különben a Birodalmi Főszabályzat ezt a paragrafust némi nyelvi modernizálással, de kissé értelemzavaró rövidítéssel veszi át a Prágai Rendtartásból, amelyben az eredeti szöveg így hangzik: „A fentiek szerint hivatalukban megerősített bábák becsületes és keresztényi életmódot folytassanak, és mivel éjjel-nappal készenlétben kell állniuk, tartózkodjanak a részegességtől is, így munkájuk előtt vagy után – és a gyermekágyas nőknél – bort és erősebb italokat túlzottan ne fogyasszanak, mivel kötelességeik teljesítése közben két ember életét és egészségét tartják a kezükben, de ha mindezt elhanyagolják, a lelkiismeretük és lelki üdvösségük sérül, tehát nagyon is indokolt az elővigyázatosság, a szorgalom és a hűség gyakorlása” (IV. fej. 3.§). Nincs tehát teljes alkohol tilalom, ami abban a korban különben is értelmezhetetlen lett volna. Más egészségügyi szolgáltatásokkal szemben, a bábamesterségben az ivásra szánt alkohol állandó szakmai tartozéka volt a munkavégzésnek, természetesen nem a bába, hanem a vajúdnő részére. Szüléseknél a konyhában folyamatosan melegen tartották a vizet, és a „meleg bor” is gyakran felhasználásra került, mint erősítő szer (valójában az etilalkohol enyhén analgetikus és euforizáló hatása miatt). A bor tehát mindig „kéznel volt”, de a gyermek születése után a család férfitagjainak körében szokásos volt a töményebb alkohollal való ünneplés is, amelynek során természetesen a bábát is megkínálták. Egyébként ez az egyetlen mesterség, amelyben a Birodalmi Főszabályzat tételesen megjelöli a részegséget, pontosabban annak tilalmát.

Az egyes városi bába-utasítások Magyarországon is megnevezik és elítélik a részegeskedést, amint láttuk azonban, ez így nem került be a legmagasabb szintű jogszabályba. Nem tartalmazta az országos hatályú Torkos-taxa sem, és csupán a „józan élet” (*sobria vita*) keretében, közvetve utalt az italozók elítélésére: „A bábák viseltessenek kellő tisztelettel a rendes kinevezett physicus-doktorral, és a többi doktorokkal szemben, akik ha szükséghelyzetekben hívják őket, azonnal jelenjenek meg, utasításaikat pontosan és híven teljesítsék; törekedjenek a józan és becsületes életre, tartózkodjanak az össze-vissza fecsegéstől, és legyen tiszta a lelkiismeretük midőn szolgálatukat végzik” (Utasítások III. 1. §).

IV. § A bábák tartsák meg a reájuk bízott titkokat, szolgálatuk közben maguk között legyenek békességesek, mentesen minden irigykedéstől, tanácsaikkal kölcsönösen segítsék egymást, amennyiben azt az esetek súlyossága indokolja, és szolgálatuk alól magukat ki ne mentsék, csakis ha abban valamely betegség, vagy más egyéb törvényesen elismert ok miatt akadályoztatnának.

Tevékenységük során tartózkodjanak olyan szavaktól és cselekedetektől, amelyek babonásnak tűnhetnének, de a legnagyobb bölcsességgel, szeretettel és a szakma törvényes gyakorlásával segédkezzenek a vajúdó asszonyoknak, és ne vonakodjanak kellő időben kikérni az orvosok tanácsát, ha az a veszély miatt elengedhetetlen mert azokat, akik a tanácskérést elmulasztják, azonnal el kell távolítani az állásukból.

A IV. § a munkavégzés szülészeti szakmai értelemben vett főszabályai-val, és a bábák egymás között fennálló általános kötelezettségeivel foglalkozik. Két helyen rövidíti az eredeti szöveget a GNRS. Először a „*tevékenységük során*” kezdetű mondat elől távolítja el a következő tagmondatot: „Hivatalukban a bábák soha el nem múló figyelemmel gondoljanak esküvel fogadott súlyos kötelezettségeikre...”. Másodszor a babonákkal kapcsolatban csak „*szavaktól és cselekedetektől*” kell tartózkodni, jóllehet itt a Birodalmi Főszabályzat a szavak és a cselekedetek mellett a babonás „szereket és eszközöket” (*Mittel*) is tiltja.

Összességében a IV. § szó szerinti mondatrészekkel, de erősen rövidítve ismétli a Prágai Rendtartást, ami különösen a befejező mondatban válik feltűnővé. A más szakmákban részletezett hármas fokozat helyett itt például azonnali állásvesztés szerepel a büntetések tekintetében. A Prágai Rendtartásban két, külön paragrafus foglalkozik a szakmai munka szabályozásával. Különösen fontos azonban utalni arra, hogy ezek a szabályok mindhárom szövegben a legális munkavégzés közben elkövetett fegyelmi vétségekre vonatkoznak, nem pedig a külön nevesített büntetőjogi alakzatokról rendelkeznek:

„4. § A bábák viseltessenek egymás iránt bizalommal és jó magatartással, egymásra ne irigykedjenek, hanem az esetleg előforduló nehe-

zebb esetekben kölcsönös segítséggel, egymást jó tanáccsal és tettekkel támogassák, és ilyesmi alól a betegség esetét, vagy más akadályoztatást kivéve, soha ne vonják ki magukat, és annak érdekében, hogy mindez betartassék, ha nem ezek szerint cselekednének, először figyelmeztetésben, másodsor a tényállásnak megfelelő büntetésben részesüljenek, végezetül pedig, ha újabb vétséget követnek el, a szakmájuk gyakorlásában is felfüggesztessenek”.

„5.§ A bábák munkájuk során kötelességeikre mindig kellő figyelmet fordítsanak, gondoljanak hivatali esküjükre, ne használjanak babonás mondásokat, testmozdulatokat vagy szereket, a titkokat tartsák meg, és mellőzzék a hivatalos munkájukon kívüli kereső foglalkozásokat...”.

V.§ Különös feladata legyen a bábáknak az újszülöttek megkeresztelése olyan esetekben, amelyekben kétségesnek tűnhet, hogy azok még megélik a keresztség kiszolgáltatását, következésképpen gondoskodjanak erről az Anyaszentegyház előírásait követve, azon szabályozás szerint, amelynek alapján az ilyen vészhelyzetben a szükségkeresztelést el kell végezniük, minthogy ezt részükre kinevezésük kapcsán nyomtatott formában is kiadták, amennyiben azonban bármilyen kétség támadna annak szabályos elvégzést illetően, kérjenek tanácsot a plébánosoktól és a lelkipásztoroktól, majd kövessék azt szorgalmasan és nagy körültekintéssel, amint azt az ügy súlya, lelkiismeretük nyomatóka, illetve a szolgálatuk kötelme egyaránt megköveteli, minekutána az újszülöttek lelki üdvéről és testi jólétéről egyaránt gondoskodni kötelesek.

Az V.§ az egészségügyi szolgáltatásokhoz kapcsolódó hitéleti cselekmények különös esetét tárgyalja. Ez az egyetlen olyan eset, amelyben maga a szolgáltató rituális cselekvést is végez. A patikus és a sebész-mester működése kapcsán semmilyen vallásos kapcsolódás nem került említésre. Orvos esetében is csak a figyelem felhívása szerepel, és a kötelező elrendelés a szentségek felvételére (I. fejr. VIII.§).

Újszülöttek megkeresztelése címen a GNRS valójában nem használja a vonatkozó rítus pontos nevét, vagyis a „szükségkeresztelést”-t (*baptismus necessitatis*). Ezzel szemben a Birodalmi Főszabályzatban a pontosan megfelelő *Nothtaufe* olvasható. Maga a gyakorlat évszázadok óta változatlan volt a keresztény kultúrkörben, és a Torkos-taxa kiadását követően a Magyar Királyságban is országos jogi szabályozás alá esett: „Azokat a gyengécske és már-már haldokló gyermekeket, akik aligha maradnának életben a pap megérkezéséig, ha már megszülettek, vagy szülés közben testüknek valamely része előtüremkedett, a bába keresztelje meg közönséges vízzel, de semmi esetre sem más folyadékkal, egy kívülálló tanú vagy családtag jelenlétében, a Legszentebb Szentháromság, az Atya, Fiú és Szentlélek nevében stb., majd a keresztelést feltétlenül jelentse be a plébánia hivatalnak” (Utasítások III. 4.§).

Keresztények között a „kereszttség” a szentségek egyik fajtája. A római katolikusok hét szentséget tartanak számon: kereszttség, bérmálás, oltáriszentség, bűnbocsánat, egyházi rend, a betegek szentsége (korábban utolsó kenet) és a házasság. Ezek közül a protestáns felekezetek csak kettőt (kereszttség és oltáriszentség, vagy úrvacsora) tartottak meg. A szentségekkel kapcsolatos rítus aktív oldalát a szentség kiszolgáltatásának, befogadó oldalát a szentség felvételének nevezzük. Mivel a római katolikus dogmatika szerint az újszülött eredendő bűnét a kereszttség felvétele törölte el, ennek hiányában az elhaltak nem üdvözültek, és az egyház nem részesítette őket a szokásos szertartással végzett temetésben. Ráadásul a néphit szerint az így elhaltak ártó szellemként tértek vissza a család háborgatására. Mindez együttesen adott a bábák által végzett szükségkeresztelésnek különös jelentőséget.

A Főszabályzat tehát egy régóta bevett gyakorlatot kodifikált, amelyről lényegesen terjedelmesebb módon már a Prágai Rendtartás is rendelkezett. A szükség-keresztelés szabályai csakúgy, mint minden más rituális cselekmény esetében, elsődlegesen az egyházjog (kánonjog) keretei között fogalmazódtak meg. Amikor a Habsburg abszolutizmus a XVIII. században a társadalom tagjainak kötelező magatartását illetően, aprólékos államigazgatási szabályozásba kezdett, a hétköznapi élet számos területén (pl. születés, halál, házasságkötés) egyszerűen átvette a római katolikus kánonjogi normákat. Az uralkodók II. József Tűrelmi rendeletéig az államvallásnak tekintett római katolikus felekezet hegemoniájából indultak ki. Sőt, a világi jogrend, amikor még nem létezett állami népesség-nyilvántartás, az egyházi anyakönyvezésnek közjogi funkciót biztosított. Minden bábának tehát hivatali kötelessége volt az illetékes egyházi szervnek jelenteni a szükség-keresztelés elvégzését, ugyanis a gyermek ettől a pillanattól kezdve már az egyház és a társadalom új tagjának számított.

A Prágai Rendtartás – kizárólag római katolikus közeget figyelembe véve – igen részletesen leírta a szertartásrendet, és az egészen kivételes szakmai eseteket is aprólékosan egyeztette a dogmatikai követelményekkel. Viszonylag egyszerű volt az eljárás a különösebb szülési szövődmények nélkül világra jött, de életképtelennek tűnő újszülöttek esetében. Ilyenkor a baba úgy végezhető el a szükség-keresztelést, hogy az egyszerű, tiszta vizet akadálytalanul a gyermek fejére öntötte, és közben elmondta a szertartás kötelező szövegét: „Megkeresztellek téged az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében”. Szülés kapcsán azonban gyakran előfordult, hogy a méhen belül, vagy már a szülőcsatornában tartózkodó, de még élő magzat holtan született meg. Ezt a katolikus teológia olyan kényszerítő helyzetnek tartotta, amelyben kötelező volt a szükség-keresztelés elvégzése. Ilyen esetekben azonban számos kétség merülhetett fel a kereszttség érvényességével kapcsolatban, ezért a feltételes ke-

resztelést kellett alkalmazni. Feltételes alakzatban, az előírási rituális szöveg elé helyezve, magyarul a „Ha” kötőszóval kezdve kell kimondani azt a feltételt, amelynek jelenléte vagy hiánya dönt a szertartás érvényességéről. Senkit sem lehetett érvényesen kétszer is megkeresztelni, tehát feltéve, hogy már a szülés közben végzett szertartással dogmatikailag helyesen történt a szentség kiszolgáltatása (csak hogy erről nem lehetett bizonyosságot szerezni), a megszületett gyermeket szabályosan, de feltételesen kellett megkeresztelni. Jóllehet, a korabeli szülészeti irodalom számon tartotta a méhen belüli (intrauterin) keresztelést is, erről egy szó sem olvasható a vonatkozó jogszabályokban.

A jogszabályok a bábáknak államigazgatási utasításokat adtak, meghatározott szakmai és dogmatikai szituációk együttes előfordulásának esetére. Ezeket a GNRS tételesen azért nem szabályozta, mert széles körben ismeretesek voltak, szövegszerűen a Prágai Rendtartásból, pragmatikusan pedig a hétköznapi gyakorlatból. A Prágai Rendtartás IV. fejezete az alábbi kimerítő szabályokat tartalmazta:

„11.§ A bábák ne végezzenek szükség-keresztelést, ha semmilyen jól érzékelhető veszély nem áll fenn, de keresztelni kell, ha bizonytalan a gyermek életben maradása, akkor is, ha a szülés még nem fejeződött be, és a gyermek az anyától nem lett elválasztva, ezért tehát, hogy ebben a fontos tárgyban bűnös tudatlanságból a megkeresztelendő gyermek ne veszítse el az örök élet üdvösségét, feltétlenül szükséges, hogy mindazok, akiknek szükség idején feladata lehet a gyermek megkeresztelése, kellő eligazítást kapjanak ennek a szentségnek a lényegéről, és arról, hogy annak kiszolgáltatását milyen úton és módon kell végezni...”

„...általános szokás szerint a víz öntése a gyermek fejére történik, ugyanis a fej az emberi test első és legfontosabb része, amennyiben azonban a vízöntés csak a test másik fontos részére, mint például a mellkasra vagy a vállra történék, feltételes keresztelésnek az sem tekinthető. Amennyiben a test fő részei közül egyetlen egy sem volna elérhető, csak egy kis kezecske vagy lábacska, akkor ezekre kell a vizet önteni, de ilyenkor a feltételes formula mondandó...”

„...amennyiben a gyermeknek valamelyik apró része, mint a kezecskéje vagy lábacskája, vagy csak egy ujjacskája lenne vízzel leönthető, ugyancsak szükség-keresztelést kell végezni...”

„...két fejjel született gyermek esetén az ilyen torzszülöttet az egyik fején feltétel nélkül, a másik fején feltételesen kell megkeresztelni...”

„...ha a bába ikreket észlel az anya méhében, és két kis kezecske, vagy lábacska esnek elő, tehát nem tudná megállapítani, hogy melyik aprórész melyik gyermekhez tartozik, először az egyiket öntse le vízzel a formula elmondása közben, majd a másikkal is ugyanezt tegye, de mindkettőt feltételesen történjék... Előfordulhat azonban, hogy az ikrek a kis kezüket vagy lábukat visszahúzzák, majd ezután jönnek a világra,

ekkor ismételten el kell végezni a feltételes keresztelést... ugyanis nincs bizonyosság arra, hogy mindkét kis kéz, vagy mindkét kis láb ugyanazon, vagy két külön gyermekhez tartozott”.

A „*plébánosoktól és a lelkipásztoroktól*” (*a parochis, animarum-que pastoribus*) megjegyzés a római katolikus és az evangélikus felekezet papjaira vonatkozott, de ilyen formában csak a GNRS-ben olvasható. Ezen a helyen e német szövegben a *bei den geistlichen Obrigkeiten, und den Pfarrern* szerepel, tehát szó szerint: az egyházi elöljáróságoktól és a papoktól. Református (kálvinista) lelkészek, vagyis a prédikátorok (*praedicantes*) ebben a vonatkozásban eleve nem szerepelhettek, ugyanis ez a felekezet hevesen tiltakozott a szükségkeresztelés ellen. Az evangélikusok szintén nem fogadták el az eredendő bűn dogmáját, ők maguk kritikus helyzetben nem kereszteltek, de nem is tiltakoztak az ellen, ha egy római katolikus bába a szertartást mégis elvégezte. Tudomásul vették, hogy a bába jogszabályi kötelezettsége gondoskodni az újszülöttek *lelki üdvéről, és testi jólétéről*.

A szükségkereszteléssel kapcsolatos XVIII. századi jogszabályok a keresztény felekezeti konfliktusokba, sőt más vallásokba (elsősorban izraeliták) is beavatkoztak, ezek nyomán követése azonban messze meghaladná a jelen magyarázat kereteit.

VI.§ Ugyanilyen figyelem fordítandó a vajúdó, majd gyermekágyas asszony egészségére, amely okból kifolyólag az ellátását a szülés előtt, alatt és után is, a szakmához méltó gonddal, pontossággal, és igyekezettel kell folytatni; mindazonáltal belső használatú orvosságot, orvosi tanács nélkül nem szabad alkalmazni.

Ismételten rövid és általános a megfogalmazás, de a mögöttes tartalmat a Prágai Rendtartás itt is részletesen kifejti:

„...a szükségét szenvedő asszonyoknak a legnagyobb tisztességgel és szerénységgel álljanak rendelkezésére, de a megfelelő jelek észlelése, vagy a szülés idejének megérkezése előtt ne kényszerítsék őket erőlködésre, a szülészék használatát se erőltessék, illetve ne tartsák túl hosszú ideig a szülőszéken, a segéd-bábát se küldjék maguk helyett a szélsőséges szükséghelyzeteket kivéve, hanem lehetőség szerint személyesen legyenek jelen a szülésnél...” (5.§). Megjegyzendő, hogy az ágyban fekvő szülés helyett a szülészék még általánosan elterjedt használatban volt a XVIII. századi Európában.

„Törekedjenek a bábák arra, hogy a várandósoknál jól becsüljék meg a szülés várható idejét, és így minden szükséges kelléket idejében oda készíthessenek, majd a vajúdás alatt a nőknek keresztényi vigaszt nyújtsanak, és a helyes magatartást tanácsolják, alaposan vizsgálják meg a magzat helyét és állását, és a szülés egyes szakaszainak bekövet-

kezését, minden körülményre jól felfigyeljenek, és ha aggasztó jeleket észlelnének, idejében tanácskozzanak egy másik tapasztalt bábával, sőt ha a helyzet megköveteli, orvost is hívjanak, és annak tanácsait és javaslatait vegyék igénybe, továbbá olyan esetekben, amelyekben a magzat elhal az anyaméhben, az anya azonban életben marad, az észlelés után azonnal hívjanak egy tapasztalt orvost vagy sebész mestert, hogy az anya megszabadulhasson a halott magzattól, illetve a magzattól, ha még életben lenne, a megfelelő segédlettel világra hozhassák, és így életben tarthassák” (6.§).

„...lássák el a köldökszinór anya felőli részét is, hogy a méhlepény teljes épségben távozhassék, mindazonáltal előfordulhat, hogy hozzá van nőve a méh falához, nem teljesen válik le, hanem teljes egészében vagy részben a méhen belül marad. Ekkor a bába ne reménykedjék abban, hogy a méhlepény majd magától mégis leválik, és semmit ne hallgasson el, félve a rosszindulatú szóbeszédtől, hanem ezt haladéktalanul mondja meg, majd hívasson egy orvost, aki képes arra, hogy jó tanáccsal, megfelelő szerekkkel, és Isten segédelmével együtt megoldja az életet és a testi épséget veszélyeztető helyzetet” (7.§).

A *belső használatú* szerek alkalmazásának tilalma a bába esetében is az iparos munka határait jelöli ki, a tudós orvos-doktor jogosultságaival szemben. Ugyanerre a kérdésre még a VIII.§ is visszatér (ld. lent), a kúra-szerű kezelések kapcsán. Jelen esetben azonban a tilalom kimondása elsősorban a belső szereknek a terhességre gyakorolt hatása miatt bírt jelentőséggel. Jól mutatja ezt a Torkos-taxa megfelelő része, amely a kérdést közvetlenül a vetéléssel kapcsolja össze: „Orvos előzetes tudomása vagy tanácsa nélkül, hashajtó, vagy más belsőleg alkalmazandó orvosság sem adható, vagy rendelhető, még kevésbé olyan orvosság, amely elindítja a vetélést, vagy a magzat méhen belüli elpusztítását eredményezi...” (Utasítások III. 5.§).

VII.§ Nem ritkán tapasztaljuk, hogy egyes bábák megfélemedeznek Isten és Mielőttünk tett esküjükről, és pénz vagy remélt haszon által félrevezetve, szóbeli tanáccsal vagy tevőlegesen közreműködnek a magzatelhajtásban. Ezenel tehát az ilyen súlyos büntettektől jogosan elborzadva, jelen rendeletünk erejénél fogva elrendeljük, hogy azok, akik ilyen természetű dologban bűnös-ként lelepleződnek, ne csak hivatalukból mozdíttassanak el, hanem kapjanak testi fenyítést is a büntetőtörvények előírt szigora szerint, amely az eset súlyosságának mértékében a halálbüntetés kiszabásáig is terjedhet.

Ezért tehát egyetlen hajadon, magányos, vagy házas nőnek, olyan szer vagy tanács semmilyen kifogással sem adható, amely alkalmas lenne a magzat élve vagy holtan történő elhajtására, ennél fogva tehát nyomatékosan arra intjük és utasítjuk a bábákat, hogy amennyiben bárki és bármilyen okból őket akár ajándékokkal csábítva, akár erőszak erejével megkísérelné ilyesféle segédke-

zésre kényszeríteni, azt nyomban jelentsék az illetékes hatóságnak. Amennyiben azonban segítségükre nem aljas vagy bűnös szándékkal, hanem ártatlan segítőszándékból, valamilyen betegség ürügyén lenne szükség, az ilyen segítséget kérő személyt orvoshoz kell küldeni tanácskérés céljából, és az orvos ne vonja ki magát kötelességének teljesítése alól, hanem tegyen meg minden tőle telhetőt, hogy a tanácsot kérők helyes gyógymódban részesüljenek.

Ezennel itt is megismételjük a patikusoknak előírt törvényi rendelkezést, miszerint óvakodjanak attól, hogy a patikák műhelyeiben a bábák kívánságára orvosi rendelvény nélküli különféle szerek készüljenek, amelyek azután kiadásra is kerülnének.

A GNRS „abortusz-paragrafusa” kimerítően tárgyalja a bűncselekmény lehetséges indítékát: *pénz vagy remélt haszon által félrevezetve*, és elkövetési módját: *szóbeli tanáccsal vagy tevőlegesen*. Legenyhébb büntetés a hivatalból való elmozdítás, testi fenytéssel együtt, a legsúlyosabb esetben viszont halálbüntetés is kiszabható. Mivel a bábáknak tisztában kell lennie azzal, hogy milyen szerek és technikák alkalmasak a magzatüzésre, ha közreműködésre akarják megnyerni őket, az erre irányuló minden kísérletnél azonnal feljelentést kell tenniük.

Nem derül ki viszont, hogy milyen büntetést kapna a patikus és a bába, az orvosi rendelvény nélküli patikaszerkészítés kapcsán. A Prágai Rendtartás erre az esetre pénzbírságot rendelt el: „...ezennel a patikusoknak, 24 birodalmi tallér pénzbírság terhe mellett, ismételten megtiltjuk, hogy bábáknak a működési engedéllyel rendelkező orvos tudomása nélkül, a fentiek szerinti szereket elkészítsék és kiszolgálják...” (9.§).

Túlzottan általánosra sikerült az *ártatlan segítőszándékból, valamilyen betegség ürügyén* igényelt segítség körülírása, amelynek a GNRS szerint a kezdeményezőre és a bábára nézve sincs büntetőjogi következménye. Megértésében talán segít ugyancsak a Prágai Rendtartás eseti példára szabott része: „A bábáknak nincs engedélyük arra, hogy bárki – legyen az eleve gyanús vagy sem – hashajtó szereket adjanak, a gyermekágyas nők vagy más asszonyok tisztulására hivatkozva, ezzel szemben az ilyen személyeket súlyos büntetés terhe mellett azonnal jelenteniük kell az orvosnak, aki tudja a további eljárás menetét az ilyen esetekben” (9.§). A Prágai Rendtartás tehát büntető vagy szabálysértési eljárást helyez kilátásba a bábával szemben.

Az abortusz köré csoportosított büntető rendelkezések mellett a Főszabályzat „megfelelnek” egy olyan alakzatról, amely hagyományosan súlyos bűncselekménynek számított a bábák körében. Szerepelt azonban a Torkos-taxában, miszerint a bába „...nem hagyhatja magát félrevezetni, vagy megvesztegetni, hogy az újszülöttet ellopja, és egy másik újszülöttre kicserélje” (Utasítások III. 5.§). Ezt a tényállást egyébként a Prágai Rendtartás sem tartalmazta. A hiányosságot az

1773. évi Kiegészítés pótolta, és a bábákat a csecsemőgyilkosokkal azonos módon büntette: „...aki gonosz szándékkal, orvosságos szerekkel, vagy bármilyen más módon magzatúzést végez, illetve szülés közben szándékosan a magzat fulladását okozza, az szigorú törvényeink szerinti mértékkel büntetendő, de ugyanilyen büntetés vár azokra a bábákra is, akik fondorlatos módon újszülötteket cserélnek ki egymással, vagy azokat valahová becsempészik” (26.§). A magzatelhajtás büntetése különben a *Constitutio criminalis Theresiana* 88. cikkelye értelmében fővesztés volt (pallos által) bábának és terhesnek is.¹⁷⁰

VIII.§ A bábák ne csak a szegényeknél és azok újszülötteinél, hanem mindennütt, ahol ez lehetséges, tartózkodjanak a betegségek gyógykezelésétől, mindazonáltal ha a physicus-doktori állás nincs betöltve, sürgős szükség esetén, az őket megillető összeg ellenében, orvosságos kezelést is végezhetnek.

Itt a kétféle szöveg lényeges tartalmi jegyek alapján különbözik egymástól. A Birodalmi Főszabályzat szerint:

„VIII.§ Ezennel a bábák nyomatékos parancsot kapnak arra, hogy tartózkodjanak általában az asszonyok, közvetlenül a szülés utáni nők, a gyermekek, és bármilyen más személyek gyógykezelésétől, amennyiben azonban gyermekágyas nőknél vagy újszülötteknél egyébként elháríthatatlan szükséghelyzet keletkeznék, és helyben egyáltalán nincs orvos, vagy ha van, azonnal nem lehet elérni, akkor a bábáknak engedélyezhető, hogy kellő önmérséklettel és lelkiismeretességgel gyógykezelést is végezhessenek”.

A GNRS szerint a bábák részére, bevétel hiányában, eleve nem vonzó, hogy a nincsteleneknél az egyébként tiltott kezelésbe kezdjenek. Üzletileg azonban a magyar szabályozás a Birodalmi Főszabályzathoz képest lényegesen szélesebb lehetőségeket nyit a bábák előtt. Nem az orvos, hanem egyenesen a Magyar Királyságban még ritkább physicus-doktor hiányához köti az *orvosságos kezelés* végzését. A Prágai Rendtartás különben felsorol néhány ilyen kezelést, mint például „gyermekeknek való enyhe, kanalas hashajtó” vagy „puhító klistélyek, és borogatások”, de a bába ezeket is a patikákban köteles készíttetni. Egyébként pedig „az ilyen eseteken túlmenően a beteget az orvoshoz kell irányítani” (10.§).

IX.§ Ha a magisztrátus a bábákat szakértői vizsgálatra kötelezi, azt alaposan és igaz lelkiismerettel, ha lehetséges, orvosi tanácsot igénybe véve végezzék el, és a vizsgálat legyen mentes minden részrehajlástól, a bábát se erőszak, se vagyoni csábítás ne térítse el az igazság helyes ösvényéről.

¹⁷⁰ Linzbauer II. köt. 602. tétel

Amennyiben az esetről jelentés készítendő, azt leplezetlenül, és csakis a vármegye vagy a szabad királyi város magisztrátusának kell megtenni, illetve királyi tanácsainknak, vagy az alájuk rendelt egy-egy Egészségügyi Bizottságnak, de ezeken túl minden más helyre tilos az elküldése; egyebekben pedig azok az asszonyok, akik a szabad királyi városokban, a mezővárosokban, és a falvakban bábaként szolgálnak, lássák el a házukat valamely külső jellel, azaz cégérrel, hogy a segítséget keresők könnyebben megtalálhassák őket.

Törvényszéki vizsgálatra leggyakrabban a bizonytalan terhesség megállapítása miatt került sor, azonban más esetekben is előfordulhatott (pl. kiskorúak megbecstelenítése, vagy annak kísérlete). Bár az orvosi tanácskérés rutinszerűen szerepel a szövegben, ennek bábák esetében lényegesen kisebb jelentősége volt, mint a sebészmestereknél. Alkalmassint a három szakma együttműködésére is sor kerülhetett. Például halott újszülöttek esetében, ahol boncolást is kellett végezni. Régóta tudták ugyanis, hogy amennyiben a holttestből eltávolított tüdőrésztlet úszott a víz felszínén, az az újszülött légvétélet, és ezzel együtt az élveszületését igazolta.

A *külső jellel* való ellátás, ami egyben a szakmát legálisan művelő személyt is jelölte, nem egészen új gondolat, azonban a Prágai Rendtartásban még magára a személyre, és nem a lakóhelyére vonatkozott. Ilyen minőségében elsősorban a szakképzettséget igazolta, és a szakmai védettséget biztosította: „Annak érdekében, hogy az ilyen vizsgázott bábák hivataluk ellátása során kellő védelmet élvezzenek, a tapasztalatlan személyeket nemcsak eltanácsolni kell a munkától, hanem tettenérés esetén az ilyenek kemény büntetéssel is sújtandók. Továbbá kinyilvánítjuk legkegyesebb akaratunkat és elhatározásunkat, miszerint az engedéllyel rendelkező bábák valamely jelzést hordjanak ruhájuk mellrészén, ami mindenkitől megkülönbözteti őket, és munkájuk segítése érdekében ez a jelzés a segédeknek is engedélyeztessék, de rajtuk kívül senki másnak, akik bár a vonatkozó vizsgát eredményesen letették, de még segédként dolgoznak a vezető bábák mellett” (IV: fej. I.§).

Tulajdonképpen teljesen logikus volt a baba házának megjelölése, hiszen a másik két szakma képviselője, a patikus, és a sebészmester műhelyét egyértelmű jelzés azonosította (utóbbit a borbélytányér, mint kifüggesztett cégér). A *valamely külső jellel* kifejezést (*exteriori aliquo signo*) a szakma iparos jellege miatt különben egyértelműen „cégér”-ként kell fordítani (amit a korabeli szótárak is igazolnak). Előfordult, hogy ezek a cégérek – a szakmára utaló képi megjelenítések miatt – nyilvánvalóan szeméremsértők voltak, és egyes települések a hatályos GNRS ellenére is tiltották a használatukat.¹⁷¹

¹⁷¹ MOE IV. köt. 566. tétel

A bábáktól vett eskü mintája, amely alapján az esküt
az előjáróságoknál kell letenniük

Én, N.N. esküszöm a mindenható Istenre, és fogadom, hogy szolgáltatomat szorgalommal és éberséggel fogom ellátni, úgy, hogy az a keresztényi lelkiismeret törvényeihez igazodjék. Egyetlen szülő nőt, akihez csak hívnak, sem hagyok cserben, erőmhez mérten úgy követem a számomra előírt viselkedési szabályokat, hogy a közvetlen veszélyek, amennyire lehetséges, mind elháruljanak; a szegényeket és gazdagokat egyenlő szeretettel segítem, és nem hagyom sorsukra azokat, akiknek a kezelését elvállaltam, hanem lankadatlan szorgalommal őröködöm felettük. Isten engem úgy segéljen, és úgy segéljen a szeplőtelenül fogantatott Szűz Mária, Istennek legszentségesebb anyja, és az összes szentek, Ámen.

A szükség-keresztelés kapcsán a fentiekben elmondottak szerint teljesen érthető, hogy ez az eskü, a többivel ellentétben, miért hivatkozik nyomatékosan a *keresztényi lelkiismeret*-re, és nem általában a keresztény életvitelre.

Feltűnő, hogy a physicus-doktor, a patikus, és a sebész-mester esküszövegéhez képest a Birodalmi Főszabályzat, következésképpen a GNRS is, a baba esküjét kifejezetten lerövidítve vette át a Prágai Rendtartásból. Ennek a rövidítésnek áldozataul esett egy igen lényeges államigazgatási kötelezettség is, amely a korabeli népesség-nyilvántartás működésének egyik biztosítékát adta:

„...megkereszteltem a satnya újszülötteket, ha meghalának a pap megérkezése előtt, vagy a pap nem lenne elérhető közelségben, természetes vízzel, mondván: Én megkeresztellek téged az Atyának, Fiúnak, és Szentlélek Istennek nevében, de csakis szükség-keresztelést végzek, és amennyiben az újszülött tovább élne, és úgy tűnnék, hogy a szabályszerű keresztelés idejét is megéri, az általam végzett szükség-keresztelést a papnak bejelentem, és egyebekben az Ő császári-királyi Felsege által legkegyesebben kibocsátott jelen rendeletben foglalt utasításokhoz fogom szó szerint magamat tartani...”

Ugyancsak mellőzésre került az a szövegrész is, amely a legnépesebb egészségügyi szakma sorait bomlasztó kontárok ellen irányult, és esküvel fogadott feljelentési kötelezettséget tartalmazott:

„...amennyiben tudomásomra jutna, hogy olyan nőszemély, akit a doktor urak szabály szerint nem vizsgáltattak, és engedélyt neki nem adtak, és esküt sem tett, de a vajúdo nők hívását elfogadná, az ilyen nőszemélyt haladéktalanul jelentem a Dékán úrnak, és a doktor uraknak, egyebekben pedig a saját személyemet illetően mindenben úgy viselkedem, ahogyan az egy tisztességes asszonyhoz illik...”

Az esküben a „*seplőtelenül fogantatott Szűz Mária*” szövegrész a római katolikusokon kívül a többi keresztény felekezet számára elfo-

gadhatatlan volt, izraeliták esetében pedig maga a *keresztényi lelkiismeret* is akadályt jelentett. Protestánsok vonatkozásában ez az akadály elhárult II. József 1781-ben kiadott Türelmi rendeletével:

„Úgy véljük, hogy az igaz keresztényi türelem megerősítéséhez az is hozzátartozik, hogy az ágostai és a helvét hitvallásúak ne legyenek kötelesek másként esküdni, csakis azon esküforma szerint, amely vallásuk hitelveinek megfelel” (4.§).

Ennek következtében a hivatalviselést terhelő felekezeti akadályok is elhárultak: „...közhivatalok odaítélése tekintetében általános érvénnyel mellőzni kell a vallási különbség szempontját, és kizárólag az érdemeket, a tehetséget s a becsületes és keresztényi életet kell mérlegelni” (3.§).

A keresztény felekezetek belső vitáinak lezárása után már csak az úgynevezett zsidó bábák kérdésének rendezése maradt hátra. Államigazgatási szempontból a GNRS csak a hivatalt viselő bábák működését engedélyezte, tehát legálisan az izraelita hitközségekbe is csak keresztény bábákat lehetett hívni a szülésekhez. Protestáns bábák esetében ez semmilyen konfliktust nem eredményezett, ők ugyanis szükséghelyzetben nem keresztelték meg az újszülöttet. Római katolikus bábákkal kapcsolatban viszont ez állandó összeütközések tárgyát képezte. Ennek rendezése a GNRS után még 17 évet váratott magára. Ekkor egy 1787. július 31-én kiadott helytartótanácsi rendelet¹⁷² félévi szabadságvesztés, és szokatlanul magas (1000 arany) pénzbüntetés terhe mellett ezt a gyakorlatot egyszer és mindenkorra megszüntette (címe: „Halálos veszélyben lévő zsidó újszülötteket sem lehet a szülők egyetértése nélkül megkeresztelni”). Ugyanezen rendelet zárórészének felszólítása egyébként helyesen mutatott rá a minden tekintetben megnyugtató megoldásra: „...annak érdekében, hogy az ilyen kierőszakolt keresztelések mind nagyobb biztonsággal elkerülhetők legyenek, a legfelsőbb szándék szerint növelni kell azoknak a zsidó bábáknak a számát, akik részt kívánnak venni a bábamesterségre való oktatásban, és az egyetem általi vizsgáztatásban”. Mivel ezek a bábák a korabeli államigazgatásban még a szakmai engedélyek birtokában sem juthattak „hivatalhoz”, számukra olyan megoldást kellett találni, amelynek segítségével tanult foglalkozásukat nem az államhoz kötötteen művelhették. Ez volt a *libera praxis* engedélyezése. A Helytartótanács az első precedens értékű határozatot I. Ferenc uralkodása alatt (1792–1835) hozta, 1797-ben: bizonyos Swandnerin Márta kérelmezőnek Pest városában engedélyezte a szülészeti szabad gyakorlását.¹⁷³

¹⁷² Linzbauer III. köt. 1090. tétel

¹⁷³ Linzbauer III. köt. 1. rész, 1427. tétel

ISBN 978 963 9276 60 4 ö (Összkiadás)
ISBN 978 963 9276 63 5 (I. kötet)
ISSN 1416–5368

A szerkesztésben közreműködött a Hungarus Bt.
Felelős vezető: G. Szczaurski Ágnes
Nyomdai előkészítés: Tordas és Társa Kft.
Nyomta és kötötte: Nec Arte Nyomda, Révkomárom
Felelős vezető: Meszlényi Szilvia

Balázs Péter

**Mária Terézia
1770-es egészségügyi
alaprendelete II.**

BALÁZS PÉTER

MÁRIA TERÉZIA 1770-ES
EGÉSZSÉGÜGYI
ALAPRENDELETE
II.

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE:
GAZDA ISTVÁN

MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNETI INTÉZET
SEMMELWEIS ORVOSTÖRTÉNETI MÚZEUM, KÖNYVTÁR ÉS LEVÉLTÁR
PILISCSABA – BUDAPEST, 2007

RENDELETMAGYARÁZAT

MÁSODIK RÉSZ

azokról a dolgokról, amelyek a közegészségügy szolgálatára vonatkoznak a határokon, és a határmenti népesség körében

A címben a *sanitatem servandam* szókapcsolatot közegészségügyi szolgálatnak kell fordítani, ugyanis a második rész nem általában az egészségügyről szól, hanem kifejezetten a közegészségügyről, és azon belül is a járványügyi szolgálatról. Egyébként a klasszikus közegészségügy a GNRS korában is tágabb volt a járványügynél, hiszen magába foglalta például a település-egészségügyet, az ételmiszerbiztonságot, és a veszélyes vegyi anyagok ellenőrzését is. A címbeli megkülönböztetés jól elhatárolja a második fejezetet az elsőtől, amely kifejezetten a személyes egészségügyi szolgáltatásokkal – de nem az egészségügy egészével – és azok államigazgatási szabályozásával foglalkozik.

I.§ Amilyen mértékben a főhatóságok a tartományokban gondoskodnak az egészség szolgálatáról, legalább oly mértékű, sőt még nagyobb szorgalom szükséges ott, ahol a határmenti tartományokból okkal kelhetnek félelmet a járványos betörések, ezért kell tehát intézkedni Isten legfelsőbb segedelmével, az ilyen tartományokból már a behatolásnál a betegségek felszámolása felől.

Hogy a járványokat távol tartsuk országaink és örökös tartományaink azon határaitól, ahol a dolgok mai állása szerint aligha lehet számítani a veszély szüntetésére, uralkodói elődeink előrelátó intézkedései folytán már sok évvel ezelőtt vesztegzárnak nevezett épületek létesültek, amelyek személyzete szüntelen éberséggel gondoskodik arról, hogy a jövevények belépésénél alkalmazott szigorú szabályokkal megóvják országainkat és tartományainkat a ragály által terjedő betegségektől: ezeket az intézeteket, a szükséges számú személyzettel ellátva, az egyes tartományok legfelsőbb törvényhatóságának oltalma alatt, az előzőekben már említett Egészségügyi Bizottságok irányítják.

A GNRS itt a mai „járvány” szó értelmében a *contagium*-ot használja, szemben az I. résszel, amelyben következetesen a *pestifera lues* fordult elő. Szakmai és köznyelvi változatban három szó használatos ezzel a betegségcsoporttal kapcsolatban. Eltekintve a köznyelvi változatoktól, pontos szakmai értelmezésben a „fertőző” (*infectiosus*) azt jelenti, hogy a betegséget valamilyen mikrobiológiai ágens hozza létre. Akkor „ragályos” (*contagiosus*) a fertőző betegség, ha valamilyen érintkezés révén egyik emberről a másikra terjedhet. Fertőző és ragályos betegségek akkor válnak „járványos”-sá (*epidemicus*), ha adott helyen és időben jelentős számú új megbetegedést okoznak. A továbbiakban a *contagium*

minden esetben „járvány”-ként szerepel a fordításban, ha tömeges megbetegedésre vagy annak veszélyére vonatkozik. Midőn a GNRS a *ragály által terjedő betegségektől (a morbis contagione propagatis)* akarja megóvni a népeiséget, mai értelemben is teljesen szabatosan használja a „ragály” megnevezést.

A GNRS idején a súlyos pusztítással járó járványok közül, elsősorban a pestis már valóban csak *a határmenti tartományokból* törhetett be, ugyanis a Birodalom belső területeiről már visszaszorították. Az 1600-as évek végének sikeres törökellenes hadjáratai előtt azonban még Alsó-Ausztria is keleti határmenti tartománynak számított. Mivel a császár egyszersmind ennek a tartománynak a fejedelme is volt, a folyamatos járványveszély miatt a tartományi kormányból néhány tanácsosnak állandó megbízatást adott, hogy gondoskodjanak a szükséges szakmai és államigazgatási intézkedésekről. Ennek érdekében a császár személyes képviselője és a tanácsosok a megbeszélésekre meghívták a bécsi egyetem orvosi fakultásának dékánját, és két-három orvosát, illetve Bécs polgármesterét és a rendek képviselőit. Így alakult ki – határozott naphoz vagy naptári évhez nem köthetően – a Közegészségügyi Bizottság, illetve ahogyan akkor nevezték, a *consilium sanitatis*. A Mohács előtti Magyar Királyság területének felszabadításával a keleti határok messzire kitolódtak a Birodalom központi területeitől. A Közegészségügyi Bizottság már 1692-ben, a magyar kormánysszervekkel közösen, intézkedett az új határokon a pestis elleni védekezésről. Így sem sikerült azonban megakadályozni 1713-ban egy nagy pestisjárványt. Ezt még egy utolsó hullám követte 1715-ben, amely már valóban az ausztriai belső járványveszély végét jelentette. Megszűnt a hadak állandó vonulása is, helyette viszont újabb gondok jelentkeztek.

A török háborúk után kötött békeszerződések lehetővé tették a Habsburg-birodalom kereskedőinek működését a törökök szárazföldi területein és a Földközi-tenger keleti medencéjében. A tengeri és szárazföldi távolsági kereskedelem mellett a határmenti kiskereskedelem is megélénkült. A Magyar Királyságban és Erdélyben, az 1738–44 között dühöngő pestisjárvány ellen a határokon – a tengeri forgalom mintájára – úgynevezett „kontumácia stációk”-at, vagyis a vesztegzár-állomásokat létesítettek. Az Udvari Egészségügyi Bizottság rendelete (*statutum*) „Utasítások vesztegintézetek felállítására és működtetésére” címmel, 1739. július 8-án jelent meg¹⁷⁴. A fogalmat a GNRS *vesztegzáró helynek nevezett épületek*-ként említi (*aedes, quas contumaciales vocant*). A Birodalmi Főszabályzat németül jól ismert fogalomként kezeli a szárazföldi területen létesített *Contumaz-Station*-t. Az alapszót a Trieszti Főszabályzatból vette át, amelyben a *Contumaz* általában a vesztegzárat je-

¹⁷⁴ Linzbauer I. köt. 552. tétel

lentette. Klasszikus latin szövegben a *contumacia* megállapodást, egy helyben állást, veszteglést, ezért csökönyösséget jelentett, de a GNRS idején használatos volt „engedetlen” értelemben is. A *contumacia* járványügyi igazgatási értelemben olyan állomást, veszteglőhelyet jelentett, ahol mindenki köteles megállni, és csak meghatározott megfigyelési idő után folytathatja az útját. Ebből a jelentés-tapadásból alakult ki az a latin jogi szaknyelvi értelmezés, amely egyrészt általában a vesztegzárat, mint az intézkedések összességét jelentette, másrészt azt a külön, erre a célra berendezett szárazföldi épületegyüttest, amelyben ezeket az intézkedéseket végrehajtották. Utóbbi megnevezésére a legközelebb, és enyhén archaikus hangzású szó a „vesztegintézet”, amely jelzős szerkezetben „vesztegintézeti” is rövid alakban használható. A továbbiakban jellemzően ez szerepel a jelen fordításban, de megjegyezhető, hogy használatos volt a „veszteglő hely”, a „veszteglő ház”, a „negyvenedház”, vagy később az „egészségkémlő ház” kifejezés is.

A vesztegintézeteket az államigazgatás a távolsági kereskedelmi és személyforgalom által használt útvonalak mentén, a hegyek hágóin és a folyók völgyében telepítette (részletesen ld. az alábbiakban). Így alakult ki egy folytonos védvonal a Keleti-Kárpátoktól az Adriáig, ami a hegyi ösvényeken zajló élénk helyközi személy- és áruforgalmat (csempészt) természetesen nem tudta megakadályozni. Némiképpen túlzás Mária Terézia részéről több személyt érzékeltetve hivatkozni *uralkodói elődeink*-re. Kétségtelen, hogy a Habsburg uralkodók már III. Ferdinándtól (1637–1657) kezdve rendészeti eszközökkel is támogatott intézkedéseket hoztak az úgynevezett pestis-rendeleteikben. Ezek hatékonyságának hiányát azonban jól mutatja, hogy még 1715-ben is súlyos pestis-járvány pusztított a belső tartományokban. Valóban hatékonyak VI. Károly – a magyar trónon III. – (1711–1740) intézkedéseit lehet tekinteni, amelyek nyomán a teljes rendszer csak Mária Terézia uralkodása alatt épült ki. Mária Terézia már jól szervezett, és állandóan működő rendészeti apparátusra támaszkodhatott a célok megvalósítása érdekében. A rendszer hibájaként – természetesen korabeli mércével mérve – az róható fel, hogy csak az Adria irányából, illetve a déli és keleti szárazföldi határok felől fenyegető veszéllyel számolt, és nem gondolt az északi területekre. Így szinte a Birodalmi Főszabályzat főpróbája volt az 1768–1774 közötti orosz-török háború nyomán az a pestisjárvány, amely Lengyelország felől Podóliából és Volhíniából érkezett, a Birodalomhoz 1772-ben hozzácsatolt Galíciába is betört, és az összes említett területen mintegy negyedmilliónyi halálos áldozatot követelt. Zemplén-vármegyében, amely már belső területnek számított, szintén voltak halálos áldozatok, de ezzel együtt a rendszer jól vizsgázott. A szervezők joggal tekinthették sikernek az eredményt, hiszen a déli és keleti hatá-

rok után, ugyanazzal a módszerrel, északon is gátat vetettek a pestis korlátlan pusztításának.

Kétségtelen, hogy a vesztegintézetek az epidemiológiai siker mellett hátrányokat is okoztak a gazdaságnak, hiszen lassították a kereskedelmet, a kereskedőkre terhelt járulékos költségek miatt emelkedett egyes áruk ára, és időszakos hiányok keletkeztek az ipari nyersanyag utánpótlásban is. Amíg élt az a generáció, amelynek emlékezetét súlyosan terhelték az 1700-as évek első felének katasztrófái, a költség/haszon arányt senki sem vitatta. Ugyanakkor szinte természetesnek tekinthető, hogy II. József nemzedéke, amely már csak hírből ismerte a hatalmas járványokat, folyamatosan lazítani igyekezett a merev szabályokon.

Ezek az állomások a következők:

A Magyar Királyságban, Máramaros-vármegyében Borsa vesztegintézete, a Pozsonyi Királyi Helytartótanács kormányzása alatt.

Habsburg közjogi értelmezés szerint ez volt az egyetlen vesztegintézet, amelynek esetében a Magyar Királyság és csatolt részeinek határa megegyezett a Habsburg-birodalom külső határával. Ezen a területen a *legfelsőbb törvényhatóság* a Magyar Királyi Helytartótanács volt, a GNRS kihirdetése idején hatályos székhellyel. *Borsa vesztegintézete* a Tatárhágonál helyezkedett el – a keleti Kárpátokban – és a Bukovinán keresztül folytatott kereskedelmet ellenőrizte. Bukovina a Kárpátoktól keletre, Moldva északi és Galícia déli része között terült el. A GNRS kodifikálása idején még a Török Birodalomhoz tartozott, amely azonban az éppen befejeződött orosz-török háború miatt egy újabb konfliktustól tartva, 1775. május 7-én a területet átadta a Habsburg-birodalomnak.

Szlavóniában, Eszéken működik az Egészségügyi Bizottság, az ottani Főhadparancsnokság elnöklete alatt, amelynek Brod és Gradiska vesztegintézetei vannak alárendelve.

A GNRS eltér a Birodalmi Főszabályzat szövegétől. Utóbbi szerint „A Szlavón Királyságban az Egészségügyi Bizottság Eszéken működik, az ottani vezénylő tábornok elnöklete alatt, akinek Panovce, Zimony, Mitrovica, Brod és Gradiska vesztegintézete van alárendelve”.

Szlavónia a Dráva és a Száva folyók közötti sávban helyezkedett el. Déli határvonala megegyezett a Száva folyásával. Itt húzódott végig a Szávai Határőrvidék, mintegy 40–50 km-es sávban. Katonai parancsnoksága a hadászatiilag már teljesen biztonságos, Dráva menti Eszéken állomásozott.

Közjogilag a Birodalmi Főszabályzat nem nevezi meg az eszéki katonai kormányshéket, amely ekkor már Főhadparancsnokság volt (*Ge-*

neral-Commando, latinul *suprema militaris praefectura*), hanem csak annak parancsnokát (*commandierender General*). Megnevez viszont hárommal több helységet a Száva alsó folyása mentén, ahol ugyancsak vesztegintézet működött. Ezek közül a maga idejében a GNRS által fel sem tüntetett Zimony volt a legjelentősebb, hiszen Bécs és Isztambul között a fő kereskedelmi útvonal ezen a ponton keresztezte a két birodalom határát.

Horvátországnak a Károlyvárosi Főhadparancsnokság által kormányzott részén, következésképpen a Károlyvárosi Egészségügyi Bizottság alárendeltségébe tartozik Szluin és Radonovác vesztegintézete.

A két említett település közül ma *Szluin* (Slunj) a jelentősebb, Horvátországban. Az „*által kormányzott részén*” arra utal, hogy Horvátországnak csak egy része állt katonai igazgatás alatt, amelyre nem terjedt ki a horvát–szlavón–dalmát bán kormányzati hatalma, ugyanis az a *Főhadparancsnokság* révén közvetlenül a Bécsi Udvari Haditanácsnak volt alárendelve. Így a károlyvárosi Egészségügyi Bizottságot is a vezénylő tábornok elnökölte. Károlyváros (ma Karlovac), nyugat felől a Szávába ömlő Kulpa folyó mentén a katonai és a civil közigazgatás határán helyezkedett el. Innen irányították a szárazföld belső részén állomásozó Szluini ezredet. Az Adriával határos részen települt (északról délre haladva) az Ogulini, az Otocsáci, és a Likai ezred.

A Horvát Királyság többi részén, amelyet a tartományi Törvényhatóságok irányítanak, Kostajnica vesztegintézete annak az Egészségügyi Bizottságnak a hatáskörébe tartozik, amelyet élén Dalmát, Horvát és Szlavón Királyságaink bánja áll, és nevezett Királyságaink Királyi Tanácsának oltalma alatt működik.

A Horvát Királyság többi részén, közigazgatásilag kétféle területet jelent, részben katonait, részben polgárit. Teljesen nyilvánvaló, hogy a határon katonai igazgatás volt, de jelen esetben ez nem a Károlyvárosi Főhadparancsnokság alá tartozott. Ezt a határszakaszt – nyugatról keletre haladva a Szluini ezred és a Szlavón határőrvidék között – az 1. és a 2. báni ezred ellenőrizte, viszont ezek az alakulatok a horvát–szlavón–dalmát bán parancsnoksága alatt álltak. *Kostajnica* a Száva jobboldali mellékfolyója, az Una mentén elhelyezkedő település. Vesztegintézete a Zágráb felé irányuló forgalom fő nyomvonalán épült.

Az Erdélyi Nagyhercegségben az Egészségügyi Bizottság a Katonai Főkormányzó elnöklete alatt két külhoni tartomány, Havasalföld és Moldva irányában tart fenn vesztegintézetet, ezek Havasalföld irányában a következők: Tömös és Vöröstorony, Törcsvár, Buzán és Vulkán, Moldva irányában Radna, és további három helység: Ojtoz, Csík-Gyimes és Biriczke.

A történelmi Transsylvania, miután a török hódítás ék alakban észak felé hatolva gyakorlatilag elvágtta egymástól az ország nyugati és keleti részét, *de facto* 1542-től önállósult, miután I. Ferdinánd (1526–1564) hadi vállalkozása kudarcba fulladt Buda visszafoglalására (1541). Ténylegesen Erdély mint fejedelemség, nemzetközi diplomáciai téren is elismerve, a speyeri szerződésben (1570) szerepelt, amelyben János Zsigmond mint fejedelem arra kötelezte magát, hogy halála után Erdélyt átadja a törvény szerinti magyar királynak, Habsburg I. Miksának (1564–1576). János Zsigmond ugyan három nappal a szerződés ratifikálása után meghalt, de az erdélyi rendek másként döntöttek. Mellőzve a további bonyolult történelmi folyamatokat, ismeretes, hogy újabb érdemi fordulat az egyesítésre a törökök kiűzése után az 1600-as évek végén következett be. Ekkor I. Lipót császár (1657–1705) 1691-ben kiadott rendeletében (*Diploma Leopoldinum*) megtartotta magának Erdélyt. Ellenkező esetben át kellett volna adnia a Magyar Királyságnak – amelynek uralkodója legidősebb fia I. József volt (1687–1711) –, így az a magyar kormányzervek irányítása alá került volna.

Az önálló Erdélyt a rendelet azért nevezi *Nagyhercegség*-nek (*Magnus Principatus Transsylvaniae*), mert Mária Terézia 1765-től ezt a címet adományozta a tartománynak. A nagyherceg, a hercegek és a király közötti közbülső fokozatot képviselt a feudális hierarchiában, és többi hercegtől eltérően, a királyi felség megszólítás illette meg (az uralkodói család tagjai főhercegek voltak, fenség megszólítással).

Jóllehet, Erdélyben a török háborúk után civil kormányzat is alakult, 1693-tól (*Gubernium regium Transsylvaniae*) a határőrizet a császári-királyi Főhadparancsnokság (*suprema caesareo-regia armorum prefectura*) alá tartozott. Sőt a bécsi udvar 1762–1771 között Erdély egész területét katonai igazgatás alá helyezte. Ezért hivatkozik a GNRS úgy az Egészségügyi Bizottságra, hogy az a *Katonai Főkörmányzó* (*supremus praefectus rei militaris*) vezetése alatt áll. A Török Birodalomhoz tartozó Havasalföld délről, Moldva keletről határolta Erdélyt.

Havasalföld irányában a felsorolás nem földrajzi logikához, hanem a fontossági sorrendhez igazodik. Földrajzilag a sorrend, nyugatról keletre haladva a következő: Vulkán, Vöröstorony, Törösvár, Tömös, Buzau.

Vulkán: Vulkán-hágó, a Zsil völgye felett emelkedő Vulkán-hegység átkelőhelye. Nehezen, télen pedig alig járható út volt. Nagyobb városokat és kereskedő helyeket nem kötött össze a határ két oldalán, jelentőségét elsősorban a katonai csapatmozgások adták.

Vöröstorony: a vesztegintézet a Vöröstorony-szorosban állt, ahol az Olt keresztezte a Kárpátokat. Pontosabban itt két intézet, egy külső és egy belső épült, a nagyobb biztonság érdekében. Itt zajlott a fő forgalom Kis-Oláhország és Nagyszében között. Kis-Oláhországnak, szem-

ben az úgynevezett Török-Oláhországgal, a Duna, a Déli-Kárpátok és az Olt által közrefogott területet nevezték. Ez a győztes hadjáratokat lezáró Pozserováci-békekötés (1718) után, Krajovai bánóság néven és katonai kormányzás alatt, a Habsburg Birodalom része volt 1718–1739 között. Mivel az 1735–1739 között vívott orosz-török háborúba az oroszok oldalán a Habsburgok is bekapcsolódtak, de vereséget szenvedtek, a belgrádi békében (1739) kénytelenek voltak visszaadni a területet a Török Birodalomnak (amely megtartotta egészen 1829-ig).

Töröcsvár: a Töröcsvári-hágó vesztegintézete, amelyen át az út Fogarasföldre és a Barcaságba vezetett. Csekélyebb jelentőségét az magyarázta, hogy Erdély és Oláhország között a fő forgalmi út nem itt, hanem a Tömösi-szoroson át vezetett.

Tömös: az intézet a Tömösi-szorosban épült és kereskedelmi jelentősége miatt ugyancsak egy külső és egy belső telephellyel rendelkezett. Jelentőségét Brassó, mint nagyváros közelsége még tovább fokozta.

Buzau: abban a völgyben épült az intézet, ahol észak-déli irányban a Bodza folyó szeli át a hegyvonulatot, a Keleti-, és a Déli Kárpátok határán.

Moldva irányában – a meghatározás a Keleti-Kárpátok határátkelőit jelentette. Itt sincs földrajzi sorrend a felsorolásban. Északról dél felé haladva a sorrend: Radna, Biriczke, Csíkgyimes, Ojtoz.

Radna: (a GNRS-ben Rodna) a Radnai havasokon át húzódó Radnai-hágó vesztegintézete. Ide az utazók a Kárpátokon túli Aranyos-Beszterce patak völgyén át érkeztek.

Biriczke: a név így pontosan nem azonosítható, a legnagyobb valószínűséggel a Tölgyesi-szorosban, a Kis-Beszterce patak mentén létesített intézetet jelentette.

Csikgyimes: a Gyimesi-szorosban fekvő Gyimesbükk közelében épült vesztegintézetet nevezi így a GNRS.

Ojtoz: az Ojtozi-szorosban épült vesztegintézet neve. Itt a forgalom az Ojtoz patak szűk, tekervényes völgyén át zajlott. A szoros Erdély felőli előterében helyezkedett el a Bereczk nevű helység. Ennek „Biricke”-vel való azonosítása azt jelentené, hogy a GNRS nem tárgyalta volna a Tölgyesi-szoros hagyományos átkelőhelyét.

Végül Temesség tartományban, vagy más néven a Temesi Bánóságban, császári-királyi Tartományi Igazgatóságunk alatt Mehádia, Zsupanja, és nemkülönben Pancsova, helységekben működnek vesztegintézetek.

Történelmileg előzmény nélküli „ötlet” volt a törököktől 1718-ban visszafoglalt Temesség elkülönített államigazgatás alatt történő újrászervezése (állítólag a sikeres hadvezér, Savoyai Jenő javasolta az uralkodónak). A területet északon a Maros, nyugaton a Tisza és a Duna, délen a

Duna, keleten Erdély határolta. Miután a Temességet a Pozserováci béke (1718) értelmében a Habsburg Birodalomhoz csatolták, élére az uralkodó *Tartományi Igazgatóság*-ot (*Landes-Administration*) nevezett ki. A GNRS idején az Igazgatóság a bánsági határőrvidék kivételével már polgári szervként működött, a határőrvidék parancsnoksága viszont közvetlenül az Udvari Haditanács alá volt rendelve. A *Mehadia*, *Zsupanja*, és *nemkülönben Pancsova* felsorolás itt kelet-nyugati sorrendet követ a Duna mentén, a folyásirány ellenében haladva.

Mehadia: a dunamenti Orsovától északra, kb. 20 km távolságra helyezkedik el (közvetlenül Herkulesfürdő szomszédságában).

Zsupanja: ma már jelentéktelen helység, de Mária Terézia idejében is kisebb jelentősége volt a másik két határállomás mellett.

Pancsova: a Temes folyó dunai torkolata melletti helység. Innen az útvonalak a Temes mentén Temesvár felé, a Duna mentén a Magyar Királyság irányába vezettek.

Mivelhogy az áruknak és az utasoknak a forgalma a fent említett helyek felől gyakoribbnak, és bizonyos időkben a közegészség veszélyeztetése súlyosabbnak mutatkozhat, megelőzés céljából a járványos időkben óvatosabb megfontolás szükségeltetik, ennél fogva jelen rendeletünk alapján Magunknak tartjuk fenn annak megítélését, hogy mely és milyen állomásokat kell a járvány dühöngése idején – vagy egyéb indokolt esetben – teljesen elzárni, és melyeket kell a kétoldalú kereskedelem érdekében nyitva hagyni, az adott követelményeknek megfelelően.

A mondat vége jelentősen különbözik a Birodalmi Főszabályzatban a GNRS szövegétől: „...fenntartjuk Magunknak, hogy a már terjedő járványok idején, vagy bármely más, a Mi részünkre lényegesnek tűnő okból kifolyólag, időlegesen vagy tartósan egyes intézeteket a kölcsönös kereskedelem érdekében nyitva vagy zárva tartsunk, vagy amennyiben ez szükséges, az egyes helyeken a tisztítási rendszabályokat a dolgok állása szerint, megkészserezzük”.

Jóllehet a járványügyi „tisztítást” (*purgatio*) a továbbiakban a GNRS is rendszeresen használja, a fordító itt nem tartotta szükségesnek a megemlítését. Célszerű egyébként a továbbiakban a modern epidemiológiai szóhasználatban szokásos „mentesítés” és „fertőtlenítés” helyett a „tisztítás”-t használni, jelezve azt, hogy ez a művelet még a mikrobiológiai ismeretek hiányában történt.

A *Magunknak tartjuk fenn annak megítélését*, azt jelenti, hogy a vesztegintézetek működését alapjaiban érintő döntést csak az államigazgatás legfelső szintjén lehetett hozni, az uralkodó személyes jóváhagyásával.

Amennyiben felsorolt a vidékeken kívül, amelyek a már létrehozott (ahogyan nevezik) vesztegintézetekhez tartoznak, új és ma még ismeretlen utakról derülne ki, hogy azokon keresztül járványos dögvész terjedhet át tartományainkba, a magisztrátusok a veszély súlyosságát közvetlenül a Mi részünkre jelentték, hogy a megfelelő óvintézkedésekről gondoskodás történhessék.

Ezúttal a veszély súlyosságának hangsúlyozására a latin szövegben ismételen *járványos dögvész (morborum lues)* szerepel. Zárójelben az „*ahogyan nevezik*”, azt jelzi, mintha a „vesztegintézet” szokatlan új szó lenne a normaszövegben.

A Birodalmi Főszabályzat nem hivatkozik közvetlenül az uralkodó személyére. Megelégszik azzal, hogy az új helyeken fellépő járványos betörésekről „...az előjáróságok a megelőző intézkedések rendje szerint haladéktalanul jelentést tegyenek, és alkalmazzák is a szükséges eszközöket, a veszéllyel szembeni megelőzés érdekében”. Ez a szöveg lényegesen keményebben hangzik a GNRS „puhított” változatához képest, ugyanis egyértelműen utal a hatóságok önálló intézkedési jogára. Ennek alapját az 1766. évi (aug. 25.) büntetőrendészeti utasítás képezte, amelynek már a címe is fenyegetően hangzott: „Kötél általi halál a vesztegzári intézkedések ellen vétőknek”. A jogszabály értelmében „...Senkinek nem engedélyezhető, hogy a megjelölt helyeken kívül lépjen be az ország területére, tehát csakis akkor folytathatja az útját, ha a kijelölt helyeken az előírások szerinti veszteglést teljesítette, a magával hozott értékek szabályos, intézeti tisztításával együtt, majd erről útiokmányt kapott, amelyet a vesztegintézeti tisztviselők állítottak ki a megjelölt helyeken, és amelyet az illetékes felettes vesztegintézet parancsnoka, illetve a tengeri kikötői biztos látott el kézjegyével; egyidejűleg minden mellék- és kerülőutat le kell zárni, vagy elárkosítani, hogy ezután a legsúlyosabb testi fenyegetés vagy halálbüntetés terhe mellett egyetlen tisztviselőnek vagy alattvalónak se álljon módjában bárkit is beengedni az ilyen mellékutak mentén fekvő helységeken keresztül, még kevésbé vízi úton fogadni, bármely tiltott terület felhasználásával...” (6.§).

Egyszóval tehát, a Török Birodalomból minden utazó, élőállatokkal és árukkal együtt, ha bármely időben magyar tartományainkba is belépni szándékozik, köteles alávetnie magát az előírt egészségügyi szabályoknak, mégpedig minden megkülönböztetés nélkül, akkor is, ha az említett Birodalomban valamely dühöngő járványról semmi bizonyos nem tudható. Különbség csupán a vesztegzár időtartamában lehetséges, amelynek meghatározása az alábbiak szerint történik.

Jóllehet, az áruknak és az utasoknak a forgalma már az előző szakaszban is megjelent, itt minden kétséget kizáróan nyilvánvalóvá válik, hogy a Főszabályzat csak a civil forgalomban ad hatósági jogosítványokat a vesztegintézeteknek. Ezzel szemben a Trieszti Főszabályzat a formális jogosítványokat a katonai forgalomra is fenntartotta: „Hadihajók és hadigályák, feltéve, hogy követték a kikötői kaptányság vezetőjének útmutatását, nem tartoznak bizonyítványt felmutatni, majd a parancsnok nyilatkozata és becsületszava alapján, a szabad forgalomba engedhetők” (I. fejezet, a szakaszok nincsenek számozva).

A magyar tartományainkba is megjelölés (*in nostras etiam Hungaricas...Provincias*) itt fordul elő először a szövegben. Így tett kísérletet a fordító a fentiekben felsorolt valamennyi, közjogi értelemben csak részben magyar terület összefoglalására.

Az 1755. évi Trieszti Főszabályzat tételesen 7 és 40 nap között határozta meg a vesztegzár idejét. Mindazonáltal „fertőzöttségre utaló bizonyítvánnyal érkező hajókra 40 napnál rövidebb időszakot nem lehet kiróni, sőt ez tetszés szerint hosszabbítható a karantén alatt bekövetkezett események függvényében” (V. fejezet). A szövegben a „karantén” eredetét is magyarázó olasz *quarantana* (negyvenes) olvasható. A Habsburg-birodalomban történelmileg meglehetősen késői időpontban, 1726-ban vezették be a 40 napos vesztegzárat. Ekkor példát vettek Marseille, Nápoly, Livorno, Ancona eljárásrendjéről is, de Mária Terézia szakértői etalonnak Velencét tekintették. Lényegében a Trieszti Főszabályzat a velencei *magistrato della sanità* mintájára készült. Ennek intézkedésére, ma már pontosan nem megállapítható időpontban, a *quarantana*-t már az 1400-as évek második felétől bevezették.

Élénk szakmai vita folyt a Birodalmi Főszabályzat kodifikálása idején a szárazföldi forgalomban alkalmazandó vesztegzári időszakokról. Chenot Ádámot (1721–1789) – mint luxemburgi honfitársát – hívta Gerard van Swieten Erdélybe 1755-ben, hogy az ott pusztító pestist felszámolja. Chenot a pestis fészkebe, Brassóba költözött, és 1757-re a munkát eredményesen teljesítette. Ezután, mint *protomedicus Transsylvaniae*, az erdélyi Egészségügyi Bizottságban olyan tekintéllyel rendelkezett, mint van Swieten Bécsben az orvosi fakultás elnökeként. Chenot „*Tractatus de peste*” címen monográfiát is írt a pestisről,¹⁷⁵ és már 1764-ben javasolta az Udvari Egészségügyi Bizottságnak a vesztegzári időszakok lerövidítését. Ezzel van Swieten nem értett egyet, így a Trieszti Főszabályzat szigorúbb fokozatai kerültek átvételre a Birodalmi Főszabályzatba.

¹⁷⁵ Bécs, 1766, illetve a teljes német nyelvű szöveg: Linzbauer III. köt. 151–179.

II.§ Az Egészségügyi Bizottságok – mind az egyes vármegyei, mind a szabad királyi városok magisztrátusai által alapítottak – mindig kövessék figyelemmel az egészségügyi helyzetet a török, a velencei vagy bármely más szomszédos területen, ha pedig éppen szünetel a járvány, fáradhatatlanul fürkésszék ki mindazt, amit e vonatkozásban tudni érdemes, aminek érdekében ezúton elrendeljük a szükséges összegek haladéktalan átutalását Államkincstárunkból, nehogy ily súlyos ügyekben bárki, bármikor is megtagadhasson olyasmit, ami indokolt tartományaink közegészségi viszonyainak fenntartásához.

A Birodalmi Főszabályzat a „*ha pedig éppen szünetel a járvány*” szövegrész után így folytatja: „...a török határokon a megkövetelt lakadatlan éberséget tanúsítsák...”. Vélhetőleg a GNRS fordítója úgy gondolta, hogy az éberség más határra *eo ipso* nem is vonatkozhat.

Pénzügyileg a Főszabályzat a járványügyi megfigyelés finanszírozását a birodalmi központi költségvetésből biztosítja, így még a lehetőségét is kizárja annak, hogy a feladatok teljesítése pénzhiány miatt bármikor is elmaradhasson.

A Birodalmi Főszabályzat a túlzottan általános „*fürkésszék ki*” helyett konkrét utasítást ad arra, hogy „...megbízható híreket szerezzenek be”. Az ilyen hírek forrásáról itt semmit nem mond a normaszöveg, ezzel szemben a Trieszti Főszabályzat még a diplomáciai szolgálat bevonásáról is intézkedik: „az Egészségügyi Hatósággal ismertetni kell a Főfelügyelőség levelezését a levantei és nyugati császári-királyi konzulokkal és tisztviselőkkel, amennyiben annak tartalma az egészségügyet érinti, annak érdekében, hogy a tájékoztatás nyomán sor kerülhessen a szükséges intézkedésekre” (VIII. fejezet, 7. pont).

Amennyiben úgy tűnik, hogy a közegészség állapotában semmilyen zavar sincs a szomszédos határterületeken, a legrövidebb vesztegzári időszak ilyenkor is 21 nap a Török Birodalomból érkező személyekre, állatokra és áruféleségekre – amelyet a fentnevezett állomásokon kell letölteni –, hogy a beérkezők ezen időszak eltelte után, vagy a tényleges ragályos betegségtől, vagy legalább annak gyanújától, az alábbiakban előírt kezelési módszerrel megtisztítva, veszélytelenül beléphessenek tartományaink területére. Ezért tehát, annak érdekében, hogy döntésünk kellően szilárd, illetve szent és sérthetetlen legyen, elrendeljük, hogy az alárendelt magisztrátusok semmiféle mérlegelési jogkörrel ne rendelkezhesenek, mindenesetre semmi nem tiltja azt, ha valakinek úgy tetszik, a nem teljes vesztegzári időtartammal a háta mögött visszafordulhat a saját hazájába, leveleiket azonban, amelyeket magyar tartományainkba akarnak küldeni, midőn a szabályos tisztításon átestek, kézbesíteni lehetséges.

Szemben a tengeri forgalomban elrendelhető 7 napos alsó határral, itt 21 nap a legkisebb időtartam. Teljesen nyilvánvaló a fenti esetben, hogy a Főszabályzat készítői nem az egyébként járványmentes szomszédos tartományokból behurcolható betegségekre gondoltak, hanem azokra, amelyek lappangó formában már jelen lehettek a Török Birodalom távoli vidékeiről érkező személyeknél vagy állatoknál, vagy meggyőződésük szerint a ragályozó anyagot a különböző, távolról érkező áruféleségek hordozták (ekkor még nem tudtak a rágcsálók – elsősorban a patkányok, és azok bolháinak – pestisben játszott szerepéről).

Mai járványtani ismereteink szerint leggyakrabban a pestissel fertőződött patkányok bolháinak (*Xenopsylla cheopis*) cspíése terjesztette az úgynevezett bubó-pestist. Ez elsődlegesen a nyirokcsomók megnagyobbodásával jelentkezett, lappangási ideje 2–6 nap volt, amelyet követően, ha a beteg tüdeje is fertőződött, cseppfertőzéssel a másodlagos tüdőpestis okozta a járvány robbanásszerű terjedését. A tüdőpestinek 3–4 nap volt a lappangási ideje.

Tengerhajózásban a befutó hajók a kiinduló kikötőben kiállított négyfokozatú egészségügyi levéllel rendelkeztek, amelyek: (1) teljesen szabad közlekedésre jogosítottak, (2) mentességet igazoltak, (3) felvetették a fertőzöttség gyanúját, vagy (4) fertőzöttséget tanúsítottak. A (2) bizonyítvány a hajó kiindulási kikötőjének és környezetének jó egészségügyi helyzetét igazolta; azonban az egészségügyi hatóság általános vagy egyedi utasításokkal, az ilyen helyeket is fertőzésre gyanús vagy tiltott helynek minősíthette. A (3) bizonyítvány szerint a hajó kiindulási kikötőjének környezetében pestis gyanúja vagy kezdeti jelei merültek fel, vagy ez a kikötő olyan hajót fogadott, amely fertőzött területről érkezett.

Mérlegelés alapján a (2)-es és (3)-as esetben a tengerészeti közegészségügyi hatóság döntött a 7–40 nap közötti időtartam előírásáról. Mivel ez közismert dolog volt a járványügyi igazgatásban, a szárazföldön külön nyomatékosan kellett hangsúlyozni, hogy 21 nap időtartam alatt az alárendelt magisztrátusok semmiféle mérlegelési jogkörrel ne rendelkezzenek. Szárazföldi forgalomban nem működött a tengeri utazás „elő-karanténja”. Ha egy hajó pl. 7 nappal korábban hagyta el az utolsó kikötőt, ahol egyébként sem volt fertőzés, és út közben sem betegedett meg senki (nem voltak fertőzött patkányok a hajón), továbbá a fogadó kikötő még 7 nap megfigyelést rendelt el, az a tapasztalat szerint kellő biztosíték volt arra nézve, hogy nem kell fertőző forrástól tartani. Jóllehet, a tengeren is felmerült az út közben szerzett fertőződés lehetősége, az mégis kivételnek számított: „Amikor egy hajó, amely gyanú alatt álló, vagy ténylegesen fertőzött helyről érkezik, vagy kapcsolatot vett fel egy másik, fertőzésre gyanús, vagy ténylegesen fertőzött hajóval, annak érdekében, hogy egy tengeri vihar nyilvánvaló veszélyétől megmeneküljön, és engedélyt kér a kikötőbe történő befutásra, inkább engedni

kell a kérésének, számításba véve azt, hogy a sürgős szükség által szorongatva, esetleg titkolt vagy erőszakos kirakodást végez, annak minden szomorú következményével együtt” (VII. fejezet).

Ami azonban kivétel volt a tengeren, az főszabály volt a szárazföldön. Tehát a kereskedő és az utazó állandó és közvetlen kapcsolatban állt a környezetével. Elsősorban az okozta a gondot a szárazföldi járványügyben, hogy a török földről érkezők semmilyen igazolást nem hoztak magukkal arról a helyről, ahonnan elindultak, illetve azokról a helyekről, ahol megszálltak, másfelől az út során is folyamatosan fertőződhetnek a környezetükből (patkányok és bolhák által). Ezért volt érthető, amint az a IV.§-ből kitűnik, hogy az egészségügyi szakértők a pestis lappangási idejét a szárazföldi forgalomban 20 napban jelölték meg. Mai ismereteink szerint ezt a túlzott óvatosságot nem tudjuk igazolni, hiszen a bolhák életciklusa 4–6 hét, egymást nem fertőzik, és a kórokozót utódaiknak sem adják át. Beteg patkányok nélkül az egyszer megfertőzött bolhák tehát még 4–6 hétig maradnak életben, vagyis ha ténylegesen jelen voltak az utazók között, az még 40 napig veszélyt jelentett. Ellenkező esetben viszont a hét nap is elegendő lett volna annak megállapítására, hogy bubó-pestis senkinél nem jelentkezett.

A levelekkel kapcsolatban a Birodalmi Főszabályzat a *szabályos tisztításon* túl, tételesen is megnevezi a füstölést, mint tisztító eljárást, bár ennek a különbségnek nincs jelentősége, hiszen azt később a GNRS is részletezi.

III.§ Ha valóban beigazolódnának a kétségek a határ túloldalán elterülő tartományok közegészségi állapotát illetően, a veszélyeket megelőzendő, a gyanú súlyához mérten, a vesztegzár időtartamát 28 napra kell emelni.

A Főszabályzat a „28 napra kell emelni” szövegrészben szenvedő szerkezetet használ (*ad viginti octo dies protrahenda est*), tehát egyelőre nem nevezi meg az intézkedésre jogosult szervet. Számítási módszereket illetően itt már nyilvánvalóvá válik, hogy a naptári hét az alapegység. Így lesz később a szokásos 40 napos *quarantana*-ból 42 nap, a $6 \times 7 = 42$ nap képlet alapján.

IV.§ Amennyiben az említett vesztegzári időtartamokat csak az elővigyázatosság indokolja, vagyis a 21, illetve 28 napos változat kerül kihirdetésre, még minden vesztegintézet nyitva marad; ha azonban ténylegesen pestis pusztít a török vagy más szomszédos tartományokban, amint azt az előbbieken említettük, fenntartjuk Magunknak a jogot annak megállapítására, hogy a kölcsönös kereskedelem érdekében mely intézeteket tartjuk nyitva, és melyeket ítéljük bezárandónak, hogy a közbiztonság érdekében csökkenthessük az ilyen időszakokban területeinkre vezető utak számát. Ha tehát a Török Biro-

dalomban járvány pusztít, a vesztegár tartamát 28-ról 42 napra kell kiterjeszteni, ugyanis a hosszabb időszak alatt azok az emberek, akikben lappang a betegség, és az első 20 napban mindenképpen kitör rajtuk, az előírtas rendben tovább kezelhetők, illetéknéppen minden gyanútól mentesítve kibocsáthatók, avval a föltétellel, hogy az árukat még 14 napon át a tisztítóhelyen kell tartani, avégett, hogy nagyobb biztonsággal lehessen végrehajtani mind szelöltetésüket, mindpedig mindazt, ami az előírt tisztítóeljáráshoz kapcsolódik, ezt követően azonban csakis azok az emberek bocsáthatók ki, akik a fent nevezett időtartam alatt nem érintkeztek az árukészletekkel; azok az utazók viszont, akik az árukkal érintkeztek, illetve a vesztegintézeti szolgálk közül azok, akik a nevezett időpontig visszatartott árukat kezelték, csak a teljességgel megtisztított árukkal együtt jöhetnek ki a vesztegárból: azon esetekben viszont (Isten végtelen kegyelme és hatalma tartson mindenkit ettől távol), ha a határterületeken pestis tör ki, fenntartjuk Magunknak a döntés jogát, hogy előrelátó tanácskozást követően, az időtartamokat és a helyszíneket illetően, a szükségesnek megítélt mértékig, még tovább fokozzuk intézkedéseinket.

Az időtartamokat illetően továbbra sincs intézkedő szerv megnevezve, azonban a *fenntartjuk Magunknak a döntés jogát* kijelentésből egyértelműen kiderül, hogy a vesztegintézetek működésének felfüggesztéséről, tehát a személy- és áruforgalom leállításáról az egyes határszakaszokon, csakis az uralkodó dönthetett.

A fenti két körmondatból kitűnik, hogy a *Török Birodalomban járvány pusztít* szövegrész egyenértékű a tengeri hajózásban a fertőzöttséget tanúsító (4)-es bizonyítvánnyal. Hasonlóképpen a Trieszti Főszabályzathoz, itt is megjelenik az a lehetőség, hogy a vesztegárat 42 napon túl is meghosszabbítják. Magyarozatként megtudjuk, hogy a lappangó pestis jelei legfeljebb 20 nap után mindenképpen megjelennek, de ekkor további 8 nap már nem lenne elegendő az óvintézkedések végrehajtására. *Az ezt követően azonban csakis azok az emberek bocsáthatók ki*, rendelkezés arra utal, hogy a személyekre és árukra az időtartam számítás későbbiekben részletezett külön-külön szabályai vonatkoznak.

A mondat befejező részében a 42 napon túlra hosszabbítás indokaként a Birodalmi Főszabályzat szó szerint átveszi a Trieszti Főszabályzat szövegezését: „bizonyos történések esetén”. Ezzel szemben a *határterületeken pestis tör ki*, feltétel csakis a GNRS-ben olvasható. Valójában a *szükségesnek megítélt mértékig még tovább fokozzuk intézkedéseinket*, azt jelentette, hogy fenyegetően járványos időszakokban a felső határt semmi nem korlátozta. Előfordult az 1760-as években, hogy az Udvari Egészségügyi Bizottság 84 napot is elrendelt.¹⁷⁶ Ilyen hosszú vesztegár gyakorlatilag egyet jelentett a határok teljes lezárásával.

¹⁷⁶ Lesky, E.: Österreichisches Gesundheitswesen im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. = Archiv für österreichische Geschichte 122 (1959) No. 1. p. 36. (Továbbiakban Lesky)

A tartományokban, valamint a Magyar- és Horvátországban működő Egészségügyi Bizottságoknak, ez ügyben, a Királyi- s Horvát helytartótanácsainkban korábban hozott döntések értelmében engedélyezzük, hogy egyes esetekben döntsenek a veszteglési időszak fokozatáról, a mindenkori viszonyoknak megfelelően, vagy a felderített veszedelem okán a fokozat növeléséről, mivel a veszedelem gyakorta oly súlyos lehet, hogy ha Mifelségünk legfelsőbb egyetértését kérnék, annak a gyors cselekvés vallaná kárát; mindazonáltal ilyen esetben bölcsen és határozott ítéletalkotással, de sohasem túlzottan szélsőséges szigorral és meggondolatlanul kell eljárni, hogy nyomatékos ok hiányában, a határszéli népek közötti barátságos és kölcsönös kereskedelem ne akadályoztassék. Valahányszor azonban tanácsos megnövelni a veszteglés fokozatát, a megfontolt döntés indokairól a már említett királyságokból Királyi Tanácsainkon keresztül, a Magyar Királyi Udvari Kancellária útján (amely ezen okokat a közjó érdekében megtárgyalja a Császári és Királyi Udvari Egészségügyi Bizottsággal) jelentés teendő a Mi részünkre, és a már meghatározott vesztegidő egyszer és mindenkorra csakis akkor mérsékelhető, ha a veszedelem csökkenéséről a beszámoló megérkezett, és azt Mi magunk is jóváhagytuk.

Mindezek okán a hivatali kart, és az egyes személyeket is nyomatékosan arra intjük, hogy az ilyen súlyos ügyekben a hivatali munkát a legnagyobb igyekezettel és éberséggel lássák el, azt minden időben, a tőlük telhető mértékben teljesítsék, hogy azok, akik az alábbiakban következő szabályzat szerint hivatali megbízást kapnak, szolgálatuk előírt normáit a lehető legpontosabban kövessék.

Az itt rögzített eljárásrend alapján végre kiderül, hogy főszabályként egyedül az uralkodó illetékes a vesztegzári időtartamok meghatározására. Létezik azonban egy különleges eljárásrend is, amelyben a gyors cselekvés vallaná kárát, ha kötelező lenne a legfelsőbb uralkodói egyetértés beszerzése. Jellemző, hogy a jogalkotó erőteljesen aggódik az esetlegesen túlzottan szigorú intézkedések miatt, bár ez az aggodalom elsősorban a határszéli kereskedelmi forgalomra irányul, és a normaszöveg a távolsági forgalmat meg sem említi. Egyébként a határmenti forgalomra még visszatér a Főszabályzat II. rész IV. fejezetének XV.§-a, az úgynevezett *rastellum*-ok felállítása kapcsán (ld ott!). A magyar közjog szerinti szolgálati út helyett a Birodalmi Főszabályzat azonos szövegrészében a „fejedelmi többszám” használata egyszer sem szerepel. A jelentést a tartományi főhatóságok az Udvari Egészségügyi Bizottságnak kötelesek megtenni.

I. Működési szabályzat a határok mentén a közegészség érdekében felállított őrvonalak részére

I.§ A veszélyek gondosabb megelőzése érdekében a Török Birodalom felé eső közvetlen határok mentén felállított őrvonalakon, növekvő fenyegetés esetén mind a lakosság, mind a katonaság szüntelen éberséggel, fokozott mértékben gondoskodják arról, amennyire ez egyáltalán lehetséges, hogy az egészségügyi szabályok megkerülésével senki ne léphessen be tartományaink és országaink területére.

A Birodalmi Főszabályzat a francia nyelvből a XVIII. században nemzetközileg átvett *Cordon* kifejezést használja záróvonal értelemben. A görög eredetű *khordé* különben eredetileg hangszerek húrját jelentette, amelyből jelentésátvitellel keletkezett a szó „kötelekkel körbe keríteni, vagy elhatárolni” értelmezése. Újabb átvitellel keletkezett az emberekből álló rendészeti „élő-lánc” fogalma. Ezt „rendőr-kordon” alakban ma már csak igen ritkán használjuk a magyar nyelvben. Előfordul még a „kordában tartani” kifejezés is, hasonló értelemben. Járványügyi használatra a legjobb magyar fordításnak az „őrvonal” tűnik, hiszen ez egyaránt kifejezésre juttatja a vonal „élő-lánc” természetét és őrzési rendeltetését. A GNRS fordítója a latin *vigilia* szót választotta, ami őrszemet, őrséget jelentett, különösen éjszakai virrasztással, de ez nem fejezte ki az örök láncolatba állított, hosszú vonalakat alkotó elrendezését.

Az őrvonalak kapcsán *mind a lakosság, mind a katonaság* említése a későbbiekben féloldalas marad a szövegben, hiszen az őrvonal csak katonai személyzettel fog szerepelni. Nem így volt ez a Trieszti Főszabályzatban, amely a civilek mozgósítását is tartalmazta: „Időnként az is előfordulhat, hogy egy fertőzésre gyanús, vagy ténylegesen fertőzött hajó, teljesen nyilvánvaló veszélytől szorongatva, úgy teszi partra az embereket, hogy az Egészségügyi Hatóság még nem tudott intézkedni, akkor ilyen esetben haladéktalanul megteszi a körülmények által megkövetelt lépéseket az emberek elszállásolására, és vesztegzári idejének megállapítására. Különösképpen szükséges azonban, a fentiekben leírtak alapján, a kétszeres vagy többszörös őrvonalat felállítani a helybéli lakosságból, hogy az őrzés folyamatosan történjék... A Hatóság a záróvonal fenntartásának időtartama alatt naponta jogosult a legkisebb részletekre is kiterjedő értesítést kérni a helyzet alakulásáról. Hasonló záróvonalat kell minden terület köré húzni, ahol bárki is a fertőzésre gyanús, vagy fertőzött hajóról a partra lépett” (VII. fejezet).

II.§ Amennyiben tehát a fentiekben hivatkozott török földön, vagy bármely más határ közeli tartományban a pestis terjedése nyilvánvalóan megállapítható, a fent említett őrvonalakat, amelyeket *Cordon*-nak neveznek, ahol nem lenné-

nek, ott létre kell hozni, vagy ahol már felállításra kerültek, ott szükség szerint kiegészítendő, majd pedig, hogy ezzel az intézkedéssel az egészséges tartományok megvédhetők legyenek a fertőzöttektől, nevezett örvonalakat ennek megfelelően kell felállítani, ezúton elrendeljük, hogy az említett őrhelyeket úgy kell elhelyezni, hogy azok a hely és az adott időszak igényeinek megfeleljenek; és a jelenleg szokványos módon az ilyen örvonalak rendjében az egyik ór a másiktól csak olyan távolságban álljon, hogy kölcsönösen szemmel tarthassák egymást, különösen azonban akkor kötelező gondoskodni ennek a távolságnak a csökkentéséről, sőt az őrség megkettőzéséről, amikor a veszély súlyossága miatt nagyobb elővigyázatosság tanúsítandó, így a határvidékeken a fertőzésre gyanús népességnek a belépését még inkább meg kell akadályozni.

A GNRS egyedül a fenti szövegkörnyezetben, és egyetlen alkalommal nevezi meg „örvonal” értelemben a „*Cordon*”-t, ami egyébként mint katonai műszó a magyar nyelvben is használatos volt. Ebben a paragrafusban a *pestis terjedése nyilvánvalóan megállapítható* rész után a Birodalmi Főszabályzatban egy terjedelmesebb zárójeles megjegyzés olvasható, amelyet a GNRS fordítója vélhetően közjogi megfontolásból mellőzött: „...és óvintézkedések szempontjából essenek maguk az örökös tartományok is azonos megítélés alá, amennyiben – bár a jó Isten kegyelme hárítsa el ezt a vészt – egy egészséges tartományt kellene a fertőzöttől, vagy egy egészséges helységet kellene a fertőzöttől megvédeni...”. Itt azonban ezt a szöveget *mutatis mutandis* meg kellett volna tartani, hiszen a Magyar Királyságon belül is előfordulhatott (mint ahogyan elő is fordult) egy-egy fertőzött vagy járványos közigazgatási vagy tájegység (vagy település) elhatárolása az egészséges területektől.

Ma már csak az „örsem” szóösszetételünk második tagja utal arra, hogy az örök *kölcsönösen szemmel tarthassák egymást*, és természetesen a szabad szemmel belátható környezetüket is.

III.§ Az őrségek feladata arról gondoskodni, hogy emberek, állatok, és áruk ne jöhessenek be a tilalom alatti tartományokból, oda belföldről titokban senki ne távozhassék, még kevésbé jöhessen vissza anélkül, hogy a vesztgintézetben ne vett volna részt a törvényes előírások szerinti fertőtlenítésében, mivel pedig a ragályos vész testekkel vagy fertőzött árukkal való egyetlen érintkezés kapcsán is tovább terjedhet, az egyik tartományból a másikba irányuló szabad közlekedéssel járó érintkezések nem minden ok nélkül kelhetnek gyanakvást, ezt a gyanakvást tehát, tűnjék akár teljesen alaptalannak is, érdemében nagyon nyomatékosan figyelembe kell venni, minthogy attól egész országreszek élete és boldogulása függhet, és mivel tapasztalatunk szerint, ennek mellőzése miatt, teljes tartományokat sújtott már rettentő csapás, a biztonság pusztá érdeke megköveteli, hogy az ilyen jelentőségű dolgok kezelése a legszigorúbb elővigyázatossággal történjék.

Ezért a tilalom alá helyezett tartományokból a határvonalainkra érkezőket azonnal vissza kell fordítani, vagy a már említett vesztegintézetekbe irányítandók, de ha erővel ellenszegülve a behatolást mégis megkísérelnék, az 1766. augusztus 25-én kiadott utasítás értelmében a helyszínen halállal büntetendők.

A tilalom alatti tartományokra ugyanaz érvényes, mint amit az egészségügyi hatóságok a járványgyanúsakra kihirdettek, ennél fogva a török tartományok, amelyek a pestis terjedése ellen semmit nem tesznek, természetesen mindig gyanúsak maradnak, következésképpen mindig tilalom alattinak tekintendők.

A fenti utolsó szakasz egyfelől egy nem túlzottan szerencsés minősítést, másfelől egy jogilag indokolt pontosítást tartalmaz a Birodalmi Főszabályzattal szemben. Utóbbi szövege szerint: „...török területekről a belépés örökös tartományainkba egyszer és mindenkorra csakis a vesztegintézeteken keresztül, és az előírásoknak megfelelő módon történhet”. Ezzel szemben a GNRS minősíti a Török Birodalmat, amelynek tartományaiban úgymond *a pestis terjedése ellen semmit nem tesznek*. Szakszerűbbnek tekintendő viszont a GNRS pontos járványügyi osztályozása. Ennek értelmében vannak *tilalom alatti* és *járványgyanús* tartományok. A Birodalmi Főszabályzat ezzel szemben csak „...a mindenkori vesztegzári fokozatok alá volt határok”-ról intézkedik. Formális logika alapján azért helyesebb a *tilalom alatti tartomány (provincia interdicta)* kategóriája, mert ennek kihirdetéséhez semmiféle aktuális járványveszély nem szükséges.

A III.§ epidemiológiai magyarázatot ad a járványos betegségek terjedéséről, amelyek itt az első bekezdésben az *érintkezés* kapcsán nem „pestis”, hanem *ragályos vész (pestilentiae malum)* néven szerepelnek. Ebben a szövegekörnyezetben még viszonylag racionálisnak tűnik az érintkezéssel magyarázat, a későbbiekben azonban kiderül, hogy a háttérben a többi között olyan spekulatív megfontolások állnak, mint a „ragály kiáramlása” (II. fejezet, XVIII.§, ld. ott!).

A csekélynek tűnő dolgok szembeállítására a pusztító következményekkel, azt a célt szolgálta, hogy indokolást adjon a rendkívül szigorú, már a Preambulumban is hivatkozott 1766. évi uralkodói utasításnak. Az *erővel ellenszegülve a behatolást mégis megkísérelnék* szövegrész ennek az utasításnak a 6.§-ában foglalt egyik alakzatra utalt: „Amennyiben előfordulna, hogy szállítmányozók és utazók, vagy bárki más, bármilyen nemzet tagjaként, járvány kitörésekor és egyben a legnagyobb veszély esetére elrendelt veszteglési időtartam idején behatolna az ország területére, valamely tiltott mellékúton keresztül, használaton kívüli kikötőben, vagy más kikötő helyen keresztül, illetve a parthoz kikötési szándékkal közelítene, a helyszínen leadható halálos lövés terhe mellett azonnal figyelmeztetendő, hogy haladéktalanul forduljon vissza a kije-

lölt főútvonalra, és az előírt vesztegintézeti helyen jelentkeztek, ha azonban a figyelmeztetés ellenére bárki is erőszakkal akarna áthatolni a védvonalon, engedély nélküli kikötőben vagy kikötési helyen szándékoznék partra szállni, vagy a határon egyéb fondorlattal akarna belopakodni, az ilyen személyekre azonnal tüzet kell nyitni, célzott halálos lövéssel, minden egyéb szempontra való tekintet nélkül, a holttestek pedig a helyszínen elégetendők és eltakarítandók.”

Fentnevezett királyságainkban tehát a magisztrátusok legyenek mindig éberek, s amennyiben a megvédendő tartományokban az őrvonalak, vagy maguk a vesztegintézetek elégtelennek bizonyulnának, vagy a tapasztalatok azt mutatnák, hogy korábban ismeretlen utak nyíltak meg, amelyeken a betegség rejtetten behurcolható lenne Magyar Tartományainkba, késedelem nélkül gondoskodniuk kell a kordonok és az intézetek megerősítéséről, vagy a veszély bármilyen más módon való korlátozásáról, majd a szükségesnek tartott intézkedésről – egyik vagy másik Királyi Tanácsunk útján – Nekünk kell haladéktalanul jelentést tenniük.

A közjogi részletekre mindig kínosan ügyelő GNRS itt nem tartja szükségesnek pontosan bemutatni, hogyan jutnak el a jelentések az uralkodóhoz a Királyi Helytartótanáctól, vagy a Horvát Királyi Tanácstól. Egyértelműen kitűnik azonban a fentiekből, hogy a helyhatóságoknak nem volt önálló intézkedési joga az alapvető járványügyi kérdésekben.

IV.§ Az örök nem léphetik át saját körzetük határait, továbbá nem tarthatnak kutyákat vagy más állatokat, mivel azok a tilalom alatti tartományokba átköborolva, majd ott megfertőződve, és tartományainkba visszatérve a ragályt behurcolhatják, ezen okokból kifolyólag tehát az őrvonalak közelében lakó alattvalók a saját kutyáikat láncra kötve tartásuk a házukban.

A GNRS fordítója ismételten hátrányára változtat a Birodalmi Főszabályzat eredeti szövegén, amikor általában az állatok tartásáról intézkedik. Eredetileg a német szövegben az örök „...kutyát vagy más ilyesféle állatot nem vihetnek magukkal az őrhelyükre, de ha ez mégis megtörténne, az állatokat a helyszínen le kell lőni...” szöveg olvasható.

V.§ Az őrhelyekre állított katonák éjjel-nappal járőrözzenek saját körzetükben, ahol minden nap, különösen a reggel szolgálatos örök találhatnak lábnyomokat a tartományaikba történt eltitkolt belépésről, ruhadarabokat, vagy más effajta tárgyakat, amelyek alkalmasak lehetnek a fertőzésre, és ha azokat az alábbiakban leírt szabályok szerint bármely rendszerezített vesztegintézetben az előírásoknak megfelelően a törvényesen elrendelt időszak alatt veszélyeztetés nélkül megtisztítani nem lehetséges, távolról odadobott tűzcsóvával kell elégetni, továbbá ugyanígy a titokban behozott állatok is azonnal el-

pusztítandók. Ezért az őrállomásokat vezető tisztek feladata alaposan gondoskodni arról, hogy minden esetben szigorúan sor kerüljön az előírt hamvasztásra, valahányszor valamely állatot, sőt ellenszegülő embert a köz érdekében el kellett pusztítani. Ha viszont olyan, titokban áthozott árura bukkannak, amely nem alkalmas a járvány terjesztésére, azt a legnagyobb elővigyázattal a legközelebbi vesztegállomásra kell szállítani, ahol a kötelek eltávolítása, és az egyéb csomagolóanyagok elégetése után az árut vagy meg kell őrizni, vagy pedig át kell adni kideríthető gazdájának.

Feltűnő módon, és fordítói többletként szerepel a GNRS-ben a fenti mondatrész: *át kell adni kideríthető gazdájának*. Ilyen megjegyzésnek még csak nyomát sem találjuk a Birodalmi Főszabályzatban. Büntetőjogilag a fenti átadás csakis úgy képzelhető el, hogy lenne egy vétlen tulajdonos, akinek áruját, bizonyíthatóan a rendelkezése ellenére, a megbízottai illegálisan kívánták a határon átvinni. Egyetlen analóg eset olvasható a fő jogszabályokban, de az a tengeri forgalomra vonatkozik: „Amennyiben bizonyos, hogy a magára hagyott hajó nem fertőzött, vagy gyanút nem keltő helyről érkezett, azt el kell látni megfelelő számú őrséggel és legénységgel, a szükséges helyreállítások elvégzésére, majd az Egészségügyi Hatóság saját belátása szerint határozza meg a karantén időtartamát, tekintettel a hajó elhagyásának körülményeire, a rakomány minőségére, és a hajó kiindulási kikötőjére. Egyébként minden ilyen esetben, a hajó és a rakomány további sorsára és értékbecslésére tekintettel, a hatályos tengerjogi szabályozás szerint kell eljárni, természetesen a keletkezett dologi költségek és munkadíjak levonása mellett” (Trieszti Főszabályzat, VII. fejezet).

Az V.§ fenti része utólagosan észlelt eseményekről szól, míg az 1766. évi utasítás csak a „tettenéréses” esetekről rendelkezik. Ezért az ide vonatkozó előzményeket elsősorban a Trieszti Főszabályzatban találjuk meg. Ennek VII. fejezete szerint: „A kikötőben, vagy a tengeren gazdátlaná váló, és fertőzött vagy bizonyítvány nélküli, fertőzésre gyanús helyről, illetve ismeretlen helyről érkezett hajónak a ragályt terjesztő teljes árukészletét a legénység, vagy annak hiányában az egészségügyi őrség igen gondosan köteles elégetni és a hamut a tengerbe szórni. A nem fertőződő árukról minden csomagolás és kötöző anyag eltávolítandó, majd azok szellőztetés és tisztítás után megőrzésre kerülnek, a hatályos tengerjogi szabályozás szerinti további eljárás lefolytatása érdekében. Amennyiben csaknem bizonyos, hogy a kikötőben vagy a nyílt tengeren elhagyott hajó rakománya fertőzésmentes – de mindenestre fertőzésre nem gyanús helyről származik –, az elégetés nem kötelező, viszont gondos szellőztetés és átforgatás végzendő, amelynek céljára a hajó legénységét, illetve annak hiányában az egészségügyi őrséget és szolgálókat kell bevonni, majd az Egészségügyi Hatóság által

előírt tisztítás és karantén teljesítésére az árut át kell szállítani a vesztegintézetbe. Egyebekben a partra sodródó áruk mentése során is azonos eljárás követendő.”

Meglehetősen szűkszavú az V.§ fenti része a tekintetben is, hogyan kell az úgymond fertőzésveszély nélkül feltalált árukat a *legközelebbi vesztegzár állomásra* szállítani. Bővebbet erről a tettenérés során helyszínen lelőtt határsértők birtokában volt eszközökről és árukról rendelkező 1766. évi utasításból tudunk meg

„Ilyen esetben a halottak hajóját, közlekedési eszközeit, minden rakománnyal és áruval együtt – szárazföldi forgalomban a társzekereket és a felszerszámozott lovakat, a rakománnyal és árukkal együtt – haladéktalanul, minden várakozás nélkül, ügyelve a szükséges óvintézkedésekre, fertőtlenítés céljából le kell adni az illetékes vesztegintézetbe, ahol minden további különbségtétel és mérlegelés nélkül az egész készlet a lovakkal együtt elkobzásra fog kerülni” (VI.§).

Ha felmerül annak a gyanúja, hogy valamely személy a tilalom alatt álló tartomány alattvalójával megbeszélést vagy találkozót tartott, az ilyen személy családját is, amennyiben ez szükségessé válik, ugyanolyan szigorú feltételekkel kell őrizetbe venni, hogy az örök kirendelésével minden további érintkezés távol tartassék, így minden emberi érintkezést meg kell tiltani, kivéve azt az esetet, amelyben a fent említett óvintézkedés folytán a létfenntartáshoz szükséges táplálékok eljuttatása akadályba ütköznék, mindezeket tehát ekképpen elrendezve, az esetről jelentés küldendő a legközelebbi vesztegintézetnek, amely a gyanús személyt, biztos őrizettel akadályozva a további fertőzésveszélyt – miközben az örök maguk is kerülnek minden érintkezést – a vesztegидő megkezdése, majd letöltése végett épületébe fogadja.

Az V.§ folytatása, egyébként teljesen koherens módon, a fenti normaszegő magatartásnak csak az egészségügyi rendészeti következményeit taglalja. Magára a cselekményre csupán annyiban utal, hogy valaki *megbeszélést vagy találkozót tartott*. Büntetőjogilag itt is az 1766. évi utasítást kell alkalmazni. Ez részleteket is közöl a megbeszélés vagy találkozó esetleges tárgyáról és az eljárásról. Tilos „...idegeneket, és velük együtt az előírásoknak megfelelő egészségügyi kísérőlevél nélkül bármilyen árut átvenni vagy szállítmányozni, ezúton előnyben részesítve az ilyen árukat, és az ugyancsak kísérőlevél nélkül beutazó személyeket, továbbá tilos segíteni bármilyen továbbjutásukat, még kevésbé a vezetésüket elvállalni, illetve velük bármilyen kapcsolatba lépni. Amennyiben bárki vétkéssé válik az előző szakaszokban részletezett bűncselekmények szerint, úgy az érintett személyeket, vagy azokat az alattvalókat, akik nyomatékosan megerősített rendelkezéseinket megszegték, haladéktalanul fel kell jelenteni a hatóságoknál, vagy a helybeli

előjáráságon, az ilyen elkövetők elleni szabályszerű eljárás lefolytatása érdekében. Az illetékes büntetőbíróság azonnal eljár a jelen törvény értelmében vétkessé vált alattvalókkal szemben, és kiszabja a büntetést az előírások szerinti rend betartása mellett” (5.§).

Az útiokmányok hamisítói és a szabályokat súlyosan megszegő tisztviselők halálbüntetést kapnak, de a kisebb súlyú esetekben is legkevesebb kétévi várerődítési kényszermunka a büntetés.

A katonákat, vagy más öröket, akik ilyen kíséretet látnak el, esküjükben vállalt kötelességük és a kibocsátott közegészségügyi szabályzatokban foglalt büntetések terhe mellett, nyomatékosan figyelmeztetni kell arra, hogy amennyiben közöttük és az őrzendő jövevények között, vagy azok lakóházában netán fertőző érintkezés történt, azt ne titkolják el az egészségügyi hatóság előtt, ugyanis ha körükben ez kiderül róluk, a vonatkozó szabályzatok határozott szigorja alapján fognak büntetést szenvedni.

A büntetés alanyait illetően a Birodalmi Főszabályzat a fentieknél részletesebben fogalmaz. Ebben a *katonákat, vagy más öröket* helyett a következő áll: „...tisztek vagy altisztek, a legénység vagy az örök...”. Másfelől a GNRS alapján egyértelműbb, hogy az örök nem csak katonák lehetnek. Ugyanakkor a GNRS-ből nem derül ki, ami a Birodalmi Főszabályzatban egyértelmű: katonák esetében is az 1766. évi büntetőrendelet értelmében kell eljárni. A büntethető személyek teljes köre a következő: „...legyenek azok egészségügyi tisztviselők, alantos katonák, idegenek vagy alattvalók” (1.§). Az „alantos katonák” helyén a korabeli szóhasználatban egyértelmű, *Subalterne* áll, ami elvileg hivatali szolgálkat is jelenthetne, de néhány sorral lentebb, amikor a rendelet kifejezetten erre utal, nyomatékosan a *Subalterne-Amts-Diener* kifejezést használja. Feljelentési kötelezettségük elrendelése kapcsán, amely a gyorsított eljárással kiszabható és kötél által végrehajtandó halálbüntetéssel sújtott járványügyi bűncselekményekre vonatkozott, ismét megjelenik a katonaság: „...de azok a beosztott hivatali szolgálk is büntetendők, akik tudomást szerezhvén az ilyen visszaélésekről, azt 24 órán belül nem jelentik a legközelebbi katonai parancsnokságnak, vagy polgári előjáráságnak, amely szervek az ilyen vétkesekkel szemben lefolytandó eljárást lehetőség szerint gyorsan bevezik, és rendelkeznek a meghozott ítélet kegyelmi kérvény benyújtásának engedélyezése nélküli, közvetlen végrehajtásáról” (1.§).

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a jelen Főszabályzat nem rendelkezik a katonai személyzet és a vesztegintézetek viszonyáról. Katonai igazgatás alatt álló területek vesztegintézeteiben egyértelmű a helyzet, polgári igazgatás esetén azonban nem tisztázott. Kétségtelen, hogy a Katonai Határőrvidéken ez nem okozott különösebb gondot, azonban

Borsa például, a Helytartótanács alárendeltségében, polgári igazgatás alatt állt. A Trieszti Főszabályzat a polgári igazgatású Intézetben elhelyezett kisebb katonai egységről külön fejezetben rendelkezett. A mintát az 1770. évi Főszabályzat is átvette, jóllehet csak egyetlen rövid paragrafus erejéig (ld. a II. rész, II. fejezet, XXXV.§-ában).

A GNRS fenti szakasza nem a legsúlyosabb szándékos alakzatokat tárgyalja. Ezekre az 1766. évi rendelkezés 9.§-a vonatkozott: „Bármely tevékenységében, minden állandóan vagy időszakosan alkalmazott egészségügyi tisztviselő, illetve alantos civil vagy katonai személy, ezennel nyomatékos és törvényhozói figyelmeztetésben részesül, hogy kötelességét, illetve a kapott utasításokat munkájában a legcsekélyebb különbségtétel nélkül teljesítse, ugyanis ha egy egészségügyi tisztviselő vagy bármely beosztott nem is követ el egyetlen, fentiekben részletezett vétséget sem, de rábizonyítják, hogy hivatalát hanyagul látja el vagy összejátszik az ügyfelekkel, büntetésként ötévi, de minősített esetben tízévi sáncmunkára ítéltető”. A „sáncmunka” a XVIII. század közepén a testi fenyítés és a halálbüntetés mellett megjelenő, munkáltatással járó tartós szabadságvesztés büntetési formája volt, amelynek értelmében az elsősorban katonai célú földmunkákat az ilyen elítéltekkel végeztették.

A fertőző érintkezést, de annak gyanúját is annyiszor követi az előírt egészségügyi szabályok szerinti tisztítás, ahányszor bárki a testével érintkezett a tilalom alatt álló tartományokból érkező emberekkel, állatokkal és árukkal, ezért hát figyelmeztetjük az öröket, illetve mindazokat, akik a jövevényekkel foglalkoznak, hogy amennyire ez lehetséges, hivatalukat mindig kellő távolságból gyakorolják, tartózkodjanak a közvetlen érintkezéstől, de ha ilyen eset mégis előadódna, nyomatékosan elrendeljük, hogy a vesztegintézeti hivatal részére a valósághoz híven feltárt helyzet alapján, maguk az örök is a szabályzat előírásai szerinti tisztítást kapják, és csak annak végeztével mentesüljenek a fertőződések gyanúja alól. Ha egyes házak teljes népességét illetően ilyen fertőződések lehetősége merülne fel, amelyhez más súlyosbító körülmények is társulnának, a fentiek szerinti őrség felállításával – és a ragály szélesebb körű terjedésének feltartóztatására – indítson a legközelebbi állomás igazgatója vizsgálatot, és erről megfelelő jelentést küldjön az illetékes Egészségügyi Bizottságnak, majd amennyiben azt a Bizottság jónak látja, vagy szabályszerű vesztegzár felállítása mellett dönt, vagy az ügy súlyossága miatt hivatali úton jelentést tesz a Mi részünkre, hogy ezúton történjék intézkedés a vész elhárításáról; a vétkesek pedig okulásképpen közszemlére kitéve megfenyíttessenek, és pedig a fentiekben többször hivatkozott 1766. évi augusztus 25-i rendelet, vagy későbbi utasításainkban foglaltak értelmében.

Jól érzékelhető különbség van az első mondatban a Birodalmi Főszabályzat és a GNRS között. Az előbbi a gondolatsort az őrszemélyzet ré-

szére címzett fogalom-meghatározással indítja: „...részükre zsinórmértékül szolgáljon, hogy a fertőző érintkezés egyet jelent bármilyen gyanús tárgy, ruhadarab vagy ragályozódó áruféleség megérintésével, következképpen ha szükségessé válik, hogy kísérő őrizetet adjanak, mindig tartsák be a megfelelő távolságot az őrzött személyekkel, állatokkal, vagy árukkal szemben...”.

Ugyanezen mondatrészben a GNRS, amint láttuk, a hangsúlyt nem a definícióra helyezi, hanem arra, hogy a járványügyi tisztítás, ha több egymást követő érintkezés történt, technikailag és időben is a legutolsó érintkezéstől számítandó. Nincs közelebbi leírás arról, hogy mit jelent a *hivatalukat mindig a kellő távolságból gyakorolják*. A későbbiekben ez az egyes foglalkozások részletezésénél kerül leírásra (ld. ott!).

Egyes házak teljes népessége a korabeli *domus* esetében (aminek a szövegben nincs jelzője), lakóházként három-generációs nagycsaládok együttélését jelentette, amelyhez valamilyen ipari funkció is kapcsolódhatott (pl. malomház), de nemesi udvarház is lehetett (*domus curialis*, vagy *curia*), akár 50–100 fős népességgel. A mondat befejező része a fentiek szerinti csoportok őrizet alá helyezésének járványügyi szabályaival foglalkozik. Ezt már egy kisebb gócként értelmezi, amelyről akár maga az uralkodó is értesítést kaphat. Ezáltal nem történik meg a vétkesek megnevezése, de a GNRS ismét utal az 1766. évi büntető rendelkezésre.

VI.§ Annak érdekében, hogy az érintettek ezeket a státúumokat pontosabban kövessék, a közegészségügyileg elrendelt záróvonalak őrszemélyzetének parancsnokai gondoskodjanak arról, hogy a telepített civil örök vagy katonák lecserélésénél ne csak a fent említett 1766. évi augusztus 25-i rendeletet, hanem a jelen Szabályzatot is nyilvánosan, fennhangon és helybéli nyelven felolvasva ismertessék, nehogy bárki ennek hiányból eredő tájékozatlansága folytán úgy vélje, hogy mentesülhetne a státúumok szigorú előírásai alól.

Jelen esetben nyilvánvaló, hogy az 1766. évi rendelet teljes szövegének a felolvasása megtörtént. A szöveg nem hosszú, a Linzbauer-kódexben négy és féloldalnyi terjedelmű. Az viszont aligha tételezhető fel, hogy a *jelen Szabályzat* a teljes GNRS-t jelentette volna. A német szöveg itt pontosabb, ugyanis „jelen jogszabályi fejezetre” (*gegenwärtiger Gesetzartikel*) hivatkozik, ami nyilvánvalóan az örökre és katonákra vonatkozó egészségügyi rendészeti szabályokat jelentette.

A Főszabályzat különben itt rövidítve közli magának az 1766. évi büntető rendeletnek a zárórészét: „Annak érdekében, hogy ezután senki ne mentesse magát az ismeretek hiányával, ezennel elrendeljük, hogy az összes német és magyar örökös tartományunkban és országunkban, minden alárendelt hivatalos hely, minden jogszolgáltatónk, hatóságunk, és előljárónk részére, jelen legfelsőbb rendelkezésünket a helyi szokvá-

nyos nyelven nyomtassák ki, és késedelem nélkül, majd később megismételve, de első alkalommal a helyi szokásoknak megfelelően tétessék közhírré, majd a lenyomatokat juttassák el minden településre, és minden helyen, különösen a határmenti térségekben függesszék ki, és a továbbiakban – hatósági felügyeletük révén – az érintett vám- illetve harmincad-hivataloknak is tudomására hozzuk, hogy jelen legfelsőbb rendelkezésünket maradéktalanul tartsák be az általuk kezelt személyek és áruk tekintetében. Hasonlóképpen ahhoz a magatartáshoz, amelyre Mi is kényszerülünk, ezen szigorú, de minden tekintetben igazságos rendelkezéseink által, hogy uralkodói-anyai legkegyesebb gondoskodásunkból eredően hű alattvalóinkat minden királyságunkban és örökös tartományunkban, a mindenható Isten segedelmével, amelyért ezúton is könyörgünk, előrelátással és időben megoltalmazhassuk a pestises vész kitörésétől.” (A „harmincad-hivatalok” magyarázatát ld. a GNRS későbbiekben következő, megfelelő szövegrészében!)

VII.§ Alattvalóink senkit ne részesítsenek vendéglátásban, aki a tilalom alatti tartományokból érkezik, és nincs bizonyítványa a vesztegzár letöltéséről, ugyanis azokkal szemben, akik a vendégszeretet ilyen veszélyes területére merészkednének, a körülmények szerint mérlegelhető büntetést szabunk ki, amely a fenyegető veszedelmek nagysága arányában fokozható, ha pedig a szomszédos tartományokban járvány pusztít, a büntetés egészen a halálbüntetésig súlyosbítható.

A VII.§ egy általánosabban fogalmazott változata az 1766. évi büntetőrendelet megfelelő szakaszának: „egészségügyi záróvonal melletti területen, vagy a Tengermelléken élő alattvalóinknak, különös tekintettel a kocsmárosokra és vendégfogadósokra, két évig terjedő sáncmunka és iparendélyük elvesztésének terhe mellett, nyomatékosan tilos vendéglátást látni idegen, gyanús vagy ismeretlen személyeket, akik nem rendelkeznek érvényes, az átlépés helyének őrsége és előljárósága által látalmazott, és az új normatívák szerint aláírt útiokmányokkal” (4.§).

Ezt a legenyhébb büntetést csak járványveszély, de nem tényleges járvány esetén lehetett kiszabni.

II. Működési előírások a vesztegintézetek hivatalba lépő igazgatói részére

I.§ Mivelhogy gondoskodni kell a felállított vesztegintézetek épületeinek megfelelő karbantartásáról, az igazgatónak az legyen az elsődleges kötelessége, hogy állandóan figyeli a jelen Szabályzat szerinti építményeket, és ha hiányosságok merülnének fel, intézkedik azok pótlása iránt; ugyanis a jelen Ren-

delkezésnek az a legfőbb célja, hogy az emberek, állatok és áruk által hordozott fertőzés alapos gyanújának felmerülése esetén a ragályozódás tovaterjedése megakadályoztassék, tehát a dolog természetéből következően leginkább arra kell ügyelni, hogy azok az épületek, amelyek az elkülönítés végrehajtásához szükségesek, egységes szabályok szerint épüljenek és állapotuk megőrzése is így történjék, ennél fogva ezekben az épületekben nemcsak a személyzetet kell szigorúan elválasztani a jövevényektől, hanem az utóbbiakat egymástól is, a vesztegzárba való belépés, és az ettől számított, bent töltött idő mértéke szerint, és ha bárki is, aki már közel jár a vesztegidő letöltéséhez, közvetlen érintkezésbe kerül az újabb jövevényekkel, semmiképpen nem bocsátható el, hanem újabb vesztegidőre kötelezendő, mert az eltöltött előző veszteglés által elosztott gyanú a jelzett érintkezés által újraéled.

Következésképpen, az épületek kialakításánál különösen arra kell ügyelni, hogy azok minden olyan kellékkel felszereltesse, amelyek az előírt elkülönítés lehető legbiztonságosabb végrehajtásához, illetve a jövevények kényelméhez szükségesnek ítéltetnek.

Az igazgató kötelmeinek felsorolása, amely 49 paragrafusból áll, a GNRS legterjedelmesebb része. Sőt, az egyes paragrafusokon belül még további számozott felsorolások következnek, esetenként 4–10 pontban. A Birodalmi Főszabályzat ezzel teljesen más szerkesztési elvet követ, mint a Trieszti Főszabályzat. Utóbbinak az első hét fejezete a vesztegzári intézkedésekkel kapcsolatos eljárási rendet tárgyalja, majd ezt követi a hivatali szervezet részletes leírása. Ezzel szemben a Birodalmi Főszabályzat a szervezeti felépítést csak a veszteginézetek földrajzi elhelyezkedését illetően választja el a működéstől. Egyebekben a két területet összevonva, a működési szabályokon keresztül tárgyalja (II. fejezet: igazgatók, III. fejezet: orvosok, illetve sebészesterek, IV. fejezet: szolgáló személyzet).

Feltűnő, hogy az igazgató kötelmeinek felsorolása az épületekért viselt felelőséggel kezdődik, ami merőben új elem a Trieszti Főszabályzathoz képest. Utóbbiban csak egyetlen rövid megjegyzést találunk ezzel kapcsolatban: „Mindenkor, ha az intézetben javítási vagy építési munkákat kell végezni, az igazgató erről előzetesen jelentés tesz a Közegészségügyi Bizottságnak, és megvárja a Bizottság parancsainak megérkezését” (13. fejezet, 12. pont). Jelen szabályzatban a karbantartási szempontok kiemelését az indokolta, hogy az I. fejezetben felsorolt állomások láncolatának kiépítése tetemes összegbe került, sőt ráadásul éppen 1769-ben fejeződött be a második trieszti veszteginézet kialakítása is, amely közvetlen élő példa volt a ráfordítások mértékére. Különböben a későbbi pénzüsszegek egymáshoz való viszonyítása érdekében célszerű megjegyezni, hogy a déli határok mentén a kisebb állomások közé tartozó Mehadia és Supanek létesítése 7000 forintba került. Ezzel

szemben a Bécs és Isztambul közötti fő kereskedelmi és utazó forgalom állomása, Zimony költsége 33.914 forint és 6 krajcár volt.¹⁷⁷

A *jövevények kényelméhez* szükséges berendezéseket illetően – szerencsére – fennmaradt egy 21 napot teljesítő svéd utazó hosszabb visszaemlékezése a török határokon felállított vesztegintézetekről és azok működéséről.¹⁷⁸ Nem állítható, hogy ez az utazó elfogulatlan szemlélő lett volna, hiszen maga is szenvedő alanya volt az intézkedéseknek. Ennek ellenére célszerű a továbbiakban a GNRS egyes szakaszait az ő nézőpontjából is megvilágítani: „A vesztegzár a szabadságvesztés sajátos formája, amelynek mindenféle rangbéli különbség nélkül, valamennyi utazó köteles alávetni magát, aki Törökországból jövet lép be az ausztriai területekre. Az utazónak először kijelölik a lakóházát: ezek fából épült, mésszel átitatott, rossz állagú barakkok, amelyek egymástól elkülönítve vannak felállítva, és mindegyiket még egy magas deszkakerítés is körbefogja. Aki már a deszkakerítésen belülré került, az előtt megjelenik a személyzet, a kellő távolság betartásával. Egy ember, kezében tekintélyes kulcsomóval, int egyet a házba való belépéshez, majd az idegen éppen hogy átlépi a küszöböt, máris becsapják mögötte az ajtót. Ezek után, más teendője nem lévén, kénytelen körülnézni a céljában. A szoba 10–12 lábnyi¹⁷⁹ szélességű, és hosszúságú két rácsos ablakkal, amelyet soha nem tisztítottak, a falak piszkosak, a mennyezet füsttől fekete, pókhálókka tarkított, vagyis csupa olyan dolog, ami legkevésbé utal a komfort túltengésére. A bútort az esetlen asztalból és egy priccsből áll”.

Jóllehet kegyesen bizakodunk abban, hogy az egyes vesztegállomások eszerint létesülnek, az igazgatóknak mégis nyomatékosan megparancsoljuk, hogy hivatalukban elsődlegesen az a cél vezesse őket, hogy amennyiben éber szemmel körülnézve, a jelen új Szabályzathoz képest hiányosságok mutatkoznak, azokat Magyarországon és Horvátországban egyaránt, haladéktalanul fedjék fel Királyi Tanácsaink előtt, utóbbiak pedig azonnal gondoskodjanak a szükséges intézkedésekről, vagy súlyosabb esetben az ügyet szolgálati úton terjesszék fel a Mi Királyi Felségünk részére.

Az alábbiakban 9 pontból álló vegyes felsorolás következik, amely logikailag az épületek szerkezeti kialakítása mentén írja le az egyes járványügyi teendőket. Az első három pont magatartási szabályokat tartalmaz, majd a továbbiakban a Főszabályzat mintegy ezekhez rendeli a vesztegintézet szerkezeti-biztonsági kialakítását. Végül a 9. pont az intézetben belüli további elkülönítésről rendelkezik. Amint a pontok utáni

¹⁷⁷ Lesky p. 61.

¹⁷⁸ MOE IV. köt. 594. tétel

¹⁷⁹ metrikus területmértékben kb. 9–13 m²

zárómondatból kitűnik, mindez tulajdonképpen egy irányelv jellegű összeállítás, amely felülvizsgálati célokat is szolgál a mindenkori állapotok egységes felmérésénél.

A szóban forgó épületek – rendeltetésük szerint – a következőkhöz igazodjanak:

1. Gondosan ügyelni kell arra, hogy a jövevények szigorúan elkülöníttessenek mindazon vesztegintézeti személyektől, akikkel egyáltalán nem szükségszerű az érintkezésük, evégből a jövevényekkel, illetve áruikkal közvetlenül senki más nem foglalkozhat, csakis azok, akik maguk is ki vannak téve a fertőzésnek, s miután e személyek érintkeztek a jövevényekkel az általuk viselt hivatal természetéből következően, velük azonos vesztegzári időszak letöltésére kötelezendők.

Szabály szerint ebbe a körbe tartozik az áruk megtisztítása céljából alkalmazott, így fertőzésnek kitett szolgaszemélyzet, akiket szintén elzárva kell tartani a vesztegintézetben belül, hogy érintkezés útján a járványt ne terjeszthessék.

Jóllehet az 1. pont szenvedő szerkezettel kezdődik: *gondosan ügyelni kell arra (Studiose cavendum est...)*, valójában az igazgató általános felelősségét fogalmazza meg. Ez név szerint is így szerepel a Trieszti Főszabályzatban: „Az igazgatónak kötelessége szüntelenül és a legnagyobb gondossággal arra ügyelni, hogy az egészségőrök és a szolgák a feladataikat minden tekintetben helyesen végezzék, elsősorban a tisztítandó dolgokat folyamatosan szellőztessék, átrakodják, átforgassák és tisztítsák, és ezt az utazók felső és alsó ruházata tekintetében is ellenőrizték, és a ruhaneműket kifeszített köteleken, a szabad levegőn kell elhelyezni” (13. fejezet 28. pont).

A korabeli járványtani elképzelések szerint valóban exponáltak (*expositus*) csak azok a szolgák számítottak, akik a foglalkozásuk természete miatt nem tudtak úgymond biztonságos távolságot tartani az utazókkal, kereskedőkkel, állatokkal és az árukkal szemben. Ezért lehet megtévesztő az *elzárva kell tartani a vesztegintézetben belül* meghatározás is, ami nem egymástól elkülönítve végzett munkát jelentett. A többi szolga – és a személyzet más tagjai is – ugyanazon térben mozogtak, de kényszerűen ügyelniük kellett az érintkezési tilalom szabályainak szigorú betartására. Erről a svéd szemtanú a következőket írja: „Egy oláh szolga behozza az útipoggyászomat az iszákkal együtt. Kísérője egy nagy kulcsos ember közlekedő ember, aki úgy néz ki, mint egy főfoglár. A kulcsos ember óvatosan megáll a küszöbnél, és az oláh szolgának onnan osztja az utasításait. Elmagyarázza az utazónak, hogy senkihez nem közelelhet, senkit nem érinthet meg. Közben a szolga távozik, majd visszajön, mindkét karjában ágyneművel, és megágyazza a priccset.”

2. Ne történjék tehát a sebészmesterek, igazgatók, káplánok, felügyelők, vagy bármilyen hivatalt viselők, és a vesztegzárban őrzöttek között semmilyen érintkezés, vagyis nevezettek a hivatali teendőik gyakorlása során tartózkodjanak bármely személy, állat, vagy áruféleség megérintésétől, ugyanis egyetlen ilyen érintés következtében a többiekkel azonos vesztegzári időtartamot kötelesek kitölteni, tehát hivatalukat nem gyakorolhatják a többi, szabadon munkálkodó személyhez hasonlóan, ennél fogva

3. nyomatékosan intünk mindenkit, hogy hivatali munkájában a legnagyobb igyekezettel törekedjék a szabályok betartására,

Ez az érintési tilalom még sokszor és sokféle változatban fog ismétlődni a normaszövegben. Azt a korabeli kodifikációs technikát követi, amely szerint a fontos dolgokat többször is meg kell ismételni ugyanazon jogszabályon belül. A svéd utazó szerint: „Eljő az este, csörögnek a kulcsok, kinyílik az ajtó: belép egy öreg bajuszos alak, pipával a szája sarkában, utálatos ecetes szagú felhőbe burkoltan. Egy matracot hoz magával, amelyet levet a priccs mellé, mondván, hogy ő a direktor parancsára jött, őrszolgálat céljából... Miután az első nyolc nap eltelt, a nagyon szigorú kezelés kissé enyhül, de az örök a másokkal történő érintkezés lehetőségét, legyen szó akár egy utastársról is, a legapróbb részletekig ellenőrzésük alatt tartják”.

4. és magukat az épületeket is úgy kell kialakítani, hogy az, aki pontosan betartja az egészségügyi rendeleteket, e tiltott érintkezéstől mentes maradjon.

5. A vesztegintézeti lakásokat alkalmas rostéllyal vagy ráccsal kell felszerelni, amelyeken keresztül a sebészmester távolból végezheti a testek szemlélését, és az igazgató is közvetlen érintkezés nélkül intézheti hivatali munkáját, ha beszélnie kell a jövevényekkel, ha vizsgálatot végez, vagy ha az élelem bejuttatásáról kell gondoskodnia.

A rostélyokat vagy rácsokat az ablakokra szerelték. Ezek azt a célt szolgálták, hogy bizonyos tevékenységek az ajtó kinyitása nélkül és elvégezhetőek legyenek. Tehát az egészségügyi vizsgálatot nem a mai fizikális vizsgálat mintájára kell elképzelni. Valójában ez egy esetleg több méter távolságról végzett „szemlélés” (*visitatio*) volt, a szó legszorosabb értelmében. Feltehetőleg az enyhébb időszakokban nem ragasztották a kulcsra zárt ajtó mellett végzett vizsgálatához, ami vétkes „lazítás” lehetett az 5. pontban foglaltakhoz képest.

Egészségügyi tevékenységek kapcsán a GNRS a továbbiakban is csak a *sebészmestert* említi, szemben a Birodalmi Főszabályzattal, amelyben következetesen „az orvos vagy a sebészmester” szerepel. Feltehetőleg a GNRS eleve számolt azzal a realitással, hogy az amúgy is alacsony szintű hazai orvos ellátottság mellett, orvosi diplomával vélhe-

tőleg senki nem vállalkozna a magánpraxis lehetőségét nélkülöző, köztisztviselői állás betöltésére.

A svéd utazó szerint: „megjelenik egy orvos is, aki meglehetősen tudatlan ember, de a vesztegintézeti szolgálatot előnyben részesíti az éhenhalással szemben. Óvatosan megáll az ajtóban, tört latinsággal feltesz néhány kérdést, majd máris eltávozik.”

Mivel a további pontok is csak mintegy háttérként említik a tevékenységeket az épületek vázlatos leírásához, ezeket a GNRS a későbbiekben részletesen bemutatja (ld. a megfelelő szakaszoknál!). Ugyanígy intézkedik az *élelem bejuttatásáról* is.

6. A külső falak, amelyek az egész épület együttest övezik, legyenek kellő magasságúak, hogy a kívül lévőkkel még csak megkísérelni se lehessen a kapcsolatfelvételt, vagy az érintkezést.

7. Az áruk kezelésére szolgáló fedett raktározó helyeket szintén e falakon belül kell kialakítani.

8. A beérkező személyek egészségügyi szemlézésére szolgáló fülkét a lezárt rész felől nézve úgy kell kialakítani, hogy a rács innenső oldalán álló sebész-mester, a rács által elválasztva, kívülről szemlélhesse a megvizsgálandók testét, így tehát az egészségi állapotukat érintkezés nélkül tanulmányozhassa.

A 8. pont nem az 5. pont másféle megfogalmazása, ugyanis az utóbbi kifejezetten az intézet zárt területén belüli lakóépületeket (*habitationes contumaciae*) tárgyalta. Itt viszont a *beérkező személyek* felvételi vizsgálatáról van szó, amelynek kapcsán ismét szemléltetést kapunk a korabeli járványtan „kint és benn” fogalmáról. Amint az a fentiekből is kitűnik: a kettőt egy rács és némi fizikai távolság választja el egymástól.

9. Betegen érkezők részére nincs ok külön kórházi részt építeni a felállított vesztegintézetekben, mivel a vesztegzári épületek egész együttese kórházi természetű, azokat tehát akik közönséges betegségben szenvednek, nem kell szigorúan elkülöníteni, azok esetében viszont, akik a járvány tüneteit már mutatják, a zárt részből való kiszállítást, annak veszélyei miatt, mindenkor és a leghatározottabban el kell kerülni. Ennélfogva, ha úgy tűnik, hogy ez a legsúlyosabb vész valóban megjelent, a járványosan fertőzötteket háromszoros elővigyázatossággal nem csak a szabadon lévő külső személyektől kell elválasztani, hanem azoktól is, akik velük együtt azonos periódust töltve a vesztegzáron belül tartózkodnak. Az intézkedés végrehajtása érdekében elkülönített barakkokat kell kijelölni, amelyeken belül és kívül is megnövelt számú őrség állítandó, a falakat magasabbra kell emelni, és mindezt amennyire csak lehetséges, a legnagyobb igyekezettel és szigorúsággal kell elvégezni.

Ez legyen tehát az előírás az új vesztegintézetek építésénél, vagy a már fennállóak felújításánál, ha azokról megállapítható, hogy a fenti feltételeknek már nem képesek megfelelni.

Az a magyarázat, miszerint *a vesztegzári épületek egész együttese kórházi természetű*, hiányzik a Birodalmi Főszabályzatból, amely – a GNRS szövegével ellentétben – így elsősorban a vesztegintézet rendészeti jellegét hangsúlyozta.

Betegség esetén a járványügyi intézkedést nem igénylő *közönséges* kórformákról további részletezés itt nem történik. Erre a GNRS a XXIX.§-ban tér vissza, a Trieszti Főszabályzat mintája alapján. A pestises vagy pestis-gyanús esetekről a XXX.§ rendelkezik (ld. ott!).

A 9. pont utolsó bekezdése erősíti meg a jogalkotónak azt a szándékát, amely szerint a megelőző pontokban tulajdonképpen az épületekkel kapcsolatos követelményekről óhajtott rendelkezni. Ezt kétségtelenül nem a legszerencsésebb módon tette, ugyanis a leírásokat folyamatosan eljárési szabályokkal szemléltette.

II.§ Az intézet igazgatója, esküjének kötelme alatt, különös gonddal ügyeljen a tetők és az épületek állagának megőrzésére, és amennyiben azok javításra szorulnak, a munkálatok megkezdését semmiképpen ne halogassa, nehogy mindazt amit ma csekély összegből lehet megoldani, holnap hatalmas pénzért kelljen elvégeztetni. Az áruk tárolására épített raktárakban, vagy pajtákban különösen arra kell ügyelni, nehogy az esőzés jelentős károkat okozzon az árukban, amelyek épségének megóvása az intézet igazgatójának elsőrendű kötelessége.

A mondat bevezető részében nem túlzottan jelentős, de mégis érdemi szűkítés történt a GNRS fordításánál. A Birodalmi Főszabályzat szövege: „II.§ A továbbiakban a vesztegintézet épületeit, kiváltképpen a raktárakat, a pajtákat, a kocsiszíneket stb., továbbá a tisztviselők lakásait, tartósan jó állagban és rendeltetésüknek megfelelő állapotban kell fenntartani, gondoskodni kell tehát arról, hogy időben történő észrevételezés csekély elhanyagolása miatt a későbbi javítási költségek ne terheljék túl az Államkincstárt...”. A *tetőzetek jó állapotának megőrzése* helyett itt raktárak, pajták, kocsiszínek, tisztviselői lakások olvashatók. Mindkét szövegben jól azonosítható a raktár (németül *Magazin*, latinul *fofnix*), ami egyértelműen egy zárt kőépület. Latinul azonban a *fofnix* vagylagosan szerepel a *horreum*-mal, ami pajtát vagy csúrt is jelenthet. Ezért a továbbiakban a különböző épülettípusok esetében a raktáron kívül a „pajta” többnyire zárt, de nem kőből vagy téglából emelt épület, a csűr vagy kocsiszín pedig szellős, félig nyitott, vagy csak lábakon álló tetővel volt ellátva.

Jelen paragrafus azért hangsúlyozza az esőzés kapcsán *az intézet igazgatójának elsőrendű kötelességét*, mert itt az igazgató az államot már a római jogból jól ismert „custodia-felelősség” körében képviseli. A *custodia* (örizet) azt jelenti, hogy a kötelezett minden elhárítható ká-

rért felel, függetlenül attól, hogy tudomása volt a kár okáról vagy sem. Olyan károkra, amelyek ellenállhatatlan erő (*vis maior*) miatt keletkeztek, természetesen nem terjedt ki a custodia-felelősség. A beázás viszont tipikusan nem a *vis maior* esetek közé tartozott.

A fentiekkel azonos megfontolásból az igazgató ilyen típusú felelősségét már a Trieszti Főszabályzat is erőteljesen hangsúlyozta: „Az igazgató és helyettese köteles folyamatosan és személyesen jelen lenni a partraszállástól – és a hajók kirakodásától – egészen a vesztegintézetbe történő átvonulásig és átrakodásig, amelyet kíséretként az egészségőrök és a szolgák biztosítanak. Mind a személyeknek, mind az áruknek megfelelő helyet kell rendelkezésre bocsátani, és az igazgató a kötelező előírások betartása mellett, kellő tiszteletet tanúsítson a kereskedőkkel szemben, és legyen gondja arra, hogy áruikat a szolgák ne károsítsák, hajtogatásukban és formájukban se változtassák meg” (13. fejezet, 21.§).

A Trieszti Főszabályzat azonban nem elégszik meg a felelősség megállapításával. Ezen túl jelentős összegeket nevez meg óvadék címen, az igazgató vagy helyettese személyes anyagi felelősségének megállapítása esetére: „Egyebekben Ő Császári-királyi Felsége a jelenlegi trieszti igazgatótól és helyettesétől, de a Fiumében szolgálatot teljesítőktől is, feladataikra, bizonyított jártasságukra, szorgalmukra és hűségükre tekintettel, a szokásos óvadék letétbe helyezését rendelte el, ezenel tehát nyomatékosan megparancsolja, hogy mind az állam, mind az árutulajdonosok biztonsága érdekében a jövőben mindegyik újabban hivatalba lépő igazgató egyezer gulden aranyat, a helyettes igazgató pedig ötszáz gulden aranyat köteles készpénzben, kezesség vállalásával vagy elzálogosítással letétbe helyezni” (13. fejezet, 40.§).

Amennyiben a javítás költsége a 20 forintos összeget nem haladja meg, azt az igazgató késedelem nélkül maga végeztesse el, különben a feletteseinek egyetértésére várva súlyos mulasztásba esne. Amennyiben azonban az ügy halasztható, és elintézése nagyobb költségekkel járna, ha ez lehetséges, az összeg, az előzetesen számított kiadások és a tervek egyeztetendők a legközelebbi Államkincstári Hivatallal, majd annak aláírásával az anyagot fel kell terjeszteni Helytartótanácsunkhoz, vagy Horvát Tanácsunkhoz, amelyek ha az összeg a 100 forintot nem haladja meg, vagy az ügy halasztása súlyosabb károkat okozhatna, jegyzőkönyvi rögzítés mellett, amennyiben azt a közjó érdeke megkívánja, haladéktalanul döntést fognak hozni; amennyiben ennél nagyobb lenne a kiadások mértéke, vagy új épület emelésére lenne szükség, az ügyet az előírt csatornákon keresztül a Mi részünkre kell továbbítani.

Azoknak a számláknak az összegét, amelyek az egészségügyi épületekre kifizetett összegeket igazolják, miután a vesztegintézet igazgatója aláírta, a legközelebbi Államkincstári Hivatal haladéktalanul kifizetni tartozik.

Néhány kisebb különbség áll fenn a GNRS és a Birodalmi Főszabályzat között, amelyek „alkotó” jellege az egyszerű fordítástechnikai mértéket kétségtelenül meghaladja. Az első mondat bevezető része a Birodalmi Főszabályzatban, és a GNRS-ben egy teljes tagmonddal különbözik egymástól: „Annak érdekében, hogy az ügyek vitele mindenkor azonosan elismert mérték és rend szerint történjék, ezennel törvényesen elrendeltetik, hogy... *Amennyiben...*”.

A Birodalmi Főszabályzat lényegesen takarékosabban bánik a „közjó” fogalmával. Így a 100 forintos összeggel kapcsolatban abból hiányzik a GNRS közbeékelte mondata: *amennyiben azt a közjó érdeke megkívánja*. Nyilvánvalóan a közpénzekkel való takarékos bánásmódról van szó ebben az összefüggésben, de ennél a beékelésnél például lényegesen fontosabb lett volna a bevezető tagmondat szövegű lefordítása.

Ha az összeg a 100 forintot meghaladja, vagy új épület létrehozása válik szükségessé, a Birodalmi Főszabályzat ismét szakszerűbben fogalmaz: „...a kérvényezett összegről felterjesztés készítenő Udvari Egészségügyi Bizottságunk részére, a tervrajzok és a költségtervezet mellékelésével...”.

Végül nem teljesen érthető, hogy a számlák kifizetésénél a fordító miért mellőzi a Birodalmi Főszabályzat rendelkezését, miszerint az államkincstári hivatalok nyilvánvalóan csak akkor fizettek a számlák alapján „...ha azokat az illetékes Egészségügyi Bizottság elnökének igazolását is tartalmazzák...”. Kétségtelen, hogy a magyar rendek folyamatosan nehezményezték az önálló pénzügyi igazgatás hiányát, önálló magyar pénzügy mégsem létezett a Habsburg monarchiában. Minden ügyintézés, egységes szabályok szerint, legfelsőbb szinten az Udvari Kamarához tartozott. A vesztegintézetek pénzügyeiben, az egyetlen Borsa kivételével, egyébként sem a Magyar Kamara volt illetékes.

Pénzegységet és összegeket illetően a GNRS változatlanul veszi át a Birodalmi Főszabályzatban foglaltakat. Ennek értelmében a „forint” csakis az 1753-ban bevezetett „konvenciók forint”-ként értelmezhető (pénzügyi egyezmény a Habsburg-birodalom, benne a Magyar Királyság, és a Bajor Királyság között). A 20 forintos alsó határt valószínűleg az magyarázza, hogy az alap-mértékegységként megállapított 1 német márka-súlyú (233,81 gramm) színezüstből 20 darab 1 forintos érmét vertek. Ha a 20 forintos határ viszonyításához az „olcsóbb” vesztegintézetek bekerülési költségeit számítjuk (pl. Mehadia: 7000 forint), az összeg akkor is csekélynek tűnik: a beruházási összeg 0,3%-a.

III.§ Királyi Helytartótanácsunk, és Horvát Királyi Tanácsunk egy orvost, vagy ha ez nem lehetséges, más, hivatali esküvel kötelezett személyt köteles kiküldeni, aki váratlanul megérkezve, a vesztegzári állomásokon vizsgálatot fog végezni az épületek állapotáról, őrzéséről és az ott szolgálatot teljesítők-

ről, majd jelentést tesz a Helytartótanácsnak vagy a Horvát Tanácsnak a körülményekhez képest elegendő, vagy ha szükséges, a pótolandó eszközökről.

A GNRS fordítója kevésbé gyanakvó a vesztegintézetekkel szemben. Nem követi a Birodalmi Főszabályzatot a mondat befejezésében, amely elsősorban a hiányosságokat hangsúlyozza: „...majd tartsa kötelességének, hogy az észlelt hiányosságokról minden egyéb körülményre való tekintet nélkül, a legsúlyosabb felelősségre vonás terhe mellett, sürgősen jelentést tegyen az Egészségügyi Bizottságnak”.

Érthetetlen, hogy a GNRS miért mellőzi a vizsgálat gyakoriságát illetően egyértelmű „évenként legalább egyszer” meghatározást.

IV.§ A vesztegintézeti igazgató legyen józan életű és istenfélő ember, tartsa folyamatosan szem előtt a Szabályzatot, illetve az 1766. évi augusztus 25-i törvényt, mindig rendíthetetlen hűséggel és ennek megfelelő szorgalommal lássa el jelentőségteljes hivatalát, amelytől egész országrészek boldogulása függhet; személyes példájával buzdítsa alárendeltjeit kötelességeik helyes teljesítésére, és csakis olyasmire legyen tekintettel, ami azokhoz a becsületes férfúkhöz illik, akik mentesek a rokon- vagy ellenszenv és a haszonszerzés mindent megrontó hatásától.

A GNRS – csakúgy mint az első részben – ismét finomítva fogalmazza meg a *józan életű* életmódot. A Birodalmi Főszabályzat szerint: „...semmilyen módon ne legyen az iszákosságnak kiszolgáltatva...”. A szöveg további része még egy lényeges ponton rövidül. Ez kiegészítve így hangzik: „...ami azokhoz a becsületes férfúkhöz illik, akik testi fenytés és halálbüntetés terhe mellett nem hagyják magukat elvakítani, ajándék, kedvezmény, barátok vagy ellenfelek által...”. Valójában, a büntetésekre történő fenti eredeti utalás mellőzésével féloldalas marad a mondat első része, amely az 1766. évi augusztus 25-i törvényre hivatkozik.

Eredetileg a „testi fenytés és halálbüntetés” *Leib- und Lebensstrafe* alakban szerepel, ami rutinszerű szóhasználat, és formálisan nem utal egy újabb büntetési módra, pl. a fentiekben már idézett sáncmunkára. Ennek ellenére a büntető rendelet fentiekben már idézett 9.§-a alapján nyilvánvaló, hogy az igazgatónak ezzel a lehetőséggel is számolnia kellett: „...ha egy egészségügyi tisztviselő vagy bármely beosztott nem követ is el egyetlen, fentiekben részletezett vétséget sem, [megj.: amelyek halálbüntetéssel járnak] de rábizonyítják, hogy hivatalát hanyagul látja el, vagy összejátszik az ügyfelekkel, büntetesként ötévi, de minősített esetben tízévi sáncmunkára ítéltető”.

Halálbüntetést illetően az 1.§ a mértékadó, amely elsődlegesen különböző útiokmányok hamisításáról rendelkezik, majd kijelenti, hogy aki „...ezekkel kísérletet tesz a vesztegzár megkerülésére, rövid úton halállal, mégpedig kötél általi halállal büntetendő, evégből tehát az

alábbiakban részletezett személyeket az eljárás lefolytatására át kell adni a legközelebbi büntetőbíróságnak, nemesi rangúakat – vagy más előjogokkal rendelkezőket – pedig a saját illetékes bíróságaiknak, mégpedig a legcsekélyebb személyválogatás nélkül, legyenek azok egészségügyi tisztviselők vagy alsóbb rangú katonák, idegenek vagy alattvalók. Hasonlóképpen azon akaratunkat is kinyilvánítjuk, hogy a fenti büntetés minden egyébre való tekintet nélkül sújtson le azokra a tisztviselőkre is, akik felismerten hamis bizonyítvánnyal, személyek és áruk továbbhaladását engedélyezik, nem kevésbé azokat is, akik az előírt határidő előtt személyeket és árukat engednek ki a vesztegzárból.”

Mivel a vesztegzárban előzékenyen elhelyezett jövevényekkel készséges jóindulattal kell bánni, ebben az eljárásban maga az igazgató mutasson jó példát azoknak, akiknek szintén ez a hivatali kötelessége. Ha pedig valaki a viselkedésre vonatkozó házirendet vakmerően megszegve, a törvényes rendet megzavarná, az első alkalommal részesüljön nyomatékos figyelmeztetésben, továbbá bölcs szigorral végrehajtott korlátozásban, de ismétlődés esetén a zavargó személynek kiszabandó büntetés céljából az ügyet indítvánnyal fel kell terjeszteni a Helytartótanácsához vagy a Horvát Tanácsához.

Itt az igazgató kötelességeihez csatolva a GNRS átvált az utazók magatartására, és a szabályszegés esetén kötelező eljárási szabályokra, illetve a kiszabható büntetésre. Ha a szöveget a Birodalmi Főszabályzattal is összevetjük, egyértelműen kiderül, hogy az igazgatónak nincs jogköre semmilyen rendészeti büntetés kiszabására. Erre az illetékes Egészségügyi Bizottság, illetve a GNRS esetében a két Tanács jogosult.

Az 1770. évi Főszabályzat ebben a paragrafusban csak általánosságban utal arra, hogy az *igazgató mutasson jó példát azoknak, akiknek szintén ez a hivatali kötelessége*. Részletesebben erre a kérdésre a XLVIII.§-ban tér vissza, amelyben a Trieszti Főszabályzattól átvett szövegezéssel ítéli el a személyzet kedvezőtlen magatartását, és ennek kapcsán az igazgató fegyelmi jogköréből adódó teendőket is megjelöli.

A Trieszti Főszabályzat a *bölcs szigorral végrehajtott korlátozás*hoz képest nagyobb hatáskört biztosít az igazgatónak. Elvileg itt is feltételezhető valamilyen „bölcs” meggyőzés, de a minőségi különbséget az jelzi, hogy az intézkedésről jelentést kell tenni a felettes szervnek. A fenti rendelkezésből átvett részletesebb szabályozás a GNRS-ben is megjelenik, ennek a fejezetnek a XXXVIII.§-ában (ld. ott).

V.§ Midőn kocsik vagy utasok érkeznek árukkal és állatokkal – vagy azok nélkül – a nappali időszakban (mivel éjjel senki nem vehető fel az intézetbe), az igazgatónak – vagy ha a Magisztrátustól kieszközölt egyetértéssel van tá-

vol, az ő hivatalát átmenetileg ellátó személynek – kell elvégeznie a vizsgálatot, amelynek során a következőket kell kideríteni:

1. Honnan jönnek, mi a nevük, kicsodák, és hol időztek utazásuk közben?
2. Milyen az emberek és állatok egészségi állapota az érintett területeken?
3. Ha a Török Birodalom alattvalói, rendelkeznek-e olyan útlevellel, amelyek a Mi Udvarunk és a Török Porta között korábban ünnepélyesen megkötött egyezmény előírásainak megfelelnek?
4. Hová akarnak a Mi tartományainkban továbbhaladni?
5. Milyen árukat hoztak, azok honnan származnak, és alkalmasak-e a ragályozódásra?
6. Ha lehetséges, az árukat a saját személyes vesztegzári időszakuk letöltése előtt akarják-e továbbszállíttatni más tartományokba?
7. A magukkal hozott iratokat a vesztegzár letöltése előtt akarják-e címezés szerinti helyre továbbíttatni?
8. Végül: az egyes személyek milyen egészségi állapotban vannak? Mindezeket a naplóban, amelyet jegyzőkönyvnek neveznek, az érkezés napját és óráját megjelölve, pontosan rögzíteni kell, majd az érkező személyeket, az állataikat, és áruikat elkülönített épületekbe, illetve istállókba kell elhelyezni, majd miután a sebészmeister a testi szemlézést az előírt módon elvégezte, közölni kell a vesztegzár időtartamát.

A nappali időszakban azt jelentette, hogy ha ezen kívül érkeztek az utazók az intézethez, kénytelenek voltak napkeltéig kívül várakozni. Jelen összefüggésben a GNRS nem határozza meg az óra járása szerinti időpontokat, de ezek megtalálhatók a határszéli könnyített kereskedelmi forgalom leírása kapcsán: „Ez a kölcsönös kereskedelmi gyakorlat a hét egyetlen napján, csütörtökön folytatható, midőn a fentnevezett határvételi helyek nyáron reggeli 5 órától esti 5 óráig, télen reggeli 8 órától délutáni 4 óráig használhatók, más napokon vagy órákban állandóan zárva tartandók” (IV. fejezet XV.§). Ilyen pontos nyitvatartásról a Trieszti Főszabályzat sem rendelkezik. Csupán azt rögzíti, hogy „Az igazgató minden ajtó, védőrács és tároló helyiség kulcsát saját birtokában tartja, azok nyitása nem történhet napkelte előtt, a zárást pedig napnyugtával azonnal el kell végezni” (13. fejezet 10.§). A trieszti Közegészségügyi Magisztrátus hivatali szerve, a Kancellária, a mediterrán szieszta szabályai szerint tartott nyitva: „A Kancellária nyitvatartási ideje napkeltétől délig, és délután két órától napnyugtáig tart. Hivatalától a kancellár és helyettese sem lehet távol valamilyen egyszerű kifogással, hogy a hajók és utasaik ügyintézése minél gyorsabban történjék” (11. fejezet, 27.§).

A nyolc pontba csoportosított eljárási rend tulajdonképpen a tengerhajózási szabályozás mintájára épült. Ebből az 1. pont az egészségügyi

bizonyítvány mintájára támaszkodott. A bizonyítványt a hajó által elhagyott utolsó kikötői hatóság állította ki, az ott uralkodó járványügyi helyzet pontos megjelölésével. Helyette a szárazföldi forgalomban maguk a beérkezők nyilatkoztak, ezáltal átfedést teremtve a tengerhajózási bizonyítvány és a konstitútum (nyilatkozat) között. A Trieszti Főszabályzat szerint: „A konstitútum keretében a kapitánynak kimerítően nyilatkoznia kell azoknak a szárazföldi területeknek és személyeknek az egészségi állapotáról, amelyekkel és akikkel a hajó érintkezett az útja során, továbbá arról, hogy a tengeren érte-e kalóztámadás, vagy más hajókkal érintkezett-e, valamint minden olyan körülményről, amelyek bármilyen kapcsolatban állhatnak az egészségügyi elővigyázatossági rendszabályokkal, különösen kiterjed azonban a kikérdezés arra, hogy a kapitány felvett- és megőrzött-e a nyílt tengeren, a szárazföldön vagy hajókon található gazdátlan árukat vagy hátrahagyott tárgyakat. Végül a konstitútumot nem csak a kapitány, hanem a hajó személyzetének és utasainak esküjével is meg kell erősíteni” (I. fejezet).

2. pont: mindenki tudatában volt annak, hogy a valótlan állítás igen súlyos következményekkel járhat. Közismert volt az 1766. évi büntető rendelet szigorúsága: „azt akarjuk, hogy a hamis bejelentés a származási helyet illetően, ahonnan a személyek és az áruk érkeztek, hasonlóképpen halálbüntetést vonjon maga után, amennyiben a hajók és a szárazföldi szállítmányok olyan vidékekről érkeztek, amelyek vesztegár kötelesek, így a valótlan adatok közlése a vesztegár elkerülését célozta” (2.§).

3. pont: a *korábban ünnepélyesen megkötött egyezmény*-t közelebből nem határozza meg a Főszabályzat. Mindenesetre az egykori Magyar Királyság csaknem teljes területének visszafoglalása után keletkezett első alapvető szerződés a karlócai béke volt (1699. január 26.), amely kimondta, hogy „a kereskedelem, az eddigi érvényes törvénycikkek szerint, legyen szabad mindkét fél alattvalóinak a két birodalom minden országában, és minden vidékén”.¹⁸⁰ Ezen jogoknak az élvezete mindenki számára nyitott volt, aki kereskedői és alattvalói minőségét a megfelelő hiteles iratokkal igazolta.

A 4. pont jelentőségét az adta, hogy a kereskedő nem a nyílt tengerre futott ki az árujával, hanem a Birodalom felségterületén haladt tovább. Különösen a nehezebb társzekerekkel abban az időben csak egy-két járható útvonalon lehetett tovább haladni, ami az úticél bemondása után követhetővé tette az áru, az utazó és a kereskedő mozgását.

5. pont: ezeket a kérdéseket a tengeren – még a kikötő előterében – feltehették az érkező hajósoknak, ami kétségtelenül nagyobb biztonságot jelentett: „Minden alkalommal, amikor a nagyobb hajók már láthatóvá válnak, azokat köteles egy egészségügyi tisztviselő, vagy az őrse-

¹⁸⁰ Történelmi olvasókönyv. III. köt. Bp., 1974. pp. 301–303.

mélyzet egyik tagja, azonosítás és kikérdezés céljából csónakkal megközelíteni, és megtudni, hogy honnan, milyen egészségügyi bizonyítvánnyal és milyen rakománnyal érkeznek” (I. fejezet). Az „*alkalmasak-e a ragályozódásra?*” kérdés súlyát a GNRS által későbbiekben hivatkozott, részben tudományos, részben empirikus alapokra épített elmélet adja meg. Ennek értelmében a kereskedelemben az árukat tételesen osztályozó és kezelő biztonsági rendszert hoztak létre.

Ide kapcsolódik a 6. pont is, ugyanis egyes áruféleségek korábban „szabadultak” a vesztegzárból, mint maguk a tulajdonosok vagy szállítványozók. Tőkeforgás szempontjából pedig az idő már akkor is pénznek számított.

7. pont: az iratokról azt gondolták, hogy egy rövid eljárással teljesen biztonságossá tehetők. A kikötői gyakorlat szerint: „...a hajó kapitányának módjában áll, hogy az Egészségügyi Hivatalban az iratait átadja annak a kereskedőnek, akihez irányították, vagy akitől megbízást fog kapni; természetesen azután, midőn ezeket kén fölött megfüstölték” (I. fejezet).

A 8. pont szerinti nyilatkozatot az érkezők tették, ami a kikötőkben a konstitúció részét képezte. Ezzel szemben az egészségi állapot objektív megállapítása a *testi szemlézés (visitatio corporum)* során történt.

VI.§ Amíg a vesztegintézeti tartózkodás időtartama 21 napra korlátozódik, és igen távoli az egészségre leselkedő veszélyek, nyomós ok hiányában a sebészmesternek nem kell elvégeznie az utazók testi szemlézését, amennyiben viszont a veszély igazoltan megnövekszik, jelesül a szomszédos területeken ténylegesen járványok dúlnak, a veszteglés időtartama megnövelendő, és a jövevényeket meztelenül kell megvizsgálni a kellő távolság betartása mellett, nehogy az orvos vagy a sebészmester megfertőződjék.

A vesztegzári időtartam alatt az orvos vagy a sebészmester a jövevények egészségi állapotát illetően minden egyes napon ismétlje meg a vizsgálatot a kötelező óvatosság betartásával, ugyanis amennyiben az idő múlásával ragályozódási tünetek jelennének meg, az alábbiakban következő előírások szerint kell eljárni.

Ismételten nem közvetlenül az igazgató feladataival foglalkozik a GNRS, hanem megelőlegezi a II. rész III. fejezet tartalmát a vesztegintézetekben alkalmazott orvosok vagy sebészmesterek ténykedéséről.

Ez az első részlet a GNRS-ben, amely legalább nagy vonalakban hasonlít a mai orvosi szakmai elvekre. A *meztelenül kell megvizsgálni* kijelentéshez a Birodalmi Főszabályzat még azt is hozzákapcsolja, hogy „minden egyéb szempontra való tekintet nélkül”. Felmerülhet még a kérdés, hogy mindez női utazók és férfi vizsgálók esetében hogyan történt, itt ugyanis egy rendészeti vizsgálatról van szó, és nem egy or-

vos-beteg kapcsolatban történt megegyezésről. A kérdés azonban valószínűleg utólagos elméleti okoskodás, hiszen a nemzetközi utazók és kereskedők jöszérével mind férfiak voltak.

Aligha feltételezhető, hogy a vizsgálat a leírt körülmények alapján, valamiféle diszkrét fizikális jelek megállapítására irányult volna. Vélhetően a lágyéki vagy a hónalji nyirokcsomókat figyelték (bubo-pestis), vagy a különféle bőrkiütések megjelenését (pl. kiütéses tífusz).

VII.§ A fenti módszerrel végzett orvosi szemlézésekről jelentést kell tenni az igazgatónak, és amennyiben az orvos vagy a sebészmeister vizsgálat közben valódi ragályos jeleket fedez fel, az adott vesztegári csoport minden tagját vissza kell irányítani azokba a tartományokba, ahonnan érkeztek, áruikkal és állataikkal együtt, azok pedig, akik ellenállnak, mivel az önkényes belépés erőszak alkalmazásával is megakadályozandó, ha a fertőzés terjesztését más eszközzel nem lehet elhárítani, a helyszínen kivégzendők, és holttesteiket, állataikat és áruikat az előírt óvatosság mellett tüzzel kell elhamvasztani.

A valódi ragályos jeleket (vera contagionis indicia) fedez fel, megállapítás a GNRS-ben általánosabb, mint a Birodalmi Főszabályzatban, amely ezen a helyen egyértelműen a pestist nevezi meg. A vesztegár alatt ha csak egyetlen személyen is pestis tört ki, a beléptetési eljárást azonnal fel kell függeszteni, és minden áron meg kell szabadulni a veszélyt jelentő jövevényektől. Szemben a tengeri hajózással, a legkevesebb 21 napos vesztegár azt jelentette, hogy minden beérkező eleve a „gyanús” kategóriába tartozott. A Trieszti Főszabályzat szerint: „amennyiben a bizonyítványt pestissel fertőzött helyen állították ki, ahol megbetegedések is előfordultak, a megfigyelő csónak és az örök ugyan megjelennek a hajónál, de nem küldenek őrséget a fedélzetre, csakis akkor, ha erre vonatkozó döntését az Egészségügyi Hivatal meghozta, amelynek következtében sor kerülhet a hajó személyzetének és utasainak egészségügyi vizsgálatára. Ha a hajó ténylegesen pestissel fertőzött, vagy ennek alapos gyanúja áll fenn, kíséret mellett azonnal kiutasítandó, sőt esetleg fel is égethető” (I. fejezet).

Ez a fenti lehetőség a szárazföldön nem állt fenn, de a tengerészeti járványügyhöz hasonló megoldást a Nagyszeben felé vezető Vöröstorony-szorosban, és a Brassó előterében lévő Tömösi-szorosban is alkalmazták. Itt két intézetet, egy belsőt és egy külsőt építettek, amely megoldásnál a külső intézet valójában a szabad vízen várakozó hajónak felelt meg.

A helyszínen kivégzendők utasítás, mivel semmiféle büntető eljárási renddel nem állt kapcsolatban, azt jelentette, hogy ilyen esetekben a tényállás minősítése, és a következmény azonos volt a járványügyi zárvonal megsértésével (ld. ott!). Állatok és áruk esetében azonban nem

az 1766. évi büntető rendelet 6.§-a került alkalmazásra, amely csak alapos gyanút vélelmezett. Az előzőekben már idézett szabály szerint: „Ilyen esetben a halottak hajóját, közlekedési eszközeit, minden rakománnyal és áruval együtt, szárazföldi forgalomban a társzekereket és a felszerszámozott lovakat, a rakománnyal és árukkal együtt haladéktalanul, minden várakozás nélkül, ügyelve a szükséges óvintézkedésekre, fertőtlenítés céljából le kell adni az illetékes vesztegintézetbe, ahol minden további különbségtétel és mérlegelés nélkül az egész készlet a lovakkal együtt elkobzásra fog kerülni.” Ennek az intézkedésnek az előzményét képező Trieszti Főszabályzat VII. fejezete különbséget tesz az egyes áruk között. Helyszíni elégetést rendel el a ragályt úgymond magukra vonzó áruk esetében: „A kikötőben vagy a tengeren gazdátlaná váló és fertőzött, vagy bizonyítvány nélkül fertőzésre gyanús helyről, illetve ismeretlen helyről érkezett hajónak a ragályt terjesztő teljes árukészletét a legénység – vagy annak hiányában az egészségügyi őrség – igen gondosan köteles elégetni, és a hamut a tengerbe szórni. A nem fertőződő árukról minden csomagolás és kötözőanyag eltávolítandó, majd azok szellőztetés és tisztítás után megőrzésre kerülnek.”

Amint a fenti VII.§-ból kitűnik, az 1770. évi Főszabályzat semmilyen differenciálást nem végez. Válogatás nélkül a teljes árukészlet megsemmisítését rendeli el.

Az igazgatóknak, sebészmestereknek, orvosoknak, az áruk tisztítását végző fertőzésnek kitett szolgáltnak, az öröknek, és minden más hivatalban lévő személynek ezennel nyomatékosan megparancsoljuk, hogy ilyen súlyos ügyben a legcsekélyebb dolog fölött se hunyjanak szemet, vagy ne véljék úgy, hogy takargatni lehet a felfedezett tüneteket, s ne feledjék: bármely ilyen esetben halálbüntetéssel sújtjuk azokat, akik nem teljesítik a szolgálati kötelességeiket.

Ettől ugyanis számos tartomány megmaradása vagy pusztulása függhet.

Itt a Főszabályzat az igazgatóról szóló fejezetben ismételtén foglalkozik a személyzet összes többi tagjával is, és újra utal az 1766. évi büntető szabályzat 1.§-ában foglaltakra. Mellesleg azon hiábavaló reménykedéssel szemben, hogy *takargatni lehet a felfedezett tüneteket*, kiváló ellenszer volt a titkos feljelentések rendszere. A Trieszti Főszabályzat a Közegészségügyi Magisztrátusról szóló részében úgy rendelkezett, hogy „bármelynek jogában áll az elnök részére titkos feljelentés eljuttatni a Hatóság egyes képviselői vagy hivatalai ellen, és ezt szóban vagy írásban is megteheti. Az elnök ezután dönt annak felhasználásáról, de a bejelentő neve soha nem hozható nyilvánosságra” (VIII. fejezet, 6.§).

VIII.§ Amennyiben a szemlézésnél semmilyen pestisre utaló jel nem észlelhető, a tisztítás a kötelező időtartam határai között a következő szabályok szerint végzendő.

Mindenek előtt a beérkezetteket olyan szállásokon kell elhelyezni, amelyeknek vagy jól zárható, vagy őrzött az ajtajuk, az őrzésre pedig elegendő számú egészségügyi személyzetet kell felvenni, és vigyázni kell arra, nehogy valamilyen keveredés vagy érintkezés jöjjön létre a jövevények és a vesztegzáron belüli vagy azon kívüli beosztottak, vagy az újak és különböző időpontokban érkezettek között, ugyanis ezt követően az érintkezés előtt nem gyanúsítottak a jövevényekkel együtt kötelesek a vesztegzári időszakot letölteni, azok pedig, akik már a vesztegzári idejüket töltötték, az újonnan érkezettekkel való érintkezés után, a fentiek szerint az utóbbiak vesztegzári időtartamát kötelesek végig letölteni.

A VIII.§ a legtipikusabb példája az ismétléses technikának, amellyel több helyen él a GNRS. Ezúttal ugyanazt a tartalmat adja elő másodszor, amelyet egyszer már megfogalmazott az I. fejezet V.§-ában, a koronával kapcsolatos szabályozásban. Jelen esetben mindez az igazgató feladatai között szerepel, bár nincs közvetlen utalás az igazgató személyére. Összehasonlítás miatt az I. fejezet V.§-ának idevágó szövege: „A fertőző érintkezést, de annak gyanúját is annyiszor követi az előírt egészségügyi szabályok szerinti tisztítás, ahányszor bárki a testével érintkezett a tilalom alatt álló tartományokból érkező emberekkel, állatokkal és árukkal, ezen okból kifolyólag tehát figyelmeztetjük az öröket, illetve mindenkit akik a jövevényekkel foglalkoznak, hogy amennyire ez lehetséges, hivatalukat mindig a kellő távolságból gyakorolják, tartózkodjanak a közvetlen érintkezéstől, de ha ilyen eset mégis előadódna, nyomatékosan elrendeljük, hogy a vesztegintézeti hivatal részére a valósághoz híven feltárt helyzet alapján, maguk az örök is a szabályzat előírásai szerinti tisztítást kapják, és csak annak végeztével mentesüljenek az átterjedt ragályozódás gyanúja alól.”

IX.§ A vesztegintézet igazgatója méltányos áron gondoskodjék a jövevények élelmezéséről, ezért vagy a helybéli kocsmárosokkal tárgyaljon, ha vannak ilyenek a környéken, vagy más úton teljesítse ezt a feladatát, nehogy ezen a téren bármi is hiányozzék, az élelmet viszont a vesztegzárba helyezettetteknek az érintkezés legkisebb gyanúját is kerülve, a vesztegzárlaton kívül dolgozó, fertőzésnek ki nem tett szolgák adják át, személyes érintkezés nélkül.

A Birodalmi Főszabályzatban az átadással kapcsolatban egy értelmező rész is található. Tehát az *érintkezés legkisebb gyanúját is kerülve* szövegrész így folytatódik: „következésképpen a vesztegzár alatt állóknak nem engedélyezhető, hogy az élelmiszer átvétele céljából zárt lakószobájukat elhagyják”. Ezt a GNRS fordítója mellőzhetőnek tartotta.

Az eljárás részleteiről valójában a Trieszti Főszabályzatból értesülhetünk: „Élelmiszer és más szükségleti cikkek rendszeresen naponta délelőtt 11 órakor és délután 4 órakor hozhatók az intézetbe, de az igazgató más időpontot is kijelölhet. Az átadásnál az igazgató vagy helyettese köteles személyesen megjelenni és gondot fordítani arra, hogy az egy hosszú rúd végére erősített kosárban történjék, az ellenértékben leszámolt pénz viszont csak akkor vehető át, ha azt megelőzően ecetben vagy sós vízben áztatták. Intézetben kívüli személyek nem étkezhetnek együtt az utasokkal, de az egészségőrökkel és a szolgálkával sem. Egyebekben a hajóskapitánynak engedélyezhető, hogy készleteit friss vízzel töltsse fel, de az ezt végző személyek senki mással nem érintkezhetnek” (13. fejezet, 36.§).

Mindezt a svéd utazó szemszögéből is érdemes megnézni. Leírása a vesztegzáron belül tartózkodó személyzetre vonatkozik, akik már az úgymond kívülről biztonságosan átvett ételeket és italokat „szervírozzák”: „Az őr megkérdezi az utazótól, hogy akar-e enni vagy inni valamit. Igenlő válasz esetén hoz magával egy palack savanyú bort, egy poharat tele szilvapálinkával, és valamiféle nyers és rosszul elkészített ételt, amit terítő nélkül rak le a koszos asztalra. Aligha fogyasztana az utazó a savanyú borból, ha tiszta forrásvízhez jutna, de ilyesmivel még csak kísérletezni sem érdemes. Úgy tűnik, hogy a vesztegzárban mindent elkövetnek, hogy a körülményeket börtönszerűvé alakítsák: rossz ételmezés, mozgáshiány és minden kényelem mellőzése.”

Előkerül azonban a hosszú rúd is, ha az utazóval külső személyek lépnek kapcsolatba: „Érthető, hogy a mindenható arany a világnak ezen az elátkozott részén is képes egyet-mást előteremteni, amit a nyomorult utazó nélkülözni kénytelen. A főfoglár még könyveket is kölcsönöz, súlyos pénzek ellenében, hogy az elviselhetetlen unalmat valamivel agyoncsapja az ember: a könyveket egy hosszú rúdra erősített bádogdobozban nyújtják át, és visszavételnél ecetes gőzbe merítik.”

X.§ A vesztegzár kezdetén azok a dolgok vagy áruk, amelyek nem veszélyesek abból a szempontból, hogy a ragályt magukra vonnák vagy terjesztenék, a külső zsákszövet, illetve kötelek, vagy bármilyen más csomagolóanyag eltávolítása után elkülönítve, szabadon kiadhatók, viszont a tilalom alatt álló tartományokból érkezett emberek, állatok és áruk esetében semmilyen magyarázattal, ürüggyel, vagy kezelési eljárással sem tűrhető, hogy az emberek az inenső oldaliakkal találkozzanak, vagy az állatok és áruk bebocsáttassanak, mielőtt pontosan az előírások szerinti vesztegzári tartózkodás eredményeként mentesülnének a magukra vont ragály gyanúja alól.

A Birodalmi Főszabályzat és a GNRS szövegének értelme a X.§-ban jelentősen eltér egymástól, de egyik változat sincs összhangban a Trieszti

Főszabályzat megfelelő paragrafusával. *A külső zsákszövet, illetve kötelek* mindhárom szerint veszélyes anyagok, azonban a Birodalmi Főszabályzat csak a „nem ragályozódó tároló alkalmatosságokról” szól, és nem azok tartalmáról. Ezzel szemben a GNRS-ben *dolgok vagy áruk (res aut merces)* olvashatók, míg a Trieszti Főszabályzat általában fa-, és fémárukról beszél, illetve az ilyen anyagokból készült tartályokról. A GNRS szerint mindezek az eljárások *a tilalom alatt álló tartományokból* érkezőkre nem alkalmazhatók. Ezzel szemben a Birodalmi Főszabályzat a tároló edények fenti kezelési módját nem köti semmiféle vesztegzári fokozathoz. A későbbiekben egyébként a GNRS a nyers fa és fémáruk, illetve az ezekből készült tároló edények kezelését egyértelműen tisztázza, mégpedig szinte szóról szóra a Trieszti Főszabályzat mintájára (ld. ennek a fejezetnek a XXII.§-ában).

XI.§ A vesztegzárba behozott pénzerméket a vesztegzáron belüli szolgák forró, sós vízzel (a legalacsonyabb veszteglési időtartam esetén), illetve megnövekedett veszély esetén forró ecetes vízzel tisztítják meg, a levelek és irományok pedig, amikor is a legtávolabbi a veszély, és a periódus csupán 21 napos, a szokásos módon megfüstölendők, hosszabb veszteglési időtartam elrendelése esetén viszont, mielőtt kiadásra kerülnének, azokat forró ecet fölött kell átgőzölni, feltéve, hogy a levelek semmilyen veszélyes fertőző anyagot nem tartalmaznak, ellenkező esetben ugyanis magát a levelet a már említett módon kell kezelni, az abból eltávolított dolgok viszont a többi hasonló vesztegzári áruval együtt kezelendők.

A jövevények lenvászon fehéreneműit a vesztegzáron belüli szolgák hadéktalanul kötelesek kimosni, a felső ruházatuk pedig folyamatosan szelőlőtetendő.

A GNRS fordítója két lényeges megállapítást mellőzött, az alábbi tagmondatok között: *„levelek és irományok pedig, ... amikor is a legtávolabbi a veszély.* A mellőzött szöveg: *„...legyenek azok bárkinek is címezve, a vesztegtüntetési igazgató szeme láttára ...”.*

Pénzekkel kapcsolatban, amelyek ebben az időszakban *eo ipso* fém-pénzek voltak, a kezelési eljárás a Trieszti Főszabályzatból származott. Az igazgató kötelességei között felsorolt utasítás szerint *„...az ellenértékben leszámolt pénz viszont csak akkor vehető át, ha azt megelőzően ecetben vagy sós vízben áztatták”* (13. fejezet, 36. pont). Még egyszer visszatér erre a nevezett Főszabályzat, a beosztott személyzet kötelező magatartása kapcsán: *„...Továbbá ügyelniük kell arra, hogy a személyes szükségleti szerek, az ivóvíz, és más dolgok átadásakor a kellő távolság betartassék, mégpedig az elrendelt elővigyázatossági rendszabályokban jelzett távolságból, majd a pénz az átvétel előtt ecetben vagy sós vízben legyen beáztatva”* (15. fejezet 34. pont). Magyarországon

szórványosan papírpénz is volt forgalomban, az 1762-től a Bécsi Bank kibocsátott úgynevezett *Wiener-Stadt-Banco-Zettel*, összesen 12 millió forint értékben, 5–10–25–50–100-as címletekben. Kevésbé valószínű, hogy a kereskedők és utazók ezt tartották volna maguknál, de ha mégis előfordult volna ilyen eset, akkor nyilvánvalóan a *levelek és irományok* kezelési eljárását kellett volna alkalmazni. Egyébként a pénzek járványügyi kezelésére a GNRS is visszatér még a IV. fejezet XV.§-ában, a határszéli kölcsönös kereskedelmi forgalom tárgyalása során (ld. ott!).

Az 1770. évi Főszabályzat a sós és ecetes kezelés mellé vesztegzári fokozatokat is rendel, ami ilyen formában nem található a Trieszti Főszabályzatban. Utóbbi szerint a sós víz (*gesalzenes Wasser*) a tengerparton sem azonos a tengervízzel (*Meerwasser*), bár a szabályzat a tengervíznek is tisztító hatást tulajdonít: „Fa, réz, és más hasonló, nem kötegelt és nem fertőződő árut először a nyitott fedélzeten, egy egészségügyi tisztviselő jelenlétében, tengervízzel kell leöblíteni, majd ezután azok aggodalom nélkül kiadhatók” (III. fejezet).

Levelek és irományok esetében először azt vizsgálták meg, hogy tartalmaznak-e a papíron kívül valamilyen más anyagot, majd a papírt a vesztegzári fokozatnak megfelelően mentesítették a ragálytól. Az eljárás részletes leírása a Trieszti Főszabályzat XV. fejezetének 32.§-ában olvasható: „Ha egy vesztegzár alá helyezett személy levelet vagy bármilyen papírt akarna átadni, azt a Hivatal tisztviselői vagy személyesen veszik át egy behasított pálca végéről, vagy mindezt egy ór végzi el, aki ezért semmilyen fizetséget vagy ajándékot nem fogadhat el, még kevésbé tanúsíthat olyan magatartást, ami ilyesmire utalhatna. A hajóról leadott levelek kénes megfűstölésénél és a hajón tartózkodók részére érkezett levelek átadásánál az alábbiak szerint kell eljárni:

ha a leadott levelek között egy másik Közegészségügyi Bizottság, vagy tisztviselőjének irata lenne, azt az eljáró tisztviselő azonnal kézbesíteni köteles a Közegészségügyi Bizottságnak, és minden más levelet egészen addig vissza kell tartani, amíg nem érkezik meg az engedély azok kiosztására, azoknak a személyeknek, akiket a tisztviselők, a kapitány vagy az utasok ismernek, a beérkezett levelek, papírok, és sürgönyök személyesen átadhatók, minden más személy, vagy a távollévők esetében a leveleket az ór a Hivatalba adja le, és ezekért darabonként kapja a fizetségét, a szárazföldre tovább küldendő leveleket a postahivataloknak kell átadni, azokat a leveleket, amelyek valamilyen anyagmin-tát, vagy más fertőződő anyagot tartalmaznak, át kell adni a veszteg-intézetnek.”

A Trieszti Főszabályzat csak a kénes fűstölést tárgyalja, az 1770. évi Főszabályzat a ként nem nevezi meg, mint fűstölő anyagot, csak arra utal, hogy a műveletet a *szokásos módon* kell végezni. Bevezeti viszont az ecetes eljárást a 21 napnál hosszabb vesztegzár esetén. A Biro-

dalmi Főszabályzat pontosan fogalmaz: a papírt meg kell szívatni meleg ecettel (*durch warmen Essig zu ziehen*). A levelet gőzölgő ecet fölé szitára helyezték, majd az egészet egy burával fedték le. A GNRS fordítása (*per acetum calidum ducendae sunt*) képileg ugyan nem nevezhető telitalálatnak, de akkor ez nem okozott gondot, hiszen maga az eljárás közismert volt a személyzet körében. Sajnos az nem derül ki egyértelműen, hogy a magasabb fokozatnál a füstölés után a gőzölést is elvégezték-e, vagy ilyen esetben csak az ecetes gőzölés volt kötelező. Mindenesetre a GNRS megjegyzése: *mielőtt kiadásra kerülnének*, arra utal, hogy a megfüstölt leveleket tárolták, de 21 napnál hosszabb vesztegzár esetén – közvetlenül a kiadás előtt – még ecettel is kezelték.

A levelek papíron kívüli tartalmát illetően a GNRS *veszélyes fertőző anyagot* említ. Lényegesen gyakorlatiasabb a Trieszti Főszabályzat, amely ezt az anyagot, mint leggyakrabban előforduló küldeményt, kereskedelmi árumintaként (*ein Muster*) azonosítja.

Ruházat tekintetében a Trieszti Főszabályzat csak azt említi, hogy azt az árukhoz hasonlóan a szolgák „folyamatosan szellőztessék, átrakodják, átforgassák és tisztítsák, és ezt az utazók felső és alsó ruházata tekintetében is ellenőrizték, amelyeket kifeszített köteleken, a szabad levegőn kell elhelyezni” (13. fejezet, 28. pont). Jelen paragrafus szövege egyértelmű a *lenvászon* fehérneműk kimosása tekintetében. Ezt a IV. fejezet XI.§-a is megerősíti: „A veszteglő személyek felső és mosott alsó ruházatát köteleen kifüggesztve kell szellőztetni, aminek ellenőrzését a vesztegzáron belüli szolgák soha nem hagyhatják figyelmen kívül.”

A svéd utazó, aki egy 21 napos vesztegzári időszakot töltött a határon, mindezt másként tapasztalta: „Két írnok jelenik meg, papírral és írószerszámokkal. Letelepszenek az asztal mellé és pontos adatokat kérnek a ruházatomról. Mindent jegyzőkönyveznek, majd távoznak azzal a szigorú figyelmeztetéssel, hogy a felvett leltárból, a legszigorúbb felelősségre vonás terhe mellett, semmi nem tűnhet el és semmit sem szabad kimosni”.

XII.§ Miután az embereket a kijelölt vesztegzári szállásokon elhelyezték, az állatokat fajtájuk szerint elkülönítve az előkészített istállókba kell vezetni, és ott láncra kötni, majd megfelelő takarmányról gondoskodva a kaput rájuk kell zárni, és a vesztegzáron belüli szolgák éberrel ügyeljenek arra, nehogy velük bármely ember vagy állat érintkezésbe kerülhessen.

A tengeri kereskedelemben az állatok jelentősége értelemszerűen kisebb volt, mint a szárazföldön. Ennek ellenére a Trieszti Főszabályzat pontos utasításokat adott: „Vadállatokat, és minden más állatot láncra kell fogni, és a nagyobb biztonság kedvéért ketrecbe vagy külön ólba zárni” (IV. fejezet).

Jóllehet, a GNRS nem részletezi, de az állatokat igavonásra használták (elsősorban lovak és ökrök), vágó- illetve tenyészállatok, vagy dísz- és háztartási haszonállatok lehettek. A részletes rendelkezéseket különben jelen Rendelet ezen fejezetének XLIX.§-a tartalmazza (ld. ott!)

XIII.§ Az emberek és állatok biztonságba helyezése közben a kocsikat és az árukat a legnagyobb gonddal kell őrizni, nehogy a vész, amelynek elhárítására minden megtörténik, más úton mégis bejuthasson az országba.

Gondoskodják tehát az igazgató arról, hogy miközben ő az emberekkel és az állatokkal foglalkozik, a hivatali őrök vigyázzanak a kocsikra és az árukra, hogy mielőtt azok az előírt helyre kerülnének, semmit ne lehessen kivonni éber szemeik elől, és az előírt egészségügyi óvintézkedések alól.

Egyértelmű a fentiekben leírt helyzetből, hogy az emberekkel és állatokkal történő foglalkozás közben a szekereken lévő árukat nem lehet őrízetlenül hagyni. A GNRS fordítója azonban igen „tapintatos” rövidítéssel írja le a helyzetet. A Birodalmi Főszabályzat nyíltan és egyenesen fogalmaz: „*semmit ne lehessen kivonni éber szemeik elől*, hogy az áruk-ból mások semmit ne tulajdonítsanak el, máshova ne helyezték vagy ne rejtsek el”.

XIV.§ Azokat az előírt óvintézkedéseket, amelyek az áruk vesztegintézeti elhelyezésére és fertőtlenítésére vonatkoznak, azonos gondossággal, és minden egyes veszteglő állomáson azonos módon kell alkalmazni: következőképpen az igazgató elsőrendű feladata legyen, hogy az árukat ne szolgáltatassák ki az időjárás viszontagságainak, és minőségük se romoljék, hanem amint az lehetséges, a megfelelően kialakított raktárakba kerüljenek, és a fertőtlenítés az előírt szabályok szerinti folyamatos szellőztetéssel történjék.

A GNRS szövege több ponton eltér a Birodalmi Főszabályzattól. Képi- leg kevésbé gazdag a GNRS, de jogilag árnyaltabb értelmezést hordoz. A XIV.§ fenti része a Birodalmi Főszabályzat szerint:

„A vesztegzári raktárakban az áruk elhelyezése és kezelése, valamint az alábbiakban leírt tényleges fertőtlenítésére vonatkozó óvintézkedések betartatása, az igazgató elsőrendű feladata. Következőképpen intézkednie kell, hogy a tisztítást végző szolgák a kocsikat, a rakományokkal együtt betolják a megfelelő épületekbe, és ne hagyják kint állni az esőben vagy a hóban, aminek következtében azok károsodást fognak szenvedni, de ezt az igazgatónak el kell hárítania. Az árukat a rendeletük szerinti tisztító raktárakban, csűrökben és pajtákban kell szellőztetni, felfüggeszteni, és tisztítani azon az úton és módon, ahogyan ez az alábbiakban következik.”

Eredeti betoldás a *minden egyes veszteglő állomáson azonos módon...*, ami a szolgálat egységességét hangsúlyozza, de többlet megállá-

pítés az „*amint az lehetséges*”, ami ismételt utalás az igazgató fentiekben már említett „*custodia-felelősségére*”. Bővebbet azonban nem tudunk meg ebből megjegyzésből, amely arra utal, hogy bizonyos esetekben nyilvánvalóan enyhülnek az igen szigorú felelősségi szabályok. Magyarázatot erre a Trieszti Főszabályzatban találunk: „Amennyiben a vesztegintézetbe felvett áru fertőzöttségre utaló egészségügyi levél birtokában lévő hajón érkezett, a legnagyobb szorgalommal és egyszerűen kétszeres elővigyázatossággal kell eljárni a szállítmány megnyitásánál, kibontásánál, szellőztetésénél és mindenféle kezelés során, jóllehet a bálák – vagy egyes darabárúk – akár elkerülhetetlen károsodást is szenvedhetnek” (IV. fejezet).

A velenceiek az áruk tisztításának leírására a *shorar al'aere* kifejezést használták, ami átforgatással, átrakodással végzett átszellőztetést jelent. Ennek németül és magyarul sem találták meg a szerencsés fordítását, ezért az 1770. évi Főszabályzat mindkét változatában különféle körülírásokkal találkozunk.

Miután megtörtént az áruk elhelyezése, a tisztítást végző szolga vagy szolgák elsőként azokat az árukat tartalmazó ládákat, illetve zsákokat vegyék kezelésbe, amelyeknek tartalma a legkönnyebben terjeszti a fertőzést. Ezeket az árukat tehát csomagolásuktól megszabadítva, és a szellőztetésnek kitéve, naponként át kell forgatni, és folyamatosan a szabad levegőn kell hagyni, mint például a juhgyapjút, amelyet a ládákból és a zsákokból egyszerűen ki lehet emelni, amennyiben azonban, mint a gyapot esetében, a kötözött bálákat károsodás nélkül nem lehet kinyitni, a szolgák a csomagolás részleges megbontásával, meztelen karral benyúlva keverjék meg az árut, amint annak részletes leírása majd az alábbiakban fog következni; az áruk ily módon végzett őrzése, állagának megtartása, és fertőtlenítése során különösképpen attól kell óvakodni, hogy ne jöjjön létre keveredés vagy érintkezés a szabadon lévő és a vesztegzár alatti emberek között, de azok között sem, akik különböző vesztegzári fokozatokban vannak, s az áruk keveredését is azonosan gondos ügykezettel szűkséges elhárítani.

A fenti eljárásrend tulajdonképpen a tengerészeti szabályozásban az úgynevezett előmentesítésnek felel meg, amelyet még a fertőzöttségre gyanús hajón végeztek a vesztegintézetbe történő átrakodás előtt. Erre ilyen formában a szárazföldön nem kerülhetett sor, de a sorrendet betartották. A Trieszti Főszabályzat II. fejezete szerint a fertőzöttségre gyanús hajón először 3–5 napon keresztül a személyzet és az utazók személyes holmijait tartalmazó ládákat szellőztetik. „Ezután nyitható ki a hajó alsó rakodótere, majd sorban a felső fedélzetre hozhatók a legveszélyesebb áruféleségek, amelyek kicsomagolhatók, felnyithatók, majd azokat naponként át kell rakodni, megforgatni és a kötegelt puha árukba felkar-

nyi mélységig be kell nyúlni, hogy az átszellőzés abban is megtörténhessék; mindezeket vasárnap és ünnepnapokon sem lehet szüneteltetni. A fenti szellőztetést tíz napon át vagy – a körülményeknek megfelelően – esetleg hosszabb ideig kell folytatni.”

A *keveredés, vagy érintkezés* tilalma értelemszerűen a különböző szállítmányokra vonatkozott, és nem az egyes szállítmányokon belüli árufajtákra. Mint a későbbiekben kiderül, egyes áruféleségek a fertőzésre gyanús szállítmányon belül sem számítottak fertőzöttnek. Tiszta szállítmányon belüli, de fertőzésre fogékony áruk viszont egy fertőzött szállítmánnyal érintkezve elveszítették a kedvezőbb besorolásukat. A Trieszti Főszabályzat szerint: „A hajó személyzetének tagjai szállítják az árut a hajóról a rakpartra. Itt azt átveszik az egészségügyi szolgák és beszállítják a járványügyi állomásra. Eközben ügyelni kell arra, hogy az egyik hajó rakománya, a vesztegzári intézkedések átfedésének elkerülése érdekében, egy másik hajó rakományával ne keveredjék; és minden egyes rakomány kinyitása, tisztítása és vesztegzári kezelése, elkülönített helyen történjék” (III. fejezet).

XV.§ Az igazgató könyvet, azaz protokollumot vezessen, amelybe a legnagyobb gonddal jegyezze fel az áruk jelzését, számát, tulajdonosának nevét, majd mindezek segítségével egyszerűen elkészítheti a behozott áruk vesztegzári időtartam szerinti előírást táblázatait, továbbá ez a könyv azt a célt is szolgálhatja, hogy a tulajdonosok meggyőződhetnek a vesztegzárba behozott áruk hiánytalanságáról. Avégett, hogy ez a tény még nagyobb biztonsággal megállapíttassék, bármely veszteglő jövevénynek – a fent nevezett könyv alapján – kötelező kivonatot adni a behozott árukról, amit egy vesztegzáron belüli szolga ad át a részére, majd miután az ívet a tulajdonos ellátta a saját aláírásával, az kerüljön vissza az igazgatóhoz, betartva a levelek fertőtlenítésére vonatkozó szabályokat, és az igazgató azt hiteles igazolásként őrizze, hogy az áruk törvényes visszaszolgáltatása a vesztegzári időszak lejártával vita nélkül megtörténhessék.

Ezek szerint a vesztegintézeti igazgató három könyvről vagy protokollumról köteles gondoskodni, amelyek közül az *első* a jövevények vizsgálatáról, a *második* az árukról szól, a *harmadik* viszont a hozzá intézett utasításokat, leveleket vagy körleveleket gyűjti össze, amelyek az egészség ügyének tárgyában érkeztek, hogy amikor majd a feladatával kapcsolatos ügyeit átadja hivatali utódjának, valamennyi, e feladattal járó tevékenység törvényes rendben folytatódjék.

Egyetlen lényeges különbség van a Birodalmi Főszabályzat és a GNRS között, amennyiben az előbbi szerint a *behozott áruk vesztegzári időtartam szerinti előírást táblázatait* „az igazgató időről időre megküldi a főléje rendelt Egészségügyi Bizottságnak”.

Az utasítás többi eleme átvétel a Trieszti Főszabályzat 13. fejezetéből, a megfelelő részek átszerkesztésével és új sorrendbe állításával:

„22.§ Az áruk kihajózása és vesztegintézeti elhelyezése után, az igazgató és helyettese a kirendelt egészségőrökkel készíttessen egy három példányos mennyiségi és minőségi jegyzéket: ezekből egyet saját magának tart meg, a másodikat megküldi a közegészségügyi kancelláriának, a harmadikat pedig az áruk tulajdonosa kapja.

23.§ Az igazgató mindezekén túl személyesen, vagy valamely beosztottja révén, még egy kettős jegyzéket – vagy más néven vesztegzári naplót – is vezet. Az egyik jegyzékben a felvett személyek nevei szerepelnek, a másikban az áruféleségek, a legnagyobb gonddal regisztrálva, és mindezt a hivatalból elrendelt formanyomtatványon végzi. Megjegyzendő még, hogy a vesztegzári idő számítása csakis attól a naptól kezdődhet, amelyen az utolsó bálát kinyitották és csomagolásától elkülönítették.

16.§ Az igazgató könyvet vezet a Közegészségügyi Magisztrátus minden beérkező utasításáról és határozatáról. Minden esetben, amikor közegészségügyi, vagy intézeti vonatkozásban újabb határozat születik, azt a könyvbe személyesen (vagy más által) köteles bejegyezni, hogy a nagyobb biztonság érdekében a vonatkozó hivatali kötelességei mindig a szeme előtt legyenek.”

XVI.§ Ha a beérkezettek azzal a kéréssel állnak elő, hogy a vesztegidő letöltése előtt – áruikkal vagy anélkül – abba a tilalom alá eső tartományba kívánnak visszatérni, ahonnan érkeztek, ez semmiképpen nem tagadható meg tőlük, ami különösen akkor fordulhat elő, ha az áruk gazdájának kereskedelmi érdeke azt diktálja, hogy csupán megtisztított áruit juttassa át tartományainkba: ilyenkor ezeket az árukat az általa kijelölt intézőknek vagy megbízottaknak kell átadni.

Az effajta hazatéréssel kapcsolatban csak azt kötjük ki, hogy a fertőző érintkezések tekintetében ugyanazon szigorú elővigyázatossági szabályok tartandók be, mint amelyek a belépéskor voltak érvényben, amiből egyenesen következik az a rendelkezés, miszerint a jövevények bár visszatértek a saját hazájukba, a fertőzésnek kitett vesztegzári szolgák csakis akkor engedhetők vissza szabadon a családjuk körébe, ha a teljes vesztegzári időszakot kitöltötték.

Az első szakaszban a GNRS fordítója megtehetette volna, hogy szó szerint kezeli a német szöveget, vagyis visszaadja azt, amit a Birodalmi Főszabályzat egy teljesen szokványos kereskedelmi gyakorlatként rögzít. Tehát a visszatérési szándék csak másodlagos, a forgalom gyorsítása érdekében: „...ha valamely személy csupán azért érkezik az állomáshoz, hogy a magával hozott árut a határ túloldalára, kereskedelmi célból forgalmazhatóvá tegye, és harmadik személyként egy ügyvivőnek átadja, majd a személyére vonatkozó vesztegzári idő letöltése előtt vissza

akar térni a hazájába, vagy oda, ahonnan érkezett, ezt számára megtiltani nem lehetséges...”. Amint az a GNRS további részeiből is kitűnik, ez egy szokványos gyakorlat volt, hiszen egyes árukat igen rövid kezelés után kiadhattak a vesztegintézetből (ld. az úgynevezett áttöltést az alábbiakban!). Személyek esetében viszont a veszteglés nem lehetett kevesebb 21 napnál a Török Birodalommal szomszédos határszakaszokon. Az árukiadás különben pontosan szabályozott engedélyezési és bizonylatolási eljárással történt. A Trieszti Főszabályzat szerint: „Az igazgató, a Kancellária és a tulajdonos hivatalos engedélye nélkül, az áttöltéssel mentesített árukból sem engedélyezhet kivitelt az intézetből. Nevezett áttöltést az igazgató vagy egészségőr jelenlétében kell végezni, és erről az igazgató írásos jelentést készít a Kancellária részére, majd ennek a jelentésnek egy példányát – és a tulajdonostól nyert írásos beleegyezést – a saját biztonsága érdekében megőrzi. A fentiekben hivatkozott áttöltésnél, majd az áruk vesztegzár alóli feloldásánál és kiadásánál, az igazgató a kiállított megőrzési bizonylatot visszakéri a tulajdonostól, annak ellenjegyzésével együtt” (13. fejezet 25–26.§).

A vesztegzárból való visszafordulás egyébként már előfordult a GNRS II. részében, a Bevezetés II.§-ában. Csupán annyi a különbség, hogy ott nem áruk, hanem levelek továbbküldéséről volt szó: „mindenesetre semmi nem tiltja azt, ha valakinek úgy tetszik, hogy a nem teljes vesztegzári időtartammal a háta mögött visszafordulhasson a saját hazájába, leveleiket azonban, amelyeket magyar tartományainkba akarnak küldeni, midőn a szabályos tisztításon átestek, kézbesíteni lehetséges”.

A fenti paragrafus második szakaszában leírt figyelmeztetés tipikusan a szárazföldi gyakorlatról szólt. Azért ilyen nyomatékos, mert nincs előzménye a tengerészeti járványügyben. Tengeri kikötőkben ugyanis, ha egy hajó nem fertőződő árut akart kirakodni, azt mindenféle személyi érintkezés nélkül megtehetette. Másfelől évezredek óta szokványos gyakorlat volt, hogy a szállítványozó (hajóskapitány) és a tulajdonos személye elvált egymástól, sőt a szállítványozó a kikötőben sem a tulajdonosnak, hanem a megbízottjának adta át az árut. A megbízott, mint kereskedelmi képviselő viszont állandóan a kikötőben tartózkodott, külön lakóhellyel és raktárakkal rendelkezett. Ez a gyakorlat és infrastruktúra, a szárazföldön néhány évtizeddel korábban kialakított vesztegintézetek környékén még nem alakult ki. Szerencsés esetben a kereskedő partnere már várakozott a határ túloldalán, és akkor viszonylag gyorsan lebonyolíthatták az üzletet. Mivel az utazónak nem volt teljes ellátása, mint a saját hajóján egy kapitánynak, érthető, hogy a szabad ég alatti várakozással szemben a vesztegintézetet választotta.

Az áruk egyik vesztegintézetből egy másik helyre szállításához többnyire kötelekkel történő rögzítés szükség, de nehogy azok a kötelek, amelyek fertő-

zöttségre gyanút szolgáltató dolgokkal érintkeztek, továbbadják a fertőzést, az ilyen szolgálat teljesítéséhez a jövevények mellé nemcsak a – fertőződés lehetőségének már kitett – szolgákról kell gondoskodni, hanem kátrányozott kötelekről is, ugyanis azok megakadályozzák más tárgyak irányába a ragály kiáramlását.

Jelentős különbség van a GNRS és a Birodalmi Főszabályzat között, utóbbi ugyanis sem a fenti magyarázatot, sem a kátrányt nem említi. Visszaulva a harmadik személy részére történő árukiadásra, a teljes szöveg a következő: „Az ennek során szükséges rakodásnál, amelyhez szokásosan kötelek szükségeltetnek, közvetlen kétékezi munkát csak a vesztegzáron belüli személyek végezhetnek.”

A német rendelet azért nem részletezi az eljárást, mert mindez közismert volt a Trieszti Főszabályzatból. Másfelől a latin fordítás arra utal, hogy a GNRS fordítója párhuzamosan mindkét Főszabályzatot figyelembe vette a normaszöveg kialakításánál. A Trieszti Főszabályzat vonatkozó helye adja meg a magyarázatot arra a kissé homályos szövegrészre, amely *az áruk egyik vesztegintézetből egy másik helyre* történő szállításával foglalkozik: „Amennyiben a vesztegzári intézkedés alatt álló hajó szabad, tehát nem a vesztegintézetben álló árukészletből akar rakodni, ez a rakodás, ha a hajó fertőzöttséget valószínűsítő egészségügyi kísérőlevéllel érkezett, vagy az egyébként vesztegintézeti kezelésre kötelezett áruját nem szállította le az intézetbe, az esemény csakis a kikötő előterében álló sziklazátonyon történhet, vagy közvetlenül egy teherhordó csónakkal a hajó mellé állva, azonban ezt a csónakot is vesztegzár alá kell helyezni. Ha azonban a hajó tiszta egészségügyi kísérőlevéllel érkezett és áruját már átszállították a vesztegintézetbe, vagy a hajó vesztegzári ideje közel van a lejáráthoz, a külső szabad áruk rakodását engedélyezni lehetséges, mindezt azonban csak kátrányozott kötelekkel, szabad személyek közreműködése nélkül, és egy egészségügyi tisztviselő vagy felügyelő jelenlétében.”

Ezek, illetve ezeken kívül bármilyen más tevékenységek, amelyek a járványügyben jelentőséggel bírnak, a vesztegintézet igazgatójának jelenlétében történjenek, aki mindig kellő távolságot tartson, hogy minden érintkezéstől mentes maradjon: ezért tehát ismételten megparancsoljuk, azt akarván, hogy erre mindenki emlékezzék, miszerint a vesztegintézetben bármely szolgáló, őr, vagy mindenki más, aki munkájában nincs kitéve a fertőződésnek, olyan embert, állatot vagy dolgot, amely fertőzött, következképpen veszteglésre kötelezett, akár csak egyetlen ilyen mozdulattal megérint, *ipso facto* ugyanazon vesztegzári fokozat alá essék, amely alá a megérintett dolgok is tartoznak: és e rendelkezés alól az egészségügyi orvos, a sebészmeister, de maga a vesztegintézeti igazgató sem mentesülhet, ha óvatlanságuk miatt figyelmen kívül hagyták az előírt közegészségügyi rendelkezéseket.

Utalva az igazgató általános felelősségére, a Trieszti Főszabályzat szerint: „Mindezek érdekében az igazgató naponként tart személyes ellenőrzést az előírások és az elővigyázatossági rendszabályok betartására, miközben saját személyét illetően is a legnagyobb elővigyázatosságot kell tanúsítania, hogy mindenféle érintkezést elkerüljön a vesztegzár alatt álló tárgyakkal és emberekkel” (13. fejezet 28. pont).

Az „*ipso facto*” azért maradt meg a latin szöveg magyar fordításában, mert ugyanez a mondat, „*ipso facto*”-val a német szövegben, szinte szó szerint került átvételre a Trieszti Főszabályzatból: „Egyebekben magától értetődő, hogy az ilyen intézkedéseknél, vagy bármilyen más hasonló alkalmakkor is, azok a rakodómunkások vagy örök, vagy bárki más, aki vesztegzár alatt álló személyt, fertőződő árukat, vagy bármilyen más tárgyat akár csak vélhetően megérintett, *ipso facto* azonos vesztegzári eljárás alá fog esni. Nem képezhet kivételt a közegészségügyi orvos vagy sebész sem, ha netán figyelmen kívül hagyná a megfelelő közegészségügyi előírásokat” (II. fejezet).

XVII.§ A vesztegintézet körülzárt területén a jövevényeket és áruikat haladéktalanul, és a körülményeknek megfelelően, egy vagy több belső szolgálatra bízni, akik esküjük által kötelezve, az igazgató és a sebészmeister által előírt rend szerint éjjel-nappal öröködnék azon, hogy a ragályos betegség ne terjedjen át a Mi országainkba és tartományainkba, ezek a szolgák pedig a vesztegzár teljes időtartama alatt minden külső, még a családtagjaikkal való érintkezéstől is távol tartassanak, és ez még inkább vonatkozik azokra, akik nem árukkal dolgoznak, hanem beosztásuk szerint a vesztegzár alá helyezett személyek szolgálatára és őrzésére rendeltettek.

Ez a felügyelet elsősorban azt a célt szolgálja, hogy a veszteglés teljes időtartama alatt a jövevények egészségi állapota kellően gondos ellenőrzés alatt álljon, hogy soha semmilyen érintkezés vagy keveredés ne jöhessen létre a vesztegzáron kívüliekkel, de ha ez mégis bekövetkeznék, annak észleléséről és az egyes történésekről, a kellő távolság és az előírt feltételek betartása mellett, haladéktalanul jelentést kell tenni a vesztegintézet igazgatója részére.

A Birodalmi Főszabályzat a XVII.§ első részében csak az árukról és más értéktárgyakról rendelkezik, majd ezután külön tárgyalja a személyi szolgálatra beosztott örököt és szolgákat. Eredeti betoldás a GNRS-ben az a részlet, amelynek értelmében a szolgákat *még a családtagjaikkal való érintkezéstől is* távol kell tartani. A családra történő utalás ebben az összefüggésben egyszer már előfordult a XVI.§-ban, de ott sem volt nyoma a német szövegben. A Birodalmi Főszabályzat a vonatkozó utalást nem vette át a Trieszti Főszabályzatból, de úgy tűnik, hogy a GNRS ismételen ehhez a forráshoz nyúlt vissza: „A helyettes igazgató és az egészségőrök senkit nem engedhetnek be az intézet területére az

igazgató előzetes értesítése nélkül. Az igazgató viszont nem adhat engedélyt komolytalan és kóborló személyeknek a belépésre, még kevésbé az egészségőrök és szolgák asszonyainak és rokonságának, ráadásul ha mindez még italozással is egybekötve történik” (13. fejezet 14.§).

A *haladéktalanul jelentést kell tenni*, többszörösen visszatérő elem a Főszabályzatban, amelyben egyébként se szeri se száma a különböző jelentési kötelezettségeknek. Ezek részben reguláris, tehát a szabályozott ügymenetben előírt kötelezettségek, részben rendkívüli esetekre vonatkoznak. Teljesítésüket hatékonyan támasztotta alá a fentiekben már többször idézett 1.§ az 1766. évi büntető rendeletből. Ez súlyos járványügyi veszélyeztetést jelentő események elhallgatása esetén a mulasztókat rövidített eljárás végén kiszabott, kötél általi halállal fenyegette. A *vesztegzáron kívüliek* jelen esetben sem feltétlenül az intézet és a külvilág kapcsolatában értelmezendők. Az intézet személyzetének egy része (a nem exponáltak) szintén „kívül” volt a vesztegzáron. Jóllehet a GNRS az *érintkezés vagy keveredés (contactus seu commixtio)* lehetőségével kapcsolatban nem használja a „rendkívüli” jelzöt, a fenti események egyértelműen az előírtas renden kívüliekre vonatkoztak. A Triszeszi Főszabályzat kevésbé „letisztult” szövege még életszerű, konkrét példát is bemutat a nyilvánvalóan lélektani nyomás alatt álló személyek keveredésére: „A felügyelők feladata, hogy mind a hivatal épületében, mind a hajókon a nyugalmat, és az egyetértést megőrizzék, következőképpen a lehetőségek szerint előzzék meg, vagy azonnal számolják fel a vitákat és veszekedéseket. Ennek érdekében közhatalmat gyakorolhatnak a szükséges átmeneti intézkedések megtételére, a sürgősségnek és a körülményeknek megfelelően. Mindazonáltal erről haladéktalanul jelentést tenni kötelesek a Közegészségügyi Magisztrátusnak” (XV. fejezet 3.§, a kikötői közegészségügyi hivatal működéséről).

XVIII.§ Annak alapján kell a vesztegzár alá helyezett árukat megkülönböztetni, hogy hajlamosak-e a fertőzésre, vagy ahogyan mondják, fogékonyak-e a ragályozódásra, vagy nincs ilyen fogékonyaságuk, ugyanis az előbbiek kezelése igényli a nagyobb figyelmet.

Az áruk közül tehát azokat kell *fogékonynak* tekinteni, amelyek a fertőzött testekből kiáramló dolgokat felfogva a fertőzést más testekre is átvihetik, *nem fogékonyak* viszont azokat az árukat nevezik, amelyek nem képesek terjeszteni a ragályt.

A tapasztalat, mint az emberi dolgok legjobb tanítómestere, már fényes bizonyossággal rámutatott azokra a dolgokra, amelyek tulajdonságaik révén védettek a terjedő ragállyal szemben, és mivel Európa több nemzetének bölcs megfontolásából a pestis elkerülésére tett erőfeszítéseik által ezek jegyzéke teljes nyilvánosságot élvez, a Mi hatalmunk folytán ezt már törvényi előírással bevezettük tengerparti kikötőinkben és vesztegzári intézeteinkben, jelen

Szabályzatunkban tehát megparancsoljuk, hogy a betegségek elűzésére a szárazföldön létesített vesztegintézetek, a körülményekhez alkalmazva, kötelezően vegyék át ugyanezeket az előírásokat.

Teljesen szöveghű a fordítás, egyetlen kivételtől eltekintve. Abban a mondatrészben, amely a *tengerparti kikötőinkben és vesztegári intézeteinkben* bevezetett intézkedésekről szól, a Birodalmi Főszabályzatban a következő olvasható: *für Unsere Seeküsten und Lazarethe*. A GNRS szerint: *in Portubus et Nosocomiis nostris*. Tehát a latin fordító a *Lazarethe* szót tévesen (járvány)kórházként értelmezi. Magyarul ez kórházként nem fordítható, ha járványügyi rendészeti szövegkörnyezetben fordul elő. Azt az épületegyüttest ugyanis, amelyben az árukat és a személyeket intézkedés alá vették, a tengerészeti járványügyben – velencei terminológiából kölcsönözve – *Lazarett*-nek nevezték. Eredetileg a velencei *lazareto* vagy *nazareto* is kórház volt, pontosabban *nazareto*, amely különböző fekélyes bőrbetegeket kezelt a *Santa Maria di Nazaret* (názáreti Szűz Mária) templom mellett (jelenleg a templom, amely a Santa Lucia vasúti pályaudvar mellett áll, inkább „Scalzi” néven ismeretes, az 1600-as évek elején ide települt mezítlábas – olaszul *scalzi* – karmeliták neve alapján). Kétségtelen, hogy a *Lazarett* szót a XVI. századtól kezdve általában „katonakórház”-ként használták, a Trieszti Főszabályzat azonban egyértelműen „vesztegári intézet” értelemben alkalmazza.

Jóllehet a GNRS már az I. fejezet V.§-ában megemlítette azokat az árukat, amelyek *fogékonyak a ragályozódásra*, először itt találkozhatunk a korabeli járványügyi dogmatika idevágó magyarázatával. Ennek értelmében egyes élő vagy élettelen testek magukban hordozzák a ragályt (*contagium*), ami folyamatosan áramlik kifelé (*emanantia*), majd szétfolyik (*effluvium*) a környezetben. A XVIII.§ tételesen nem személyekkel és állatokkal, hanem kereskedelmi áruféleségekkel foglalkozik, betegség tekintetében pedig a pestissel. Egyértelműen erre utal Európa több nemzetének *a pestis elkerülésére* tett erőfeszítéseiről szóló megjegyzés.

Kétségtelen, hogy *a tapasztalat, mint az emberi dolgok legjobb tanítómestere*, végül is sikeresnek bizonyult a pestis elleni küzdelemben. Mai járványtani és parazitológiai ismereteink alapján tudjuk, hogy a bubo-pestist hematogén úton a fertőzött patkányok bolhái terjesztették. Mivel a patkányokat, mint az áruféleségekben kárt okozó rágcsálókat amúgy is irtották, ezért a ragály „láthatatlan” kiáramlásának és szétfolyásának háttérben, következésképpen az áruk empirikus osztályozásában, elsősorban a bolhák szerepét kell meghatároznunk. Részletesebb parazitológiai ismertetés nélkül is elfogadhatjuk, hogy azok az áruk, amelyek *nem képesek terjeszteni a ragályt*, nem számítottak a bolhák kedvelt tartózkodási helyéül (pl. fémtárgyak, vegyszerek, aromás anyagok stb.). Azokat az áruféleségeket viszont, amelyek *a fertőzött testek-*

ből kiáramló dolgokat felfogják, a bolhák kifejezetten kedvelhették (pl. gyapjú-, gyapot-, vagy kecskeszőr bálák).

A pestis kórokozót hordozó bolhák élettartama általában 4, de legfeljebb 6 hét (42 nap), és a fertőzés nem terjedt át az egyik bolháról a másikra. Ez a biológiai ciklus is azt igazolja, hogy a tapasztalat valóban *az emberi dolgok legjobb tanítómestere* volt a pestis elleni karantén időtartamának kiszámításában.

Személyekkel kapcsolatban is szerepel egy, a bolhákra (parazitákra) utaló szabályozás a Trieszti Főszabályzatban, amelyet a Birodalmi Főszabályzat nem tartott szükségesnek átvenni: „Ha az utasok, a hajó kapitánya vagy tulajdonosa, vagy a hajó-írnok meztelenre vetkőznek, és másik, fertőzöttségtől mentes ruházatba öltöznek, számukra 5 nap jóváírható a hajó tekintetében kötelező karanténból, következésképpen a vesztegintézetből 5 nappal korábban kiengedhetők. Matrózok részére semmilyen okra való hivatkozással nem lehet engedményt adni a vesztegzárból. A fenti kedvezmény a Királyi Hadi- és Kereskedelmi Tengerészeti tisztjeinek is biztosítandó” (V. fejezet).

XIX.§ Bármilyen fajtájú szemes termény, a rizs, vagy a hüvelyes termények, a valónia-gubacs, és más nem fogékony dolgok, még a szomszédos tartományokban pusztító pestis esetén is – ami együtt jár a legmagasabb veszteglési fokozattal – az igazgató jelenlétében különválaszthatók azon dolgoktól, amelyek fogékonyak minősülnek, hogy ezután fertőzésmentesen, késedelem nélkül átadhatók legyenek a szabad kereskedelmi forgalomnak; ennek az elválasztásnak a során azonban a legnagyobb elővigyázatossággal kell eljárni, ezért megparancsoljuk, hogy mindez a következő módon történjék: össze kell állítani egy csatornát, természetesen fából, amelyen keresztül a körülzárt, vesztegzáron belüli helyről a szemes termények a külső, szabad környezetben elhelyezett edénybe ömleszthetők, és mivel ez idő alatt a vesztegzári szolgák által végzett egyidejű átszellőztetés is megtörténik, az anyag megszabadul azoktól a dolgoktól, amelyek a szemek közé keveredve mégis képesek lennének a fertőzés terjesztésére. A már többször említett óvatosság itt is alkalmazandó, tehát ebben az elválasztási műveletben a vesztegzáron kívüli emberek olyan tárgyakat nem érinthetnek, amelyek fertőzésveszélyesnek tarthatók.

A fenti leírás nyitja azt a sort, a XIX–XXVII.§-ok között, amely egészen apró részletekig lebontva foglalkozik a különböző áruféleségekkel és azok szakszerű kezelésének szabályozásával.

A GNRS latin fordítása kétségtelenül megjegyzi, hogy a megnevezett áruk a favályúban történt átömlesztéssel *késedelem nélkül átadhatók*, de nem ad magyarázatot a fenti művelet személyi indítékára. Sajnos a Birodalmi Főszabályzat szövege itt sem került pontos átvezetésre. A

hiányzó rész a következő: „össze kell állítani egy csatornát, természetesen fából, és ha a tulajdonos a megnevezett áruféleségeket nem kívánja a vesztegintézeti raktárban elhelyezni, hanem a közvetlen továbbítás állna szándékában, a körülzárt, vesztegzáron belüli helyről...” az átömlesztés elvégezhető.

Áruféleségek tekintetében a Birodalmi Főszabályzat a Trieszti Főszabályzat szövegét veszi át: „Gabonafélék, rizs és más hasonló élelmiszerek, valamint a valónia, vagyis a valónia-tölgy gubacsa egy közegészségügyi tisztviselő jelenlétében, egy speciálisan erre a célra, közönséges fából készített hosszú vályúval átönthetők a hajó mellé állított szállító csónakba, miután a hajóőrök ezeket a vályúba töltés előtt kiszellőztették és megtisztították” (III. fejezet). Nyersanyagként a valónia-tölgy (*Quercus aegilops*) gubacsát, ami a közönséges tölgyhöz képest jobb minőségűnek számított, cserző- és festékanyag előállítására használták.

A GNRS fordítója az anyagok felsorolásánál kissé szabadon kezeli az eredeti szöveget. Nem említi a valónia után az értelmező magyarázatot, és nem tudni milyen alapon *hüvelyes termények*-et (*legumina*) vesz fel a felsorolásba, amelyeknek nyomát sem találjuk a forrásszövegben. A Trieszti Főszabályzat, amint láttuk, „más hasonló élelmiszereket” (*Victualien*) említi, a Birodalmi Főszabályzat pedig „vegyesáru”-kat (*Greiβelwerke*).

Ezen a helyen célszerű megelőlegezni a GNRS-nek a határszéli kiskereskedelmi forgalomra vonatkozó leírását a IV. fejezetből, amely a rastellumokban (ld. ott!) igen szemléletesen írja le az átömlesztéses módszert: „Úgy kell a favályúkat felszerelni, amelyeken keresztül a só és a gabonafélék áttöltése történik, hogy a török oldalról érkező gabona egy sűrű szövésű drótszítán át érkezzék az innenső oldalon lévő fedénybe, így a fertőzésre fogékony anyagok, amelyek a szemek közé keveredtek, vagy a zsákokból származnak, a szítán fennakadnak és kötelezően elégetendők” (IV. fejezet, XV.§, 6. pont).

XX.§ Fából, rézből, illetve bármilyen más fémből készült tárgyak, amennyiben nincsenek becsomagolva és kötegelve, semmiképpen sem fertőzésveszélyesek, ha tehát azokat az egészségügyi szolgák az igazgató jelenlétében vízzel lemosták, bármikor szabadon behozhatók.

Jelen fejezet X.§-a már megállapította, hogy „a külső zsákszövet, illetve kötelek, vagy bármilyen más csomagolóanyag” igen veszélyes a ragály terjesztése szempontjából. A fenti paragrafus csupán annyiban tér el a Trieszti Főszabályzattól, hogy abban ezt a műveletet a nyitott elülső fedélzeten tengervízzel kell elvégezni.

XXI.§ A viasz és a szivacsok, kicsomagolva, miután 48 órán át, lehetőleg folyó vízben áztak, az igazgató jelenlétében ugyancsak kiadhatók, és szabadon behozhatók.

A Birodalmi Főszabályzat tételesen „fürdőszivacsok”-at (*Badschwammen*) nevez meg, egyébként a szöveg teljesen egyezik a Trieszti Főszabályzattal.

XXII.§ Bármilyen más áruféleségek, ha azok a nem fogékonyak közé tartoznak is, beszállítandók a vesztegzárban létesített raktárakba, vagy pajtákba, ahol a fertőződésre fogékony csomagoló anyagok eltávolítása után, ami egyben a fertőtlenítést is jelenti, az igazgató jelenlétében kiadhatók az intézetből, de közben az igazgató a kellő távolság betartásával óvakodjék attól, hogy a fertőzéssel érintkezésbe kerüljön, ugyanis ilyen érintkezés után ő is a vonatkozó vesztegzári rendelkezéseknek köteles alávetnie magát, aminek következtében egy teljes vesztegzári időszakra alkalmatlanná válik hivatali teendőinek gyakorlására.

Csomagolás fogalmán olyasmi értendő, ami az áruk megvédését és szállíthatóságát szolgálja, és anyaga fogékony a fertőződésre, tehát papír, vászon szövet, kötél, posztó, és más ezekhez hasonló, amelyeket a legnagyobb alaposággal kell kimosni, majd a nem fogékony áruk tárolására szolgáló edényeket, fa-, vagy fémládákat, vízzel kívül-belül alaposan le kell mosni, így azután haladéktalanul kiadhatók.

Tételesen ebben a paragrafusban veszi át a Birodalmi Főszabályzat a Trieszti Főszabályzatnak a fentiekben már többször hivatkozott szövegét: „Minden további árut, függetlenül attól, hogy fertőződnek-e vagy sem, át kell szállítani a járványügyi állomásra. Amelyek nem fogékonyak a fertőződésre, ott kerülnek mentesítésre, az igazgató vagy helyettese jelenlétében, először a legnagyobb gonddal eltávolítva a borító vagy csomagoló anyagokat, mint a papírt, pamutvásznat, zsinókat és más hasonlókat, majd a fa- és fémárúkat, a tároló ládákat, hordókat és más egyebet, amelyekben az árut szállítják, vízzel át kell öblíteni, majd ezután mindezek szabadon kiadhatók” (III. fejezet).

Bármilyen fajtájú más áruféleségekkel szemben a XIX–XXI.§-ok ömlesztett árukról vagy csomagolatlan darabárukról, illetve tároló edényekben szabadon tartott árukról rendelkeztek. Ezekkel szemben a fenti paragrafus olyan árukkal foglalkozik, amelyek *nem fogékonyak*, de csomagolva és kötelekkel vagy zsinórokkal átkötözve kerülnek szállításra. Végre ebben a szövegrészben megtudhatjuk, hogy tételesen mi tartozik a veszélyes csomagoló és kötöző anyagok közé. *Szövet (tela)* címén a GNRS a Birodalmi Főszabályzatból a pamutot és a lenvásznat vonja össze. A *posztó*-t mint tömörített (kallózott) gyapjúanyagot a német *Tuch*-nak felelteti meg.

Valószínűleg fordítási tévedésről lehet szó azon a helyen, ahol a GNRS szerint ezeket az anyagokat a *legnagyobb figyelemmel kell kimosni*. Szövetek, posztók, kötelek esetében fizikailag ez még megvalósítható lenne, de a papír kimosása semmiképpen nem értelmezhető. Ezen a helyen a Birodalmi és a Trieszti Főszabályzat is az eltávolítani (*absondern*) igét használja, és nem rendelkezik az anyagok további sorsáról. Különböen – más vonatkozásokban (ld. fent, több helyen) – ezeknek az anyagoknak az elégetési kötelezettségével találkozunk.

XXIII.§ A közönséges hamuféleségek, illetve hamuzsír, továbbá az ipari mazsola szintén nem fogékonyak a fertőzésre, tehát feltéve, hogy ezeket lenvászón bálákban szállítják, a bálák négy sarkán bemetszést ejtve, ide kátrányt kell kenni, viszont amennyiben semmilyen fogékony anyagot nem tartalmazó tároló edényekben vagy ládákban kerültek szállításra, ez utóbbiak kiadhatók a fentiek szerinti vizes lemosást követően.

A közönséges hamuféleségek illetve hamuzsír (*cineres communes et calcinati*) egyértelműen növényi részek (többnyire fa) elégetésével keletkezett anyagot jelentett, amelyből kilúgozással készítették a hamuzsírt. Azért használja a GNRS a „közönséges” jelzöt, mert a speciális anyag-név jelzőjével ellátva, hamunak nevezték a fémek (ón, réz, ólom, stb.) izzításával nyert fémoxidokat is.

Az *ipari mazsola Weinberl* néven szerepel a Birodalmi és a Trieszti Főszabályzatban is. Szemben az étkezési mazsolával, ez apró szemű, közönséges aszalódott szőlőt jelent. Egyik hasznos része tulajdonképpen a szőlőmag volt, ezért a GNRS a fordításban az *uvarum grana* kifejezést alkalmazza. Ipari feldolgozásra használták, és sajtolással szőlőmag-olaj, vagy más néven mazsola-olaj készült belőle. Étolajként, világításra és ipari olajként is forgalmazták (szagtalan, aranysárga, mérsékelten édes ízű folyadék, fajsúlya 0,91–0,92, mínusz 11 Celsius foknál dermed).

Szövegű átvétel a XXIII.§ is a Trieszti Főszabályzatból. Hordókban történő szállításnál egyszerű volt a megoldás, mivel a XXII.§-ban leírtakat lehetett alkalmazni. Zsákos szállításnál azonban az alapszabály szerint a göngyöleget el kellett volna távolítani. Itt mégis engedményt tesz a Főszabályzat, a zsák négy sarkán ejtett, valójában jelképes metszéssel, és annak kátrányos bekenésével. Annyiban tekinthető az eljárás hatékonynak a korabeli racionalitás szerint, hogy a kátránynak fertőző-dést elhárító erőt tulajdonítottak (ld. kátrányozott kötelek).

XXIV.§ Az alábbiakban olyan áruk felsorolása következik, amelyek nem minősülnek fogékonyak, tehát semmilyen vesztegzári időszak alá nem vonhatók, és csomagolásuk eltávolítása után szabad kereskedelemre átadhatók, azon

egyetlen feltétellel, hogy kezelésük közben fertőzésre fogékony testekkel nem kerültek érintkezésbe.

Timsó, aloé, affione, ámbra, antimon, angyalgyökér, arzén, búzaszatmégza, archil-levelek, ánizs, közönséges hamu és hamuzsír, fűszersáfrány, osztriga, ónozott bádoglemez, vaj, puszpáng, ólomfehér, bab, hánytatódíó, bene-magvak, sebesten, kelvirág magvak, tisztított bórax, pézsmá, berzsényfa és más ehhez hasonlók, kálmosgyökér, csokoládé, kakaó, kávé, curcussu, kardamomum, kubéba bors, indiai kókusz calpa, pápafű, kapribogyó, borkósavas kálium, fahéj egészben, datolya, gyémántok és más drágakövek, fémhuzal vasból, makk tölgyfáról, élelmiszerek, elefántagyar, zöldbab, friss és szárított füge, sózott és szárított hús, indiai szenna, bálnacsont, halolaj, kaviár, friss és sózott hal, rákfélék, teknősbékák és más hasonlók, lakkmégza, kékfestő és más festékek, szemestermények, gabonafélék, húsenyv, száraztészta-félék, méreggyökér, fűszerek, öblösüveg üresen, pl. palackok és más hasonlók, jujuba, gumi, szegfűszeg, rézacetát, fa, hüvelyesek, méz, gyömbér, valónia-gubacs, korom, kámfor, kömény, sajtok, citrom és hasonló gyümölcsök, lazúrkő, átlátszó szarutölcsérek, amelyeket üveg helyett lámpáshoz használnak, és más hasonlók.

Mandula, hámozott pisztácia, masztix, márvány, sárgaréz, és egyéb fémek, pézsmá, szerecsendíó és más fűszerek, liszt, olaj, királysárga festék, ópium, porcelánok, igazgyöngyök, tárkonygyökér, ültetni való növények, melosi fehér kenőcs, kátrány, kátrányozott kötéláru, szilva, bors, fenyőmandula, higany, rebarbara, rizs, pecsétföld, sáfrány, só, strucctojás, csiszolószer, szappan, sörbet, keményítő, sztóraksz gyanta, szalmiák, salétrom, kisebb hajók, selyemhernyó gubó szalmakosarak, spanyolszóda, higanyszublimát, gumilakk, máriaüveg, hajók különböző fajtái, miután teljes köztételüket eltávolították, ha fertőzésre gyanús területről érkeztek, majd egy vesztegzári szolga 48 órán keresztül a köteleket naponként fertőtlenítő mosással kezeli, de ez a szolga munkája ellátása után aláveti magát az éppen hatályos vesztegzári időszaknak.

Tamarindus, tőzeg, cinkoxid, árnyékoló festék, terra ariana, vitriol, fagyöngy, vörös festőgyökér, mazsolabor, olibenum avagy tömjén, viasz, cukor, cibet, kis-, és nagyszemű mazsola, citvorgyökér, gyömbér, őrlött fahéj, horgany.

Csakis ezeket a közmegegyezés alapján nem fogékonyak tartott anyagokat lehet kiadni a vesztegintézetből, a fentiekben előírt óvintézkedések mellett, a többi áru azonban visszatartandó a mindenkor elrendelt vesztegzári időszak lejártáig.

Eredetileg a fenti, tapasztalati alapon összeállított lista Velencéből származott, és olasz nyelven, betűrendes felsorolásban állították össze. Németül a Trieszti Főszabályzat a sorrendet érintetlenül hagyta, vagyis az áruk lefordított neveit nem rendezte át a német ábécé szabályai szerint. Innen vette át a listát a Birodalmi Főszabályzat, amely viszont ábécé sor-

rendbe állította. Ezután a GNRS latin szövege is ezt a sorrendet tartotta meg. A Linzbauer-kódexben az olasz nyelvű lista is megtalálható, Linzbauer ugyanis olasz forrásból közli a „Vesztegzári szabályzat Zengg és Karlobag városok Egészségügyi Hivatalai számára” című, 1757. december 15-én kiadott rendeletet.¹⁸¹

Az 1770. évi szárazföldi kereskedelmi árujegyzék eredetét úgy tudjuk a legpontosabban kideríteni, ha összehasonlítjuk az olasz szöveget a Trieszti és a Birodalmi Főszabályzat listájával (ld. az 1. táblázatban). Amint az a párhuzamba állításból kitűnik, a Birodalmi Főszabályzat 6 tétellel csökkentette az eredeti összeállítást: (1) égetett agyagáru, (2) hering, (3) kétszersült, (4) smaragd, (5) tonhalhát és (6) zsírkő. Utólag viszont már nem deríthető ki, hogy többletként miért jelent meg a *Portugesen* nevű áru, ami latinra fordítva „más hasonló gyümölcsök” (*et similes fructus*) címen szerepelt (ld. a 2. táblázatban). Tekintettel arra, hogy a *Portugieser* szó németül egy piros szőlőfajtát jelent, a Birodalmi Főszabályzatban ez a jelentés valószínűsíthető.

A német, majd a latin változat is, szolgálai módon átmásol 6 olyan olasz szót, amelyeket valószínűleg maguk a fordítók sem értettek (netán mindenki számára közérthető lehetett?). Ezek a következők: *curcussu*, *calpa*, *catto*, *seme di bene*, *sottemachio*, *terra ariana* (a legutóbbi bizonyosan valamilyen festék). Két további szó közül a *jandé*-nak megfelelő helyen németül a tölgyfa makkja áll, a *mecciacam*-mal párhuzamosan pedig a rebarbarát találjuk. További gondot jelent, hogy a fenti szavak nem találhatóak meg a mai olasz szótárakban, de még érdekesebb, hogy ezeket egy Velencében 1742-ben kiadott olasz-latin szótár sem tartalmazza.¹⁸²

A 2. táblázat a Birodalmi Főszabályzat és a GNRS listáját hasonlítja össze. Utóbbiban az egykori latin fordítás a fenti szavakat szolgálai módon átmásolja, de az ismeretlen *sottemachio*-t egyszerűen mellőzi, a *catto*-nak megfelelő helyre pedig a pápafüvet (*Carduus comestibilis*) illeszti. A korrallok kimaradnak a latin változatból, a halenyv húsenyvre változik, többletként jelentkezik a gabona mellett a szemestermény (*grana*). Valószínűleg a német szöveg olvasása közben vétett hiba okozza, hogy a vesszővel elválasztott két külön szó – a bor és a mazsola – a latin fordításban mazsolaborként jelenik meg. Nagyobb tévedésnek számít, hogy a „spanyol-szalmából készült kosarak”-at a fordító két külön kategóriában „szalmakosár”-ként és „spanyol szóda”-ként értelmezte.

Külön részletezést igényel a német szövegből tévesen átvett szaflórsárga festék, amelyből „fűszersáfrány” lett a GNRS-ben, vélhetően a sárga szín analógiája alapján. Magyarul „szaflór”-nak neveztük a Me-

¹⁸¹ General Regolamento di tutto il Litorale Austriaco. Trieste, presso Giovanni Trattner Stampatore, 1759. (Linzbauer I. köt. 569. tétel)

¹⁸² Vocabolario italiano e latino. Giovannaria Lazzaroni, Venezia, 1742.

diterráneumban is elterjedt *Carthamus tinctorius* nevű növényt, amelynek virágából nyerték a szaflórsárga festéket. Olaszul *Zafrone*, németül *Asflor* volt a neve. Valamennyi elnevezés közös eredete az arab *asf(i)ori-*ra vezethető vissza.

A fentieknél is súlyosabb tévedés (vagy a fordító teljes tanácstalanságának tulajdonítható), hogy a „*Jalappa*” szó helyén a német szövegben „*Scialapa*” található, amelynek a fenti átírása meglehetősen önkényes eljárás. Vélhetőleg a fordító nem ismerte az eredeti olasz szöveget, amelyben a „*Schialappa*” egyértelműen kisebb hajóra, vagy csónakra vonatkozott.

1. táblázat: Pestisre nem fogékony áruféleségek összehasonlítása az olasz–német tengerészeti és a német szárazföldi lista (1770) alapján

General Regolamentoo 1757. olasz nyelvű, az olasz ábécé-szerinti sorrendben	Trieszti Főszabályzat 1755. német nyelvű, de a fordítás megtartja az olasz ábécé-szerinti sorrendet	Birodalmi Főszabályzat 1770. német ábécé szerinti, de itt visszarendezve az olasz ábécé szerinti sorrendbe
1. timsó	1. timsó	1. timsó
2. aloé	2. aloé	2. aloé
3. mandula	3. mandula	3. mandula
4. affione	4. affione	4. affione
5. antimón	5. antimónit	5. antimón
6. higany	6. higany	6. higany
7. ámbra	7. ámbra	7. ámbra
8. angyalgyökér	8. angyalgyökér	8. angyalgyökér
9. arzén	9. arzén	9. arzén
10. búzaszat-mézga	10. búzaszat-mézga	10. búzaszat-mézga
11. heringek	11. hering	11. _____
12. archil-levelek	12. archil-levelek	12. archil-levelek
13. keményítő	13. keményítő	13. keményítő
14. ánizs	14. ánizs	14. ánizs
15. gabona (mint takarmány)	15. gabona	15. gabona
16. kétszersült	16. kétszersült	16. _____
17. bórax, tisztított	17. bórax, tisztított	17. bórax, tisztított
18. hal-ikra (tengeri márnából)	18. hal-ikra	18. hal-ikra
19. vaj	19. vaj	19. vaj
20. bádoglemez	20. bádoglemez	20. bádoglemez

21. puszpángfa	21. puszpángfa	21. puszpáng
22. ólomfehér	22. ólomfehér	22. ólomfehér
23. élelmiszerek	23. élelmiszerek	23. élelmiszerek
24. kálmosgyökér	24. kálmosgyökér	24. kálmosgyökér
25. hús, sózott	25. hús, sózott	25. hús, sózott
26. hús, szárított	26. hús, füstölt (vagy szárított)	26. hús, füstölt
27. szóda, (hamuból)	27. hamu-féleségek	27. hamu, közönséges
28. fahéj, őrölt	28. fahéj, egészben	28. fahéj, egészben
29. csokoládé	29. csokoládé	29. csokoládé
30. fahéj, egészben	30. fahéj, őrölt	30. fahéj, őrölt
31. viasz, nyers állapotban	31. viasz, nyers állapotban	31. Viasz
32. kömény	32. kömény	32. kömény
33. kámfor	33. kámfor	33. kámfor
34. curcussu	34. curcussu	34. curcussu
35. kakaó	35. kakaó	35. kakaó
36. kávé	36. kávé	36. kávé
37. méreg-gyökér	37. méreg-gyökér	37. méreg-gyökér
38. koráll	38. korállók	38. korállók
39. kubéba-bors	39. kubéba-bors	39. kubéba-bors
40. kardamómum	40. kardamómum	40. kardamómum
41. kátrány	41. kátrány	41. kátrány
42. kaviár	42. hal-ikra	42. hal-ikra
43. kókuszdió, indiai	43. kókuszdió, indiai	43. kókuszdió, indiai
44. calpa	44. calpa	44. calpa
45. kötelek, kátrányozva	45. kötelek, kátrányozva	45. kötelek, kátrányozva
46. borkósavas kálium	46. borkósavas kálium	46. borkósavas kálium
47. catto	47. catto	47. catto
48. kapribogyó	48. kapribogyó	48. kapribogyó
49. fűszerféleségek (drogéria)	49. fűszerféleségek (drogéria)	49. fűszerféleségek (drogéria)
50. datolya	50. datolya	50. datolya
51. gyémántok	51. gyémántok	51. gyémántok
52. elefántagyar	52. elefántagyar	52. elefántagyar
53. zöldbab	53. zöldbab	53. zöldbab
54. sajtféleségek	54. sajt	54. sajtok
55. fémhuzalok, vasból	55. fémhuzal	55. fémhuzalok
56. füge, szárított	56. füge, szárított	56. füge, friss és szárított
57. palackok, üresen	57. palackok, üresen	57. palackok, üresen
58. szárazbab	58. szárazbab	58. bab

59. liszt	59. liszt	59. liszt
60. szennalevelek, indiai	60. szennalevelek, indiai	60. szennalevelek, indiai
61. búza	61. búza	61. búza
62. jujuba, olasz	62. jujuba, olasz	62. jujuba, olasz
63. gumi	63. gumi	63. gumi
64. szegfűszeg	64. szegfűszeg	64. szegfűszeg
65. drágakövek	65. drágakövek, mindenféle	65. drágakövek, midenféle
66. tömjén	66. tömjén	66. tömjén
67. jandé	67. makk (tölgyfa)	67. makk (tölgyfa)
68. faáru	68. faáru	68. faáru
69. hüvelyes termények	69. hüvelyes termények	69. hüvelyes termények
70. lazúrkő	70. lazúrkő	70. lazúrkő
71. citrus-félék	71. citrus-félék	71. citrusfélék
72. fémek	72. fémek	72. fémek
73. masztix	73. masztix	73. masztix
74. méz	74. méz	74. méz
75. pézsma	75. pézsma	75. pézsma
76. mecciacam	76. rebarbara, fehér	76. rebarbara
77. pomádé	77. pomádé	77. pomádé
78. tonhalfilé (mosciame)	78. tonhalfilé	78. tonhalfilé
79. márvány	79. márvány	79. márvány
80. szerecsendió	80. szerecsendió	80. szerecsendió
81. fenyőkorom	81. fenyőkorom	81. fenyőkorom
82. hánytató dió	82. hánytató dió	82. hánytató dió
83. olaj	83. olaj	83. olaj
84. királysárga festék	84. királysárga festék	84. királysárga festék
85. lámpa-szaru	85. lámpa-szaru	85. lámpatölcsér szaruból
86. bálnacsont	86. halcsont	86. halcsont
87. sárgaréz	87. sárgaréz	87. sárgaréz
88. ópium	88. ópium	88. ópium
89. osztriga	89. osztriga	89. osztriga
90. halolaj	90. halolaj	90. halolaj
91. strucctojás	91. strucctojás	91. strucctojás
92. baromfi takarmány	92. süttött pékárúk	92. süttött pékárúk
93. halféleségek	93. halféleségek	93. hal, friss
94. fenyő-mandula	94. fenyő-mandula	94. fenyő-mandula
95. bors	95. bors	95. bors
96. szilva	96. szilva	96. szilva

97. porcellán	97. porcellán	97. porcellán
98. igazgyöngyök	98. igazgyöngyök	98. igazgyöngyök
99. szentivánvirág festéke	99. szentivánvirág festéke	99. szentivánvirág festéke
100. palánták	100. palánták	100. palánták
101. mazsola, aprószemű	101. mazsola, aprószemű	101. mazsola, aprószemű
102. pisztácia, hámozott	102. pisztácia, hámozott	102. pisztácia, hámozott
103. rizs	103. rizs	103. rizs
104. rebarbara	104. rebarbara	104. rebarbara
105. festőbuzér	105. festő csülleng	105. festő csülleng
106. húskészítmények	106. hal, sózott	106. hal, sózott
107. korund	107. korund	107. korund
108. szappan	108. szappan	108. szappan
109. sörbet	109. sörbet	109. sörbet
110. sztórax, (sűrű mézgában)	110. sztórax	110. sztórax-gyanta
111. húsenyv	111. halenyv	111. húsenyv
112. szalmiák	112. szalmiák	112. szalmiák
113. salétrom	113. salétrom	113. salétrom
114. hajók, kisebb méretűek	114. hajók, kisebb méretűek	114. hajók
115. selyemhernyó gubók	115. selyemhernyó gubók	115. selyemhernyó gubó
116. sebestini	116. mellbogyó	116. mellbogyó
117. szandrak-gyanta	117. kence, lenolajból	117. kence, lenolajból
118. Mária-üveg	118. Mária-üveg	118. Mária-üveg
119. kelvirág magvak	119. kelvirág magvak	119. kelvirág-magvak
120. spárga	120. spárga	120. spárga
121. ón	121. ón	121. ón
122. bene-magvak	122. bene-magvak	122. bene-magvak
123. smaragd	123. smaragd	123. _____
124. só	124. só	124. só
125. kosarak, szalmából	125. kosarak, szalmából	125. kosarak (spanyol-szalma)
126. szublimát	126. szublimát	126. szublimát
127. sottemachio	127. sottemachio	127. sottemachio
128. Barilla-szóda	128. spanyol hamuzsír	128. spanyol hamuzsír
129. lakk, táblában	129. lakk, táblában	129. lakk, táblában
130. tonhal-hát	130. tonhal-hát	130. _____
131. borkő	131. borkő	131. borkő
132. tőzeg	132. tőzeg	132. tőzeg

133. zsírkő	133. zsírkő	133. _____
134. cinkoxid	134. cinkoxid	134. cinkoxid
135. festék, vörös színű	135. festék, vörös színű	135. festék, vörös színű
136. égetett agyagárúk	136. égetett agyagárúk	136. _____
137. tamarindus	137. tamarindus	137. tamarindus
138. festék, árnyékoláshoz	138. festék, árnyékoláshoz	138. festék, árnyékoláshoz
139. terra ariana	139. terra ariana	139. terra ariana
140. kékitő	140. festék, kék színű	140. festék, kék színű
141. vallónia	141. gubacs (vallónia-tölgy)	141. gubacs (vallónia-tölgy)
142. vitriol	142. vitriol	142. vitriol
143. rézacetát	143. rézacetát	143. rézacetát
144. mazsola, aprószemű	144. mazsola, aprószemű	144. mazsola, aprószemű
145. bor, szőlőből	145. bor, szőlőből	145. bor, szőlőből
146. berzsenyfa	146. berzsenyfa	146. berzsenyfa
147. lép	147. lép, madár-fogáshoz	147. lép, madár-fogáshoz
148. cukor	148. cukor	148. cukor
149. szaflórsárga festék	149. szaflórsárga festék	149. szaflórsárga festék
150. kurkuma-gyökér	150. kurkuma gyökér	150. kurkuma-gyökér
151. gyömbér	151. gyömbér	151. gyömbér
152. mazsola, étkezési	152. mazsola, étkezési	152. mazsola, étkezési
153. cibetmósusz	153. cibet	153. cibet
154. sáfrány	154. sáfrány	154. sáfrány
155. _____	155. _____	155. Portugesen

2. táblázat: pestisre nem fogékony áruféleségek felsorolása a Birodalmi Főszabályzatban és a GNRS-ben

Birodalmi Főszabályzat 1770. német ábácé szerint	GNRS 1770. latin változat a német ábácé szerinti sorrendet követi
1. timsó	1. timsó
2. aloé	2. aloé
3. affione	3. affione
4. ámbra	4. ámbra
5. antimón	5. antimón
6. angyalgyökér	6. angyalgyökér

7. arzén	7. arzén
8. búzaszat-mézga	8. búzaszat-mézga
9. archil-levelek	9. archil-levelek
10. ánizs	10. ánizs
11. közönséges és spanyol hamu	11. közönséges hamu és hamuzsír
12. szaflórsárga festék	12. fűszer-sáfrány
13. osztriga	13. osztriga
14. bádoglemez	14. bádoglemez, ónozott
15. vaj	15. vaj
16. puszpáng	16. puszpáng
17. ólomfehér	17. ólomfehér
18. bab	18. bab
19. hánytatódíó	19. hánytatódíó
20. bene-magvak	20. bene-magvak
21. mellbogyó	21. sebesten
22. kelvirág-magvak	22. kelvirág-magvak
23. tisztított bórax	23. tisztított bórax
24. pézsma	24. pézsma
25. berzsenyfa és más ehhez hasonlók	25. berzsenyfa és más ehhez hasonlók
26. kálmosgyökér	26. kálmosgyökér
27. csokoládé	27. csokoládé
28. kakaó	28. kakaó
29. kávé	29. kávé
30. curcussu	30. curcussu
31. kardamomum	31. kardamomum
32. korállók	32. _____
33. kubéba-bors	33. kubéba-bors
34. indiai kókusz	34. indiai kókusz
35. calpa	35. calpa
36. catto	36. pápafű
37. kapribogyó	37. kapribogyó
38. borkósavas kálium	38. borkósavas kálium
39. fahéj, egészben	39. fahéj, egészben
40. datolya	40. datolya
41. gyémántok és más drágakövek	41. gyémántok és más drágakövek
42. fémhuzalok	42. fémhuzal, vasból
43. makk (tölgyfa)	43. makk (tölgyfa)
44. étkezési áruk	44. élelmiszerek
45. elefántagyar	45. elefántagyar
46. zöldbab	46. zöldbab
47. friss és szárított füge	47. friss és szárított füge
48. sózott és füstölt hús	48. sózott és szárított hús

49. indiai szenna	49. indiai szenna
50. halcsont	50. bálnacsont
51. halolaj	51. halolaj
52. kaviár	52. kaviár
53. friss és sózott hal, rákfélék,
teknősbékák és más hasonlók	53. friss és sózott hal, rákfélék,
teknősbékák és más hasonlók
54. halenyv	54. hús-enyv
55. kence, lenolajból	55. lakkmézga
56. kékfesték és más festékek.	56. kékfesték és más festékek
57. _____	57. szemestermények
58. gabona	58. gabona
59. sült áruk	59. száraztészta-félék
60. méreg-gyökér	60. méreg-gyökér
61. fűszerek	61. fűszerek
62. öblösüveg üresen, pl. palackok
és más hasonlók	62. öblösüveg üresen, pl. palackok
és más hasonlók
63. jujuba, olasz	63. jujuba, olasz
64. gumi	64. gumi
65. szegfűszeg	65. szegfűszeg
66. rézacetát (Grünspan)	66. rézacetát
67. fa	67. fa
68. hüvelyesek	68. hüvelyesek
69. méz	69. méz
70. gyömbér	70. gyömbér
71. valónia-tölgy gubacs	71. valónia-tölgy gubacs
72. fenyőkorom	72. korom
73. kámfor	73. kámfor
74. kömény	74. kömény
75. sajtok	75. sajtok
76. citrusfélék	76. citrom
77. piros szőlő, Portugáliából	77. citromhoz hasonló gyümölcsök
78. lazúrkő	78. lazúrkő
79. lámpatölcsér szaruból, és más
egyebek	79. átlátszó szarutölcsérek,
amelyeket üveg helyett
lámpáshoz használnak
80. mandula	80. mandula
81. hámozott pisztácia	81. hámozott pisztácia
82. márvány	82. márvány
83. különböző fémek	83. különböző fémek
84. sárgaréz	84. sárgaréz
85. masztix	85. masztix
86. pézsma	86. pézsma
87. szerecsendió, és más drogéria	87. szerecsendió és más fűszerek

88. liszt	88. liszt
89. olaj	89. olaj
90. királýsárga festék	90. királýsárga festék
91. ópium	91. ópium
92. porcellán	92. porcellánok
93. igazgyöngyök	93. igazgyöngyök
94. tárkonygyökér	94. tárkonygyökér
95. növények	95. ültetni való növények
96. pomádé	96. melosi fehér kenőcs
97. kátrány	97. kátrány
98. kátrányozott kötéláru	98. kátrányozott kötéláru
99. szilva	99. szilva
100. bors	100. bors
101. fenyő-mandula	101. fenyő-mandula
102. higany	102. higany
103. rebarbara	103. rebarbara
104. rizs	104. rizs
105. vörös-föld	105. pecsétföld
106. sáfrány	106. sáfrány
107. só	107. só
108. strucctojás	108. strucctojás
109. korund	109. csiszolószer
110. szappan	110. szappan
111. sörbet	111. sörbet
112. keményítő	112. keményítő
113. sztórax-gyanta	113. sztóraksz-gyanta
114. szalmiák	114. szalmiák
115. salétrom	115. salétrom
116. kisebb hajók	116. kisebb hajók
117. selyemhernyó gubó	117. selyemhernyó-gubó
118. spárga (csirág)	118. spárga (csirág)
119. kosarak és egyebek
spanyol-szalmából, amit
sparto-nak neveznek	119. szalmakosarak
120. _____	120. spanyol szóda
121. szublimát	121. higany-szublimát
122. sottomachio	122. _____
123. lakk-tábla	123. gumi-lakk
124. Mária-üveg	124. Mária- üveg
125. hajók különböző fajtái, miután
teljes kötélzetüket
eltávolították, ha fertőzésre
gyanús területről érkeztek,	125. hajók különböző fajtái, miután
teljes kötélzetüket eltávolították,
ha fertőzésre gyanús területről
érkeztek, majd egy vesztegári

majd egy vesztegzári szolga
48 órán keresztül a köteleket
naponként fertőtlenítő
mosással kezeli, de ez
a szolga munkája ellátása
után aláveti magát az éppen
hatályos vesztegzári
időszaknak.

szolga 48 órán keresztül
a köteleket naponként
fertőtlenítő mosással kezeli, de
ez a szolga munkája ellátása
után aláveti magát az éppen
hatályos vesztegzári időszaknak.

126. tamarindus	126. tamarindus
127. tőzeg	127. tőzeg
128. cinkoxid	128. cinkoxid
129. árnyékoló festék	129. árnyékoló festék
130. terra ariana	130. terra ariana
131. vitriol	131. vitriol
132. madárfogó lép	132. fagyöngy
133. repceindigó	133. vörös festőgyökér
134. bor	134. mazsolabor
135. mazsola, aprószemű	135. _____
136. tömjén	136. olibenum, avagy tömjén
137. viasz	137. viasz
138. cukor	138. cukor
139. cibet	139. cibet
140. mazsola, nagyszemű	140. mazsola, kis- és nagyszemű
141. citvorgyökér	141. citvorgyökér
142. gyömbér	142. gyömbér
143. fahéj, örölt	143. fahéj, örölt
144. horgany	144. horgany

Számos áruféleség szorulna magyarázatra, több mint 230 év múltával a GNRS listájából. Ezek közül a terjedelmi korlátok miatt csak a legérdekesebbeket érdemes kiemelni:

Affione: tévedés lenne az áfium = ópium levezetés alapján értelmezni, ugyanis az ópium külön tételként található a listában. A korabeli szótárak olaszul, németül és latinul sem említik, megtalálható viszont egy 1766-ban, Lipcsében kiadott francia-német, német-francia szótárban *Afioume* címszó alatt.¹⁸³ Sőt, ugyanezt a szót a modern francia szótárak is tartalmazzák. Jelentése: finom levantei (egyiptomi) kelme, lencérnából. Semmi nem szól az ellen, hogy ez a szó ezt az anyagot jelenti.

¹⁸³ Johann Leonhard Frisch: Nouveau dictionnaire des passagers, françois-allemand et allemand-françois. Leipzig, 1766.

Búzaszat-mézga: latinul *Assa foetida* írásmóddal. Botanikailag a *Ferula asa foetida* (magyarul aszandkóró) egy Belső-Ázsiában, a Kaspi-tenger és az Aral-tó környékén vadon tenyésző növény. Vastag gyökerének talajszint feletti haránt átmetszése után a metszéslapon mézgyanta termelődik. A gyógyászatban görcsoldóként használták. Pápai Páriz Ferenc, *Pax corporis* című, először 1690-ben Kolozsvárott kiadott művében „büdös Asa” illetve „ördög-szar” néven említi.

Archil-levelek: a német és a latin szöveg egyaránt *Archifolium*-nak nevezi. Egyes zuzmókból (*Rocellák és Lecanorák*) származó növényi nyersanyag, amelyből az *archil* nevű ibolyaszínű festékanyagot nyerték, de más vegyi eljárással a *persio* nevű piros festék készült belőle. Franciaul *orseille*-nek nevezték, és leginkább ezen a néven ismerték.

Hánytatódíó: trópusi cserje (*Strichnos nux vomicae*) termése, amelyet nevének megfelelő gyógyászati szerként használtak.

Mellbogyó: vagy fekete mellbogyó, ami a *Cordia myxa* nevű trópusi és szubtrópusi, 6–10 m magas fa tojásalakú kb. 2–2,5 cm-es, szárazon fekete héjú termése. Belsejében nyálkás, édes folyadékot tartalmaz. Köhögés elleni orvossággént használták.

Berzsenyfa: a Brazíliában honos *Caesalpinia echinata* nevű fának a darabolt részeit nevezték így, amelyből a *brasilin* nevű piros festéket nyerték. Orvossággént is használták pl. váltóláz ellen.

Kardamomum: a gyömbérfélék családjába tartozó növényfajta Kelet-Indiából, amely itt a malabár-kardamomumot (*Elettaria cardamomum*) jelöli. Mintegy 4–5 mm hosszú, 3 mm vastagságú magvaiból illóolaj nyerhető. Fűszerként és orvossággént, illatszerként, és a likörgyártásban is használták. Az adott szövegkörnyezetben jelölheti a feldolgozatlan magvakat, de magát a kardamomum-olajat is.

Kubéba bors: vagyis *Piper Cubeba*, a borsfélék közé tartozó nyugat-indiai növény, amelynek bogyójából kámfor-tartalmú olajat készítettek.

Méreggyökér: elnevezése a *contrayerva* spanyol szóból származik, ami ellenmérget jelent, ugyanis a gyökérből készült szert Amerikában kígyómarás ellen használták. Általában egyébként a gyógyászatban izasztásra alkalmazták, és *Dorstenia contrayerva* nevű növény tökéjéből és gyökeréből készítették.

Jujuba: a *Zizyphus lotus* nevű mediterrán fa kb. hüvelykujj-beggyenyi sötétpiros színű, datolyához hasonló termése. Mindegyik jegyzékben *Giugolena* néven olvasható, ami mai olasz helyesírással *Giuggiola*, és az olasz jujubá-t jelenti. Ezt különben a fekete mellbogyóval szemben (ld. fent!) piros mellbogyónak is nevezték.

Melosi fehér kenőcs: tulajdonképpen a pomádé egyik fajtája volt, már az ókorban is használták, mint Melos szigetéről származó fehér arcfestéket.

Vörös föld: vagy pecsétföld. Zsíros tapintatú és fényű barnászörös, kagylós törésű ásványi anyag (*terra sigillata rubra*), amely vízben szét-esik, majd képlékeny anyaggá gyúrható össze. Égetve vörös színűvé válik. Vegyileg vasoxid tartalmú alumínium-szilikát, amely ha mangánt is tartalmaz, barnás árnyalatúvá válik. Festészetben ez utóbbi a szép gesztenyebarna színű *terra di Siena*, vagyis sienai barna festék.

Sztórax-gyanta: a gyantás sztóraxfából (*Styrax officinalis*), vagy az ámbrafából készített (*Liquidambar styraciflua*) gyanta, illetve mézga. Előkelő helyeken kedvelt szerként használták, illatosító füstölés céljára.

Gumi-lakk: többféle növényből nyerhető anyag összefoglaló neve, azonban tipikusan a *Croton lacciferus* nevű, Kelet-Indiában honos fa ágaiból nyerhető gumi-lakk megnevezésére használták. A fiatal hajtásokat egy pajzstetű (*coccus lacca*) szúrja meg, a szúrás helyén tejnedv folyik ki, amely a tetűt bevonja. Az így keletkezett szemcséket megolvastották, táblává nyújtották, és ezt nevezték sellakk-nak, amelyet rubin-, vér-, és barna színben forgalmaztak.

Mária-üveg: víztiszta, kristályos csillámkő, vagy gipsz, amely lemezesen hasítható. Magyarul ezt azért nevezzük „Mária üveg”-nek, mert a kristályos gipszet üveg helyett szentképek, különösen Szűz Mária képek fedésére használták, átlátszósága miatt a tisztaság és a szűzesség jelképeként. A német jegyzék az eredeti olasz *scagliola* alakot használja, és latinra is *alumen scaliolae* formában fordították.

Tamarindus: ez a *Tamarindus indica* nevű, mintegy 25 m. magaságú trópusi fa kérge alatti sötétszínű pép, a *pulpa tamarindini cruda*, amelyet enyhe hashajtóként használtak a gyógyászatban. Hüvelyes termését egyébként a trópusokon táplálékként is fogyasztották, de csaknem bizonyos, hogy ebben az összefüggésben nem erre kell gondolni.

Vörös festőgyökér: Európában elsősorban a Mediterráneumban honos élő fűfajta a *Rubia tinctorum*, amelyet a mérsékelt égövi területeken is termesztettek, mivel gyökeréből vörös festékanyagot állítottak elő. A fordítás itt eltér a német szövegtől, amelyben azonos helyen *Waidkraut* olvasható. Utóbbi az *Isatis tinctoria*, amelynek nem a gyökeréből, hanem a leveleiből nyerték a festékanyagot, ami viszont nem vörös, hanem kék (indigó).

Cibet: a cibet-macskafélék végbélnyílás közelében lévő mirigyeinek váladéka. Gyógyszerként és illatszerként is használták.

Citvoryökér: a *Curcuma zedoaria* része. Kámforszagú olaj készült (citvorolaj) belőle, amelyet gyógyszerként emésztési zavarok kezelésére használtak.

XXV.§ Annak alapján, hogy a valónia-tölgy gubacsa a nem fogékony anyagok közé sorolattik, sokaknak az a véleménye, hogy a közönséges gubacsból, mint hasonló növényi terméskből származó cserző és festékanyagot is így kell

minősíteni, és a vörös festőgyökér példája alapján mindenféle más festékanyag is ide tartozna, és ilyen vélemény alakult ki a bíbortetűről és a szenna levelekről is, mivel azonban az emberek többsége szerint az előbbieken felsoroltakat a vesztegzár-köteles áruk közé szokás sorolni, a fokozott óvatosság érdekében elrendeljük, hogy a gubacs, a bíbortetű, és a szenna levelek is a fogékony áruk közé tartozzanak.

A jogalkotó a korabeli határesetekkel foglalkozik, ami nagy valószínűséggel arra utal, hogy a Habsburg-birodalmon belül sem volt egységes a tengeri és a szárazföldi kereskedelemben a fenti áruk megítélése. *Közönséges gubacs*-ként a kocsányos és kocsánytalan tölgy (*Quercus robur*, és *Quercus petraea*) jöhetett számításba.

Eredetileg a *bíbortetű*, amelyet kokcsinellának is neveztek, mint egyfajta bíborfesték csak a Birodalmi Főszabályzatban olvasható, *Cochénille* alakban. Itt csaknem teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a GNRS fordítója durva hibát vétett, ugyanis a latin szövegben ezt *Coccinella*-ként (katicabogár) értelmezte. A *Cochénille* mint bíborfesték alapanyag, a növénytetvek közé tartozó apró bíbortetű (*Coccus cacti*) elölt, szárított nőstényeiből állt. A katicabogár-félék közül legismertebb a hétpettyes fajta (*Coccinella septempunctata*), de ennek jószerével semmi köze nincs a festékanyagokhoz.

Szenna levelek címén valamennyi szenna-féleségre hivatkozik a szabályozás. Azért kellett külön hangsúlyozni a vesztegzári kötelezettséget, mert a fenti listák a Kelet-Indiában termesztett *Cassia augustifolia* szárított leveleit (*Folium indicum*) a nem fogékony anyagok közé sorolták. Ezeket a leveleket (és a növény szár-törmelékét, ill. hüvelyes gyümölcseit) hashajtóként használták.

Ezekkel az anyagokkal a gondok nyilvánvalóan nem új keletűek voltak, hiszen már a Trieszti Főszabályzat is azonos értelemben rendelkezett: „Hasonlóan a valóniához, amely nem tartozik a fogékony anyagok közé, a gubacsok is, mint hasonló termények, állítólag ilyennek minősülnének. Mivel az indigó-repce és más festékek nem fertőződnek, sokan úgy gondolják, hogy a kokcsinella és a szenna-levelek sem fertőződnek, általános szokás szerint azonban, mind a gubacsokat, mind a kokcsinellát és a szenna-leveleket is vesztegzári kezelés alá kell venni, ennek megfelelően a jelen rendelet hatálya alá eső területen is így kell eljárni” (III. fejezet).

XXVI. Némelyek úgy gondolják, hogy a fűszerekben olyan erő van, amely önmagában elegendő lenne a csomagolás fertőtlenítésére, és ezért azok kicsomagolás nélkül is kiadhatók lennének, mások ugyanezt gondolják az élelmiszerekről, a fémekről, a vasból készült drótokról, a sózott halakról, de Mi, ra-

gaszkodva a fokozott elővigyázatossághoz, ezek tekintetében is elrendeljük, hogy nem adhatók ki a fertőzésre fogékony csomagolás eltávolítása előtt.

Már a Trieszti Főszabályzat is megfogalmazta a fenti feltételezést, jóllehet árnyaltabban, mint az a jelen paragrafusban olvasható: „Többben úgy vélik, hogy a fűszerek olyan erővel rendelkeznek, amely képes a legbelső csomagolás mentesítésére, tehát szükségtelen lenne azt is eltávolítani. Mások azt állítják, az eljárás megkönnyítése és szabadabbá tétele érdekében, hogy az élelmiszereket, amennyiben azok fertőzésmentességet igazoló hajóval érkeznek, a csomagolás eltávolítása nélkül kellene az ellenőrzésen átengedni. Hasonlóképpen lehetne átadni a fémeket, huzalokat, sózott halat és más hasonló, mentességet igazoló bizonyítvánnyal érkezett árukat, az azokat tartalmazó hordók és ládák tisztítása és kiöblítése nélkül. Tekintet nélkül mindezekre, a nagyobb biztonság érdekében, ezekben az esetekben is a fentiekben leírt elővigyázatossági rendszabályokat kell alkalmazni” (III. fejezet). A hivatkozott rendszabályok a csomagolás eltávolítására és a vizes öblítésekre vonatkoztak.

A GNRS a fűszerekkel kapcsolatban csak általában említi a *csomagolás-t*. Ezzel szemben a Trieszti és a Birodalmi Főszabályzatban is „belső csomagolás” (*erste Einwicklung*) szerepel, vagyis egy szabályzat sem állítja, hogy a fűszer az esetleg többszörös külső csomagoló réteget is mentesítené a ragálytól. Tehát a viták úgy merülhettek fel, hogy azok az összes külső borítás után a legbelső rétegre vonatkoztak.

Ismételten elmarad a GNRS-ből a kereskedelemre való utalás. A forrás szöveg szerint: „*mások a kereskedelem könnyebbé tétele érdekében, ugyanezt gondolják az élelmiszerekről...*”.

A „*fűszerekben olyan erő van*”, arra a doktrínára utalt, miszerint a gyógyszerek is azért alkalmasak terápiás célokra, mert „gyógyító erő” van bennük. Hasonlóképpen a fűszerekben olyan erő lenne, amely képes volna elűzni a ragályt a csomagolás felé történő folyamatos áramlását.

XXVII.§ Miután az előírt vesztegzári időtartamnak megfelelően a fertőtlení-tendő áruk, a szükséges, keveredést akadályozó óvintézkedések mellett a megfelelő raktárakba kerültek, azokat ki kell nyitni, illetve ki kell bontani a ládákat és a bálákat, és a fertőtlenítést az alábbi módszer szerint kell végezni.

Selymet és kecskeszörjt tartalmazó bálák esetében a külső csomagolás el-távolítása után a belső csomagolás négy sarkát keresztformában be kell vágni, ezután a fertőtlenítő szolgák a bálákat helyükre rakják, de a mindenkori hely-zetükből naponként megfordítják, hogy a szellőztetés az áruba könnyebben behatoljon, és a tisztítást a levegő elvégezhesse.

Az igen terjedelmes XXVII.§ egy-egy szakaszban tételesen foglalkozik a fertőzésre fogékony áruk kezelésével. Mivel a rendelkezések csaknem

szó szerinti átvételek a Trieszti Főszabályzathoz, az egyes szakaszok elemzése mindig a vonatkozó idézetekkel kezdődik.

A Trieszti Főszabályzat szerint: „Selyem- és kecskeszőr báláknál először a külső csomagolást kell eltávolítani, majd a belső csomagolást a bálák sarkán kereszt-alakban ejtett metszésekkel kell felválni, majd ezután a bálákat naponként átforgatni, hogy a levegő minden oldalról hozzáférhessen” (IV. fejezet).

Jellemző az aprólékos előírások mögött vélhető elképzelésekre, hogy a *selyem és kecskeszőr bálák*-ban bizonyára szabadabban járhatott a levegő, ugyanis azok belsejében semmilyen további műveletet nem kellett végezni.

Ami a gyapjú-, len-, és gyapotbálákat illeti, a belső bálazsák felső részének kibontásával, annak tartalmát olyan mértékben kell kihúzni, hogy könnyű kezelhetőség mellett, de újabb csomagolás igénye nélkül bírják ki a vesztegzár teljes időtartamát; ezután egy nyílást kell képezni a bálazsák közepén, amelyen keresztül a szolgák meztelen karral naponként benyúlva megkeverik az árut, amelyet széljárta helyre kell állítani, de a zsákok egymásra rakva nem haladhatják meg a 4 láb magasságot, és időnként átforgatandók, a közjó érdekében fertőzésnek kitett szolgáknak azonban meg kell tiltani, hogy ezeket a bálákat éjszakai alváshoz használják.

Trieszti Főszabályzat: „Gyapjú, len, gyapot és más hasonló báláknál a csomagolást felülről kell megnyitni, majd annak tartalmát felfelé kell húzni, ügyelve arra, hogy visszatolható legyen, újracsomagolás nélkül. A bála közepén nyitni kell egy olyan méretű lyukat, amelyen keresztül karral be lehet nyúlni a tartalmába, és a bálát olyan helyre kell állítani, ahol biztosított a levegő állandó mozgása. Naponként nyúljanak be a szolgák a bála közepébe és rakodják át azokat, de a bálák egymásra helyezve ne lépjenek túl a 4 láb magasságot” (IV. fejezet).

A 4 láb magasságot a GNRS jelző nélküli „láb”-ban adja meg. Szokásos volt, rendszerint valamelyik város nevének megjelölésével, megadni a láb etalonját. Esetünkben ez szükségtelen volt, hiszen a bécsi láb megegyezett a Magyar Királyságban hivatalos pozsonyi lábbal: metrikus egységben mindkettő: 31,6 cm. Tehát a 4 lábnyi magasság 126,4 cm-nek felelt meg.

Eredeti rész a Birodalmi Főszabályzatban a bálák fekvőhelyként való használatának tilalma, miszerint a szolgák „azokon nem tölthetik éjszakai pihenő idejüket”. Természetesen ezt a GNRS is átveszi, hiszen igencsak szokványos lehetett ez a gyakorlat a vesztegetintézeti szolgák között. Tiltani azért kellett, mert a szükséges mértéket meghaladó tartós érintkezés a veszélyes bálákkal, mindenképpen ellentmondott a hivatalos járványügyi doktrínának. A gyapjút, a lent és a gyapotot a szakértők különösen veszé-

lyesnek tarthatták, ugyanis azokról a bálazsákat is kötelező volt lehúzni. Sőt, még az állandó huzat és átrakodás sem volt elegendő, azt ugyanis az anyag ismételt belső fellazításával is kiegészítették.

Azokat a bálákat, amelyek pamutfonalat, hódyszórt, teveszórt, illetve ilyen természetű anyagokat tartalmaznak, először meg kell szabadítani a külső csomagolástól, majd a középső kötés kivételével, amely az árut egyben tartja, minden más kötözés eltávolítandó, ezután az egyik oldalon képzett nyíláson keresztül a szolgák naponként csupasz karral nyúljanak be, és keverjék meg az árut, majd pontosan a vesztegzári időtartam félideje után ugyanezt a műveletet a bálazsák másik oldala felől folytassák;

Trieszti Főszabályzat: „pamut-, teveszór és hódyszór fonalat, illetve hasonlókat tartalmazó bálákról és csomagokról minden kötöző zsinórt el kell távolítani, a középső összetartó kötés kivételével, hogy a kötegelés változatlan maradjon. Ezután a bálazsákat egyik oldalán teljesen fel kell nyitni, majd az átszellőztetés érdekében minden nap karnyi mélységig benyúlni a bála közepéig. A vesztegzár félidején túl ezt a nyílást be kell varrni, a bálát megfordítani, a másik felén hasonlóképpen megnyitni, és mint az előbbieken, karnyi mélységig benyúlva, naponként átszellőztetni” (IV. fejezet).

A Trieszti Főszabályzatból egyértelmű, hogy ezek a bálák különböző fonalakat tartalmaztak. Ezzel szemben a Birodalmi Főszabályzat a megfelelő szövegrészt úgy fordítja, hogy a fonalas feldolgozás csak a gyapotra vonatkozik, következésképpen a GNRS is ezt veszi át.

Mivel a szöveg nyomatékosan utal arra, hogy a kibontatlan középső kötés az, *amely az árut egyben tartja*, tehát érthető a tisztítás két egyenlő időszakra osztása. A felhasított bálazsák miatt ugyanis bálákat nem lehetett forgatni a szétesés veszélye nélkül. Sajnos a GNRS nagyvonalú fordítása miatt mindez csak a Birodalmi Főszabályzatból derül ki: „*a vesztegzári időtartam félideje után*” az első nyílás bevarrásával, a bálazsák átfordítandó, majd a másik oldalán azonos módon kell megnyitni, és csakúgy mint megelőzően, karral benyúlva naponként át kell szellőztetni”.

paszományok és ruhaszegélynek szolgáló prémek, posztók, selyem kelmék, pamutszövetek, és az összes ezekhez hasonló gyártmányok, először kiemelendők a csomagolásukból vagy a ládájukból, majd darabonként egymásra helyezve, fordított sorrendben minden nap átrakandók, pontosan ügyelve arra, hogy a posztóvégek minden egyes része, amennyire csak lehetséges, kézbe legyen véve, olyan óvatossággal, hogy a gyártási hajtogatás ne változzék, és magában az áruban kár ne keletkezzék. Amennyiben az árut lenzsákokban akarják behozni, azokat külön helyen kell összegyűjteni, ahol fertőtlenítésük a szellőztetési szabályok szerint történik.

Trieszti Főszabályzat: „Posztók, ruhaszegély díszek, durva pamutszövet és általában minden selyem-, gyapjú-, lenszöttes, illetve gyári szövet esetében, azokat először ki kell emelni a csomagolásból, zsákokból és ládákból, darabonként kézbe véve egymásra helyezni, majd naponként és darabonként átrakodni és átforgatni, ezenkívül minden egyes darabnak karnyira be kell nyúlni a közepébe, mindazonáltal kellő gondot fordítva arra, hogy az áru ne károsodjék, és főként a hajtogatása ne változzék. Ha az áru zsákokban van, minden zsinór és heveder eltávolítandó, és azokat külön kell kezelni” (IV. fejezet).

A GNRS szemléletesebben mutatja be a ruházat szegélydíszzeit, amennyiben a német *Borten* helyén – ami szegélydísz vagy paszománnyt jelentett – a *fimbria*-t használja. Ez lehetett zsinórokból készített (kard)bojt vagy rojt is, de Pápai Páriz Ferenc 1767-es kiadású nagyszombeni szótára szerint prémszegély is.

Pontatlan viszont két helyen is a fordítás. A GNRS-ben a tisztítás egyik lényeges mozzanata, hogy a szövetek minden része *kézbe legyen véve* (*manibus pertractentur*), jöllehet a Birodalmi Főszabályzat itt egyértelműen azt írja, hogy „ténylegesen, karnyi mélységig bele kell nyúlni”. A mondat végén a Birodalmi Főszabályzat nem a lenzsákokkal foglalkozik, hanem a kötöző anyagokkal: „Amennyiben az árut lenzsákokban akarják behozni, a köteleket és hevedereket el kell távolítani és külön kell kezelni”.

Ebben a paragrafusban a darabárakra és azok feldolgozatlan nyersanyagára vonatkozó szabályozás vegyesen érvényesül. A naponkénti átrakodás mellett ugyanis nem terítik ki a végekbe feltekert, vagy hajtogatott anyagokat, hanem a bálákhoz hasonlóan ezekbe is karnyi mélységig belenyúlnak.

Az összefogott, dísznek szánt kötegelt tollakat ki kell oldani az egyes kötegekből, mert a kötés külön eljárással fertőtlenítenendő, magukat a tollakat, csakúgy mint más árukat, egyik helyről a másokra átrakodva, a szellőztetés jótékony hatásával lehet megtisztítani.

Trieszti Főszabályzat: „A madártoll kötegeket ki kell bontani, és a kötöző anyag külön őrzendő. Az egyes bokkrétákat egymásra kell helyezni és a helyet naponként váltogatva, a vesztegzár egész időtartama alatt szorgalmasan átforgatni, ügyelve arra, hogy a tollak ne sérüljenek meg és a formájuk se változzék” (IV. fejezet).

A GNRS ezúttal is rövidíti a szöveget, ráadásul a kötelező gondosságra történő felhívás mellőzésével. A Birodalmi Főszabályzat pontosan követi a trieszti mintát: „...magukat a tollakat egymásra kell helyezni és a helyet naponként váltogatva, a vesztegzár egész időtartama alatt

szorgalmasan átforgatni, ügyelve arra, hogy a tollak ne sérüljenek meg és a formájuk se változzék”.

A nyers, nyúzott bőröket százas halmokban a vesztegintézet zárlat alatti részének udvarában kell elhelyezni, és a vesztegzár félidején túl az udvar egy másik részébe átrakodni.

Száraz marhabőrök, vagy bármilyen más bőrök kezelése, azonos megfontolásból, ugyancsak a mozgó levegő tisztító hatásával történik.

A fentiek okán, bármely korábbi rendelkezéssel vagy paranccsal ellentétben, mindenféle állatbőrt, minden időben fel kell venni a vesztegzárba, és azoknak a tisztítását az előírt szellőztetéssel, az előzetesen meghatározott időtartam alatt kell elvégezni: azzal a törvényi megszorítással, hogy a vesztegintézet igazgatója azoknak a kecskebőröknek vagy birkabőröknek az elfogadását visszautasíthatja, amelyeket minden előzetes feldolgozás nélkül, nyári időszakban szándékoznak behozni a vesztegintézetbe, és igen gyakran úgyszólván túrheterlen bűzt árasztanak.

Trieszti Főszabályzat: „Nyers, nedves, nyúzott bőröket ötvenes vagy százas halmokban a vesztegintézet egyik udvarában kell elhelyezni, és a vesztegzár félidejének elteltével, darabonként átforgatni és hasonló halmokba kell visszarakni. Kikészített ökor- vagy más bőröket darabonként kiterítve, vagy kötegekbe csavartan, kötegenként kell egymásra helyezni, naponkénti átrakással kell mindig másik helyre tenni, minden egyes darabot, vagy tekercest külön kézbe véve” (IV. fejezet).

Eltelkintve attól a különbségtől, hogy a GNRS csak *százas halmokban* számítja a bőröket, a paragrafus első része teljes egyezést mutat a Trieszti Főszabályzattal. Eredeti viszont a tengeri forgalomhoz képest a szabályozásnak a nedves bőröket is magába foglaló része. Ez a szakasz különben egyike a GNRS legszebb, leginkább életszerű leírásainak. Nyilvánvaló, hogy különösen hosszabb hajóút esetén frissen nyúzott bőrökkel nem érkezhettek szállítmány a tengeri kikötőbe. Mindez azonban nagyon is valós helyzetnek számított a szárazföldi kereskedelemben. Ezért nyomatékosítja a GNRS, hogy *mindenféle állatbőrt, minden időben* fel kell venni az intézetbe. Jellemző, hogy a hatásköröket igencsak központosítottan kezelő Főszabályzat ezen a téren teljesen szabad intézkedési jogot ad az igazgatónak, ráadásul mindenféle jelentési kötelezettség előírása nélkül.

A leveles dohányt, amennyiben a bálzsák anyaga szövetből, lenvászonból vagy lószőrből készült, zsákkal együtt lehet egymásra helyezni, legfeljebb 4–6 láb magasságig a fedett raktárakban, de ha a göngyöleg anyaga másból készült, amit a levegő kellőképpen nem képes átjárni, azt a kötöző anyaggal együtt el kell távolítani, azoknak a zsinóroknak a kivételével, amelyek a leve-

lek kisebb csomagjait egyben tartják. Ha a dohányárut a tulajdonosa gyorsabban akarja kiadni a vesztegzárból, megengedhető, hogy minden olyan zsák és kötés eltávolításával, amelyek a leveleket összefogják, az összes göngyöltől megszabadított dohánylevelek hét napon át – más árukhoz hasonlóan – egyik helyről a másikra átrakodva bizonyosan szellőztetésnek legyenek kitéve, tehát elrendeljük, hogy az ily módon, megtisztított dohány, mindenféle csomagolás nélkül, hét nap múltán kiadható legyen, a csomagoláshoz használt anyagok viszont vagy elégetendők, vagy a fogékony árukra érvényes szabályszerűen előírt vesztegzári időszak alatt mentesítendők a ragálytól.

Trieszti Főszabályzat: „A leveles dohányt tartalmazó bálákat a vesztegintézeti raktárakban 4–6 láb magasságban lehet egymásra helyezni, és a bálazsákot nem kell megnyitni, ha az lószórból vagy lenvászonból készült, azonban minden más anyag esetében a zsák megnyitandó a külső kötöző anyag eltávolításával, de a leveleket összekötő belső zsinórokat érintetlenül kell hagyni, hogy az áru az eredeti formájában maradjon. Amennyiben az áru tulajdonosa saját elhatározásából minden csomagolást és kötöző anyagot el akar távolíttatni, azt a spárgát is, minden más kötéssel együtt, amely a leveleket összetartja, akkor valamennyi köteget sorjában teljesen szét kell bontani, majd az így szétszedett leveleket 7 napon keresztül állandóan átforgatva kell egymásra rakni. Ez esetben a dohánylevél mentesíthető a karantén hátralévő ideje alól, és közvetlenül a 7 napos szellőztetés és tisztítás után kiszolgáltatható. A csomagolás anyaga, a kötelekkel, spárgákkal és más kötöző anyaggal együtt vagy elégetendő, vagy addig marad a vesztegintézetben, amíg a zárlat telje ideje letelik” (IV. fejezet).

A három rendelet szövege tökéletesen megegyezik egymással. A 4–6 láb magasság mai mértékben (kerekítve) 126–190 cm-nek felelt meg. Jóllehet, a dohánylevél a fogékony áruk közé tartozik, ezzel a megoldással a tengerészeti egészségügy legrövidebb zárlatának kedvezményét kapta. Ez igen jelentős kereskedelempolitikai kedvezmény volt a szárazföldön, amelyben más árut nem részesítettek. A dohány, amely az 1500-as évektől az 1600-as évek végéig exkluzív patikaszer volt, a XVIII. században már élvezeti cikként forgott a kereskedelemben (pipadohány és dohánypor tubákoláshoz, vagyis orrba szippantáshoz), és a legjobb úton haladt az 1800-as évektől kibontakozó tömegfogyasztás felé.

Bármilyen egyéb árut, amely a fenti katalógusban nem szerepelt, a ragállyal szemben fogékonynak kell tekinteni, következésképpen olyan gondossággal tisztítandó és kezelendő, ahogyan azt a hivatalos kezelési előírás megköveteli, amennyiben azonban járványra gyanús időkben a veszteglés időtartama 42 napra emelkednék, a csomagolás eltávolításakor és a szellőztetés biztosításakor mindent kettőzött elővigyázatossággal kell kezelni, úgy, hogy az előírt

szigorított semmi ne enyhíthesse, még akkor sem, ha a szigorúság következtében maguk az áruk is kis mértékben olyan károsodásokat szenvednének, amelyeket elkerülni nem lehetséges; ezennel azonban a jelen Szabályzatban tévesnek nyilvánítjuk azt a vélekedést, miszerint lennének egyes áruféleségek, amelyeket másokhoz viszonyítva hosszabb vesztegzári időszak alatt kellene fertőtleníteni, pl. a gyapjút hosszabban mint a bőröket, tehát akarunk szerint az áruféleségek semmilyen más alapon nem különíthetők el, csakis oly módon, hogy a fertőzéssel szemben védtelenek, pontosabban fogékonyak, vagy nem fogékonyak lennének, ezen oknál fogva tehát a fogékony árukat az emberekre vonatkozó mindenkorai rendelkezések szerinti azonos időtartamú fertőtlenítésnek kell alávetni, vagyis a nagyobb körültekintés ténylegesen ne a napok számának növelésében jelentkezzen, hanem a fokozottabb fegyelemben, például a gyapjú megtisztításának elvégzésében, továbbá azokban az ügyekben, amelyek egyetlen mozzanatukban, illetve a közjó érdekében sem tűrnek halasztást, és a közegészség megőrzését érintik; végezetül elrendeljük, hogy a munka még ünnepnapokon se szüneteljen.

Trieszti Főszabályzat: „Minden egyéb fertőződő árut, amely név szerint nem szerepelt a fenti tételes utasításokban, azonos szorgalommal, elővigyázatossággal és rendszerességgel kell megtisztítani, ügyelve arra, hogy az egészségügyi óvintézkedések miatt csak a lehető legkisebb károsodás keletkezzék. Amennyiben a vesztegzári intézetbe felvett áru fertőzésre gyanús közegészségügyi bizonyítvánnyal rendelkező hajón érkezett, a legnagyobb szorgalommal és egyszersmind kétszeres elővigyázatossággal kell eljárni a szállítmány megnyitásánál, kibontásánál, szellőztetésénél és mindenféle kezelés során, még abban az esetben is, ha a bálák vagy egyes darabáruk ennek során akár elkerülhetetlen károsodást is szenvednének. Egyebekben mindenféle közegészségügyi eljárásban tekintettel kell lenni arra, hogy a munkavégzés alól kivételt a vásárnap és az ünnepnapok sem képezhetnek” (IV. fejezet).

A Birodalmi Főszabályzat, következésképpen a GNRS is, a Trieszti Főszabályzathoz képest, eredeti betoldásként tartalmazza azt a részt, amely *ezennel azonban a jelen Szabályzatban...* szavakkal kezdődik, és *a közegészség megőrzését érintik...* mondatrészsel végződik. Ezt a GNRS még külön megtoldja azzal a megjegyzéssel, miszerint bizonyos teendők *egyetlen mozzanatukban, illetve a közjó érdekében sem tűrnek halasztást*. Úgy tűnik a GNRS szövegéből, hogy a jogalkotó egy epidemiológiai szakkérdésben foglal állást, midőn arra utal, hogy tévesnek nyilvánítja *azt a vélekedést*, amelynek alapján az áruk minőségi sajátosságai döntenek el a vesztegzár idejét. A német szövegéből azonban egyértelmű, hogy itt a szárazföldi járványügy egyik helytelen gyakorlatának bírálatáról van szó. Az indokolatlanul elnyújtott eljárások megszüntetése nem csak a vesztegintézetek fölöslegesen lekötött kapacitásait szabadította fel, hanem a kereskedelmet is élénkítette.

Vasárnapok és ünnepnapok tekintetében már a Trieszti Főszabályzat is elrendelte, hogy azok nem képezhetnek kivételt a munkavégzés alól. A Birodalmi Főszabályzat ezt a rendelkezést szűkítő értelmezéssel vette át, miszerint ezeken a napokon a munkát csak a „legnagyobb sürgősséget igénylő” (*in höchsten Dringlichkeiten*) esetekben kell folytatni. A GNRS ugyanezt állítja tagadó megközelítésben (*dilationem non patiuntur* = nem tűrnek halasztást). Mindezekből az következik, hogy csak bizonyos munkákat kellett a munkaszüneti napokon is elvégezni. Ezeket azonban egyik normaszöveg sem részletezi. A GNRS külön nem említi a vasárnapokat, hanem csak az *ünnepnapokon* (*festivis diebus*) kifejezést használja. A korabeli kodifikációs gyakorlat szerint ez így is egyértelmű volt, hiszen a hatályos 1723. évi XXIX. tc. „az ünnepekről s az általános törvénykezési szünidők határnapjairól”, a vasárnapokat is magába foglalta. Rövid 8.§-ában ezt így határozta meg: „nemkülönb az összes vasárnapok”.

XXVIII. § Személyeknél a vesztegzári időszak abban az időpontban kezdődik, amikor felvételtek az intézetbe, áruk esetében azonban ez csakis attól az időponttól számítható, amikor a kicsomagolás végeztével a szellőztetés a legutolsó tételeknél is megkezdődött; mindezek alapján a vesztegintézet igazgatója a naplójában gondosan rögzítse az egyes időpontok sorrendjét.

A Trieszti Főszabályzatban itt kezdődik az V. fejezet. Címe: „Egészségügyi elővigyázatosság és felügyelet a vesztegzár lefolyását és időtartamát illetően”. Első három szakaszát a Birodalmi Főszabályzat a hajókra vonatkozó szabályozás miatt mellőzi. A XXVIII.§ alapját képező szöveg a következő: „Áruk tekintetében attól a naptól kezdődik a vesztegzár, amelyen a teljes rakományból az utolsó bálát is felnyitották a vesztegzári intézetben. Ezzel szemben az utazók tekintetében mindez közvetlenül attól a naptól indul, amelyen bevonultak az intézetbe.”

A Birodalmi Főszabályzat nem csak emberekről rendelkezik, mivel a jelen paragrafus így kezdődik: „*Személyeknél és állatoknál a vesztegzári időszak...*”.

Áruknál a korabeli epidemiológiai doktrína szerint teljesen logikus volt a rendelkezés, hiszen még az utolsó, kezelésbe nem vett bálából is megtörténhetett akár az egész rakomány kereszt-fertőződése.

XXIX. § Ha valaki a jövevények, az örök, vagy a vesztegzárban dolgozó szolgák közül megbetegszik, a vesztegintézet sebészmestere, vagy orvosa az előírásoknak megfelelő legnagyobb körültekintéssel kezdje tanulmányozni a betegség mibenlétét. Ennek során kiderül, hogy egyszerű betegség, vagy pestises tünetek jelentkeztek; az első esetben a sebészmesternek és az orvosnak az a hivatali kötelessége, hogy megkezdje a betegség kezelését, de a testi

érintkezés vagy bármilyen közvetett érintkezés elkerülésével, ha azonban harmadik személyként egy másik orvos is igénybe vehető lenne, és a beteg hozzá ragaszkodnék, ez az orvos bevonulhat az elzárt területre a kezelések elvégzésére, de a jövevényekkel együtt kötelezendő a vesztegzári időszak kitöltésére, miközben naponta jelentést tesz az igazgatónak a betegség alakulásáról.

Trieszti Főszabályzat: „Amennyiben a kapitány, valamelyik utas, egy matróz, egészségügyi őr vagy szolga a vesztegzár ideje alatt a hajón vagy a vesztegintézetben megbetegednék, kezelését a közegészségügyi orvos köteles végezni. Ha a beteg más orvost igényelne, kérését a vesztegintézet igazgatója, vagy egy másik intézeti tisztviselő révén, köteles előterjeszteni az Egészségügyi Magisztrátusnak, amely az időtényezőre, a tünetekre, a körülményekre, és különösen az igényelt orvos bölcs megfontolással mérlegelt megbízhatóságára és szakmai képességeire tekintettel, közölni fogja beleegyezését, vagy elutasító határozatát. Mindazonáltal az ily módon igénybe vett, hivatalon kívüli orvos napon-ta írásbeli jelentés köteles tenni, és nemcsak a betegség lefolyásáról és a tünetekről, hanem az általa alkalmazott kezelési módról, és a felhasznált gyógyszerekről is” (V. fejezet).

Szakmailag figyelemre méltó, hogy az *egyszerű betegség* esetén járványügyi szempontból kétféle, a Főszabályzat által egyaránt helyesnek tartott kezelési technika létezik. Amennyiben azt hivatali kötelességből az intézet tisztviselő orvosa vagy sebézmestere végzi, a jogalkotó kellő biztosítékot lát arra, hogy minden mozzanat *testi érintkezés vagy bármilyen közvetett érintkezés* nélkül történik. Ha a beteg intézeten kívüli orvost vesz igénybe, az ilyen orvos hivatalból arra *kötelezendő*, hogy a vesztegzári időszak végéig az intézetben maradjon. Ez nem jogosítja fel a vesztegintézet vezetőjét arra, hogy a szakmai munkájába beavatkozzék, viszont az orvos naponta jelentést tesz a *betegség alakulásáról*.

A Birodalmi Főszabályzat a fenti rendelkezést következetesen átveszi a Trieszti Főszabályzathoz. Ellentétben a nagy tengeri kikötővel, meglehetősen elméletinek tűnik azonban az a lehetőség, hogy a nagyobb városoktól távol eső török határszélen ilyen orvosok álltak volna rendelkezésre. Jellemző az is, hogy a különben nagyon aprólékos GNRS milyen nagyvonalúan intézi el az orvos hívásának eljárási szabályait. Egyszerűen elintézettnek tekinti azzal a megjegyzéssel, hogy *ha a beteg hozzá ragaszkodnék*.

Nem egészen egyértelmű a külső orvos számára elrendelt járványügyi zárlat meghatározása. Ez a rendelkezés hiányzik a Trieszti Főszabályzathoz, tehát eredeti alkotás az 1770-es Főszabályzatban. A GNRS szerint az orvos *a jövevényekkel együtt kötelezendő a vesztegzári időszak kitöltésére (ad complendam cum advenis periodum... adstringatur)*. A német szöveg szerint „a beteggel együtt teljesíti a vesztegzári

időszakot”. Úgy tűnik tehát, hogy az orvos, ha egy 21 napos időszakban például a 20. napon kezdi meg a kezelést, a beteggel együtt „szabadul” a 21. napon a vesztegzárból. Ez viszont ellentmondana a GNRS egész szellemének, és tétélesen a fenti XXVIII.§-nak is, amely szerint „személyeknél a vesztegzári időszak abban az időpontban kezdődik, amikor felvették az intézetbe”.

Ha azonban valódi pestisre utaló tünetek észlelhetők, amitől a Legjobb s Leghatalmasabb Isten mentsen meg mindenkit, az esetet haladéktalanul jelenteni kell a vesztegintézet igazgatójának, aki azt tovább jelenti az Egészségügyi Bizottságnak, majd mindketten egyesült erővel, a legsúlyosabb büntetések terhe mellett, az alábbiakban következő elővigyázatossági rendszabályokat betartva, bárhol is jutott tudomásukra a járvány kitörése, a legnagyobb igyekezettel gondoskodnak arról, hogy a forrásánál irtsák ki a bajt, hogy a közegészség ügye kárt ne szenvedhessen.

A Trieszti Főszabályzat nem csak a pestisre, hanem mindenféle megbetegedésre és halálesetre előírta az elöljáró hatóság felé az azonnali jelentési kötelezettséget. Ezt nyilvánvalóan az tette lehetővé, hogy a Magisztrátus és hivatali irodája (Kancellária), illetve a vesztegintézet is ugyanazon városban működött: „Ha egy utas, egészségőr, szolgál, stb. megbetegszik, erről az igazgató azonnal jelentés küld az Egészségügyi Magisztrátusnak, és annak parancsait köteles megvárni, részben a szentiségek kiszolgáltatása, részben a betegek kezelésének elrendelése céljából. Mindazon esetekben, amelyek semmilyen halasztást nem tűrnek, a vonatkozó közegészségügyi előírások betartása mellett, átmenetileg saját maga is intézkedhet” (13. fejezet, 30. pont). A fentiek szerint az 1770. évi Főszabályzat ezt az azonnali jelentési kötelezettséget a pestisre korlátozta.

Ismételten előfordul a GNRS-ben, hogy a fordító vallási könyörgéseket helyez el a szövegben: *amitől a Legjobb s Leghatalmasabb Isten mentsen meg mindenkit*. Ezek rendre a GNRS eredeti betoldásai a Birodalmi Főszabályzattal szemben, s azonos jelleggel fordulnak elő viszont a Trieszti Főszabályzatban: „Azonos elővigyázatosság szükséges állatok elpusztulása vagy járványos betegsége esetén, bár a jó Isten őrizze meg kegyelmében e tekintetben szerencsés országainkat (11. fejezet 20. pont).

A GNRS a fenti szövegben sem mulasztja el többletként betoldani azt az egyre inkább tartalmatlanabbá váló megjegyzést, miszerint mindez azért történik, hogy *a közegészség ügye kárt ne szenvedhessen*.

XXX.§ Elsődleges szabályként az ilyen szerencsétlen esetre a következőket rendeljük el.

A XXX.§ az 1770. évi Főszabályzatban egy tipikus szárazföldi rendelkezés-sorozatot tartalmaz. Ilyen körülmények között fordult elő ugyanis, hogy a tengeri közlekedésben kötelező közegészségügyi bizonyítvány hiányában, bármikor és bármely vesztegzári csoportban számítani lehetett a pestis megjelenésére. Ezzel szemben a tengerészeti közegészségügyben hatékony előszűrő intézkedéseket alkalmaztak: „Amennyiben a hajó fertőzött helyről érkezett, ilyen értelmű egészségügyi bizonyítvánnyal, az egészségügyi tisztviselő vagy az őr köteles a kapitány tudomására hozni, hogy a saját mentőcsónakjával sem közelítheti meg a kikötői egészségügyi hivatalt, csak a kikötő előterében fekvő sziklazátonyon köthet ki, amelyet külön erre a célra hoztak létre. Oda érkezik majd személyesen a Királyi Egészségügyi Hivatal vezetője a révkapitány kíséretében, hogy a jelen rendelkezésben előírtak szerinti kellő távolságból, és elővigyázatossági rendszabályok mellett átvegye a nyilatkozatot és az egészségügyi bizonyítványt. Ezek után az ilyen hajók a külön erre a célra kijelölt helyen vethetnek horgonyt, amely a lehető legnagyobb távolságra van a kikötőt kívülről védő hullámtörő gáttól, de azoktól a hajóktól is, amelyek mentességet vagy csak esetleges fertőzöttséget igazoló bizonyítvánnyal érkeztek” (I. fejezet).

Ilyen elővigyázatosság mellett is előfordulhatott, hogy a kikötői vesztegintézetben pestis lépett fel: „Amennyiben akár a hajón, akár a vesztegintézetben bárkinél is a pestis legcsekélyebb jele észlelhető, a közegészségi orvos és helyettese naponta kétszer köteles vizitálni, és a beteg állapotát, ezen belül a betegség tüneteit a legnagyobb gondossággal tartozik követni, továbbá azokat az intézkedéseket, amelyek a betegség kézben tartását szolgálják, illetve tovaterjedését megakadályozzák, a saját jelenlétében kell végrehajtani...” (16. fejezet, 11. pont). Ennek ellenére a Trieszti Főszabályzatban nem találunk olyan intézkedés-sorozatot, amelyet az 1770. évi Főszabályzat az alábbiakban következő 10 pontban foglalt össze.

1. A veszteglési időszak mindenképpen 42 napra hosszabbítandó, ami a már megkezdett alacsonyabb fokozatú veszteglésre is alkalmazandó.
2. Azokat, akik pestisben megbetegedtek, ugyanazon vesztegzári csoporton belül is a legnagyobb gondossággal kell elkülöníteni az egészségesektől.
3. Az elővigyázatosság fokozása érdekében növelni kell az örök és a vesztegzári szolgák számát.
4. A fentiekben említett, legvégső fokozatú 42 napos zárlatnak kell alávetni minden jövevényt, állatot és áruféleséget, abban az esetben is, ha külön vesztegzári csoportban voltak, amely teljesen elkülönült a pestises csoporttól, mivel a járvány veszélye kellően súlyos indok arra, hogy a gyanú felmerülése esetén a fertőtlenítés nemcsak a vesztegzár legmagasabb fokozatán, azaz 42 napra kiterjesztve történjék, hanem azokat a napokat sem lehet beszámítani,

amelyeket az érintettek a pestises tünetek kihirdetése előtt, tehát a veszteglési időtartam hosszabbítását megelőzően teljesítettek.

Az 1. pont szerint nem egészen egyértelmű a 42 napos kiterjesztés esetén a napok számítási módja. Erre azonban kimerítő választ ad a 4. pont. Ezért célszerű az 1–4. pontokat együtt tárgyalni. Tehát, amennyiben egy 21 napos vesztegzár idején felvett személy már 20 napot letöltött, de ha ugyanazon intézetben, egy teljesen elkülönített csoportban ekkor valaki pestisben megbetegedett, összesen 62 napig volt köteles maradni az intézetben.

5. Őrhelyeket kell felállítani a vesztegzári állomás körül, és a távolság betartásával mindenkinek meg kell tagadni a belépést, hacsak ezt a szükségletek nem indokolják, ilyenkor ugyanis azokról a legnagyobb körültekintéssel és a vesztegintézet igazgatójának jelenlétében kell gondoskodni, aki minden esetben azt szorgalmazza, hogy a pestisben szenvedők a legrövidebb időre se fosztassanak meg az élelmiszerektől, illetve a gyógyszerektől és a lelki támogatástól.

A GNRS *őrhelyek* címén itt a „kordon”-nal azonos kifejezést használja, tehát értelemszerűen azonos módon kell eljárni, mint ahogyan azt a jelen Szabályzat II. részének I. fejezete elrendelte. Élelmiszerek tekintetében az eljárási rendet jelen fejezet IX.§-a szabályozta (ld. ott!). A *lelki támogatás* a különböző egyházi szolgáltatásokat jelentette. Ezt a jelen fejezet XLIV.§-a következőképpen részletezi: „...gondoskodni kell arról, hogy a szentmise nyújtotta lelki vigasztalásában, minden keveredés veszélye nélkül kellő gyakorisággal részesüljenek, a betegeknek a szentségeket a megfelelő óvatossággal kiszolgáltassák, a kápolnát pedig olyan helyre kell építeni, hogy az ott zajló eseményeket minden vesztegzári csoport a saját helyéről, kellő áhítattal, szemmel követhesse.” Pestis esetén azonban, amit az az alábbi 6. pontból kitűnik, a lelki támogatást sem lehetett „minden keveredés veszélye nélkül” biztosítani a betegeknek.

6. Pestises betegség kitöréséről minden esetben haladéktalanul, akár rendkívüli futárszolgálat útján is, értesíteni kell Királyi Helytartótanácsunkat, vagy Horvát Tanácsunkat, amelyek szolgálati úton azonnal jelentést tesznek Udvari Egészségügyi Bizottságunknak, hogy az gondoskodják a pestis-orvosok és a lelki-szolgálat kihelyezéséről, valamint a foganatosítandó óvintézkedésekről, amelyek révén a legnagyobb szigorral fel lehet tartóztatni a baj tovaaterjedését.

Azok a személyek, akik segítséget nyújtanak a pestisben szenvedő, és könnyörlételességre méltó betegeknek, kötelesek a vesztegzár teljes időtartamát a körülzárt területen belül tölteni, továbbá kötelesek magukat távol tartani azoktól, akik az egészség védelmében dolgoznak, de mentesek maradnak a ragályozódástól, és egészen a fővesztésig terjedő büntetés terhe mellett sem érintkezhetnek azokkal, akik szabadon mozoghatnak a vesztegzár területén kívül.

Itt részletezi a GNRS azt a módot és szolgálati utat, amelyek révén az igazgató már a XXIX.§-ban előre jelzett jelentési kötelezettségét gyakorolja. A *pestis-orvosok és a lelkiszolgálat* kihelyezése azt jelentette, hogy ezeknek a személyeknek a jelenlétéről a hatóságok voltak kötelesek gondoskodni. Tekintettel a korabeli magyar viszonyokra, a „pestis-orvosok” többnyire sebészmesterek és nem orvosok voltak.

A fenti rendelkezés azt a kedvező járványügyi helyzetet tárgyalja, amelyben a pestist sikerrel korlátozták egy-egy vesztegintézet területére. Szemben a korábbi, nagy területekre kiterjedő járványokkal, a pestis a XVIII. század vége felé a Habsburg-birodalomban már csak ilyen formában fordult elő. Ez óriási eredmény volt az 1700-as évek első felében uralkodó állapotokkal szemben.¹⁸⁴

7. Ha a fertőzöttek meggyógyultak, testük lemosása után helyeztessenek más lakószobákba, kapjanak új ruházatot, de nem távozhatnak a vesztegintézetből, csak akkor, ha változatlanul szigorú szabályok szerint a veszteglés teljes 42 napos időszakát elkülönítve letöltötték, és az ismételt sebészi vagy orvosi vizsgálatok szerint egészségesnek találtattak.

A Birodalmi Főszabályzat a *testük lemosása* helyett pontosan meghatározza, hogy a gyógyultak „...testét vízzel és ecettel tisztára kell mosni...”. A gyógyultak visszatartását csak rendészeti logikával és túlzott óvatossággal lehet magyarázni. Ebből azonban az érintett személyeknek legalább egészségügyi kára nem származott, ugyanis a kiállott pestis hozzávetőlegesen egy évnyi időtartamra biztosította az immunizált védettséget.

8. Pestisjárvány kitörésekor bármely vesztegzári állomáson az oda beszállított összes árurol, és ezek közül a pestises zárlaton belüliekről, pontos jegyzéket kell összeállítani, majd továbbítani Helytartótanácsunknak, illetve Horvát Tanácsunknak, amelyek a Mi részünkre rendes úton további jelentést tesznek, majd az uralkodói Leiratunkban küldött utasítások szerint előírják, hogy mely áruk kezelendők fokozott óvintézkedések mellett az előírt 42 napon keresztül, illetve mely gyanús árukészleteket kell elégetni; mindezek során azonban az igazgató súlyos büntetés terhe mellett gondoskodik arról, hogy semmilyen el-tűzelendő árut vagy ruhadarabot, semmiféle ürüggyel ne lehessen kicsempészni vagy megőrizni.

A GNRS fordítója, egyértelműen közjogi megfontolásokból, az Udvari Egészségügyi Bizottságot ismét mellőzi a döntéshozatalból. Ennek következtében a döntés közvetlenül az uralkodó hatáskörébe kerül. A gyakorlatnak természetesen a Birodalmi Főszabályzatban rögzített eljárás

¹⁸⁴ Részletes leírásukat ld. MOE I. köt. pp. 119–137.

felel meg, amely szerint a Bizottság önállóan, saját hatáskörében járt el. Az a megjegyzés, miszerint *az igazgató súlyos büntetés terhe mellett* intézkedik, nem szerepel a Birodalmi Főszabályzatban.

Kereskedelempolitikai és ellátási szempontokból sem volt közömbös, hogy mely árukészletek megsemmisítését rendelte el a Bizottság. A fenti 8. pont hangsúlyozottan nem szól a fogékony és nem fogékony áruk szerinti osztályozásról, az elkülönítést a zárlaton belüli és kívüli kategóriák mentén végzi. Ez azt jelentette, hogy a Főszabályzat a döntéshozókat semmilyen normatív módon nem korlátozta.

9. Ha emberek, állatok, vagy áruk révén ragály kerül a vesztegintézetbe, elhalálozás, elhullás, vagy gyógyulás esetén is a lakószobák, istállók, és raktárak gondosan kifüstölendők, a falak friss mésszel kezelendők, a padlózatot pedig a szolgálk mossák fel, majd az ajtókat és ablakokat 42 napon át nyitva kell hagyni, és itt csak ezután engedélyezhető az újonnan érkezők elhelyezése.

Mai fogalmaink szerint itt zárófertőtlenítés történt, amelynek során a *kifüstölés*-nek volt a legkevésbé hatásos eredménye. A füstölő keverék elkészítésére egyébként pontos utasításokat adott egy 1738. május 10-én megjelent rendelet: „Tisztítási szabályok fertőzött házakban és vesztegintézetekben”.¹⁸⁵ Kétféle keveréket is találunk az előírások között. Az egyik lakások, áruk, útipoggyászok, vesztegintézeti lakások tisztítását szolgálta. Összetétele (a súlyok mellőzésével): salétrom, kén, spanyol kátrány és sztórax. A másik szer speciálisan vesztegintézeti használatra készült. Összetétele: borókafenyő fája, babérlevél, borókabogyó, tömjén, kén és reszelék kos szarvából vagy ló patájából. Feltehetően jelentős szerepet tulajdonítottak a szaru-reszeléknek, amely égetve kétségtelenül kivételesen büdös szagot árasztott. Nem haszontalan megjegyezni a szagokkal kapcsolatban, hogy a pestist terjesztő bolhák bizonyos szagoktól kétségtelenül visolyogtak. Ezért nem kedvelték például a lovak közelségét, tehát aki állandóan lovak mellett dolgozott, bizonyos értelemben védettebb volt a pestis hematógén úton terjedő formája ellen. A friss oltott mésszel végzett meszelés az enyhén antiszeptikus hatás miatt hasznos intézkedés volt. A padlózat felmosása és az előbbi művelet kapcsán azonban a GNRS nem pontosan adja vissza a Birodalmi Főszabályzat szövegét. Utóbbi szerint: „...a vesztegintézeti szolgálk lúgos oldattal a padlózatot többször súrolják át, a falakat pedig mossák le és fehérítsék ki mésszel...”. Tekintettel arra, hogy az elkülönítő szobák többnyire egyszerű fabarakkok voltak, egyáltalán nem volt közömbös, hogy a fertőtlenítés az utóbbi módszer szerint, vagy a GNRS leírása alapján történt. Megjegyezhető még, hogy egyébként a bolhák előszere-tettel rakták a petéiket padlók porral kitöltött rései közé.

¹⁸⁵ Linzbauer I. köt. 545. tétel

A már többször idézett svéd utazó, jóllehet pestistól mentes időszakban, szemléletes leírást ad a kifüstölésről: „...végre eltelik a kínzással felérő háromhetes időszak. Az utolsó reggelen megjelenik az orvos és egy patikus, segítéik kíséretében, akik izzó szenes serpenyőket hoznak magukkal, marékszámra dobják rá a salétromot, majd ezek a fickók a megváltást váró utazó körül mint a varázslók járkálnak fel és alá, és az utazó boldog lehet, ha nem fullad meg ebben a pokoli gőzölésben.”

10. Az elhaltak testét 12 lábnyi mélységben, mésszel leöntve, és földdel takarva kell eltemetni, gondosan ügyelve arra, hogy a vesztegintézet zárt területén létesített temetőbe szabadon senki ne térhessen be.

A fenti leírás a bizonyítottan pestisben elhaltak temetéséről rendelkezik. Általában a temetést a vesztegintézeti halottakkal kapcsolatban jelen fejezet XLVI.§-a tartalmazza (ld. ott!). Igen bölcs megoldás volt a vesztegintézet zárt területén a saját temető létesítése, hiszen így a halottakat nem kellett kiszállítani az intézetből. A Birodalmi Főszabályzat külön hangsúlyozza, hogy az *elhaltak testét* „ruházat nélkül” kell eltemetni.

Mélységi adatként a német szövegben 2 bécsi öl (*zwo Klafter*) szerepel. Mivel egy öl 1,896 cm-nek felelt meg, a sír mintegy 3,8 méterrel szokatlanul mélynek tűnik. Ha bécsi lábbal számolunk (12 x 31,6 cm) az eredmény ugyancsak 3,8 méter lesz. Amint azt a XLVI.§-ban látjuk, a jogalkotó fertőzés gyanúja esetén megeleégszik a két rőfnyi (kb. 1,5 m.) mélységgel.

Halottakról a Trieszti Főszabályzat VII. fejezete rendelkezik, a sírgödör pontos mélységének megjelölése nélkül: „Partra kivetett vagy a tengerből kihúzott holttest esetében a bíróság, és az egészségügyi hatóság orvosa is helyszíni szemlét köteles tartani a szükséges távolság betartása mellett. Miután bizonyossá vált, hogy a halál nem pestis miatt következett be, és a halott nem fertőzött vagy fertőzésre gyanús helyről származik, a holttestet egyházi szokás szerint kell eltemetni. Amennyiben semmilyen adat nem áll rendelkezésre, és kétség is támad a tekintetben, hogy a halott netán olyan szerencsétlenül járt hajóról származik, amely fertőzött, vagy fertőzésre gyanús helyről érkezett, az Egészségügyi Hatóság a helyszín közelében egy mély gödröt ásat, majd a hullát kampók vagy más, vasból készült eszközök segítségével ide vontatja és a gödörbe vetteti oly módon, hogy azzal senki ne érintkezzék, ezután azt a felbomlás gyorsítása érdekében égetett mésszel kell beszórni, majd a gödröt feltöltéssel betemetni”. Ha a halál okaként nem zárható ki a fertőző betegség, a Trieszti Főszabályzat sem tartotta szükségesnek az egyházi végtisztességet.

XXXI. § Azokat az óvintézkedéseket, amelyeket a rendszeresített vesztegzári állomások részére eddig elrendeltünk, ezennel kiterjesztjük az egyes tartományokra, törvényhatósági városokra, kisebb városokra, falvakra, várkastélyokra, és magánházakra, amelyekben ha pestis (hárítsa el ezt a Mindenható) törne ki, a legkegyesebb emlékezetű Károly császár, imádott szülőatyánk által 1738. november 3-án (10-én) kiadott rendelete szerinti halálbüntetést szabjuk ki azokra, akik a saját házukban vagy a szomszédságban megjelenő pestist – tudomásukra jutván – eltitkolják, és annak bejelentését elmulasztják a helybéli magisztrátus, vagy a vármegyei törvényhatóság részére, mivel ennek a mélységesen megvetendő hanyagságnak a következtében lehetetlen ellenintézkedéseket tenni a baj csírájában való elfojtása érdekében, és ennek következtében számtalan ember siralmas pusztulással kényyszerülhet megválni az életétől.

Ismét arra utal a rendelkezés, hogy a XVIII. század utolsó harmadában a külföldről széles fronton betörő, és azonnal nagy területekre kiterjedő pestisjárványok már nem fordultak elő. A védekezés tehát arra irányult, hogy az elszórta fellépő pestises gócot felszámolják. Ennek érdekében, a magánházaktól a tartományi méretekig terjedően a gócot kordonnal vették körül, és a fentiekben leírt rendelkezéseket alkalmazták.

Büntető intézkedések kapcsán azért utal vissza az uralkodó *imádott szülőatyánk*-ra, mert III. Károly idézett rendelete vezette be a halálbüntetést a pestis eltitkolására és bejelentésének elmulasztására. Ennek akkor még fokozottabb jelentősége volt, mint 1770-ben, hiszen csak a XVIII. század közepétől kezdődött a szárazföldi vesztegintézetek láncolatának kiépítése. Az *1738. november 3-án (10-én)* megjelent rendelet címe: „Pestis Magyarországon és Erdélyben: kezelési intézkedések”.¹⁸⁶ Ennek a rendeletnek az 1. pontja szerint: „...a járványos vész ilyen rosszhiszemű korábbi eltitkolóira súlyos, rendkívüli büntetést kell kiróni, a jövőben viszont az ilyen jogsértőkkel szemben, legyenek azok bármilyen rangban, halálbüntetés alkalmazandó, minden hosszabb eljárás cselekmény mellőzésével, kizárólag és egészében a valóságnak megfelelően felderített tényállást figyelembe véve...”. A GNRS fordítója azért alkalmazza a *3-án (10-én)* formulát, mert a zárójelben a Magyar Királyságban történt kihirdetés időpontját adja meg, a birodalmi keltezés után.

A Birodalmi Főszabályzat a fenti XXXI.§-ban tulajdonképpen megerősíti a mindenkire nézve kötelező bejelentés elmulasztásának fővesztéssel járó következményét. Azért volt szükség a szokatlanul kemény büntetésre, mert a lakosság jobban félt a vesztegzárral járó igazgatási következményektől, mint magától a pestistől. A történelem ugyan igazolta a drasztikus intézkedéseket, az akkor élő nemzedékek viszont nem

¹⁸⁶ Linzbauer I. köt. 548. tétel

láttak a jövőbe, és nem tudhatták, hogy az áldásos hatások miatt „érdemes” eltérni a kellemetlen hatósági beavatkozásokat.

Következésképpen, ha a törvényhatósági városokban, kisebb városokban, falvakban, várkastélyokban, és magánházakban pestis törne ki, az eseményről az illetékes magisztrátus összehívásával egyidőben haladéktalanul jelentést kell tenni Helytartótanácsunknak vagy Horvát Tanácsunknak, majd dönteni kell arról, hogy egész közösségeket vagy magánházakat, minden személlyel, állattal, áruval, berendezéssel együtt, a céloknak megfelelően hogyan lehet örhelekkel biztosított záróvonalakkal elzárni a másokkal való találkozástól és keveredéstől. Ilyenkor elpusztítandók a kutyák, a macskák, és más állatok, különösen pedig a szárnyasok, amelyek mind alkalmasak a ragály terjesztésére, majd minden olyan intézkedést be kell vezetni, amelyeket a fentiekben előírtunk a rendszeresített vesztegintézeti állomások részére, mivel a hivatalban lévő vármegyei és városi magisztrátusok esetről esetre könnyebben tudnak bölcs és előrelátó határozatokkal gondoskodni a megfelelő intézkedésekről, mintha részletekbe menő szabályok korlátozása alatt állnának.

A fenti leírás a történések hatósági oldalát mutatja be. Ezzel szemben állt a másik oldal, pontosabban az, amit a lakosság érzett és tapasztalt. Vesztegzár idején szünetelt a helyközi és a távolsági kereskedelem, áruhiány és ennek következtében drágaság alakult ki. Az élelmiszertartalékok kimerülésével éhínség is pusztított. Az elégetésre vonatkozó rendeletek miatt sok ember az egyetlen tisztességes ruházatát vagy kis vagyonkáját is elvesztette, és a halottakat sem lehetett illő végtisztességgel eltemetni. A háziállatok kiirtása is nagy csapást jelentett. Összességében ezek az újkeletű államigazgatási intézkedések a korabeli népesség szemében durván és értelmetlenül avatkoztak bele az élet olyan tradicionális ritmusába, amelynek egyébként a járványos halálozások is természetes velejárói voltak.

Helyi intézkedések tekintetében a részletek rögzítése a kínosan aprólékos terenziánus jogalkotás lehetőségeit is meghaladja. A Birodalmi Főszabályzat hatáskörrel általában az „előljáróságokat” ruhazza fel. A GNRS szerint ilyen jogosítványokkal a *vármegyei és városi magisztrátusok* rendelkeznek.

Legyen mind Helytartótanácsunk és Horvát Tanácsunk, mind a vármegyei és szabad királyi városi magisztrátusok elsődleges kötelessége, hogy a vármegyék és a városok physicus-doktorai állandó éberséget tanúsítsanak: vajon előfordulnak-e ragályozódásra utaló jelek egyik vagy másik területen, és ha megjelennek vagy ismertté válnak, azokat a physicus-doktorok azonnal jelentésék, azokkal szemben viszont a fentiekben hivatkozott halálbüntetés mielőbbi foganatosítását rendeljük el, akik szándékosan vagy hanyagságból,

vagy bármely más okból, amire nincs mentség, a magisztrátussal szemben nem tettek eleget jelentési kötelezettségüknek.

A Trieszti Főszabályzat a fenti szakmai követelményeket a vesztegintézet főfoglalkozású járványügyi physicus-doktorára vonatkoztatva fogalmazza meg: „Mivel a szorgos megfigyeléseknek igen nagy haszna van a járványos betegségek megelőzésében, különösen ha azok előjelei a természeti tényezők romlásából olvashatók ki, de a közönséges betegségekben is, a közegészségügyi orvos évenként köteles részletes jelentést tenni a Közegészségügyi Bizottságnak mindarról, amit a levegő, a vizek, a növények és a marhalegelők megfigyelésével állapított meg” (16. fejezet, 14. pont).

Halálbüntetés ügyében ezen a helyen a jogsértés alanyi oldaláról nézve a GNRS, a Birodalmi Főszabályzaton túl külön megjegyzi, hogy semmire *nincs mentség*. Ezzel nyomatékosan jelzi, hogy semmilyen mentő körülményt nem ismer el a halálbüntetéssel szemben.

Ha a ragályos kórral megfertőzött emberek meggyógyulnak, és az áruk átesnek a szigorú előírásoknak megfelelő fertőtlenítésen, vagy a teljes időszak alatt mindenki tökéletes egészségnek örvendett, és semmilyen tünet vagy vesztélyes jel nem jelentkezett – emberek, állatok és áruk esetében –, az alábbiakban leírandó szabályok szerint engedélyezhető a távozás a vesztegzárból.

Ezen a ponton az 1770. évi Főszabályzat visszatér a Trieszti Főszabályzat tematikus összeállításához. Ennek VI. fejezete rendelkezett részletesen a fentiekéről. Címe: „Egészségügyi elővigyázatosság és felügyelet a hajók, utazók és áruk teljesen szabad mozgásának engedélyezése kapcsán”.

A Birodalmi Főszabályzat szó szerint „pestissel megfertőződött emberek”-ről rendelkezik. Ezen a helyen a GNRS *ragályos kórral megfertőzött emberek-et (homines lue contagii infecti)* nevez meg, jóllehet néhány sorral fentebb többször is tételesen a pestisre hivatkozott.

XXXII.§ Mielőtt a vesztegzárat az előírt fokozatnak megfelelően teljesítő személyek távoznának, először a velük együtt összezárt fertőtlenítő szolgák és örök egészségi állapotát kell megvizsgálni, majd a sebészmeister az utazók előírásos ismételt testi szemlélését végzi el, és ha minden kétséget kizárva, ezúttal sem mutatkozik jele a betegségnek, a beérkezéskor összeírt emberek, állatok és áruk ismét megszámláltatnak, majd a vesztegzárból szabad eltávozást kapnak; amennyiben viszont a számlálás során valaki vagy valami hiányoznék, vagy fény derülne bármilyen gyanús jelre, felfüggesztendő a kibocsátás, majd vizsgálattal kell tisztázni az eltérés okát, és ha valamely szándékoság igazolódna, arról jelentés küldendő az illetékes Elöljáróságnak, amely megfelelő határozattal dönt a további teendőkről.

Trieszti Főszabályzat: „Utazók részére a teljes utazási szabadság csak akkor engedélyezhető, ha a közegészségügyi orvos a megfelelő utasítások alapján szükséges vizsgálatokat elvégezte... Ezután az orvos a szolgákat szemlézi, az igazgató pedig átszámolja a bejelentett és az intézetbe hozott árukat, hogy minden rendben megtörtént-e azokkal kapcsolatban. Ennek végeztével, ha minőségi és mennyiségi különbség sem észlelhető a tényleges és a bejelentett készlet között, továbbá az orvos és a szolgák sem számolnak be érdemleges eseményről, mind a szolgák, mind az áruk feloldhatók a vesztegzár alól. Ténylegesen azonban mindez, az utasok, a hajó, és az áruk tekintetében is, csak a Közegészségügyi Kancellária által kiadott parancsra történhet, amint az alábbiakból az mind az intézetigazgató, mind a többi egészségügyi tisztviselő részére érvényes utasításokból is kitűnik” (VI. fejezet).

Szemben a trieszti gyakorlattal, a XXXII.§-ből kitűnően, az igazgató a szokványos esetekben önállóan dönt a kibocsátásról. Ennek az engedménynek az okát a szárazföldi gyakorlatban nyilvánvalóan a vesztegintézet és a felettes szerv közötti földrajzi távolság magyarázza (pl. a Borsa-i vesztegintézet a Keleti-Kárpátokban, és az Egészségügyi Bizottság Pozsonyban). Mérlegelést igénylő esetekben azonban jelentést kell küldeni a felettes szervnek, és meg kell várni a döntés eredményét.

Az eddigiektől teljesen eltérően, a közjogi részletekre mindig kínosan ügyelő GNRS itt az *illetékes Előjárás*nak, megnevezést (*ad prae-scriptam Superioritatem*) alkalmazza. Ezen a helyen a Birodalmi Főszabályzat tételesen megnevezi „az előjáró Egészségügyi Bizottság”-ot.

XXXIII.§ A távozóknak az igazgató térítésmentes bizonyítványt állít ki a leöltött veszteglésről, amely röviden tartalmazza a személyek nevét, életkorát, külső megjelenését, a vesztegzárba hozott állatokat és árukat, amint arról az 1768. január 31-én kelt részletes utasításunk rendelkezett.

A Trieszti Főszabályzat szerint ezeket a bizonyítványokat a Kancellária állította ki: „Minden távozó hajó, rendelkezék akár teljes mozgási szabadsággal, akár nem, köteles a kancelláriánál egy általános egészségügyi bizonyítványt, és egyet a szállított árukról beszerezni. Az egészségügyi bizonyítványokban, a kapitány, a hajótulajdonos, de az utasok és a személyzet kezdeményezése alapján is, rögzítésre kerül az egyes személyek neve, életkora és testi tulajdonságainak jellemzése. A rakományról kiállított útiokmányban, a Kancelláriánál leadott nyilatkozatnak megfelelően a legrészletesebben rögzítendő az áruk darabszáma, fajtája és minősége. Külön kérés esetén az utasok is részletes egészségügyi bizonyítványt kapnak” (11.fejezet, 16. pont).

A fenti bizonyítványok illetékmentesek voltak, de mindezt azért nyomatékosítja az 1770. évi Főszabályzat, mert ezeken túlmenően más

bizonyítványokért, amelyeket külön kérésre állítottak ki, természetesen fizetni kellett. A Trieszti Főszabályzat szerint: „Az igazgató vagy helyettese a hajóskapitány vagy az utasok kérésére különböző bizonyítványokat állíthatnak ki, amelyeknek minden tekintetben meg kell felelnie a valóságnak, az igazságosságnak, és a közegészségügyi előírásoknak. Darabonként ezekért a bizonyítványokért 3 trieszti líra¹⁸⁷ átvétele megengedhető” (13. fejezet, 40. pont).

Mindezen dolgok szabályos elvégzésével, majd a rendeleteink szerint előírt összegek lefizetésével az emberek, állatok és áruk kibocsáthatók, a vesztegzári állomáson szolgálatot teljesítőknek viszont hivatalvesztés terhe mellett nyomatékosan elrendeljük, hogy a törvényesen meghatározott illetéken túl nagyobb értéket ne fogadjanak el a vesztegzárat elhagyóktól, se önkéntes adomány ürügyén, se bármilyen egyéb címen, és még kevésbé vetemedjenek ennek a kikényszerítésére.

Érdekes jelenség, hogy az 1770. évi Főszabályzat nem foglalkozik a vesztegzári ideje alatt esetlegesen előforduló vesztegetésekkel, csupán a távozáskor előforduló illegális juttatásokat tárgyalja. A Trieszti Főszabályzatban ez pontosan fordítva található. Egyébként kézenfekvő az a feltételezés, miszerint a vesztegzári hatálya alá vont személyek a pénzüktől és értékeiktől elválasztva, csak ígéretet tehettek, de juttatásokat csak a zárlat letelte után adhattak a személyzetnek. Ennek azonban semmi értelme nem lett volna, ha azt nem valamilyen, már előzetesen teljesített szolgáltatásért adták. A fenti paragrafus azonban hallgat a szolgáltatásokról. Úgy tűnik, hogy a személyzet csupán a távozók spontán adakozó kedvének köteles ellenállni. Arról pedig végképp nem értesülünk, hogy vesztegetés a személyzet egyes tagjai között is előfordulhat.

Trieszti Főszabályzat: „A felügyelők tartózkodjanak minden illegális kedvezményező vagy elutasító magatartástól, és forduljanak teljes figyelemmel hivatali kötelességeik teljesítése felé. Nem kevésbé engedhetik meg maguknak, hogy részrehajlás, barátság, vagy önös érdek miatt forduljanak el kötelességeik teljesítésétől. Ezért nyomatékosan tiltott számukra, hogy bármely kifogással, a vesztegzári alá vont hajóskapitánytól, utasoktól vagy egészségőröktől a legcsekélyebb juttatást, díjazást, vagy ajándékot elfogadják, vagy ilyesmit követeljenek, még akkor sem, ha az valamilyen élelmiszerfélése lenne. A szabályokat megszegők hivatalukat veszítik, és a bűncselekmény körülményeinek és súlyának megfelelően, pénz- és egyéb büntetésben részesülnek” (15. fejezet 6–7. pont).

Mindez természetesen az igazgatóra is vonatkozhat: „A leghatározottabban tilos tehát, bármilyen ürüggyel történjék is az, kedvezményt,

¹⁸⁷ A líra ezüstpénz volt, kb. 2 forint értékben.

jutalmazást, adományt vagy ajándékot elfogadni a vesztegzár alatt álló személyektől, az egészségőröktől vagy a szolgálóktól, még ha az csupán élelmiszerből állna is, és még inkább tiltott a fentiek elfogadására irányuló kezdeményező magatartást tanúsítani. Ennek megtörténte azonnali hivatalvesztéssel jár, és a büntetés – az eset körülményeinek és természetének megfelelően – pénzügyi, de személyi természetű következményekkel is járhat” (13. fejezet 9. pont).

A fenti paragrafusban megfogalmazott jogszabályi óhajok mögötti valóság elképzelése érdekében ismételten célszerű a svéd utazóhoz fordulni. Miután szabaddá nyilvánították az intézetben, a következők történtek vele: „...egyszeriben számos ember jelentkezett nálam, részben szemérmetlen számlákkal, részben esdeklő arcvonásokkal borraivalót várva minden teljesített és nem teljesített szolgáltatásért – mindenért súlyos fizetséget kértek, így az éjszakai alvás a kemény deszka-priccsen többre került, mint egy pehelytollas ágy a párizsi szállodákban”.

XXXIV.§ Különös gondot kell fordítani arra, hogy a kibocsátottak részére, útjuk folytatásához azok a szükséges szállítóeszközök méltányos áron álljanak rendelkezésre, amelyekről ők maguk nem tudtak gondoskodni, továbbá az árutak vissza kell helyezni az eredeti bálákba és csomagoló anyagokba, majd azokat így kell visszaszolgáltatni a tulajdonosoknak, az igazgató ismételt ellenőrzése mellett.

Tengeri kereskedelemben szükségszerű volt, hogy a kirakodás után a szárazföldi rendeltetésű árut a vesztegzár elteltével szárazföldi fuvarozók vitték tovább. Megfelelő eszközök és vállalkozások álltak rendelkezésre, ha például az árut Triesztből Bécsbe kellett szállítani. Ilyen természetű, tehát „tengerről-szárazföldre” irányuló szállítás fel sem merült a Trieszti Főszabályzatban. Előfordult azonban a „tengerről-tengerre” szállítás, amely analógiaként szolgálhatott a „szárazföldről-szárazföldre” típusú szabályozáshoz: „Ha a hajó teljesen használhatatlanná vált, és a kapitány a személyzettel együtt a fogadó országtól akar hajót igénybe venni, úgy a Hatóság (előzetes üzletkötés után – és az előző fejezetben leírt óvintézkedések mellett – átvett ellenérték fejében) azt biztosíthatja számára, annak érdekében, hogy mind az emberek, mind az árukészlet megmenthető legyen” (VII. fejezet).

XXXV.§ Minden állomáson katonai őrség és parancsnokság létesítendő, és ezeket saját szolgálati előljárói úgy igazítsák el, hogy a közegészségi szolgálat ügyeit illetően a vesztegintézeti igazgató utasításait hajtsák végre, különösen ügyeljenek azonban arra, nehogy a veszteglésre kötelezettekkel az állomáson belül, vagy szállítás közbeni őrzésnél bármilyen érintkezés vagy keveredés történjék, ugyanis ezt követően maguk a katonák is, mint ahogyan az

mindenki másnak elrendeltetett, azt a veszteglési időszakot kötelesek letölteni az intézet elzárt részében, amely azokra nézve érvényes, akikkel érintkeztek.

Szemben a fenti igen rövid paragrafussal, a Trieszti Főszabályzat 17 pontból álló XIV. fejezete igen részletesen foglalkozik a vesztegintézetbe telepített katonai őrszolgálattal. Függelmi viszonyok tekintetében egyértelmű az állásfoglalása: „A katonai egység az igazgató alárendeltségében áll, parancsainak minden tekintetben engedelmeskedik, és kifejezett engedélye nélkül egyetlen egy katona sem hagyhatja el az intézet területét. Ilyen engedély kiadása esetén az igazgatónak mérlegelnie kell, hogy szükséges-e az eltávozás, és ennek következtében sérülhet-e a legfelsőbb szolgálati érdek” (XIV. fejezet, 5. pont).

A fentiekkel ellentétben az 1770. évi Főszabályzat a függelmi viszonyt kettős alapra helyezte. Elsődleges a katonai alárendeltség, ugyanis a nyomatékosan hangsúlyozott *saját szolgálati előljárói úgy igazítják el (a superioribus suis instruendum est)* formula másképpen nem értelmezhető. Majd ennek alapján hajtják végre az *igazgató utasításait (quae contumiciae director demandaturus est)*.

Külön hangsúlyozza a jelen szabályzat, hogy az igazgató csak a *közegészségi szolgálat ügyeiben* illetékes, ami újabb szűkítés a Trieszti Főszabályzathoz képest. Utóbbi szerint például: „Az őrzető, és a legénység köteles kerülni minden vitatkozást, veszekedést, és egyéb zavaró eseményt, különösen azonban az ittasságot; az őrzető figyeljen fel ezekre, figyelmeztesse a feleket, és tegyen jelentést az igazgatónak. A katonák tehát, ha egymással szóváltásba keverednének, kíséreljék meg azt békésen rendezni, ami nem ad mentesítést az igazgató értesítése alól, akinek a hivatalára vonatkozó utasítás 4. pontja szerint hatalmában áll ilyen esetekben átmeneti intézkedéseket foganatosítani” (XIV. fejezet 9. pont).

Miután a jogalkotó minden alkalmat megragad arra, hogy az érintkezést követő vesztegzári kötelezettséget minden egyes szolgálati beosztásnál külön is hangsúlyozza, ezt természetesen a katonai őrség esetében sem mulasztja el, jóllehet ezt a rendelkezést már a II. rész, I. fejezet V.§-a is tartalmazta.

XXXVI.§ Amint az eddigiekből is kitűnik, a vesztegintézeti igazgatónak tartozik engedelmeskedni minden, az intézetben hivatalba vétetett vagy vendő orvos, sebészmeister, káplán, felügyelő, tolmács és a szolgák, akik az áruk fertőtlenítését és megfigyelését végzik, következésképpen az is az igazgató hivatalának a része, hogy ne csak saját magára nézve tartsa kötelezőnek a rendelkezésben előírt normák betartását, hanem beosztottjaival is tartassa be azokat.

A Trieszti Főszabályzat szerint „A vesztegzári intézet felett a felügyeletet az igazgató gyakorolja, illetve segítő társaként, a helyettes igazgató. Alárendeltségükben állnak a közegészségügyi örök, és olyan számú szolgáló-személyzet, amely az áruk megnyitásához, tisztításához és őrzéséhez szükségeltetik” (XIII. fejezet, bevezetés).

A fenti taxatív felsorolás tehát nem szerepelt a Trieszti Főszabályzatban, amely a káplánt és a tolmácsot meg sem említi. Több utalás található a szentségek kiszolgáltatására, a veszteginvézeti kápolnára, és a szentmisékre, a hitéleti szolgálatot ellátó személy megnevezése és hivatali jogállásának ismertetése nélkül. Külön tolmácsra nyilvánvalóan a tengeri kikötők jellemzően polyglott hivatalnokai miatt nem volt szükség. Az orvos a Közegészségügyi Bizottság alárendeltségébe tartozott.

Egyetlen ponton nem egyezik a Birodalmi Főszabályzat és a GNRS taxatív felsorolása. A GNRS fordítója a német szövegből *felügyelő (inspector)* címen von össze három szolgálati beosztást: örök (*Wächter*), lovas járőrök (*Überreiter*) és felügyelők (*Aufseher*). Erre az eljárásra a továbbiakban sem találunk érdemi magyarázatot, és az összevonás a normaszöveg egészének szóhasználatából sem igazolható, hiszen az rendszeresen a *custos* és nem az *inspector* szót használja „ör” vagy „felügyelő” értelemben.

XXXVII.§ Az igazgatókat, orvosokat, sebészmestereket, tolmácsokat, és káplánokat közvetlenül Mi nevezük ki, Udvari Egészségügyi Bizottságunk útján, miután megkaptuk az egyes Egészségügyi Bizottságok jelentését a jelöltek alkalmasságáról, viszont más alsóbb veszteginvézeti posztokra – mint felügyelők, örök, szolgálók stb. – az igazgató tesz javaslatot a jelöltekre, a Helytartótanácsnak vagy a Horvát Tanácsnak, majd a következő lépésben e hivatalok az Egészségügyi Bizottságnak, és ez utóbbi választja ki a jelöltek közül a legalkalmasabbakat, majd nevüket az egészségügyi jegyzőkönyvekben is rögzíti.

A kinevezési gyakorlattal kapcsolatban a foglalkoztatottak taxatív listája újabb változatban jelenik meg: *felügyelők, örök, szolgálók, stb.* Ismétetlen kimarad a „lovas járőr”, jóllehet általában az öröktől elkülönítve erről a szolgálatról külön paragrafus is rendelkezik a IV. fejezetben (XIII.§, ld. ott).

Annak ellenére, hogy a GNRS több helyen módosítja a Birodalmi Főszabályzat szövegét, ahol magyar ügyekben az Udvari Egészségügyi Bizottság közvetlen hatáskört gyakorolna, itt eltekint ennek az alkalmazásától. Közjogilag egyébként ez a formális pontosítás csak a már többször hivatkozott borsai veszteginvézetet érintette volna.

XXXVIII.§ A veszteginvézeti igazgató gondoskodik arról, hogy ne csak a hivatali viselő egyes személyek, hanem a vesztegzárban tartózkodó jövevények

között is mindenkor egyöntetű békesség és egyetértés uralkodjék, csírájában fojtsa el bármely viszálykodás megjelenését, és jóllehet a jelen Szabályzatban utasítást adtunk a valószínűsíthető esetek többségére, mindazonáltal engedélyezzük az igazgatónak, hogy azokban az esetekben, amelyek a sors előre nem látható szeszélye folytán állnak elő, és amelyekre nem rendelkezik tételes utasítás, ha az ügy nem tűr halasztást, lelkiismerete által helyesen vezérelve, átmenetileg kellően bölcs döntést hozzon, olyan döntést, amelyet számára a kötelező hivatali eskü, a szolgálati kötelelem, és a közegészség ügyének követelményei írnak elő, ezen rendelkezéseiről azonban a fentiekben előírt módon haladéktalanul jelentést kell tennie.

Jelen fejezet IV.§-a az igazgató hatáskörével kapcsolatban *a sors előre nem látható szeszélye folytán* keletkező helyzetekre két fokozatú eljárást állapított meg. Első vétség esetén az elkövetőt saját hatáskörén belül szigorú figyelmeztetésben részesíti, és csak visszaesés esetén hoz olyan *bölcs döntést*, amelyről a felügyeleti szervet is értesítenie kell. Ilyen esetben ez a szerv hozza a végleges döntést.

A Trieszti Főszabályzat szövegét viszont nem a IV., hanem a fenti XXXVIII.§-ban veszi át az 1770. évi Főszabályzat. A szövegminta a következő: „Az igazgató és helyettese tevélegesen szorgalmazza, hogy a közegészségügyi örök, és minden további alkalmazott, továbbá az utazók körében is rend, nyugalom és kölcsönös megértés uralkodjék, következképpen az esetleges vitákat csillapítani, és szükség szerint elnyomni kötelesek. Ennek megfelelően az igazgató minden hatalmi jogosítvánnyal rendelkezik tekintetben, hogy bármely esetben – minden időben és körülmények között – ahol minden késlekedés veszedelemmel járna, átmeneti intézkedéseket fogantosszon. Mindazonáltal erről haladéktalanul jelentést tesz a Magisztrátusnak, és várakoznia kell, amíg a további parancsok megérkeznek” (13. fejezet 4.§).

XXXIX.§ Az igazgató, de az állomáson bárki más, hivatalban lévő személy sem távozhat el a szolgálati helyéről a felettes szervek engedélye nélkül, ha csak erre hivatali okból nem kényszerülne, de az igazgató semmilyen szín alatt nem hanyagolhatja el azon kötelességét, hogy előrelátóan gondoskodjék hivatali helyetteséről, aki visszatérését követően az intézetben történt valamennyi eseményről jelentést tesz, minthogy magának az állomás igazgatójának is kötelessége, hogy saját jelentésében, havonta egyszer beszámoljon a felettes szerveknek az említésre méltónak ítélt eseményekről.

A Birodalmi Főszabályzat a nyomatékosság kedvéért még azt is megjegyzi, hogy az igazgató nem csak a *szolgálati helyéről*, hanem az intézetben belül „a részére fenntartott lakásból...” sem távozhat el. Ez a kiegészítés nyilvánvaló volt a Trieszti Főszabályzat alapján dolgozó német szövegező részére. Annak 5.§-a szerint ugyanis „Az igazgató és he-

lyettese az intézeten belül lagnak, és azt nappal, de éjjel sem hagyhatják el, kivételesen azonban előfordulhat, hogy ezt valamilyen közegészségi ügyben, az intézet érdekében, vagy a Közegészségügyi Magisztrátus hívására meg kell tenniük, továbbá az igazgató havonként mindenképpen jelentést tenni köteles az intézet helyzetéről és ügymenetéről. Ezekben az esetekben, vagyis az igazgató távollétében, az intézetben a hatalmat és a felügyeletet az igazgató helyettese gyakorolja.” (13.fejezet, V.§).

Az igazgató lakásáról sem a Birodalmi Főszabályzat, sem a GNRS nem rendelkezett. Mivel a trieszti intézetet egy nagyváros közepére építették, érthető volt az ilyen szabályozás elrendelése. Másfelől ennek hangsúlyozása teljesen értelmetlen lett volna például a Keleti-Kárpátok lakatlan környezetében elhelyezkedő vesztegintézet esetében.

XL.§ Az igazgató fő törekvése arra irányuljon, hogy hivatalát hibátlanul lássa el, ennél fogva nyomatékosan elrendeljük, hogy minden egyéb tevékenységétől, a többi között a vesztegzáron kívül, illetve belül élelmiszerekkel és más létszükségleti cikkekkel való üzleteléstől, mindenkor – és kivétel nélkül – tartózkodjék, így minden erejét és figyelmét fáradhatatlanul és kizárólag arra fordítsa, hogy a szolgálat súlyának megfelelően, minden munkáját a legnagyobb körültekintés övezze. Továbbá azokat a kulcsokat, amelyek az állomás elzárt részéhez valók, illetve azon belül az elkülönített csoportokat egymástól is elzárják, senki más, csak ő maga őrizheti, és nevezett kulcsok használatánál mindig jelen kell lennie.

A GNRS meglehetősen szűkszavú, midőn elrendeli, hogy az igazgató *minden más egyéb tevékenységtől* tartózkodjék, elsősorban a szó iparűzés, kereskedelem, sáfárkodás (*negotium*) értelmében. Nem fordítja a német szövegből a „szenvedélyeket” (*Leidenschaft*) és az „idő mulatását” vagyis a mulatságot (*Zeitvertreib*).

Élelmiszerekkel és más létszükségleti cikkekkel folytatott üzletelés (*questus mercium... existentium victualium*) tekintetében a GNRS fordítója ezúttal pontosabb a Birodalmi Főszabályzat szövegénél („vesztegzári és egyéb áruk, élelmiszerek is”). Sőt, ez a hely arra is utalhat, hogy a fordító netán a Trieszti Főszabályzatot is ismerte. Utóbbiban a fogalmilag azonos helyen „élelmiszerek és létszükségleti cikkek” (*Lebensmittel und Erfrischungen*) olvasható (VII. fejezet). Tengeri kikötőkben az érkező hajók minden esetben igényeltek élelmiszert, ivóvizet (ami nem élelmiszer), esetleg egyéb létszükségleti cikket (alkohol, dohány, tisztító- és rágcálóírtó szerek stb.). A többi között az is a GNRS értelmezését támasztja alá, hogy az alábbiakban a XLII.§ külön foglalkozik a vesztegzári raktárakban lévő árukkal folytatott üzletelés tilalmával.

Egyébként, ez a paragrafus a Trieszti Főszabályzat XIII. fejezetéből a 8–9–10. és 13. pont összevonásával keletkezett. Az eredeti szöveg:

„Az igazgató és helyettese tekintse elsőrangú feladatának a szolgálati kötelem teljesítését, és tartózkodjék minden más foglalkozástól, iparűzéstől, szenvedélytől és idő mulatástól, mivel mindezek elvonnák a figyelmét az oly fontos szolgálati teendők teljesítésétől (8. pont). Hasonlóképpen törekedjenek arra, hogy semmilyen beajánlás, továbbá saját hajlamuk, vagy érdeklődésük ne terelje el a figyelmüket más irányba (9. pont). Az igazgató minden ajtó, védőrács és tároló helyiség kulcsát saját birtokában tartja, és azok nyitása nem történhet napkelte előtt, a zárást pedig napnyugtával azonnal el kell végeznie. Az igazgató senki másra nem bízhatja a kulcsokat, csakis a helyettesére, következésképpen a nyitások és zárások csakis a jelenlétükben történhetnek (10. pont)”.

XLI.§ Az igazgatónak, de egyetlen, hivatalban lévő személynek sem engedélyezett, hogy madarat, macskát, vagy kutyát szabadon tartson, azonban az utóbbiakat láncra kötve, illetve a madarakat kalitkában tarthatja, különben azok a vesztegetézet elzárt területén futkároznának, illetve röpködnének.

Trieszti Főszabályzat: „Az intézetben sem az igazgatónak, sem helyettesének nem engedélyezett kutyák, macskák, madarak, vagy más állatok tartása, azok ugyanis az intézetben kóborolhatnak vagy repkedhetnek, kivétel képez azonban ezeknek az állatoknak láncon vagy ketrecben, illetve kalitkában történő tartása” (13. fejezet 11. pont).

Kutyák kapcsán a szigorúságot a Trieszti Főszabályzat még tovább fokozza, a katonai őrség kötelességeinek leírásában: „Az őrzető minden nap, meghatározott szolgálati forgó szerint, a katonái közül egyet, teljes szereléssel és fegyverrel állít ki az intézet főkapujához, aki a nap folyamán végig ezen az őrhelyen marad, és senkit nem enged be az intézetbe, hacsak az nem rendelkezik az igazgató vagy helyettese engedélyével. Kutyák, macskák vagy más állatok sem mehetnek be az intézetbe, ezeket az őr köteles elzavarni vagy lelőni, ha az előbbi kísérlete eredménytelen lenne” (XIV.fejezet 11. pont).

Visszatérve ismét a bolhákra és a pestisre, különösen a kutyák miatt teljesen indokolt volt a szigorúság. Külső macskákkal szemben, különösen éjjel, a magas kerítések sem nyújtottak védelmet. Díszállatként tartott madarak esetében pedig a XLI.§-t teljesen értelmetlen erődemonstrációnak kell tekintenünk, hiszen a szabadon élő verebek, galambok és más szárnyasok állandóan ki-beröpködtek az intézet és a környezet között. Szerencsére a bolhák terjesztése szempontjából ezek számítottak a legkevésbé veszélyeseknek.

XLII.§ Nemcsak az igazgatónak, hanem minden hivatalban lévő személynek tilos kereskednie a vesztegetézeti árukkal, függetlenül attól, hogy ez a pontosan meghatározott veszteglési idő megkezdése előtt, vagy azután történik-e.

Trieszti Főszabályzat: „Az igazgató, a helyettese és az egészségőrök sem folytathatnak kereskedést az intézetben tárolt árukkal, még kevésbé fogyaszthatnak azokból, történjék ez akár a vesztegzár ideje alatt, akár annak elteltével” (XIII. fejezet, 13. pont).

A Birodalmi Főszabályzat pontosabb a GNRS-nél, hiszen még egy másik, igencsak valószínű alakzatot is megemlít: „*tilos kereskednie a vesztegintézeti árukkal, vagy azokat használatba venni...*”.

XLIII.§ Mindenféle fegyvert, és a hozzá tartozó muníciót kötelező elvenni a jövevényektől, majd azok a csomagolás eltávolításával és megtisztításával gondosan megőrzendők a szabályszerű fertőtlenítés végéig, azt megelőzően senkinek nem adhatók ki, eltekintve a határ túloldalára visszatérőktől, de kérés ellenében az átvételről írásos bizonylatot kell kiállítani.

Trieszti Főszabályzat: „Köteles a vesztegzár alá vont személyeket felszólítani, lőfegyverek és más fegyverek átadására, ezekről, amennyiben fertőzésre fogékony anyagba vannak csomagolva, azt eltávolítani és elkülöníteni. Mindez leltározásra kerül, biztonságos helyen őrizve, egészen a vesztegzári idő végéig. Kérésre, a tulajdonosoknak ezekről külön átvételi elismervényt lehet kiállítani” (XIII. fejezet, 20. pont).

Miután a fegyverek jellemzően fémből és fából készültek, a szabályok szerint különösebb tisztítást nem igényeltek. Következésképpen, ami egyébként teljesen nyilvánvaló, kötelező leadásukat elsősorban biztonságtechnikai okok indokolták. Egyébként a többi áruhoz hasonlóan a csomagolás ez esetben is állhatott papírból, lenből, vagy posztóból és zsinórokból, de a bőrtokok és szíjak is hasonlóan veszélyes anyagok számítottak.

XLIV.§ Az intézkedés alá vont minden egyes személlyel szeretettel, bölcsen és tisztelettel kell bánni, amilyen mértékben – testi és lelki jólétüknek megfelelően – erre a közegészségügyi szabályok lehetőséget adnak, ennél fogva, ahol ez megoldható, gondoskodni kell arról, hogy kellő gyakorisággal részesüljenek a szentmise áldozatának lelki vigasztalásában, természetesen minden érintkezés kockázata nélkül, és ha megbetegednének, részükre a szentségeket azonos óvatossággal kell kiszolgáltatni, a kápolna pedig olyan helyre építendő, hogy az ott zajló eseményeket a különböző vesztegzári osztályokba sorolt személyek a saját lakhelyeikről, kellő áhítattal, nyomon követhessék.

A rendelet még a kereszténységben belül is csak a római katolikus lelki szolgálattal foglalkozik, ami jogalkotói szempontból természetesnek számított, II. József már említett „türelmi rendelete” előtt. A leírás alapján a vesztegintézet kápolnájában csak a nem vesztegzár alatti személyzet vehetett részt a szentmisén, a többiek a szertartást az elzárt lakóbarakkokból követhették, amelyeket úgy kellett elhelyezni, hogy azokból

kilátás nyíljék a kápolnára. Szentségek tekintetében az áldoztatás, még kevésbé az utolsó kenet nem képzelhető el *minden érintés kockázata nélkül*, tehát a káplánt mindenképpen fertőzésnek kitett személyként kellett kezelni.

Fentiekről a Trieszti Főszabályzat igen röviden rendelkezik: „Az igazgató és helyettese köteles gondot fordítani arra, hogy szentmise közben az utazók, az egészségőrök, a szolgák stb., ne szegjék meg a közegészségügyi rendszabályokat” (XIII. fejezet 38. pont). Kápolnáról csak közvetetten esik szó, amennyiben halálesetnél a hagyatékából „2 *zecchino*-t kell levonni a vesztegintézeti kápolna fenntartása és a szentmise céljára” (XIII. fejezet, 31. pont). A *zecchino* velencei aranypézt volt (3,5 gramm színarany), amit a velenceiek nevezek így a *piazetta di San Marco* közvetlen szomszédságában lévő pénzverde épülete, a *Zecca* alapján. Külhoniak dukátnak mondták, a velencei államforma (*ducatus*) köriraton olvasható neve alapján.

XLV.§ A vesztegzárban tartózkodók végrendelezését kivételes esetként kívánjuk kezelni: vagyis minden ünnepélyesség mellőzésével csak arról kell gondoskodni, hogy az egyszerű tanúsítás szabályszerűen megtörténhessék.

Végrendelezést illetően a német szöveg is a római jog terminológiáját használja. A legegyszerűbb és *kivételes esetként* kezelt végrendelezés során *testamentum privilegiatum*-ot, vagy (*minus solemne*) lehetett készíteni, ami egyszerűsített eljárással történt. Az *egyszerű tanúsítás* helyén a Birodalmi Főszabályzatban is *probatio naturalis* olvasható. Ilyen egyszerűsített végrendelet egyik eseteként már a római jog is felsorolta a járványos időszakot, ahol a tanúk együttes jelenléte sem volt szükséges.

A Trieszti Főszabályzat szerint: „Az igazgató külön könyvet vezet az utazók, egészségőrök, szolgák stb. végrendelezéséről, és utolsó akaratnyilvánításáról. A végakarat kinyilvánítása és feljegyzése azonban legkevesebb két tanú jelenlétében történhet, és a végrendelező külön kérésére, a közhitelesség érdekében még egy jegyző is bevonható. Ha a tanúk írástudatlanok, ez a körülmény a vezeték- és további nevük feljegyzése mellett külön is hangsúlyozandó a végrendeletben” (XIII. fejezet, 31. pont). Érdekes, hogy az 1770. évi Főszabályzat az analfabétizmust csak a végrendelezőre vonatkoztatva említi (ld. alább).

Az igazgató, az orvos, a sebész, a káplán, a tolmács, a felügyelő és a szolgák, illetve a vesztegintézet bármely minőségű alkalmazottja, az ilyen végrendeletben örökösként nem nevezhető meg, hagyományos, és a végrendelet végrehajtója sem lehet, ennél fogva ha ezen rendelkezéssel szemben bármi lett légyen foglalva a vesztegzárban készült végrendeletbe, azt a jelen Szabályzat értelmében semmisnek és érvénytelennek nyilvánítjuk, kivéve, ha azt a vég-

rendelkező saját kezével jegyezte le, ha az elhunyt az örökssel vagy a hagyatékkal atyai vagy anyai ágon rokoni kötelékben állott, vagy ha az írástudatlan végrendekező – tanúk előtt – egyértelműen olyan nyilatkozatot tett, hogy a fentiekben említett kedvezményezettek javára szabad elhatározásából végrendekezett.

Trieszti Főszabályzat: „Az igazgató, a helyettese, az egészségőrök vagy a szolgák az ilyen végrendeletben nem nevezhetők meg örökösként, de hagyatéki megbízottként sem, és a végrendelet végrehajtói sem lehetnek. Minden ilyen meghatalmazás vagy átruházott megbízatás érvénytelennek tekintendő, azon esetet kivéve, amelyben az elhalálozott személy azt még halála előtt, rábeszélés és kényszer nélkül, saját kezűleg vezette rá a végrendeletre. (XIII. fejezet, 31. pont).

A GNRS szövege kivételesen gördülékeny ebben a tárgyban, hiszen nem kell neo-latin szavakat kitalálni egyes, társadalmilag új jelenségekre. Sőt, a német szöveg is a római jog terminológiája alapján készült. A *hagyományos* az örökhagyó különös jogutódja, aki egyes megnevezett vagyontárgyakat kap a hagyatékából. Vagyis a hagyomány tulajdonképpen a végrendeletileg hátrahagyott ajándék.

Teljesen természetes a mondat második felében felsorolt lehetőségekből, hogy a rokonokat nem lehet kizárni az örökségből, csakis azért, mert vesztegintézeti alkalmazottak. Másfelől a Szabályzat az örökhagyó végrendekezési szabadságának megsértését sem vállalhatta.

Veszteglési időszak alatt bekövetkezett halálozás esetén az igazgató két tanú jelenlétében leltárt vesz fel az árukról, az ingóságokról, a pénzről, illetve minden más egyébről, ami az elhunythoz tartozott, majd azt szabályosan megküldi a Helytartótanácsnak, illetve a Horvát Tanácsnak, amelyek megtanácskozzák az ügyet az arra illetékes szervvel, és a vesztegintézet igazgatójának kellő időben jelzik, illetve utasítják őt arra, hogy kinek adja át az elhunyt vagyonát.

Trieszti Főszabályzat: „Egyebekben minden esetben, amikor az intézetben valaki elhalálozik, függetlenül attól, hogy hagyott-e hátra végrendeletet vagy sem, az igazgató a helyettese és további két tanú bevonásával részletes leltárt készít az elhalt személyes tárgyairól, pénzéről és ingóságairól. A leltári jegyzék eredeti példányát a Közegészségügyi Magisztrátusnak köteles átküldeni, illetve azt a fentiekben említett könyvbe is bevezeti, majd megvárja a vonatkozó parancsokat, a végrendelet végrehajtását, a hagyatéki tárgyak értékesítését, illetve továbbküldését illetően” (XIII. fejezet, 31. pont).

Az 1770. évi Főszabályzat a fentieket azzal egészíti ki, hogy *illetékes szerv*-ként megnevezi azt a jogi fórumot is, amely a hagyatéki eljárást lefolytatásában illetékes.

XLVI.§ Bármely személy vesztegintézeti elhalálózása esetén, Magyarország és Horvátország tekintetében, haladéktalanul jelentést kell tenni a Helytartótanácsnak, illetve a Horvát Tanácsnak, majd az igazgató köteles gondoskodni arról, hogy az elhunyt testét senki ne érintse, helyéről ne mozdítsa el, amíg a közegészségügyi orvos, vagy a sebészmeister nem végezi el az előírások szerinti hivatalos szemlézést, ha pedig ennek során semmit nem találnak, ami ártalmas jelekre utalna, a holttestet, ha az elhunyt a veszteglő személyek közül került ki, a vesztegzáron belüli szolgál, a fertőző érintkezést kerülő legnagyobb óvatossággal felemelve a kijelölt temetőbe viszik, ahol a temetés legalább két rőfnyi mélységű sírban, ruházat nélkül történik, azon feltétellel, hogy amennyiben a holttesten bármilyen fertőzőes jel mutatkoznék, a szolgál a temetést égetett mész hozzáadásával végezzék.

Trieszti Főszabályzat: „Az igazgató haladéktalanul jelenteni köteles a Közegészségügyi Magisztrátusnak bármely vesztegzár alatt álló utazó, egészségőr, vagy szolga halálát, és semmi esetre sem engedheti meg, hogy a holttestet bárki is megérintse, elmozdítsa vagy másik helyre áthelyezze, mielőtt annak vizsgálatát az intézet orvosa el nem végezte. Amennyiben a közegészségügyi orvos semmilyen gyanús jelet nem észlel, a továbbiakban a holttestről az igazgató gondoskodik, aki az elhunytat a vesztegzári besorolásának megfelelő temetőbe szállíttatja, ahol legkevesebb két könyöknyi mélységű sírgödörben történik az elhantolás, ruházat nélkül, a szokásos közegészségügyi előírások betartásával. Ha az elhunyt testén járványos betegségekre utaló jelek mutatkoznak, az igazgató a legnagyobb gonddal köteles eljárni, hogy a holttestre oltatlan meszet szórjanak, és a sírgödört tömörített földdel töltsék fel” (XIII. fejezet, 32. pont).

Pestisben elhunytak temetéséről a jelen fejezet XXX.§-ának 10. pontja rendelkezik. Ha nem pestis volt a halál oka, a *halottat kijelölt temetőbe*, tehát nem a vesztegintézet belső zárt temetőjébe viszik. Ez abban az esetben is így történik, ha *bármilyen fertőzőes jel* mutatkoznék, ami nem pestisre, hanem valamilyen más betegségekre utal. A mélység ilyen esetben is *két rőfnyi* marad, de kiegészítésként meszet kell alkalmazni. Egy bécsi rőf (könyök, a német szövegben) 77,75 cm volt, tehát a sírt mintegy másfél méter (155,5 cm) mélységűre ásták.

XLVII.§ Miután az igazgató a kibocsátásnál mindent megvizsgált, és a személyeket, az állatokat, illetve az árukat megszámlálta, végezzen alapos szemlélet, hogy a távozásra készülő személyek nem okoztak-e vétkes módon károkat a vesztegintézet épületeiben, az ajtókon, az ablakokon, a zárokban, és a padozaton, ugyanis ez esetben a kár értékének becslése után, oly módon rendeljük el annak megtérítését, hogy senki ne távozhassék a megtérítés előtt, az ellenszegülőkről pedig jelentés küldendő az egészségügyi magisztrátus részére.

Trieszti Főszabályzat: „Az árukra kivetett vesztegzár utolsó napján az igazgató vagy helyettese, a kirendelt egészségőrtől két példányos igazolást kér azoknak mennyiségéről és minőségéről, miközben személyesen szemlét tartva meggyőződik az igazolás valóságáról, a tekintetben, hogy a mennyiség és a minőség a tényleges állapotot tükrözi-e. Továbbá mind az igazgató, mind helyettese köteles pontosan ellenőrizni, hogy az érintett személyek nem okoztak-e károkat az ajtókon, ablakokon, a padlón és a zárokban, vagy más egyéb tárgyakban, ennek előfordulása esetén ugyanis kárbecslést kell végezni és a kártérítést meg kell fizettetni. Bármilyen ellenállás esetén az érintett személyeket vissza kell tartani az intézetben, és az esetet jelenteni kell a Közegészségügyi Magisztrátusnak” (XIII. fejezet, 34. pont).

A svéd utazó ugyan nem számol be arról, hogy az igazgató hogyan végezte az *alapos szemlét*, azt viszont leírja, hogy a személyes tárgyak tekintetében milyen volt a *megszámlálás*: „...ekkor megérkezik a felügyelő és leszámolja a megelőzően pestis-ecettel meghintett felső és alsó ruházatot, miközben egy írnok a listát hangosan felolvassa. Ha minden egyezik, a holmikát a szerintük ’rend’-nek tartott módon visszarakják az utazóládába és a málhazsákba. Majd a felügyelő egy-két szót vált az orvossal és odalép az utazóhoz, és hivatali udvariasságnak számító módon, tisztának nyilvánítja. Mindezt az utazó úgy veszi tudomásul, mint egy elítélt, akivel szemben kegyelmet gyakoroltak.”

Ahogy a svéd utazó korábban már idézett leírásában ismertette az elkülönítő szoba (pontosabban fabarakk) kialakítását és berendezését, nehéz elképzelni, hogy abban milyen kárt lehetett okozni. Másfelől a jelen fejezet II.§-a leírja, hogy már a 20 forintnál nagyobb összegű javítás költségeinek igénylése is milyen súlyos adminisztratív terheket jelentett az igazgatónak. Nyilvánvalóan ügyelt tehát arra, hogy a *vétkes módon* okozott károkat közvetlenül a károkozókkaal téríttesse meg.

Figyelemre méltó, hogy a kártérítési kötelezettséget a fenti módon az 1770. évi Főszabályzat a vesztegintézet beosztottjaira nem alkalmazza. A Trieszti Főszabályzatban ez is megtalálható, de csak az intézetben állomásoztatott katonai egység vonatkozásában: „Az őrzető naponta szemlézi az egységet, az igazgató és helyettese pedig hetenként, és utóbbiak kötelessége, hogy bármilyen kihágás esetén, a Kancellária útján jelentést tegyenek a Közegészségügyi Magisztrátusnak. Az elkövetők csökkentett zsoldot kapnak, és a visszatartott összegből a körletben, a szerelékben vagy a fegyverben esett kárt kell megtéríteniük” (XIV. fejezet 6. pont).

XLVIII.§ Az igazgatók, ha munkájuk könnyítése végett vesztegintézeti felügyelőket vesznek fel, azokat a legteljesebb figyelemmel oktassák ki feladataikra, mert ezen beosztottjaik cselekedeteiért is ők a felelősek.

A Birodalmi Főszabályzat a felügyelőt (*Aufseher*) önálló munkakörként először a jelen fejezet XXXVI.§-ában említette. Itt és a hivatkozott paragrafusban sem találjuk azonban munkakörének leírását. A magyarázatot a Trieszti Főszabályzat tartalmazza, amelyben a XV. Fejezet szól „a kikötői közegészségi hivatal felügyelőiről és őrszemélyzetéről”. A tengerészeti járványügyben, a vesztegintézetől szervezetenként függetlenül, a kikötőben is működött egy külön szervezeti egység, a közegészségi hivatal (*Casino di Sanità*). Ennek a tisztviselői voltak a felügyelők (németül *Aufseher*, olaszul *ministri del Casino*), akik a hivatalhoz tartozó őrszemélyzetet irányították. Ez az egység ugyanúgy, mint a vesztegintézet, a Közegészségügyi Magisztrátus alá tartozott. Működésére azért volt szükség, mert a kikötőben számos olyan, közegészségügyi szempontból is releváns tevékenység folyt, amely nem állt kapcsolatban a vesztegintézetrel (hajók élelmiszert és vizet vettek fel, javítási munkákat végeztek partraszállás nélkül, szabad közlekedésre jogosító papírokkal nem fertőződő árut rakodtak, utasokat vettek fel stb.).

A fentiek szerint értelmezett felügyelők munkakörét a szárazföldi járványügyre közvetlenül nem lehetett átültetni. Hasonló feladatot a lovas járőrök láttak el, akikről külön leírás rendelkezik a IV. fejezet XIII.§-ában (ld. ott).

Továbbá az is az igazgató kötelessége, hogy a vesztegintézet épületeiben tisztaságot tartasson, mivelhogy ő maga fog bűnhődni, ha hivatalát elhanyagolja, vagy gondatlanul látja el, és amennyiben beosztottjai tevőlegesen vagy mulasztással vétségeket követnének el, az ő kötelessége, mint minden vezető állást betöltő hivatalnoknak, hogy a megfelelő óvintézkedésekről és azok haldéktalan elvégzéséről gondoskodjék, beosztottjait fegyelmezze és kötelezze munkájuk elvégzésére, azokat pedig, akik nem nagy lelkesedéssel látják el munkájukat, ráadásul a figyelmeztetésre sem javulnak meg, végül elbocsássa.

A Birodalmi Főszabályzat szerint az igazgató kötelessége, hogy *a vesztegintézet épületeiben tisztaságot és rendészeti fegyelmet tartson*. Ez a rendészeti fegyelem (*Polizeyordnung*) a GNRS-ben három tagmondat után beékelve, az igazgató személyére vonatkoztatva, úgy tér vissza, mint aki *vezető állást betöltő hivatalnoknak (rebus administrandis prae-fecto)* minősül. Ez a körülírás különben az egész normaszöveg egyik legszebb példája arra, hogy olykor milyen fordítói „leleményre” volt szükség a latin változat elkészítéséhez. A „policia” a GNRS idejében már minden európai nyelvben általános rendészetet jelentett, latin szövegben azonban nem lehetett elszakadni a „*politia*” = „városi rend” értelmezéstől.

Tisztaság ügyében a Trieszti Főszabályzat a fenti feladatot kissé tárgyyszerűbben határozza meg: „Az igazgató és helyettese kötelesek ar-

ról gondoskodni, hogy a szolgák az intézetben az udvarokat, és a közlekedő folyosókat mindenféle fertőző anyagot eltávolítva takarítsák, hogy ezeket a tereket veszély nélkül lehessen közlekedésre használni” (XIII. fejezet, 27. pont).

A vezető és a beosztottak viszonyáról a Trieszti Főszabályzatban szintén bővebben olvashatunk: „Mind az igazgató, mind helyettese szorgalmazza, hogy beosztottjaik a kötelességeiket annak rendje és módja szerint teljesítsék. Ennek megfelelően a közegészségügyi örök, a szolgák és az igazgatóhelyettes kötelesek az igazgató utasításait és parancsait követni, a vezetőnek és helyettesének azonban mindenki más köteles minden tiszteletet megadni, és velük szemben engedelmisséget tanúsítani. Az örök tartsák kellő tiszteletben az utazókat, az utazók pedig az örököt, a hivatali kötelességüket megszegőket azonban haladéktalanul felmentik az állásukból és példás büntetésben is részesülnek” (XIII. fejezet 3.pont).

XLIX.§ A vesztegintézetekben szintűgy, mint a Helytartótanács és a Horvát Tanács alá rendelt Egészségügyi Bizottságokban azon ragályokkal szemben is éberséget kell tanúsítani, amelyeket egész nyájak, vagy egy-egy aprómarcha, illetve más állatok hurcolhatnak be az országba, ennél fogva a járványveszélyes időszakokban a szükséges vesztegzári és felügyeleti szabályozás alá helyezendők, nehogy az állatok keveredése még tovább fokozza az ártalmas ragályok terjedését, ezért ilyen ügyekben a *vis maior* és a hasznosság elve legyen irányadó, csakúgy mint azon orvosságok esetében, amelyek eddig is hasznosnak bizonyultak.

Feltéve, hogy az egyes országokban és tartományokban már érvényben vannak bizonyos rendelkezések, azok normáit az egyes magisztrátusok nem járványveszélyes időszakokban is betartatni kötelesek.

A bevezető rész általánosságban tárgyalja az állatkereskedelmet, amely ekkor lábon hajtott jószágokkal folyt, és bármikor veszélyt jelenthetett a belföldi állatállományra. A Birodalmi Főszabályzat határozottan állatvészekről (*Viehseuchen*) rendelkezik és az állatvészek ügyrendjéről (*Viehseuchordnung*), míg a GNRS ismételten általában *ragályokkal szemben védekezik, a szükséges vesztegzári és felügyeleti szabályozás révén. Az ezért ilyen ügyekben...* kezdetű mondatrésznek nincs párja a Birodalmi Főszabályzatban, de meglehetősen szabadon történt a különálló szakasz fordítása is. Az eredeti szöveg szerint: „egyebekben az állatvészekre jelenleg is hatályos, vagy a jövőben még nagyobb körültekintéssel megalkotandó ügyrend szerint kell eljárni”.

Ha a Török Birodalomból a Mi tartományainkba állatok behozatalára kerülne sor, megállapítandó, hogy a származási helyüknek megfelelő tartományokban

jó közegészségi állapotok uralkodnak-e, mind az emberekre, mind az állatokra nézve, ugyanis ha ez igaz, és a legalsó fokozatú, vagyis 21 napos vesztegzár van érvényben, ez esetben azok az állatok, amelyek rövidgyapjúak vagy szőrösök, a gázlók vizén áthajtva megfürösztethők, és a következő szabályok betartásával, veszteglés nélkül behozhatók az országba:

Ez a szabályozás eredeti szárazföldi intézkedés-sorozat az 1770. évi Főszabályzatban. A 21. napos vesztegzári időszak török viszonylatban, a II. rész bevezetőjének II.§-a szerint tulajdonképpen azt jelentette, hogy járványveszély nem áll fenn. Ilyen esetekben a *rövidgyapjúak vagy szőrösök* elkülönítés szerint – például a szarvasmarhát, sertést, lovakat a folyók kijelölt szakaszán áterelve – közvetlenül tovább lehetett hajtani a Birodalom belső területei felé, de a juhok vagy a kecskék esetében mindez csak a 21 napos vesztegzár letöltése után volt lehetséges. A korabeli járványügyi dogmatika annyiban racionálisan közelítette meg a „tisztulás” kérdését, hogy a szőrös állatok bőrét a víz kellően átmoshatta, ez viszont a gyapjas bőr esetében nem volt lehetséges.

1. Az állatokat folyó vízben, sodrás ellenében kell áthajtani.
2. Ügyelni kell arra, hogy a fürösztés elkülönítve történjék, és ne olyan helyen, ahol emberek is átkelnek a folyón, mert ez esetben fertőző érintkezés történne az innenső oldali emberek, és a Török Birodalomból érkezők között.

Teljesen érthető az intézkedés, hiszen elképzelhető, amint egy nagyobb marhagulya körbeveszi az utazók társzekereit, a mellette álló embereket, és vesztegintézeti öröket vagy tisztviselőket, akik között pedig ide-oda szaladgálnak a török oldalról érkező hajcsárok, hogy az állatokat egy külön helyre újra egybeterelejk.

3. A fürösztés az igazgató és a harmincados tiszt, vagy az utóbbi szolgálati helyettese jelenlétében végzendő, akik akadályoztatásuk esetén gondoskodni kötelesek a megfelelő helyettesítésről.

A *harmincados tiszt* a Birodalmi Főszabályzatban *Dreissigsten-Beamte*, a GNRS-ben *tricesimator*. Mai magyar névvel vámtisztet jelent. Harmincad (*tricesima*) volt a Magyar Királyságban a XIII. századtól használt vámtétel elnevezése, amely kizárólag az uralkodót illette meg, és az alattvalók a mentességet is csak tőle nyerhették. Kezdetben a vásárokon szedték, és csak később alakult át külkereskedelmi vámtétellé. Érdekeség, hogy a *tricesima* eredetileg csak az áru 1%-át jelentette, valóban 1/30-ra (3,33%) Zsigmond király (1387–1437) emelte 1405-ben. A Mátyás király (1458–1490) alatt végrehajtott adó- és pénzreformok során a tételt a Királyi Kamara tovább emelte 5%-ra, de az 5%-nak számszerűen megfelelő „huszad” mellett a „harmincad”, mint általában a külke-

reskedelmi vám szinonimája, ezután is használatban maradt, mind a közbeszédben, mind a jogi nyelvzetben.

Utalva a harmincados tisztre, a *szolgálati helyettese*, ilyen formában csak a GNRS-ben található, *contrascriba* néven. A német szövegben a következő olvasható: „...vagy egy, az utóbbi által kivezényelt, hivatali esküvel kötelezett személy...”. A *contrascriba*, a harmincadvám-szedő tiszt szolgálati helyettese volt. A *Corpus Juris Hungarici* magyar szövege különben *ellenőr*-nek nevezi (pl. az 1647. évi CXLVI. tc.-ben, amely a magyar Kamarának az Udvarival való egyenjogúságáról és ettől való függetlenségéről, a visszaélések megszüntetéséről, a kamarai szolgálak nagy mennyiségének kisebb számra való leszállításáról, és az ellenőrök elmozdításáról rendelkezett).

4. Ellenőrizendő, hogy a pénzermék használata csakis az engedélyezett kerektek között történjék, és a szükséges előzetes alkura az érintkezés kockázata nélkül, kellő távolságból kerüljön sor, következésképpen azok az emberek, akik az állatokat fürösztésre kísérték, veszteglés nélkül nem engedhetők be az országba.

Minden más vesztegzári időtartam esetén, illetve akkor, ha nincs mód a fenti intézkedések végrehajtására, a Török Birodalomból érkező minden állatot kivétel nélkül alá kell vetni a vesztegzári rendelkezéseknek.

A pénzokról és a keveredésről más helyeken már kimerítően rendelkezett a Főszabályzat. Az a megjegyzés, miszerint *nincs mód a fenti intézkedések végrehajtására*, egyszerűen azt jelentette, hogy a vesztegintézet közelében nem volt olyan nagyobb folyó, amelyen az állatok fentiekben leírt tisztítása elvégezhető lett volna.

Eskümintá vesztegintézeti igazgatók számára

Én N. N. esküszöm a mindenható Istenre, hogy a rám vonatkozó egészségügyi szabályoknak, és a hivatalomban legkegyelmesebben megszabott működési rendnek hűséggel engedelmeskedem, soha meg nem szűnő éberséggel ügyelek a vesztegintézeti épületek állapotának megőrzésére, a hozzám érkező jövevényeket figyelemmel és szeretettel kezelem, hivatalomon kívül semmi mással nem foglalkozom, és az összes képességeimből eredő erőimet arra fordítom, hogy a járványok Legszentebb Ő Császári-királyi Apostoli Felségének országaiban és tartományaiban tovább ne terjedhessenek, aminek érdekében minden hivatali alárendeltem felett egyenlő igyekezettel őröködöm, feladatomban végrehajtását elsődleges célomnak tekintem, magamat, amint az egy becsületes férfiúhoz, és esküt tett vesztegintézeti igazgatóhoz illik, tisztességgel viselem, sem ellen-, sem rokonszenv, sem fenyegetés sem pedig ajándék engem meg nem ronthat, Isten engem úgy segítjen, és Istennek szent anyja, a szeplőtelenül fogantatott Szűz Mária, és Istennek minden Szentje.

A Birodalmi Főszabályzathoz képest a GNRS-ben magyar közjogi okokból került beillesztésre az uralkodóra történő hivatkozás: *...Legszentebb Ő Császári-királyi Apostoli Felségének országaiban és tartományaiban...* Egyébként a Birodalmi Főszabályzat az uralkodó nevét az esküben semmilyen formában nem tartalmazza. Külön érdekessége a szövegnek az *Apostoli* cím feltüntetése. Aktuális címként ezt a jelzőt a római katolikus egyházban csak az „Apostoli Szentszék” megnevezésként használták. Magyar vonatkozásban, Hartvik püspök legendájára visszavezetve, a közjogi doktrína évszázadokon keresztül csak szokásjogi alapon tartotta életben a használatát. A püspök szerint állítólag II. Szilveszter pápa (999–1003) nevezte Istvánt, hittérítő munkája nyomán a magyar nemzet apostolának. Werbőczy István (1458–1541) Hármaskönyve ilyen értelemben hivatkozik arra, hogy Szent István „Innen érdemelte ki a király és apostol nevét, mert tanításaival, jó cselekedeteivel és példamutatásával a földön az apostolokat helyettesítette” (I. rész, 11. cikk, 3.§). Miután több magyar uralkodó tett eredménytelen kísérletet arra, hogy a Szentszékkel egyházzogilag is elismertesse az „apostoli” címet, ez végül Mária Teréziának sikerült 1758-ban, XIII. Kelemen pápa (1758–1769) trónra lépésének évében, tehát 12 évvel a GNRS megjelenése előtt.

III. Működési előírások vesztegintézeti orvosok, vagy sebészmesterek számára

I.§ A Magyar és Horvát Királyság tekintetében a Helytartótanács és a Horvát Tanács, illetve az alájuk rendelt Egészségügyi Bizottságok gondoskodnak arról, hogy az alkalmas vesztegintézeti igazgatón kívül egy sebészmester is rendelkezésre álljon a különböző vesztegintézetekben, hacsak az igazgató és a sebészmester hivatalát nem ugyanaz a személy látná el, ami különben gyakrabban előfordulhat azokon az állomásokon, ahol nem túlzottan nagy a személy- és áruforgalom.

A sebészmesterek és orvosok feladata nem csupán abból áll, hogy segítsenek a betegeknek, hanem folyamatos éberséget kell tanúsítaniuk annak érdekében, hogy országainkba és tartományainkba senki ne hozhassa be a ragályos betegségeket;

A hivatali hierarchia közjogi különbözőségeitől eltekintve az 1770. évi Főszabályzat mindkét változata megegyezik abban, hogy olyan vesztegintézetekben, *ahol nem túlzottan nagy a forgalom*, előnyben részesítendő a sebészmesterek igazgatói kinevezése. Kétségtelen, hogy a Birodalmi Főszabályzat ezúttal is párhuzamosan említi az orvost és a sebészmestert, arra az esetre, ha az igazgatónak nem lenne ilyen szakképzettsége. Érdekes viszont, hogy ugyanezt teszi a GNRS is, amikor a követ-

kező sorban általában határozza meg a kétféle lehetséges szakember munkáját.

A „*segítsenek a betegeknek*” megjegyzésnek nincs nyoma a Birodalmi Főszabályzatban. Helyette a szöveg itt is a megelőző és nem a kuratív tevékenységet hangsúlyozza: „...*nem csupán abból áll*, hogy a vesztegzári intézkedés alá vont személyek egészségi állapotát figyelemmel kövessék, *hanem folyamatos...*”.

s minthogy az állomás minden más alkalmazottja engedelmeskedni tartozik az igazgató parancsainak, az orvosnak és a sebészmesternek is ugyanez a kötelessége, akik nemkülönben derék, bölcs, józan életű, romlatlan férfiak, de akire rábizonyul, hogy e tulajdonságok egyikében vagy másikában hibádzik, meg kell fosztani a hivatalától, és vétsége súlyának mértékében kell megbüntetni.

A megkövetelt magatartás leírása határozottan eltér a kétféle szövegben. A Birodalmi Főszabályzat szerint: „...a szerénység, az istenfélő magatartás, a becsületesség, a mindenféle eltévelyedéstől való mentesség és a józan életvitel, mind olyan feltételek, amelyek előzetesen megkövetelendők bármely orvostól vagy sebészmestertől, *akire viszont rábizonyul...*”.

A Trieszti Főszabályzat nem fogalmaz meg erkölcsi követelményeket az orvossal szemben, de a büntetést illetően keményebben rendelkezik: „Végezetül, a vesztegintézet orvosa és alorvosa is köteles az intendatúrán hivatali esküt tenni. Amennyiben kötelezettségeik teljesítése terén hanyagul járnak el, saját hasznuk keresése, vagy hűtlenség bizonyítható velük szemben, kénytelenek a legsúlyosabb büntetésekkel szembenézni” (XVI. fejezet, 12. pont). A büntetés neve itt sincs megnevezve, de az összes rendelet szelleméből az következik, hogy az orvosról eleve nem tételez fel a jogalkotó olyan cselekedetet vagy mulasztást, ami például halálbüntetést vonhatna maga után. Amint az a fenti szövegekből kiténik, a keleti és déli végeken örült az államigazgatás, ha legalább egy sebészmestert egyben igazgatónak is kinevezhetett. Triesztben ezzel szemben a vesztegintézeti orvosnak még külön alorvosa is volt a szolgálatban.

Hivataluknál fogva, a sebészmesterek és orvosok először is az egészségi állapotukra nézve kötelesek megvizsgálni az állomásra érkezőket és onnan távozókat, kellő távolságból végezve a testi vizsgálatot, tüzetesen kutatva, hogy vajon a járványnak bármiféle jele mutatkozik-e rajtuk, majd minderről haladéktalanul beszámolnak az igazgatónak, és mindent olyan rendben kötelesek elvégezni, ahogyan azt a pestis megjelenésének esetére előírjuk; ezért tehát, ha a szemlélés nem távolról, hanem bizonyos kétségek és veszélyek fennállása miatt közvetlen érintkezéssel történt, azt a sebészmestert vagy orvost, aki ezt végezte, fertőzöttnek kell tekinteni, következésképpen az emberek közötti szabad érintkezésből kivonva, a vesztegintézet zárt részébe kell helyezni.

A szemlézést nem minden esetben lehetett távolról (*in distantia*) elintézni. Előfordult, hogy *bizonyos kétségek és veszélyek fennállása miatt* a vizsgált személy testének megérintését az orvos vagy a sebész-mester sem mellőzhette. Különbözőben ez a GNRS egyetlen olyan szövegrésze, amely azt bizonyítja, hogy szükség esetén a mai értelemben vett fizikális vizsgálatot is elvégezték a legveszélyesebb járványos betegségek kizárására vagy megerősítésére. *Per contactum*, az orvos vagy a sebész-mester a hivatali kötelességét teljesítette, ami nem volt azonos a II. fejezet I.§ 5. pontjában leírt olyan feladatvégzéssel, amelyben kellő szakszerűséggel egyébként elkerülhető a fertőződés (ld. ott!).

II.§ Az állomást vezető orvos vagy sebész-mester hivatali helyét nem hagyhatja el az Egészségügyi Bizottság engedélye nélkül, mivelhogy folyamatos jelenléte szükséges a közegészségügyi felügyelet ellátása érdekében.

Trieszti Főszabályzat: „Nyomós ok nélkül az orvos nem hagyhatja el a város területét, és akkor is csak a Közegészségügyi Bizottság eseti engedélye alapján” (XVI. fejezet, 6. pont). A szabályzat nem szól arról, hogy az orvosnak kötelessége lett volna, hogy az intézetben belül lakjon. Közvetve ezt erősíti meg az is, hogy sem a várost nem hagyhatta el, sem az intézetet. Az orvosnak vagy a sebész-mesternek azonban a Keleti-, vagy a Déli-Kárpátok valamelyik lakatlan hágóján vagy szorosában nem volt érdemi választási lehetősége a lakhelyet illetően.

III.§ Azokat, akik a vesztegintézet beosztottjai, vagy járványügyi intézkedés hatálya alatt az intézetben tartózkodnak, az orvosok és a sebész-mesterek ingyen kötelesek gyógyítani, tőlük az orvosságok méltányos árán kívül semmilyen díjazást nem kérhetnek.

Az „*ingyen kötelesek gyógyítani*” (*gratis mederi debent*) típusú alakzatok mellett már az ókortól kezdve rendszeresen szerepelt az orvosságok árának térítési kötelezettsége. Ez nyomatékosan arra hívta fel a figyelmet, hogy az ingyenesség csak az orvos élők munkájára vonatkozott. Ha gyógyszerrel adott a betegnek, annak árát már a szokványos kereskedelmi szabályok vonatkoztak.

Az ingyenességet különben a Trieszti Főszabályzat „árnyaltabban” írja elő a hivatali orvos és a hivatali betegek számára: „Mind a vesztegintézeti orvos, mind alorvosa, betegség esetén térítésmentesen köteles gyógyítani a Közegészségügyi Bizottság tagjait, továbbá minden közegészségügyi hivatalnokot és az őrszemélyzetet is. Nem tilos azonban olyan díjazást elfogadniuk, amelyet a betegség alatt vagy utána, a betegek önként és nagylelkűségből ajánlanak fel számukra” (XVI. fejezet 8. pont). Ezt a díjazást (*Belohnung*) tehát a köztisztviselő orvos a hivatalos fizetésén kívül kapta, önként (*freywillig*) és nagylelkűségből (*aus blos-*

ser *Generosität*) olyan szolgáltatásért, amely különben térítésmentesen járt volna a betegeknek. Kísérteties ez a mondat, több mint 230 év távlatából, ha a magyar egészségügyben az 1950-es évektől rendszeresített készpénzfizető „nagylelkűségre” (paraszolvencia) gondolunk.

Az intézet igazgatója az orvossal és a sebészmesterrel szemben nem tarthat vissza semmit azokból a határozatokból, parancsokból, vagy bármi másból, ami jelentőséggel bír a közegészség ügyének szempontjából, mert kiemelt súlyú hivataluk gyakorlásában minden teendőt közös és bölcs együttműködéssel kell ellátniuk.

Jogszabály-szerkesztési szempontból a fenti részlet valójában az igazgató kötelmei közé tartozott volna. Utóbbiak között ilyesmit a jelen szabályzat, de a Trieszti Főszabályzat sem említett. Mai körülmények között, amikor a világ szervezett államigazgatási rendszereiben mindenhol önálló tisztiorvosi szolgálatok működnek, okkal tűnhet furcsának az a körülmény, hogy az illetékes orvos csak közvetve értesült a közegészségügyi eseményekről. Ez azonban az 1700-as években teljesen természetesnek számított, hiszen a járványok elleni védekezés elsősorban általános rendészeti feladat volt, amelyet karhatalommal hajtottak végre. Közegészségügyi „szakapparátus” csak a dühöngő járványok idején működött (pestis-orvosok, járványkórházak személyzete, hullaszállítók, fertőtlenítő szolgák stb.), amikor a következményeket igyekeztek felszámolni.

A Trieszti Főszabályzat még úgy rendelkezett, hogy az orvos „kizárólag abban az esetben vesz részt a Közegészségügyi Bizottság ülésein, ha erre külön meghívták, és az ülésen csak tájékoztatást adhat, de szavazati joggal nem rendelkezik” (XVI. fejezet 4. pont). A XVIII. század utolsó harmadában legalább annyiban javult a helyzet, hogy a jelen Főszabályzat szerint az Egészségügyi Bizottságoknak egy teljes jogú tagja „az orvoslásban jártas és az orvostudományt szabályszerűen művelni képes” személy volt, és természetesen tanácskozási joggal az ülésekre több gyakorló orvost is meghívhattak (I. rész, bevezetés, I.§).

IV.§ Ha ott, ahol Egészségügyi Bizottságok vannak, s kineveztek vesztegintézeti *physicus*-doktor, a sebészmester neki tartozik beszámolási kötelességgel mindarról, ami tudomására jutott, és ami összefüggésben lehet a közegészség állapotával.

Ebben a paragrafusban a GNRS fordítója pontosabban értelmezhetné volna az eredeti szöveget. A Birodalmi Főszabályzatban a vonatkozó rész címe a következő: „Levelezés az Egészségügyi Bizottság *physicus*-doktorával”. A szöveg szerint: „Avval a *physicus*-doktorral, akihez a vesztegintézet és annak sebészmestere tartozik, kötelező a levélbeli

kapcsolat fenntartása, és részére időszaki jelentést kell tenni az egészségi állapotokról”.

Világos tehát a címből, hogy általában a területileg illetékes *physicus*-doktorról van szó, és nem speciálisan egy *vesztegintézeti physicus doktor*-ról, akinek a sebész nem általában referál (*chirurgus... relaturus est*), hanem levélben küld időszaki jelentéseket.

V.§ A vesztegzár idejének letöltéséről szóló bizonyítványt – amelyet a távozó részére kell kiadni – a sebézmester vagy az orvos az igazgatóval együttesen írja alá.

Olyan vesztegintézetekben, amelyeknek kisebb a forgalma, különösen pedig ott, ahol csekély az alkalmazottak száma, a sebézmester – lehetőségeinek megfelelően – nyújtson segítséget az igazgatónak hivatali teendői gyakorlásában, és tekintsek mindketten, teljes egyetértésben, szívügyüknek a közegészség megőrzésének ügyét.

Egészségügyi szakmai szempontból jelentős előrelépés a bizonyítványok kiadásánál a sebézmester vagy az orvos ellenjegyzésének előírása. Ezt ráadásul az a gyakorlat is erősítette, amely a kisebb forgalmú helyeken a sebézmesterek igazgatóvá történő kinevezését szorgalmazta. A fenti bizonyítványokat a Trieszti Főszabályzat szerint nem az igazgató állította ki: „Az igazgató a Közegészségügyi Magisztrátus kifejezett utasítása nélkül nem kezdeményezheti személyek és áruk kibocsátását az intézetből...” (XIII. fejezet, 3334. pont). A hatáskör feljebb telepítése a trieszti helyi viszonyok miatt különben érthető volt a centralizációra amúgy is hajlamos korabeli bürokráciában. Az viszont említésre sem került, hogy az igazgatónak a Magisztrátushoz továbbított vonatkozó iratait az orvos is köteles lett volna ellátni a kézjegyével.

VI. § A sebézmester folyamatosan foglalkozzék a vesztegzárban tartózkodók egészségi állapotával, és erről naponta tegyen jelentést az igazgatónak, s az legyen az egyetlen célja, hogy a jelen Utasítás előírásait – legyenek azok közvetlen vagy közvetett kapcsolatban a munkájával – mindenki pontosan betartsa, ennél fogva – nem kevésbé, mint az intézet igazgatója – mindig gondoljon a hivatali esküjére, amely hivatali munkavégzésének köteleit tartalmazza.

A Trieszti Főszabályzatban az orvos mellérendelt szolgálati viszonyban állt az intézet igazgatójával szemben, amit az általa követendő szolgálati út is egyértelműen rögzített: „Egyebekben az orvos a Kancellária útján a Közegészségügyi Bizottságnak mindenről a lehető leggyorsabban és legpontosabban tesz jelentést, amelyhez saját szakvéleményét is csatolja, majd ezt követően a végrehajtandó parancsokat a Kancellária útján, vagy közvetlenül a Magisztrátus ülésén fogja megkapni” (XVI. fejezet, 11. pont). Szárazföldi viszonylatban ez a párhuzamosság meg-

szűnt, amit nyilvánvalóan az is elősegített, hogy a szakszolgálat feladatait jellemzően nem orvos, hanem a sebésmester látta el.

Vesztegintézeti orvosok és sebésmesterek eskümintája

Én N. N. esküszöm a mindenható Istenre, hogy a rám vonatkozó egészségügyi szabályoknak, és a legkegyelmesebben kiadott működési rendnek hivatalomban hűséggel engedelmeskedem, képességeim szerinti lankadatlan szorgalommal öröködöm a vesztegzárbán tartózkodók egészsége felett, lehetőségemhez képest szolgálom őket, és a legnagyobb igyekezettel biztosítom számukra azt, ami a gyógyuláshoz szükséges. Semmit nem titkolok el, ami jelentőséggel bírhat az egészség ügyében, magamat mindenben olyan híven viselem, ahogyan az tisztességes férfihoz, esküvel kötelezett sebésmesterhez vagy orvoshoz illik, akit sem rokon-, sem ellenszenv, sem fenyegetés, sem ajándék, sem pedig egyéb emberi megfontolás meg nem ronthat; Isten engem úgy segéljen, és Istennek szent anyja, a szeplőtelenül fogantatott Szűz Mária, és Istennek minden Szentje.

A fenti eskü nem foglalja az orvos, vagy sebésmester életvitelével, meggyőződésével, vagy egyéb személyi jellemzőivel. Sőt a GNRS-ben olvasható „*ahogyan az tisztességes férfihoz... illik*” szövegrész is a fordító kiegészítése, amelynek nyoma sincs a Birodalmi Főszabályzatban.

IV. Utasítások az árukat tisztító szolgálóknak, és azoknak, akik a személyek őrizetére vétettek alkalmazásba

I.§ Annak érdekében, hogy a vesztegintézetek épületeiben minden az alkalmazott örök felügyeletével történjék, és hogy az áruk tisztítása egyik helyről a másira folyamatosan átrakodva, és szellőzésnek kitéve, szabályos rendben menjen végbe, ügyes, alkalmas és megbízható, keresztény életvitelű emberek felvétele szükségeltetik, akik ezt a munkát az igazgatóra vonatkozó részben leírt szabályok szerint végzik, de soha nem dolgozhatnak az igazgató, vagy bármely más vesztegintézeti hivatalnok személyes hasznára.

Gondoljanak tehát ténykedésük során a saját hivatali esküjükre, mivel a munkájuk közben elkövetett vétségek miatt nemcsak testi fenyítésre számíthatnak, hanem amennyiben azt az eset súlyossága indokolja, halálra is ítélik őket.

A szolgálati előjárók *személyes hasznára* végzett munkát nyilvánvalóan azért kellett megtiltani, mert általános gyakorlat lehetett a vesztegintézetekben. Ismételten figyelemre méltó eltérés van a két Főszabályzat között az alkalmazandó örök és szolgáló megkívánt tulajdonságainak felsorolásában. Feltűnő, hogy a GNRS újra kerüli a közvetlen utalást az

iszákosságra. A Birodalmi Főszabályzat szerint ezek a személyek: „...legyenek erősek, egészségesek, szerények, ügyesek és tiszteletre méltó keresztényi életvitelű, józan emberek...”.

II.§ Legyen a szolgák elsődleges kötelessége, hogy semmilyen keveredés vagy testi érintkezés ne jöjjön létre azok között, akik a vesztegintézetben belül vannak, illetve kívül teljes szabadságnak örvendenek, de azok között sem, akik különböző időpontokban kezdték meg a veszteglés letöltését, sőt azon belül is különböző fokozatokba tartoznak, de ha ez mégis megtörténnék – testi büntetés, sőt halálbüntetés terhe mellett – arról soha sem hallgathatnak, hanem jelentést kell tenniük az igazgatónak, hogy az haladéktalanul rendelkezessék a szükséges óvintézkedésekről.

Mindenről, ami az egészségi állapotokat, vagy a vesztegzári épületek szabályos rendjét érinti, vagy ami munkavégzésük közben történt, ha az érdemlegesnek mutatkoznék, a szolgák és örök hasonlóan súlyos büntetés terhe mellett ugyancsak jelentést kötelesek tenni az igazgató részére.

A fenti paragrafusban, de a továbbiakban is olyan rendelkezések szerepelnek, amelyek már többször előfordultak a Főszabályzatban. Jellemző különben, hogy mindezt elkerülendő a Trieszti Főszabályzat nem nyitott külön fejezetet az öröknek és a szolgáknak. Munkájukat a XIII. fejezetben az igazgató és a helyettes igazgató kötelességeivel és jogaival párhuzamosan szabályozta.

III.§ A vesztegzár alatt álló személyek emberségesen, és keresztényi szeretettel kezelendők, a szolgák és örök készségesen hajtsák végre az igazgató minden utasítását, elégedjenek meg a törvényesen megállapított javadalmazással és szabályosan elvégzendő munkájuktól ne hagyják magukat eltéríteni, se pénz, se ajándék, se részrehajló rokon- vagy ellenszenv által; a tisztításra átvett árukat kezeljék kellő körültekintéssel, állandóan legyenek tekintettel azok épségének megőrzésére, és munkájukban híven engedelmeskedjenek az igazgató minden utasításának.

Ezekben a korrupciós esetekben valószínűleg nagyon egyszerű természetbeni, vagy kis összegű pénzjuttatásokról lehetett szó, mivel az örök és szolgák érdemi intézkedési jogkörrel nem rendelkeztek. Ha élelmiszer is volt az áruk között, azokat valószínűleg minden korrupciós „engedély” nélkül rendszeresen dézsmálhatták. Erre utal különben a már idézett egyik rész a Trieszti Főszabályzatból, külön is felhívva a figyelmet: „Az igazgató, a helyettese és az egészségőrök sem folytathatnak kereskedést az intézetben tárolt árukkal, még kevésbé fogyaszthatnak azokból, történjék ez akár a vesztegzár ideje alatt, akár annak elteltével” (XIII. fejezet, 13. pont).

IV.§ Mivel az állomáson több szolgát alkalmaznak, azok, akik fertőzésnek vannak kitéve, váltott munkarendben, egyenlő terheléssel dolgozzanak, tehát közöttük a munka terhe és a javadalmazás egyenlő mértékben legyen elosztva; ennek érdekében az igazgató az egyes személyekre háruló munkák idejét és nehézségét szorgosan jegyezze fel, hogy alárendeltjeinek igazságos vezetője lehessen.

Ezt a méltányos munkabeosztási rendet már a Trieszti Főszabályzat is tartalmazta: „Az egészségörök között, akik részt vesznek a vesztegári idő letöltésében, szabályos szolgálati forgórendszert kell alkalmazni, hogy beosztásuk tekintetében részrehajlás, vagy panaszra okot adó esemény ne történjék, az elkészített szolgálati rendet pedig az intézetben kifüggesztett táblán kell kihirdetni” (XIII. fejezet 17. pont).

V.§ Azokat az előírásokat, amelyek értelmében a nem fertőződő árukról a ragályozódásra fogékony csomagolás eltávolítandó, továbbá azokat, amelyek a bálászások felnyitása, átfúrása, megkeverése, szellőztetése során a legnagyobb figyelemmel követendő, a fentiekben az igazgatók hivatali teendői kapcsán már elrendeltük; az igazgatók a szolgáltnak előszóval magyarázzák el az áruk tisztításának rendjét, és a munkafolyamatokat ténylegesen is szemléltessék a vesztegáron kívüli, szabad árukon végzett bemutatóval, mert ennek nagyobb a hatása a munkavégzés oktatásában, mintha csak egy írást olvasnának fel a szolgálk előtt; a szolgáltnak akkor is követniük kell az igazgató utasításait, ha azt a parancsot kapják, hogy az éjszakai pihenést a gyapotgyapjú vagy egyéb bálák tetején töltsék, mindig szem előtt tartva, hogy munkájuk során a közegészség érdekében vállalják a fertőzés veszélyét.

Minden teendőjüket az igazgató, szóban, anyanyelvükön tudassa velük, és nem csupán akkor, amikor hivatalba vétetnek, hanem a szabályzat változásai miatt évenként legalább két alkalommal, egy arra alkalmas napon mindenről kapjanak tájékoztatást, ami jelentőséggel bírhat a szolgálatuk ellátásában.

VI.§ Amennyiben valaki a jövevények közül a vesztegárban megbetegszik, azt haladéktalanul jelenteni kell az igazgatónak, mert az örök és a szolgálk vétkes hallgatása súlyos testi fenyítést vagy halálbüntetést vonhat maga után, ha a betegen valóban a pestis jelei mutatkoznak.

A fenti két paragrafus tartalma, kisebb változtatásoktól eltekintve, érdemben már szerepelt a Főszabályzat eddigi részeiben.

A legveszélyesebb árukat (gyapjú, gyapot) tartalmazó bálák kezelési előírása a II. fejezet XXVII.§-ában olvasható, az éjszakai alvás fenti módjának tárgyalásával együtt. Újdonság viszont az a szemléletes leírás, amely az igazgató által végzett oktató bemutatót tartalmazza.

Amint azt a VI.§ is jelzi, egyáltalán nem volt közömbös a vonatkozó előírások ismerete a személyzet körében, hiszen egyes súlyos mulasztásokra vagy cselekedetekre a jogszabályok halálbüntetés kiszabását

is elrendelték. Minden félreértés elkerülése érdekében ezért hangsúlyozza a Főszabályzat, hogy az örök és a szolgák *anyanyelvükön* értesüljenek az alaprendelet rájuk vonatkozó részeiről, de a mindenkori jogszabályi változásokról is.

VII.§ Oktassa ki az igazgató a szolgákat, hogy az élelmiszerek átadásánál, a levelek átvételénél, és a pénzérmekekkel való elszámolás kapcsán szigorúan tartsák be a vesztegzári előírásokat.

Ezen a ponton a Főszabályzat minden magyarázat nélkül átvált az igazgató kötelességeinek és jogainak ismertetésére. Sőt, a továbbiakban olyan rendelkezések következnek, amelyek a Trieszti Főszabályzatnak az igazgatóra vonatkozó fejezetéből kerültek átvételre.

VIII.§ Pusztán kíváncsiságból, vagy törvényes jogalap hiányában, senki sem léphet be a vesztegintézet elkülönített részébe, amely mindig zárva tartandó, nem kevésbé azok előtt, akik családtagjai a bent tartózkodóknak; az igazgató azonban engedélyezheti a belépést a keveredés lehetséges elkerülésével, amittől különösen akkor kell óvakodni, ha a belépők az áruk vizsgálatára, a kereskedelmet érintő, vagy más, az egészségügyre vonatkozó törvényes okból ténykednek, és akiknek a bentiekkel folytatott beszélgetés csak az igazgató jelenlétében, az utóbbiak vesztegzári szálláshelyén, a törvényes előírások keretei között engedélyezhető, kizárólag úgy, hogy az éberem örökös igazgató mindig szemmel tarthassa őket.

A családtagokra való hivatkozás átvétel a II. fejezet XVII.§-ából. Itt annak a személyi körnek a meghatározása is olvasható, amelyet a fenti szöveg „*nem kevésbé azok előtt*” megjelöléssel lát el: „...ezek a szolgák pedig a vesztegzár teljes időtartama alatt minden külső, még a családtagjaikkal való érintkezéstől is távol tartassanak”.

A további rész átvétele a Trieszti Főszabályzatból történt: „...általában tehát senki nem léphet be az intézetbe, hacsak nem a vesztegzár alá helyezendő áruk megtekintése vagy más közegészségügyi eljárás foganatosítására vonatkozó cselekmény érdekében. Utóbbi személyek is, tartózkodásuk egész ideje alatt, az igazgató helyettesének vagy egy egészségőrnek az ellenőrzése alatt állnak, akik őket szem elől nem téveszthetik, mindennek ellenértékéül azonban tilos bármilyen jutalmat elfogadni” (XIII. fejezet, 14. pont).

IX.§ A vesztegintézetbe beszállított árukból, az igazgató és a tulajdonos engedélye nélkül senki semmit nem vehet el, ami egyaránt értendő a fertőződeszre fogékony és nem fogékony árukra is, a kitöltendő vesztegzári időszak előtt, közben, és utána egyaránt.

Trieszti Főszabályzat: „Az igazgató és helyettese – a tulajdonos írásos beleegyezése nélkül – senkinek nem teheti lehetővé az áru megtekintését, és erre engedélyt sem adhat, de beleegyezés esetén sem adhat azonnali engedélyt, csakis néhány nap elteltével a bálák kinyitása után” (XIII. fejezet 24. pont).

X.§ Minden vesztegintézetben a házban, az udvaron és átjárókban a tisztaságért felelős szolgák – akiket váltakozva kell beosztani erre a feladatra, külön a vesztegzáron belülieket, és külön az intézet többi részében dolgozókat – szüntelen igyekezettel gondoskodjanak arról, hogy különös óvatossággal, a vesztegzárban használatos gereblyékkel szedjék össze a földön elszórt, ragályt hordozni képes gyanús anyagokat, azokat távolítsák el, és amennyiben ez szükséges, égetéssel semmisítsék meg.

Visszatér a Főszabályzat a szolgák kötelezettségéhez, és részletesen leírja a szemét összegyűjtésének módját. A Birodalmi Főszabályzat szerint a szolgálati beosztást „heti váltással” kell elkészíteni, a szemét összegyűjtése pedig „söprögetéssel” történik. A GNRS erre a műveletre egy olyan eszközt nevez meg, amelyet a takácsok a keresztfonalak kézi tömörítésére használtak. Ez tulajdonképpen egy nyeles fésű volt (*scapus*), de helyette a mai olvasó számára célszerűbb egyszerűen a „gereblye” szót használni.

XI.§ A veszteglő személyek felső, és mosott alsó ruházatát kötélen kifüggesztve kell szellőztetni, amely feladat teljesítése alól a fertőzésnek kitett szolgák soha nem vonhatják ki magukat.

Ez keresztthivatkozás a II. fejezet ugyancsak XI.§-ára, amely szerint: „A jövevények lenvászón fehérneműit a vesztegzáron belüli szolgák haladéktalanul kötelesek kimosni, a felső ruházatuk viszont állandóan szellőztetve legyen.”

XII.§ A vesztegzári szolgák közül egy arra leginkább alkalmas személyt kell kiválasztani a fogdamesteri teendők ellátására, aki köteles arról gondoskodni, hogy minden az előírások szerint történjék, illetve a szabálysértők a megfelelő büntetésben részesüljenek; ez a fogdamester veszi át megőrzésre a beérkező utazóktól az összes fegyvert, illetve minden veszélyes eszközt, amelyekkel az érintettek önmagukban vagy másokban kárt tehetnek, olyan dolgokra pedig különösen ügyeljen, amelyek alkalmasak lehetnek a vesztegzárból való kitörés előkészítésére.

Vigyázzon mindazokra, akiket célszerűbb a fogdában tartani, lássa el őket az előírások szerinti étellel, maradjon velük szóbeli érintkezésben, és saját maga, de más vesztegzári szolgák is ellenőrizzék, hogy bizonyos jelek nem utalnak-e szökési előkészületekre; az ilyen elővigyázatosságot nem

csak a fogdában kell gondosan betartani, hanem az egész vesztegintézet valamennyi épületében is.

A Trieszti Főszabályzat szerint a letartóztatás és őrzés a vesztegzári intézetben állomásoztatott katonai egység kötelessége volt: „Az őrzető és az alája rendelt legénység végzi azok letartóztatását, akik az intézetben követtek el valamilyen bűnös cselekedetet, illetve akiket letartóztatás után adnak át az intézetnek. Az őrzést a katonák, de a körülményektől függően maga az őrzető is végezheti. Amennyiben a letartóztatottak vesztegzári idejüket töltő személyek, az őrzéssel megbízott katonák is a vesztegzárba vonulnak, hogy az őrzésükre bízott személyeket pontosan figyelemmel követhessék. Ilyen alkalommal azonban, különösen akkor, ha magát az őrzetőt is vesztegzári intézkedés alá kell venni, feltétlenül be kell szerezni a vonatkozó parancsot a Közegészségügyi Magisztrátustól. Az igazgató az intézet területén a vesztegzárra nem kötelezett személyeket ilyen külön parancs nélkül is letartóztathatja” (XIV. fejezet, 10. pont).

A fenti XII.§ tartalma alapján a vesztegzáron belül leggyakrabban az utazók szökési kísérletei miatt került sor letartóztatásra és fogdában történő őrzésre. Megtudjuk azt is, hogy az igazgató kötelezettségei között megfogalmazott fegyver-begyűjtést (II. fejezet, XLIII.§) gyakorlati feladatként a fogdamester végezte.

XIII.§ Ahol az említett szolgálkon kívül más vesztegintézeti őrköt is alkalmaznak, azok eskü alatt kötelezve éberrel vigyázzanak arra, hogy emberek, állatok és áruk se juthassanak be titokban országaink és tartományaink területére, mert aki a Török Birodalom felől akar belépni, annak erre csakis a vesztegintézeteken keresztül nyílhat lehetősége.

Emberek beutazása, állatok és áruk behozatala kapcsán különösen attól kell óvakodni, hogy a már veszteglésben lévők, mentesülvén a fertőzés terjesztésének veszélyétől, amikor elhagyják az intézetet – állatokkal, és árukkal együtt – annál többen ne távozhassanak, mint amire a felvételük alkalmával készült jegyzék lehetőséget biztosít.

Ilyenképpen a fentnevezett szolgálk és a vesztegintézet összes őrei, jeleni kötelesek az igazgatónak, ha tudomásukra jut bármi, ami a közegészséget, vagy egyes személyek egészségét érinti, bekövetkezett fertőző keveredéstről szól, vagy betegségre utaló veszélyes jelekről, ellenkező esetben ugyanis a jelen Szabályzat értelmében súlyos testi fenyítésre kell számítaniuk, ami a vétség súlyától függően akár a halálbüntetésig is kiterjeszhető. Felvételük esetén a hivatali esküt a következőképpen kötelesek letenni.

A Birodalmi Főszabályzatban a XIII.§ teljes szövege, a cím szerint is a „lovasszabályzat” (*Überreiter*) szól. Ezekre hivatkozik *más vesztegintézeti őrk* néven a GNRS fordítója. Kétségtelen, hogy ma már nem használá-

tos az *Überreiter* fenti értelmezése, és a korabeli szótárakban sem volt általános ennek a jelentésnek a feltüntetése. Megtalálható viszont a szó egy 1827-ben kiadott német-magyar szótárban „lőhátos csósz” megnevezéssel.¹⁸⁸

„Lovas járőr” értelemben válik világossá az első szakasz tartalma, ő ugyanis hosszabb határszakaszok folyamatos ellenőrzésével foglalkozott. A második szakaszt is sajátosan értelmezi a GNRS, amikor csak általában utal a kétirányú forgalomra. Ezzel szemben a Birodalmi Főszabályzat kiemelt esetként kezeli az állatok folyón való áthajtását: „...kötelesek az áruk behozatalánál, és nem kevésbé az állatoknak tisztítás céljából a folyókon való áthajtásánál arra ügyelni, és arról gondoskodni, hogy a fertőződés gondos elkerülése mellett, az állatok száma se több, se kevesebb ne legyen, mint amit a kísérőlevélben feltüntettek, és az illeték is pontosan és a rendszabály szerint befizetésre kerüljön...”. A lovas örök tehát a tömegből lőháton kimagasodva kellő rálátással rendelkeztek az állatok terelésére, és mozgékonyaságuk révén bármilyen, távolabbi szabálytalanság esetén is azonnal közbeavatkozhattak.

Eskümintá, amelyre a vesztegintézeti felügyelők és szolgák kötelezendők

Én N. N. esküszöm a mindenható Istenre, hogy engedelmességgel viseltetem az előírt egészségügyi jogszabályokkal, és az állásomra vonatkozó szabályokkal szemben, magamat a vesztegintézet igazgatójának, illetve az ő parancsainak alárendelem, azon örködöm a legnagyobb igyekezettel, hogy a ragály szerte ne szóródjék, minden eseményről ezzel kapcsolatban haladéktalanul beszámolok az igazgatónak, és egyedül az fog vezérelni, hogy ellátandó munkámban mindent hűséggel teljesítsek, amint az egy tisztességes férfihoz, hűséges felügyelőhöz, vagy vesztegintézeti szolgálóhoz illik, akit nem ronthat meg rokon- vagy ellenszenv, fenyegetés, vagy ajándék, Isten engem úgy segítjen, és Istennek szent anyja, a szeplőtelenül fogantatott Szűz Mária, és Istennek minden Szentje.

A Birodalmi Főszabályzat nem csak a *vesztegintézeti felügyelők és szolgák* eskütételével foglalkozik, hanem ezt a kötelezettséget kifejezetten a lovas örök részére is elrendeli. Szövegszerűen ezt a „felügyelők, lovas örök és tisztító szolgák” részére írja elő.

XIV.§ Mindezideig az összes veszteglő állomáson a különböző kifizetendő összegek nem tükrözték az áruk fertőződésre fogékony illetve nem fogékony jellegét, illetve azok különböző tömegét sem, ennél fogva a kereskedelem

¹⁸⁸ Német–magyar és magyar–német szókönyv, a többek között Holtzmann, Scheller, Párizs–Pápai és Márton után dolgozva. Pesten, 1827.

ügye iránti elkötelezettségből, az egységesség és a mértékletesség jegyében jelen Szabályzatunkban az alábbi normák előírása mellett döntöttünk.

Jogszabály-szerkesztési szempontból a XIV.§-től a normaszöveg tartalma nem kapcsolható a szolgákról és az örökről szóló IV. fejezethez. Tulajdonképpen itt a „vegyes rendelkezések” kezdődnek, először az illetékekről, azután pedig a határszéli kiskereskedelem szabályozásáról.

Az alábbi illeték-táblázat teljesen ésszerűen, részben az egyes árukkal kapcsolatos munkaigényességet, részben azok mennyiségét veszi figyelembe. Előzetes magyarázatot csak a súlyok és a pénzüsszegek igényelnek.

A font németül *Pfund*, latinul *libra* jelöléssel szerepel. Egy bécsi font 0,56 kg, egy pozsonyi font a rendelet idején 0,55 kg volt, így a ket-
tő közötti 10 gramm különbség nem tekinthető jelentősnek, jóllehet százszoros értékben ez már az 1 kg-t is elérte. Egyébként röviddel a metrikus rendszer bevezetése (1874. évi VIII. tc.) előtt még a 10 gramm különbség is megszűnt, ugyanis 1854-től a pozsonyi fontot is a béccsivel egyezően kellett alkalmazni.

Rendre 100 font a különböző tömegárúk alapegysége (pl. gyapot, len, gyapjú, selyemfonál, dohány, stb.), vagyis 55, illetve 56 kg. Kisebb súly esetén az illetékkiszabás váltóegysége 50 font, azaz 28, illetve 27,5 kg, amely érték alatt az illeték felére csökken.

Mária Terézia korában a krajcár (kr.) már rézből vert váltópénz volt, és 60 krajcár tett ki 1 ezüst forintot. Német területen először 1271-ben ezüsből vertek ilyen kisebb értékű érméket, amelyek keresztet ábrázoltak. A német *Kreutzer* (*Kreutz* = kereszt) és a magyar „krajcár” alapszava is ennek az emléket őrizte. A XVIII. században 20, 17, 10, 5, és 3 krajcárosok voltak forgalomban. A táblázatban több helyen olvasható fél vagy negyed krajcár fémpénz alakban soha sem létezett, ezt csak elszámolási egységként alkalmazták.

ILLETÉKTÁBLÁZAT

arról a fizetési kötelezettségről, amely a jelenleg is működő, vagy a jövőben létesítendő vesztegintézetekben megtisztított áruk után esedékes, függetlenül minden más olyan összegtől, ami bármilyen egyéb címen a vesztegzárból ki-lépőket terhelhetné.

1. Mindazon árukért, amelyek a fentiekben rögzített szabályok szerint nem fogékonyak a fertőződésre, így tisztítással nem kezelendők, a közegészségügyi hivatali ügyintézésben mégis megfosztandók a csomagolásuktól, amelyek viszont tisztítást igényelnek, száz fontos bálánként 7½ krajcárt (kr) kell fizetni.

NB.: olyan áruk esetében, amelyek szokványosan nem meghatározott sú-lyú bálákban kerülnek forgalomba, a bálák mérlegre állítva ellenőrizendők, és utánuk a fenti mérsékelt illetéket ennek alapján kell megfizetni.

A gabonaféleségeket minden illeték alól mentesnek nyilvánítjuk.

2. Amennyiben az említett áruk súlya nem éri el a 100 fontot, 50–100 font között 4, viszont 50 font alatt 2 krajcár fizetendő.

3. Ha az említett áruknak nincs ragályozódó csomagolása, amelyet kötelező lenne eltávolítani, a kibocsátás előtt 100 font esetében 3 krajcár, 100 font alatt 1½ krajcár fizetendő.

NB.: súlymérésnél nemcsak magát az árut kell figyelembe venni, hanem a tárolására használt ládát vagy edényt, illetve minden csomagolást is, ezen túl azonban semmilyen súlytöbblet nem számítható.

4. A ragályozódásra képes áruk illetékének felsorolása:

1. Gyapot és gyapotból készült termékek		
Száz font nyers gyapot, vagy pamutfonál	15	kr.
Szövött termékek, darabonként	¼	”
2. Élelmiszerek közül, amelyek vesztegzárra kötelezettek		
Száz fontonként	10	”
3. Vászon és len		
Száz font len	16	”
Vászonanyag, darabonként	¼	”
Száz darab ing, borbélykendő, és más hasonló áruk	10	”
Lencérna 100 fontonként	16	”
4. Szörmék és bőrféleségek		
Ökör-, vagy tehénbőr, nyersen vagy kikészítve	½	”
Lóbőr	½	”
Medveprém	1	”
Szarvasprém	½	”
Kőszáli kecskeprém	¼	”
Farkasprém	½	”
Bárány, vagy birka szörméje, száz darab, nyersen vagy kikészítve	15	”
Száz darab nyúl, mókus, görény, nyest szörméje, és más hasonlók	10	”
Hízprém	¼	”
Rókaprém	¼	”
Rókafarok, bálázva, 100 font súllyal	30	”
Más szörmék, vagy bőrök behozatala esetén, amelyek a jelen felsorolásban nem találhatók, illeték kiszabás tekintetében annak alapján kezelendők, hogy leginkább melyekhez hasonlítanak a fentiek közül.		
Bármely szörme ruhakészítéshez, darabonként	¼	”
Kikészített bőr, kordóbai, szattyán, vagy muzsnai néven	¼	”
Kecskebőr tömlő	½	”
Egy pár török lábszárvédő	¼	”

Egy pár csizmának nevezett lábbeli.....	¼	”
Úgynevezett török szandál.....	¼	”
Szíjak nagyobb méretben, bálánként fizetendő	30	”
Fent nevezettek, kisebb méretben.....	15	”
5. Növényi magvak		
amelyek vesztegzár kötelesek		
Száz fontonként fizetendő	7½	”
6. Gyapjú és ebből készült anyagok		
Száz font birkagyapjú.....	15	”
Gyapjúkelme, egy vég.....	1	”
Szőnyeg, egy darab	½	”
Lópokróc, vagy takaró, egy darab.....	½	”
Tarisznya, amelyet a lovasság használ, egy darab.....	½	”
Száz darab gyapjúheveder.....	10	”
Gyapjúköpeny vagy felsőruha, vagy hasonlók, darabonként számítva.....	½	”
7. Selyem, és selyemárúk		
Száz font nyers selyem	25	”
Száz font kelme, ugyanezen anyagból.....	25	”
8. Száz font dohány	7½	”
9. Élőállatok		
Egy ökör, vagy tehén.....	3	”
Egy borjú	1½	”
Egy ló.....	3	”
Egy birka.....	1	”
Egy bárány	½	”
Egy disznó	2	”
Egy kecskebak, illetve kecske	1½	”
Más állatok, darabonként, behozatal esetén; legyenek bár szárnyasok, vagy más természetűek	1	”

A 4. pontban az *úgynevezett török szandál* a német szövegben *Papotschen* néven olvasható, ami a törökből átvett magyar „papucs” megfelelője. Helyette a GNRS fordítója az ógörög eredetű latin *sandalium* nevet használja.

A 6. pontban *szőnyeg, egy darab* jelzéssel a GNRS-ben „*a tapete uno*” olvasható, ami lehet padlószőnyeg, faliszőnyeg, kárpit, takaró vagy terítő is. Németül itt „*von einem türkischen Tepich*” található, amelyet mai szóhasználattal fordítva „keleti szőnyeg”-nek lehet nevezni, és így egy jobban körülhatárolt fogalmat jelent a latin változathoz képest.

Ugyanebben a pontban a *tarisznya, amelyet a lovasság használ (a sacco, qui equitantes uti solent)*, németül *Pferddornister* (mai helyesírás

szerint *Tornister*) alapján egyértelműen a lovak fejére kötött, etetésre szolgáló zabostarisznya.

XV.§ Előmozdítandó a mindennapi kölcsönös kereskedést a Török Birodalom alattvalói, és a Károlyvárosi Katonai Prefektúra alá rendelt alattvalóink között, a köz érdekében már 1758-ban kegyeskedtünk elrendelni, hogy az arra kijelölt helyeken rostélyok, illetve korlátok, vagy ahogyan általában nevezik, rastellumok telepítendők.

Ettől a paragrafustól kezdődik a vegyes rendelkezések második csoportja, amely a távolsági kereskedelemmel szemben kevésbé szigorított határszéli áruforgalommal foglalkozott. A Birodalmi Főszabályzat valójában a *Károlyvárosi Katonai Prefektúra* által igazgatott határszakaszra hozott korábbi rendelet területi hatályát terjesztette ki a szárazföldi határok teljes vonulatára. Különben a Linzbauer-kódexben közölt GNRS 1758-as évszáma nem egyezik a kódex első kötetében található német nyelvű rendelet 1768-as évszámával.

Az áruk átadására kijelölt, és a vesztegintézetektől független, tehát közvetlenül katonai igazgatás alá rendelt kisebb épületeket németül *Rastell*-nek nevezték. Ez a latin *rastellum* átvétele volt, ami rácsozatot vagy korlátot jelentett. A GNRS a fentiek szerint három rokonértelmű szót is megjelöl, amelyek közül a továbbiakban elsősorban a „rastellum”-ot használja. Mivel ez a szó a mai olvasó számára semmilyen képi azonosításra alkalmas jelentést nem hordoz, a továbbiakban célszerű a kissé hosszabb, de egyértelmű „határmenti átvevő helyek” kifejezést használni.

Ezennel tehát megerősítve a fenti rendeletünkben foglalt óvintézkedéseket, jelen Rendeletünkkel a hozzájuk tartozó módszerek és eljárások előírásait is rögzítjük, hogy akarattunkról ne csak a közvetlenül érdekeltek szerezzenek tudomást, hanem a nagy nyilvánosság is; mivelhogy jóindulatú szándékunk előmozdítani a kölcsönös kereskedelmet, a ragályozódásra nem fogékony áruk behozatalát a vesztegintézeteken kívül is megtűrjük, ha az a határmenti átvevő helyeken, vagyis az úgynevezett rastellumokon keresztül történik, feltéve, hogy a Török Birodalom felől semmilyen kétség nem merül fel a veszélyeket illetően, az eljárás azonban csak a kölcsönösen szükséges élelmiszerekre alkalmazható, és a határ két oldalán élőkre korlátozva, hogy minden a legkedvezőbb módon, a jószomszédi kapcsolatok, és a kölcsönös kereskedés könnyítése érdekében történjék, elrendeljük azonban, hogy soha senki ne hagyja figyelmen kívül azokat az óvintézkedéseket, amelyek a közegészség érdekében végzett tevékenység alapelveivel állnak összhangban, és betartásuk elsőrendű fontossággal kezelendő.

A fentiekből pontosan megtudhatjuk, hogy a *vesztegintézeteken kívüli* árucseré csak a *ragályozódásra nem fogékony* árukra vonatkozott, és járványügyi szempontból csakis olyan időszakban, amikor a 21 napos vesztegzári időszak volt érvényben.

Jóllehet a rendelet, mintegy az uralkodó nagyvonalúságát hangsúlyozva, *jószomszédi kapcsolatok-ra*, és *a kölcsönös kereskedés könnyítésé-re* hivatkozik, a szabályozást nyilvánvalóan a hétköznapi valóság kényszerítette ki. Ha nincs ez a szabályozás, naponta és tömegesen fordultak volna elő formális jogsértések a határok mentén, amelyeket a korabeli határőrizeti módszerekkel amúgy sem lehetett volna megakadályozni. Így legalább a jogalkotó a szabályozottság látszatát keltette, és lehetőséget adott a hivatalos szerveknek (katonai és polgári igazgatás) arra, hogy legális úton szerezzék be a szükségleteiket.

A határmenti átvevő helyekre, akár korábban létesültek, akár a jövőben rendeljük el telepítésüket, az alábbi óvintézkedések alkalmazandók:

1. Elrendeltetett, hogy Horvátország fent nevezett katonai igazgatású részén, az egyes ezredek körzeteiben, amelyek a török határ mentén helyezkednek el, az átvevő helyeket olyan területeken kell kialakítani, ahol a fentiekben tárgyalt határmenti egészségügyi záróvonalak húzódnak, ennél fogva tehát a Likai ezred területén Kuk-nál, az Otocsáci ezred területén Tichevo-nál vagy Radanovác-nál, az Ogulini ezred területén Radovicá-nál, a Szluini ezred területén Gnoinicá-nál, oly módon, hogy azok a záróvonalakhoz kapcsolódva épüljenek, öt láb magas hézagmentes kerítések közötti védelemben, amelyek mellé a határon szolgáló őrszemélyzet telepítendő; nevezett kerítések egymástól egy ölnyi távolságban helyezkedjenek el, és a kettőt fából készült vályúk kössék össze, hogy azokon keresztül az egyik, illetve másik irányban sót vagy gabonaféléket lehessen áttölteni; hogy pedig a darabáruk is elhelyezhetőek legyenek, erre egy lerakóhelyet, a katonai őr részére pedig egy őrszobát kell építeni.

A leírás alapján pontosabban rajzolódik ki az átvevő hely képe. A határvonalnak megfelelően két deszkapalánkot állítottak fel, mai mértékegység szerint másfél méter (158 cm) magasságban. Ezek voltak az *öt láb magas hézagmentes kerítések*, amelyek egymástól egy ölnyi távolságban, tehát nagyjából 2 méternyire álltak. A bécsi (1,896 m) és a pozsonyi (1,9 m) öl gyakorlatilag egyezett egymással. Ezeken a palánkokon két-két lyukat vágtak, amelyeket páronként egy-egy ellentétes lejtésű favályú kötött össze. A *lerakóhely* egy fából készült kisebb emelvény volt, az *őrszoba* pedig azt a célt szolgálta, hogy a felügyeletet végző katonai személy ne a szabad ég alatt tartózkodjék.

2. Az így telepített határvételi helyeken más kereskedelem nem folytatható, csakis olyan természetű, amely a ragályozódásra nem alkalmas egyszerű élelmiszerekkel történik, ennél fogva

3. minden más, ragályozódásra képes árut vissza kell utasítani, mivel az fertőtlenítésre irányítandó, ezért tehát az ilyen árukat a kereskedőkkel együtt az előírások szerinti vesztegintézetbe kell bekísérni.

A Főszabályzat itt nem bocsátkozik ismétlésekbe, hiszen ezeket a kérdéseket a megfelelő fejezetekben már részletesen tisztázta.

4. Ez a kölcsönös kereskedelmi gyakorlat a hét egyetlen napján, csütörtökön folytatható, midőn a fent nevezett átvételi helyek nyáron reggel 5 órától este 5 óráig, télen reggel 8 órától délután 4 óráig használhatók, más napokon vagy órákban azonban állandóan zárva tartandók.

A Főszabályzat semmilyen magyarázatot nem ad arra, hogy miért éppen kizárólag csütörtökön tette lehetővé a kereskedés folytatását. Egyébként ez az egyetlen hely az egész normaszövegben, ahol az időpontokat nem napszakok szerint, hanem órákra vonatkoztatva határozza meg a jogalkotó.

5. Ezekben a helyeken a következő áruk forgalma engedélyezett: tengeri só, amely Buccari, Zengg és Karlobag kikötőiből származik, hazai és török búza, zab, árpa, köles, szárazbab, mint amelyek a határőrizeti katonaság élelmezéséhez szükségesek, továbbá nyersvas, és malomkövek; ezeknél az átvevő helyeknél mindenféle állattal is folytatható a kereskedés, de csak abban az esetben, ha folyóvízi áthajtásuk és fűrésztésük lehetséges, továbbá ha semmilyen állatvérszre vagy ragályra utaló jel nem mutatkozik a határok mentén, és ha a kereskedést az adott időszakban az Egészségügyi Bizottság sem tiltotta be. Jól felfogott érdekből azonban, az állatok adásvétele ne minden csütörtöki napokon és minden egyes állomáson történjék, mint a fentiekben hivatkozott áruk esetében, hanem csak havonként egy alkalommal, olyankor, amikor egyébként más árukkal is kereskednek, de az egyes helyszínek meghatározott sorrendben kövessék egymást, vagyis a hónap első csütörtökén Kuk, a másodikon Tichevo, vagy Radanovác, a harmadikon Rakovica, a negyediken pedig Gnoiniza a helyszín, annak érdekében, hogy azok, akik különben a rendes hivatali teendőiket végzik, túlzottan gyakran ne legyenek távol a munkájuktól.

Figyelemre méltó, amilyen aprólékos pontossággal kidolgozott forgó rendszerrel gondoskodik a jogszabály arról, hogy a tisztviselők *túlzottan gyakran ne legyenek távol a munkájuktól*. Eljárásilag nincs semmi újdonság a leírásban, a termények között azonban megjelenik a *török búza*. Ezt a GNRS *frumentum turcicum* néven nevezi meg. A Birodalmi Főszabályzatban itt *Kukuruz*, vagyis kukorica olvasható.

Állatokról a GNRS, meglehetősen elnagyoltan csak annyit jegyez meg, hogy *mindenféle állattal is folytatható a kereskedés*. Ezzel szemben a Birodalmi Főszabályzat a részleteket is meghatározza: „*ezeknél az átvé-
vő helyeknél* igavonó állatokkal, úgymint lovakkal és marhákkal, továbbá az élelmezéshez szükséges sertés állatokkal is lehet kereskedni...”.

6. Az áruk cseréjénél a következőképpen kell eljárni:

A favályúkat, amelyeken keresztül a só vagy a gabonafélék átömlesztése történik, úgy kell felszerelni, hogy a török oldalról ömlesztett gabona egy sűrű szövésű drótszítán át érkezzék az innenső oldalon lévő faedénybe, így a fertőzésre fogékony anyagok, amelyek a szemek közé keveredtek, vagy a zsákokból származnak, fennakadjanak a szítán, és innen eltávolítva, a kellő óvintézkedések értelmében elégtessenek.

Újdonság a fenti leírásban a sűrű szövésű drótszita felszerelése, amely ilyen formában a Trieszti Főszabályzatban, a Birodalmi Főszabályzat és a GNRS többi részében sem található. Ez a technológiai különbség a „szellőztetés”-ből adódik. Tengeren és szárazföldi vesztegintézetben a leírások egyaránt hangsúlyozzák, hogy „átszellőztetve” kell a szemes-
terményeket és a sót beönteni a vályúba. Valójában itt a szérűskertekben évezredek óta használt megoldást alkalmazták, amelynek során a lapáttal feldobott magvak közül az enyhe szél eltávolította a csépléskor keletkezett növényi törmelékanyagokat. Tengeren a hatalmas vízfelület miatt, vesztegintézetben pedig az épület zártsága miatt nem számoltak a szellőztetést követő ragályozódással. Rastellumok esetében azonban – ahogyan ma mondanánk – „zárt technológiát” kellett alkalmazni.

A nyersvas és minden más fém, illetve a malomkövek, az összes csomagolóanyag eltávolítása után, a fertőződé érintkezés elkerülésével, közvetlenül behozhatók.

Amennyiben a kétoldalú kereskedelemben pénzermék is gazdát cserélnének, azok forró ecetes vízbe merítendő, és öblítés után átadhatók.

Állatok adásvétele során az érvényes óvintézkedések szerint minden fertőző keveredés elkerülendő, és egyetlen olyan eszköz sem vehető át, amely általában az állatok, illetve a lovak felszereléséhez vagy felszerszámozásához tartozik.

Nem említi külön a leírás, de a darabáruk esetében nyilvánvalóan a kerítések közötti lerakóhelyet kellett használni. Különben a GNRS fordítója rövidítette a szöveget, ugyanis a Birodalmi Főszabályzat a lerakóhelyet itt megnevezi.

Pénz esetében nincs eltérés az általános szabályokhoz képest, a lószerszámok azonban bőrből készültek, ami ragályozódó anyag volt.

Nemkülönben a kötelek is, amelyeket más állatokhoz használhattak. Ezeket tehát ezért nem lehetett átvenni.

7. A fentiek szerint engedélyezett kereskedelmet egy tisztí rangú katona ellenőrzi, aki egyidejűleg a határőrizeti őrszemek parancsnoka is, és akit ezennel kötelezünk arra, hogy szolgálati feladatát, annak teljes időtartama alatt, a legnagyobb éberséggel lássa el, szükség esetén ne csak a katonai védvonalak mentén, hanem személyesen is gondoskodjék arról, hogy a kereskedés fertőzésmentesen bonyolódjék, oly módon, hogy a megfigyelendő dolgok mindig szem előtt legyenek, ezért az örök folyamatosan járőrözzenek az átvevőhely körül, figyeljenek minden titkos próbálkozásra, amelynek a célja az lenne, hogy jelen Rendeletünkben kinyilvánított akaratunk ellenére, áruk juszanak át a határ innenső oldalára.

A fentiekből teljesen egyértelmű, hogy az átvevő helyek a katonai igazgatás ellenőrzése alatt álltak. Miután a Főszabályzat ezt külön nem említi, nyilvánvaló, hogy a határőrizettel való összekapcsolás miatt ez a szabályozás volt érvényben azokon a határszakaszokon is, amelyek vesztegintézeti szempontból polgári közigazgatás alá tartoztak.

A határmenti lakosság számára kizárólag így, és semmilyen más módon nem engedélyezhető a kereskedés; a személyekre és dolgokra kiszabott veszteglést csakis a fenti szabályok szerint vesztegintézetekben lehet kitölteni; ennél fogva jelen Szabályzatunkkal teljes egészében eltöröljük azt a mindez ideig számos helyen megtűrt gyakorlatot, amely szerint távol fekvő erdőségekben, szabad ég alatt is fogatosítottak veszteglést, kirendelt felügyelet mellett,

A fenti jogalkotói szándék, miszerint *teljes egészében eltöröljük* a korábbi gyakorlatot, a korabeli viszonyok között nem értelmezhető a mai jogalkalmazás és jogkövetés normái szerint. Számos példát találunk a Linzbauer-kódexben is arra, hogy az uralkodó harmadszor vagy negyedszer, természetesen újra és újra „nyomatékosan” elrendeli egy-egy üldözendő, vagy nem kívánatos magatartás felszámolását.

Záró életképként érdemes megegyszer a svéd utazóhoz fordulni, a járványügyi intézkedések kapcsán: „A határmenti lakosságnak egyébként az egész vesztegzár lényegesen egyszerűbb és rövidebb is. Rendszeresen az történik, hogy az embereket, állatokat, minden holmijukkal és az áruikkal együtt beterelek egy nagy csűrbe, majd 3 vagy 5 borzalmas nap után, amíg mindenki azt eszi, amit magával hozott, és úgy talál magának fekvőhelyet, ahogyan tud, a vesztegintézeti személyzet az egész társaságot úgy együttesen megfüstöli és behinti ecettel, és átengedi a határ innenső oldalára. Igaz viszont, ha a pestis megjelenik a határ közelében, ez a kapcsolat azonnal megszűnik a két oldalon élő lakosság között.”

mindazonáltal ez a gyakorlat a legnagyobb éberség mellett sem hozható összhangba a Mi körültekintő előírásaink szerinti vesztegintézeti eljárási szabályainkkal, amelyek azon anyai gondoskodásunkból és szeretetünkéből születtek, amellyel országaink és tartományaink közegészségének ügye iránt viseltetünk, és aminek jelen kegyes Szabályzatunkkal is nyilvános tanújelét adjuk, abban a reményben, hogy Isten segedelmével alattvalóinkat minden beszivárgó ragálytól megóvhatjuk, különösen ha ez irányú szándékainkat szüntelen igyekezet fogja követni a magisztrátusok és minden hivatali személy részéről, akiknek tehát nyomatékosan elrendeljük, hogy ezután érvénytelenítsenek minden korábbi szabályt, amelyet megszokásból vagy közmegegyezés alapján követtek, és kizárólag az új törvény szerint dolgozzanak, amellyel szemben uralkodói kegyességünk elvesztésének súlyos terhe mellett, alárendeltjeiknek soha és semmilyen kihágást ne engedélyezzenek.

Kelt Bécsben, mint fent – Mária Terézia (p. h.) gróf Eszterházy Ferenc, és Izdenczy József.

A fenti ünnepélyes zárórész után a Birodalmi Főszabályzat magyar változatát a Magyar Királyi Kancellária részéről *gróf Eszterházy Ferenc* főkancellár és *Izdenczy József* referendárius (előkészítő udvari tanácsos) írta alá.

Gróf Eszterházy Ferenc (1715–1785) miután 1760-tól Mosonyvármegye főispánja volt, 1766-ban került a Kancellária élére. Mária Terézia és Lotharingiai Ferenc személyesen is kedvelte a bécsi társasági életben otthonosan forgoló gróft, ami jelentős hatással volt a karrierjére. Egyébként 1783–85 között, tehát haláláig a horvát báni tisztséget is betöltötte. A magyar arisztokráciának ahhoz a részéhez tartozott, amelynek aulikus hűségéhez ugyan soha nem fért kétség, de a közjogi hagyományok alapján minden esetben kiállt az akkori felfogás szerinti nemzeti (nemesi rendi) érdekek mellett.

Izdenczy József (1733–1811) köznemesi családból származott, és mint karrier-hivatalnok, tüntetően udvarhú magatartással haladt előre a ranglétrán. Erdemeiért az uralkodó 1805-ben bárói rangra emelte. Irodalmi munkásságában (1790-ben és 1791-ben írt egy-egy könyvet) szerzvényi magatartásának jelei még erősebben kiütköztek. Nemcsak a magyar közjogi berendezkedés alapjait vont a kétségbe, de II. József alkotmányellenes intézkedéseit is lelkesen támogatta.

FÜGGELÉK

FRIGYES VILMOS, VÁLASZTÓ NAGYFEJEDELEM, ORVOSLÁSI RENDTARTÁSA¹⁸⁹

POTSDAM, 1685.

Mi, Frigyes Vilmos, Isten kegyelméből Brandenburg örgrófja, stb. ezennel mindenkinek közhírré tesszük a következőket: a mindennapi tapasztalat ki-merítően megmutatta, hogy a legkülönbözőbb helyeken, mind a városokban, mind vidéken milyen súlyosan veszélyeztető események történtek az orvosságok készítése és kiadása, illetve a betegek kezelése során, amelyek révén nem csak az emberek javára, és életük megtartására isteni áldásként adott orvosságos tudomány vált megvetés és becsmérlés tárgyává, hanem maguk az emberek is gyakran veszítették el az egészségüket és létük biztonságát, sőt mind-ezért akár az életükkel is fizethettek. Ezért szükségesnek láttuk, hogy ellene forduljunk az ilyen károkat okozó állapotoknak és történéseknek, amilyen mértékben ez egyáltalán lehetséges, üdvös és tisztességes rend teremtése által, ezért az ilyen közhasznú célok elérése érdekében, egyúttal az egész országért, és a Mi alattvalóink jólétéért atyai gondokat viselve, nem találtunk hasznosabb megoldást, mint uralkodó székhelyünkön egy Collegium Medicum megalapítását, amelynek feladatául adjuk, hogy orvosolja a felmerült hiányosságokat és szabálytalanságokat, és szorgosan felügyelje, illetve ellenőrzése alatt tartsa az orvosságokkal kapcsolatos ügyeket, és mindazon személyeket, akik ezekben érintettek, tehát a patikusokat, borbélyokat, sebész-mestereket, bábákat, okulistákat, sérv- és kőmetszőket, fürdősokeket, és más egyéb személyeket, és a nevezett Collegium a munkáját az alábbiakban következő pontok és szabályok szerint végezze.

Első lépésként fel kell állítani magát a választott Collegium Medicum-ot a tagokkal együtt, nevezetesen (1.) a berlini valóságos királyi tanácsosok, a Mi házi orvosaink, és az udvari orvosok közül, (2.) az Odera menti Frankfurt egyetemének orvosi karát képviselő mindkét, rendes kinevezéssel tanító or-

¹⁸⁹ Fischer, A.: Geschichte des deutschen Gesundheitswesens – Anlagen. Bd. 1. Berlin, 1933. Herbig. pp. 340–343.

vos bevonásával, majd utóbbiak számára lehetővé kell tenni, hogy a Collegiumba további orvosokat vegyenek fel különböző tartományainkból, tagként, vagy tanácskozási joggal, szakmai munkájuk, tudományos tevékenységük, és tapasztalatuk alapján, elsősorban a tartományi székhelyként szolgáló városok physicus-doktorai közül.

Annak érdekében, hogy a Collegium, a lehetőségek szerint mind nagyobb tekintéllyel és súllyal rendelkezzen az intézkedései során, titkos tanácsosaink közül egyet megbízunk a Collegium elnöki teendőinek ellátásával, és midőn ezt az ügy sürgőssége és fontossága megköveteli, nevezett titkos tanácsosunk szóval és tettel a testület rendelkezésére fog állni, a szakmai munkát a Mi részünkre közvetíteni fogja, és országunk javát szolgálendő, részt vesz az együttes döntések meghozatalában.

Továbbiakban a Collegium orvosai dékánt, illetve helyettes dékánt választanak maguk közül, aki az üléseket vezeti, minden összejövetel és tanácskozás alkalmával, illetve szükség esetén összehívja a testületet és javaslatot tesz a napirendi pontokra, őrzi a jegyzőkönyveket, a különböző ügyiratokat, és könyveket, továbbá a pecsétet, amelyet a Collegiumnak adni szándékozunk, ezeken kívül mindenre tekintettel van, ami a testület hasznát és folyamatos működését szolgálja, és intézkedik is mindezek érdekében.

Midőn a Mi kezdeményezésünkre a Collegium Medicum felállításra került, és megkezdte a működését, minden orvos, aki jelenleg vagy a jövőben, Brandenburgi választófejedelemségünk területén, az Odera és az Elba innenső vagy túlsó oldalán praktizálni akar, vagy tervezi praxisának megnyitását, meghatározott időn belül köteles legyen ezt írásban vagy személyesen a Collegium-nak bejelenteni, adjon tájékoztatást korábbi és tervezett működéséről, mutassa be a közhiteles tanúsítványait, vagy egyéb iratait, hogy praxis-engedélyt kaphasson, amelyhez a határozatot a Collegium az ezekből megállapított szakmai minősítés alapján fogja meghozni. A Collegium jóváhagyása és engedélye nélkül minden újonnan érkezett személy tartózkodni köteles a gyógykezelésektől, ellenkező esetben ugyanis nem kerülheti el a súlyos, és mindenképpen kiszabott büntetését.

Amennyiben a városi magisztrátusok a tartományi székhelyeken, vagy más városokban, továbbá vidéken a rendek és a lovagok physicus-doktor szándékoznának alkalmazni, az általuk kiszemelt személyt kötelesek bemutatni a Collegium Medicum előtt, amely testület elsődlegesen azokat fogja előnyben részesíteni, akik Frankfurtban tanultak, vagy doktori címüket ott szerezték, mivel hogy ez egyenesen következik azokból a kiváltságokból, amelyeket uralkodói elődeink a Frankfurter Fakultásnak adományoztak.

Következésképpen kinyilvánítjuk kegyes akaratunkat, miszerint a Collegium jó kapcsolatokat és viszonyokat tartson fenn Frankfurter Egyetemünk orvosi fakultásával, a többi között annak érdekében, hogy a Neumarkt-ban vagy az Odera mentén gyakorlatot folytató orvosok, patikusok, borbélyok, bábák,

fürdősök, sérv- és kőmetszők, okulisták, és más hasonló szakemberek mindenkor jó viszonyban állhassanak egymással.

Azok kötelező magatartása tekintetében, akiket a Collegium hatásköre alá rendeltünk, az alábbi szabályzatot kegyeskedünk kiadni, amelyhez a Collegium magát tartani köteles, és amelynek értelmében eljárni jogosult a szabályzatot megsértők ellen.

Először is, az orvosok egymás között legyen barátságosak, és egyetértők, szolgálatukat mind az egészségesek, mind a betegek esetében, ha hívatják őket, híven és szorgalommal lássák el, mivel ezért Istennek és minden embertársuknak felelősséggel tartoznak, az életmódbeli tanácsok és az orvosságok felírása esetében körültekintően járjanak el, betegek állapotáról és természetéről részletesen tájékozódjanak, a rájuk bízott titkos hiányosságokat és esendőségeket senkinek tovább ne adják, ne követeljenek mértéken felüli fizetéseket és kezelési díjakat, különösen ne tegyék ezt szegény emberekkel szemben (akiket éppen úgy kötelesek ellátni tanácsokkal és segédkezéssel, mint a tehetősebbeket), ezzel szemben viseltessenek szerénységgel az ilyen helyzetekben, továbbá úgy törekedjenek embertársaik egészségi állapotának megőrzésére, illetve helyreállítására, amint az szakmájukhoz hű és lelkiismeretes orvosokhoz illik: mindazonáltal, hogy a betegek is tisztában legyenek azzal, hogy mivel tartoznak viszonzni az orvosok fáradozását, meglelégedéssel kegyeskedünk tudomásul venni, ha e tekintetben tájékozódnak a hessen-kasseli, vagy más nyomtatásban megjelent orvoslási rendtartásokból, majd erről a Collegium a legalázatosabb jelentés teszi a Mi részünkre.

Egyetlen orvos sem törekedhet arra, hogy a másikat a betegeitől elválassza, sőt azokat magához irányítsa, még kevésbé avatkozhat be mások gyógykezelési módszereibe, azokat nem bírálhatja, és nem irányíthatja. Amennyiben azonban valamely beteg egyszerre több orvost is igénybe akarna venni, ez alól az orvosok nem vonhatják ki magukat, hanem készséggel és jó akarattal jelenjenek meg, a korábbi kezelőorvossal szemben ellenszenvvel ne viseltessenek, hanem a veszélyes és kétséges kimenetelű esetekben a betegség természetéről, és az alkalmazandó szerekéről barátsággal és szerénységgel tanácskozzanak, és közös szándékkal, illetve tettel törekedjenek a beteg javának szolgálatára.

Járványos betegségek idején saját házi orvosaink legyenek körültekintőek, mivel személyünk körül napi teendőket kötelesek ellátni, így túlságosan közel ne menjenek a járványos betegekhez, viszont segítsék őket jó tanácsokkal, amilyen mértékben ezt *absque metu*¹⁹⁰ és a ragályozódás veszélye nélkül egyáltalán megtehetik.

Akaratunk szerint a Collegium látja el minden tartományunkban a patikák ellenőrzését, az udvari patika kivételével, amelynek esetében egyedül saját házi orvosaink, és az udvari orvosok illetékesek, amely ellenőrzés évenként, vagy szükség esetén gyakrabban történjék, de nem az ellenőrök költség-

¹⁹⁰ latin: félelemtől mentesen

viselése mellett oly módon, hogy annak során a városokban a magisztrátusok és a városi physicus-doktorok működnek közre, midőn szorgosan megvizsgálják az orvosságokat és az alapanyagokat, az öreg, elfekvő, romlott, és alkalmatlan szereket elkülönítik a jó minőségűektől, továbbá mind a patikust, mind segédeit és inasait is eligazítják a helyes munkavégzés tekintetében, és arra is tekintettel lesznek, hogy az orvosságok eladása a kötelező áron történjék, hogy túlzott és minden méltányosságot nélkülöző árak ne fordulhassanak elő, így ennek érdekében díjszabást kell készíteni, a valós értékek alapján, amelyet a Collegium a Mi részünkre fog átadni, jóváhagyás céljából, mindazonáltal a patikákon kívül, súlyos büntetés terhe mellett, senki sem jogosult orvosságokat árusítani. Azokat a költségeket, amelyek a patikák látogatása és a helyszínre történő utazás miatt merülnek fel, a magisztrátusnak és a patikusoknak kell viselniük.

Újonnan érkező patikusok először a Collegiumnál kötelesek bejelentést tenni, bizonyítványaikat rendelkezésre bocsátani, majd ezután történik meg a szakmai alkalmasságuk vizsgálata és a működési engedély kiadása. A korábban kiadott engedélyekkel rendelkező patikusok, vezető segédjeik, a többi segédek, és az inasok is jelentkezni kötelesek a Collegium Medicum-nál, ha választófejedelmi székhelyünkön, vagy az Odera menti Frankfurtban működnek, más városokban viszont a Collegium által megbízott physicus-doktornál, hogy a szakmai ellenőrzés és tanúsítványok kiadása után mentesüljenek a szakmai működés formális korlátozása alól. A patikusok különösen arra ügyeljenek, esküvel vállalt kötelezettségeik értelmében, hogy az elrendelt díjszabást kövessék, a receptre felírt orvosságokat, a szerek neve, súlya, és mértéke, és más egyebek alapján a legkevésbé se változtassák meg, az alkotó részek helyett másikat nem használjanak fel, és mindezt segédeknek se engedélyezzék. Ezzel szemben az orvosoknak kijáró tiszteletet és elismerést feltétlenül adják meg (de velük titkos egyezséget ne kössenek a betegek kárására és hátrányára), a működési engedéllyel rendelkező orvosok sajátkezű receptjeit pontosan és gondosan kövessék, tartózkodjanak azonban a betegek kezelésétől és látogatásától, és különösképpen az orvosok tudomása és jóváhagyása nélkül patikájukból ne árusítsanak és senkinek ne juttassanak hashajtókat, hánytatókat, erős hatású szereket, vagy ópiumot, és még kevésbé mérgeket, mert különben súlyos és elkerülhetetlen büntetésben részesülnek.

A borbélyok és sebész-mesterek, hasonlóképpen a Collegium alárendeltségébe tartoznak, így bármely helyen csak annak előzetes vizsgálódása és engedélye alapján vehetők alkalmazásba, tanulóikat vagy segédeiket (mielőtt azokat felszabadítanák, a Collegium Medicum vagy azáltal megbízott physicus-doktor előtt) bemutatni tartoznak, és csak a testület bizonyítványával bocsáthatják el véglegesen.

Halálos vagy nagyon veszélyes sebek és más súlyos esetek kapcsán kötelesek kikérni az engedéllyel rendelkező orvosok tanácsát, amelyeket követni kötelesek, amennyiben azonban megfontolandó gondolataik támadnának, azokat

kellő szerénységgel ismertessék, és ennek értelmében cselekedjenek, súlyos büntetés terhe mellett azonban tartózkodjanak a belső betegségek kezelésétől, ne írjanak fel, és még kevésbé adjanak olyan orvosságokat, mint amilyenek a hashajtók, a hánytató szerek, az ópium készítmények stb., az embereket méltányos áron kezeljék, és soha ne sértsék meg a méltányosság elvét: e tekintetben viszont a Collegium szabályzatot készít, és azt a jövőben jóváhagyásra fogja beterjeszteni. Hasonlatosan ahhoz, ahogyan nem kívánatos, és a méltányosságnak sem felel meg, ha az orvosok a sebészmesterek vagy a patikusok között válogatva tesznek ajánlásokat a betegeknek, ha valahová kezelésre hívják őket, ugyanúgy nevezettek részéről sem kívánatos, hogy egyik vagy másik orvost dicsérjék, vagy ajánlják, még kevésbé a háta mögött az érdemeiket csökkentsék vagy becsméreljék.

Vegyiaru-kereskedők, fűszerkereskedők, alkimisták, szeszfőzők, cukrászok, illatszer kereskedők, és égetett szeszt előállítók, és más hasonló foglalkozású személyek ne avatkozzanak az orvosságokkal folytatott kereskedésbe, de olyan orvosságokat se készítsenek, amelyeket csak a patikák jogosultak előállítani, és kéz alatt ne árusítsák azokat, ezzel szemben maradjanak annál a tevékenységénél, amelyre az iparendélyük kiadatott, gyógyítással pedig végképp ne merészeljenek foglalkozni. Amennyiben ezen rendelkezésekkel szembeszegülnének, nemcsak az orvosságok elkobzásával kell számolniuk, hanem jelentős büntetés kiszabásában is fognak részesülni.

A fürdősök is vegyék figyelembe az előírásokat, és ne lépjék túl azokat a szakmai határokat, amelyeket az iparendélyük szab meg számukra, ne adjanak belső használatra szánt szereket, és ne avatkozzanak az orvosok, a patikusok, és a borbélyok munkájába.

Midőn okulisták, műtétet végző sebészmesterek, kő- és sérvmetszők, fogászok és más hasonló személyek jelentkeznek, hogy mesterségüket és tudományukat nyilvánosan gyakorolhassák, a fentiekben részletezett szakemberekhez hasonlóan kötelesek a Collegium és a magisztrátusok előtt megjelenni, önmagukat valamint orvosságos szereiket vizsgálatnak alávetni, amely vizsgálat végeztével engedélyt kapnak, vagy elutasításban részesülnek. Engedélyezés esetén, erre a célra hozott legkegyesebb rendelkezésünk erejénél fogva, az orvosok, patikusok, stb. védelme, és a betegek megkárosításának elkerülése érdekében, tilos kirakodniuk a nyilvános piactereken kívül (ott viszont legfeljebb 4 napig maradhatnak). Műteteiket kellő elővigyázatossággal végezzék, a szegény emberek túlzott megterhelésének kerülésével, és ha műtétet nem végeznének, igen súlyos büntetés terhe mellett tartózkodjanak mindenféle belső kezeléstől. Korábbi kezeléseikről olyan bizonyítványok, amelyeket szokásosan a magisztrátusok állítanak ki például a szemgyógyászok és mások kérésére, addig nem adhatók ki, amíg a Collegium vagy a hivatalosan alkalmazott physicus-doktor alapos vizsgálatot ne végzett volna, továbbá a szemgyógyászok és mások a műteteiknél, különösen az aggodalomra okot adó esetekben, mindenkor kötelesek egy doktor jelenlétét kérni.

Nem kevésbé kötelező a bábák vizsgáztatása a Collegium vagy a Collegium által approbált doktorok színe előtt, mielőtt alkalmazásba vétetnek és engedélyt kapnának, majd a bábáknak esküt kell tenniük, és tekintsék kötelességüknek, hogy súlyos és veszélyes esetekben, várandós, vajúdó és gyermekágyas asszonyoknál ne az utolsó órában kérjék az orvos tanácsát, továbbá orvosságokat se adjanak a doktorok előzetes tudomása nélkül. Ha előfordulna, hogy nehéz szüléseknél több bábának is jelen kell lennie, viseltessenek egymással szemben készséggel és békességgel, a legjobb tanácsokat adják, utálatból vagy gyűlöletből semmit el ne hallgassanak, hanem kölcsönös megértéssel tanúsítsanak keresztényi hűséget és segítőkészséget, vagyis mindig egyesült erővel dolgozzanak és bizonyítsák be, hogy nagyon is hívő keresztények. Mindazok, akik ezzel ellentétben cselekednek, részesüljenek súlyos büntetésben.

Rendzavarók, csalók és sarlatánok, stb., vagyis egyáltalán mindazok, akik nem az orvoslás mesterségéhez tartoznak, semmilyen türelmet nem élvezhetnek, nem kevésbé egyes vénasszonyok, áldásosztók és mások, akik nem helyénvaló, varázslásra használatos, babonás, vagy egyáltalán ismeretlen szerekkel dolgoznak, kúrákat folytatnak és a vizeletet vizsgálják, és tanácsokat osztogatnak, tehát az ilyen személyek működése nem engedélyezhető, tekintettel az elmaradhatatlan kemény büntetésre.

Annak érdekében, hogy a medicinát tanuló növendékek, sebész-mesterek, bábák és mások, akikre szükség lehet a sérüléseknél, szüléseknél vagy valamely betegségeknél, a lehető legjobban megtanulhassák az emberi test és a végtagok felépítését, nevezett Collegiumunk orvosai mindig gondoljanak arra, hogy amilyen gyakran csak lehetséges, ha holttestek állnak rendelkezésre, mindig *anatómiai* bemutatót tartassanak, és az orvosok egymás között állapodjanak meg a bemutató vezetőjének személyéről, és Őfensége a Választófejedelem utasítást ad arra, hogy az anatómiai bemutató a megfelelő helyen tartassanak, és mielőbb az a hely is megneveztesse, ahol kényelmes körülmények között a nevezett Collegium az üléseit megtarthatja.

Annak érdekében, hogy végezetül a Collegium működése biztosítva legyen, és a felmerülő költségeket is viselhessék, uralkodói kegyességünk folytán engedélyezzük, hogy a Collegium a patikák ellenőrzése kapcsán, az orvosok, borbély-sebészek, okulisták, kő- és sérvmetszők, bábák és más hasonló szakemberek vizsgáztatásáért és engedélyük kiadásáért, továbbá más bizonyítványok kiállításáért méltányos pénzüsszeget szedjen be, majd azt a kiadások fedezetére fordíthassa.

Előfordulhat, hogy a fentiekben rögzített pontokon túl további különös és részletes intézkedésekre lenne szükség, amelyek taglalásától a terjedelmesség kerülése okán a jelen rendelkezés eltekintett, azonban fenntartjuk magunknak a jogot ezek megalkotására, és erre leghűségesebb Collegiumunkat is emlékeztetjük.

Egyebekben pedig az a legkegyesebb és határozott szándékunk, hogy

alattvalóink jólétét és az egész ország közös hasznát szolgáló jelen rendeletünk mindenkoron szilárdan és sérthetetlenül betartassék, azt mindenki minden részletében kövesse, és ellene semmiképpen ne cselekedjék, ellenkező esetben itteni Kamarai Bíróságunk, Kormányzatunk Neumarkban, mint ahogyan Negyedés és Udvari Jogi Tanácsosaink, valamennyi vezető és beosztott hivatalnokunk, Hauß-Voigt, a magisztrátusokkal együtt a városokban is ehhez tartsák magukat, és azok, akik a szabályzat ellen cselekednek, részesüljenek megfelelő pénzbüntetésben (egyik fele a Kincstárt, másik fele a Collegiumot illeti), végezetül pedig avégből, hogy mentségment bárki is arra hivatkozassék, hogy nem ismeri a Szabályzatot, kegyesen elrendeltük, hogy az nyomtatásban is kiadassék. A Szabályzatot okmányyszerűen saját kezünkkel aláírtuk, és pecsétünkkel is megerősítettük. Így végeztetvén Potsdamban, 1685. november 12-én.

Frigyes Vilmos

PATIKAI ÉS SEBÉSZETI DÍJTÉTELEK TORKOS ORVOS DOKTOR ÖSSZEÁLLÍTÁSÁBAN¹⁹¹

CSATOLTAN A PATIKUSOKNAK, SEBÉSZEKNEK, FÜRDŐSÖKNEK,
ÉS BÁBÁKNAK SZÓLÓ UTASÍTÁSOKKAL

Helytartótanácsi határozat

1745. június 15. napján

A Királyi Helytartótanács különös rendelkezése folytán a mellékelt patikai, vagy hivatalos orvosságokról szóló árszabályzat, a patikusoknak, sebészeknek, és bábáknak szóló utasításokkal, nemkülönben a sebészeti díjtáblázat, Torkos Justus János orvos-doktor, Pozsony szabad királyi város rendszerént való physicus-doktorának munkája és fáradozása nyomán, latin, magyar, német, és szlovák nyelven összeállítva, a köz általi használatra és hasznosításra, ezennel nyomtatásban kiadatott. Hogy a művet közhaszonnal és a benne előírt mértékek és szabályok figyelembe vételével az egész ország használhassa, a kötet ára ne haladja meg az egy birodalmi tallért.

Így hát a Helytartótanács nem kétli, hogy a törvényhatóságok ezt – a szerzőnél megrendelhető – munkát a maguk eligazítása, illetve a kebelükben található gyógyszerészek, sebészek és bábák irányítása érdekében be fogják szerezni.

Kelt mint fent, Pozsonyban.

(az eredeti határozatban itt a patikai díjszabás következik)

¹⁹¹ Linzbauer II. köt. 328. tétel

Amint azt a tapasztalat megtanította, a patikusok, sebészmesterek, fürdő-sők és bábák között súlyos tévedések keletkezhetnek, amelyekből számos panaszos eset származhat, ennél fogva a köznek érdeke, hogy ezen Taxához csatolva közhatalmi tekintéllyel olyan tartós utasítások írassanak elő, amelyeket mindenki köteles betartani az említettek közül; ezek az utasítások tehát a következők:

I. Utasítás, amelyhez a patikusoknak kell alkalmazkodniuk

1. A patikusok törekedjenek arra, hogy hivataluknak és hivatásuknak minden tekintetben eleget tegyenek; amiért is igyekezzenek józanok, tisztességesek, és a tiszta lelkiismeretűek lenni, hivatásuk minden cselekedetében hűséggel és szorgalmatossággal járjanak elől, továbbá önmaguk számára kipróbált és tisztességes segítő társakat szemeljenek ki.

2. Orvosokkal szemben illő tiszteletet mutassanak, azoknak előírásaival és rendelvényeivel ne ellenkezzenek, hanem szolgálatkészek és készségesek legyenek.

3. Az egyszerű szereket a kellő időben gyűjtsék be, midőn még teljesen frissek, majd azokat erre alkalmas helyeken és edényekben tárolják, gyakran ellenőrizték, és védjék meg a romlandóságtól.

4. Az egzotikus szereket jól megválogatva és a legjobb minőségben vásárolják, és mihelyt az áru megérkezett, azt mutassák be a rendszerént való physicus-doktornak, felülvizsgálat és ellenőrzés céljából, továbbá a valóság-nak megfelelően mutassák be neki a szállítmány értékéről kiállított bárcákat, vagy az áruk értékének jegyzékét, hogy a physicus-doktor az éppen időszerű árak szerinti arányosított díjtáblázatot összeállíthassa.

5. A nagyobb jelentőségű szereket, példának okáért a sókat, szesz-féleségeket, tinktúrákat, higanyos anyagokat és más kémiai szereket, mint ahogyan minden más összetett szert soha ne olejkároktól, parasztoktól vagy kóbor alkimistáktól vásároljanak, hanem azokat kizárólag az új Bécsi Gyógyszerkönyv, vagy más megbízható szerzők utasításai szerint készítsék el; ezért tehát szerezzék be az ehhez szükséges könyveket patika-műhelyeik részére. Értékesebb anyagokat tartalmazó orvosságok készítése előtt az egyes összetevőket annak rendje és módja szerint először mérjék le, vizsgálatra mutassák be a rendszerént való physicus-doktornak, és miután az a szemlézés során megállapította a megfelelő súlyarányokat és minőséget, csak akkor és a physicus-doktor jelenlétében lehet az összeállítást elvégezni.

6. Az orvosi rendelvényeket tilos megváltoztatni, mind az egyes szerek fajtája, mind súlya vagy mennyisége tekintetében, és ha egyik vagy másik szer hiányoznék, tilos azt mással helyettesíteni, vagy az inasoknak és segédeknek ezen cselekedeteket engedélyezni, hanem a patikus teljes pontossággal és buzgósággal arra törekedjék, hogy az orvosság elkészítése a rendelvényt híven követve történjék.

7. Az orvos tanácsa és előzetes tudomása, illetve megfelelő elővigyázatosság és biztonsági intézkedések nélkül senkinek ne merészeljenek erős hashajtót, hánytató szert, a testnedveket és a vért serkentő anyagot, magzatúzó szert és ópiumszármazékokat, még kevésbé mérgeket kiadni vagy árusítani, és ezt az alárendeltjeiknek se engedélyezzék.

8. A legteljesebb mértékben tartsák magukat távol a belső betegségek kezelésétől, a betegek vizsgálatától, rendelvények vagy közönséges szóval *receptek* írásától, és ne lépjék át azokat a határokat, amelyek a saját hivatásuk és az orvosokéi között húzódnak. Egyebekben nem tilalmas számukra, hogy a hozzájuk fordulóknak saját készleteikből enyhe izzasztókat vagy hashajtókat, vagy más biztonságos orvosságokat adjanak.

9. A rendszerént való *physicus*-doktor az évenként időre kitűzött patika látogatásnál fogadják illendő módon, készségesen és barátsággal, vele szemben ellenállást ne tanúsítsanak. Továbbá az új díjszabást és a fentiekben foglalt pontokat, arányos és súlyos büntetés terhe mellett, ténylegesen is kövessék.

II. Utasítás, amelyre a sebészmesterek és fürdősök köteleztetnek, akik a sebészi mesterséget gyakorolják.

1. A sebészmesterek mind nappal, mind éjjel álljanak olyan lankadatlan szorgalommal és kellő körültekintéssel a magukat kezelésükre bízó betegek rendelkezésére, amint azt a hivatalos szolgálatuk megköveteli, ezért tehát törekedjenek arra, hogy józan, tisztességes és lelkiismeretes életet éljenek.

2. Orvosokkal szemben kellő udvariassággal viseltessenek, azok tanácsait vagy előírásait sem szemtől szembe, sem a hátuk mögött a betegek előtt ne kifogásolják, hanem az általuk előírt eljárásokat vagy rendeléseket, amilyen mértékben csak lehetséges, pontosan elvégezzék.

3. Semmiféle orvosságot (kivéve azokat, amelyek a sebészetben használatosak, mint a tapaszok, kenőcsök, torkot öblítő szerek, sipolyos fekélyek öblítésére alkalmazott folyadékok, és más hasonló) ne készítsenek, nehogy a patikusokkal szemben előítéletek alakulhassanak ki és vádaskodásokra kerüljön sor, még kevésbé írjanak elő belsőleg használandó szereket, és azokat saját házukban ne kínálják fel és ne árusítsák.

4. Bonyolultabb külső betegségekben, ahol súlyos és aggályos tünetek állnak fenn, túlzottan magukban ne bízzanak, hanem a beteg megnyugtatására és a körülmények következtében az esetet céhbeli társaikkal együtt mérlegeljék, és ha az igen veszélyessé válna, hívjanak tudós orvost, és annak tanácsai hasznosítsák.

5. A nyáladzással, amelyet higanyos kenőcsök, vagy belsőleg alkalmazott higanyos szerek idéznek elő, óvatosan kell bánni. Mivel ismeretes, hogy hatalmas tévedések történtek az ilyen esetekben, amelyek a betegek életét is követelték, ezért azokban az esetekben, amelyekben súlyos és veszélyes tünetek

jelentkeznek, orvos tanácsának kikérése nélkül nyáladzást kiváltó kezelés nem folytatható.

6. Ha sebesültek vagy sérültek szemlészésére hívattnak, munkájukat a rendszerént való physicus-doktor és más odahívottak jelenlétében, a physicus-doktor utasításai és döntései alapján, kellő szorgossággal és körültekintéssel végezzék, a dolgok állását, illetve a seb állapotát szabályosan rögzítsék, és mindezekről a megfelelő helyen becsületesen, híven és lelkiismeretesen tanúskodjanak.

7. Betegeiket valamely súlyos veszedelemmel riogatva, jogosulatlan díjazásra ne kényszerítsék, még kevésbé nyújtsák meg a kezelés idejét a nagyobb haszon reményében, hanem mindig lelkiismeretük szerint cselekedjenek. Annak érdekében, hogy maguk a sebész-mesterek és a betegek is tisztában legyenek azzal, hogy egy-egy esetben milyen díj kérhető, illetve fizetendő, az alábbi díjakat lehet kikötni.

SEBÉSZETI DÍJTÁBLÁZAT

	<i>Fr</i> t	<i>gr</i> s.
1. Kezelése fejsebnek, a koponyacsontok és az agyburkok sérülése nélkül 3–4 től	6	
2. Kezelése fejsebnek, koponyacsont sérüléssel 8–10-től	12	
3. Kezelése fejsebnek, koponyacsont repedéssel 4–17-től	20	
4. Kezelése koponyatörésnek, nyílt seb nélkül 10–15-től	20	
5. Kezelése koponyatörésnek, nyílt sebbel, zúzódással 20–25-től	30	
6. Helyretétele kifocamodott ízületnek 2-től	3	
7. Helyretétele kifocamodott ízületnek, nyílt sebbel és zúzódással 3-tól	5	
8. Sebkitözés első alkalommal, nagyobb lágyrész sérülésnél	1	
9. Sebkitözés első alkalommal, nagyobb artéria, véna, ín, ideg, és csont sérülésével	3	
10. Eltávolítása elhalt magzatnak vagy méhlepénynek, amputációja bármely testrészeknek, trepanációk, paracentézisek, ¹⁹² holttestnek megnyitása, és más nagy műtétek 3-tól	5	

¹⁹² A paracentézis itt nem a mai orvosi terminológiában leggyakrabban használt orr-fül-gégészeti beavatkozásra (a dobhártya átszúrása gennyes középfülgyulladás esetén) értendő, hanem olyan „átszúrás”, amelyet halottaknál alkalmaztak a tetszhalál kizárására, de lehetett egyéb célja is, pl. genny, szél, víz levezetése.

11. Katéter behelyezése		10
12. Az alkaron vagy az alsó lábszáron izzó vassal végzett lyukasztás elkészítéséért	1	10
13. Alkalmazása hólyaghúzó szereknek rosszindulatú betegségekben	1	10
14. Alkalmazása hólyaghúzó szereknek jóindulatú betegségekben	1	
15. Midőn az első sebkötözés, és az előzetesen megbeszélt műtétek után, továbbá a zúzódások, tályogok, fekélyek, garat-gyulladások és más esetek kezelésében gyakoribb látogatások válnának szükségessé, amit sebész-mesterek az egyes vizitekért kérhetnek, az	3–4-től	5
16. Felhelyezése egy piócának, aranyeres csomóra	5-től	6
17. Érvágás a karon	3–4-től	6
18. Érvágás a lábon	6–8-től	10

Egyebekben, miután ezen díjtáblázat a rangosabb és tehetősebb személyek esetében nem jelent előírást, tekintetükben teljes a szabadság és döntési lehetőség, viszont a sebész-mesterek is megváltoztathatják azt a szegények javára, így jótékonyágtól és keresztényi lelkiismerettől vezérelve, az ő szükségük okán engedékenyebben, sőt időnként ingyen is dolgozhatnak.

III. Utasítás, amelyet a bábák kötelesek betartani

1. A bábák viseltessenek illő tisztelettel a rendszerént való physicus doktor és a többi orvosok iránt, akiknek hívására sürgős esetekben azonnal jelentkezzenek, utasításaikat pontosan és híven teljesítsék, józan és tisztességes életet éljenek, kerüljék a bőbeszédűséget, és óvják lelkiismeretük tisztaságát.

2. Hivatásuk erényeihez méltóan, midőn hívatják őket, személyválogatás nélkül, mind nappal, mind éjjel késedelem nélkül érkezzenek a vajúdokhoz, a kezelést kellő gondossággal és körültekintéssel végezzék, szolgáltatukat sehol meg ne vonják; az asszonyok titkos nyavalyáit nyilvánossá ne tegyék, csakis azokkal közöljék, akik hivataluk alapján illetékesek e betegségek megismeretére.

3. Midőn nehéz szülés adódna, amely veszélyekkel járhat, vagy kétséges a lefolyása, ne kizárólag magukban bízzanak, hanem más szakértő bábák segítségét, sőt az orvos tanácsát is igényeljék; ne hallgassák el a halálos veszedelmet, nehogy a szülés közben lévő asszony elveszítse az örök üdvösséget.

4. Azokat a gyengécske és már-már haldokló gyermekeket, akik aligha maradnának életben a pap megérkezéséig, ha már megszülettek, vagy szülés közben testüknek valamely része előtüremkedett, a bába keresztelje meg kö-

zönséges vízzel, de semmi esetre se más folyadékkal, egy kívülálló tanú vagy családtag jelenlétében, a Szentséges Szentháromság, az Atya, Fiú és Szentlélek nevében stb., majd a keresztelést feltétlenül jelentse be a plébánia hivatalnak.

5. Orvos előzetes tudomása vagy tanácsa nélkül semmiféle hashajtó szert vagy más belső használatú orvosságot ne merészeljenek rendelni vagy javasolni; még kevésbé olyasmit, amely a magzat elhajtását idézi elő, vagy annak méhen belüli elhalását, és a baba ne hagyja magát félrevezetni, vagy megvesztegetni, hogy az újszülöttet bűnös módon eltávolítsa, és egy másik újszülöttre kicserélje.

6. Annak érdekében, hogy egyetlen bábának se engedessék meg a mesteriség gyakorlása, mielőtt a rendszerént való physicus-doktor az általa kirendelt személyekkel együtt le nem vizsgáztatta és működését nem engedélyezte volna, szintúgy tilos a bábáskodás mind a bábák tanoncainak, mind az általuk felszabadított segéd-bábáknak, mielőtt a vizsgát letették és engedélyt szereztek volna, minthogy az is kötelessége a bábáknak, hogy tanoncaikat a vajúdokhoz egyedül ne engedjék, hacsak azt a legnagyobb szükség meg nem követelné.

7. Egyebekben viseltessenek egymással szemben egyetértéssel és barátságossággal, és pontosan tartsák be a fentiekben leírtakat, az elkerülhetetlen súlyos pénzbírság vagy büntetés terhe mellett.

TERVEZET AZ EGÉSZSÉG ÜGYÉNEK SZABÁLYOZÁSÁRA¹⁹³

Bizottsági jegyzőkönyv

1755. augusztus hó 19. napján

Egészségügyi Állandó Bizottság

Elnökli: méltóságos Apponyi György gróf úr;

Jelen vannak: Konkoly Károly úr,
Bögyeny János Máté úr,
Timon József úr,

titkár: Berbek Károly úr egészségügyi tanácsos és orvos;
Győry Ferenc úr.

Ő Császári-Királyi Szent Felsége az 1754. év január havának 22. napján elrendelni kegyeskedett, hogy a Királyság minden vármegyéjében, szabad királyi városában, és saját jogállású portákkal rendelkező kerületeiben, a közjó érdekében a fenti időponttól kezdődően nyilvános orvosi gyakorlatot csak olyan személyek folytathatnak, akik rendelkeznek valamely egyetemnek a tudásukat igazoló diplomájával, és miután a hatóságok minden létező orvost felszólítottak annak bemutatására, ők ezt másolatban fel is terjesztették; de a

¹⁹³ Linzbauer II. köt. 412. tétel

diplomával rendelkezőket is távol kell tartani a praxistól, hacsak nem jelentek meg a saját physicus-doktoruk előtt, így eleget téve a császári-királyi rendelkezésnek, és többszöri ismételt sürgetés után, az egész Királyság vármegyéiben, városaiban, és saját jogállású portákkal rendelkező kerületeiben, az adataikat már ténylegesen nem igazolták.

Mielőtt azonban a Bizottság saját munkarendje szerint, általában és minden egyes beérkező felterjesztés tekintetében kinyilvánítaná saját álláspontját, addig is a jelen tárgyat megfontolva úgy ítélte meg a helyzetet, hogy véleményt is nyilvánít, mert ekképpen lehet Ő Szent Felségének leginkább segítségére a fent említett kegyes királyi rendelkezésben, mivel a visszaélések az orvosságokkal folytatott kereskedelemben és a betegségek gyógyításában, a korábbi évekhez hasonlóan napjainkban is egyre gyakoribbak, veszélyessé és feltűnővé váltak, és szenvedést okoztak a közösségnek. Így mivel az előbb említett, az orvosokkal és diplomáikkal kapcsolatban az egész országból küldött tudósítások, sőt akár e vidék mindennapi tapasztalata alapján is jól tudható, hogy az orvoslás leghasznosabb tudományában, amelyet Isten adott az emberek javára és állapotának megőrzésére, ebben az országban ez ideig oly kevés szabályozás és normatíva létezett, hogy más tartományokból érkező, és szerencsés esetben nem az elüldözéstől menekülő személyek, inkább a javasasszonyokéhoz hasonló ismeretekkel, mintsem bármiféle megalapozott tudással műtéteket végeznek, mivel teljesen szabadon és szabályozatlanul, mihelyt az országba érkeznek, oda költöznek, ahová csak akarnak és tetszésük szerint bárhol letelepednek, hogy ott aztán végtére is bármely módon, netán törvénytelenül, sőt hogy ne mondjuk, akár még betegségeket terjesztve is, büntetlenül működhessenek, még azelőtt, hogy bármivel hozzájárultak volna a közösség jólétéhez, vagy bármely helyzetben a legkisebb terhet is viselnék a nyilvánvaló károkozásért, sőt némely esetekben leginkább a földi javak hajszolásával vannak elfoglalva. Gyakorta pedig – ahogyan azt már a nyilvánvaló tapasztalat is bizonyítja – miután az efféle külföldiek az említett módon immár jelentősebb tőkét és vagyont harácsolnak össze, minden holmijukat fölpackolják, és kimenekítik az országból – következésképpen ismét megkárosítják a társadalmat.

Ezért tehát – logikusan – az állam feladata, hogy egy ekképpen egyáltalán nem szabályozott ügyben módot találjon a megfelelő norma kialakítására, és minél előbb véget vessen a hasonló veszedelmes visszaéléseknek. Való igaz: más, e tekintetben fejlettebb államokban és tartományokban az ilyen ügyekben a szükséges szabályozás ügyének teljes felelőssége az orvoskollégiumokra van bízva, csakhogy a Magyar Királyságban effélék egyáltalán nem léteznek.

Ezért hát véleményünk szerint az említettekkel kapcsolatban a szükséges szabályozást be kell vezetni, hogy ekképpen a korábbi hiányosságokat kiküszöböljük, evégett pedig a Nagyméltóságú Királyi Helytartótanácsnak is teljes figyelmet kell fordítania ez ügyre, amiképpen az ebben a királyságban köz- és politikai ügyekben tevékenykedő Főméltóságú Kormányzónak is

teljes erőfeszítéssel kell az ügyet kezelnie. Evégett pedig a következő pontokat kell határozatba foglalni, úgymint

Először: a Magyar Királyságban, amint az előzőekben rögzítettett, nincs Orvosi Fakultás, vagy Kollégium, amelyben orvoscépzés folyék, hogy ott a kúlhonban képzett és diplomát szerzett orvosok meghallgatásra kerúlnének, ily módon jogosultságot szerevén az orvosi gyakorlatra. Továbbá nem tisztázhatók és igazságosan nem ítéelhetők meg azok a vitás esetek, amelyek orvosok között öntelt hozzáértésükböl, híú vitáikböl, vagy személyes ellenszenvükböl, vagy nem utolsó sorban bármely más természetú szakmai torzsalkodásukböl kiindulva közöttük keletkeznek, és amelyeknek gyakran a betegek is kárát látják. Ezért tehát, amíg az Orvosi Fakultás a Nagyszombati Egyetemen Isten és Kegyes Királynői Ófelsége védnöksége alatt meg nem alapították, ennek a Bizottságnak, amelyben egy orvos mindig jelen van más hasonló tárgyú ügyek tárgyalásában, azzal a módosítással adatnék felhatalmazás, hogy a mindenkori egy ülnökön kívül és túl, a Nagyméltóságú Tanács a dolgok állása szerint még legalább két további meghívott és kinevezett orvosával történejk a szükséges és részrehajlás nélküli, minden körülményekre kiterjedő vizsgálat, hogy a Bizottság jelenlétében tanúságot tegyenek azok a személyek, akik – miután elvégezték az orvosi tanulmányokat, és ennélfogva diplomával rendelkeznek – a Királyságban közmegbízattással járó praxist kívánnak folytatni, így a jövőben a Nagyméltóságú Tanács helyes ítélete által megfelelően mérlegeltessenek, hogy vajon előzetesen megszerezték-e a gyakorlat folytatásához szükséges képesítést, majd ezután a döntések kihirdetése a vonatkozó különböző megfontolások alapján könnyebben és rendszeresebben történehsék, és a helyzetnek megfelelően minősítést és alkalmaztatást nyerhessenek; ennélfogva

Másodszor: annak érdekében, hogy ez az eljárás már kezdettől fogva határozottan megalapoztassék, és a köz javát szolgálja, minden egyes orvos a jelenben és a jövőben egyaránt, aki a Királyságban gyakorlatot folytat, vagy eziránt folyamodnék, bejelentkezésre köteleztetik, tehát

ami az előbbi orvosokat illeti: akik már hosszabb ideje itt tartózkodnak, az írásbeli értesítésen túl mindenesetre három hónapon belül személyesen jelentkezzenek a Nagyméltóságú Tanács előtt, az utóbbi orvosok viszont ezzel ellentétben, akik ezután érkeznek az országba, közvetlenül kötelesek személyesen megjelenni, és saját kívánságuk alapján kiállni a fenti módon ismertett vizsgát és kikérdezést, mivel ezúton szerezhetik meg az okiratokat a közszolgálati praxishoz vagy üresedés következtében a physicus-doktori álláshoz, illetve a lakóhely szerinti letelepedéshez; nehogy a fenti módon megszerezhető honosítás megkerülésével, következképpen a képességek bemutatása nélkül, súlyosabb büntetés kockázatát is vállalva, a nevezett gyakorlat folytatása lehetővé válják. Továbbá

a vármegyei közgyűlések, a saját jogállású portákkal rendelkező kerületek és a szabad királyi városok testületei, midön bárkit physicus-doktornak,

nemkülönbön gyakorló orvosnak szándékoznának kinevezni, nem más egyéb okból kifolyólag, hanem a saját biztonságuk érdekében, erről előzetes jelentést tegyenek a Nagyméltóságú Királyi Helytartótanácsnak, hogy ezt teljesítvén, a fentiekben tanácsolt szabályozás szerint, minden amit betartani szükséges, annak rendje s módja szerint betartassék, és ennek megfelelően az ügyek a fenti ajánlások szerint intéztessenek és végeztessenek, továbbá

Harmadszor: minekutána a dolgok rendezett állásához, és az ügyintézés legnagyobb pontossággal való végzéséhez az szükségeltetik, hogy az orvosok, akik a fenti módon elfogadást nyertek a közszolgálati gyakorlat folytatására, szabályos módon bejelentésre, majd a hivatalos jegyzékbe felvételre kerüljenek; mivel az egyenlőség elve és a törvényesség megköveteli, minden korábbi döntés következtében elfogadott orvost is fel kell venni a jegyzékbe, nemkülönbön azokat is, akik engedélyük révén szabadfoglalkozású gyakorlatot folytatnak, hogy ezután közvetlenül kötelezhetőek legyenek az alábbiakban javasolandó adóztatásra. A továbbiakban az egész Királyságban fellelhető patikusok, sebésmesterek, borbélyok és fürdősök, nemkülönbön a szabad királyi városokban és a nevezetesebb városokban működő bábák is számba vétessenek az orvosokhoz hasonlóan a fentiekben leírt módon, majd legalább írásban jelentkezzenek a Nagyméltóságú Tanács előtt mindazok, akik már korábban is dolgoztak, azok viszont, akik a jövőben jönnének a Királyságba, korábban akár átesetek az eljáráson, vagy első alkalommal teszik ezt, személyesen kötelesek megjelenni a Tanács színe előtt, azok viszont akik a Királyságon belüli helyváltoztatásért folyamodnának, és hosszabb ideig távol lettek volna, hasonlóan a fentebb említettekhez, legalább írásban jelentkezzenek, és ha tanácsossá válik személyes megjelenésük elrendelése, másokhoz hasonló normák szerint tegyenek vizsgát, és valamennyien egyenlő módon az alábbiakban javasolt adózásra köteleztessenek, ettől függővé téve az elismerést illetve honosítást, majd az engedély kiadását és a szabad gyakorlat folytatását. Hogy az arányos adózást, amint az itt következik, mindenki méltányosan teljesíthesse, ennek módját és menetét kétség kívül egyszer s mindenkorra rögzíteni szükséges, hogy a jövőben az életét az országban bárhol és törvényesen mindenki fenntarthassa. Bizonyos továbbá, hogy ez az új és bizonyára nem terhes adóalap így eredményesebben hasznosítható, mert ebben az országban sok olyan törekvés létezik, amelyek megvalósítása hasznos, sőt szükséges lenne, ám eszközök és lehetőségek hiányában, soha nem érheti el, mint ahogyan nem is éri el a kívánt célját, noha megtörténhet, hogy mostantól kezdve a felhalmozandó pénz az időnek múlásával egy nagyobb összeget fog eredményezni, és a letelepedő doktor a fáradozásaival nemcsak az éves bevételét keresi meg, hanem egy olyan alap létrehozásához is hozzájárul, amely révén ebben a Királyságban is valamely orvosképzést lehetne pénzügyileg támogatni, és amelynek segítségével például anatómiai bemutatókat lehet majd rendezni, hogy azok a leendő orvosok, sebésmesterek és bábák, akik sebektől szenvedőkkel vagy más betegekkel, ezeken túl az emberi test más betegségei-

vel, vagy a test egyes részeinek bajával foglalatostkodnak, azokat még jobban megismerhessék. Ameddig azonban ezek az előzetes tervek a maguk idejében majd valóra válthatók lesznek, ezenközben azokat a hazánkfiat, akik orvosi tanulmányok végzésére külföldi országok Orvosi Fakultásaira távoznak, majd onnét a haza javát szolgáló, tudásukat és képességeiket ide visszahozzák, költségtámogatásban lehetne részesíteni, végül pedig annak függvényében, hogy a fenti módon befolyó jövedelmek mennyire növekednének, más közhasznú dolgokat is fokozatosan meg lehetne valósítani.

Annak okáért, hogy a fentiekben ismertetett adózás áttekinthetővé váljék, megtekintheti a Bizottság, hogy semminek nem túlzott a mértéke, ha így kerülne elfogadásra, ugyanis a következő összegek fizetendők:¹⁹⁴

Orvosok, akik hazánk fiai, és már itt élnek vagy a jövőben fognak jönni	Körm.	12
Orvosok, akik külföldiek, e tekintetben minden különbség nélkül	„	24
Sebészmesterek és fürdősök a nagyobb szabad királyi városokban, amennyiben azonban hazánk fiai lennének, az adó felére csökkentendő	„	6
Sebészmesterek és fürdősök kisebb szabad királyi városokban, és más nevezetesebb városokban	„	4
Sebészmesterek a falvakban	„	1
Fürdősök, amennyiben falvakban működnének	„	2
Patikusok, bárhol az országban	„	8
Nemkülönb a patikusok ellenőrzéséből, hasonlóan a vándor-gyógyítók szabályozásából és fegyelmezéséből, továbbá a szemműtétet végzők, a kő- és sérvműtétet, valamint a foghúzó alábbi működéséből, körülbelül a hozzájuk hasonlóak adóját kell vélelmezni; ezért tehát		
Nevezett patikusok ellenőrzéséért, a patikaműhely értékének megfelelően	„	1 vagy 2
Azért, hogy a vándor-gyógyítók a hetivásárokon dolgozhassanak	„	1
Bábák a nagyobb szabad királyi városokban, nevezetesebb városokban, a jövedelmük mértékében	„	6, 4 és 2

¹⁹⁴ A táblázat „Körm” rövidítése a latin szövegben ugyancsak rövidített „körmöci arany”-nak felel meg, amely köznyelvi használatban az aranyforint neve volt a pénzverőhely, Körmöcbánya neve alapján.

Egyébként, mivel ezen a fent ismertetett módon létesítendő új szabályozáson túl, magára a mesterség gyakorlására vonatkozóan is olyan szabályzatot kell alkotni, amelyet mindenki betartani köteles, következésképpen itt az, amit az orvosokra nézve látszik szükségesnek határozatba hozni, és pedig

Először: hogy az orvosok kiváló életre törekedjenek, megfelelő egyetértésben, szerényen és türelmesen, egymással megértően és barátságosan viselkedjenek, hivatalukban mind betegek mind egészségesekek esetében, bárhová hívják is őket, becsülettel és szorgosan, munkájukról mind Istennek mind a közösségnek számot adva dolgozzanak; orvosságok felírásában óvatosan járjanak el, betegek állapotát szorgalmasan tanulmányozzák, a különböző kór-ságokat és a betegségeket, amelyek megállapítottak ne fecseggék ki; jutalmat vagy díjazást sem a szegényektől, sem a tehetősebbektől, akikkel egyébként azonosan kell bánniuk, kényszerrel nem kérhetnek, az egészség helyreállítása után azonban a kezelésért esedékes tartozást meg kell kapniuk. Legyen tilalmas továbbá, hogy egyik orvos a másik kezelési módját bírálja és rajta gúnyolódjék, magát a betegekre a szükséges mértéken túl rábeszélje, és ha hívták, saját tudásától nem felfuvalkodottan, mindenféle tekintélytisztelet és ellenszenv nélkül, röviden és ott helyben fogalmazza meg a véleményét, és az orvosi tanácskozásokban is készséggel köteleztetik a részvételre.

Másodszor: az orvosok ott helyben, ahol laknak, gondot viseljenek arra, hogy a fentiekben említett patikai ellenőrzések során, amelyeket egyébként Öfelsége kegyes rendelkezése szerint évenként kell elvégezni, azokat az ott található orvosságokat és alapanyagokat, amelyek régi voltak, vagy tárolási módjuk miatt megromlottak, illetve amelyek hamisítottak vagy gyógyításra alkalmatlanok, a gyógyszerészeti árszabás útmutatásai szerint különítsék el a jóktól és a gyógyításra még alkalmasoktól, és mind a patikusok, illetve inasok és segédek is buzdíttassanak a hivatalukban való helyes viselkedésre, és mivel a patikai árszabást a vidékek különbözősége és a különböző patikaszer-ek egy és más helyen kialakult árai miatt az egész országban teljesen azonosá tenni nem lehetséges, az ilyen ellenőrzések alkalmával meg kell vizsgálni az orvosságok árait, és ha netán mértéken felüliek lennének, arra külön is gondot kell fordítani. Végezetül pedig törekedjenek arra, hogy a patikusokon kívül orvosságokat mások ne árusíthassanak.

Harmadszor: megelőzendő, hogy valamely orvosok saját hasznukat hajszolva egy patikussal egyezséget kössenek, majd különböző módszerekkel az egyébként vonakodó saját betegeiket eltanácsolják azoktól a patikáktól, amelyeknek a segítségét nevezett betegek korábban igénybe vették, majd átírányítsák őket az általuk ajánlott helyre, ezennel szigorúan tiltva leszen, hogy ha a patikai szabályozást ilyen vagy hasonló sérelem érné, azt helyben jelenteni kötelező, hogy ily módon orvosolható legyen a sérelem, amely bekövetkezett.

Negyedszer: a helybéli orvosok, azt a helyet, ahol megelőzően és tartósabban közpénzekből fizetést kaptak, ragályos vészek kitörése idején (ame-

lyeket a jó Isten kegyelmesen hártson el felőlünk), soha el nem hagyhatják, hanem a közönséges betegségekben szenvedők, illetve a ragály által veszélyeztetettek felett is őrködni kötelesek.

Ami pedig a továbbiakban a sebész mestereket és fürdősoket, nemkülönben a patikusokat és bábákat illeti:

Minekutána valamennyiük számára az utasítások a Torkos-féle patikai taxa végéhez illesztvén, Őfelsége által legkegyesebben jóváhagyva, már korábban elkészültek, ezek érvényessége a helyes és kötelező betartás céljából feléjük a jövőre nézve is megerősítettik. Sőt még további példányokat kell készíteni, ezen szövegrészek tekintetében jobbra nyilvánvalóan nem elkerülvén Torkos Justus János hozzájárulását, aki ezt a munkát a közjóra törekedvén magára vállalta, hogy nevezett példányok a Nagyméltóságú Tanács 1745. június 15-én hozott határozatával is megegyezően, mind az orvosok, mind a patikusok, továbbá a sebész mesterek és bábák részére egyaránt elkészíttessenek.

Egyebekben pedig, minthogy az előbbieken felvezetett patikai taxa című munkában az említett foglalkozási utasítások között a mértéktelen munkadíj követelések megelőzésére tételes sebészeti díjszabás is elrendeltetett, a jelen Bizottság úgy vélekedett, hogy az elkérhető díjakról és fizetségekről az orvosok részére is teljesen azonos módon meghatározott normát és szabályozást ír elő, egyelőre azonban a dolog körülményeit minden oldalról mérlegelve a Bizottság abban állapodott meg, hogy az egyszerűség kedvéért, a számos előre várható nehézség miatt ezzel jelenleg nem kíván foglalkozni.

Az eddig kinyilvánított valamennyi vélemény birtokában, a fentiekben említett, különböző gyógykezeléseket végző vándor-gyógyászok miatt hátramaradt még az ő szabályozásuk, így különösképpen ahol szemészek, avagy szemműtéteket végzők, kő- és sérvmetszők, avagy *Stein- und Bruchschneider*,¹⁹⁵ valamint foghúzókat ajánlanak fel szolgálataikat, és áruikat nyilvánosan kirakodni vagy munkát végezni szándékoznak, a Helyhatóságnál bejelentésre, majd annak rendje és módja szerint személyesen is megjelenésre köteleztetnek.

Amennyiben engedélyt nyernének, a hetivásárok időtartama alatt csak előzetesen meghatározott díjszabás szerint dolgozhatnak, hogy ennél drágábban ne adhassák el az áruikat, a belső kezelésektől pedig, amelyekben nem illetékesek, ugyancsak tartózkodjanak. A Magisztrátusok ezeknek a személyeknek kellő óvatossággal és önmérséklettel adjanak ki tanúsítványokat az elvégzett kezelésekről, és amennyiben korábban valamely bizonyítványt már kiállítottak volna, arról jelentésben kell beszámolniuk.

Továbbá pedig, hogy mindazon határozatok, melyeket Ő Legszentebb Felsége ezután kegyeskedik meghozni, mind nyomtatásba adassanak az egész Királyságban való közzététel céljából, hogy így még nagyobb nyilvánosságot élvezzenek, és valamennyi betartása még pontosabban történhessék.

¹⁹⁵ német: kő- és sérvmetszők

Végezetül a fentiek megtárgyalása után ezekhez a Bizottság készséggel csatolta az orvosok tekintetében a vármegyékből és a szabad királyi városokból beérkezett összes jelentést, a saját véleményével, egyesek vonatkozásában pedig a már megtett véleményekkel együtt.

ORVOSLÁSI RENDTARTÁS A CSEH KIRÁLYSÁG RÉSZÉRE

PRÁGA, 1753. JÚLIUS 24.¹⁹⁶

NEGYEDIK FEJEZET

A HIVATALOS BÁBÁKRÓL

Nem kevés rosszallással vettük tudomásul, hogy alkalmanként az egyes városokban kellő tudás és tapasztalat nélküli bábák is dolgoznak, vidéken azonban a bábáságot a legkülönbözőbb nőszemélyek is gyakorolják, anélkül, hogy valaha is vizsgáztatva és felesketve lettek volna, így a várandós és vajúdo asszonyoknak az életét és testi épségét is veszélyeztetik, tehát annak érdekében, hogy meggyőződhessünk ezeknek a személyeknek az alkalmasságáról és elvárható képességeiről, kinyilvánítjuk határozott akaratunkat, hogy részükre az anatómia mindenkori professzora kellő időtartamú szülészeti kollégiumokat tartson, szegényeknek ingyen, tehetősebbeknek évi 6 forint ellenében, és ezennel elrendeljük, hogy ezeket a kollégiumokat mindazok kötelezően látogassák, akik bábaként akarnak dolgozni és letelepedni, akik orvosi tanulmányokat folytatnak, és akik seborvoslással foglalkoznak.

A fenti képzésre jelentkezett bábákat az előírásoknak megfelelően vizsgáztatni kell, és erről jelentést kell tenni az elnöknek, hogy eldönthető legyen a jelöltek elfogadása vagy visszautasítása.

Hogy az ilyen vizsgázott bábák hivataluk ellátása során kellő védelemben részesüljenek, a képesítéssel nem rendelkezőket nemcsak eltanácsolni kell a munkától, hanem tettenérés esetén kemény büntetéssel is sújtandók.

Ezennel szándékunkban áll azt a rendelkezésünket is kinyilvánítani, hogy az engedéllyel rendelkező bábák viseljenek a ruhájukon valamilyen megkülönböztető jelzést, és ezt a baba-segédként maguk mellett tartott személyek is megtehessék, mindazonáltal csakis abban az esetben, ha ugyanazon a vizsgán eredményesen megfelelték.

Valamennyi előjáróságot továbbá különös nyomatékkal, és büntetőjogi felelősségükre hivatkozva óvjuk attól, hogy egyetlen nőszemélyt se engedje-

¹⁹⁶ Forrás: John, Johann Dionis: Medizinalordnung für das Königreich Böhmen, Prag 1753. júl. 24. In: Lexikon der k.k. Medizinalgeseze. (sic!) Vol. 2. Prága, 1790. pp. 245–316.

nek dolgozni a szakmában, ha nem látogatták a szülészeti előadásokat, nem vizsgáztak, és a vizsgán eredményesnek nem találtattak. Mindazonáltal azok,

2-szor: akik vidéki állást töltenek be, vagy ilyen állásért a jövőben szándékoznak folyamodni és vizsgát még nem tettek volna, jelentkezzenek a körzet physicus-doktoránál, mert a vidéki bábákat ő vizsgáztatja, majd erről jelentést tesz az orvosi fakultásnak, és ezután szolgálatba állításuk és hivatali esküjük vétele tekintetében meg kell várni a fakultás döntését; nyilvánvaló tehát, hogy a falusi bábák működése miatt ez a fenti gyakorlat vélhetően még hosszabb ideig fog fennmaradni. Továbbá,

3-szor: a fentiek szerint hivatalukban megerősített bábák becsületes és keresztényi életmódot folytassanak, és mivel éjjel-nappal készenlétben kell állniuk, a részegességtől is tartózkodjanak, így munkájuk előtt vagy után, és a gyermekágyas nőknél túlzott mértékben bort és erősebb italokat ne fogyasszanak, mivel kötelességük teljesítése közben két ember életét és egészségét tartják a kezükben, de ha mindezt elhanyagolják, a lelkiismeretük és lelki üdvösségük fog kárt szenvedni, tehát nagyon is indokolt az elővigyázatosság, a szorgosság és a hűség gyakorlása.

4-szer: a bábák egymás iránt bizalommal és jó magatartással viseltesse- nek, egyik a másikat ne irigyelje, hanem a netán előadódó nehezebb esetekben kölcsönös hívják egymást, jó tanácsokkal és tettekkel segítsenek, és ezek alól betegség, vagy más akadályoztatás esetét kivéve, magukat soha ki ne vonják, és azt elérendő, hogy mindez betartassék, ha nem így cselekednének, először figyelmeztetésben részesüljenek, másodsor a tényállás szerinti büntetésben, végezetül pedig, ha még újabb vétséget követnének el, eltiltandók a szakma gyakorlásától. Következésképpen,

5-ször: a bábák munkájuk során mindig kellően figyeljenek a kötelességeikre, gondoljanak hivatali esküjükre, ne használjanak babonás mondásokat, testmozdulatokat, vagy szereket, a titkokat tartsák meg, és ne csak egyszerűen mellőzzék a hivatalos munkájukon kívüli pénzkereső foglalkozásokat, hanem álljanak a legnagyobb tisztességgel és szerénységgel a szükséget szenvedő asszonyok rendelkezésére, ne kényszerítsék őket erőlködésre a megfelelő jelek észlelése, vagy a szülés idejének megérkezése előtt, de a szülészék használatát se erőltessék, illetve senkit ne ültessenek túlzottan hosszú ideig a szülőszéken, és a szükség szélsőséges eseteitől eltekintve, bába-segédjüket se küldjék maguk helyett, hanem lehetőleg mindig személyesen legyenek jelen a szülésnél. Nem kevésbé,

6-szor: törekedjenek a bábák arra, hogy a várandósoknál jól becsüljék meg a szülés idejét, hogy így minden szükséges kelléket idejében oda készíthessenek, majd a vajúdnőknak keresztényi vigaszt nyújtsanak, és helyes magatartást tanácsoljanak; alaposan győződjenek meg a magzat helyéről és fekvéséről, a szülés egyes szakaszainak beállításáról, és minden körülményre jól felfigyeljenek, majd ha netán aggasztó jeleket észlelnének, idejében tanácskozzanak egy másik tapasztalt bábával, sőt ha a helyzet megkövetelné,

orvost is hívjanak, annak tanácsait és javaslatait is vegyék figyelembe, továbbá olyan helyzetben, ha a magzat a méhben elhalt volna, de az anya életben maradt, az észlelés után azonnal hívjanak egy tapasztalt orvost vagy sebész-mestert, hogy az anyát megszabadítsák a halott magzattól, illetve fordított esetben a magzatot, ha még életben lenne, a megfelelő segédlettel világra hozhassák, hogy így életben maradjon.

Hasonló gondosságot kötelesek a bábák az anyánál is tanúsítani, hogy

7-szer: a köldökzsinór másik végét is ellássák, és a méhlepény teljes ép-ségben távozhassék; mindazonáltal előfordulhat, hogy hozzánóvén a méh falához, teljesen nem válik le, hanem egészében, vagy részben a méhen belül marad.

Ekkor a bába ne reménykedjék, hogy a méhlepény majd mégis csak leválik, és előre félve a rosszindulatú szóbeszédtől ne hallgassa el a veszélyt, hanem azt haladéktalanul közölje, majd hívasson egy orvost, aki képes arra, hogy jó tanáccsal, megfelelő szerekkel, és Isten segédelmével az ilyen, életet és a testi épiséget veszélyeztető helyzetet is megoldja. Továbbá a bábáknak,

8-szor: a legszigorúbban tilos, a hivataluk és becsületük elvesztése, továbbá jelentékeny pénzbüntetés, de a cselekmény súlya miatt akár testi fenytés vagy halálbüntetés terhe mellett is, hogy hajadon vagy házasság nélküli nőknek, nagy nyereséget remélve, különféle orvosságot, italt, port, vagy bárminemű egyéb szert készítsenek vagy készíttessenek, amelynek hatására a magzat elhal a méhben, vagy arra kényszerül, hogy előbb-utóbb, élve vagy halva, de mindenképpen idő előtt a világra jöjjön; de ilyesmit célzó tanácsot sem adhatnak, továbbá belső kezelést sem végezhetnek, és nem is írhatnak elő, ellenben engedélyezett számukra néhány külsőleges, egyébként is általános használatban lévő szer megfelelő alkalmazása. Amennyiben velük szemben bárki is alantas szándékot nyilvánítana tisztességtelen, egyenesen tiltott, vagy korlátozott dolgokkal kapcsolatban, és mindezt ajándékokkal, nagyobb pénzösszeg ígéretével, erőszakkal, vagy fenyegetéssel kísérné, azt azonnal jelenteni kell a helyi elöljáróságnak. A bábáknak nincs engedélye arra, hogy

9-szer: bárkinek is, legyen az illető eleve gyanús vagy sem, hashajtó szereket adjanak, ha a gyermekágyas nők tisztulására hivatkoznak, ezzel szemben az ilyen személyeket súlyos büntetés terhe mellett azonnal jelenteni kell az orvosnak, aki tisztában van az eljárás további menetével.

Tekintettel erre, ismételten megtiltjuk a patikusoknak 24 bírodalmi tallér pénzbírság terhe mellett, hogy bábáknak a hivatalos engedéllyel működő orvosok tudomása nélkül, a fenti szereket elkészítsék és kiszolgálják. Ezenel pedig

10-szer nyomatékosan megparancsoljuk az összes bábának, hogy általában nőszemélyeknél, szülés után hat héten túl asszonyoknál és gyermekeknél, vagy bárki másnál gyógykezelést folytassanak, de ha ilyesmit a szükség mégis kikényszerítene gyermekágyas nőknél, és újszülötteknél, amikor az idő rö-

vidsége miatt az orvos nem elérhető, engedélyezett a számukra, hogy közön­ séges és ártalmatlan szereket rendeljenek, mint például gyermekeknek való enyhe, kanalas hashajtó orvosság, aranypor, puhító klistélyek és borogatások, amelyeket a patikák is kiadnak, de az ilyen eseteken túlmenően minden bete­ get orvoshoz köteleesen irányítani.

11-szer: a bábák ne végezzenek szükség-keresztelést, ha nem állna fenn egyértelmű veszélyhelyzet, keresztelni kell azonban, ha bizonytalan a gyer­ mek életben maradása, abban az esetben is, ha a szülés még nem fejeződött be, és a magzatot az anyától nem választották el, ezért tehát, hogy ebben a fontos tárgyban a kereszttség elmaradásának okán a gyermek bűnös tudatlan­ ságból ne veszítse el az örök élet üdvösségét, feltétlenül szükséges, hogy mindazok, akiknek szükség esetén feladata lehet a keresztelés elvégzése, kel­ lő eligazítást kapjanak ennek a szentségnek a lényegéről, és arról, hogy ki­ szolgáltatását milyen úton és módon kell elvégezni.

Jóllehet a bábák illetékes helyen vizsgát tettek abból, hogy veszélyes szü­ lések vezetése közben miként kell viselkedniük, és a szükséghelyzetekben hogyan végezzék a keresztelést, Mi egy magas egyházi méltóságtól (akinek hivatali és egyházi kötelessége, hogy kellő előrelátással öröködjék a hittu­ dományi dolgok felett) a legnagyobb jámborsággal kaptunk tanácsot és jóvá­ hagyást arra, hogy minden bába további részletes kioktatásban részesüljön, így maga is tisztán láthassa, hogy szükséghelyzetben miként kell helyesen és érvényesen cselekednie. Ennek az oktatásnak az anyagát írásban is oda kell adni a bábáknak, hogy azt gyakorta olvassák, és a vajúdókhoz hivatva is ma­ gukkal vigyék, hogy abból kétség esetén azonnal megtudhassák a helyes te­ endőket. Ezét tehát ismerniük kell, hogy a kereszteléshez három dolog szük­ ségeltetik:

először: hogy azt keresztényi szándékkal kell végezni, amint azt Jézus Krisztus cselekedte,

másodszor: a gyermeket természetes tiszta vízzel kell megkeresztelni,

harmadszor: egyidejűleg ezt kell mondani: Én megkeresztellek téged az Atyának, Fiúnak, és Szentlélek Istennek nevében. Ezeke az szavakat semmi­ lyen módon nem szabad megváltoztatni, ugyanis az „Én megkeresztellek”, a keresztelést végző személyre, és magára a cselekvésre vonatkozik, a „téged” szó pedig arra, aki a kereszttségben részesül.

Végezetül, mindhárom isteni személyt név szerint meg kell nevezni, ugyanis a keresztelés érvénytelen lesz, ha valaki nem így mondja: „Én meg­ keresztellek”, nem teszi hozzá, hogy „téged”, vagy nyomatékosan nem mon­ dja ki mindhárom isteni személyt. Következésképpen, elengedhetetlen a szö­ veg pontos felmondása, tehát: Én megkeresztellek téged az Atyának, Fiúnak, és Szentlélek Istennek nevében. Mindennek az oka az, hogy maga Jézus Krisztus rendelte így ezeket a szavakat a keresztelés elvégzéséhez. A további­ akban még a következőket kell megjegyezni.

Először: ezeket a szavakat a víz öntése közben kell mondani, tehát nem

előtte, és nem utána, vagyis amikor az „Én megkeresztellek...” elhangzik, a víznek már a gyermekre kell folynia, hogy a szó és a tett lehetőség szerint összhangban legyen egymással, és teljesüljön a kimondott szándék.

Másodszor: ugyanazon személy mondja a kereszteléshez szükséges szavakat, aki a vizet is önti, ugyanis amennyiben ezt két külön személy végezné, a keresztelés érvénytelen lenne.

Harmadszor: háromszor történik meg a víz öntése, kereszt alakú rajzolatot követve, szükséghelyzetben azonban egyszerű leöntés is végezhető.

Negyedszer: amint az általában szokásos, a víz öntése a gyermek fejére történik, ugyanis a fej az emberei test első és legfontosabb része, amennyiben azonban a vízöntés csak a test másik fontos részére, mint például a mellkasra vagy a vállra történik, az nem tekinthető feltételes keresztelésnek. Amennyiben a test fő részei közül egyetlen egy sem volna elérhető, csak egy kis kezecske vagy lábacska, akkor ezekre kell a vizet önteni, de ilyenkor a feltételes formula mondandó: Ha alkalmas vagy erre, úgy én megkeresztellek téged az Atyának, Fiúnak, és Szentlélek Istennek nevében. Mindazonáltal, ha később valamely fő testrész is megjelenik, a gyermeket ismételten meg kell keresztelni, ezúttal a következő formulával: Ha nem lennél megkeresztelve, úgy én megkeresztellek téged az Atyának, Fiúnak, és Szentlélek Istennek nevében. A fentiekből ugyan már kiderült, hogy szükség esetén hogyan kell feltételesen keresztelni, de ez még a továbbiakkal is kiegészítendő.

Először: Ha természetes tiszta víz nincs kéznél, hanem csak olyan folyadék, amely erős kételyeket ébreszt, hogy a tiszta víz tulajdonságaival rendelkeznek, akkor azzal csak feltételesen lehet keresztelni, mondván: Ha ez a víz alkalmas a keresztelésre, úgy én megkeresztellek téged az Atyának, Fiúnak, és Szentlélek Istennek nevében. Mihelyt azonban tiszta víz is rendelkezésre állna, a keresztelést meg kell ismételni, a következő feltételes formulával: Ha eddig nem lettél volna megkeresztelve, úgy én megkeresztellek téged az Atyának, Fiúnak, és Szentlélek Istennek nevében.

Másodszor: Feltételesen kell akkor is keresztelni, ha kétséges, hogy a gyermek még életben lenne, mondván: Ha alkalmas vagy erre, úgy én megkeresztellek téged az Atyának, Fiúnak, és Szentlélek Istennek nevében.

Harmadszor: amennyiben a gyermeknek valamely apró része, mint a kezecske vagy lábacska, vagy csak egy ujjacska lenne vízzel leönthető, ugyancsak szükség-keresztelést kell végezni, mondván: Ha alkalmas vagy erre, úgy én megkeresztellek téged az Atyának, Fiúnak, és Szentlélek Istennek nevében.

Negyedszer: két fejjel született gyermek esetén az ilyen torzszülöttet az egyik fején feltétel nélkül, a másik fején feltételesen kell megkeresztelni, mondván: Ha még nem lennél megkeresztelve, úgy én megkeresztellek téged az Atyának, Fiúnak, és Szentlélek Istennek nevében.

Ötödször: Ha a bába ikreket észlel az anya méhében, és két kis kezecske, vagy lábacska esnek elő, tehát nem tudná megállapítani, hogy melyik apró-

rész melyik gyermekhez tartozik, először az egyiket öntse le vízzel a formula elmondása közben, majd a másikkal is ugyanezt tegye, de mindkettő feltételesen történjék, mégpedig az első esetben a következőképpen: Ha alkalmas vagy erre, úgy én megkeresztellek téged az Atyának, Fiúnak, és Szentlélek Istennek nevében. Előfordulhat azonban, hogy az ikrek a kis kezüket vagy lábukat visszahúzzák, majd ezután jönnek a világra, de ekkor ismételen el kell végezni a feltételes keresztelést, mondván: Ha nem lennél megkeresztelve, úgy én megkeresztellek téged az Atyának, Fiúnak, és Szentlélek Istennek nevében, ugyanis nincs bizonyosság arra, hogy mindkét kis kéz, vagy mindkét kis láb ugyanazon, vagy két külön gyermekhez tartozott volna.

Hatodszor: végezetül minden esetben, amelyben kétség merülne fel a kereszttség helyes kiszolgáltatását illetően, azt feltételesen meg kell ismételni. Általában minden személy, de a bábák különösen, akik ilyen nehezen áttekinthető helyzetbe kerülhetnek, hallgassanak a lelkiismeretükre, és előzetesen alaposan mérleeljék, hogy mi a teendőjük. Vajúdó nőknél legyen odakészítve a víz a kereszteléshez, idézzék emlékezetükbe az elmondandó szavakat, nehogy a sükségtől szorongatva tévesen mondják azokat, például az „Én megkeresztellek” helyet ne hangozzék úgy, hogy én elnevezlek téged az Atyának, Fiúnak, és Szentlélek Istennek nevében; ezzel szemben rendezzék el a gondolataikat, kellő gondossággal és szerénységgel rendeljenek el és tegyenek meg mindent, ami sükséges, de ha elegendő idő állna rendelkezésre, azonnal hívassák a papot, hogy a gyermek keresztelését ő végezhesse.

A bábák feladata az is, hogy felfigyeljenek a gyanús nőszemélyekre, és átkutassák az eszközeiket, tehát ilyen esetekben mindent pontosan vegyenek szemügyre, mérleeljék az összes körülményeket, és az eljárást legjobb tudásuk és lelkiismeretük szerint végezzék, semmi esetre se hagyják magukat eltéríteni, erőszakkal, fenyegetéssel, könyörgéssel, pénzzel, és ajándékokkal; vizsgálatokat végezve, az általuk észlelt valós helyzetet az igazgatásban illetékes helyen tárják fel, vagy pedig az orvosi fakultás előtt, ha maga a fakultás bízta meg őket a vizsgálattal, de más helyre bejelentést ne tegyenek; azokban az esetekben viszont, amelyekben a vizsgálathoz nem rendelkeznek a sükséges előzetes ismerettel, követendő eljárásuk előzetes tisztázása érdekében forduljanak a phisicus-doktorhoz, vagy más járatos orvosokhoz.

Fentieket a bábák mind a városokban, mind vidéken kötelesek szó szerint betartani, de hivatali állásukra való tekintettel esküt is kell tenniük.

A BÁBÁK ESKÜMINTÁJA

Én, N. N., esküszöm a mindenható Istenre, Istennek szent anyjára, az ereden-dő büntől mentesen fogant Szűz Máriára, és az összes szentekre, hogy bába-ként a hivatalomban a következők szerint fogok eljárni,

először: a Dékán úrral, és a doktor urakkal szemben, hivatalomban illő engedelmességet és tiszteletet tanúsítok,

másodsor: kiváltságok, törvények, és rendelkezések tekintetében, amelyek bábaként a hivatalomat érintik, vagy érinteni fogják, engedelmességgel és szorgalmatossággal tartozom. Továbbá,

harmadsor: hajadonoknál, vagy özvegyasszonyoknál nem indítom el a kimaradt havi vérzést, magzatűzést nem végzek, ezekre patikaszer nem adok, de nem is tanácsolok.

negyedsor: vajúdo nőknek nem adok fájdalmakat fokozó, vagy a gyermek születését sürgető szereket, hacsak ilyenek adását előzetesen a Dékán úr vagy a doktorok nem hagyták jóvá. Továbbá,

ötödször: a satnya újszülötteket, ha meghalának a pap megérkezése előtt, vagy a pap a közelben elérhető nem volna, megkeresztelem természetes vízzel, mondván: Én megkeresztellek téged az Atyának, Fiúnak, és Szentlélek Istennek nevében, de csakis szükség-keresztelést végzek, és amennyiben az újszülött tovább élne, és úgy tűnnék, hogy a szabályszerű keresztelés idejét is megéri, az általam végzett szükség-keresztelést bejelentem a papnak, és egyebekben szó szerint tartom magam az Ő császári-királyi Felsége által legkegyesebben kibocsátott jelen rendeletben foglalt utasításokhoz. És végezetül,

hatodsor: amennyiben tudomásomra jutna, hogy olyan nőszemély, akit a doktor urak szabály szerint nem vizsgáztattak, engedélyt neki nem adtak, és esküt sem tett, de a vajúdo nők hívását elfogadná, az ilyen nőszemélyt haladéktalanul bejelentem a Dékán úrnak, és a doktor uraknak, egyebekben pedig önmagamat illetően mindenben úgy viselkedem, ahogyan az egy tisztességes asszonyhoz illik.

Isten engem úgy segítjen, és Istennek szent anyja, az eredendő büntől mentesen fogant Szűz Mária, és az összes szentek, Ámen.

Annak érdekében, hogy az orvosok, sebészmesterek, és bábák, és minden személy, akik az orvoslást végzők testületéhez tartozik, szüntelenül emlékezék a kötelességére, és mindarra, amit esküvel fogadott, és mindezt teljesítse, részükre térítésmentesen, írásban is ki kell adni az általuk tett eskü szövegét, és el kell rendelni, hogy azt szorgalmasan tanulmányozzák, és azt maradéktalanul kövessék, ugyanis e tekintetben semmilyen kifogással nem élhetnek, és vétség esetén példás büntetésben fognak részesülni.

AZ UDVARI EGÉSZSÉGÜGYI BIZOTTSÁG 1764.
NOVEMBER 11-I JEGYZŐKÖNYVE, A LEGFELSŐBB
KEZEKHEZ¹⁹⁷

Jelen vannak

Elnök	báró Bartenstein ¹⁹⁸
udvari tanácsnokok	báró Schmidlin báró Kempf báró Cetto báró Ziegler báró Vest báró Brunswick
Királyi tanácsnokok	Pistrich Zwennhoff
udvari titkár	Tragner

Azon alkalom kapcsán, amikor az Erdélyi Egészségügyi Bizottság október 27-i jelentésében beszámolt a nevezett hónap 2-án kiadott Legfelsőbb Leirat teljesítéseként az Oláhországgal szembeni kisebb vesztegintézetek bezárásáról, és a Vöröstornony illetve Tömösi hágók főútvonalán a vesztegzári idő 84 napra emeléséről, a Bizottság egyben jelentette az általa aggályosnak ítélt kellemetlenségeket, amelyek az Oláhországgal fenntartott kapcsolatokban, és kereskedelemben, az áruk drágulásában, és az iparos tevékenységek visszaesésében panaszként jelentkeztek az innenső és a túlsó oldali lakosság körében, és az intézkedések szigorítása nyomán gyakran jelentkező vádaskodásokat is, és a legalázatosabb alattvalói szándékkal ide mellékelt javaslatot is, nevezett Bizottság társülnöke Dr. Chenot, közegészségügyi physicus-doktor javaslatával, miszerint az egészségügyi kémek munkája és annak kiértékelése nem kevés haszonnal járna.

Az elnök indítványát követően a fenti javaslat teljes terjedelmében felolvasásra került a bizottság jelenlegi ülésén. Mivel ennek alapján nem nehéz megállapítani, hogy mi volt az Erdélyi Egészségügyi Bizottság szándéka a beküldéssel, és török oldalról a vesztegzárakban előforduló egyenlőtlenségek ellen érkezett panaszok miatt is megfontolandó az Erdélyben elrendelt vesztegzári időszak Oláhországgal szembeni 84 napos fokozásának, és a hágók lezárásának megváltoztatása, így mindezek alapján két különböző megtárgyalandó kérdés állt elő, nevezetesen

¹⁹⁷ HHStA: Noten von der Sanitäts-Hofdeputation ad Hofkanzley 1764–1775. Fasc. 3. 259.

¹⁹⁸ Teljes nevén Johann Christof Freiherr von Bartenstein (1689–1767). Strassburgban született, majd tanulmányai befejezése után osztrák szolgálatba lépett, és Bécsben halt meg 78 éves korában. Bárói rangban 1726-tól az udvari kancellária tanácsosa, később a titkos államtanács jegyzőjeként is működött.

1-ször, hogy a jelenleg alkalmazott, és hosszú évek óta eredményes intézkedések a 84 napos vesztegzári időtartam tekintetében továbbra is fennmaradjanak, majd

2-szor, hogy mi történjék Chenot doktor fentiekben említett javaslatával a járványügyi hírszerzők kioktatását és kikérdezését illetően. Az utóbbi javaslat tárgyát különösebb ellenvetés nélkül mindenki elfogadta. Nemcsak dicséretes Chenot doktor javaslata, hanem a Bizottság valamennyi tagja igen hasznosnak és gyakorlatiasnak gondolta, hogy annak tartalma teljes egészében kiküldésre kerüljön minden tartományi egészségügyi bizottság részére, nem mintha a Bizottság kellőképpen nem fontolta volna meg annak tartalmát, hanem azért, mert az erdélyi physicus-doktor pontosan és alaposan leírja a teendőket, mind a hírszerzők kiküldésénél és eligazításánál, mind pedig visszaérkezésük utáni kikérdezésénél. Ha bárkiben is kétség támadna, hogy a határon felállított közegészségügyi záróvonalak személyzete pontosan utasításokat kapott arra, amit az írások tartalmaznak, és ez elegendőnek találtatott, most ezeknek a kordonoknak a körülmények természete alapján ismételtelen lelkére kell kötni, hogy a hírszerzőkkel kapcsolatban részben a kioktatás során, és részben a visszatérést követően a kikérdezésnél kellő óvatosságot tanúsítsanak, hogy a bizonytalant a megbízhatótól elkülönítsék.

Amennyiben tehát e tekintetben hiba következne be, azt nem lehet az itteni, távolban működő Udvari Bizottságra hárítani, hanem az szükségszerűen azokra terhelődik, akiknek helyben kellett volna a hírszerzőket megfelelően kioktatni, majd visszatérésük után kikérdezni.

Az első, és lényegesen fontosabb tárgyalandó kérdés tekintetében azonban a Bizottság elnöke a szükséges jogosság és biztonság érdekében úgy mérlegelte, hogy minden akadálytól mentesen és fáradságot sem kímélve, szorgos törekvéssel az összes megfontolás napvilágra kerüljön, és minden egyes tanácsos tisztán és világosan mondja el a véleményét.

Az elsőként megkérdezett egészségügyi tanácsnok, von Zwennhoff szerint az első megvitandó kérdés tekintetében eddig nagy erőfeszítésbe került, hogy a közegészségi állapotok olyanok legyenek, mint amilyen valóságos rendben azok jelenleg fennállnak, azoktól a legcsekélyebb mértékben sem lehetséges eltérni anélkül, hogy a Cs. kir. örökös tartományok a ragályos betegségek veszélyébe ne kerülnének. Közegészségi ügyekben soha nem lehet úgy eljárni, hogy ahhoz képest nagyobb biztonság ne léteznék, és a Velenceiekkel való összehasonlítás annál is inkább felelőtlen, minthogy mindenki szabadon rendelkezhet arról, hogy saját országában a közegészségi állapotok biztosítására több vagy kevesebb elővigyázatosságot kívánna fordítani; a különbség az itteni helyzetben abból adódik, hogy az országok fekvése alapján tér el egymástól, miután Velencét teljes egészében víz veszi körül, itt viszont körs-körül szárazföld terül el, ahol a ragályozódás lényegesen egyszerűbben megtörténhet, tehát a tisztító intézkedésekre nagyobb szükség van, és azokat fokozottabb szigorral kell végezni.

Senki mást, csakis ezen Leghűségesebb Egészségügyi Bizottságot terhelné, ha valamit ebben a tárgyban figyelmen kívül hagyna, vagy Isten mentsen meg kegyesen ettől, ragályos betegség terjedne át az örökös tartományokba; és minthogy *in morbis summae malignis et contagiosis*¹⁹⁹ a legerősebb és legmesszebbre menő ellenintézkedéseket is igénybe kell venni, az itteni helyzetben mást javasolni nem lehetséges, minthogy *tempore actualis pestilentiae in contiguis aut vicinis provinciis*²⁰⁰ a 84 napos vesztegzári időtartam, nevezetesen 42 nap az előzetes, és 42 nap a fő vesztegzárban, a továbbiakban is a legszigorúbban betartassék.

Zwennhoff tanácsnok véleményével von Pistrich kormánytanácsos is a legteljesebb mértékben egyetértett.

Brunswick, magyar kir. udvari tanácsnok előadta, hogy amint az közismert, a három fő nyomorúság a pestis, az éhínség, és a háború, így elegendő élelmiszer tartalékokat kell felhalmozni, részben az állandóan jelenlévő háborús veszély okán a jelentős létszámú hadsereg fenntartása és utánpótlása érdekében, továbbá a fenyegető tömeges éhínség elkerülése végett, jóllehet más tekintetben ennek következtében kellemetlenségek is keletkeznek. Mivel véleménye szerint az aggasztó pestises veszélyeztetettség elkerülésére soha nem lehet elegendő biztosítékokat teremteni, következésképpen ő is a 84 napos időszak fenntartását javasolja; hasonlóképpen az erdélyi udvari tanácsos, Vest is egyetértett ezzel, és egyben úgy gondolja, hogy különben sem kell eltérni attól, amit Ő Cs. kir. Felsője már egyszer elrendelt.

Ziegler udvari tanácsos, aki a banki ügyekben elrendelt Bizottság képviselőjében vett részt az ülésen, arra emlékeztetett, hogy azt is tekintetbe kell venni, miszerint a jelenleg fennálló közegészségi rendszabályokra az emberek annak ellenére panaszkodnak, hogy a korábbiak ezeknél lényegesen keményebbek voltak.

Amint az ismeretes, korábban a veszély legkisebb jelére az első- és másodosztályú veszélyességi fokozatba sorolt áruféleségeket azonnal kizárták a forgalomból, aminek következtében természetesen olyan helyzet állt elő, hogy a gyapjú és más ragályozódó áruk behozatala messzemenően erősebben visszaesett, mint a jelen időben.

Következésképpen kereskedelmi ügyekben a legkevésbé sem lehet ok panaszra, hiszen pontosan *in favorem et Beneficium Commercii Mutui*,²⁰¹ kerültek létesítésre az elő-vesztegzári állomások, amelyekben minden időben és minden válogatás nélkül az összes árut befogadják, jóllehet azzal a feltétellel, miszerint a tisztítás a valóban közeli fenyegető pestis esetén 42 napot vesz igénybe az elő-vesztegzári állomáson, és újabb 42 napot a fő-vesztegzári állomáson.

¹⁹⁹ „a legrosszabb indulatú és ragályos betegségeken”. A további dőlt betűs részek is latin nyelvűek az eredeti német szövegben.

²⁰⁰ fennálló pestisjárvány esetén a közvetlenül érintkező, avagy szomszédos tartományokban

²⁰¹ a kölcsönös kereskedelem kedvezményezése és javítása érdekében

máson, és ettől az elővigyázatosságtól *in linea Sanitatis*²⁰² soha és annál kevésbé sem lehet eltérni, minthogy *favore Commercii*²⁰³ ugyan néhány nap nyereség keletkeznék, viszont ennek következtében a Cs. kir. örökös tartományok nyílt járványveszélynek lennének kitéve.

Nem kevésbé a Cseh és Ausztriai Kancelláriát képviselő von Cetto udvari tanácsnok is azt hangsúlyozta, hogy közegészségi ügyekben jóllehet kellő óvatossággal kell eljárni, és az eddigi közegészségi szabályokat tovább szigorítani nem szükséges, viszont *inter tempora*²⁰⁴ szükségszerűen különbség teendő, következésképpen teljesen egyetért az előzetes véleményekkel a 84 napos vesztegzári időszak fenntartását illetően.

Hasonlóképpen nyilatkozott Freiherr von Kempf, aki maga is több évet tartózkodott fertőzött területeken, és egy majdnem negyedéves vesztegzári időszakot is kitöltött, minthogy azonban az időszakot nem lehet elegendő hosszúságúra kiszabni, azt egy példászerű eset is mutatja, amely a Bánátban a legutóbbi pestises betörés idején Bresztovác-ban történt, amikor is egy asszony, aki a 37. napon szőrmét viselve jelent meg az egyik étkezésnél, pestisben megbetegedett, majd elhalálozott.

Ennek következtében ő úgy gondolja, hogy fenn kell tartani a 84 napos vesztegzárat.

Freiherr von Schmedlin ugyancsak megemlítette, hogy több évig élt pestises területen, tehát tapasztalatból tudja, hogy milyen elkerülhetetlen mind az emberek, mind az áruk járványügyi tisztítása; egyebekben a 84 napos vesztegzár ellen kereskedelmi részről érkező panaszokat annál is inkább megalapozatlannak tartja, minthogy korábban a betegség legcsekélyebb jelére az első és második veszélyességi fokozatba tartozó árukat azonnal kizárták a forgalomból, ezzel szemben jelenleg minden egyes elő-vesztegzári állomáson felvételre kerülhetnek, viszont minden ami *in Beneficium Commercii* kedvezményesebb volna, visszájára ütne *in odium cum summo Discrimine Reipublicae*,²⁰⁵ ezért ő azt gondolja, hogy a jelenlegi 84 napos vesztegzárat a továbbiakban is fenntartani szükséges.

Miután valamennyi jelenlévő tanácsnok véleményének beszerzése megtörtént, az elnök úgy nyilatkozott, hogy hivatali kötelezettségének maradéktalanul eleget téve, a továbbiakban Cs. kir. Felsője legkegyesebb döntésén múlik mindaz, aminek előkészítése itt megtörtént, tehát, hogy változatlanul fennmarad-e a vesztegzári időszak eddigi legmagasabb fokozata, amelyről a fentiekben előadott vélemények alapján egyhangú döntés született, mint ahogyan a Leghívebb és Legalázatosabb Udvari Egészségügyi Bizottság az e tekintetben meghozott legkegyesebb döntéshez fogja magát tartani, kötelezettségének

²⁰² egészségügyi vonalon

²⁰³ a kereskedelem javára

²⁰⁴ időnként

²⁰⁵ a közügyekben a legnagyobb válságot okozva

legteljesebb tudatában, történjék az akár a jelenlegi állapot fenntartására, akár megszüntetésére, csekélysege tudatában azonban nem tanácsolja az eltérést a mindaddig nagy gondossággal alkalmazott egészségügyi rendszabályoktól.

Mindazonáltal nem minden mértéktartás igénye nélkül megjegyezni kívánatos, hogy akár a 84 napos vesztegzár fenntartása, akár megszüntetése esetén, szükségszerűen minden határos országgal szemben azonos közegészségi szabályokat kell alkalmazni, jóllehet a Magyar, Horvát és Szlavón Királyság, továbbá Erdély részéről a pestis betörésétől kevésbé kell tartani, mivel a fő gondot a Tengeremellék okozza, ugyanis a velencei birtokban lévő túloldali Dalmáciában uralkodó siralmas közegészségi állapotok miatt a szárazföldön a járvány bármikor belopakodhat, amely teljes bizonyossággal a legnagyobb veszélyt zúdítaná a Cs. kir. örökös tartományokra.

Bartenstein

Cs. kir. Határozat

Elsősorban azt kell tisztázni, hogy Velencében, Nápolyban, és a Római Államokban, továbbá Toszkánában hány napos vesztegzárt rendeltek el, és a továbbiakról csak ezután lehet döntést hozni. Mindaddig azonban maradjon fenn a 84 napos időtartam. Egyebekben pedig az erdélyi közegészségügyi physicus-doktor javaslatait az összes többi Egészségügyi Bizottságnak meg kell küldeni, mihez tartás végett.

(a fenti császári-királyi határozatot Mária Terézia jegyeztette a jegyzőkönyv végére)

AZ UDVARI EGÉSZSÉGÜGYI BIZOTTSÁG JEGYZÉKE A KANCELLÁRIÁNAK 1765. FEBRUÁR 13-ÁN²⁰⁶

A Nagyméltóságú Cs. kir. titkos Udvari és Állami Kancelláriának különös köszönettel tartozik az Udvari Egészségügyi Bizottság, hogy az előző két jegyzék nyomán szíveskedett mindannak közlését megismerni, ami kiemelhető a Nápolyi és Velencei Vesztegzári Rendszabályból.

Ezek az ismeretek a dolgokat különösen jó megvilágításba helyezik, és mivel az Udvari Egészségügyi Bizottság nem csak a saját véleményével van elfoglalva, számára nem képezi megfontolás tárgyát, hogy különösen a Velencéből beérkezett írást az örökös tartományokban és országokban felállított valamennyi Egészségügyi Bizottságnak megküldje azzal a megjegyzéssel,

²⁰⁶ HHStA: Noten von der Sanitäts-Hofdeputation ad Hofkanzley 1764–1775. Fasc. 3. 259. A dőlt betűvel szedett részek az eredeti német szövegben olasz nyelven idézett részletek a megfelelő velencei szabályzatból.

hogy ha abban találnának valamit, ami eddig elkerülte a figyelmet, mindazonáltal hasznos lehetne az egészség megőrzése érdekében, azt haladéktalanul jelezzék vissza, hogy itt is feldolgozásra kerülhessen. Hasonlóképpen többször jelentette az Udvari Egészségügyi Bizottság, miszerint egyetért azzal, hogy a vesztegári időszak hosszának megállapítása a helyi körülményeknek megfelelően mérlegeltessék, és hogy mindezen körülmények megfontolt megítélése és mérlegelése a jól felállított helyi kormányzattól függjön, mivel leginkább ennek a feladatát képezi, hogy egy-egy tartományban a közegészségi állapotok fenntartása a lehetőségek szerint legjobban egyensúlyba kerüljön a kereskedelem előmozdításának érdekével, és ennek a helyes megítélésében könnyebben lehet eljárni, ha nem kell tekintettel lenni a félreérthető és egymásnak ellentmondó szövegrészekre. Az Udvari Egészségügyi Bizottság vigasztalan lenne, és magát is hibáztathatná, ha a jövőben ilyen állapotot a saját részéről megengedne, vagy félreértésből egyformán érvényes kijelentésekkel találkozhatna. A Bizottság azonban különösen a Velencéből beküldött anyagból az látta, hogy maga többet nem tehet, mint nem szabályalkotó módon ugyan, és a legnagyobb szerénységgel, befolyást gyakoroljon olyan irányban, amelyet a Velencei Szabályozás alapján szükségesnek és nélkülözhetetlennek vélelményez a közegészségi állapotok fenntartására.

Mint ahogyan a Bizottság gyorsan elhatározta magát, hogy értékelje a Velencében ez idő szerint alkalmazott eljárásokat, soha nem mondott ellent az ottani kormányzat által előírt általános szabályozás hasznosságának, de többször rámutatott arra, hogy milyen nagy különbség áll fenn a velencei szabályozásban a vízi és a szárazföldi megoldások összevetését illetően. Ezt a megállapítást erősíti meg az Intendatura²⁰⁷ elmúlt hó 19-i keltezésű jelentése, amely a Velencében akkreditált konzul beszámolóját tartalmazza arról, hogy a velencei hatóságok képtelenek kiállítani a kordonokhoz szükséges létszámú legénységet, pedig ez mindenképpen szükséges lenne a városaikon kívüli területek biztosítása érdekében.

A határ innenső oldalán azonban akkor sincs hiány, ha megkettőzött kordont kell felállítani, így az Isteni segítségen túl, minden kétséget kizáróan egyedül ennek a megfelelő, ámde igen költséges létszám feltöltésnek köszönhető, hogy igen hosszú határvonalainkat sikerült lezárni a pestis bármilyen belopakodásával szemben. Tekintettel az ilyen létszámok hiányának következményeire, magát a Velencei Köztársaságot, Velence városának területét illetően a pestises behatolások, továbbá azok kiterjedéséből származó veszélyek sem érintik.

Egyebekben nem járna nehézséggel, sőt ellenkezőleg, egészen egyszerű volna minden félreértést megszüntetni, ha néhány pontban nemcsak szóban jönne létre egyetértés, hanem az eljárás a tettek terén is azonos lenne. Ennek alapján az Udvari Egészségügyi Bizottság nem más pontokra gondol, mint

²⁰⁷ A Trieszti vesztegintézet helybeli felettes államigazgatási szerve.

azokra, amelyek több legfelsőbb határozat folytán a Velencei Egészségügyi Utasításban találhatók, így például számos egymásnak ellentmondó értelmelés született arról, hogy a tisztítási folyamat vajon magukon a vesztegzárnak alávetett hajókon elegendő lenne a pestis távoltartására, vagy az így eltelt idő beszámítható-e a vesztegzár teljes időtartamába.

Az Udvari Egészségügyi Bizottság mindkét orvos, báró Van Swieten protomedicus és von Zwenhof úr, személyi orvos véleménye alapján folyamatosan az ellentétes álláspontot képviselte, és jelenleg is kitart mellette.

Ez a megállapítás több, évről évre és időről időre az Udvarnak átadott Egészségügyi jegyzőkönyvben és előterjesztésben is szerepelt, és jóváhagyást is nyert minden alkalommal. Még az előző évi május 14-i határozatban is megjelent a következő szavakba foglalva: az Egészségügyi Bizottság helyesnek gondolja, hogy a Lazzaretto Sporco-ban nem csak egy ténylegesen kitört pestis járvány esetén, hanem gyanús időszakokban is hasznos és szükséges a tisztítás, és hogy az áruk tisztítása a hajókon nem elegendő és nem biztonságos, továbbá a hajókon végzett tisztítást nem lehet beszámítani a vesztegzár idejébe.

Egy ilyen világos és összefogott kijelentéstől nehéz eltérni, anélkül hogy az ne jelentené a legnagyobb felelősség vállalását, és a tisztítási eljárást úgy kell elfogadni, ahogyan az a fenti megállapításban szerepel: annál is inkább, mivel maga a Velencei Vesztegzári Szabályzat, amely oly nagy megbecsülést élvez, ezzel teljesen megegyezik, minthogy abban a következő olvasható:

11. old.: *az sem engedhető meg, hogy tisztítás céljából bármilyen fajtájú áru a hajón maradjon, és a hajóra kiszabott vesztegzár kezdete is attól számítandó, amikor a kirakodás teljesen befejeződött.*

12. old.: *Minden további dolog, amely veszélyesnek ítéltető, kötelezően megtisztítandó, és nem más formában, mint azzal a módszerrel, amellyel a vesztegintézetekben dolgoznak.*

Ugyanez a 13. oldalon személyekre vonatkoztatva, és áruk tekintetében a 22. oldalon is megismétlődik.

Nem kevés romány született arról is, hogy Triesztben a szárazföldi épület felhúzása legyen az első, vagy a móló létesítése.

E tekintetben a különböző döntések kezdetben eltértek egymástól, de a végső döntés az Udvari Egészségügyi Bizottság tanácsa ellenében született.

Mérlegelve azt, ami írásban megjelent a Velencében lévő két vesztegintézettről, nevezetesen a régiről és az újról, mindkettőről az derül ki, hogy az árukat és a személyeket az ottani vélemények szerint is át kell telepíteni a hajókról a szárazföldi vesztegintézetbe, anélkül hogy egy külön mólót kellene létesíteni a hajók őrzésére és a kereskedelem folytonosságának fenntartására: mindazonáltal az Udvari Egészségügyi Bizottság kinyilvánítaná azt a nem egészen megalapozatlan gyanakvását, hogy midőn a levantei áruk és az onnan érkező személyek egyik vagy másik helyen könnyebbségeket élveznének, oda fognak fordulni, ahol a vesztegzár időtartamát a hatóságok a legrövidebbre szabják.

Harmadszor a többször idézett velencei anyag 10. oldalán a következő olvasható: *Az első dolog, amit meg kell vizsgálni, az egészségügyi passzus, vagy tanúsítvány, amelyet össze kell vetni a kapitány nyilatkozatában közölt tényekkel, különösen ügyelve a személyek számára, akik a hajón tartózkodnak, ennek ugyanis olyan nagy a jelentősége, hogy ha bármely hajó tanúsítvány nélkül érkeznek, távol kell tartani a szabad kikötőhelyektől vagy azok szomszédságától, és részére nem engedélyezhető és nem adható ki útiokmány, csakis a legszigorúbb vesztegzár letöltése után.*

Amennyiben az útiokmányok azért lennének hiányosak, mert a nyilatkozatban leadott személyek száma több vagy kevesebb volna, a kapitánynak kell bizonyítania a leginkább hihető formában az elmenekültek távozását vagy az elhalálózás tényét és különösen mindkettő természetét a létszámhiány előidézésében... többlet esetében különleges okmányok felmutatásával, az elvégzett vizsgálat bizonyítékaival, vagy más hasonló eszközzel annak bizonyításán kell fáradoznia, hogy honnan jött a hajóra az a személy, aki a számbeli többletet okozza az útiokmányban felvettekhez képest, miközben az előbbi esetben kételemek merülhetnek fel arra vonatkozóan, hogy a hiány gyanús elhalálózásból adódna, vagy meg nem nevezett helyre történt távozásból, a második esetben okkal vethető fel, hogy valakit a nyílt tengeren vettek fel egy fertőzésre gyanús hajóból, vagy esetleg nem egészséges szárazföldi területről, így okozva létszám többletet az okmányokban foglaltakkal szemben.

A fenti bizonyítványokon túlmenően a kapitánynak be kell mutatnia a hajó teljes rakományának részletes jegyzékét, mind a mennyiség mind a minőség tekintetében, felszólításra nyilatkozatot kell adnia, minden áruféléséget megjelölve, amelyek gyanúsítható országokból származhatnak, és ez esetben a kapitány köteles bizonyítani, hogy hol végezték a kötelező tisztítást, mint-hogy annak ismeretében történhet meg a vesztegzár típusának a meghatározása, vagy azon árúknak a kivonása a további kezelés alól, amelyek természetüknél fogva szabad minősítéssel rendelkeznek.

Az előzőekben idézettekben nyilvánvaló, hogy Velencében a legfőbb eszköz az egészségi állapotok biztosítására az úti okmányok megbízhatósága, és a legkevésbé sem lehet kételkedni abban, hogy ezek meghamisítása ott a leg súlyosabb bűncselekménynek számít, és mindenki halállal bünhődik, aki részt vesz a hamisítványok kiállításában vagy terjesztésében, mint ahogyan a 25. oldal szerint nemcsak ez a tevékenység, hanem a szabályok legcsekélyebb figyelmen kívül hagyása is halálbüntetést vonhat maga után: ... *következésképpen a vesztegintézet igazgatója szigorúan kövesse a listákat és tartassa be a járványügyi minősítéseket mind a kirakodás ideje alatt, mind annak befejezésénél, ugyanis minden hiányosság miatt akár az életével is fizethet.*

Amennyiben a Nagyméltóságú Cs. kir. titkos Udvari és Állami Kancellária olyan jelentőségűnek tekintené a fentiekben előadott megfontolásokat, mint ahogyan azt az Udvari Egészségügyi Bizottság tette, a Bizottság a Kancelláriát alkalmasint barátsággal megkérné, hogy mindezeket az Udvarnál is

erőteljesen támogassa, minthogy az Udvari Bizottság azokat olyan lényegesnek tartja, hogy szem előtt tartásuk és követésük nélkül a végső célt elérni nem lehetséges, mivel minden arra alkalmas kormányszaknak állandóan figyelembe kell vennie, hogy az egészség ügyének kezelését a kívánatos módon egyeztesse össze a kereskedés lehetőségének nyitva tartásával.

Annak érdekében, hogy az Udvari Bizottság a jövőbeli feladatait illetően tévedésbe ne essék, kéri a szíves viszontválasz küldését a Nagyméltóságú Cs. kir. titkos Udvari és Állami Kancellária magas véleményéről, ítéletet alkotandó arról, hogy mennyiben és milyen mértékben látná helyesen vagy helytelenül az ügyek állását.

Mivelhogy a Bizottság minden ténykedésével egyedül és kizárólag arra törekszik, hogy ebben és más ügyekben Legmagasabb szolgálatát mind tökéletesebben teljesítse, minden áldozatot meghozna, és akarja is azt meghozni annak érdekében, hogy a legcsekélyebb hiányosság keletkezését is elkerülje.

Bécs 1765. február 13-án.

KÖTÉL ÁLTALI BÜNTETÉS A VESZTEGZÁRI INTÉZKEDÉSEK ELLEN VÉTŐKNEK²⁰⁸

(Császári-királyi rendelet, 1766. augusztus 25-én)

Mi, Mária Terézia, a római birodalomnak özvegy császárnéja, úgy Magyar és Cseh országoknak, Dalmáciának, Horvát és Rác országoknak apostoli királynéja stb., stb.

Minden Rendben, Karban és Hivatalban helyezettett híveinknek, és minden örökös országainkban és birodalmainkban lévő jobbágyainknak kegyelmességünket ajánlván jelentjük, hogy a különbömbféle kontumáciális, vagyis tisztulásra rendelt helyeknek felállítására két okból indítottunk; egyikből tudniillik, hogy mind a tengeren, mind a szárazföldön folyó kereskedésnek szabad és nyilvánvaló folyamata lehessen; másik okból pedig, hogy a közönséges egészségnek állapota egyáltalában a mindenhová férkezhető pestisnek mértékétől a maga épségében megmaradhasson. És ámbár már az 1755. és 1764. esztendőben a tengeri kikötő révhelyeken az egészségnek megoltalmazására nézve tett rendeleteinket mind ott, mind pedig más örökös Birodalmainkban kiadtuk légyen is,

²⁰⁸ Nyomtatott, korabeli fordítással készült magyar nyelvű példány: Magyar Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár C 37. Magyar Királyi Helytartótanács, Acta Sanitatis Lad. B. Fasc. 7. No. 141. Német nyelvű szöveg: LXF. I. köt. 574. Latin nyelvű szöveg: LXF. II. köt. 571. A rendeletből vett idézetek korszerű nyelvezettel készült fordítások. Ez az eredeti szöveg azt érzékelteti, hogy milyen lehetett volna a *Generale Normativum* teljes szövege, ha abból a magában korábban magyar fordítás készült volna.

hogy mindazonáltal azon veszedelmes pestises történetben minden emberi elme szerént kigondolható rendelést tehesünk, s azáltal minden örökös Országainkat és Birodalmainkat a pestisnek mótelyétől biztonságosabbá tehesük, ösztönöztettünk s mintegy kényszerítettünk arra is, hogy azok ellen, akik az illetén kegyelmes rendeleteinket által hágnák, s ugyanarra való nézve rendeljük, hogy ezen kegyelmes parancsolatunk valamint az ausztriai tengeri kikötő révparton, az akárminémű vezérlés alatt legyen is, úgy a Goricziai és Grádiskai megyékben, nemkülönb Magyar Ország tartományáiban, leginkább pedig azon részeken, amelyeken most a pestis ellen való linea, vagyis az utaknak elzárása már megtétt, avagy az utaknak elzárása ezután is tétettnek, kiterjedjen, s ugyanezért akarjuk, s kegyelmesen parancsoljuk is

Elsőben. Hogy megújítván minden ezen pestises állapotban már eleve kiadott rendeleteinket, ezen végzésünk úgy határozódjék, hogy mindazok, akik tulajdon maguk hamis bizonyság, passzuális és utasító leveleket, s a pestis tilalma ellen szabadon utasító írásokat koholnak, vagy azon hamis levelekkel járnak, vagy azoknak koholására, s írására oly módot és alkalmatosságot nyújtanak, hogy azok által a rendelt kontumácia, vagyis pestistől való tisztulásnak helyeit elkerülhessék, halálnak, azaz felakasztásnak halálával büntetessenek. És ugyanezért az olyatén megfogattatott személyek a legközelebb lévő, s halálos dolgokban ítéletet tévő bírának, a nemesek pedig, vagy más szabadsággal élők az őket ítéltető bírák kezeire adattasanak, nem lévén ebben semminémű személyválasztás, akár azok az egészség oltalmára rendelt tiszték, akár azoknak alávetettek, akár idegenek, akár segítőtársaik legyenek. Úgy nemkülönb felakasztásnak halálával akarjuk minden személyválasztás nélkül büntetni az olyatén tisztéket is, akik az említett hamis passzusokkal járó személyeket, s azoknak kalmári vagy más portékáit a tilalom helyén álbocsátják; úgyszintén akik az olyan személyeket, vagy azok portékáit a kontumácia, vagy tisztulásra rendelt időnek eltelése előtt eleresztik; nemkülönb még a tilalom őrizetére rendelt szolgák is, akik tudniillik az olyatén tilalmas utaknak áthágóit észrevennék az azokat a maguk előljároinak huszonnégy óra elfolyása alatt tudtukra nem adnák, s bé nem jelentenék: midőn pedig a feljebb előszámlált személyek ellen a törvény minden késedelem nélkül kiszolgáltatik, a kimondott törvényes szentencia is azonnal véghez vitessék, s a halálra ítélt személynek még csak grácia, vagy élete megnyerése végett való kegyelem kérésének ideje se engedtessek.

Másodszor. Kegyelmesen akarjuk azt is, hogy azok is, akik a helységeknek, azokban lakó személyeknek, s kalmári portékáiknak mivoltát tudván honnét valók, s jövők légyenek, mégis csalárdul nem onnét jövőknek jelentenék be a vigyázásra rendelt tisztéknek, azaz midőn azok kontumácia, vagyis tisztulásra alá valók volnának, mégis csalárdul azon kontumácia alól eliktattatnak, s azok mellett szökve elbocsátatnak, hasonló felakasztással büntettesenek.

Harmadszor. Nem léssen szabad senkinek sem, a megírt felakasztás büntetése alatt, hogyha már egyszer a kontumácia vagy tisztulás helyére érkezik,

míglen ott a tisztulás idejét ki nem tölti, s arról bizonyság levelet nem vészen, az egészség őrizetére rendelt előljárók jelenléte s engedelmé nélkül valamely más egészséges személyekkel összeegyedni, vagy valamely már a tisztulásra átment szekerekhez járulni, annyival is inkább pedig, a maga kalmári portékáit felbontani és málháiból kirakni.

Negyedszer. A kordon, vagyis a tisztulásra rendelt helyek körül közelebb és távolabb lakó minden vendégfogadósoknak és kocsmárusoknak is tilalmaztatik az idegen, kétséges és ismeretlen személyeket, akik tudniillik olyan parancsokkal térnének be hozzájuk, amelyek nem az arra rendelt tisztótól adattattak, vagy ha valamely strázsáló vagy őrző helyeken átalmentenek, azoktól nem rendes mód szerint adattattnak lenni ismértettek volna, két esztendőnk elfolyásáig valamely várban vagy hadierősségben teendő raboskodás és munkálkodás büntetése alatt szállásra befogadni. Nemkülönben:

Ötödször. Az idegen, s bizonyságlevél nélkül hozzájuk vitetett kalmári portékákat házukba bevenni, azokat maguktól távolabb elvinni, úgy a megírt bizonyságlevél nélkül hozzájuk bemenő embereket akármely móddal is az elmenésben, vagy nekik való útadásban segíteni, előmozdítani, nékiük utat mutatni vagy velük csak társalkodni is az említett kétesztendei raboskodás büntetése alatt tilalmas lészen. Ellenben pedig a most megírt büntetés alatt tartozik mindenki az olyatén megszálló, s tilalmat rontó személyeket az előljáróknak és a helységek eleinek minden halasztás nélkül bejelenteni, hogy tudniillik az olyatén tilalomban leledzők ellen a megírt mód szerint törvény szolgáltság. Minthogy ezen rendelkezéseinket megszegők ellen a halálos törvény tételére rendelt törvényszék a már megírt mód szerint mind el fog járni, mind pedig a megbüntetendőket meg fogja büntetni.

Hatodszor. A már közönségessé tett rendelkezéseinkben némely főbb, más kisebb és még ezek között is található tengeri kikötő révhelyek; nemkülönben azon tartományokban és helyekben, amelyekben az egészség oltalmazására kimért helyek volnának, különös utak rendeltettek, amely utakon tudniillik az arra való hiteles utasító levelek mellett a járás felszabadított: ezen utakon való járhatásban pedig illetén módon szabattatik, hogy tudniillik

Senkinem nem lészen szabad valamely tartományban különben általmenni, hanem az arra rendelt helyeken, a megírt mód szerint a kontumácia, vagyis tisztulásra rendelt állásokban mind maga, mind vele lévő kalmári vagy más portékáival a tisztulás napjait kitölti, s arról a tisztulás helyére állított előljárótól vagy kommandánstól és az avégre állított helyekre rendelt kommisszáriusok írásával megerősített hiteles passzust vagy utazólevelet mutatand. Valamint pedig, hogy mindenféle alattomban való járásra vezérlő ösvények és csavargással menetelt nyíló álutak bevágattatni vagy árokkal elzárattatni rendeltettek: úgy nemkülönben, hogy valaki, vagy tisztjeink vagy más, Gondviselésünk alá vetetteink közül is álutakon vagy ösvényeken általmenni engedtessek, vagy valaki segedelmével általvezéreltessek, és a tilalmas helyek közül valamelyiké-

re akár hajón akár más móddal vitettség, kemény és a körülálló dolgok mi-
volta szerént, halálos büntetés alatt is szabad nem lészen.

Mivelhogy pedig a különb s különbféle, s pestises ragadványt maguk-
ban bévevő kalmári portékák és házieszközök által is a pestisnek mételye tar-
tományainkban könnyen béhozattatnék, és ugyanezért az olyatén portékáknak
is béhozattatása is tilalmas volna, annakokáért azokra is különös vigyázással
kelletik lenni tisztjeinknek.

Hogyha annak okáért a szekeresek, utasok, vagy hajósok, vagy akárki is,
és akármely nemzetből valók, akik tudniillik a pestises történetekben és a
pestis veszedelmének eltávoztatásában felállítatott kontumácia vagy tisztulás
végett rendelt időkbén a tilalmas álutakon és ösvényeken vagy holt tengere-
ken, vagy más tengeri de tiltott kikötőhelyen már találtatnának, vagy az olya-
tén tilalmas helyre menő szándékuk tapasztaltatnék, az olyanok azonnal azon
tilalmas helyről eltávozni, és a főbb utakra, s a tisztulásra rendelt állásokra
menni, agyonlövetésnek tilalma alatt intetessenek: Ha pedig az előre megtett
intés és tilalom ellen valaki erőszakkal a tiltott ösvényt és rendelést áthágná,
hogy a tilalmas kikötőhelyen és tengerparton innen tartományaikban kijönne,
vagy más erőszaktétellel és csalárdsággal kiszállni igyekezne, az olyatén sze-
mély azonnal és minden további íranta való gondoskodás nélkül agyonlövet-
tessék, holtteste pedig megégettessék. És az ilyetén történetben

A rendelést áthágónak, vagy prevarikátornak hajója és egész hajóbéli ké-
születei, minden rajta lévő kereskedő portékákkal és eszközökkel: a tenger-
parton pedig, vagyis a szárazföldön szekerei, lovai, és minden szekérbe fogott
barmai, minden eszközeivel és kalmári portékáival jó gondviselés és késede-
lem nélkül a kontumácia, vagyis a tisztulásra rendelt helyre adassanak, annak
utána pedig minden személyválogatás, és felőle tovább teendő gondoskodás
nélkül, lovaival együtt konfiskáltassanak. Hogyha pediglen

Hetedszer. Valaki azon idő alatt és addig, míglen a pestisnek mételye va-
lahol még tartani tapasztaltatnék, és a tisztulásra rendelt helyek még fennállá-
nának, olyatén tartományból jönne, amelyből jövők a kontumáciának, vagyis
tisztulásra rendelt időkiállásnak alája vettetve volnának, és az olyan enged-
lem vagy utasító passzuális levél nélkül a tiltott utakon és megtilalmazott ös-
vényeken Tartományunkban valóban bejött volna, avagy a tengeri hajókázás
között valamely tilalmas kikötőhelyre, vagy tengerpartra tilalmunk ellenére
szántsándékkal jutott, s Tartományunkban érkezett volna: olyankor az olya-
tén személy a legközelebb való, s halálos dolgokról ítéletet tévő törvényes bí-
ráknak adattassék, kinek is megkérdeztetése az egészség dolgában rendelt két
bírák, aktuárius,²⁰⁹ vagyis írásbeli munkához értő személy előtt, minden fi-
gyelmességgel, és amint az egészség megtartatásának állapotja kívánja,
azon szorgalmatossággal megessvén, és mimódon? ki segedelmével? s miné-
mű titkos úton s módon lett légyen az ő tilalom ellen való bejövetele? meg-

²⁰⁹ itt ez a latin szó értelemszerűen *actuarius tribunalis*-t, törvényszéki jegyzőt jelent.

hallgattatván, annakutána azon személyek által ennek csak hamarjában és fok tusakodások nélkül megesendő törvény vagy Standrecht²¹⁰ szolgáltatassék, és megbizonyíttatván ellenük a tilalomnak áthágása, az olyas megfogattatott személyek csak valamely, s nem is rendszerint indíttatni szokott halálos dolgok-ról való törvény kiszolgáltatás nélkül is, azonnal, azon helyben agyonlövöldöztessenek, holttesteik pedig megégettetés által semmivé tétessék.

Amely történetben is a szekerek és az ahhoz tartozó készülétek, úgy nemkülönben a hajók, kalmári portékák, egyéb eszközök, és azokkal elvétellett lovak iránt a feljebb írt rendelés fog megtartatni: Egyébiránt pedig azok, akik az olyas hiteles utasító levél nélkül Tartományainkban bejövöket útjukban mind felvételében, annyival is inkább elvégeztetésében, bejövetelre való engedelem adással, a jövetelben alkalmatosság nyújtással, útmutatással, vagy valamely más segítséggel tudván táplálták, s vezérelték volna, vagy csak úgy is, hogyha az olyatén személyek oly sorsban helyeztetve voltak, kiknek az említett Tartományunkban való bejövetelt gátolni kötelességük lesz vala, s azt mégis elmulasztották, vagy abban magukat csak elmellőzve viselték volna, hasonló meglövöldöztetés és megégettetés nemével büntettessenek. Amennyiben pedig valaki,

Nyolcadszor. A tenger részein és szélvésztlől és tengeri háborúktól vagyis más elkerülhetetlen történetektől hányattatván valamely tiltott helyre, vagy holttengeri kikötőpartra érkeznék, azon esetben mindazon rendelések amelyek az ezerhét száz hatvanegyedik esztendőnek Böjtmás hava tizennyolcadik napján keltek, s ugyan a fentebb rendelt büntetések tartassanak meg, tudniillik:

Hogyha valamely hajó a kirendelt kontumácia, vagyis tisztíttatás helye fennállásának idejében a vizeknek és szélvészeknek háborúja miatt valamely olyan helyre, holttengeri kikötő révpartra vettetnék, az olyan helyben, történetben leendő megállapodást ugyan a strázsák, vagyis a fennálló örök megen-gedik, de oly módon, hogy a hajó akár éjjel, akár pedig nappal érkeznék, egy puska lövésnyire a strázsáló helytől érte a tengeren megállíttassék, mely esetben olyankor az örök, vagyis a strázsák megdupláztathatnak is. Senkinek pedig azok közül a fentebb írt büntetések alatt hajójukról a szárazföldre kijönni, vagy a szárazföldön lévő emberekkel összeegyedni, vagy pedig valamely dolgaikat velük közleni nem szabad lészen. Hanem megszűnvén a tengeri háború, és megcsendesülvén a vizek, azonnal azon hajó a maga helyéről elmen-ni, és útját odébb venni parancsoltassék.

Kilencedszer. Inttetetnek mindenféle, mind állandóképpen, mind pedig csak bizonyos ideig az egészség állapotának vigyázására rendelt tisztjeink, s azok alá vetettek is, hogy a maguk kötelességének, s a reájuk bízott parancsolatoknak úgy feleljenek meg, hogyha szintén az olyatén egészség állapotára vigyázó tiszt, s azok alá vetettek a fentebb írt parancsolatoknak áthágása iránt legkisebb leledzésben sem találtatnék is, de ha az egészség állapotában való vigyázatlanság vagy annak elmellőzése iránt vádoltatik, s ellen csak azon fo-

²¹⁰ német = rögtönítélő eljárás, statárium

gyatkozás próbáltatik is meg, 5. avagy pedig a körülálló dolgoknak mivolta szerint 10. esztendőig is tartó sánc vagy várbéli rabsággal, s ott teendő kézi munkák viselésével fognak büntettetni.

Tizedszer. Oda céloz pedig ezen igazságos igyekezetünk, hogy a tisztulás végett rendelt helyeknek áthágói, még azon időkben is, midőn már a pestis mételetől semmi sem hallattatnék, nagyobb bátorságnak okáért mindazonáltal vagy egy vagy más helyben a tisztulás helyeinek fenntartása parancsolattal volt; azon esetben is a tilalmat megrontók a fentebb megírt büntetéssel büntettesenek, s zaboláztassanak.

Hogy pedig ezen állapotban senki a maga tudatlanságát védelmül ne vehesse, s tudatlanságával magát ne menthesse, kegyelmesen rendeljük, és közönségesen minden mind Német s Magyar országainkban, s más örökös tartományainkban, hivatal, kötelesség, s tisztviselésben helyeztetett híveinknek parancsoljuk, hogy ezen kegyelmes királyi rendelésünket minden országunkban s helyeinkben szokásban lévő nyelven kinyomtatattatni, és minden késelem nélkül újabb-újabb időkben is a népnek tudtára adni, a kinyomtatott példákat a községnek kiosztogattatni, kiváltképpen pedig a véghelyeken avégre készült vagy készítettendő táblákra kifüggeszteni el nem mulassák. Amint is, hogy minden útonjárók és azokkal lévő kereskedő portékák ezen kegyelmes akaratunk, s rendelésünk szerint alkalmaztassanak, ezen alkalmazással kegyelmesen már parancsoltuk. Valamint pedig Mi, hogy kegyes anyáskodásunk és az aláink vettetett népeinkhez vonzó szorgalmatosságunk által minden örökös országunkban s más tartományunkban is lakó jobbágyainkat a Mindenható istennek segítségül való hívásával a minden reájuk terjedhető pestisnek mételetől jó eleve, s annak alkalmazatos idejében megmenthessük, s egyszersmind azt is, hogy ezen kemény, de megérdemelt büntetéseknek szabásokra és rendelésére lépünk, szükségesnek és a közjó megmaradására valónak ítéltük:

Úgy nemcsak egész bizodalommal vagyunk, de önnön magunkkal kegyelmesen el is hitetjük, hogy a feljebb irtóztató pestisnek nemcsak megszüntetése, s tőlünk leendő elháríttatása iránt minden Karban, s Rendben lévő tisztjeink és híveink az Istennek kegyelmességét vélünk egyetemben összekötendő alázatos eszedésekkel, példás életek mutatásával kérni fogják, hanem egyszersmind az avégre kegyelmesen kiadott rendeléseinket is ugyanezen patentális vagyis nyilvánlag kiadott törvényes parancsolatunkkal, hanemha Királyi reájuk leendő neheztelésünket, és az előlszámlált büntetéseknek kegyetlenül rajtuk történését tapasztalni kívánnák, minden időben szorgalmatosan, feddhetetlenül, s tökéletesen betölteni, s teljesíteni el nem mulasztják.

És ugyanezen a mi Királyi kegyelmes szándékunk és akaratunk, amely költ Bécsben, a mi főbb fejedelmi városunkban, Kisasszony hava 25-ik napján, Krisztus urunk születésétől fogva az ezerhétszáz hatvanhatodik esztendőben, országlásunknak pedig huszonhatodik esztendejében.

A MAGYAR KIRÁLYI UDVARI KANCELLÁRIA LEVELEI
A HELYTARTÓTANÁCSHOZ AZ EGÉSZSÉGÜGYI
FŐSZABÁLYZAT ÜGYÉBEN ²¹¹

1. LEVÉL 1770. MÁRCIUS 21.

HT megjegyzés és iktatószám:

Királyi utasítás No. 1540. kelt 1770. március 21-én

Mária Terézia stb.

Fenséges herceg stb.

Miután általánosan, valamennyi örökös tartományban elrendeltük az elhaltak testének kötelező vizsgálatát, továbbá az egészségi elővigyázatossági szabályok bevezetését, Kedvességtek és Hűségtek mindezekről tudomást szerezhettek az Udvari Egészségügyi Bizottság másolatban csatolt, és mindkét tárgyra vonatkozó jelentéséből,

és mivelhogy Magyar Királyságunkban magát a Főszabályzatot is betartatni akarjuk, ezennel annak bevezetésére nyomatékosan és kegyesen figyelmeztetjük Kedvességteket és Hűségteket, ennélfogva arról, hogy ez a Szabályzat a fentiekben hivatkozott Királyságunkban is, amilyen gyorsan csak lehetséges, ugyancsak hatályba léphessen, Kedvességtek és Hűségtek vegyék tudomásul alázatos véleményük legrövidebb időn belüli előterjesztését.

Ami a továbbiakat illeti, stb. Kelt Bécsben, 1770. március 21-én.

Mária Terézia s. k.

herceg Estherhazy Ferenc s. k.

Skultety Ferdinánd s. k.

2. LEVÉL 1770. ÁPRILIS 25.

HT megjegyzés és iktatószám:

Királyi utasítás No. 1948. kelt 1770. április 25-én

Mária Terézia stb.

Fenséges Herceg, stb. minekutána Királyi Felségként így láttuk helyesnek, a levelünkhöz csatolt Egészségügyi Főszabályzatot, amely egyaránt vonatkozik mind belső tartományaink és királyságaink egészségi állapotának megőrzésére, mind a határterületi tartományok védelmére, kegyesen a Magyar Királyságra és annak csatolt részeire is kiterjesztjük, továbbá jóakarattal annak pontos betartását is elrendeljük. Evégből nyomatékosan és kegyesen elrendel-

²¹¹ A levelek részben *Acta Santatis*, részben az *Idealia* iratcsomóban találhatóak.

jük Kedvességteknek és Hűségteknek, és utasításba is adjuk, hogy ugyanaz a Szabályzat, amely legalább is a német örökös tartományokban néhány napon belül alkalmazásba vétetett, a már említett Magyar Királyságban és csatolt részeiben is, a megfelelő szövegrészeket behelyettesítvén, amilyen gyorsan csak lehetséges, alkalmatossá tétessék a bevezetésre, szükségeltetik továbbá ezen Szabályzat sebész mesterekhez, patikusokhoz és bábákhoz intézett részletes Utasításainak lefordítása mindazon helyben leginkább beszélt nyelvekre, amelyek Magyarországon és nevezett részeiben használatosak – mint ahogyan kinyilvánított akarunk azt is, hogy a szülészeti használatra összeállított Crantz-féle könyvecske is tudomásul vétessék, amelyet Veszbremy István már magyar nyelvre fordított, és 1766-ban ezen nyelven nyomtatásban is megjelent Debrecenben, nem kevésbé a csatolt Mintanyomtatvány is az újszülöttek szükséghelyzetben való megkeresztelésének előírási módjáról – ilyenképpen az imént említett eljárással lefordított Mintanyomtatvány, a Szolgálati Utasítások, és a Könyvecske, valamint a kinyilvánított módon használatra alkalmatossá tett Főszabályzat is az előbbiekhöz hasonló módon álljon rendelkezésre, Kedvességtek és Hűségtek pedig vegyék tudomásul, hogy amilyen gyorsan csak lehetséges, a közlendők visszaküldésével felterjesztést készítsenek, és az időt múlni ne engedjék, Kedvességteknek és Hűségteknek a továbbiakban stb.

Kelt Bécsben 770. április 25-én.

Mária Terézia s. k.

herceg Estherhazy Ferenc s. k.
Izdenczy József s. k.

3. LEVÉL 1770. MÁJUS 21-ÉN

HT megjegyzés és iktatószám:

Királyi utasítás No. 2347 kelt 1770. május 21-én

Mária Terézia

Fenséges Herceg, stb. Kedvességteket és Hűségteket ez úton emlékeztetjük arra, hogy folyó év április 25-én megküldtük az Egészségügyi Főszabályzatot azzal a céllal, hogy az a Magyar Királyságra és csatolt részeire kiterjesztessék, egyben nyomtatékosítva, hogy az mielőbb hozzáigazíttassék az említett Királysághoz és csatolt részeihez, ezennel tehát kegyes akarattal ugyanezt kívánjuk elvégeztetni, amilyen gyorsan csak lehetséges, így Kedvességteket és Hűségteket nyomtatékosan és jóakarattal megbízuk azzal, hogy a hivatkozott Főszabályzat a már említett eljárással átalakíttassék, valamennyi hozzácsatolt szolgálati utasítás, a Crantz-féle könyvecske és a szükségkeresztelés módjának kegyesen előírt mintaszövege is lefordíttassék, és amilyen

gyorsan lehetséges, mindez felterjesztésre kerüljön a meghozott határozattal és véleményezéssel együtt. A továbbiakban kegyességgel stb.

Kelt Bécsben, Ausztriában, 1770. május 21-én.

Maria Theresia m. p.

herceg Fekete György m. p.

Izdenczy József m. p.

4. LEVÉL 1770. JÚNIUS 16-ÁN

HT megjegyzés és iktatószám:

Királyi utasítás No. 2813, kelt 1770. június 16-án.

Fenséges Herceg, Tekintettel Kedvességteknek és Hűségteknek az elmúlt május hónap 25-én megküldött legalázatosabb jelentésére az Egészségügyi Főszabályzatról, Sgolanics [Skollanics] tanácsos és orvos, egészségügyi bizottsági ülnök elővezetett észrevételeivel, nemkülönben az 1540. 1948. és 1988. számú előrement ügyiratokra, mivelhogy – amint az a legutóbb Kedvességteknek és Hűségteknek május 25-én ismételt kiadott kegyes leiratból kiderülhetett – nevezett Szabályzatot a lehető leggyorsabban akarjuk hozzáigazítani a Magyar Királysághoz és csatolt részeihez; ezennel újonnan megparancsoljuk, hogy jelen kegyes akaratunknak a lehető leggyorsabban eleget téve, semmiféle késlekedés ne történhessék. Kedvességteknek és Hűségteknek a továbbiakban stb. Kelt Bécsben, 1770. június 16-án.

Mária Terézia s. k.

herceg Estherhazy Ferenc s. k.

Izdenczy József s. k.

5. LEVÉL 1770. SZEPT. 17-ÉN

HT megjegyzés és iktatószám:

Királyi utasítás, No. 4378, kiadva 1770. szeptember 17-én²¹²

Mária Terézia, Isten kegyelméből stb.

Fenséges Herceg stb. Nagytiszteletű és Tekintetes stb.

Az Egészségügyi Főszabályzatot, amelyet Kedvességteknek és Hűségteknek a Magyar Királyságban és csatolt részeiben bevezetésre alkalmassá tétel céljából folyó év április 25-én megküldtünk, és amelyet ugyanezen év július

²¹² Erre az utasításra hivatkozik a Helytartótanács 4689. számú határozata, amely elrendeli a GNRS hatályba léptetését.

20-án visszajuttatva megkaptunk, ezennel immár felülvizsgált és elfogadott szöveggel, Kedvességteknek és Hűségteknek azzal a kegyes utasításunkkal küldjük vissza, hogy az mielőbb nyomdába adassék, majd hogy ezen munka végeztével a Főszabályzat a Magyar Királyságban haladék nélkül kihirdetetté váljék, elrendeljük a nevezett Főszabályzat 300 nyomtatott példányának Felségünk részére történő legalázatosabban felterjesztését.

A továbbiakban maradunk Kedvességteknek és Hűségteknek jószágos és soha el nem apadó Császári-királyi kegyelmünkkel és jóakarattal.

Kiadván Ausztriában és Bécsben, Főhercegi székvárosunkban, az Úr 1770. évében, szeptember hó 17. napján.

Mária Terézia s. k.

herceg Estherhazy Ferenc s. k.
Izdenczy József s. k.

6. LEVÉL 1770. OKTÓBER 29-ÉN

HT megjegyzés és iktatószám:

Királyi utasítás, No. 5265. kiadva 1770. október 29-én

Fenséges Herceg, stb. Az Egészségügyi Szabályzat latin nyelven elkészített példányát folyó év szeptember 17-én kegyes üzenetünkkel avégből küldtük meg Kedvességteknek és Hűségteknek, hogy Királyi Helytartótanácsunk a közzétételhez szükséges nyomtatott példányokat elkészíttesse, és ezekből 300-at ide visszaküldjön, mivel a körülményekből kifolyólag kiváltképpen szükséges, hogy a nevezett jogszabály mielőbb kihirdetésre kerülhessen, Legalázatosabb Kedvességektől és Hűségektől tehát nyomatékos kegyességgel rendeljük el utasításaink követését, miszerint minden lehetséges eszközt igénybe véve, amennyiben a Szabályzat még el nem készült volna, a munka mielőbb bevégeztessék, és a Mi részünkre annak 300 példánya bemutatassék. Kelt Bécsben, 1770 október 29-én.

Mária Terézia s. k.

herceg Estherhazy Ferenc s. k.
Skultety Ferdinánd s. k.

7. LEVÉL 1770. NOVEMBER 26-ÁN

HT megjegyzés és iktatószám:

Királyi utasítás, No. 5680. kiadva 1770. november 26-án

Fenséges Herceg, Kedvességteknek és Hűségteknek alázatos jelentését, amellyel együtt a kegyes utasítás következtében az Egészségügyi Főszabályzat

nyomtatásban elkészített 300 példánya folyó hó 6-án 4689-es hivatkozási számmal ide megérkezett, kegyesen elfogadtuk, és ezennel jóindulatunkkal megbizzuk Kedvességteket és Hűségteket, hogy a nevezett Szabályzat, amely a folyó év szeptember 17-én kiadott kegyes utasítással lépett hatályba, a nyomtatott példányok birtokába kerülven a Magyar Királyságban közzétéssék; továbbá nyomatékosan kívánjuk azt is, hogy a vármegyék, a szabad királyi városok és az elkülönült portákkal rendelkező kerületek helyhatóságai rendelkezéseket hozzanak a Főszabályzat végrehajtására; ezért tehát Kedvességteknek és Hűségteknek nyomatékos jóindulatunkkal elrendeljük, sőt megparancsoljuk, hogy az utóbbiakkal kapcsolatban a szükséges visszaigazolásokat bekérjék, majd miután beérkeztek, azokat Királyi Felsőgünknek alázattal ismertessék. Kelt Bécsben, 1770. november hó 26. napján.

Mária Terézia s. k.

herceg Estherhazy Ferenc s. k.
Izdenczy József s. k.

PÁLFFY LIPÓT FŐHADPARANCSNOK LEVELE A HELYTARTÓTANÁCSHOZ

KELT 1770. MÁJUS 2-ÁN²¹³

Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanács!

Felettes helyről értesítést kaptam a legfelsőbb utasításról, amelynek értelmében Őfelsége írásban értesítendő a különböző betegségekről, illetve további olyan körülményekről, amely halálos következményt idéztek elő, és annak érdekében, hogy a járványos betegségek terjedése a lehető legnagyobb sikerrel megakadályoztassék, helyesnek találtatott, hogy értesítés küldendő az erőszakos halálesetekről is, így az egyes székvárosokban és legfőképpen a hozzájuk tartozó tartományokban az elhaltak temetése addig nem lehetséges, amíg a holttestet egy erre a célra külön alkalmazott, felesketett halottkém meg nem tekintette, tehát a bekövetkezett halálesetekről évégből haladéktalanul jelentés teendő az illetékes hatóságnak, és helyben az előírásoknak megfelelő elővigyázatossági szabályokat kell alkalmazni, azok viszont, akik ezen szabályok ellen cselekednének, 50 dukát pénzbüntetéssel sújtandók, továbbá, hogy maradéktalanul mindenki kövesse a szabályokat, ezek a katonaságra is vonatkoznak, megjegyzendő még, hogy a székvárosok és a Császári-királyi Udvari Bizottság

²¹³ MOL-HL C 37 Acta 141. Irattári száma: 1988.

is úgy rendelkeztek, hogy minden plébánia körzetben legyen elegendő alkalmazottság, amelyben a holttestek a temetésig elhelyezhetők; egyebekben számomra nem kétséges, hogy a Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanács mind ezen legfelsőbb döntéseket már megelőzően kézhez kapta.

Kötelességem teljes tudatában tehát ezennel megkeresem a Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanácsot, hogy mindazt amit teljesítendőnek rendel a tartományi hatóságok részére, velem is rövidesen tudassa, hogy személyemben a szükséges intézkedéseket közvetíthessem, és minden aggodalomra okot adó eseményt megelőzhessek, ezennel maradok

a Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanács
legteljesebb mértékben kötelességtudó szolgálója

Pozsony, 1770. május 2.

Pálffy

TORKOS JUSTUS JÁNOS 1771-ES KELTEZÉSŰ HELYI JÁRVÁNYÜGYI RENDELET-TERVEZETE A POZSONYI VÁROSI MAGISZTRÁTUS RÉSZÉRE²¹⁴

Tekintetes Törvényhatóság, Nagyságos Uraim

Mindazon szükséges és üdvös rendelkezések, amelyek bármely mindenkori ragályos betegség esetén követendők, kiváltképpen azt a célt szolgálják, hogy a város lakói mentesüljenek a járványos miazmáktól. Mindazonáltal, ha már megjelent volna a ragály, meg kell választani az ellene való szereket, hogy a betegség gyógyítható, és a továbbiakban elhárítható legyen.

Az előbbi tekintetében, nevezetesen, hogy a contagium ne törjön be a város lakói közé, a következők történtek:

1. gondoskodott a Tekintetes Városi Törvényhatóság a szükséges számú járványügyi biztosokról, hogy városunkba egyetlen utazó se térhessen be, ha csak nem lenne ellátva szabályos úti levéllel, miszerint egészséges helyről érkezett. Amennyiben áruféleségekkel megrakott szekerek közelítenének, azokat a kinevezett biztos megvizsgálja, mivelhogy olyasmi is előfordulhat a portékák között, amely a ragályt magára vonja, majd magában is tartja, így ennek használatba vétele és kezelése a járvány elterjedésével járna. Egyebekben mindazon portékák, amelyek mentesek a ragálytól, kivétel nélkül megtekinthetők abban a rendelkezésben, amelyet a Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanács küldött a Tekintetes Magisztrátus részére.²¹⁵

²¹⁴ MOL-HL C 37 Acta 141.

²¹⁵ Utalás a Helytartótanács által a helyhatóságoknak kiküldött 1770-es *Generale Normativum*-ra.

II. Amennyiben előfordulna, hogy egy utazó út közben esnék betegségbe, és ennek következtében életének veszélyeztetése nélkül tovább nem haladhatna, ilyen esetben sem engedhető be a városba, még ha szabályos útiokmánya is volna, hanem egy ilyen célra rendelt és elkülönített veszteglő házban kell elhelyezni, amelyben a sebész megszemléli, és betegségének állapotjáról azonnal jelentés tesz a rendszerint való physicus-doktornak.

III. Jóllehet, a városban jelenleg, Istennek hála, semmilyen lázas vagy másféle veszélyes ragályos betegség nem terjed, a sebészek a halottak vizsgálatát ennek ellenére végezzék a legnagyobb elővigyázatossággal, és a halotti bárcákat a részükre kiadott előírás szerint küldjék be a Tekintetes Törvényhatóságnak.

IV. Mindazonáltal, ha kiütéses betegségek jelentkeznének, amilyen mértékben csak lehetséges, a betegek különíttessenek el az egészségesektől, de ha bármelyik is közülük elhalálozna, a holttest azonnal koporsóba helyeztessék, és azt mélyen a földbe ásva kell eltemetni. Az ágynemű, amelyben feküdt, gondosan elkülöníttessék, azt senki más nem használhatja, sőt a betegség súlyosabb fokozatában mindenestül elégetendő.

Tekintettel arra, hogy a már terjedő ragály idején mely eszközök alkalmazandók, hogy a megfertőzött betegek meggyógyuljanak, és a betegség az egészségesektől távol tartassék, preventív és kuratív szerként használatos orvosságokat kell számításba venni.

Megelőző szernek leginkább azok tekintendők, amelyek

I. a levegőben terjedő, a melléképületekből, istállókból, pocsolókból és más hasonlókból keletkező kigőzölgéseket, amelyek rothadás képesek kiváltani, megtisztítják és elpusztítják. Ez a cél részben a házakban tartott tisztasággal érhető el, részben borókafenyő, tömjén, fenyőgyanta és más hasonló, már jól ismert szerekkel végzett füstöléssel.

II. Étel és ital élvezete csak mérsékelten ajánlatos. Minden ami zsír és húsféleség, alaposan megsózandó, és ecettel savanyítva kell megfőzni, továbbá bor és égetett szesz is bőven fogyasztható, mivelhogy ezek igencsak hasznosak a vér erőteljesebb áramoltatásának kiváltása révén. Éhgyomorral senki a házat el ne hagyja, és párás időkben angélika-gyökeret vagy kínafa kérget rágjon, majd a fás részeket köpje ki a végén.

III. Bővérű egyének, akik különben is gyakran vágatnak eret, ezt ezúttal se mulasszák el, azok viszont, akik belsőleg megelőző szereket akarnak használni, a Bécsi Gyógyszerkönyv szerint elkészített bezoár-savat fogyaszthatnak, vagy citromlevet, vagy néhány csepp ásványi savat vízzel elegyítve. Amulettek nyakba akasztásaból²¹⁶ vagy más hasonló anyagokból, kifejezetten neveléses. Viszont hasznos gyakrabban váltani az alsónemüket.

Azok a szerek, amelyek kuratívumként használatosak, jelentős számban fordulnak elő, és az orvosok tudják, hogy a ragály oka, fokozata és a beteg ál-

²¹⁶ itt egy olvashatatlan szó van az eredeti német szövegben.

lapota alapján miképpen adagolandók, így a legfőbb javallatokat a következő felsorolás tartalmazza.

Először: amennyiben csak lehetséges, el kell oszlatni a ragályos miazmát, és ki kell hozni a szervezetből, de ha ez az elosztás sikerrel nem járna,

másodszor: a gondoskodás arra fordítottassék, hogy a miazmát kellő időben a nyirokcsomók húzzák magukba, és

harmadszor: a pestises duzzanatok gennyedésnek induljanak.

Egyebekben még egy és más elővigyázatossági intézkedések bizonyára megtehetőek lennének, bár jelenleg ezeket senki nem láthatja előre, mindazonáltal mindig a mindenkori körülményeknek megfelelően mérlegelendő, mégis említést kell tenni azokról a többnyire nagy szegénységben élő emberekről, akik nem tudnak pénzt adni az orvosságért, így a Tekintetes Magisztrátusnak módjában áll dönteni arról, hogy az orvosságot ezeknek az embereknek mint szükséges betegségi segílyt ingyenesen adományozza és annak kiadásáról rendelkezzék.

A továbbiakban maradok

a Tekintetes Magisztrátusnak

alázattal

Pozsony, 1771. január 5-én

Torkos János orvos-doktor

a szabad királyi város

rendszerint való physicusa

PEST-PILIS-SOLT VÁRMEGYE VÁLASZLEVELÉNEK
EGYES MELLÉKLETEI A HELYTARTÓTANÁCSNAK
A „GENERALE NORMATIVUM IN RE SANITATIS”
VÉGREHAJTÁSÁRÓL

KELT: 1771. JANUÁR 11-ÉN²¹⁷

A Bábáknak Tisztek és Kötelességeik²¹⁸

A Bába Mesterségnek gyakorlásához senkinek fogni nem szabad lészen, még valami Bába Mester, vagy az Tekintetes Vármegye rendszerint való hivatalos Doktora által meg nem vizsgáltatik, a tudománya helyben nem hagyatik, és az Magistratus által nem confirmáltatik.

²¹⁷ MOL-HL C 37 Acta 141. A levélhez mellékletként van csatolva a 1. patikusok, 2. sebész-mesterek, 3. bábák részére kiadott végrehajtási utasítás. A szöveg nyelve latin a patikusok és sebész-mesterek esetében, magyar a bábák részére.

²¹⁸ A szöveg teljes egészében megfelel az eredeti példányban foglaltaknak, csupán egyes betűcsoportok átírása történt a mai fonetikai megfeleltetés szabályai alapján.

Ez pedig nem csak azokat illeti, akik jövendőben az Bába Mesterségre adják magokat, de azokat is akik most bábáskodnak, és azt elegendőképpen nem értik.

Minden Bábák tisztességes és józan életet éljenek, a szóhajtást s ember szólást szorgalmasan elkerüljék, és a jó lelki esméretre különös gondjuk legyen.

Valahányszor Terhes vagy Szülő Asszonyhoz hivattatnak, akár éjjel akár nappal, minden személy válogatás és üdő halasztás nélkül elmenjenek: egyaránt mindenek körül egész hűséggel és illendő vigyázással szorgoskodjanak, senkitül szolgálataikat meg ne vonják.

Az Asszonyok titkos nyavalyájokat közönségesse ne tegyék, másoknak ki ne beszéljék: Szeméremmel megjelentik mindazonáltal azoknak, kiknek tisztében és kötelességben áll azok tudása és orvosoltatása.

Ha kétséges kimenetelű nehéz szülések adják elő magokat, melyek nem kevés veszedelemmel vagynak egybe kötötve, magokhoz egyedül ne bízzanak, vegyenek magok mellé más okos Bába Asszony Társakat is, sőt a Doktorokat megkérdezni, és tanácsaikkal élni is tartozzanak: ha pedig látják, hogy halálos a veszedelem, el ne titkolják: azoknak ahol kiknek illik, kijelentsék.

Legfőbb gondjuk legyen, hogyha az kisdéd igen gyenge, és életéhez kevés bizodalom volna, azonnal megkereszteltessék, ilyen veszedelmes állapotban pedig tartsák magokat Szent Egyháznak azon Rendeléseire, és parancsolatjához képest, amely nekik, midőn hivatalba lépnek, kiadatik, és ha ilyenekben még valami kétségek vagyon, Plebános Uramiákat megkérdezni, és tanácsaikkal élni köteleztetnek.

Senki által magokat annyira megvesztegettetni ne engedjék, hogy a Gyermekeket a Viselős Asszonyból, vagy Orvosság vagy más mód által erőszakosképpen kihajtsák, vagy hogy az Anya méhében megöljék. Azonkívül soha Istentelenül a Gyermekek Ágyas Asszony alól a Gyermekeket el ne vegyék, hogy azt mással felváltván, más Asszony alá tegyék, különben ilyen Istentelen Bába nem csak kemény büntetéssel, de halállal is megbüntettetik.

Hogyha valamely személy másféle nyavalyának színe alatt orvosságot kérne, azt Doktorhoz küldjék.

Ha az Tekintetes Magistratustul akármely dolog iránt kérdeztetnének, azt híven és igazán jelentsék meg, vagy ha valamely állapot reájok bízattatnék, abban szorgalmasan és hűséggel járjanak el, és mindezekről az Tekintetes Magistratust lelki esméretjek szerint tudósítsák.

Minden Királyi és Mező Városokban, és Falukon lakozó Bábák házokat különös jellel jegyezzék meg, úgy hogy minden jövevények is szükségnek idejében őket könnyebben feltalálhassák. Doctor Gabriel Veza Cottus²¹⁹ Physicus, D. Glosius Tekintetes Nemesi Vármegyének Physicusa s.k.

²¹⁹ a comitatus = vármegye rövidített írásbeli alakja

UTASÍTÁS JÁRÁSI SEBÉSZEK RÉSZÉRE

Mindazon sebész-mesterek, aki már Pest vármegye járásaiban letelepedtek, elsősorban arra törekedjenek, hogy józanul és megbízhatóan dolgozzanak, és minden időben alkalmasnak bizonyuljanak feladataik helyes végzésére; kiváltképpen pedig pestises betegségek betörése idején (amelyektől a legnagyobb és leghatalmasabb Isten tartson távol Bennünket) azokat haladéktalanul jelentsék, hogy a szükséges közlemények a kezelés módjáról a köz üdve érdekében idejekorán megjelenhessenek.

Sebesültekhez hívatva, gyorsan jelenjenek meg, a seb állapotát a szakma szabályai szerint gondosan és lelkiismeretesen vizsgálják meg, és midőn a sebesültről gondoskodtak, a seb nagyságát és veszélyességét, továbbá a sebesült lakóhelyét jelentsék meg a járásban élő magisztrátusi uraságnak.

Ahol súlyos járványos betegségek terjedése figyelhető meg (amelyek számos esetben tömeges pusztítást okoznak az emberek között), ezen betörések lefolyását és végkimenetelét megbízhatóan jelentsék, hasonlóképpen adjanak beszámolót az orvosi tanácskozásokon, ezután pedig ugyanúgy végezzék a gyógyítást, ahogyan azt az orvos előírta.

Belsőleg alkalmazandó szerektől és orvosságok készítésétől tartózkodjanak olyan helyeken, ahol patikusok is letelepedtek.

Érvágást kétséges esetekben, vagy veszélyes lázas állapotban ne vállaljanak az orvossal való tanácskozás nélkül, ha az orvos közvetlenül elérhető.

Ne adjanak semmiféle drasztikus vagy erős hatású hashajtót, hánytatót és magzatelhajtó szert, vagy ópiátokat.

Váltólázás esetek kezelésében, az állásukból való elmozdítás büntetésének terhe mellett, arzénos tartalmú szereket adni ne merészeljenek.

Azokat az eszközöket, amelyek használata valamennyi esetben feltétlenül szükséges, tartsák mindig a legjobb állapotban.

UTASÍTÁSOK PATIKUSOK RÉSZÉRE

Patika tartása senki másnak nem engedélyezhető, csakis annak, aki országaink és tartományaink valamely egyetemén, amelyen orvosi kar is működik, a szokásos vizsgának alávetette magát, és annak tanúsága szerint alkalmasnak találtatott.

A patikusoknak az legyen a legfőbb gondja, hogy hivatásuk valamennyi feladata kapcsán, hűséggel és szakszerűséggel viseltessenek.

Amint azt a hivatalos gyógyszerkönyv előírja, amelynek kiadásáról a Bécsi Orvosi Fakultás rövidesen gondoskodni fog, úgy kell az abban feltüntetett orvosságokat kiadni, és azokért a fizetséget megállapítani. A fenti rendelkezéseknek ellenszegülő súlyos büntetésekkel kénytelenek szembenézni.

Ahol orvost lehet hívatni, a patikus nem adhat ki orvosságot a saját döntése alapján.

Szabályosan elkészített orvosságokból mindig elegendő mennyiség álljon rendelkezésre.

A házi cselédeket, akik a patikába jönnek az orvosságért, barátságosan kell fogadni, és részükre a szert késedelem nélkül kell kiadni.

Mind az egynemű, mind az összetett orvosságok, midőn a romlás első jeleit mutatják, azonnal eltávolítandók a műhelyből, hasonlóképpen azokhoz, amelyek saját természetük folytán egyébként is erejüket veszítették az idő múlásával, így ezekről minden évben frissen és elegendő mennyiségben kell gondoskodni.

Kémiai szereket tartalmazó orvosságok készítésénél a gyógyszerkönyvben előírt törvényes szakmai szabályokat kell betartani, amennyiben azonban kétségek merülnének fel az adott kémiai eljárásokkal kapcsolatban, ha ez lehetséges, az orvosok tanácsát kell kikérni.

Az edények, tégelyek, és mozsarak tisztán tartandók.

Amennyiben a patikus műhelyben az orvos által felírt egyik vagy másik összetevő anyag nem található, az orvos döntse el, hogy az mi mással helyettesítendő. Olyan veszélyes anyagokat, mint az ópium, a higany-szublimát és más maró, mérgező szereket csak az orvos előírása és elbírálása alapján lehet kiadni, ha előfordulna, hogy az említett mérgeket vagy veszélyes anyagokat, kiváltképpen pedig azokat az orvosságokat, amelyek magzatűzésre is alkalmasak, ismeretlen emberek, vagy gyanús nőszemélyek akarják megvásárolni, erről a patikusok és más kereskedők tegyenek feljelentést az illetők személyére való tekintet nélkül. Olyan orvosságok, amelyek magzatelhajtó hatással is bírnak, még a bábák részére sem adhatók ki, kivéve, ha a kereskedőt erre meggondolt orvosi döntés utasította.

Járványos időszakban nappal és éjszaka is a patikus valamely segédje a patikában tartózkodjék, hogy az orvosságok minden időben hozzáférhetőek legyenek.

Arzénes szerekre ajánlott eljárás

Tilos a patikákban arzént árusítani, azt a jogos mennyiséget viszont, amelyre a műhelynek feltétlenül szüksége van, külön kulccsal elzárva kell őrizni.

Annak árusítása csakis a nagy városokban, és csak a helybéli magisztrátus által arra méltónak tartott és kijelölt egyetlen kereskedő részére engedélyezhető, az alábbi óvintézkedésekkel: a kijelölt személy egy erre a célra kijelölt könyvet vezet, amelybe bejegyzi az arzént vásárló személyek nevét, a vásárolt mennyiséget, és a vásárlás napját.

Ha ismeretlen személy térne be vásárolni, a kereskedő által ismert két tanúról kell gondoskodnia, akik saját nevük bejegyzésével a vásárlóért jótállva, kellőképpen megfontolt bizonytságot tesznek. Feltéve, hogy a vásároló magisztrátusi személy által adott engedéllyel érkeznek, amely lehetővé tenné az

arzénes szer vásárlását, ez esetben is be kell jegyezni a könyvbe a vásárló nevét, és meg kell őrizni a magisztrátusi személy pecséttel ellátott engedélyét.

Doctor Gabriel Veza Cottus Physicus, D. Glosius Tekintetes Nemesi
Vármegyének Physicusa s.k.

AZ 1773. ÉVI EGÉSZSÉGÜGYI SZABÁLYZAT, AMELY
MAGYARORSZÁGON EDDIG KÖZZÉ NEM TÉTETETT,
VÉGREHAJTÁSA AZONBAN ENNEK ELLENÉRE
KÖTELEZŐ – A PATIKÁK ELLENŐRZÉSÉNÉL HATÓSÁGI
TANÚKNAK KELL JELEN LENNIÜK²²⁰

Helytartótanácsi Határozat, No. 6394 1778. december hó 21. napján
(az 1778. dec. 11-én kiadott 6507. sz. uralkodói utasítás alapján)

Mi, Mária Terézia, stb., császári-királyi és fejedelmi kegyességünkkel és összes jókívánságunkkal köszöntjük valamennyi hűbéresünket, országaink lakóit, és alattvalóinkat, minden örökös királyságunkban, fejedelemségünkben, hercegségünkben, és tartományunkban, legyenek bármilyen méltóságban, rendben, hivatalban vagy tevékenységben: tekintettel arra, hogy az 1770. évben közzétett Általános Egészségügyi Szabályzatot, különösen annak orvosok, sebészmesterek, patikusok, és bábák részére szóló utasításait illetően az egyes tartományokban kérdések merültek fel, amelyeket válaszra kell méltatni, Mi hasznosnak tekintettünk, hogy fentnevezett Általános Szabályzatból, különösen annak első részéből, bizonyos kiegészítésekkel és változtatásokkal kivonatot készítettünk, a mindenki által megismerhető könnyebb értelmezhetőség érdekében, tehát ezek szerint:

Először, császári-királyi örökös tartományaikban és országainkban egyszer és mindenkorra felszámolandó minden vásári kikiáltó, vajákos, végbél-orvos, vándor sebész, foghúzó, terjék-, és orvosságos zugkereskedő működése.

Másodszor, minden orvos, patikus, sebészmester, és bába, akik császári-királyi örökös tartományaikban és országainkban akarnak állást vállalni és a szakmájukat gyakorolni, kötelesek valamely örökös tartományi egyetemen vizsgát tenni, engedélyt, és szabályos diplomát szerezni.

Főszabályként azonban megjegyzendő, hogy mindazok, akik uralkodói székhelyünk szerint, a Bécsi Egyetemen vizsgáznak, és nyernek engedélyt, ha ez áll a szándékukban, a Mi különös kegyességünk, előjogaink, és kiváltságaink folytán valamennyi császári-királyi örökös tartományunkban és orszá-

²²⁰ Linzbauer II. köt. 756. tétel. – A rendelet szövegét az eljárási procedura dokumentumai előzik meg, amelyek arra hivatottak magyarázatot adni, hogy az 1773-ban kiadott rendelet a Magyar Királyságban miért csak 1778-ban jelent meg.

gunkban letelepedhetnek, a többiek azonban, akik egyik vagy másik örökös tartományunk vagy országunk egyetemén szereztek diplomát, ezeket a jogokat csakis az érintett országban, vagy amennyiben a környező országokban és tartományokban egyetem nem lenne, ez utóbbiak területére kiterjedőleg gyakorolhatják.

Harmadszor, ha üressé válnék egy városi vagy vidéki physicus-doktori, vagy kórházi physicus-doktori állás, vagy olyan közjavadalmazással járó állás, amelyben orvosi vagy sebészi ismeretek szükségeltetnek, legalább három olyan személyt kell javaslatba hozni, akik örökös tartományi vagy országbeli egyetemen szereztek működési engedélyt, és közülük Mi azt kegyeskedünk majd kiválasztani, aki a legjobb képességekkel rendelkezik, vagy már előzetesen kiváló érdemeket szerzett.

Negyedszer, újabb patika nyomatékos ok nélkül nem engedélyezhető, sem városokban, sem nagyobb vásári forgalommal rendelkező helyeken, és mindehhez előzetesen még a Mi legfelsőbb engedélyünket is szükséges beszerezni.

Ötödször, minden nyilvános patika évente legalább egyszer, és előzetes bejelentés nélkül ellenőrizendő, még pedig az egyetemmel rendelkező tartományi fővárosban az ellenőrzést az orvosi fakultás igazgatója, a kar dékánja, a kémia és botanika professzora, és két idősebb világi patikus végzi, egyetem nélküli nagyobb városokban a tartományi vagy országos protomedicus, a vezető városi physicus-doktor, és egy világi patikus, vidéken pedig a tartományi vagy országos protomedicus, az adott helyhez legközelebb működő vidéki physicus-doktor bevonásával, és az ellenőrzés során az összes egyszerű és összetett készítményt, a patika-műhelyt, a ház víznyerő helyét, a gyógynövény kertet, stb. alapos vizsgálat alá kell vetni, és amennyiben az ellenőrzés valamilyen romlott, vagy nem megfelelő anyagot találna, az a helyszínen megsemmisítendő, és ezzel együtt a patikus részesüljön a legsúlyosabb szóbeli figyelmeztetésben.

Második alkalommal azonban az ilyesféle bűnös hanyagság már jelentendő a területileg illetékes hatóságnak, és a patikus a mulasztások miatt részesüljön arányos pénzbüntetésben, amelynek összegét a szegénygondozó pénztárba kell átutalni.

Amennyiben két előzetes vétkes magatartás után a patikus harmadszor is vétkesnek találatnék mulasztása és hanyagsága miatt, a feljelentést követően az illetékes hatóság olyan helyen, ahol több patika van, a patikáját néhány hónapra, de ha a körülmények ezt indokolják, egyszer és mindenkorra bezárhatja, mindazonáltal ahol csak egy patika van, azt fél éven belül egy másik, ugyancsak valamely örökös tartományi vagy országbeli egyetemen vizsgázott és engedélyezett patikus részére kötelező elidegeníteni.

Nagy kiterjedésű tartományokban és országokban, ahol a protomedicus nem képes személyesen végezni az ellenőrzéseket, köteles arra azoknak a vidéki physicus-doktoroknak megbízást adni, akik ezt nagyobb megterhelés

nélkül elvégezhetik, de meg kell követelni tőlük az évenkénti jelentéseket, majd azokat továbbítani kell a tartományi vagy országos főhatóságnak. Annak érdekében, hogy a tartományi vagy országos protomedicus a hivatalához szükséges tekintéllyel rendelkezék, egyszersmind, ámbár külön javadalmaszítás nélkül, neveztessek ki valóságos közegészségügyi tanácsosnak, és legyen azonos rangban a főhatóság valamennyi valóságos tanácsosával, és minden közegészségi ügyben külön referáljanak a részére.

Hatodszor, ha egy patikus elhaláloznék, és özvegye a patikát megtartani óhajtja, köteles legalább 6 hónapon belül egy olyan vezető patikus segédet alkalmazásba venni, aki valamely örökös tartományi vagy országbeli egyetemen vizsgázott, és nyert működési engedélyt, amely segéd mindenről köteles úgy gondoskodni, és mindenért úgy felel, mintha a patika a saját tulajdona lenne, amennyiben azonban bizonyítást nyer, hogy szándékosan hanyagolja el a munkáját, vagy az orvosságokat rosszul és nem megfelelően készítette el, és mindezek által a patikát károsítani, vagy tönkretenni akarta, örökre nyilvánították alkalmatlannak a szakma gyakorlására, és a diplomájától is megfosztassék.

Hetedszer, az irgalmas-rendi patikák, azokon a helyeken, ahol különös kegyességünk folytán orvosságokat árulhatnak, mindenkoron kötelesek egy örökös tartományi vagy országbeli egyetemen vizsgázott és engedélyezett patikus segédet tartani.

Nyolcadszor, minden más kolostorban, de a rendházi tagoknak is a legszigorúbban, és 100 dukát pénzbüntetés terhe mellett, tilos bármilyen ürüggyel, nyilvánosan vagy titokban, pénzért vagy ingyenesen, orvosságokat kiszolgáltatni. Azonos büntetés terhe mellett tilos továbbá a fent említett irgalmas-rendi barátoknak, de minden más egyházi személynek, a kolostorokon kívül bármilyen külső vagy belső kezeléssel járó gyógyító gyakorlatot folytatni.

Kilencedszer, ahol egy örökös tartományi vagy országbeli egyetemen vizsgázott és engedélyezett patikus telepedett le, orvosnak, sebészmesternek, bábának, és bármely más rend-, és rangbeli személynek sem engedélyezhető az orvosságok nyilvános vagy titkos árusítása, de a legszigorúbb büntetés terhe mellett a patikus sem adhat ki magzatúzó vagy mérgező szereket, veszélyes és igen erős hashajtókat, hánytatókat, ópiátokat stb., az orvos előzetes írásbeli igazolása nélkül.

Tizedszer, olyan helyeken azonban, ahol egy mérföldnyi távolságban a szomszédságban sincs világi, vagy vidéki patika, engedélyezhető az orvos vagy a sebészmester számára a működéséhez szükséges kézi gyógyszerár tartása, amelyből a beteget orvosságokkal képesek ellátni.

Tizenegyedszer, külsődleges használatú szereket maguk a sebészmesterek is gyűjthetnek, és abból készítményeket is gyárthatnak, és nem kötelezhetők arra, hogy mindezeket valamely patikából vásárolják.

Tizenkettedszer, egyetlen orvosnak sem megengedhető, hogy a patikussal titkos egyezséget kössön, és a recepteket elváltoztatott néven, vagy szo-

katlan szavakkal, a beteg kárára írja fel, és az így szerzett hasznot a patikus-sal megossza.

Amennyiben ilyesmi bármely orvosra rábizonyítható lenne, vonják meg a működési engedélyét, a patikustól pedig vegyék el a patikáját.

Tizenharmadszor, minden patikus és sebész-mester köteles a szakmáját alaposan megtanulni, és az erről szóló igazolást beszerezni, evégből tehát kötelesek,

Tizennegyedszer, szabályszerű grémiumokat, vagy úgynevezett sebész-mesteri testületeket létrehozni a tartomány vagy ország minden körzetében, ahol viszont ilyenek még nem alakítottak meg, tartományi és országos főhivatalaink, a protomedicus bevonásával alakítsák meg ezeket, amelyekbe a kerület minden sebész-mestere köteles belépni, és amelyekben az összes tanoncot is regisztrálni kell, akik tanulási idejük lejártával felszabadulnak, és a bizonyítványukat is kézhez kapják.

Annak érdekében viszont, hogy a borbélyok és fürdősök közötti roppant káros visszaélések és viszálykodások egyszer és mindenkorra megszűnjenek, ezek a tanonc-idő befejeztével egyetlen grémiumba vétessenek fel, és egységesen chirurgusnak vagy sebész-mesternek neveztesse nek, és a továbbiakban minden tanulmányi bizonyítványt és diplomát is egységesen ezen a néven kell kiállítani.

Tizenötödször, a patikusok ellenben, mivel kevesebben vannak, minden összejövetelüket az örökös tartományi vagy ország-béli fővárosban tarthatják.

Tizenhatodszor, mielőtt egy tanoncot felszabadítanak, kötelező megbizonyosodni arról, hogy tanuló ideje alatt becsületes és tisztességes magatartást tanúsított, továbbá vizsgát kell tennie a saját grémiuma előtt, hogy legalább a szakmájának legfőbb alapelveit megértette, és ha ez alkalommal képességei elégtelennek bizonyulnának, tanuló idejét még egy vagy két évvel meg kell hosszabbítani.

Tizenhetedszer, a vidéki sebész-mesternek több egymáshoz közel fekvő falut is gondjára lehet bízni, amelyeket a képességei szerint fog ellátni, de az így megállapított körzetben másik sebész-mester nem telepedhet le, mivel mindkettő nem élnének meg a területből, tehát szükségszerűen elhanyagolnák a szakmájuk gyakorlását.

Tizennyolcadszor, bármely betegnek szabadságában áll a saját költségére egy másik ugyancsak járatos sebész-mestert hívatni a szomszédos körzetekből, és őt megbízni a kezelés elvégzésével.

Tizenkilencedszer, a sebész-mesterek grémiumainak mindegyik elöljárója köteles gondoskodni arról, hogy a saját körzetében vizsga és engedély nélküli sebész-mester ne telepedhessék le, még kevésbé vehető fel ilyen személy a grémiumba, mindazonáltal mindenki számára ki kell hirdetni, hogy 20 dukát pénzbüntetés terhe mellett senki nem fordulhat olyan sebész-mesterhez vagy patikushoz, aki előzetesen eredményes vizsgát nem tett volna, és engedélyt sem szerzett.

Huszadszor, a sebészmaster özvegye egy féléven belül köteles olyan segédet alkalmazni aki eredményes vizsgát tett, és működési engedélyt szerzett, vagy ilyen személlyel házasságot kell kötnie, ellenkező esetben ugyanis elveszíti a műhelyhez való jogát, és amennyiben az még áruba bocsátható, úgy köteles elidegeníteni azt valamely eredményes vizsgát tett, és működési engedélyt szerzett sebészmasternek.

Huszonegyedszer, annak érdekében, hogy mindez rendben és késedelem nélkül történhessen, minden sebészeti grémium előjárója félévenként köteles az örökös tartományi vagy országbeli protomedicusnak, vagy ahol egyetem működik, az orvosi fakultás dékánjának egy áttekinthető táblázatot beküldeni, és az időközben bekövetkezett minden változást bejegyezni, nevezetesen hol és mikor halálozott el egy-egy sebészmaster, az özvegy alkalmazásba vett-e egy alkalmas segédet, utóbbinak mi a neve, hol vizsgázott, illetve szerzett működési engedélyt, amennyiben azonban mindez nem történnék meg az előírásoknak megfelelő módon, azt jelenteni kell a főhatóságnak, amely a grémium előjáróját 12 birodalmi tallér pénzbüntetésre ítéli, a szegény-pénztár részére történő befizetési kötelezettséggel.

Huszonkettedszer, egyetlen örökös tartományunkban vagy országunkban sem lehet olyan vidéki chirurgust alkalmazni, aki egyidejűleg a szülészesterségből nem tett volna vizsgát és nem szerzett volna működési engedélyt és diplomát valamely örökös tartományi vagy országbeli egyetemen.

Huszonharmadszor, annak érdekében, hogy lehetőleg a legtávolabb fekvő örökös tartományunkban és országunkban se merülhessenek fel akadályok, panaszok, és hátráltatások, azokban az örökös tartományokban és országokban, amelyek mindegyik egyetemtől távol fekszenek, a kisebb helységekből olyan sebészmasterek és bábák is alkalmazásba vehetők, akik csak az Egészségügyi Bizottság által, és a tartományi vagy országos protomedicus egyetértésével felhatalmazott vidéki physicus-doktornál vagy sebésznél vizsgáztak, és alkalmasnak illetve járatosnak találtattak, azok a szakemberek azonban, akik nagyobb városokban vagy vásári forgalommal rendelkező helyen kívánnak letelepedni, feltétlenül valamely örökös tartományi vagy országbeli egyetemen kötelesek szigorú vizsgáztatás keretében bizonyosságot tenni tudásukról és szakmai jártasságukról, amelyről diplomát kapnak, hogy a többi között tapasztalatuk és jártasságuk folytán a kisebb településeken működő szakembereknek szükség esetén segíthessenek, és őket oktatásban részesíthessék.

Huszonnegyedszer, a sebészmasternek tilos bármilyen belső kezelést folytatni, ha illetékes orvos is működik a területen, ha azonban ilyen nem működik, betegségek esetén belső kezelésekkal is foglalkozhat, és kétségek esetén tanácsot kérhet a legközelebbi körzeti physicus-doktortól, ezzel szemben az orvosok a városokban, de vidéken sem végezhetnek sebészi kezeléseket, érvágást, vagy más műtéteket, a szükséghelyzetek kivételével.

Huszonötödször, ha bármely személy kézitusa, veszekedés, gonosz szándék, vagy orvgyilkosság áldozatául esett, megsérült, sőt életét veszítette, akkor

az a sebészmeister, aki a sérültet vagy halottat először látja, köteles egy ellátási, vagy látlelet cédulát a bíróságnak beküldeni, és azon mindet jelezni, amit szakmai tudása alapján egyáltalán észrevételezni volt képes, és amiről Isten és a világi bíróságok előtt beszámolni tartozik, ellenkező esetben ugyanis kemény büntetésben fog részesülni, különös tekintettel azon esetre, amelyben hagyta magát elvakíttatni különböző ígéretes és ajándékok által.

Huszonhatodszor, aki gonosz szándékkal magzatűzést végez, akár orvosos szerekkel vagy bármilyen más egyéb módon, vagy szülés közben szándékosan a magzat fulladását okozza, szigorú törvényeink szerint üldözendő, és azonos büntetéssel kell számolniuk a bábáknak is, ha fondorlatos módon gyermekeket kicserélnék vagy valahová becsempésznék.

Mindazon vonatkozásokban, amelyekre jelen rendeletünk nem terjedt ki, a bevezetőben hivatkozott 1770. évi Általános Egészségügyi Szabályzat tekintendő irányadónak.

Következésképpen mindenki köteles azt betartani, hogy megóvja magát a jogsértésektől, ugyanis erre irányul nyomatékos és legkegyelmesebb akaratunk és elhatározásunk. Kiadva Bécsben, birodalmi székhelyünkön és fővárosunkban, április hó 10. napján, ezerhétszáz hetvenháromban, uralkodásunk harmincharmadik évében, MÁRIA TERÉZIA (P.H.) gróf Blumegen Henrik a Cseh Királyság legfőbb, és Alsó-Ausztria első kancellárja. Ő császári-királyi Felsége saját megbízásából, Florian von Pergenstein.